

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 10851

ALMANAKH FUN DER
POYLISHER LITERATUR

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אַלמאַנאַך

פֿון דער

פּוילישער ליטעראַטור

וועגן דער טראַגעדיע פֿון די יידן

בעת דער הימלער-אַקופּאציע

פּאַרלאַג „יידיש-פּויליש“

וואַרשע — 1950

הילע פראיעקטירט דורך ק. גלעב

ALMANACH LITERATURY POLSKIEJ
O TRAGEDII ŻYDOWSKIEJ
PODCZAS OKUPACJI HITLEROWSKIEJ
W JĘZYKU ŻYDOWSKIM

W A R S Z A W A 1 9 5 0

Zam. 483. Druk. „Nowe Życie“ W-wa, Al. K. Świerczewskiego 79 B-1-120497

אַרײַנפיר-וואָרט

מיר גיבן איבער דעם יידישן לייצענער א זאמלונג פון פראָזע-ווערק און פראגמענטן פון פוילישע שרייבער אויף דער טעמע פון יידישע לידן און יידישער גבורה בעת דער היטלעריסטישער אַקופאציע אין פוילן. דאָס, וואָס ווערט פאַרעפנטלעכט אין דער דאָזיקער זאַמלונג, איז נאָר אַ קליינער טייל פון דעם, וואָס איז דורך פוילישע פראָזאיקער, דיכטער, דראַמאַטורגן און עסייאַסטן אָנגעשריבן געוואָרן אויף אַט דער טעמע. בלויז די צאָל פראָזע-ווערק פון דער יידישער פראָבלעמאַטיק. פאַר דער אַקופאַציע-צייט דערגרייכט אין דער פוילישער ליטעראַטור קרוב פערציק פאַזיציעס. צוזאַמען מיט פאַעמעס, לידער, דראַמעס, עסייען איז די צאָל מער ווי אַ טאָפלטע (1). אַ ריי שרייבער, וועלכע האָבן די טעמע נישט זוכגעארבעט בעלעטריסטיש, האָבן געבראכט זייער באציונג צום אויס-זרוק דורך פובליציסטישע אַרויסטריטן. בלויז אַ קליינע צאָל פוילישע שרייבער האָט נישט גענומען קיין וואָרט אין אָנגעזיכט פון דער טראַגעדיע. די ריזיקסטע מערהייט האָט אויף אזא אַדער אנדערן אופן — אין פולע ווערק, אַדער פראגמענטאַריש — געבראכט צום אויסדרוק די ברוינג-דיקע געפילן פון מיטלייד און פראָטעסט. די גרויסע צאָל ווערק, וואָס באַהאַנדלען יידישע מאַטיוון פון דער אַקופאַציע-צייט, דערווייזט, אַז מיר האָבן אַ צו טאָן מיט אַ גאַנצער דערשיינונג און דער הינטציטיקער פוילישער ליטעראַטור, א דערשיינונג, וועלכע דער ליטעראַטור-היסטאָריקער קער וועט בשום אופן נישט קאָנען פאַרבייגיין.

(1) גענויער זע — ב. מארק „די יידישע פראַגמעדיע אין דער פוילישער ליטעראַטור“, פאַרלאַג „יידיש-בוך“, וואַרשע 1950.

אָבער נישט בלויז אין דער גרויסער צאל האנדלט זיך דאָ. עס גייט אין דעם אופן, אין דער גרויסער געפילן־אָנגעלאָדנקייט, אין דער טיפער הומאניסטישער באציונג, וועלכע דרינגען אדורך די האַזיקע ווערק, די פוילישע שרייבער, אין זייער רוב, באַנגוגענען זיך נישט מיט סתם שילדערן דעם גרויל און די אומגעוויינלעכע העראַיק. זיי גייט נישט בלויז אין פארפיקסירן קינסטלעריש א געוואלטיקע טראגעדיע פון א פּאָלק, די יידישע מאַטיוון ווערן דורך דער מערהייט פוילישע שרייבער דערהויבן צו פּראָבלעמען פון א ברייטערן פארנעם — צום פּראָבלעם פון די געזעל־שאפטלעכע, היסטאָרישע סיבות פון דער קאטאסטראָפּע; צום פּראָבלעם פון די פויליש־יידישע צווישנבאציונגען אין דער עפאָכע פון קאפיטאליזם אין בפרט פון פאשיום; צום פּראָבלעם, ווי אזוי עס האָבן רעאגירט אויף דער שווארצער פּערספּעקטיוו פון אומקום פארשידענע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג; צום פּראָבלעם פון דעם טיפערן זין פונעם יידישן אויפשטאנד; צום פּראָבלעם פון דער שליחות פון קונסט אין אַנבליק פון די טראגישע געשעענישן.

צום נאָענטסטן זינגען צו אַט די פּראָבלעמען צוגעגאנגען די יענע פוילישע שרייבער, וועלכע האָבן זיך בכלל געשטעלט מיטן פנים צו דער נייער ווירקלעכקייט פון פּאָלק־דעמאָקראטישן לאַנד. צו דער קאטע־גאָריע שרייבער דאַרף מען קודם־כל פאַררעכענען; וולאָדיסלאָו בראַניעווי־סקין, וועלכער זעט אינם ווארשעווער געטא־אויפשטאנד א העכערן זין, אן עטאפּ אין דעם קאמף פון דער פּראַגרעסיווער מענטשהייט פאר באַפרייטונג; יעזשי אנדזשעיעווסקין און סטעפּאן אַטווינאָווסקין, וועלכע זעקן אויף אומברחמנותדיק, ווי עכטע קריטישע רעאַליסטן, די אינטערדיקע ווונדן פון זייער אייגענער געזעלשאפט און דעמאסקירן די רעאַקציאָנערע אנטוויקעלענישע עלעמענטן, באלייכטנדיק איינציטיק די קעמפערישע און באַרבערערישע עלעמענטן ביי פּאָליאקן און יידן; קאזשימיעזש בראַנדיסן, דעם באַזינגער פון יידישער העלדישקייט, פון בשותפותדיקן קאמף פון די גאַלדס און פאנקראטס פאר א פרייען פוילן און פאר א נייער אָר־דענונג; יוזעף בראַשקעוויטשן און אַרטור זאנדאָווער, וועלכע גיבן ערלעכע בילדער פון די אינעווייניקסטע באַציונגען אין געטאָ; סטאַניסלאָו ווי־גאַדזקין, דעם באַשרייבער פון דער קאמפּס־באוועגונג אין אויבערשעלעזע, שילדערער פון א ריי טיפישע געשטאלטן פון יידישע געטא־קעמפער און דעמאסקירער פון די מערינס און פון דער אויסלענדישער יידישער פּל־טאָקראטיע, וועלכע האָט דעם קלאסן־אינטערעס געשטעלט העכער פון דעם נאַציאָנאַלן; און — אַדאַלף רודניצקין, וועלכער האָט, ווי זעלטן ווער,

ארויסגעבראכט די שטימונג פון די טויט־פארמשפטע אין די געטאס און זייער גארונג צו דער פרייער וועלט, און האט אויסגעווינגען א הימן פאר דער יידישער ארבעטער־יונגנט, וואס איז ארויס אין אומגלייכן, טראגיש־העראישן פארמעסט קעגן די חילות פון די היטלעריסטישע באַרבאָהן.

דער מאַטיוו פון יידישן ווידערשטאנד, בפרט פון פארטיזאנישן קאמף, קומט צום אויסדרוק אויך ביי די שרייבער פון דאָרף, ווי למשל, ביי יוֹ-זעף מאַרטאָן.

צו די יידישע מאַטיוו פון דער אַקופאציע־טעמאטיק זיינען מיט געפילן פון יראת־הכבוד צוגעגאנגען די יעניקע פוילישע שרייבער, וועלכע מאכן איצט אדורך א טיפע איבערלעכע עוואָלוציע — פון נאַטוראליזם צו רעאליזם, פון קאלטער אַבסערוואַטאָרישקייט צו הומאַניזם, פון עסטעטיזם צום אידייען־אַנגעלאָדענעם שאפן, וואָס דארף מיטהעלפן ביים איבערבייען דעם מענטש. די יידישע טעמע איז ביי א סך פון אַט די שרייבער געווען איינער פון די סטימולן צום נייעם גאנג. צווישן אַט די שרייבער טיילט זיך אויס זאפּיא נאלקאווסקא, וועלכע האָט געגעבן עפישע, רירנדיקע און דערהויבענע בילדער פון יידישער מאַרטירעריי.

די באַשרייבערין פון אַשוויענטשימער און בירקענייער גיהנום סע־ווערינא שמאגלעווסקא האָט ארויסגעבראכט אומפארגעסלעכע שילדערונג־גען פון מענטשלעכער דערהויבונג אין אַט די באדינגונגען פון מאסן־גיססה, אין אירע שילדערונגען, ווי די שילדערונגען פון אנדערע לאַגער־שרייבערינס, טויכטל אויף דאָס העראישע געשטאַלט פון דעם מיידל מאַלאַ צי־מעטבוים, וועלכע האָט אויפגערודערט און סטימולירט צו בונט די יידישע און נישט־יידישע אסורים אין אַשוויענטשימ. אויך די צווישן די קאטו־לישע שרייבער, וועלכע וואַקלען זיך אין זייער ביז־איצטיקן וועלט־באַנעם אונטערן דרוק פון דער סאַציאַליזם־בייערישער קעגנוואָרט, ווי וואַיטשען זשוקראַווסקי, באַהדאן אַסטראַמענצקי א. א., האָבן געשאפן שיינע, מענטש־לעכע, רירנדיקע טאָוועלן וועגן די יסורים און שטארקייט פון די יידן אין דער שטאַק־פינאַטערער היטלעריסטישער נאכט, אין ארויסעררוקט די אידייע פון פעלקער־פריינטשאַפט, פון אַקטיווער הילף פאַר די געפלאַגטע קריבנות פון פאשיסטישן טעראָר.

די אַלע ווערק צוזאַמען שאַפן איינעם פון די שענסטע קאָפיטלען אין דער געשיכטע פון דער פוילישער ליטעראַטור. דער פעדאגאגישער ווערט פון די דאָזיקע ווערק איז אין לשערה, בפרט, און זיי פאלן זיך צונויף דאָר־מאַניש מיט דעם נייעם גייסט, וועלכן עס שאפן די בויער פון דער נייער אָרדיענונג אין לאַנד. א פעלקער־פריינטשאַפט־וועקנדיקע און מענטש־אי־

בערבויערישע און ממילא א יידן-פריינטלעכע ליטעראטור איז אין איצ-טיקן פוילן נישט קיין אויסנאם-דערשיינונג, ווי דאָס איז געווען צוליב צענזורעלע טעמים אַמאָליקע צייטן. היינט דריקט אויס די פוילישע ליטעראַטור, די מיינונגען, געפילן און ווונטשן פון די בויער פון דער נייער געזעלשאפט בראש מיט דער פוילישער פארייניקטער ארבעטער-פארטיי.

די גרונטראידיע פון די ווערק, וואָס עבלעכע מוסטערן און פראַג-מענטן זייערע ווערן פארעפנטלעכט אין אַט דער פאַרגעלייגטער זאמלונג, באשטייט קודם-כל אין דער גרויסער ליבע צום מענטש, אלציינס ווי עס איז דער קאָליר פון זיינע האָר אַדער די שפראַך, אין וועלכער ער איז דערצויגן. פון די ווערק וועגן דער יודישער טראַגעדיע בעת דער דייטש-פאשיסטישער אַקופאַציע פליסט ארויס קאָנסעקווענט און קלאַר די שטאר-קע שטרעבונג צו שלום און די דעצידירטע שנאה צו אימפעריאליסטישע מלחמות, וועלכע רופן ארויס מאטעריעלן און מאָראַלישן חורבן. פון די הערצער פון די שרייבער רייסט זיך אַרויס דאָס געשריי: קיינמאַל מער געטאָ! קיינמאַל מער אַשוויענטשים! קיינמאַל מער זינלאָזע פעלקער-שחיתות! דער אויספיר פון אַט דער ליטעראטור איז א פשוטער און בולטער: מיט אלע כוחות קעמפן, אז דער גרויל און די שאַנד זאָל זיך נישט איבער-חזרן, מיט אלע כוחות קעמפן קעגן די, וואָס רופן אַרויס נייע מלחמה-שרפות.

3. מאַרק

די גרויסע וואך

פאר אונזערע יידן

I

מאלעצקי האָט שוין לאנג נישט געזען אירענע ליליען. אום וומער פונעם איין און פערציקסטן יאָר האָבן זיי זיך נאָך באגעגנט גענוג אָפט. אמת, די ליליענס האָט מען שוין דעמלט געהאט ארויסגעשיקט פון סמוג, אָבער פאר דער דאָזיקער אַקופאַציע-תקופה האָט נאָך די דייטשע מאכט נישט אָנגעווענדט קיין שטרענגע רעפרעסיעס קעגן די יידן, און די ליליענס, זיך אויסקויפנדיק דאָרט וווּ מע האָט באדארפט, האָבן אויס-געמיטן פארשפארט צו ווערן אינעם ווארשעווער געטאָ. עס האָט זיך זיי אפ-לו איינגעגעבן צו ראטעווען א ביסל זאכן און מיט דעם דאָזיקן רעשט פון זייער פארמעגן, אגב נאָך א היפשס און אָנזעענדיקס, האָט זיך די גאנ-צע פאמיליע איבערגעטראָגן נענטער צו ווארשע.

די ליליענס, פאר דער מלחמה זייער פארמעגלעכע מענטשן, און דערצו שוין פון עטלעכע דורות, האָבן פארמאָגט אזא אנטוויקלט געפיל פון זיכערקייט, אז אין דער קריטישער און פאר זיי ניער סיטואציע, איז זיי אויפן זינען נישט געקומען זיך איבערצוטראָגן אין א צווייטער הינ-טערשטאַטישער געגנט. זאלעסניעק, וווּ זיי האָבן געדונגען די ווינונג, האָט זיך געפונען א פערטל שעה וועג פאר סמוג און אויף דער דאָזיקער צופאַר-ליניע פון דער עלעקטרישער קליין-באן האָבן א סך מענטשן פערזענלעך און פון זעען אויסגעצייכנט געקאָנט די ליליענס. זיי אליין זיי-

בען אזוי פעסט אריינגעוואקסן אין דער פוילישער קולטור און מנהגים, אז זיי האָבן זיך לגמרי נישט אַרײַענטיילט, אז זיי קאָמען מיט זייער אויסזען וועקן אַ השד.

די אלטע ליליענס זיינען צום גליק קיין וואַרשע אינגאנצן נישט געפאָרן, זי אַ היפשע, דיקע יידענע, שוין עטלעכע יאָר פאַראַלזירט, האָט נישט פאַרלאָזן איר וועגעלע. דער אלטער ליליען, וועלכער האָט זיך שוין לאַנג אַרויסגעצויגן פון די באַנק־געשעפטן, האָט זיך צופרידן־געשטעלט מיטן אויסוואַרעמען זיך אויף דער זון, און אין טריבע אָדער קאלטע טעג, איז אים גענוג געווען דאָס צוקוקן זיך צו די ברידזש־פאַרוויילונגען. דער פּראָפעסאָר ליליען אָבער מיט דער פרוי און אירענען זיינען געפאָרן קיין וואַרשע אזוי אַפט ווי פריער. די מאַדאם ליליען האָט רייזיקירט פאַרהעלטיסמעסיק אַמווייניקסטן. אַ קליינע, מאַגערע און שטילע, האָט זי מיט אירע אומרעגולערע, אָבער ווייכע געזיכט־שטריכן געקאָנט אָנגיין פאַר אַן אריעריין. מיטן פּראָפעסאָר און אירענען איז גע־ווען פיל ערגער.

אירענע איז צומווינציקסטן צוויי מאָל אין וואָך געווען אין וואַרשע. זי האָט באַזוכט פריינט און באַקאנטע און צוליבן חשק זיך צו זען מיט מאַלעצקין איז אויסגעקומען א סך מאָל אַרויסצופאָרן אויך אויסערן פּראָגראַם, מחמת זי האָט ליב געהאַט דאָס געוועלשאַפטלעכע לעבן און די פאַרוויילונגס־אַטמאָספּער, האָט זי זיך גערן אָפּגעשמועסט צו טרעפן אין קאַפּעען און באַרן, וואָס זיינען אַריין אין דער מאָדע מלחמה - צייט. אירענע ליליען איז געווען זייער אַ שיינע; אַ הוכע, טונקעלע און שטאַלטנע, אָבער אירע האַרבע, האַרטע האָר און די מזרח־אייגן זיינען געווען אויסער־גע־וויינלעך סעמיטישע. ווען מאלעצקי האָט איר דערקלערט, אז זי דאַרף זיין פּאַרזיכטיקער, האָט אירענע געלאַכט און געזאָגט, אז די דייטשן קאָ־בען זיך נישט אויף די דאָזיקע זאַכן, אמת, אז אין דער דאָזיקער צייט האָבן זיך שוין געטראָפן שאַנטאַוושן מצד פּאַליאַקו, אָבער בנוגע זיך און אירע סאַמע נאָענטסטע האָט אירענע נישט גענומען ערנסט אַזאַ מעג־לעכקייט. די שיינקייט און די סאַציאַלע פּאַזיציע, אין וועלכער זי איז דערצויגן געוואָרן און צו וועלכער זי איז געוויינט געווען, האָבן זי פאַר־זיכערט לויט איר עמפּינדונג אַנטקעגן אַלערליי געפאַרן.

אויך דער פּראָפעסאָר ליליען, האָט נישט, צוליב אַנדערע טעמים, גע־נומען ערנסט אין באַטראַכט, עס זאָל אים עפעס קאָנען געשען. זייער ווייטיקלעך האָט ער אַיבערגעלעבט די מלחמה. די טריאומפן פון דער

בעסטיאליטעט און מענטשן-פאראכטונג האָבן געשטעלט פאר שווערע
 נסיונות זיין אידעלן הומאניזם און ליבעראליזם. ער איז ארויס פון זיי
 אן אומגעוואקלטער אין זיין גלויבן אין דעם פראַגרעס פון דעם מענטשן
 און דעם לעבן. אָבער דאָס פארטיידיקן די דאָזיקע באַדראַטע פּאָזיציעס האָט
 אים געקאָסט זייער א סך. זױן דעם, האָט יוליוש ליליען, א באשאַנקע-
 נער מיט אן אויטגעצייכנטער געשיכטלעכער אינטואיציע און פאנטאזיע,
 נישט פארמאָגט קיין פאנטאזיע בנוגע זיין אייגענעם גורל און דעם גורל
 פון זיינע נאָענטסטע. עס זיינען פאראן מענטשן, וואָס דערגרייכנדיק א
 הויכע פּאָזיציע אין דער געזעלשאפט, שטעלן זיי זיך נישט פאַר, אן ס'קאָן
 עקזיסטירן אזא קראַפט, וועלכע זאָל זיי אראַפּשטויסן אין דער נידער-
 און צונעמען ביי זיי דאָס, וואָס זיי האָבן זיך איינמאָל דערוואָרבן. צו
 אועלכע מענטשן האָט אָנגעהערט ליליען, אפילו נאָכן ארויסגעשיקט
 ווערן פון סמוג, אויסטוישנדיק זיין רחבותדיקע לוקסוס-ווילע אויף זיין
 געדונגענע צימערלעך, באַרויבט פון זיין ביבליאָטעק, דינערשאפט און באַ-
 קוועמעלעכקייטן, איז ער אין זיין עמפינדונג פארבליבן דער זעלבער מענטש,
 וואָס פאר דער מלחמה: אן אָפּשטאמלינג פון אן אלטער רייכער משפּחה,
 א באַרימטער היסטאָריקער, א פילמאָליקער רעקטאָר און דעקאָן, א מיט-
 גליד פון א סך וויסנשאפטלעכע געזעלשאפטן אין פּוילן און אין אויס-
 לאַנד. אין דער געזעלשאפטלעכער מיינונג איז ליליען אָנגעגאנגען אלס א
 באַרימטער מאַסאָן. צי איז ער עס ווירקלעך געווען, און אויב יא, איז וואָס
 פאר א ראָל האָט ער געשפילט אין דער מאַסאָנעריע — איז שווער צו
 זאָגן. ער האָט געהאט איינפלוסרייכע קרובים אין אלע מערב-לענדער און
 אמעריקע, פריינט סיי אין די וויסנשאפטלעכע ספּערו, סיי צווישן דער
 אינטערנאַציאָנאַלער פינאַנסעריע און אין דער פּאָליטישער וועלט, אויב
 ער האָט נישט פארלאָזט פּוילן נאָך דער סעפטעמבער-מפּלה און שפּע-
 טער נישט אויסגענוצט בשעתו די מעגלעכקייט ארויסצופאַרן קיין אי-
 טאַליע, איז עס מסתם קודם-כל, ווייל אין אים האָט געוואָרצלט די זי-
 כערקייט, אז אין אלע לעבנס-באדינגונגען וועט ער פארבליבן פּראַפע-
 סאָר ליליען, פארשטייט זיך, אז שוין די ערשטע מלחמה-יאָרן האָבן פאר-
 שמעלערט דעם קרייז פון זיין טעטיקייט און באדייטונג. דאָס האָט אָבער
 אויף זיין איינשטעלונג נישט געהאט קיין גרויסע ווירקונג. ער האָט געאַר-
 בעט אָן איבערייס, א סך געשריבן און געלייענט, באזוכט די קאַלעגן,
 וואָס זיינען פארבליבן אין וואַרשע. מיט זיין גאַנצן לעבנסשטייגער, דע-
 קען און איבערלעבן האָט ער באשטעטיקט דעם זייער אָפּטן און פאַרע-
 טערישן אמת, אז דאָס אָביעקטיווע געשטאלט פון דער וועלט און געשע-

נישן ווערט פארווישט און גייט אוועק אין שאַטן פאר דעם אויסדרוק און זיין, וואָס מיר גופא געבן דעם לעבן.

אין זאלעסיגען האָבן די ליליענס אָפגעווינגט דעם גאנצן זומער. מאלעצקי איז אהין געפאָרן אייניקע מאל. די געגנט איז געווען א טי פיש הינטער־ווארשעווער, אן אומפרוכטבארע און זאמדיקע, אָנגעשטאַפט מיט העסלעכע ווילעס צווישן קארליקעוואטע סאַסנעס. אין פארגלייך מיטן פּרעכטיקן סמוג, מיט זיין אלטן פארק און דעם סטאווי צווישן דער גע־דיכטעניש פון צעוואקסענע אַלכעס, דערנער־קוסטעס און טשערעמכע־ביימלעך, וועלכער האָט אנטציקט מיט זיין הערלעכקייט — איז דאָ גע־ווען אַרעמלעך און אומעטיק. דאָס באנאליקייט פון דער געדונגענער וויי־נונג האָבן די ליליענס געראטעוועט א ביסל מיט די זאכן, וואָס זיי האָבן ארויסגעפירט פון סמוג. אין פּראָפעסאָרס צימער איז נאָך געווען א שפּאַר ביסל ביכער.

דאָס לעצטע מאל איז מאלעצקי געקומען צו פאָרן קיין זאלעסיגען אין איינע פון די אויגוסט־וואָכן. הויך אים איז נאָך געווען א יונגע מאַלעריין, פעליע פּטאַשיצקע, וועלכע מ'האַט להכעיס איר ריזיקן וווקס פאָ־פולער גערופן „פּטאַשעק“^{*}. אירענעס א פריינדין און א פארערערין פון דעם פּראָפעסאָרס אינטעלעקטועלע טהאָגנטן. זיי איבעריקע אָנגע־מאַלדענע געסט האָבן פארפירט. דאָס איז געווען א חידוש, ווייל אויף די שבתים און זונטיקס פלעגן זיך צו די ליליענס שטענדיק צוזאמענפאָרן א סך געסט. דאָס רחבותדיקע צוויישטאַטיקע הויז אין סמוג פלעגט דעמלט פולשטענדיק אָנגעפילט ווערן, ווי א פענסיאָנאַט, אַדער א האַטעל. די ליליענס פלעגן זיך נישט איינמאַל קלאַנגן אויף דער שפע פון געסט, זיי האָבן זיך אָבער צו זיי אַווי צוגעווינגט, און זיי זינען איצט געווען אומאַנגענעם פארחידושט אויף דער יום־טובדיקער ליידיקייט. זיי האָבן געגעבן אן אויסגעצייכנטן מיטאַג פון יונגע האַנטשיקעס און מיט א זייער צוגעקליבענעם דעסערט. אָבער אפילו דער פראנצויזישער, ביי דייטשע זעלנער געקויפטער קאַניאַק, וואָס אירענע האָט ארויסגענומען צו דער שווארצער קאווע, געשיקט פון טערקיי, האָט נישט פארבעסערט די אומקלאָרע אטמאָספּער. הגם דער פּראָפעסאָר איז געווען בארעדער־דיק, האָט זיך דאָך געשפירט, און זיין ערוודיציע און די בליציקע גלייכ־ווערטלעך דארפן האָבן א גרעסערע צאָל צוהערער. דערפאר איז אירענע געווען א ביסל צו פיל טומלדיק, האָט געלאכט צו פיל און צו הויך. פּטאַשיצקע האָט פארמאַגט אין איר מאסיוון קערפער א זייער פילבאר און

* פּטאַשעק — אַ פּויגעלע. וואַרשפּויל פון פּטאַשיצקע

עמפינדלעך הארץ, און דערפאר, וועלנדיק עס זאל נעמען הערשן א גוטע שטימונג, איז זי אלע ווייל באגאנגען פאטאלע פעלערן. זי האט זי געמאכט אזוי אפגעהארציק און מיט אַזאַ אָנגעווענדיקן גוטן ווילן, אז זי האט בלויז פארערגערט די סיטואציע.

ונאָכן מיטאַג וועלנדיק אומבאדינגט בלייבן אליין מיט מאַלעצקין, האָט אירענע פאָרגעלייגט א שפאציר אין דער ריכטונג פון די סטאראַ-וויסקער וועלדער. אָבער קודם האָט דער פּראָפּעסאָר פּונאנדערגעוויקלט פאר מאַלעצקין די פּאָליטישע סיטואציע פון דער מיליטערישער וועלט, דערנאָך ווידער האָט פּטאשיצקע געשטערט, און ווען זי האָט זיך נאָך א לאנגער צייט ענדלעך אַריענטירט, האָט זי שוין נישט געקאָנט פון דער אומדאָנאָרער לאגע זיך ארויספלאַנטערן. לסוף האָט זיך מאַלעצקין מיט א פּריערדיקער קליינבאן, ווי שטענדיק, אומגעקערט קיין ווארשע. אירענע האָט אָנגעמאַלדן איר קומען צו פאָרן אויפן נאָענטסטן מיטוואָך. אָבער נישט אין דעם מיטוואָך, און נישט אין קיין איינעם פון די קו-מענדיקע טעג, האָט זי נישט געגעבן וועגן זיך קיין סימן פון לעבן. מאַלעצקין איז אין צוואַנציגטע טאָג מיט די ארבעטן, וואָס מ'האַט אים אָן פארטרויט ביים אויפפרישן א קלויסטער, ארויסגעפאָרן אין אן אָפּגע-לייגטער פּראָווינץ און האָט זיך געווען מיט אירענען ערשט נאָכן צו-רייקומען, צום סוף קומענדיקער וואָך.

אין דער דאָזיקער צייט האָבן די ליליענס געהאט א סך אומאַנגע-נעמלעכקייטן, ווארשיינלעך, האָט עמעצער געמוזט אָנגעבן אויף זיי א מסירה, ווייל אקוראט מיטוואָך נאָך יענעם זונטיק, האָט זיך מיט זיי פא-ראינטערעסירט די געשטאפּאַ. דער ענין איז איצטיקס מאל געווען פיל ערנסטער, ווי דאָס פּריערדיקע מאל. צום ערשטנס האָט מען פארנומען דעם פּראָפּעסאָר אליין. מע האָט אים פארהאלטן אין דעם קרייז-שטעטל א טאָג מיט א נאכט, אָבער שוין אויפן צווייטן טאָג אינדערפרי זיינען גע-קומען די זעלבע אגענטן און האָבן איבערגעפירט די מאדאם ליליען מיט אירענען אין דעם ווארשעווער געטאָ. אמת, זיי זיינען דאָרט געווען קיים עטלעכע שעה, אויך דעם פּראָפּעסאָר האָט מען פריי געלאָזט, אָבער פון דעם וואָס אירענע האָט דערציילט, האָט געדוונגען, אז די פריי, פאר וועלכער מ'האַט אויסגעקויפט די פרייהייט, איז דאָס מאל געווען זייער א היכע, קלאַר, אז וועגן פארבלייבן אין זאלעסניק האָט קיין רייד נישט געקאָנט זיין, מ'האַט געמוזט זיך אָפּטראָגן תיכף-ומיד און מיטנעמען די אמניטיקסטע זאכן.

די גרעסטע קאָפּרדייענישן זיינען געווען מיט די אלטע ליליענס. ענדלעך, נאָך לאנגע באראטונגען און בייקומענדיק א טך מניעות, האָט מען ביידע איינגעאָרדנט אין איינער פון די קליניקעס אין ווארשע. דער פּראָפּעסאָר איז געפאָרן קיין קראָקע צו אַריענטירן זיך אין די אַרטיקע באדינגונגען, און די מאדאם ליליען האָט געוווינט ביי אירער א וויי-טער משפּחה, וועלכע איז ווי ביז היינט געווען גוט באַזאָרגט. אירענען האָט גענומען צו זיך פּטאשיצקע. נאָכדעם זיינען אינגיכן געשטאַרבן איינער נאָכן אנדערן, אין א גאָר קורצער צווישנצייט, די אלטע ליליענס. דער פּראָפּעסאָר האָט זיך אומגעקערט פון קראָקע ווייניקער אויפגעלעבט ווי געוויינלעך, — פון זיינע פּלענער איז, ווימוט אויס, גאַרנישט ארויסגעקור-מען. סיי ווי האָבן די ליליענס ערשט איצט זיך דעציזירט אויסצואַרבעטן פאר זיך אריישע שאַפּירן, און אונטער דעם פאמיליען-נאָמען גראַבאַווסקי, האָבן זיי זיך ווידער באַזעצט הינטער ווארשע, נאָר דאָס מאָל אויף דעם רעכטן ברעג פון ווייסל, אויף דער אַטוואַצקער ליניע. נאָך א פּאַר וואָכן, זיי האָבן קוים באַוווּן זיך איינצוהיימישן, האָבן זיי געמוזט פון דאָרט בחיפּזון, שיעור נישט אין משך פון שעה, אַנטלייפן. האָס לעצטע מאָל האָט מאלעצקי באַגעגנט די ליליענס ביי פעליע פּטאשיצקע. די גרעס-טע ענדערונג האָט ער איינגעפונען אין דעם פּראָפּעסאָר. ער איז געווען אויסגעלאָשן, געעלטערט, נישט געראַזירט און נאָכלאָזיק געקליידט. די דאָזיקע נאָכלאָזיקייט האָט נאָך שטאַרקער אונטערגעשטראַכן זיין טע-מיטישן אויסזען. ער איז איצט זייער ענלעך געווען צו זיין פאַרשטאַר-בענעם פּאַטער, וועלכער האָט אויף דער עלטער אויסגעזען א הונדערט-פּראָצענטיקער ייד. די מאדאם ליליען האָט אויך אויסגעזען שלעכט, זי איז געווען נאָך שטילער און שוואַכער ווי געוויינלעך. איין אירענע האָט זיך געהאלטן גוט און זיך באַמיט צו פאַרוואַנדלען דעם גאַנצן מצב אין א שפּאַס און אין א פאַריבערגייענדיקער פאַסירונג, וועלכע וועט זיך זיכער אינגיכן ענדיקן און בשלום. אָבער איר נערוועזע, אומרויאַקע פּריילעכקייט איז געווען נאָך אומאַנגענעמער פון דער דערשלאַנגקייט פון די עלטערן. זיי האָבן אלע צוזאַמען נישט געווסט, וואָס מיט זיך צו טאָן. פּטאשיצקע האָט געוווינט אויף סאַסקאַקעמפּאַ אין איר מוטערס ווילע, און ביי איר בעסטן ווילן האָט זי אירענען לענגער פון א וואָך-צוויי נישט געקאַנט האַלטן ביי זיך. די משפּחה פון דער מאדאם ליליען איז גראַד אריינגעפאלן אין אומפאַרויסגעווענע קאַפּפּאַרדרייענישן. דער פּראָפּעסאָר האָט דערווייל געוווינט ביי איינעם פון זיינע שילער, אָבער אויך דאָס איז נישט געווען עפעס וואָס באַשטענדיקס. פון דעם פּראָפּע-

סאָרס רייך האָט מען זיך געקאָנט אָנשטויסן, און ס'האָבן אים אַנטוישט א סך מענטשן, וואָס אויף זייער הילף האָט ער געהאט אויסגעשטעלט. דאכט זיך, אז דאָס דאָזיקע איז געווען פאר ליליענען דאָס אממיינסטן ווייטיקלעכע. ער האָט זיך מיטאמאָל דערפילט צעוואַקלט און מאַכטלאָז. און אלע דריי, ווען זיי זיינען אין אַ וואַניקן האַרבסטיקן נאָכמיטאָג געווען אין פּטאַשיצקעס אַרבעט־ציימער ביי אַ גלעזל טיי, דערלאנגט אין שיי גע ענגלישע פּאַיאַנסן, האָבן געמאַכט דעם האַפּענונגסלאָז־אומעטיקן און דחמנותדיקן איינדרוק פון שיפּברוך־געליטענע, וואָס האָבן נישט קיין שוין־אַרט.

אין עטלעכע וואָכן אַרום האָט מאלעצקי באַקומען פון אירענען אַ בריוו. זי האָט געשריבן פון קראַקע. יאן האָט אין דער דאָזיקער צייט אָנגעהויבן איבערלעבן וויכטיקע פּערזענלעכע ענינים, חוץ דעם איז אים נאָכאמאָל אויסגעקומען אַרויסצופאַרן צום קלויסטער און, נישט געבנדיק קיין תשובה תיכף, האָט ער שוין בכלל נישט געענטפּערט. נאָכהער איז אָנגעקומען אַ צווייטער בריוו פון אירענען, אַ קורצער, זייער אַן אומע־טיקער און אין אלגעמיין אַועלכער, וואָס האָט איר מיט זיין גאַנצער שטי־מונג לגמרי נישט געקליידט. דאָס מאָל האָט ער געוואָלט איר ענטפּערן, אָבער יענע נייע איבערלעבונגען האָבן אים אזוי דערווייטערט פון איר רענען, אז ער האָט נישט געווסט וואָס איר צו שרייבן. ער האָט געפילט, אז אירענע איז אומגליקלעך, איינזאַם, און עס לעבט זיך איר שלעכט, ער אָבער איז געווען גליקלעך, ער האָט ווי אָנגעהויבן, נישט געקוקט אויף אלע מלחמה־מפלות, אַ ניי לעבן, און ס'איז נישט פאַראַן צווישן מענטשן קיין גרעסערער און ריקזיכטלאָזער צווישנשייד, ווי צווישן דעם גליק פון איינע און די לייזן פון די אַנדערע, א סך גרויסע און קליינע ענינים שיידן פאַנאָדער די מענטשן, אָבער קיינע נישט אזוי פילבאַר ווי דאָס אומגלייכקייט פונעם גורל.

אזוי אַרום האָט זיך אין מאלעצקיס עמפּינדן, ווען ס'איז שוין באַ־שטימט געוואָרן זיין חתונה מיט אַנען, אירענעס געשטאַלט אַוועקגערוקט אין טיפן שאַטן, און נישט מיטן מיטגעפיל, נישט מיט די שיריים פון אַמאָליקער פּריינטשאַפּט און סענטימענט האָט ער נישט געקאָנט צו איר דערלאנגען, איבעריקנס, אירענע האָט שוין מער נישט געשריבן. אַ געוויס שטיקל צייט האָט נאָך פון איר געהאַט ידיעות פּעליע פּטאַשיצקי, דער־נאָך האָבן אויך זיי זיך איבערגעריסן. מאלעצקי האָט נאָך עטלעכע מאָל באַזוכט זיין קלויסטער. יעדעס מאָל האָט ער פאַרבייפאַרנדיק זיך פאַר־האַלטן אין קראַקע, אָבער זיינע כוונות אויסצוזוכן אירענען האָבן זיך

אויסגעלאזט בלויז מיט גוטע פארלאנגען. אין זומער פונעם צוויי און פערציקסטן יאָר, ווען די דייטשן האָבן, ליקווידירנדיק די געטאָס, אָר-אנאנירט אויפן שטח פונם גאנצן לאַנד, יידישע גאָסן-שחיטות, זיינען זיך פאנאדערגעטאנגען קלאנגען וועגן דעם טויט פון דעם אלטן ליליען. אָבער די ווערטיעס וועגן דעם זיינען געווען זייער פארשידענע, און ס'איז שווער געווען פעסטצושטעלן וויפל ס'איז פאראן אין זיי אמת. ערשט אין פּרילינג פון קומענדיקן יאָר האָט מאלעצקי פולשטענדיק אומדערווארטט, און ביי באזונדערע אומשטענדן, באגעגנט אירענען, דאָס איז געווען אין מיטוואָך פאר פסח.

II

די גרויסע זאָך איז געווען אַ מרה"שחוררהדיקע פאר ווארשע. פונקט א טאָג פריער, אידער מאלעצקי האָט זיך באגעגנט מיט פּרילין ליליען, אום מאָנטיק דעם 19-טן אפריל, האָט אַ טייל פון די יידן, וואָס זיינען איבערגעבליבן אין געטאָ, אָנגעהויבן זיך פארטיידיקן קעגן די נייע רעפרעסיעס. באגינען, ווען עס'עס אָפטיילן זיינען אריין אין די געטאָ-ווענט, זיינען אויף סטאווקע און לעשנע געפאלן די ערשטע שאָסן. די דייטשן, וועלכע האָבן נישט דערווארט קיין ווידערשטאנד, האָבן זיך צוריקגעצויגן. עס האָט זיך אָנגעהויבן דער קאמף.

די ידיעה וועגן דעם ערשטן נאָך יאָרהונדערטער קאַלעקטיוון ווי-דערשטאנד פון די יידן האָט זיך נישט תיכף פונאנדערגעטרעגן איבער דער שטאָט. פארשידענע ווערטיעס זיינען ארומגעגאנגען אין ווארשע. אין משך פון די ערשטע שעהען האָט מען געוואוסט בלויז, אז די דייטשן האָבן איצטיקס מאָל ברעה פולשטענדיק צו ליקווידירן דעם געטאָ און אויס-צומאַרדן די אלע יידן, וואָס זיינען לעבנדיג בליבן נאָך די פאראיאָריקע חריבות.

די קווארטאלן, וואָס זיינען געווען אין שכנות מיט די געטאָ-ווענט, האָבן אָנגעהויבן צו שוויבלען מיט מענטשן. דאָרט האָט מען זיך אמת-שנעלסטן אַרעענטירט אין די געשעענישן. פון די פענצטער פון די מויערן, וואָס זיינען געשטאנען פאזע די געטאָ-ווענט, זיינען פון מאָר צו מאָל געפאלן שאָסן. די דייטשן האָבן צוגעפירט צום געטאָ זשאנדאר-מעריע. פון שעה אויף שעה איז געוואָקסן די אינטענסיוויטעט פון דער קאנאָנאדע. די פארטיידיקונג, לכתחילה א טאָטישע און צופעליקע, האָט

זיך שנעל אָנגעהויבן איבערצוגעשטאלטיקן אין א רעגולערן און פלאג- מעסיקן קאמף. אין פיל ערטער האָבן זיך אָפגערופן קוילנווארפער. עס זיינען געוואָרפן געוואָרן גראַמאטן. די גאסן-באוועגונג איז נאָך געגאנגען נאָרמאל, און אין פיל ערטער איז דער קאמף פאָרגעקומען אינמיטן דעם המון צוקוקער און דעם רויש פון די פאַרביפּאַרנדיקע טראַמוויען. אינצווישן האָט מען פון די קוואַרטלן, וווּ קיין ווידערשטאַנד איז נישט געשטעלט געוואָרן, ארויסגעפירט די איבערגעבליבענע יידן. נאָר אפילו דעמלט האָט נאָך ווייניק-ווער דערלאָזט דעם געדאַנק אין יענעם ערשטן טאָג, אז דאָס צעשטערן דעם געטאָ וועט זיך פאַרציען אויף אזוי פיל לאַנגע וואָכן. און פונדעסטוועגן איז די יידן פאַרגעשטאַנען צו פאַרטיי- דיקן זיך א סך מער, און א משך פון נאָך מער טעג איז פאַרגעשטאַנען דעם געטאָ צו פלאַקערן. אָט אזוי האָט זיך אינמיטן דער פּרילינגדיקער צייט און די שטימונגען פון דער גרויסער וואָך אָנגעהויבן אין האַרץ פון וואַרשע, וואָס דער פּיראַריקער טעראָר האָט נישט באַוווּזן זי צו באַ- זיגן, דער קאמף פון די יידישע אויפשטענדלער, דער איינזאַמסטער און ווייטיקלעכסטער פון אלע קאַמפּן, וואָס זיינען פאַר יענע צייטן אויפ- גענומען געוואָרן אין שוץ פון לעבן און פּרייהייט.

מאלעצקי האָט געוווינט אויפן ראַנד פון בייעלאָ, אן אָפגעלייגטער ראַיאָן אין דעם צפונדיקן שטאָט-טייל. מאַנטיק אין אָונט, גייענדיק פון דער אַרבעט אַהיים, האָט ער זיך צום ערשטן מאל אָנגערטראָפן אויפן קאַמף. גלייך נאָכן קראַשינסקי-פּלאַץ האָט אויפן טראַמוויי, וואָס פאַרט פאַרביי לענגאויס די געטאָ-ווענט, אָנגעהויבן הערשן א שטימונג פון אויפּרעגונג. מענטשן האָבן אָנגעהויבן שטופן זיך צו די פענצטער, מע האָט אָבער גאַרנישט געזען. הינטער די געטאָ-ווענט האָבן זיך געצויגן די שפיציקע, זייער הויכע און גרויע ווענט פון די מויערן, וווּ-נישט-וווּ דורכגעשניטענע מיט שמאַלע פענצטערלעך, ווי שיס-שפאלטן, אויף די באַניפראַטן, קעגנאייבער דעם שפיטאַל פון דעם געטלעכן יאן, איז דער טראַמוויי דאַשיק שטיינגעבליבן. גלייכצייטיק, האָבן זיך פון דער הויך א שאַט געטאַן קורצע און פלאַכע ביקסן-שאַסן. פון גאס האָט אָפגעענטפערט אַ קוילן-וואַרפער.

אין טראַמוויי האָט זיך אָנגעהויבן א בהלה. מענטשן האָבן זיך איי- ליק צוריקגעוואָרפן פון די פענצטער, אייניקע האָבן זיך אַראָפּגעזעצט אויף דער פּאָדלאָגע, אַנדערע האָבן זיך געשטופט צום אַרויסגאַנג. אינ- צווישן זיינען פון די שמאַלע שפאלטן-פענצטערלעך פון די יידישע מויערן געפאלן שאַסן כסדר געדיכטער. אַ קוילנוואַרפער, אַרעקגעשטעלט

אינמיטן ברוק ביים צווייפקום פון די באַניפראטן מיט דער קאַנוויק
טאַרסקע, האָט געענטפערט מיט א פארביסענעם בריאזגן. דורכן שמאַלן
שטיקל ברוק, צווישן דער טראמוויי-ליניע און די געטאַ-ווענט, איז מיט
פענד פארבייגעפאָרן א סאניטארער וואָגן.

אויף מאַרגן זיינען די טראמווייען, וואָס גייען קיין זשאַליבאָוש, דער-
פאָרן בלויז צום קראשינסקי-פלאץ. מאלעצקי, וועלכער האָט זיך פריער
ווי געוויינלעך אָפגעפארטיקט מיט די עגינים פון דער פירמע, ווו ער
איז געווען באשעפטיקט, האָט זיך אוימגעקערט אהיים פרי נאַכמיטאָג.
נישט לאנג פריער איז פונקט פארהאלטן געוואָרן די טראמווייען-באווע-
גונג, און די מעד-גאס איז פארשטאַפט געווען מיט די אויסגעליידיקטע
וואַגאַנען. דער עולם האָט זיך געצויגן מיט די טראַטוואַרן.

נאָך א גאנצער נאכט שיסעריי איז באגינען אנטשטאנען א קורצע
הפסקה אין די קאמפן. איצט האָט זיך די קאנאָנאדע אויפגיין אָנגע-
הויבן, א פארבייטערטערע נאָך ווי נעכטן; אויפן קראשינסקי-פלאץ האָט
מען שוין קיין שום וואָגן נישט דורכגעלאָזן. דערפאר האָט אן אומרואי-
קער, ליארמענדיקער און אויפגערעגטער עולם אָנגעפילט די גאסן-עקן
פון לאַנגע-גאס און נאָויניארסקע. ווי אלע גרויסע געשעענישן אין וואר-
שע, האָט אויך דאָס דאָזיקע, פונדרייסן באטראכט, געהאט אין זיך עפעס
פון א ספעקטאַקל. די ווארשעווער קעמפן גערן און פונקט אזוי גערן
קוקן זיי זיך צו צו די קאמפן.

מתנות יונגע בחורים און אַנדולירטע, שטאלטנע מיידלעך זיינען זיך
צוזאמענגעלאָפן פון די שכנותדיקע גאסן פון דער אלט-שטאָט. די מער
נייגעריקע האָבן זיך געשטופט אין דער טיף פון דער נאָויניארסקע, ווו
עס האָט זיך געעפנט דער ברייטסטער אויסקוק אויף די געטאַ-ווענט.
בכלל האָט ווייניק-ווער באדויערט די יידן. דעם עולם האָט הנאה געטאָן.
וואָס די פארהאסטע דייטשן האָבן א ניי קאַפפארדרייעניש. אין דער עמ-
פינדונג פון דעם דורכשניט-מענטש פון גאס האָט דער פאקט גופא
פון קעמפן מיט א הייפל איינזאמע יידן לעכערלעך געמאכט די זיגער-
שע אָקופאַנטן.

דער קאמף איז וואָס ווייטער געוואָרן אלץ פארביסענער. אינמיטן
דעם קראשינסקי-פלאץ, פאר דער געביידע פונם געריכט, האָבן זיך ארומ-
געדרייט א סך זשאנדארמען און עס-עס-מענער. אויף די באַניפראטן האָט
מען קיינעם נישט ארויפגעלאָזן.

ווען מאלעצקי האָט זיך געפונען ביים עק מעד-גאס, האָט אים אויס-
געמיטן א לאסט-אויטאָ אָנגעלאָדן מיט זעלנער אין פולער קאמפף-

אויסשטאטונג פון צווישן דעם עולם האָבן זיך געהערט געלעכטערן. די ביקסן־שאַסן האָבן נישט אויפגעהערט. דאָס האָבן געשאַסן די יידן. די דייטשן האָבן געענטפערט מיט לאַנגע סעריעס פון צעקאָמען און אוואַמאָטן.

מאלעצקי האָט געהאט צו דערליידיקן אַן ענין פון דער פירמע אין אַ קוואַרטאַל, וואָס איז געווען אין שכנות מיטן קאַמף־שטח. ער איז דער־רום מיטגעגאַנגען מיטן עולם, וואָס האָט געצויגן מיט דער נאַוויניאַר־סקע. דעם אָנהויב פון דער האַזיקער שמאַלער, און בעת דער מלחמה זייער צעשטערטער גאַס, האָבן אָפּגעטיילט פון די געטאַָווענט מויערן־בלאַקן, אויפגעבויעט צווישן די פאַרלעלע גאַסן באַניפראַטן און נאַוויניאַרסקע. נישט ווייט נאָך דער ערשטער קווער־גאַס, וואָס דאָס איז געווען די שוויצן־טעיערסקע, האָבן זיך די הייער פאַרענדיקט, און ס'האַט זיך אויפגע־עפנט אַ לערער, ברייטער און געלעכערטער פלאַך, וועלכער איז אַנטשטאַ־נען נאָכן אָפּרוימען די גרוזן פון די באַמבאַרדירטע, בעת דער באלאַגע־רוג פון וואַרשע, אָפּגעברענטע הייער.

ביים עק נאַוויניאַרסקע איז אויפן דאָזיקן פלאַך דער עולם געדיכ־טער געוואָרן, די טראַטואַרן און דער ברוק זיינען פאַרשטאַפּט געווען מיט מענטשן, ווייטער זיינען געגאַנגען שוין בלויז ווייניקע, פון דער זייט פון די ייִדישע הייער זיינען כּסדר געפאלן שאַסן, בעת די הפסקות, ווען דאָס שיסעריי איז שטילער געוואָרן, האָבן זיך יעדעס מאָל אַרויסגעריסן צו עטלעכע מענטשן פון דעם עולם און אייליק פאַרשווונדן הינטער די ווענט פון די מויערן.

ווען מאלעצקי איז צוגעקומען צום אָרט, וואָס איז שוין באַדראַט פון אַ באַשיסונג מצד די אויפשטענדלער, האָט די שיסעריי גראַד אויפגע־הערט, און מענטשן, טייל איילנדיקע צו זיך אַהיים אָדער צו זייערע געשעפטן, אַנדערע ווערריבן פון ניימער, האָבן אין אַ געדיכטער טראַליע אַ שטויס געטאַן פאַרויס. דער אָפּגעליידיקטער פלאַך האָט ערשט אויסגעזען רחבות־דיקער ווי געוויינלעך, אין זיין סאַמע מיט זיינען געשטאַנען צוויי קאַרו־זעלעס, נאָך נישט פולשטענדיק מאַנטירטע, מע האָט זיי קענטיק צוגע־גרייט אויף די אַנקומענדיקע ימים־טובים. הינטער אַ שוץ פון אויסטער־לישע, קאָליריקע דעקאַראַציעס זיינען געשטאַנען זעלנער אין קאַסקעס, אייניקע מיט ביקסן אָנגעצילטע אין דער ריכטונג צום געטאַ, האָבן גע־קניט אויף דער עסטראַדע, הינטער די געטאַָווענט איז געווען פּוסט, און איבער זיי שוויגנדיקע און שווערע, האָבן זיך אויפגעהויבן יענע הויכע־ווענט פון די מויערן, מיט די שומאַלע פענצער־רעך און דער געבראַכע־

דער ליניע פון העכער, וועלכע האָט זיך איינגעשניטן אין דעם פאַר
וואַלקנטן הימל, האָבן זיי דערמאָנט אַ ריזיקע פעסטונג.
מענטשן דרייט געוואָרענע צוליב דער רואיקייט, האָבן זיך אָנגע-
הויבן אָפּצושטעלן און זיך צוקוקן צו די איינזאמע ווענט. מיטאמאָל
האָבן זיך פון דאָרט אַ שאַט געטאָן שאַסן. אין דעם ווייטערדיקן טייל פון
די באַניפראַטן, זיכער לעס דעם שפיטאַל פונעם געטלעכן יאָן, האָט זיך
צעקאַלערט אַ טויבע דעטאָנאציע, און גלייך נאָך איר אַ צווייטע און דריי-
טע, די יידן האָבן געמהוט וואַרפן גראַנאטן.

די מענטשן האָבן אָנגעהויבן שנעל זיך צעלויפן איבער די נאָענט-
טע מויערן. די קוילן האָבן זיך צעפייפט אין דער לופט. איינער פון די
לויפנדיקע מאַנצביל, אַ פעסט מענטשל אין אַ שטרויענעם קאָפּעליוש, האָט
אַ געשריי געטאָן און געפאלן אויפן טראַטואַר, אין דער טיף פון דעם
פלאַץ האָט אַ שטעפּ געטאָן אַ קוילנוואַרפער. ס'האָבן אויך געשאַסן די
זעלנער פון אונטער דער קאָרוועלע. גלייכצייטיק האָבן שאַרפע, זייער
שטאַרקע שאַסן אויפגעטרייסלט דעם פלאַץ. אַ שנירל זילבערדיקע סניא-
ראַדן האָט געזעצט אין איינעם פון די העכסטע פענצטערלעך פון די היי-
זער, וואָס פאַרטידיקן זיך. דאָ האָט זיך אָפּגערופן אַ קעגנפאַנצער-
האַרמאַט.

בעת ס'איז געוואָרן די דאָזיקע גאַנצע בהלה, האָט זיך מאלעצקי
געפונען ווייט פון דעם סאַמע נאָענטסטן טויער, און ער האָט זיך אינ-
סטיינקטיוו צוריקגעצויגן אין דער נישע פון דער ערשטער קראַם דער-
לעבן. זי איז געווען פאַרשלאָגן מיט ברעטער, פונדעסטוועגן האָט איר
נישע, אַ גענוג היפשע, געבילדעט אַ געוויסע שוץ.

די גאַס איז לער געוואָרן. צוויי ברייטפליציקע אַרבעטער האָבן אויפ-
געהויבן דעם מאַנצביל, וואָס איז געלעגן אויפן טראַטואַר. איינער פון זיי,
אַ יונגער בחור, האָט אויך אויפגעהויבן דעם שטרויענעם קאָפּעליוש. דער
זעלנער, וואָס איז געשטאַנען ביי דער וואַנט, האָט זיי אונטערגעטריבן זיך
צוצוואַיילן. נאכדער האָט ער, ראשיק וועשסטיקולירנדיק, הויך אַ געשריי
געטאָן אין דער ריכטונג צו אַ פרוי, וועלכע איז איינע אליין פון צווישן
די פאַרבייגייער געבליבן אויף דער גאַס. זי איז געשטאַנען אומבאוועג-
לעך אויפן ראַנד פונעם טראַטואַר און, ווי זיך נישט אַריבערנדיק אין
דער געפאַר, אויף וועלכער זי שטעלט זיך אַרויס, זיך איינגעקוקט אין
די פינצטערע ווענט קעגנאיבער.

— וואָס שטייט איר דאָרט פּריליין? — האָט מאלעצקי אַ געשריי געטאָן.

זי האָט זיך אפילו נישט אומגעדרייט. ערשט ווען דער זעלנער איז צו איר צוגעשפרונגען און שרייענדיק, זי א ריס געטאָן, האָט זי זיך צוריקגעצויגן און איינגעטוליעט דעם קאָפּ מיט אן אומזיכערער באווע- גונג פון איבעראַשונג און שרעק. יענער האָט זי אַ דענערווירטער און צערייצטער, א שטויס געטאָן מיט דער קאָלבע פון דער ביקס אין דער ריכטונג פונעם טויער. גלייכצייטיק האָט ער דערזען מאלעצקין פאר- שטעקט אין דער נישע פון דער קראָם.

— וועג! וועג! — האָט ער א ריטשע געטאָן אויף אים.

מאלעצקי איז ארויסגעשפרונגען און שנעל געטאָנגען נאָך דער כרוי, וואָס איז געלאָפן פאר אים. די שאַסן זיינען איצט געפאלן פון אלע זייטן. דאָס קעגנפאנצער-הארמאטל, וואָס איז אוועקגעשטעלט געוואָרן אויפן פלאץ, האָט געזעצט מיט 'סעריעס סניאראדן, גלאָז איז מיט שיטעוור- דיקן קלימפער געפליגן אויפן טראַטואר. עס האָבן זיך ווידער צעקאָלערט די טויבע דעטאָנאציעס פון גראנאטן.

יענע פרוי און מאלעצקי זיינען כמעט גלייכצייטיק צוגעלאָפן צום טויער. ער איז געווען געשלאָסן. איידער מ'האָט אים געעפנט, האָט מא- לעצקי באוויזן זיך איינצוקוקן אין זיין מיטגייערין, וועלכע איז אלץ נאָך אן איינגעבויעטע און איבערגעשראַקענע, געווען געווענדט צון אים מיטן פראַפיל. אין דער ערשטער רגע האָט ער זיך אוש פארכלינעט פון איבעראַשונג.

— אירענע!

זי האָט אויף אים א קוק געטאָן מיט טונקעלע נישט-דערקענענדיקע אויגן.

— אירענע! — האָט ער איבערגעזאָרט.

פונקט אין דער רגע האָט די יונגע, איבערגעשראַקענע הויז-וועכ- טערין אויפגעפנט דעם טויער.

— שנעלער, שנעלער! — האָט זי צוגעאיילט.

מאלעצקי האָט אָנגעכאפט אירענען פאר דער האנט און זי אריינגע- צויגן אינעווייניק. אינעם טויער איז געווען פול מיט מענטשן, האָט ער זיך דורכגעשטופט דורכן עולם אויפן הויף ארויס. אירענע האָט זיך פאַל- געוודיק געלאָזט פירן, פולשטענדיק ווילנלאָז. ער האָט זי מיטגעצויגן אין דער טיף פונעם הויף, ווו ס'איז געווען לידיק.

דאָס איז געווען אן אלטער הויף, א שמוציקער און זייער אָפגעדרא- פעטער. אויפן פלאץ פון איינער פון די קווער-אַפיציעס איז געשטא- נען א פוסטע, געשטופלטע וואנט — א שפור פון די מלחמה-צעשטע-

רונגען. אינמיטן האָבן זיך געטורעמט הויך צונויפגעלייגטע ציגל, לעבן זיי האָט זיך געגרויט א שטיקל קלאַגעדיקער פרוכטלאָזער באַדן, וואָס איז, ווייזט אויס, צוגעגרייט געוואָרן צו פארזייען גרינווארג.

ווען זיי וויינען שטיינגעבליבן ביי די שטיילע שטיגעלעך, וואָס פירן אין א סוטערינע, האָט מאלעצקי ארויסגעלאָזט פון זיין האנט אירענעס דלאַניע און זיך אויפמערקזאם איינגעקוקט אין דער פרייליך ליליען.

זי איז נאָך אלץ שוין געווען, אָבער אויך זייער געענדערט. זי איז מאַגער געוואָרן, אירע געזיכט־שטריוכן האָבן זיך פארשארפט און אויסגע־איידלט, די לענגלעכע אויגן ווי זיך פארגרעסערט, נאָר זייער אויסדרוק האָט פונדעסטוועגן אַנגעוויירן דעם ווארעמען, פאר אירענען אוי כאַראַק־טעריסטישן קאָלאָריט, איז געווען איצט א פרעמדער, כמעט א בייזער, געקליידט איז אירענע געווען זייער גוט.

זי האָט געטראָגן דעם העל־בלויען וואָלענעם קאַסטיום, וואָס איז גע־בראכט געוואָרן פון ענגלאַנד, און א פיינעם הונט, וועלכן מאלעצקי האָט נישט געקענט. צי די סיבה איז געווען דאָס לאַנגע נישט זעען זיך, צי דאָס זיינען טאקע געווען ווירקלעכע ענדערונגען — נאָר אויפן ערשטן קוק האָט זי מאלעצקי אויסגעזען נאָך מער סעמיטיש ווי אמאָל.

— דאָס ביסטו? — האָט זי א זאָג געטאָן קורץ און אַן חידוש.

זי האָט זיך אין אים איינגעקוקט, נאָר נישט אויפמערקזאם. זי האָט גע־מאכט דעם איינדרוק, ווי זי האַרנט זיך נאָך אלץ צו צו דער קאַנאַדע, וואָס דערגרייכט אהער פון גאס.

מאלעצקי האָט זיך אָפגעקילט פון דעם ערשטן איינדרוק.

— פונדאנען האָסטו זיך אהער גענומען? וואָס טוסטו דאָ? דו ביסט

אין ווארשע?

— יאָ האָט זי געענטפערט פשוט, ווי זיי וואָלטן זיך גאָר נישט

לאנג צעשיידט.

די שטים האָט זי געהאט די זעלבע וואָס פריער, א נידעריקע און קלינגעוודיקע, אפשר בלויז אביסל ווייניקער וויברירנדיקע, אביסל מא־טעווער געוואָרענע.

— שוין פון לאַנג?

אירענע האָט געקנייטשט מיט די פלייצעס.

— איך ווייס? איך געדענק שוין אפילו נישט גענוי. מיר דאכט זיך,

אז שוין פון גאַנץ לאַנג.

— און דו האָסט נישט געגעבן וועגן זיך צו וויסן?

זי האָט אים אויפמערקזאמער באַטראכט, אביסל שפאַטיש.

— צו וואָס?

מאלעצקיי איז צעטומלט געוואָרן. די דאָזיקע פשוטע פראַגע איז געווען פאר אים פולשטענדיק אומדערווארט, נישט פאסיק פאר דער איי-רענע, וועלכע ער האָט געקאָנט ביז היינט. נישט וויסנדיק וואָס צו ענטפערן, איז ער אנטשוויגן געוואָרן. אירענע ווידער האָט זיך ווייטער איינגעהאַרט אין די אָפּהילכן פון דער גאס, און אין דעם דאָזיקן אָנגע-שטרענגטן, א ביסל אומרואיקן און א ביסל איבערגעשראַקענעם איינגהאַרכן זיך, האָט זיך געדאַכט, געדענקט זי גאַרנישט וועגן איר חבר. וואָס שווייגן האָט זיך פארצויגן, וואָס ווייטער אלץ אומאָנגענעמער פאר מאַל לעצקין. ער האָט בפירוש אָפּגעפילט די אָפּגעפרעמדקייט, וואָס קומט אויף צווישן אים און אירענע. צוליב דער לאַגע, אין וועלכער אירענע האָט זיך געמוזט געפינען, האָט זיך אים זייער געוואָלט די דאָזיקע אָפּגע-פרעמדקייט פארווישן, ער האָט אָבער נישט געוואוסט ווי אזוי.

אינצווישן האָט זיך אינמיטן טויער אָנגעהויבן מיטאמאָל א טומל. א טייל עולם האָט זיך אָנגעהויבן אייליק ארויסציען אויפן הויף. א קליין יינגל אין צעריסענע הייזלעך און אין א צעפליקט העמד איז ארויסגעלאָפן פון טויער און, פארטשעפענדיק אין איילעניש מאלעצקין, א געשריי גע-טאָן אין דער סוטערינע אריין:

— מאמע, אין אונדזער טויער האָט מען אנידערגעשטעלט א האר-מאט! מע וועט שיסן פון אונדזער טויער!

און אוועקמאכנדיק אין א זייט דעם פלאקסענעם לאַק, וואָס איז אים געפאלן אויפן שטערן, איז ער צוריקגעלאָפן אין טויער. פון דער סוטערינע האָט זיך ארויסגעבויגן אן אויסגעדיינערטע, בלא-סע פרוי.

— ריסיקע! ריסיקע! — האָט זי נאַכגעשריגן דעם יאט. יענער איז שוין נישט געווען. די פרוי האָט זיך, שווער קרעכצנדיק, ארויפגעדראפעט איבער די אומבאקוועמע שטייגלעך אין דער הייז. פלוצ-צעם האָט דאָס קעגנפאנצער-הארמאטל אָנגעהויבן זעצן. א פארטויבנדי-קע סעריע היילכן האָט אויפגעטרייסלט די מויערן. ערגעץ פון א העכערן שטאָק האָט זיך אראָפּגעשאָטן דער טינק.

— אָ, יעזוס! — האָט זיך די פרוי געכאַפט פארן הארצן. דאָס הארמאטל האָט געקנאַקט אָן איבערייס. אלץ ארום האָט זיך גע-טרייסלט און געציטערט. עס האָבן זיך שוין אפילו נישט געהערט די יי-דישע שאַסן. דערפאר אָבער האָט זיך אין דער דאָזיקער פארטויבנדיקער סומאטאָכע אריינגעפלאַנטערט א הייזעריקער קלאנג פון א גראמאָפאָן אויף

א צווייטן הויף. ס'האט געשפילט עפעס א פארמלחהדיקער סענטימענט
מאלער טאונגא. אלץ מער מענטשן האבן זיך צוריקגעצויגן פונעם טויער.
— אן יעזוס! — האט שווער איבערגעזחזחט די פרוי פון דער סוטערביע
— פאר וועלכע זינד מוז דער מענטש אזוי ליידן?
אירענע, וועלכע איז זייער בלאס געוואָרן און געציטערט בעת דער
פארשטארקטער אינטענסיוויטעט פון די שאַסן, האָט זיך אַ רײס אָפּ גע-
טאָן קעגן דער דאָזיקער טענה.
— יענע ליידן מערער! — האָט זי פּײַנטלעך אַ זאָג געטאָן.
אירע אויגן האָבן געבלישטשעט, די ליפּן האָט זי פאַרביסן. מאַד-
לעצקי האָט קײַנמאַל נישט געזען בײַ איר אַזאַ שלעכטע און ביטערע גר-
רעסיווקייט.
די פרוי האָט אויפגעהויבן אויף דער פּרײַלין ליליען אויסגעמאַטער-
טע, אָפּגעבליאקעוועטע אויגן.
— מערער? און פּונדאנען ווייסט די פּרײַלין וויפּל איך האָב איבער-
געליטן?
— דאָרט קומען מענטשן אום — האָט איר אירענע איבערגעריסן
מיטן זעלבן פּײַנטלעכן טאָן.
— לאָז צו רו... — האָט מאלעצקי אַ מורמל געטאָן.
אַבער אירענע האָט זיך, אַ באַשיימפּערלעך נישט באַהערשטע, צו אים
האַסטיק אַ קער געטאָן.
— פאַרוואָס דארף איך לאָזן צו רו? דאָרט קומען אום מענטשן, הונד-
דערטער מענטשן, און דאָ לאָזט מען זיי אומקומען ווי הינט... ערגער ווי
הינט...
זי האָט אויפגעהויבן דאָס קול, וואָס ווייטער אלץ שטאַרקער זיך
אויפּגערעגט. מאלעצקי האָט זי אַ טאָפּ געטאָן פאַר דער האַנט און אוועק-
געצויגן אין אַ זײט צו אַן אײַנגאַנג אויף אײַנעם פּוץ די שטייגן.
— באַהערש זיך! עס פּעלט דיר אַן אומגליק? באַדענק זיך, מענטשן
קוקן שוין אויף אונדז.
ווירקלעך, עטלעכע פאַרשוין, וועלכע האָבן זיך געהאַט ארויסגערוקט
פון טויער, האָבן מיט נײַגער געקוקט אין זײער זײט. אירענע האָט זיך
אַרומגעקוקט. אויפכאַפּנדיק די דאָזיקע בליקן, האָט זי זיך גלייך באַרו-
איקט און שטיל געוואָרן.
— מײנע פאַפּירן זײנען אין אַרדנונג — האָט זי אַ מורמל געטאָן
שרעקעוודיק.

און זי האָט אומרואיק אריינגעקוקט מאלעצקין אין די אויגן. עס איז אים געוואָרן פריקרע, ווי נאָך קיינמאָל נישט אין משך פון דער גאנצער צייט פון זיין באקאנטשאפט מיט אירענען. ער האָט זיך דערפילט שרעק־לעך פארשיעמט און דערנידעריקט צוליב איר גורל, ווי אויך צוליב זיין אומבאהאלפנקייט און זיין פרייווילעגירטקייט.

— וואָס רעדסטו? — האָט ער אביסל קינסטלעך זיך א באוועג געטאָן — קיינער וועט איצט נישט גיין אריינקוקן אין דיינע פאפירן. דאָס ערג־סטע איז, וואָס מע קאָן נישט וויסן, ווען מיר וועלן קאָנען פון דאנען זיך ארויסקריגן. ווו ווינסטו?

— אין ערגעץ נישט.

מאלעצקי האָט א שוידער געטאָן.

— וואָס הייסט אין ערגעץ נישט?

— פראַסט־פשוט.

— האָסט דאָך געזאָגט, אז דו ביסט שוין לאנג אין ווארשע?

— שוין לאנג אָבער וואָס קומט דערפון ארויס. אהין, ווו איך האָב

געוווינט, קאָן איך זיך נישט אומקערן. איבעריקנס, גענוג וועגן דעם —

האָט זי זיך מיט פאראסטונג פארקרימט — דאָס איז נישט וויכטיק.

— וואָס הייסט נישט וויכטיק? הער, און דייין פאָטער?

זי האָט אויף אים קורץ א בליק געטאָן.

— לעבט נישט.

— איז עס אמת, הייסט עס? — האָט ער א מורמל געטאָן — עס זיי־

נען דאָ ארומגעגאנגען אזעלכע קלאנגען.

— אמת.

ער האָט א וויל געשווינגן. דערנאָך האָט ער, אויפצווינגענדיק זיך,

א פרעג געטאָן:

— און די מוטער?

— לעבט אויך נישט.

ער האָט דערווארט אזא מין ענטפער, נאָר איצט, ווען ער האָט אים

דערהערט, האָט ער דערפילט זיין גאנצע משא.

— דאָס איז שרעקלעך! — בלויז אויפֿיל איר ער בכרח געווען צו

זאָגן.

און גלייך האָט ער אָפּגעפילט, ווי ווייניק דאָס איז. אָבער אירענע,

שטייענדיק מיט אן אראָפּגעלאָזטן קאָפּ און צייכענענדיק מיטן שפיץ פון

א ברוין פאראסאלעכל אומגעזענע ליניעס אויפן צעברעקלטן אספאלט,

האָט נישט געמאכט דעם איינדרוק, זי זאל דערווארטן פון יאנען עפעס

מער. די ליידן האָבן געמוזט אריינדריינגען אין איר אזוי טיף, נישט צו פארלאנגען שוין קיין מיטגעפיל און הארציקייט.

מאלעצקי האָט זיך אָן זיך צוגעקוקט צו די באוועגונגען פון אירע-
נעס פאראסאָלעכל. ווייטיקלעכער ווי געוויינטלעך האָט ער איבערגעלעבט
דעם זעלבן געוועב פון געפילן, וואָס איז אָן דער באטייליקונג פון זיין
ווילן, אויטאָמאטיש און צוהרינגלעך אויפגעגאנגען אין אים תמיד, ווען
ער האָט זיך אָנגעטראָפן מיט די פאר די לעצטע צייטן אזוי אַפּטע יידישע
טראגעדיעס. דאָס זיינען געווען געפילן אנדערע פון די, וואָס זיינען אָנגע-
וואקסן אין אים אונטערן איינפלוס פון די ליידן פון זיינע אייגענע לאנדס-
לייט, ווי אויך פון מענטשן פון פרעמדע פעלקער. זיי זיינען געווען מרה-
שחורהדיקע, מער קאָמפּליצירט און פייניקנדיקע אין מאַמענטן פון זייער
שטארקטער אינטענסיווקייט האָט זיך אין זיי אריינגעפלאַנטערט דער
באוונדערס ווייטיקלעכער און דערנידערנדיקער באווסטזיין פון א נעפּל-
האפטער און אומבאשטימטער מיטפאראנטוואָרטלעכקייט פאר די אָן א
שיעור אכזריותן און פארברעכנס, וואָס מע האָט ביי דער שווייגנדיקער
צושטימונג פון דער גאנצער וועלט, פארשאפט זינט עטלעכע יאָר דעם יי-
דישן פּאָלק. דער דאָזיקער באווסטזיין, שטארקער פון אלערליי לאַגישע
באוויזן, איז געווען אפשר זיין ביטערסטע איבערלעבעניש, וואָס ס'האָבן
אים גורם געווען די מלחמה־דערפארונגען. עס זיינען געווען צייטן, ווי
צום סוף פארגאנגענעם יאָר, בעת די דייטשן האָבן אָנגעהויבן די ערשטע
מאסן־שחיטות אויף די יידן, און דאָס ווארשעווער געטאָ האָט אין פאר-
לויף פון א סך טעג און נעכט געהילכט מיט די עכאָס פון שיסערייען, ווען
דאָס געפיל פון מיטשולדיקייט האָט זיך אין אים צעברענט באוונדערס
שטארק. ער האָט עס דעמלט געטראָגן אין זיך ווי א ווונד, אין וועלכער
עס אייטערט, דאכט זיך, דאָס גאנצע ביזן פון דער וועלט. ער האָט זיך
פונדעסטוועגן אָפּגעגעבן א דיין־והשבון, אז ס'איז געווען אין אים דעמלט
מער אומרו און שרעק, איידער אמתע ליבע צו די דאָזיקע שוצלאָזע מענ-
טשן, באלאגערטע פון אלע זייטן, ביי וועלכע דער גורל האָט אוועקגע-
רויבט די, וואָס אן אמת דערנידעריקנדיקע, אָבער דאָד עקזיסטירנדיקע
ברידערלעכקייט.

אצינד האָט די באגעגעניש מיט אירענען פארשארפט אין מאלעצקי
די צערודערונג, וואָס איז אין אים פון נעכטן ביינאכט אָן אָנגעוואָקסן.
ער האָט זיך געפילט זייער דערדריקט, ווייל ווי א טיפישער אינטעליגענט
האָט ער געהערט צו דעם מין מענטשן, וואָס אָן גרויסע שוועריקייטן

שטעלן זיי אנטקעגן די מענטשלעכע לייזן און קריזודעס זייערע אייגענע געוויסן-קאָנפליקטן.

אינצווישן איז דאָס קעגנפאנצער-הארמאטל אנטשוויגן געוואָרן. פון דעם גראמאָפאָן אין שכנותדיקן הויף האָט זיך איצט געטראָגן א הויכער מענלעכער טענאָר. קיילעכיקע און קלינגעוודיקע איטאליענישע ווערטער האָבן אָפגעהילכט צווישן די מויערן הויך, דייטלעך. אינמיטן פלאץ האָבן עקשנותדיק געשטעפט די קוילנווארפער. די מענטשן, וואָס האָבן זיך גע- האט צוריקגעצויגן אויפן הויף, האָבן זיך ווידער אומגעקערט אין טויער אריין. יענץ קליין ימגל, וואָס די מאמע האָט אים גערופן ריסעק, איז ארויס פון דאָרטן און צוגעלאָפן צו דער פרוי, וואָס איז גאָר אלץ גע- שטאנען ביי די שטומלעך פון דער סוטערינע.

— מאמע! די דייטשן מאכן חרוב די יידישע הייזער! אָ, אזעלכע ריי- זיקע לעכער — האָט ער באוויזן מיט די הענט — האָבן זיי שוין גע- מאכט!

— גיי אין שטוב אריין, ריסעק! — האָט א מורמל געטאָן די פרוי. ער האָט א טרייסל געטאָן מיט דער איינגעשפארטער פלאקסענער שוופרינע.

— כ'על באלד קומען!

און, זיך א דריי געטאָן אויפן קנאפל, איז ער געלאָפן צוריק.

— אפשר וועט מען שוין קאָנען ארויסגיין אויף דער גאס? — האָט א זאָג געטאָן מאלעצקי און איז אָפגעגאנגען פון אירענען א קוק טאָן, וואָס עס טוט זיך אין טויער.

ער האָט דערזען דאָס הארמאטל, וואָס איז געשטאנען פארן הויז, און לעבן דעם עטלעכע דייטשע זעלנער. אין דער טיף פון פלאץ האָט אלץ געשטעפט דער קוילנווארפער. דער טויער איז געווען האלב אָפ, און א רעדל מענטשן האָט אונטערגעהאנדלט מיט א הויכן, ברייטפלייציקן זעל- נער, ער האָל זיי דערלויבן ארויסגיין. יענער האָט לכתחילה נישט מסכים געווען. לסוף האָט ער זיך אָפגערוקט אין א זייט און א מאד געטאָן מיט דער האנט. א צוואנציק מענטשן האָבן זיך גלייך אַ לאָז געטאָן ים ארויסגאנג.

מאלעצקי האָט זיך שנעל אומגעקערט צו אירענען.

— הער, מיר קאָנען ארויסגיין, אָבער שנעל, וואָרן זיכער וועט באלד... ער האָט איבערגעריסן, א קוק טוענדיק אויף אירענען. זי איז גע- ווען בלייך, געענדערט אויפן פנים. מיט איין האנט האָט זי זיך אָנגע- לעבט אויף דער וואנט פונעם הויז.

— וואס איז דיר? — האָט ער זיך איבערגעשראַקן — פּילסט זיך
נישט גוט?

— ניין, האָט זי דערווידערט.

זי איז פונדעסטוועגן אלץ בלאסער געוואָרן. מאלעצקי האָט זיך אַרומ-
געקוקט און שנעל צוגעגאנגען צו דער פרוי פון דער סוטערינע.

— צי קאָן מען ביי אײך בעטן א ביסל וואסער? דער דאָזיקער פריי-
לין איז נישט גוט געוואָרן.

די פרוי האָט א קוק געטאָן אויף אירענען. א רגע האָט זי גע-
קווענקלט. לסוף א מאָך געטאָן מיטן קאַפּ:
— קומט.

מאלעצקי איז אַראָפּגעגאנגען נאָך איר און שטיינגעבליבן אין דער
טיר. עס האָט אים מיטאמאָל א זעץ געטאָן דער אוויר פון אַרעמקייט.
אין דער סוטערינע איז געווען א קיך-צימער: א נידריקס, פאַרשוואַרצט
און אָנגעשטאַפּט מיט פייכקייט. קיין מעבל איז כמעט אינטאָנצן נישט
געווען. אויף א הילצערן בעט לעס דער וואנט איז געלעגן, צוגעדעקט
מיט לאכעס פון אן אמאָליקער רויטער קאַלדרע, אן אלטער, אויסגעמאַ-
גערטער מאַנטעל. נענטער צום אריינגאנג איז אויף א טישל געווען א
יונגער, טונקעלער בחור און געשיילט קאַרטאָפליעס. די דאָזיקע ארבעט
איז ביי אים געגאנגען אויסערגעוויינלעך געשיקט. מיט דער שנעלקייט
פון אן אווטאָמאט האָט ער געבליצט מיט א קורץ מעסערל, ווארפנדיק
מיט געמאַסטענע באוועגונגען די אָפּגעשיילטע קאַרטאָפליעס אין דער
שיסל וואסער, וואָס איז געשטאנען אויף דער פּאַדלאַגע. דעם בחורס פנים
האָט זיך נישט געזען, ס'איז געווען נידעריק אַראָפּגעבויען און אין שאַטן.
אַנשעפנדיק פונעם עמער א טעפעלע וואסער, האָט עס די פרוי דער-
לאנגט מאלעצקי. ער האָט באדאנקט און שנעל זיך אומגעקערט ארויף,
צו אירענען.

— גיב א טרונק אביסל — האָט ער דערלאנגט דאָס וואסער.

לכתחילה האָט זי נישט געוואָלט, לסוף האָט זי זיך געלאָזט איינ-
ריידן. אָבער נאָך א פאַר שלונגען האָט זי אָפּגעשטופט דאָס טעפעלע.

— איד קאָן נישט. — האָט זי געמורמלט מיט עקל.

איבעריקנס איז זי שוין ביסלעכווייז געקומען צו זיך. זי האָט נאָך
בלויז לייכט געציטערט און אלץ זיך נאָך אָנגעלעגט אויף דער וואנט.

— ווי פילסטו זיך?

זי האָט א מאָך געטאָן מיטן קאַפּ, אז בעסער. אין דעם גאַמענט האָט
זיך די פרוי ארויסגעבויען פון דער סוטערינע.

— אפשר וויל די פריילין זיך אנידערזעצן? — האָט זי א זאָג געטאָגן.
— איז ביטע, מען קאָן דאָ.
ער האָט פרעגנדיק א קוק געטאָגן אויף אירענען. זי האָט אומדערזווארט
מסכים געווען. האָט ער זי אראָפגעפירט אונטן. די פרוי האָט אָפגעווישט
מיט א שמאטע א הילצערנעם טאבורעט.
— זעצט זיך — האָט זי צוגערוקט אירענען דאָס טישל נענטער צו
דער טיר.

מאלעצקי איז שטיינגעבליבן ביי דער זייט. דאָס קעגנפאנצער-האר-
מאטל האָט ווידער אָנגעהויבן שיסן. דער מאנסביל, וואָס איז געלעגן ביי
דער וואנט האָט א קרעכץ געטאָגן. אָבער די פרוי האָט זיך אייף אים נישט
אומגעקוקט. זי איז געשטאנען ביי דער קיך מיט אראָפגעלאָזטע הענט,
א הארע און קליינע, קענטטיק פארמאטערט איבער אירע כוחות. הגם אין
אן אָרעם, אָפגעטראָגן קליידעלע, האָט זי אויסגעזען זויבער. די האָר זיי-
נען איר געווען גלייך פארקעמט, די הויט אויף די שליפן פארגעלבט,
כמעט ווי דורכזעעוודיקער פארמעט. זי האָט געמוזט אלט זיין נישט מער
פון פערציק יאָר, הגם זי האָט אויסגעזען א סך עלטער.

מאלעצקי האָט א קוק געטאָגן אין דער זייט פון בעט.
— דאָס איז אייער מאן? א קראנקער?
— א קראנקער — האָט זי געענטפערט. — אָבער ס'איז נישט דער
מאן, ס'איז דעם מאנס טאטע.
— און דער מאן?

— ער איז נאָך אין סעפטעמבער אומגעקומען.
אירענע האָט זיך ערשט איצט ארוםגעקוקט איבערן צימער. די
פרוי האָט גלייך אויפגעכאפט דעם דאָזיקן בליק.

— די דייטשן האָבן אונדז ארויסגעוואָרפן פון פויזנער קאנט —
האָט זי דערקלערט — אין מאָהילניע האָבן מיר געהאט א הייל, מיין
מאן איז דאָרט געווען א גערטנער...
זי איז אנטשוויגן געוואָרן און זיך אליין ארוםגעקוקט איבער דער
סטערניבע.

— און אצינדער אָט, גייט שוין אזוי אלק?
מאלעצקי, וועלכער האָט שוין עטלעכע וויל זיך צוגעקוקט צום בחור,
וואָס שיילט קארטאָפּל, האָט ענדלעך נישט אויסגעהאלטן און זיך אָפגע-
דופן:

— אָבער ווי שנעל איר שיילט!

דער בחור האָט אויפגעציטערט, איבערגעריסן די ארבעט און אויפֿ-

געהויבן דעם קאַפּ.

דאָס פנים, וואָס האָט אמאָל געמוזט זיין נישט מאַוס און מילד, האָט
איצט צוליב דער אויפגעשוואַלנקייט און די בלוי־ציגלפאָרביקע פּלעקן
אויף די באַקן געמאכט דעם איינדרוק פון אַ מאַסקע. דער בחור איז גע־
ווען אָפּגעשוירן ביז דער טאַמע הויט, די ברעמען זיינען אים געווען
שטאַרק פאַרויטלט, און די אויגן — טויטע, אומבאַוועגלעכע און אָן
גלאַנץ. דער דאָזיקער גלעזערנער בליק, נישט ענלעך צו קיין מענטש־
לעבן, האָט געמאכט אויף מאלעצקין אַ דערדריקנדיקן איינדרוק. ער האָט
אויך דערפילט אַ דערלייכטערונג, ווען דער בחור האָט זיך ווידער, נישט
אָפּרופּנדיק מיט קיין וואָרט, איינגעבויגן און, אַרויסגעמענדיק פון קאַשיק
אַ קאַרטאַפּליע, זי אָנגעהויבן געשיקט אָפּצושיילן מיט די רויטע הענט,
וועלכע זיינען אויך געווען לייכט אויפגעשוואַלן.

אין צימער איז שטיל געוואָרן. דער מאַנצביל ביי דער וואַנט האָט
אונטערקריכענדיק זיך געמאַטערט אַרויסצוּבאַקומען די דלאַגניעס פון
אונטער די שמאַטעס פון דער קאַלדרע. דער טענאַר אויפן הויף האָט
אויפגעזונגען אַ נייע אַריע. אין דער ווייט האָבן אויפגעריסן איינצלע,
קורצע שאַסן.

מיטאַמאָל האָט זיך די פרוי אָפּגערוּפּן:

— דאָס איז מיין עלטסטער זון, ער איז צוריקגעקומען פון אַשווינע־

טשים.

קיינער האָט זיך נישט אָפּגערוּפּן. די פרוי האָט געקוקט מיט אַ פאַר־
מאַטערטן בליק אויפן בחור, וועלכער האָט זיך פאַרהאַלטן גלייכגילטיק ווי
נישט וועגן אים וואָלט געאַנגען אַ רייד.

— צוויי יאָר איז ער געזעסן, זיי האָבן אים געכאַפט אין גאַס.

זי האָט זיך באלד אָנגעהויבן פאַרען אַרום דער קיך און גענומען אי־
בערשטעלן די אָנגעשלאַגענע טעפּ און פּענדלעך. אין פליטע האָט
איבעריקנס נישט געברענט. אין סוטערינע האָט געהערשט אַן אדורכנע־
מענדיקערע קעלט ווי אויפן הויף. די זון האָט זיכער אהער קיינמאָל נישט
דערגרייכט.

מאַלעצקי האָט געוואָרפּן אַ בליק אויף אירענען. זי איז שוין פול־
שטענדיק געקומען צו זיך, בלויז אַ ביסל בלייכער געוואָרן ווי געוויינ־
לעך. זי איז געזעסן אַ שטייפּע, אומבאַטירלעך אויסגעגלייכט, און האָט
מיט אירע טונקלע אויגן אויפּגעקוקט אַבער נישט גינציק, זיך איינ־

געקוקט אין דער פרוי. יענע האָט ענדלעך אויפגעהערט זיך צו פאַרען.
זיך אויסגעדייט און צוגעמאנגען צום זון.

— ס'עט שוין גענוג זיין, קאושוניו, דאָס דאָזיקע שייַלן — האָט זי
זויך געזאָגט — אויף היינט וועט קלעקן.

דאָ איז פון פאַרן טויער אָנגעלאָפן א שארפער, כריפענדיקער גע-
שריי פון עמעצן פון די זעלנער. דער בחור האָט אויפגעציטערט, זיך אָפּ-
גערוקט פון פענצטער און זיך אינסטינקטיוו איינגעקארטשעט אין זיך
אריין. אן אויגנבליק זיינען זיינע פארויטלטע אויגן פארבייגעלאָפן מיט א
שרעקעוודיקן שיקל איבער מאלעצקין און אירענען. ערשט דערזעענדיק
די מאמע, האָט ער זיך אביסל באַרוואיקט, ער איז פונדעסטוועגן ווייטער
געשטאנען פארטייעט אין ווינקל, אומזיכער ווארפנדיק בליקן אויף די
פרעמדע מענטשן.

— לאָמיר גיין! — האָט זיך מאלעצקי צוגעבויגן צו אירענען.

זי האָט זיך אויפגעהויבן און גלייכגילטיק, אביסל מיט א טאָן פון
פאראכטונג, באדאנקט פאר דער גאסטפריינטשאפט.
דאָס האָט מאלעצקין פארדראָסן.

— אירענע! — האָט ער א זאָג געטאָן שוין אויפן הויף מיט פיר-
האלט — ווי האָסטו געקאָנט מיט אזא טאָן געזעגענען די דאָזיקע אומ-
גליקלעכע מענטשן?

זי האָט אויף אים א בליק געטאָן מיט דער זעלביקער שפאַטישער
קעלט, וואָס אין אָנהייב פון דער באגעגעניש.

— ס'איז דיר נישט געפעלן מיין טאָן?

— ניין.

אָבער דער הארבער טאָן פון זיין שטים האָט איר לגמרי נישט צע-
טומלט.

— פארפאלן, אוועלכן, הפנים, האָב איך שוין.

— אָבער, אירענע!

— וואָס ווונדערסטו זיך? — האָט זי אים איבערגעריסן שוין מיט אן
אויפגערעגטער שטים. — די דאָזיקע פרוי איז נאָכנישט די אומגליק-
לעכסטע. זי מוז נישט שטארבן פאר שרעק, אז יעדע ווייל קאָן מען דער-
שיסן אירע קינדער בלויז דערפאר, וואָס זיי זיינען אוועלכע, נישט אנדע-
רע. זיי וואָס זיי פארשטייט? זיי מעג לעבן. און מיר?

— מיר? — האָט ער אין דער ערשטער רגע נישט פארשטאנען.

— מיר, יידן — האָט זי געענטפערט.

זייער נאָענט האָט זיך דאָס מאָל אָפּגערוּפּן דער קוילנוואַרפער. דאָס
האַרמאַטל דערפאַר האָט געקנאַקט פון א ווייטערן טויער.
— אמאָל האָסטו נישט געזאָגט: מיר! — האָט זיך מאלעצקי שטיל
אָפּגערוּפּן.

— איך האָב נישט געזאָגט. אָבער מע האָט מיך אויסגעלערנט. איר
האַט מיך אויסגעלערנט.

— מיר?

— איר, די פּאָליאַקן, די דייטשן...

— דו פאַרגלייכסט אונדז?

— איר זענט דאָך אלע אריער!

— אירענע?

— איר האָט עס מיך אויסגעלערנט. ערשט נישט פון לאנג צוריק

האַב איך פאַרשטאַנען, אז אלע מענטשן אויף דער וועלט האָבן אונדז
תמיד געהאַט און האסן אונדז.

— א גומא! — האָט ער א ברום געטאָן.

— לגמרי נישט! און אויב אפילו מע האסט אונדז נישט, איז אין

בעסטן פאל טאָלערירט מען אונדז קוים. זאָג מיר נישט, אז מיר האָבן
פריינט, דאָס האכט זיך אזוי בלויז, אין דער אמתן אָבער האָט אונדז קיי-
נער נישט ליב. אפילו ווען איר העלפט אונדז, איז אויף אן אנדער אופן
ווי אנדערע מענטשן...

— אויף אן אנדער אופן?

— בנוגע אונדז מוזט איר זיך אויפצווינגען קרבנוויליקייט און מיט-

געפיל, אלץ, וואָס איז מענטשלעך, גוט, גערעכטיק. א, איך פאַרויכער
דיר, אז ווען איך זאָל קאָנען אזוי נישט ליב האָבן די יידן, ווי איר האָט
זיי נישט ליב, דעמלט וואָלט איך נישט געזאָגט: מיר און איר. אָבער איך
קאָן אזוי נישט פילן און, כּימוז זיין איינע פון זיי, א יידישקע, וואָרעם וואָס
זאָל איך זיין, זאָג!

— דו אליין. — האָט ער דערווידערט, אָבער אָן גרעסערער איבער-

צייגונג.

זי האָט אים אויפן אָרט גאַרנישט געענטפערט. זי האָט אראָפּגעלאָזט
דעם קאַפּ און איז אזוי געשטאַנען א לענגערע צייט, ווידער שטרייכנ-
דיק איבער דער ערד אומגעזעענע צייכנס. ווי מיטאַמאָל האָט זי אויפ-
געהויבן צו מאלעצקי אירע מתרחדיקע, שיינע אויגן און געזאָגט מיט
דעם ווייכן אקצענט, וואָס פלעגט אנומלט אָפט אויפקלינגען אין איר
שטים:

— כ'בין איך אליין. אָבער די פרייליך ליליען פון סמוג עקזיסטירט שוין נישט. מע האָט מיך באפוילן אין איר צו פארגעסן. האָב איך פאר-געסן.

אין טויער האָט זיך אָנגעהויבן א באוועגונג. אויסנוצנדיק די נייע הפסקה אין דער שיסעריי, האָבן זיך מענטשן ארויסגעכאפט אויף דער גאס.

— לאַמיר גיין! — האָט געזאָגט מאלעצקי.

דער דייטשער זעלנער, וועלכער איז געשטאנען אויף דער וואכט אין טויער האָט אונטערגעטריבן די ארויסגייענדיקע זיך צוצואיילן. אין א מינוט ארום האָבן זיך מאלעצקי און אירענע געפונען אויף דער גאס. אירענע האָט נישט געקאָנט די געגענטן, איז זי געבליבן שטיין דעם אַריענטירט. מאלעצקי האָט זי א צי געטאָן נאָך זיך אין דער ריכטונג פון דער פראנצישקאנער. געציילטע פארבייגייער האָבן זיך דורכגעכאפט דאָ ארום לענטאויס די מויערן. שאָסן זיינען איצט געפאלן איינצלע און וויי-טער. אינמיטן ברוק האָט זיך לאַנגנאָם באוועגט א מיליטערישער, אָפּ-נער אויטאָ. פון זיינע שטיגלעך האָט א יונגער אָפיציר ארויסגעגעבן אויף א הויך קול באפעלן די זעלנער, וועלכע האָבן זיך גרויפירט ארום דער קארוועלע.

מאלעצקי און אירענע האָבן נישט באוויזן צוצוגיין צו דער פראַנ-צישקאנער, ווי פון די הייזער פון געטאָ האָבן ווידער אָנגעהויבן פאלן שאָסן. עס האָט זיי תיכף אָפּגעענטפערט דאָס קעגנפאנצער-הארמאטל. א שטרייף פון לייכטנדיקע סניאראדן האָט געזעצט אין איינעם פון די נידע-ריקע פענצטערלעך.

מאלעצקי האָט געמאכט שנעלערע טריט.

— שנעלער! שנעלער! — האָט ער צוגעאיילט אירענען.

ווען זיי זיינען צוגעלאָפן צו דער פראנצישקאנער, האָט א געדיכטער ציגלאפריביקער וואָלקן פארשטעלט האָס באַמבארדירטע פענצטער. עס האָבן פון דאָרט ארויסגעזעצט קנױלן רויך. אין דער ערשטער רגע האָט עס געמאכט דעם איינדרוק פון א שרפה. אינצווישן זיינען שוין פון אג-דערע פענצטערלעך געפאלן שאָסן. פון עק פראנצישקאנער האָט אין זייער ריכטונג געשיקט א סעריע סניאראדן א קוילנווארפער.

אויף דער פראנצישקאנער, בלויז אביסל ווייטער, איז געשטאנען א געזעמל מענטשן, וואָס האָט זיך רואיק צוגעקוקט צום קאמף. א יאָ-דערדיקער בחור אין א קאמבינעזאָן, איינגעריכט אין וואפנע, האָט א טאַרקע געטאָן זיין קאַלעגע:

— קוק נאָר, העניעק! דו זעסט דעם דערהרגעטן יידן?

— לאַמיר גיין — האָט א מורמל געטאָן מאלעצקי.

אירענע איז שטייגעבליבן און האָט זיך איינגעקוקט אין דער ריב־
טונג, וואָס יענער האָט אָנגעוויזן. ווירקלעך, אין איינעם פון די פענצ־
טערלעך, וואָס איז שוין געווען שטארק צעניזוקט פון סנאריאדן, האָט זיך
געזען א בר־מינן, אריבערגעהאַנגען איבער דער נישע. דער געהרגעטער
מענטש איז געהאַנגען פונעם פענצטער ארויס מיטן קאַפּ און מיטן אַקסל.
פון דער דאָזיקער דיסטאַנץ האָט ער אויסגעזען זייער קליין, כמעט נישט
ענלעך אויף קיין מענטשן.

— דו זעסט? — האָט דער בחור אויסגערעגט דעם קאַלעגע.

— אהא — האָט יענער אָפּגעענטפערט. — ער הענגט פּיין, ניי?

אויף דער ידיעה, אז מע זעט א דערהרגעטן יידן, האָבן מענטשן אָנ־

געהויבן זיך זאַמלען און זיך צוקוקן.

אין א געוויסן מאָמענט האָט זיך דורכן עולם דורכגעשטופט א שוואַך

ווייבעלע מיט א גרויסער טאַרבע, אָנגעלאָדן מיט שפינאק און רעטעכ־
לעך.

— ווו, ווו? האָט זי אָנגעהויבן אויספרעגן, מרוזשענדיק מיט די

אויגן. — איך זע נישט גאַרנישט.

— דאָרט, קעגנאיבער? — האָט דעם ווייבל אינפאַרמירט אן אל־

טער אָפּטעריסענער פּאַפּיראַסן־פּאַרקויפער. — אַ, אַט אזוי ווי מיין
פּינגער.

הינטערן עולם, אביסל מן־הצד, איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אויף

דער וואנט פון א רחאינירטן מויער א ינגל פון א יאָר זעכצן, א שוואַר־

צער, א דארער, אין א ספּאַרט־וויאטרוווקע. מאלעצקי האָט גוט געקענט

דאָס ינגל פון זען. האָט איז געווען זיינען א נאָענטער שכן פון ביכלאן,

וולאָדעק קאַרסקי, וועלכער האָט מיט זיין מוטער און א קליינער שוועס־

טער געווינט אין דעם זעלבן הויז, וואָס די מאלעצקיס. וולאָדעקס פּאָ־

טערא מאיאָר, איז געווען אין דייטשער געפאַנגענשאפט. צוליב דער

שכנותשאַפֿט — די קאַרסקיס האָבן געווינט אַ שטאַק העכער — האָט מא־

לעצקי דערקענט דעם קליינעם קאַרסקי אלס א בחורל אביסל אן עק־

שנותדיקן גענייגט צו שטותערייען, וועלכער האָט צוגעצויגן צו זיך א

סך קאַלעגן און מיט די אונטערגעקאָועטע שייך געמאַכט א סך טומל

אויף די שטיגן און אין דער ווינונג. ערשט, ווי ער איז דאָ געשטאַנען

א בלאַסער, מיט צאָרנדיק צונויפגעצויגענע ברעמען, האָט ער פּלוצעם

אויסגעזען ווי א דערוואַקסענער. בלויז אין די ליפ־ווינקלען איז אים

פארבליבן א נאך קינדערישע גרימאסע פון פארביטערונג. דערווייל האָבן זיך די פארזאמלטע מענטשן געקאָנט צו זעט אַנקוקן דעם בר-מינה, וואָס איז אראָפּגעהאַנגען פונעם פענצטער. בלויז די פרוי מיטן שפינאק און די רעטעבלעך האָט גאַרנישט געקאָנט דערזעען.

— וווּ, וווּ? — האָט זי אומרואיק זיך אויסגעפרעגט, זשמורענדיק מיט די קורצזיכטיקע אויגן.

עמעץ האָט זיך לסוף אויפּגערעגט.

— נעם זיך ארויס אן אויג, וועסטו אפשר דערזעען — האָט ער גע-

זאָגט.

צווישן דעם עולם האָבן זיך דערהערט געלעכטערלעך. מאלעצקי האָט זיך צוגערקט צו אירענען און זי גענומען אונטערן אָרעם.

— קום, אירענע!

אין דער זעלבער מינוט האָט דער עולם, אויפן אָפהילך פון נעענ-טערע שאָסן, גענומען זיך פונאנדערשיטן. אירענע האָט זיך ענדלעך גע-לאָזן מיטציען פון מאלעצקי אין דער טיף פון דער פראנצישקאנער. זי האָט זיך אָבער כסדר אומגעקוקט אויף צוריק.

— הער שוין אויף קוקן אהין? — האָט ער אומגעדולדיק א ברום גע-

טאָן. — צו וואָס?

זיי זיינען שווייגנדיק געגאנגען מיט א שמאָלן טראָטואר. ארום איז געווען א שטופעניש און א רעש. פון דער זייט פון אלטשטאָט זיינען וואָס ווייטער אַנגעקומען אלץ פרישע מענטשן, וואָס זיינען טשעקאווע צו זעען פון דער נאָענט דעם קאמפס-פלאץ. די קאנאָאדע הינטער די מויערן האָט זיך ערשט צעלאָזט מיטן גאנצן קנאק. די עכאָס פון די שאָסן האָבן זיך הויך געשטויסן צווישן די ענג-צוזאמענגעפרעסטע הייזער. פון דער-כער, פון באלקאנען און נישעס האָבן זיך אויפגעריסן טויבן און גע-שוועבט איבער דער גאס. צוויי יאטן האָבן זיך געיאָגט איבערן טראָטואר אויף רעשיקע היליעפיס. דער הימל איז געווען כמאריק, ס'איז געווען א ווינט און א קעלט, און פונדעסטוועגן האָט געשמעקט מיט פּרילינג.

ביים סוף פראנצישקאנער, נישט דערגייענדיק צום פראנצישקאנער

קלויסטער ביי דער פרעטע-גאס, האָט זיך אירענע פארהאלטן.

— וווּ זיינען מיר? צוליב וואָס אייגנטלעך גיי איך דאָ?

— וואָס הייסט צוליב וואָס? — האָט זיך מאלעצקי פארהיידושט —

וועסט פאָרן צו אונדז.

און גלייך האָט ער געפרעגט:

— דו ווייסט אוודאי נישט, אז איך האָב חתונה געהאט?

— איך ווייס — האָט זי קורץ געענטפערט.

— פון פעליע פטאשיצקען?

יא.

זיי זיינען געשטאנען ביים צונויפקום פון פראנצישקאנער מיט דער פרעטע, פאזע א סטראגאן מיט פוטערבלומען און בינטלעך ערשטלינג-בלימלעך. מיט די ביידע גאסן זיינען געגאנגען א סך מענטשן. דער רעש און דאָס שטופעניש האָבן פולשטענדיק געענדערט דאָס אויסזען פון דעם געמיטלעכן און רואיקן אלטן קווארטאל.

מאלעצקי האָט זיך צוריקגעצויגן פונעם ראנד טראָטואר.

— נו, וואָס?

לויטן אויסדרוק פון אירענעס פנים איז געווען צו זען, אז די פריי-

לין ליליען קווענקלט זיך און ווייס נישט, וואָס צו טאָן.

— דו האָסט ווהיין צו גיין? — האָט ער געפרעגט.

— דערווייל נישט.

— איז וואָס זשע טראכסטו? דאָס איז דאָן אזוי פשוט.

זי האָט זיך פונדעסטוועגן נישט גערירט פון אָרט.

— באדענקסט זיך?

מאלעצקי האָט געפילט, אז ער מוז איר אויף א וועלכן ס'איז אופן פארלייכטערן דעם באשלוס. נאָר ווייל יעדער גוטער טאט, וואָס דרינגט ארויס גיכער פון דעם פליכט-געפיל איידער פון אמתער מענטשלעכער באדערפעניש, פאָדערט צוואנג און אַנשטרענג. האָט מאלעצקי געמוזט זיך אַנטאָן מי, כדי גובר צו זיין דעם עגאָאיסטישן ווידערשטאנד. און ער האָט, ווי עס געשעט תמיד מיט מענטשן אין אזעלכע פאלן, מיט גוזמא-דיקער הארציקייט פארדעקט דעם איבערלעכן קאָנפליקט. ער האָט גע-דענקט, וואָס אירענע האָט נישט לאנג פריער געזאָגט, און ס'איז אים שטארק געלעגן דערין, אז זי זאָל נישט ארויספילן אין זיין פארבעטן קיין טאָן פון צוואנג. אָבער וואָס הארציקער ער האָט איינגעטענהט, אז זי איז מחויב מסכים צו זיין, אלץ שטארקער האָט ער אָפגעפילט די אומגלייכ-קייט פון זייער קעגנזייטיקן גורל. ער האָט זיך אָפגעגעבן א חשבון, אז נאָר דעמלט טוט א מענטש באמת גוטס דעם צווייטן, ווען טוענדיק עס — פילט ער, אז ער טוט זיך אליין אויך גוטס.

אירענע האָט צעשמייט געהערט מאלעצקיס רייד, דערפאר אָבער פלייסיק און אויפמערקזאם זיך צוגעקוקט צום אויסדרוק פון זיין פנים. לסוף איז ער אנטשוויגן געוואָרן א צעמישטער, און אויך אביסל אויפגע-רעגט מחמת איר פאַרשונדיקן בליק. עס האָט אים א צופ געטאָן אן אומגע-

דולדיקייט און געפיל פון ווידערשטאנד. ער איז אנטשוויגן געוואָרן אינ-
מיטן זאָן.

אירענע האָט אומגעריכט אָפּגעווענדט די אויגן.

— גוט, איך וועל פּאַרן! — האָט זי א זאָג געטאָן פאַר זיך. —
ס'איז ווייט?

ער האָט זיך תיכף באַרוואַיקט.

— ווייט! — האָט ער געענטפערט כמעט פריילעך.

ווי פאַר ער האָט דערהערט דעם פרייען טאָן פון זיין שטיים, האָט זיך
דערשפּירט אן אומאַנגענעמלעכקייט, ווי ער וואָלט באַמאַנגען אן אומדע-
ליקאטקייט. אירענעס ליידן זיינען געווען נישט זיינע אייגענע, און ער
האָט געפילט, אז ער מוז כסדר אכטונג געבן אויף זיך, כסדר קאַנטראָלירן
זיינע באַוועגונגען און ווערטער, כדי אומבאַווסטזיניק נישט אונטערצו-
שטרייבן דעם אונטערשייד צווישן זייערע גורלות.

זיי זיינען ווידער אנטשוויגן געוואָרן. מאלעצקי האָט אלעמאַל גע-
שטעלט שניצלערע טריט, ער האָט אָבער באלד אָנגעהויבן גיין פאַמעלע-
כער, זעענדיק, אז אירענע איז פאַרמאַטערט, און ס'איז איר שווער אים נאָכ-
צוגיין. מיטאַמאַל איז אים געקומען אויפן זיינען, אז מיט זיין שוויגן קאָן
ער אונטעררוקן אירענען דעם צווייפל, צי באַדויערט ער שוין נישט צומאַל
זיין באַשלוס. אין א דגע ארום איז ער נישט געווען זיכער, ווי עס איז אין
דער אמתן. אפשר האָט ער זיך ווירקלעך צוגעאַיילט? צי האָט ער דאָס
רעכט געהאַט אויסצושטעלן אנען אויף אזא געפאַר? ער האָט שנעל אָפּ-
געשטויסן פון זיך דעם דאָזיקן צווייפל, און דערפאַר האָט זיך אין אים
פאַרטיפט די אומזיכערקייט.

מיט דער פרעטע-גאס און ווייטער מיט דער זאַקראָטשימסקער האָבן
זיך געצויגן אויף די טראָטוואַרן און אויפן ברוק אלץ מער מענטשן, וואָס
האָבן געאַיילט צו די טראַמוויען. די טראַמוויען זיינען מחמת דעם אינע-
רייס אין דער קאַמוניקאַציע אָפּגעשניטן געוואָרן אין דעם צפונדיקן טייל
פון שטאָט און האָבן דאָרט קורטירט אהין און צוריק, ווי אן אומרו פון א
זייגער. דער וועג האָט געפירט דורך א קוואַרטאַל, וואָס איז געווען אין
שכנות מיטן געטאָ. די אָפהילכן פון דער שיסעריי האָבן זיך געהערט
אן אויפהער.

ביים פאַרק, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אויף די פלעצער פון די אמאָ-
ליקע צייטאדעל-פאַרטן האָט זיך אירענע אָפּגערופן די ערשטע:

— ס'איז גוט, וואָס דו האָסט חתונה געהאט. איך האָב זיך אמאָל אביסל געליבט אין דיר, אָבער ס'איז גוט, וואָס דו האָסט נישט געוואָלט מיט מיר חתונה האָבן.

מאלעצקי האָט געשוויגן. אירענע האָט אויף אים אַ בליק געטאָן מיט אַ לייכטן שמייכל.

מיר ברענגען נישט קיין גליק. סידן דעמלט ווען מיר האָבן געלט. ער איז געבליבן שטיין אויטאָמאטיש.

וויפל ביטערניש ס'איז דאָ אין דיר, אירענע!

— ביטערניש? — האָט זי זיך פארהידושט: פארוואָס? דאָס איז דאָך

אמת!

— זייער אַ ביטערער.

— בלויז פאר אונדז. פארוואָס זאָל ער פאר דיר זיין ביטער?

אָבער דאָס מאל האָט זי קענטיק געוואָלט פארווישן דעם אומאָנגע- נעמען אינדרוק פון אירע ווערטער, וואָרן באלד האָט זי גענומען אויס- פרעגן יאנען וועגן זיין איצטיקער באשעפטיקונג און בכלל, ווי ער לעבט און גיט זיך אן עצה. מאלעצקי האָט בקיצור געענטפערט. זינט אַ יאָר האָט ער געארבעט אין אַ געוויסער פירמע, וואָס פארמיטלט אין פארקויף און איינקויף פון אלערליי אומבאוועגלעכע גיטער און פלעצער. ארבעט, וואָס איז גענוג לויז געבונדן מיט זיין פאך אלס ארכיטעקטאָר, האָט ער געהאט אַ סך, דערפאר אַ פענסיע נישט צום ערגסטן, וואָס צוזאמען מיט די פראַוויזיעס האָט זי אים געקלעקט אויף פרנסה.

— דיין ווייב אַרבעט נישט? — האָט זי אים געפרעגט.

— ניין.

ער האָט אויפן רט געוואָלט אויפקלערן, אַז נישט לאנג צוריק האָט זי געארבעט אין דער זעלבער פירמע, וואָס ער, נאָר איצט, ווייל זי דער- ווארט אינגיכן אַ קינד, האָט זי די ארבעט געוואָרפן. אָבער אין לעצטן אויגנבליק האָט ער באשלאָסן נישט צו דערמאָנען וועגן דעם. און ווידער האָט ער פריקדע אָפגעפילט זיין נישט אויפריכטיקייט לַגבי אירענען — און דיין קלויסטער? — האָט פרייליך ליליען געפרעגט.

ס'האָט אים הנאה געטאָן, וואָס זי האָט געדענקט וועגן זיין דאָזיקער ארבעט. צום באדויערן איז ער שוין פון פאראיאָרן זומער אַן נישט גע- פאָרן קיין גראַטניצע, ווייל צוליבן פעלן פון אנטשפרעכענדיקע פאָנדן האָבן די ווייטערע רעסטאורירט און קאָנסערווירט אַרבעטן געמוזט אַפ- געליגט ווערן אויף בעסערע צייטן. ער איז פונדעסטוועגן לעבעדיקער

געוואָרן און מיט איבערגענומענקייט גענומען דערציילן, וואָס ער האָט ביו יענער צייט אויפגעטאָן אין דעם אלטן קלויסטער.

— דו ביסט פארבייגעפאָרן דורך קראַקע? — האָט אירענע פלוצעם א פרעג געטאָן. ער האָט נישט געקאָנט פארלייקענען. און דער שמועס, וואָס איז שוין גוט געגאנגען, איז זיך עפעס פונאנדערגעפאלן.

מתמת זיי האָבן זיך, גייענדיק צו די טראַמווייען, דערנענטערט צום מוראנאָווער געטאָטייל, האָבן די אָפהילכן פון שאָסן און דער קנאל פון קוילנוואַרפערס דערגרייכט אלץ העכערער. קענטיק, או אויך אין דעם געטאָטייל זייען פאָרגעקומען פארביסענע אויפשטאנד-קאמפן.

זיי זיינען איצט געגאנגען שווינגנדיק דורך א פרייען שטח צווישן א לייכט גרינענדיקן פארק און די ציגלנע פאָרטן פון דעם אלטן צימאָדעל. פּונווייטן האָבן זיך שוין געזען די מויערן פונעם געמאָ פון הינטן, פון דער זייט פון דער ווייסל, האָט געבלאָזן א שאַרפער קאלטער ווינט.

— ווי הייטט דיין פרוי? — האָט אירענע געפרעגט.

ער האָט א ציטער געטאָן, לייכט צעטומלט.

— אַנע.

— א שיינער נאָמען.

און אין א מינוט ארום, ווי זי וואָלט וועלן רעדן בלויו, כדי נישט צו הערן די קאנאָאדע, וואָס דערנענטערט זיך, האָט זי ווידער געפרעגט:

— דיין פרוי וועט זיך זיכער פארווונדערן, ווען זי וועט מיך דער-

זען?

— ווייס איך! — האָט ער תיכף דערווידערט מיט א ביסל איבער-

געכאפטער זיכערקייט.

— איך האָב אַנען א סך דערציילט וועגן דיר.

— זי וועט זיך זיכער נישט ווונדערן — האָט ער אין א ווייל ארום

איבערגעזורט.

ער האָט, פארשטייט זיך, א טעות געהאט, וועגן וועלכן ער האָט אַגב געוויסט. דאָס לעצטע, וואָס די פרוי מאלעצקי האָט היינטיקן טאָג געקאָנט דערווארטן, איז געווען דאָס באַקענען די פּריילין ליליען.

וויסנדיק, אז מאלעצקי האָרף פריער אהיימקומען, איז זי געווען אומ-רויאיק צוליב זיין אָפוועזנהייט, וואָס פארציט זיך, און אז וואָדעק קאַר-סקי איז צוריקגעקומען און האָט מיט איבערגענומענקייט, מיט א ביסל גוזמא אפילו דערציילט, וואָס עס טוט זיך אין שטאָט, האָט זי נישט גע-קאָנט איינזיצן אין שטוב און איז געגאנגען אין דער ריכטונג פון דעם עקסטן אָשטעל-פונקט פון די טראַמווייען.

זי איז אהין צוגעקומען פונקט, ווען מאלעצקי מיט אירענען זיינען אויסגעשטיגן פון אן איבערגעפולטן וואגאן. זי האט זיי דערוועגן פון דער ווייטן. זי האט תיכף א טראכט געטאן, אז די הויכע שיינע פרוי אין בא- גלייטונג פון דעם מאן מוז זיין א צופעליק באגעגנטע אין טראמוויי. זי איז זיכער געווען, אז יאן, דערזענדיק זי אן אפוארטנדיקע ביים ראנד פון שאסיי, וועט זיך גלייך מיט יענער געזעגענען און צוקומען אליין. נאך ווייל זי האט איבערגעלעבט לאנגע שעהן פון אומרויאקייט און אב- דערש זיך פאָרגעשטעלט די באגערטע מינוט פון באגעגעניש, האט דער אומגעריכטער פּרט צעשטערט אין איר די גאנצע פרייד. אלע איבער- טראכטענישן וועגן יאנען האבן זיך איר אויסגעוויזן לעכערלעך און אי- בעריק.

אינצווישן האבן די מענטשן מאסנווייז און אייליק פארלאזט דעם טראמוויי. צווישן דעם עולם, וואס האט פלוצעם א שוויבל געטאן ארום דעם אָפּשטעל-פונקט פון טראמוויי, האט די פרוי מאלעצקי פארלוירן יאנען פון די אויגן. אויפן שאסיי זיינען גראָד פארבייגעפארן מיט ברע- זענט געדעקטע מיליטערישע משא-אויטאָס. טומאנען וויסער שטייב האָבן זיך אויפגעהויבן איבערן וועג.

די אויטאָריי איז געווען א לאנגע. די פּלאַטפארמעס האָבן שווער הילכנדיק זיך אריבערגעוואלגערט איינע נאָך דער אנדערער, און עס זיי- נען אריבער גוטע עטלעכע מינוט איידער דער עולם, וואס האט גע- ווארט ביים אָפּשטעל-פונקט, האט געקאָנט זיך אריבער-באקומען איבערן וועג.

מאלעצקי האט נישט דערווארט, אז אנע זאָל ארויסגיין אים באגעגע- נען. ער איז געגאנגען פארטאָן אין געשפרעך מיט אירענען, נישט ארומ- קוקנדיק זיך, און ער וואָלט אמזיכערסטן געווען אויסגעמיטן לוי פרוי, נישט באמערקנדיק זי, ווען זי וואָלט נישט, גובר זייענדיק אין זיך דעם יודערשטאנד, א מאך געטאָן צון אים מיט דער האנט. ער האט זיך גלייך פזארהאלטן.

— אָ אַט איז אנע! — האט ער א זאָג געטאָן צו אירענען. אָבער די פרייד האט זיך אין אים גלייך אויסגעלאָשן, ווען ער האט באמערקט, אז אנע טראָגט דאָס אלטע, פיל מאָל איבערגעמאכטע קלייד אין ארבעסלעד, וואס ער האט נישט ליב געהאט. אין פארגלייך מיט דער שטאלטנער אירענען האט זי אים אויסגעזען אַרעם און אָפּגעלאָזן. ער האט געוויסט, אז די פריילן ליליען גיט צו א גרויסע באדייטונג דעם אויסערלעכן אויסזען פון פרויען. געהערנדיק צו די מאנצלייט, וואס א

באשטעטיקונג פאר וויערע געפילן זוכן זיי גערן ביי זייטיקע מענטשן.
האָט ער געגארט, אז אַנע זאָל מאַכן אויף אירענען דעם אמבעסטן אייגן-
דרוק. דערפאר האָט ער די שולד פאר זיין מעגלעכער אנטוישונג תיכף
ארויפגעלייגט אויף אַנען. ער האָט ליידער נישט געקאָנט ארויסקריגן פון
זיך קיין וואַרעמקייט, ווען זיין אמביציע איז געווען אָנגערירט.
דערווייל זיינען זיי צוגעגאנגען צו דער פרוי מאלעצקי. זי איז גע-
ווען בפירוש צעטומלט.

— דו ווארטסט שוין לאנג? — האָט ער געפרעגט.

זי האָט א שאַקל געטאָן מיטן קאַפּ אויף גיין.

מאלעצקי האָט ווי תמיד אין שווערע סיטואציעס זיך באמיט אויס-
צוהאַהאַלטן זיין אומצופרידנקייט דורך פרייער האלטונג.

— איך האָב דיר געבראַכט א גאַט! — האָט ער א זאָג געטאָן מיט

א קינצלעך הארציקן טאָן — דאָס איז אירענע ליליען...

אין א פסח-נאכט

צווייטער אקט

א זייטיק געסל פארן קאשטשאַל. די פֿיגור פון הייליקן
יוזעף. אין פערספעקטיוו — דער קאשטשאַל-מויער. אָוונט.
עס קומען אַרויס סטאַניסלאָוו און טוואַרדאַווסקי

סטאַניסלאָוו:

אפשר וואָלטן מיר זיך צוגעזעצט. דאָ איז רואַק. אָט שטייט עפעס
א בענקל. א וואַרעמער אָוונט.

טוואַרדאַווסקי:

א באַנק? יאָ, די באַנק פון הינטער דעם קאָשטשאַל-מויער. א וואַ-
רעמער אָוונט... איר האָט ליב אזא שטימונג. לאָמיר זיך צוזעצן.
איך וועל אייך באַלד מער איבערגעבן (מיט אַ שטילער שטייט) אַלץ
איז אויף אַ גוטן וועג. אַלץ איז גרייט. און אפשר פון דעם... יאָ,
עס הייבן אָן צו פאַסירן זאכן (האַרכט זיך אײן) זיי זיינען שוין דאָ,
יאָ, זיי זיינען שוין דאָ.

(פֿון ערגעץ ווייט הערט זיך ווי אַ וואַרטשען פֿון אַן
אַעראַפּלאַן).

סטאַניסלאָוו:

אפשר וואַרט איר דאָ אויף עמעצן. וועל איך... (שטייט אױף 19
דער באַנק).

טוואַרדאַווסקי:

באַלד, באַלד, נאָך אַ רגע שטילקייט.

סמאָניסלאָוו: (אין אַ רגע אַרום):

אפשר וועל איך אייך שמערן, איר, דאַכט זיך, וואָרט אויף עמעצן.

מוואָרדאָוסקי: (ווי צו זיך):

צי איך וואָרט אויף עמעצן? גיכער וואָרט איך אויף עפעס. און
איר וואָרט אויך. און מיר אַלע וואָרטן.

סמאָניסלאָוו:

אַנטשולדיקט. איר ווייס נישט גענוי.

מוואָרדאָוסקי:

גענוי? ניין, מיין הער. קיינער ווייסט נישט גענוי. באַלד, באַלד.
(ער האַרנט זיך ווידער איין). יעדער געדאַנק האָט נישטפאַרויס
געזעענע פּאַלנן. פון קלענסטן טאַט קאַן געבוירן ווערן די פּאַרוועז-
צונג... יעדער פון אונדז מראַנט אין רעדן נשמה דעם שפּראַך פון
די קומענדיקע גרענעצן. אויב איר ווילט פאַרבעסערן... באַלד,
באַלד (האַרנט זיך איין). איר קאַנט דאָס?

סמאָניסלאָוו:

איך קאַן דאָס.

מוואָרדאָוסקי:

יא, איר ווייס צו וועמען איר רעד. איר פילט אָפּ די זאַכן, וואָס
קאַנען זיין. אמת? איר פאַרשטייט מיך. זאַכן וואָס קאַנען זיין.
איר גלייב אין זיי אזוי ווייט, אַז איך זאָג אָט וואָס: זאַכן, וועלכע...
און אויב דאָס אַלץ איז אַפילו אומזיסט — צי האָבן זיי אַז אַנדערן
אויסוועג? די סקעפטיקער וועלן זיי דאַמן עפעס בעסערס? צי
ווייסן רואיקע און נאַרישע מענטשן, וואָס עס איז אַזוינס פאַר-
צווייפּלונג און וואָס עס איז האַפּענונג? און מיר, וואָס זאָלן מיר
טאָן? וואָס, צומאַכן די אויגן און אויערן? נישט הערן, נישט
זען — צי קאַן מען נישט זען די פאַרצווייפּלונג? און וואָס, אפשר
מראַכט איר אויך אזוי, אַז פאַרצווייפּלונג וועט גאַרנישט איבערלאָזן נאָך זיך...
ניין, מיין הער, מע טאָר נישט אומקומען אָן קיין געשריי, מע טאָר
נישט אומקומען אָן האַפּנונג, אָן אַ צוואַה... דאָ, מיין הער, וועט
זיין אַ קליינע שלאַכט, אָבער דאָ וועט נישט זיין שטיל. דאָ וועט
נישט זיין קיין שחיטה. אַ שחיטה איז פאַר בהמות. ווייטיק, פאַר-
צווייפּלונג, האַפּנונג זיינען מענטשליך. דאָס געשריי וועט גיין דורך
דורות. באַלד, באַלד... אַ רגע איר האָט געזען אויפן מאַרק קאַש-
ציושקאַס דענקמאַל? דאָס איז מיין איניציאַטיוו אין דעם שמעטל.

סטאַניסלאָוו:

קאָסציושקאָ?

טוואַרדאַווסקי:

דעמלט איז אויפגעשטאַנען אן אנדער פּאָלק, נאָר אויב אויך דאָס פּאָלק וועט אויפשטיין, וועט עס זיין א פּאָלק פון דער זעלבער קולטור, פון דער זעלבער געשיכטע. (דאָס וואָרטשען פון אַעראָ פּלאַן דערנענטערט זיך) באַלד... באַלד.. וואַרט דאָ צו אויף מיר... איר קאָנט נויטיק זיין. אָדער ניין, באַהאַלט זיך... אָבער וואַרט דו צו אויף מיר, איך וועל זיך נאָך אַהער אומקערן... (גייט אַוועק).

סטאַניסלאָוו איז אַ מאַמענט אַליין. פון דער זייט, וווּ טוואַרדאַווסקי איז פאַרשוונדן, באַווייזט זיך שיצינסקי.

סטאַניסלאָוו:

דאָ בין איך, דאָ, מיין הער.

שיצינסקי:

ווער איז דאָס? אַך, דאָס זייט איר?

סטאַניסלאָוו:

דאָס בין איך, לאַסקי. איך וואַט אויף טוואַרדאַווסקי. עס האָט זיך מיר טאַקע געדאַכט, אַז דאָס איז ער.

שיצינסקי:

אַ טונקעלער אָוונט.

סטאַניסלאָוו:

אַ טונקעלער אָוונט, ער זאָגט אַ סך אָן.

שיצינסקי:

זאָגט אָן? איר זענט געוויס זייער עמפינדלעך.

סטאַניסלאָוו:

טוואַרדאַווסקי זעט עפעס פּאָר. עס דאַרף עפעס געשען. איך האָב אים געטראָפּן. ער איז געווען אין שטאַרקער שפּאַנונג. יאָ, קאָן זיין אין אַן אַנשטענדיקער שפּאַנונג. אַזער וועט אויף אַן אמת עפעס געשען.

שיצינסקי:

אין זיין קאָפּ געשעט שמענדיק עפעס. ער אימאַנינדט. אַ מעכטיגער אַנשטענדיקער אימאַנינאַטאָר.

סטאַניסלאָוו:

נו, מיינט איר, אַז דאָס איז בלוז אין זיין קאָפּ? אַז דאָס איז גאַרנישט? אַז מע דאַרף זיך איבערהויפּט אויף גאַרנישט ריכטן?

שיצינסקי:

דערווייל...

סטאניסלאוו:

דערווייל דארף מען בלייבן ביי דאָס זייניקע, ביי די אלע קאָשי מאַרן, פאַר וועלכע עס איז נישט פאַראַן קיין שום לייטערונג. איך האָב טאַקע געוואַלט מיט איך רעדן. איך האָב זיך נעכטן און היינט שטאַרק געמאַטערט. אין אָונט זיינען עפעס געווען בעסערע מיט נומן. איך האָב זיך אין דער היים נישט געקענט קיין אַרט געפירן. נו, איך מיינט, אז טוואַרדאָוסקי איז אַ פאַנטאַזיאַר? ... בלויז אין די אייגענע ליידן.

שיצינסקי:

וואָס וואַלט געדאַהפּט געשען? און אז אפילו יאָ דאַרט עפעס? וואָס גייט דאָס אונז אָן?

סטאניסלאוו:

— אז עס הייבט אָן עפעס צו געשען אין אלגעמיין. טוואַרדאָוסקי איז אַן אימאַגינאַטאָר, ער איז גענאַגען עפעס אַנטקעגן, האָט געדאַרפּט צוריקקומען און קומט נישט.

שיצינסקי:

וואַרט צו, איך גיי צום דאַקטאָר.

סטאניסלאוו:

לויט ווי מע האָט זיך נעכטן אָפּגערעדט.

שיצינסקי:

אזויפיל קאָן איך טאָן. אליין זיך צו באַדראַיסקן. אַ גוטע נאַכט.

סטאניסלאוו:

אַ גוטע נאַכט!

שיצינסקי:

יאָ, דער צווייטער נאָג פּסח. וואַרט צו אויף טוואַרדאָוסקיין. (גייט אַרױס).

(גייענדיק פאַרזיכטיק באַווייזט זיך אין געטל עוואָ.)

סטאניסלאוו: (שעפטשענדיק):

זייט אַזוי גוט, איך בעם איך, עוואָ!

עוואָ:

ווער? ווער רופט דאָס?

סטאניסלאוו:

דאָס בין איך, האָט נישט קיין מורא, דאָס בין איך דאָך סטאניס-לאַוו לאַסקי...

עווא:

ניין, ניין... איך קען אייך נישט.

סטאניסלאוו:

וואָס הייסט, איר געדענקט נישט... מיר זיינען דאָך דעמלט דאָ
געווען. דאָ, עווא.

עווא:

וואָס ווילט איר פון מיר?

סטאניסלאוו:

אייך בין דר. פּוּשֵׁיפּקּוּוּסְקִים שוועסטערך זון. איר ציטערט... איך
האָב אייך איבערגעשראָקן...

עווא:

דער דאָקטאָר איז אין דער היים?

סטאניסלאוו:

יא, זיי וואַרטן דאָרט אויף אייך. מיר האָבן מורא געהאַט, אז איר
וועט נישט קאָנען קומען. איך בין ספּעציעל אַרויסגעגאַנגען נאָך
אייך.

עווא: (אין אַ מאָמענט אַרום):

יא, דאָס זענט איר... איך דערמאָן זיך... איך ווײַס נישט וואָס
צו טאָן... ווידער שרעקלעכע זאַכן.

סטאניסלאוו:

נייע זאַכן.

עווא:

מײַן ברודער שמואל...

סטאניסלאוו:

וואָס איז געשען

עווא:

פון נעכטן אָן — אין אַ שרעקלעכער אויפגערייצטקייט. פון נעכטן
אָן — ווי אין היץ. דאָס איז געוויס היץ און גערוועזקייט. איר
ווייסט נישט, וואָס דאָרט הויבט זיך אָן צו טאָן?

סטאניסלאוו:

מען דאַרף אים ראַטעווען.

עווא:

ער וויל זיך נישט ראַטעווען.

סטאניסלאוו:

איר האָט דאָך נעכטן... איך קאָן דעם נאַנצן פּלאַן.

עווא:

דאָס איז בלויז געווען מיין פלאַן. ער האָט זיך קיינמאָל נישט גע-
וואָלט ראַטגעווען.

סאַנאַסלאַוו:

איך האָב אין וואַרשע אַ וווינונג. איך בין ספּעציעל נאָך אים אַרויס-
געקומען. איך האָב דאָס אייך געוואָלט זאָגן.

עווא:

ער וויל נישט קיין שום הילף. ער זאָגט, אז ער קאָן דאָ אומקומען
צוזאַמען מיט אַלעמען. ער איז פאַרמישט אין עפעס אַ פאַרשידע-
רונג... זיי ווילן, אז דאָ זאָל זיין אַ געשריי. קיינער האָט נישט
קיין העכט אומצוקומען אין דער שטיבל און נישט צו אַנטלויפן אין
געהיים. עס דאַרף זיין אַ גרויסע לייטערונג פון בשותפותדיקן בלוט
אין אַ גרויס קאָלעקטיוו געשריי. זיי גייען צו הילף וואַרשע. עס
דאַרף זיין אַ געשריי, אַ גרויס געשריי (פונדערווייטנס ענדלעך צו אַ
געשריי. ווערט העכער, וואַקסט אױפֿן גרונט־מאָטיוו פון „וואַר-
שאַוויאַנקע“).

עווא:

איך הערט, איך הערט?

סאַנאַסלאַוו:

מוזיק, געזאַנג, געזאַנג — נישט בלויז אַ געשריי

עווא:

וואָס וועט דאָ זיין?

סאַנאַסלאַוו:

עפעס וואָלט געקאָנט זיין, וואָס איז שוין.

עווא:

עס האָט זיך שוין אָנגעהויבן.

סאַנאַסלאַוו:

עס האָט זיך שוין אָנגעהויבן.

עווא:

שמואל... שמואל... דאָס איז שוין זיין סוף. שמואל...

לויפט אין דער זויט פון די געשריין, וועלכע גייען איבער
אין אַפּקלאַנגען פֿון קאַמף. סאַנאַסלאַוו לויפט נאָך עווען.
די סצענע איז נאָך סאַנאַסלאַוו אַרויסגיין אַ מאָמענט לוי-
דיק. נאָך די אַפּקלאַנגען, אַ לענגערע שטילקייט. בעת דער
שטילקייט פֿלאַקערט אויף פֿונדערווייטנס אַ שרייף, ווי
אַ פּאַן צו דער פֿיגור פֿון הייליקן יודעף. עס קומט אַרויס
אַ כאַר פֿון נזירות.

ערשמע נזירה: (קניט פאר דער פיגור פון הייליקן יוזעף):

הייליקער יוזעף!

(ווידער שטיל)

צווייטע נזירה: (קניט לעבן דער ערשטער):

הייליקער...

(אנדערע נזירות אויך אזוי. עס קומט אויף א תפילה.)

כאָר פון נזירות:

גליקלעך איז, ווער ס'האָט יוזעף דעם פאטראָן אויסגעוויילט פאר
זיין באשיצער. זאָל ער פאר נאָרנישט קיין מורא האָבן, ווען דער
הייליקער יוזעף שטייט ביי אים — ער וועט נישט אומקומען.
אין דעם מאמענט דערנענטערט זיך אַ נייע סעריע שאַסן. די
תפילה ווערט שמולער. ווידער שמויל אין דערווארטונג.

ערשמע נזירה:

איר האָט געהערט?

צווייטע נזירה:

אפשר איז דאָס בלוזן צו די יידן? הייליקער יוזעף...

ערשמע נזירה:

דער הייליקער יוזעף איז אויך געווען א ייד, פאנני. אזוי קאָן מען
נישט, מע טאָר נישט, מע הארף תפילה טאָן פאר אַלעמען.

כאָר פון נזירות:

אין דיין שוץ ניבן מיר זיך איבער...

פאַרבייגייער:

אַנטלויפּט, אַנטלויפּט, זיי זיינען שוין אויפן מאַרק.

צווייטער פאַרבייגייער:

ווייבער, שטייט נישט דאָ!

ערשמע נזירה:

פאנני, וואָס איז דאָ? וואָס טוט זיך דאָ אייגנמלעך?

דריטער פאַרבייגייער:

קאַסציושקאַ, קאַסציושקאַ... יא, ווי אין קאַסציושקאַ-יאָר. אַ גרוי-

סער טאָן! אַ גרויסע נאַכט!

צווייטע נזירה:

ער איז אַראָפּגעגאַנגען פון דענקמאַל.

דריטער פאַרבייגייער:

זיי גייען... זיי גייען... אויף וואַרשע גייען זיי. עס הייבט זיך

אָן. עס הייבט זיך אָן. די יידן פירן.

פירטער פאַרבייגייער:

אַלע מענער צו דער גרינער נאַס! נאָך מיר!

(די מענער לויפן ארויס)

ערשמע נזירה:

אונזער זאך איז תפילה צו מאן.

צווייטע נזירה:

לאמיר תפילה מאן...

כאָר פון נזירות:

לאמיר תפילה מאן.

א שעפטשען פון א תפילה און א שטילקייט. איז א מאמענט
ארום קומט ארויס א בירגער

בירגער:

נו, דא איז ווי עס איז דואיקער.

צווייטער בירגער:

וואס טוט זיך דא אייגנטלעך?

(עס קומט זיך צוזאמען א גרופע בירגער.)

זאכלעכער בירגער:

נאטירלעך, מע דארף זיך עס אויפקלערן, באהערשן. עס איז געשען.

ערשמער בירגער:

וואס איז הא אייגנטלעך געשען?

פאמעטישער בירגער: (לויפט אריין):

ביהער! איר האָט געזען, איר האָט געהערט!?

כאָר פון בירגער:

מיד האָבן געהערט, מיר האָבן געהערט!

זאכלעכער בירגער:

מע דארף אויפקלערן.

פאמעטישער בירגער:

טייערע בירגער, עס איז געווען אזוי.

זאכלעכער בירגער:

איר האָט געזען?

פאמעטישער בירגער:

איך האָב אלץ געזען, פון אַנפאנג. עס האָט זיך אָנגעהויבן אויף

דער טרוטטע-גאס. דורך דער טרוטטע האָבן זיי זיך געדארפט דורכ-

שלאָגן אויפן ווארשעווער טראַקט.

כאָר פון בירגער און נזירות:

יידן? ... יידן? ...

פאמעטישער בירגער:

יידן. פרויד האָט מיט זיי אָנגעפירט.

זאכלעכער בירגער:

וועלכער פרויד?

א שטים פון די מאסן:

וואָס הייסט, פאניע, איר זענט נישט קיין היגער?

זאכלעכער בירגער:

ווי אזוי האָט זיך אָנגעהויבן?

פאמעטישער בירגער:

דער אָנהויב איז געווען אין אַפאָקאַליפּס. איר דאַרפט לייענען די שריפטן.

א שטים פון די מאסע:

תאָגט, וואָס איז געווען אין דער שמאָט.

פאמעטישער בירגער:

עס זיינען אָנגעקומען די שאַוליסטן אונטער דער אָנפירונג פון די דייטשן, האָבן גענומען אַרומרינגלען... זיי האָבן געוואָלט אַרומ-רינגלען, אויסקולען אַלע יידן.

א שטים פון די מאסע:

ווער זיינען דאָס די שאַוליסטן?

פאמעטישער בירגער:

מענטשן און אַ ישום נאַציאָנאַליסטע, פאַרעמער פון די פאַרבינדעמע פּעלכער, נישט באַוווסטזיניקע, ווילדע, מיט די דייטשן פאַרברו-דערט.

עס לויפט אַרױן אַ נױער פאַרבייגער.

פאַרבייגער:

מענער, נישט שטיין דאָ. ווער עס וויל העלפן — אויף דער גרינער גאַס!

פרויען:

און ווו קעמפן זיי נאָך?

פאַרבייגער:

אויף דער גרינער גאַס און אויפן מאַרק.

שטימען:

צו דער גרינער! צו דער גרינער!

(די מענער לויפן אַרױס. און אַ מאַמענט אַרום קומט אַרױן אויף דער טצענע סטאַניסלאַוו.

סטאַניסלאַוו:

און דאָ וועט זי דאָך אויך נישט זיין.

צוויי פאַרבייגער פאַרלויפן אים דעם וועג.

ערשמער פארבייגייער:

נייט נישט אין דער זייט פון מארק. איר וועט נישט ווייט דערגיין,
דער מארק איז ארומגערינגלט.

סטאניסלאוו:

וואָס טוט זיך אויפן מארק?

צווייטער פארבייגייער:

איצט שוין נישט קיין סך, עס איז שוין אלץ געשען.

סטאניסלאוו:

אויפן מארק? איר האָט דאָרט געזען? ...

ביידע פארבייגייער:

מיר האָבן אלץ געזען.

ערשמער פארבייגייער:

עס איז געווען אזוי, עס האָט זיך אָנגעהויבן פון דער קרוםקעגאַס.
די שאַליסטן זיינען געקומען צו פאָרן איבערנעמען די וואַך ביי
אונזערע פאָליציאָנטן.

צווייטער פארבייגייער:

מאָרגן האָבן זיי געדאַרפט אויסענדיקן דאָס גאַנצע געמאַ. זיי האָבן
נאָר געוואַרט אויפן ווייטערדיקן טראַנספאָרט. אָבער אינעווייניק
האָט זיך באַלד אויפגעהויבן א גערודער. איידער וואָס — און
אַ מייל פאָרמיטע לויפט שוין באַזעצן דעם אַרויסגאַנג הינטער
דער קרוםקעגאַס. די ערשטע זיינען באַלד אַוועק אויפן טראַקט.

סטאניסלאוו:

וואָהין?

ערשמער:

אויפן ראַדזיימנער טראַקט, צום וואַלד.

צווייטער:

דער אַלאַרם איז געווען אַ סך שפעטער. שפעטער האָט זיך אָנגע-
הויבן די שיסעריי. ווען מע האָט פאַרשמעלט די קרוםקעגאַס, האָבן
זיי געפרווט זיך עפענען אַ וועג דורכן מאַרק. שמואל פרויד האָט
אָנגעפירט. איר האָט געדאַרפט זען, ווי ער האָט זיך געדרייט, גע-
בוּיגן. אויף אונדזערע אויגן האָט ער אַוועקגעלייגט פיר דרייטשן.

ערשמער:

פינף.

צווייטער:

זיי האָבן אים אַרומגערינגלט ערשט ביים ברונעם. נאָך ביי דעם
ברונעם איז געווען אַ קאַמף.

ערשטער:

צווישן דעם ברונעם און דעם דענקמאל. צום סוף איז נישט געווען
קיין אנדערער אויסוועג... ער איז אריינגעשפרונגען אינעם ברונעם.

סטאנימלאוו:

ער איז דערטרונקן געוואָרן ?

צווייטער:

ער איז אריינגעשפרונגען אינעם ברונעם. דאכט זיך, אז ער האָט
נאָך פון האָרט געשאָסן. דאָרט איז נישט פאָראַן קיין סך וואַסער,
אַבער ער איז אוודאי דערטרונקען געוואָרן. זיי וועלן דערהרגענען.
אויפן מאַרק איז נישטאָ וואָס צו גיין.

די פאַרבייגוער גייען אַרויס. עס קומט אַרײַן שױצניסקי:

שיצניסקי:

ווער איז דאָס ? ווער איז דאָס ? (מיט אַ געענדערטער שטייט) וואָס
וויילט איר פון מיר, אייך האָבן האָך גאַרנישט, איך האָבן דאָך נאָר
נישט...

סטאנימלאוו:

פראָפּעסאָר, וואָס איז, איר דערקאַנט מיך נישט ?

שיצניסקי:

אַראַ! דאָס זענט איר... לאָמיר אַנטלויפן... לאָמיר אַנטלויפן!
שרעקלעכע זאַכן האָבן זיי אָנגעמאַכט, די פאַרשאַלטענע יידן. דאָ
וועט זיין אַ שחיטה.

דאָ וועט זיין אַ שרעקלעכע שחיטה.

סטאנימלאוו:

ווהיין לויפט איר ?

שיצניסקי:

וואָס צווייטער פון דעם אַלעמען.

סטאנימלאוו:

איך וועל דאָ בלייבן.

שיצניסקי:

יא, איר וואַרט אויף דעם משוגענעם. טוואַרדאַווסקי, טוואַרדאַווסקי
איז אין דעם אַלעם שולדיק. דאָס איז זיין אויפטו.

סטאנימלאוו:

ניין, איך וואַרט דאָ אויף עמעצן אנדערש. מיר האָבן געזאָלט
העלפן...

שיצניסקי:

וואָס ? — דער יודישקע ? ניין, איך בין נישטאָ ! (אַנטלויפט)

אויף דער סצענע סטאניסלאוו אליין. מאַכט עטלעכע טריט אין דער ריכטונג פון פאַרשוונדענעם שיצינסקי, דערנאָך קערט ער זיך אום, גייט אין דער קעגנדיקער ריכטונג. אין דעם מאָמענט שאָסן אין דער נאָענט. עס לויפט אַרײַן עװע אַ סאַנדיקע, דערקענט סטאַניסלאָװ. סטאַניסלאָװ און עװע גײען אַראָפּ פֿון דער סצענע. דער שרױפֿה-אַפּשײַן אונטערן דענקמאַל פֿון הייליקן יוזעף פאַרגרעסערט זיך. אויף דער סצענע לױפֿן אַרײַן דײַטשן.

פ א ר ה א נ ג.

(פראנמענטן פון דריטן אקט)

אין סטאניסלאוו'ס צימער אין וואַרשע.

מוואַרדאַװסקי: (לייענט שטיל).

פסח, יאָר 1943. די אַרמאַניזאַטאָרן און אַנטיִילנעמער האָבן זיך געשטעלט פּאָליגנדיקע צילן: דער ערשטער: די פארמידיקונג פון דער פערזענלעכער און נאַציאָנאַלער ווירדע, אַ דעמאָנסטראַציע פאַר דער נאַנצער וועלט. די פּוילישע יידן זײַנען נישט געגאַנגען צו דער שחיטה, ווי אַ סמאַדע־שאַף; דער צווייטער: די פּוילישע יידן האָבן דעמאָנסטרירט די אייניקייט פון זייערע צילן און פון זייער גודל מיטן פּוילישן פּאָלק און מיט דער פּוילישער ערד. און צום סוף אַ רעאַלער ציל: אַדורכרייסן דעם קאַרדאָן און אַרײַם-קריגן זיך אויף דער וועלט. די פּרױהײט האָבן געװונען מער ווייניקער פינף טויזנט מאַן בלוז אין וואַרשע. אַנדערע קלענערע אקציעס אויף דער פּראָװינץ פון דער הויפטשטאָט פאַרגרעסערן די ציפער מיט נאָך טויזנט. פון אונדזער שמעמל האָבן זיך דערשלאָגן צום וואַלד העכער הונדערט צוואַנציק מאַן. איך בין מיט זיי אין שטענדיקער פאַרבינדונג. יא, דאָס זײַנען די ציפערן און די פּאַסטן, פון וועלכע מע וועט קאָנען מאַכן אַן אויספיר, ווי אַן אַנשפּאַר פאַר די וואָס קעמפֿן און פאַר דער געשיכטע.

עװע:

הונדערט צוואַנציק מאַן פון אונדזער שמעמל...

מוואַרדאַװסקי: (באַהאַלט דאָס נאַטיץ־ביכל אין דער קעשענע):

אַן ענטפּער די סקעפטיקער.

סטאַניסלאָװ:

און וואָס איז מיט שיצינסקי?

טווארדאָוסקי:

אויף איין מאָמענט איז ער באַהערשט געוואָרן פֿון פּחדנות. ער איז אַנטלאָפֿן פֿון שמעטל און זיך אַ סך מעג אויסבאַהאַלטן נישט וויסנדיק פֿאַר וואָס. אָבער איצט האָט ער זיך שוין אומגעקערט. אומגעקערט זיך צו זיך, צו זיין אומגלויבן. נאָר מיט מיר וויל ער זיך נישט טרעפֿן. וואַרשיינלעך צוליב פּחדנות, צוליב אַן אַנדערער מין פּחדנות.

עײַז:

ער וווינט אין שמעטל ?

טווארדאָוסקי:

יאַ. ער איז בכלל אומזיסט פֿון דאָרט אַוועק. בלויז איך קאָן אַהיין נישט צוריקקומען. אָבער איך וועל זיך נאָך אַהיין אומקערן. קלויבט זיך אַוועקצוגיין.

סטאַניסלאָוו:

אין פּאַל פֿון עפּעס, וווּ אייך זוכן ?

טווארדאָוסקי:

דערווייל ווויין איך אין מיטגלידעשע.

עײַז:

דאָס איז ערנעץ אויף דער אָטוואַצקער ליניע ?

טווארדאָוסקי:

ניין, אויף דער באַוועגלעכער ליניע, צווישן איין וואַלד און צווייטן וואַלד. טיילמאָל צווישן וואַלד און וואַרשע. זייט געזונט און דראַיק, איך וועל זיך אַליין ווייזן.

גייט אַרויס, אָבער קערט זיך אום פֿון דער שוועל.

טווארדאָוסקי:

אַאַ, אמת, איך האָב פֿאַרנעסן וועגן וויכטיקסטן. די צוויי פּעקלעך זיינען פֿאַר אייך און דעם דאָקטערס באַלעבאָסטע. דאָ איז געטס, פּוטער, א פּלעצל. (ווענדט זיך צו עוועל) דאָס אַלץ איז פֿאַר דיר, קינד.

סטאַניסלאָוו:

זעסט, זי האָט געדענקט אין דיר, נישט געקוקט דערויף, וואָס נישט אַלע גלחים הייסן געדענקען אין די יודן.

טווארדאָוסקי:

זייט געזונט קינדער, איך גיי אַוועק.

סטאַניסלאָוו באַגלויט טוואַרדאָוסקין צום אַאָדערצימער. אין דער צייט גייט עווע צו צו שמואלס מאַנוסקריפטן. סאַאַ-ניסלאָוו קומט צוריק, לייגט זיך אויפֿן טאַפּטישאַן.

עווא: (לאגאטאס)

אָט דאָס אינגאַנצן פאַרבליבן פון שמואלן.

סטאַניסלאָוו:

דאָס... און נאָך יעפּעס מער.

עווא:

וואָס?

סטאַניסלאָוו:

א לעגענדע.

עווא:

א לעגענדע?

סטאַניסלאָוו:

אן אמתע. זי וועט בלייבן א לעגענדע... זייער א נייטיקע אונדז

און אייך. ניין — אונדז. (ווי בלויז צו זיך אליין) דער ברונעם

וועט האָבן זיין לעגענדע. אן אנדערע לעגענדע.

עווא:

דער ברונעם?

סטאַניסלאָוו:

די לעגענדע פונעם ברונעם. איך קאָן זי דערציילן. ווער ווייסט, צי

אויך איז אנדערע שטעטלעך וועט מען נישט דערציילן אַזעלכע

לעגענדעס.

עווא:

איך הער.

סטאַניסלאָוו:

איינמאָל איז אין א שטעטל געווען פּסט. ניין, דאָס איז נישט

געווען אַמאָל. דאָס איז געווען אין יאָר 1943...

שלושון

פראגמענטן

אין יענעם טאג, מיטאג-צייט, האָבן א סך פאהביגייער אין די יערן-
זאלימער אלייען אָנגעוויון מיטן בליק און מיט די פינגער אויף א מענ-
טשן, וואָס האָט געוועקט אין גאס די אלגעמיינע אויפמערקזאמקייט.
ער האָט אומזיכער זיך געשלייכט לענגאויס די ווענט און ווי א פאר-
בלענדטער פון דער זון, ארויפגעצויגן מיט דער לינקער האנט איבער די
אויגן דעם קאָלנער פון דער מארינארקע, זוכנדיק מיט דער רעכטער
אן אָנשפאַר. מענטשן האָבן זיך אָפגעשטעלט אויפן טראַטואר און אים
נאָכגעקוקט מיט שטוינונג: טייל פון זיי זעענדיק זיינע מאַדנע באַוועגונג-
גען, האָבן געמיינט, אז דאָס איז א בלינדער, אָדער א משוגענער, וואָס א
סך אזעלכע האָבן דעמלט אזוי אָפט געבלאָנדזשעט איבער די גאסן, אין
א געוויסן מאַמענט, איז אים נישט ווייט פון עק בראַצקע, פאַרלאָפן דעם
וועג א בחורל, וואָס האָט פאנאנדערטראָגן צייטונגען; ער האָט אים דער-
לאנגט מיט א צייטונג-פלאכטע איבערן קאָפּ, שרייענדיק: קוקט נאָן אָן,
מענטשן, דעם „פרייער“ — דער באַפאלענער מענטש האָט דעמלט אויסגע-
צויגן די הענט פאר זיך, ווי זיך צו באשיצן און זיך צוגעטוליעט מיט דער
זייט צו דער וואנט, אָפדעקנדיק דאָס פנים, דערזעענדיק עס, האָט דער
צייטונג-פארשפרייטער א מבולבלער א ווייל זיך א קווענקל געטאָן, דער-
נאָך האָט ער אויסגעשפיגן און פייפנדיק דורך די ציין, אוועק אין דער ריכ-
טונג פון מאַרשאַלקאָוסקע, אויסשרייענדיק אויפן קול(?) די לעצטע ידי-
עות פון די פראַנטן. ביי דער געלעגנהייט האָבן עטלעכע פון פאַרביגייער
דערזען דאָס פנים פונעם אומגליקלעכן: עס האָט געהאט א קאָליר פון
פארגעלעטע מענטשולעכע ובינער; טונקעלע, אָנגעדוריאַלענע ליפן, טיף אייני-
געפאַלענע אויגן און א שוואַרצע, פון לאַנג, ווייזט אויס נישט געגאַלטע

באָרד, האָבן בלויז אונטער געשטרענגן זיין אַנבלוטליקע בלייבלייט. און על-טערע פרוי, וואָס האָט געטראָגן א גרויס פּעקל, האָט זיך פאַרהאַלטן נאַענט פון אים, פונקט ווי זי וואָלט מיטאמאָל דערפילט א מידקייט. פון דער אַנט-קעגנאייבערדיקער זייט איז גראָד אַנגעקומען א בריווטרעגער מיט א טאַרבע אויפן בויך. ער האָט אויך זיך פאַרהאַלטן. — צי קאָן מען אים נישט העל-פּן? — האָט די פרוי זיך געפרעגט. דער בריווטרעגער האָט א בורטשע געטאָן שאַקלענדיק מיטן קאַפּ: גאַט אליין האָט נישט געהאַלפּן. ווילט איר העלפּן? — און איז אוועקגעגאַנגען. די פרוי איז געשטאַנען אַביסל און נאַכגעקוקט דעם שלעפּער. לסוף האָט זי אָפּגעזיפּצט און אויך אוועק פאַרויס.

פאַרבייגייענדיק ראָג בראַצקע איז יאָקוב געווען ווייטער אין דער ריכטונג פון נייע וועלט. זינט זיין באַגעגעניש מיטן צייטונג-פאַרקויפּער האָט ער שוין מער נישט פאַרשטעלט דאָס פנים. ער האָט ווייטער זיך גע-האַלטן נאַענט צו די ווענט און געפּינטלט מיט די אויגן צוליבן ליכט; יעדער פאַרבייגייער האָט באַגעגנט זיין בליק, אין וועלכן עס איז געווען שרעק און אויסגעשעפטקייט; מענטשן, וואָס האָבן א ידיעה אין יאגד וואָלטן דאָס געקאַנט פאַרשטיין; פונקט אומא בליק האָבן די חיות אין „קע-סל“, דעמלט, ווען זיי זיינען שוין נישט פעיק זיך צו פאַרטיידיקן און גיי-ען ארויס פון די קוסטעס גלייך אונטערן געווער. יאָקוב, אן אָפּגעשוואַכטער פון דער זון, א פאַרשמאַכטער פון גערויש און פון שטח, אין וועל-כע ער האָט זיך פּלוצלונג געפונען, האָט וואָס אמאָל אַלס שווערער געאַ-טעמט און קוים זיך באוועגט; א געזאַלצענער שווייס איז אים אראָפּגערוגען אויף די וויעס, אויפן מויל. פון די מענטשלעכע פּנימער, וואָס זיינען פאַרבייגעגאַנגען איז פאַרשווינדן דער שמייכל. טייל האָבן אָפּגעווענדט די אויגן, מאַכנדיק דעם אַנשטעל, און זיי זעען אים נישט; אנדערע, פאַרקערט, זיי האָבן זיך אויסגעדרייט אויפן אַרט און געגאַנגען נאָך אים, וואָרטנדיק וואָס עס וועט געשען. בעת ער האָט זיך פאַרהאַלטן אויפן ראָג נייע וועלט, כדי זיך אַנצונעמען מיט כוחות, האָבן אים שוין ארומ-גערינגלט א היפשע גרופע צוקוקערס. על-פּי-נַס איז דאָ ארום נישט גע-ווען קיין דייטש — בלויז צוויי אייזנבאַנער האָבן פאַרבייגייענדיק, א קוק געגעבן אויף אים; איינער פון זיי האָט א מאַך געטאָן מיט דער האַנט און געזאָגט:

— א משוגענער ייד — און דער צווייטער האָט זיך פאַנאמדערעגער-לאַכט. אָבער ער האָט דאָס נישט געזען. ער איז געגאַנגען כמעט ווי אין דער

פינצטער, אין זיין קאָפּ האָט די באַוועגונג און דער טומל כסדר געשטיקט דעם לעצטן אָפּגעראַטעוועטן געדאַנק; דעהפאַר האָט ער זיך איינגעהערט אויף יעדן טראַגט, דעם נומער פונעם הויז, וואָס ער האָט זיך פאַרגע-דענקט פונעם טעלעפּאָן-בוך, באַוועגנדיק שטיל מיט די פאַרטרוקנטע ליי-פּן. אויף ניידעלעכט איז דער קליינער עולם, וואָס האָט אים באַגלייט אַ ביסל קלענער געוואָרן; ווייזט אויס, אַז די פריערדיקע צוקוקערס איז דערעסן געוואָרן וואָס קוקן, און פרישע זיינען צוגעקומען ווייניקער. עטלעכע פאַרבייגייער האָבן זיך פונדעסטוועגן אָפּגעשטעלט, באַגלייטנדיק אים מיטן בליק, איינער פון זיי, א נישט אַנזעענדיקער מענטש, אין די מיטעלע יאָרן איז צוגעגאַנגען נענטער און געפרעגט מיט א שטילער שטימ: — אנטשוהדיקט, ווהיין גייט איר? איר האַרפט נישט קיין מורא האָבן... — יאקוב האָט דערויף גאַרנישט געענטפערט און, ווי נישט הערנדיק, האָט ער ווייטער זיך געשלעפט לעבן דער וואנט אין דער ריכטונג פון קראַקעווער פאַרשטאַט.

זומער פון יאָר 1943 איז ווארשע געווען אָפּגערייניקט פון יידן. מען האָט שוין צענומען די מויערן. אין די הייזער פונעם אַמאָליקן געטאָ האָבן די נייע איינוווינער געפונען, ווי מען האָט געשמועסט, פאַרלאָזענע אוצרות. די יידישע באַפעלקערונג איז געוואָרן פאַרניכטעט אין די אזוי גערופענע „טויט-לאַגערן“; נאָכן פאַרשטיקן מיט גאַז אין די קאַמערן, האָט מען די גופים געברענט אויף אַש, און דאָס פעטס, וואָס איז פון זיי אַרויסגעפלאָסן, האָט געדינט, ווי באַווסט, צו דער פראָדוקציע פון די-יטשישן זיק. אין אזעלכע באַדינגונגען, ווער עס האָט זיך געוואָלט ראַטעווען, האָט געזוכט אַ באַהעלטעניש אין די וועלדער, אָדער זיך פאַרלאָזט אוי-פן חסד פון די, וואָס האָבן אים געוואָלט נעמען צו זיך. אָט די האָבן זיך געטיילט אויף נישט פאַראינטערעסירטע, וועלכע האָבן גענומען צו זיך אומזיסט, און אנדערע, וועלכע האָבן געפאַדערט געלט. בלויז די וועלדער אָן אונטערשייד, האָבן יעדן געגעבן אומזיסטיקע שוץ. אין יענע צייטן איז אויף די ווארשעווער גאסן שווער געווען צו זאָרעפן אַ מענטש מיט אַ יודיש פנים. אויב ער האָט זיך געוויזן, איז ער קיין סך טריט נישט אָפּגעטאַג-גען; אין די לעצטע מלחמה-יאָרן האָבן געוויסע מענטשן זיך באַשעפטיקט מיט אַרויסגעבן יידן די ווייטשן צוליב פאַרדינסט. צוליב די דאָזיקע טע-מים האָט מען דעם גורל פון יאַקובן, זינט ער האָט פאַרלאָזן דעם קעלער אויף קרוטשע, געקאָנט האַלטן פאַר אַ פאַרויסבאַשטימטן, נישט געחתמע-טן אים לטובה. יעדער מענטש, וואָס איז ביי די געדאַנקען, וואָלט אין אזא שווערער לאַגע געווען אָפּגעווארט אין אוועלכן עס איז באַהעלטעניש ביו ס'וואָלט געוואָרן פינצטער און ערשט דעמלט וואָלט ער אוועק אין ווייטערדיקן

וועג, און אויב ער וואָלט נישט געהאט קיין זחוק — מחמת דעם, וואָס אין זי-
 מער פון דעם יאָר איז די פּאָליציי-שעה צוגעפּאָלן בייטאָג נאָך, ניין אזיי-
 גער, ווי די דושנע דעמערונג, א פּאַרטוליעטל אין די טויערן, וואָלט אָפּ-
 געשלעפּט מיטן אַרזיסגין אין גאס ביז דעם מאַמענט ווען זי וועט אינגאַנצן
 צו ליידיק ווערן — דאן וואָלט דער מענטש מיטן אויסזען פון אַ ייד גע-
 האַרפט אליין זיך אָפּגעבן אין די הענט פון ערשטן דורכגייער און בעטן
 ביי אים דעם טויט; אויב ווידער יענער וואָלט אָפּגעזאָגט — מיט די איי-
 גענע כוחות אוועקטראָגן דעם גוף די דייטשן — זיי האָבן קיינמאָל נישט
 אָפּגעזאָגט.

ביי יאַקובן אָבער האָט מען זיך נישט געדאַרפט ריכטן אויף אַזעלכע
 אויסגעריכענטע שרייט. זיך געדאַנק איז מסתמא געווען אביסל פאַרטונקלט
 דער הימל א צעגליטער פון היץ, דאָס ליכט, וואָס האָט פאַרגאַסן די אויגן
 די לופט אן אָנגעזאַפטע מיט שטויב, זון און טומל — האָבן אין עטלעכע
 מינוט פאַרענדיקט אין אים ביזן סוף דאָס פאַרניכטנדיקע ווערק פון פינ-
 צטערניש און פאַרגליווערטקייט. עס איז דעריבער בעסער אינגאַנצן
 נישט אריינדרינגען אין יאַקובס געדאַנק. געוויסע סיטואציעס מאַכן דעם
 מענטשן זייער פשוט; פון די אלע זאַכן, פון וועלכער ער באַשטימט, בלייבט
 אין אים בלויז איינע. דאָס איז זיין לעצטער באַגער, וואָס איז ענלעך צו א
 ניצול-געוואָרענעם זעגל אויף אַ צעשמעטערטער שיף בעת אַ שטורעם...
 אויב, נאַטירלעך, מען קאָן פאַרגלייכן אַ מענטש אין אַ געפאַר מיט אַ שיף
 אויף אַ צעשטורעמטן ים.

נאָך דעם ראָג אַרדינאַקטן האָט זיך צו יאַקובן דערנענטערט אַ פאַט-
 רול פון פעלד-זשאנעראל-מערדער, וועלכע איז באַשטאַנען פון פינף מענער
 אין העלמען, טיף-אַראָפּגערוקט איבער די אויגן, אין גריין-גרויע מונדירן
 מיט ברוינע קראַנס; צוויי פון זיי האָבן געטראָגן אייטאַמאַטישע פיסטאָל-
 לעטן אריבערגעהאַנגען איבער די אַקסלען, דריי ביקסן, וואָס האָבן מיט
 די לופעס ארויסגעשטאַרצט פון הינטער די פלייצעס. אין דעם מאַמענט,
 ווען יאַקוב איז געווען ווייט פון זיי אויף אַ פאַר צענדליק שרייט, איז פון
 דער שווענטאַקושיסקע ארויסגעפאַרן אן אויטאָ מיט אן אויפשיפט
 „פאַסאַרגלאַב“ און זיך צוזאַמענגעשטויסן מיט אַ דראַזשקע; איר די-
 שעל האָט דורכגעהאַקט די זיטיקע שויב פון דער קאַבינע. דעמילט איז
 דער פאַטרוול, קלינגענדיק מיט די שטיוול, אַראָפּ פונעם טראַטואַר אויפן
 ברוק און אַרומגערינגלט דעם אויטאָ מיט ווילדע דייטשישע געשרייען.
 דער דראַזשקאַזש, וואָס איז אַראָפּגעפאַלן פון די קאַולעס, איז איצט גע-
 קראַכן אויפן טראַטואַר און געזוכט זיין בייטש, און מענטשן, וועלכע זיי-

נען שטענדיק להוט נאך נייע געשעענישן זיינען שוין געשטאנען ארום, געקוקט און קאמענטירט דעם פאָרפּאל נישט לטובת דעם שאַפּער און דער טעכנישער ציוויליזאַציע. קיינער האָט דעריבער נישט באַמערקט, ווי יאקוב איז פאמעלעך פאַרביי דעם קאָפּערניק-דענקמאָל און ארויף אויף קראַקעווער פּאַרשטאַט.

אין פינף מינוט אַרום האָט דער דינער פון קסאַווערי שאַרלע, קווייע טשען, דערהערט א קלינג ביי דער טיר. נישט איילנדיק זיך, האָט ער זי פּאַרזיכטיק געעפנט און געפרעגט ווער עס איז דאַרטן. דאָס, וואָס ער האָט דערזען, האָט גורם געווען, אז ער האָט זיך אַ וואַקל-געטאַן, נאָר שפּעטער אַ ביסל האָט ער אָפּגערוקט די קייט, עפענענדיק די טיר ברייטער: — צו וועמען? — האָט ער געבורטשעט, קוקנדיק פּאַרשנדיק מיט די וואַסערדיקע אויגן אויף דעם געקומענעם. — צום הער טאַלאַ שאַרלע — האָט יאקוב געענטפערט. נאָך יעדן וואָרט האָט ער מיט מי פּאַנאנדערגע-קלעפט די פאַרבאקענע ליפּן און איינגעזויגן זיין בליק אין זיין איי-אַרטי-קן קאַפּ, מיט דער ראַזער, פּאַרריסענער נאָז, דער מענטש, וואָס איז גע-שטאַנען פּאַר אים אין אַ פּאַרפלעקטער קורטקע מיט אָפּגעבליאַקעוועטע ליאַמעווקעס, האָט זיך יאקוב, אויף אַ מאַמענט אויסגעוויזן באַקאַנט — ווי אַן אַלמער זלום וואַלט נאָך יאָרן אים ווידער אַנטקעגנגעקומען.

דער הער טאַלאַ וווינט נישט דאָ — האָט דער דינער געענטפערט מיט אַנגעצויגנדיק (2) מיר זיינען, אויב מען קאָן זיך אזוי אויסדרוקן — מאַראַליש קינדערלאַז, נישטאָ דאָ, וואָס צו זוכן — האָט ער אָפּגעזיפּצט, באַהויבנדיק יאקוב מיט אַן אַלקאַהאָל-אַטעם. — צי קומט ער אַהער אינ-גאַנצן נישט? — האָט יאקוב געשעפטשעט. — זעלטן — האָט דער דינער אויפגעקלערט — דאָס לעצטע מאָל איז ער דאָ געווען מיט דריי יאָר צו-ריק, אפּשר האָט איר אים לעצטנס געטראָפּן? — האָט ער זיך געפרעגט שטילער, צורוקנדיק די נאָז צו יאקובס פנים. — ניין — האָט יאקוב גע-ענטפערט — איך בין זיין שול-חבר, דאָס לעצטע מאָל האָב איך אים גע-זען פּאַר דער מלחמה. . . — רואיקע צייטן געווען — האָט דער דינער פעסטגעשטעלט און זיך אומגעקוקט הינטער זיך. — מיין הער רופט מין שוין.

און ווירקלעך, פון די ציימערן האָט זיך דערטראָגן אַ ביסל אַ געבראַ-כן און גלייכצייטיק אַ צוגעשטיקט קויל, וואָס האָט גערופּן צוויי מאָל קויעטשען — און דערנאָך זיך פּאַנאנדערגעגאַנגען אין אַ הוסט. — אַ נערועווע לעבן — האָט דער דינער פאַרענדיקט און ארויסגעבוירן די נאָז דורך דער האַלב-צוגעמאַטער טיר — גיט אכטונג, מיין זענאָן דרייט זיך דאָ היינט פון דער פריי אָן, איך אליין טרעט אים אָפּ דעם וועג, ווער

שמועסט נאך איר. אז ער האָט נישט קיין געלט, וועט ער דעם אייגענעם טאטן באראבעווען. ס'איז בעסער גלייך פון דאנען גיין ערגעץ אנדערש. — קויעטשען — האָט צום זייטן מאָל א געשריי געטאָן די הייזעריקע שוים פון צימער. — ציט אָפּ כל-זמן ס'איז צייט — האָט דער דינער געשעפטשעט און פארקלאפט די טיר.

יאָקוב האָט געוואָלט נאָך עפעס פרעגן. אָבער ער האָט שוין נישט באַ-וווּן. ער האָט בלוז איבערגעלייענט די אותיות אויפן גאַלדענעם בלעטל, וואָס איז געווען צוגעשלאָגן צו דער טיר און דערנאָך האָט ער ארויסגע-פליסטערט: אויף ווידערוען. . . — און פאַמעלעך זיך ארויסגעדייט צו די שטיגן. ערשט דעמלט האָט ער באַמערקט, אַז מיט א האַלבן שטאַק ניי-דעריקער שטייט א יונגער מענטש אין א שטרוענעם קאַפעליוש, פון אונטער וועלכן עס איז ארויסגעפאלן אויפן שטערן אן אַנדולירטער לאַק. ער האָט געקוקט אויף יאָקובן מיט א קאַלטן, פריילעכן בליק און מיט דער רעכטער האַנט זיך אַנגעלענט אויפן אַנשפּאר. אין א פּאַר סעקונדעס ארום האָט ער אַוועקגעשטעלט דעם פּוס אויף אַ טרעפל און אַפּדעקנדיק אין שמיכל די קלינע, ווייטע ציין, האָט ער געזאָגט: — קום אַהער.

דער דווק אין ברענאַמאַטעריאַל און די דייטשע פאַראַרדענונגען וועגן רעקווירירן די אויטאָס אויף מלחמה-אויסערפּענישן, האָבן מיטגע-ווירקט, אז דער אויטאָ, ווי א מיטל פון פריוואַטן טראַנספּאָרט איז אין די שטעט, וואָס זיינען אַקופירט געווען דורך די דייטשן, געווען א גענוג זעל-טענע דערשיינונג. אין יענער צייט האָט מען אויף די פּאָרזער בלוואַרן אָפּט געווען — ווי דאָס האָבן באַשטעטיקט די בילדער אין די אילוסטריר-טע צייטשריפטן — פאַרצייטישע בריטשקעס, קארעטעס און קאַטשן, מיט וועלכע די פּראַקטישע פּראַנצויזן האָבן פאַרטריבן די פאַרבליבענע אוי-טאָס אין די פּוּסטע גאראַזשן. נאָך צענדליקער יאָרן האָט אויפן ברוק פון די אייראָפּעישע הויפּט-שטעט זיך ווידער צעקלינגען דאָס פּויקעריי פון די פּערדישע טלאָען.

צוליב די זעלבע סיבות האָט זיך אין וואַרשע, לעפּן די דאָראַזשקעס, וואָס האָבן נאָכן מלחמה-אויסברוך זיך פּילפאך פאַרגרעסערט אין צאָל, ארויסגערוקט דער וועליסאָפּעד בראַש פון די לאַקאַמאַציע-מיטלען, און ווייל ער איז געווען פלינקער און ביליקער ווי א דאָראַזשקע, האָט ער אין צווייטן אַקופאַציע-יאָר אַנגעהויבן פאַרנעמען דאָס אָרט פון דער שוין גישט עקוויסטירטדיקער טאַקסי. דער נייער מאָדעל פון ראַווער איז באַ-שטאַנען פון צוויי טיילן: דאָס הינטערשטע ראָד, די פעדאלן און דער זאָטל זיינען געבליבן נישט געענדערט, דערפאַר האָט זיך פון פאַרנט באַוויזן א

מאדערנער צוויי־פערזאָניקער פּאָטעל אויף רעדלעך, א ליכטער באוועג-
לעכער און בויגטאמער; אויף זיין אַנשפּאר האָט דער אַנטרייבער געהאלטן
די הענט און מיט די פּיס געבראכט אין באוועגונג דעם גאַנצן וואָג, וואָס
מען האָט נישט פּינקטלעך אָנגערופן „ריקשע“. וואָרן דער בינעווישער
האלב־נאַקעטער קולי שלעפט זיין וועגעלע איינגעשטאַמט דערין ווי א פּערה,
אַבער זיין ווארשעווער חבר איז געזעסן אין זאָטל און געשטופּט דעם פּאַ-
סאזשיר פּאַר זיך. אזוי ווי אַבער אין ביידע פּאַלן איז דאָס איבערפּירן
פּאַרגעקומען פּאַרן פּרייז פון אַנשטרענגען די מענטשלעכע מוסקולן און
לונגען, האָט דער נאַמען, וואָס ווייזט אָן דעם באשותפּותדיקן קוואַל פון
דער ענערגיע, גענוג טרעפלעך באצייכנט די דערשיינונג. דאָס האָט מען
געקאָנט באשטעטיקן ביז נישט לאַנג: די ווארשעווער ריקשע האָט איבער-
געלעבט די מלחמה אויף עטלעכע יאָר, די לעצטע איז פּאַרשווונדן אין יאָר
1947; אויף די טאַסן וואָס פּירן באַרג־ארויף האָט דער פּאַסאזשיר געשפּירט
הינטער די פּלייצעס דעם שווערן, אויסגעשעפּטן אַטעם פון דעם אַנטריי-
בער, וואָס איז איינגעבויגן איבער זיין קאַרק.

אין די אַקאָפּאציע־יאָרן האָבן זיך די ריקשע־פּירער רעקרוטירט
מערסטנטהיל פון יונגעלייט פון פּאַרשידענער אַפּשטאַמונג. דאָס זיינען גער-
ווען אַרבעטער, שילער אָדער סטודענטן, וואָס די מלחמה האָט זיי אַרויס-
געוואָרפּן אויפן ברוק אין בוכשטעבלעכן זין פון וואָרט, כאָטש נישט אזוי
גרויזאָם, ווי דאָס וואָלט אַרויסגעווערן פון דער אַלגעמיין אָנגענומע-
נער אָנווענדונג פון דעם אויסדרוק. ווייל א טייל פון זיי, וואָס האָט אויף
אזא אופן פּאַרדינט אויפן לעבן, האָט גלייכצייטיק אומאייגננוציק געהאַלפּן
דער געזעלשאַפט: די ריקשע־פּירער האָבן אָפּט איבערגעפּירט אומלעגאַלע
פּרעסע און געווער, און א סך פון זיי זיינען געווען מיטגלידער פון די
אונטערערדישע אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געקעמפּט פּאַר דער פּרייהייט
פון דעם פּאָלק. ווארשיינלעך איז אין דעם טאָג פון אטענטאַט אויף א
דייטשישער הויכגעשטעלטער פּערזאָן אין ווארשע, פּאַר איינעם פון די
היזער, נישט ווייט פון ראָג כּמיעלנע און מארשאַלקאָוסקע, פּאַרפּאַרן א
ריקשע; פון איר איז אויסגעשטיגן א יונגער, באשיידן־געקליידעטער מענטש
מיט א פּעקל אין האַנט, א צווייט פּעקל האָט נאָר אים נאָכגעטראָגן אין
טויער אריין דער ריקשע־פּירער גופּא. אין א שעה ארום איז אויסגעפּירט
געוואָרן דער אטענטאַט. אין יאָרן ארום האָט אן אַטיילנעמער דערציילט,
אַז דער פּאַסאזשיר מיטן פּעקל איז היינט א דעפּוטאַט אין סיים און דער
ריקשע־פּירער — א קאָמאַנדיר פון א פּאָלק.
אין דער אייגענער שעה, ווען דער בּחור אין שטרוענעם קאַפּע-

ליוש האָט פאַרטשעפּעט יאָקובן אויף די שטיגן האָבן פינף פרייע ריקי
 שעס און צוויי האַרצאָשקעס געווארט אויפן שטיי־פּונקט פארן הויז, אין
 וועלכן עס האָט געוווינט קסאווערי שארליע, דער נאַכמיטאָג איז געווען א
 הייסער, די באוועגונג אין גאס האָט אין דער צייט שוין אָנגעהויבן שוואַר־
 כער ווערן. אין איינער פון די ריקשעס האָבן פיר אַנטרייבער געשפּילט
 אין קאַרטן, דער פינפטער, אין א גרין היטעלע, אן אראָפּגערוקטס אויפן
 הינטערשטן טייל קאַפּ, איז געשלאָפּן מיט פארוואָרפענע פיס אויפן זיך
 אַנלען, אונטערשפּאַרנדיק די באַק מיט זיין רויטער, גראַבער פּויסט. אין
 א געוויסן מאָמענט האָבן די ריקשע־פירערס איבערגעריסן און אלע פיר
 האָבן אויפגעהויבן די קעפּ, קוקנדיק אין דער ריכטונג פונם נאַענטן טויער.

— וואָס וויל ער פון דעם עלעגאַנט — האָט איינער ארויסגעברומט
 נאָך א ווייל אַבסערווירן. דער צווייטער, מיט א ספּיינקע אין די האַר, האָט
 אויפגעקלערט: — ער האָט געטאפּט א ייד, ציט ער פון אים אראָפּ דעם
 פראַק. — דער דריטער האָט פעסטגעשטעלט, און וויל די ארבעט גייט האַרט
 צו א לייכטע, איז נישטאָ אויף וואָס צו קוקן. — גיב קאַרטן — האָט ער
 געזאָגט דעם פערטן, וואָס האָט געקנאַקט באַניקערן און אויסגעשפּיגן די
 שאַלעכץ אויפן ברוק. די קאַרטן זיינען געוואָרן פאנאנדערגעטיילט, די
 שפּיל האָט זיך אָבער נישט אָנגעהויבן, וויל די סצענע האָט זיך איבער־
 געטראָגן פון טויער אויפן גאס. דער באַפאלענער האָט זויזט אויס, גע־
 וואַלט אנטלויפן אין דער ריכטונג פון ניי־וועלט, אָבער ער האָט זיך
 פאָרטשעפּעט אויף דער שוועל פון טויער און אומגעפאלן. ווי ער האָט
 נאָר באוויזן אויפצושטייך, האָט אים שוין דער יונגערמאַן אין שטרױענעם
 קאפּעליוש געהאַט אין די הענט. די ריקשע־פירער האָבן דערזען זיינע
 פינגער איינגעקלאַמערט אין דעם שוואַרצן צעקודלטן קאַפּ פונעם קרבן
 און דערהערט ווי ער האַל געדישעט דורך די צייך: — גיב געלט, איך רעד
 צו דיר, פאָרד. א דריטן מאָל וועסטו זיך שוין נישט אויסדרייען, דו
 קענסט נישט זענען קוויטשען. — צו דער פארווונדערונג פון די ריקי־
 שע־פירער האָט דער באַפאלענער זיך שוואַך פאַרטיידיקט; באַמיענדיק זיך
 צו פאָרשטעלן דאָס פנים פאר די קלעפּ, האָט ער זיך געלאָזן, כמעט אָן
 ווידערשטאַנד, צוריק אריינשטופן אין טויער. — ער איז צעבלוטיקט...

— האָט געבורטשעט דער ריקשע־פירער מיט דער ספּינקע אין די האַר.
 דעמלט האָט זיין קאָלעגע אין דעם גרינעם היטעלע, וועלכער איז ביז
 איצט געשלאָפּן אין דער ריקשע, זיך אויפגעוועקט, געגענעצט און גע־
 טוישט דאָס אָרט. אָבער אַנשטאַט ווידער אויפצושלאָפּן, האָט ער זיך פלאַר־
 צעם אויפגעריסן און אוועקגעזעצט, ארויסרוקנדיק אויפמערקזאַם די נאָז

אין דער זייט פונם טויער, — א לייכט שטיקל ארבעט — האָט אייבער-גער-
 חזרט דער דריטער ריקשע-פידער — דער פארשוין וועט אפילו נישט קיין
 פייפס טאָן... — שפּילסט מיט? — האָט ער א ווייז געמאָן אויף די קאַרטן
 מיט די אויגן. דער ריקשע-פירער אין דעם גרינעם היטעלע האָט, נישט
 אַפרייסנדיק דעם ובליק פון טויער, געמאכט מיט דער האנט א באוועגונג,
 ווי איינער זאָגט: לאָז צורו — דערנאָך האָט ער פאַרזיכטיק זיך אומגע-
 קוקט הינטער זיך, אויף דער געביידע פון דער פאַליציי-קאָמאנדע און
 שנעל אראָפּגעשפּרונגען אויפן טראַטוואַר.

יאקוב איז שוין געווען שטארק אויסגעשעפט. מיט די לעצטע כוחות
 האָט ער געוואַלט אַפרייסן זענאָנס האנט, וואָס איז געווען איינגעקוועטשט
 אין זיין האַלדז, ער האָט זיך נישט געקענט ווי געהעריק פארטידיקן,
 ווייל זינט דער דינער האָט אים פארקלאפט די טיר, האָט ער אליי, וואָס
 איז שפעטער געשען אויפגענומען אָן פראַטעסט, ווי א פראַצעדור פון איי-
 גענעם טויט. זענאָנס פנים מיטן העלן לאַק אויפן שטערן, זיין קאלטער
 בלויער בליק, מיט וועלכן ער האָט אים באגעגנט אויף די ווטיגן, האָט
 זיך יאקובן אויסגעוויזן נאטירלעך; ער האָט פארשטאנען, אז דער שמייכ-
 לענדיקער מענטש, וואָס שטייט מיט עטלעכע שטיגן נידעריקער איז א
 פונקציאָנאַר פון די אומגעזעענע כוחות, וועמען זיין גורל איז געווען אונ-
 טערגעוואָרפן פון אַנהייב-אָן. א ווייל האָט יאקוב אויף אים געקוקט א מי-
 דער, און דערנאָך, ווען ער האָט דערהערט זענאָנס שטים, איז ער גע-
 האַרזאָם אראָפּגעגאנגען, טרעפל נאָך טרעפל, און זיך פארהאלטן פאר
 אים. זענאָן האָט אויסגעשטרעקט די האנט מיטן לאנגן שאַרפן נאָגל ביים
 קליינעם פינגער און פריילעך געזאָגט: פינף שטיקלעך, מת. — יאקוב
 האָט געקוקט אויף אים, דרייענדיק פאמעלעך מיטן קאָפּ; ער האָט געשעפ-
 טשעט, אז ער האָט נישט גאַרנישט. דעמלט האָט ער געקריגן דעם
 ערשטן קלאַפ אין באַק, ער האָט זיך דאן פארשטעלט דאָס פנים מיטן
 אקסל, צושפארנדיק זיך צום אַנלעך, אָבער תיכף האָט ער דערפילט דעם
 צווייטן קלאַפ אין די שלייפן; ער איז נישט געווען קיין זייער ווייטיקלע-
 כער. יאקוב האָט זיך בלוזי א וואקל געטאָן, דורכן קאָפּ איז אים דורך א
 נישט-קלאַרער געדאַנק, אזוי שטארבט מען מסתמא. פלוצעם האָט ער
 אויסגעשריגן פון ווייטיק; א שטויס הינטערן בויד האָט אים צונויפגע-
 קורטשעט אין דרייען, ווי פון ווייטן האָט ער איצט געהערט זענאָנס ווער-
 טער: גיב וואָס דו האָסט, ווייל איך וועל דערהרגענען. — און ווייל ער האָט
 געשוויגן האָט א ווייטערדיקער קלאַפ אים צעבלוטיקט די ליפ. דעמלט
 האָט יאקוב אין דער לעצטער פאראצווייפלונג אָפּגעשטופט זיינע הענט און

אָנגעהויבן צו אנטלויפן. אָבער זענאָן האָט אים דעריאָגט אין טויער. זיין לאַק האָט זיך צעשוּיבֶערט און אראָפּגעפּאלן פּון שטערן, צודעקנדיק א ברעם.

ווי באוויסט, האָט יאקוב זיך באַמיט צו אנטלויפן א צווייט מאָל — און אויך דאָס מאָל אומזיסט. ווען זענאָן האָט אים אריינגעשטימט פון טראָטאר אין טויער, איז ער אינגאנצן אָפּגעשוואכט געוואָרן — דער שפיציקער נאָגל האָט אים פארווונדעט דעם האלדז, שפעטער האָט זענאָן פונדעסטוועגן אים אויפגעהערט צו שלאָגן. ער האָט אָפּגעלאָזן יאקובס האלדז און פארייכערט א פאפירדאָס. — אויב דו האָסט נישט קיין געלט — איז אלץ אין אָרדענונג. דו קענסט נישט זענאָן קוויטעשען. מיר וועלן צו־זאמען גיין אין דער קאָמענדאנטור. — גוט — האָט יאקוב געשעפטשעט דערפילנדיק א פארלייכטערונג ביי דעם געדאנק, און קיינער וועט שוין ביי אים פארן טויט נישט פארלאנגען קיין אוממעגלעכע זאכן. ער האָט געבעטן זענאָן, אז ער זאָל אים אהינפירן וואָס שנעלער. זענאָן האָט מסכים געווען און געזאָגט, אז זיי וועלן צווארטן ביז ער וועט אויסריי־כערן. ער איז אויך זיכער געווען פארמאטערט. ער איז געשטאנען מיט די פליצעס צום טויער און ארויסלאָזנדיק דעם רויך אין פיינענקע רעדע־לעך, האָט ער געקוקט אויף יאקובן מיט זיין בלויען בליק פון אונטער די דינע ברעמען־בויגנס. יאקוב האָט א טראכט געטאָן, אז כאָטש זענאָן האָט אים צעבלוטיקט דאָס פנים, וועט אים לייכטער זיין צו גיין אין דער פאָ־ליציי מיט אים צוזאמען, איידער אליין. דאָס איז געווען אן אויסטערלי־שער געדאנק: די מענטשן, וואָס זענען געפייניקט אויף אלעיע שוכא, האָבן שפעטער דערציילט, אז צווישן דעם פייניקער און זיין קרבן שאפט זיך מיט דער צייט א באזונדערע נאָענטקייט — וואָס שייך מיר, וואָלט איך פונדעסטוועגן נישט געוואָלט זיך פארטיפן אין אירע סיבות און אין איר נאטור.

טאקע אין דעם מאָמענט האָט זיך אין טויער דערהערט טריט פון דער גאס. זענאָן האָט געוואָרפן א בליק הינטער זיך, א שטאַרכע געטאָן יאקובן אין אַרעם און געזאָגט: קום. — אָבער יאקוב האָט זיך נישט גע־רירט; אָנשפארנדיק זיך פלוצעם אין דער וואנט און ווי נישט הערנדיק זענאָנס שטים, האָט ער געקוקט מיט גרויס־געוואָרענע אויגן אויף דעם מענטש, וואָס איז אָנגעקומען. — איך זאָג דיר, אז דו זאָלסט גיין — האָט זענאָן געזאָגט און ווידער אויסגעבויגן די האנט. אָבער הינטער זיינע פליצעס איז שוין געשטאנען דער ריקשע־פירער אינעם גרינעם היטעלע; ווינקענדיק מיט אן אויג צו יאקובן האָט ער פריינטלעך געזאָגט: אָן הענט

פאניע כראביע — אנטפלעקנדיק דערביי דאָס פעלן פון צוויי פּאָדערשטע צייך, וואָס דער עפעקט דערפון האָט זיך געלאָזט גלייך פילן, ווען ער האָט צוגעגעבן: נאָר רואיק...

דעמלט האָט זענאָן אראָפּגעלאָזן די האנט און זיך אויסגעדרייט צו אים. — וואָס ווילסטו? — האָט ער געוואַרטשעט, אראָפּרוקנדיק נאָך מער דעם קאפּעליוש פון שטערן. דער ריקשע־פירער האָט זיך פאריכט דאָס היטעלע און אָפּגעענטפערט, אז ער וויל זיך אדורכשמועסן. — אין דרייען — האָט ער אויפגעקלערט, אַנווייזנדיק מיטן בליק אויף יאקובן — דאָס איז מיין קאָלעגע. — דאָרטן — האָט ער אָנגעוויזן אין דער ריכטונג פֿון נעם טראַטואר — זיינען אויך קאָלעגן. אלזאָ איד זאָג — האָט ער געלאסן פארענדיקט — בעסער רואיק.

די ווייטערדיקע געשעענישן האָבן זיך אָפּגעשפּילט אויסערגעוויינלעך שנעל. יאקוב, וואָס איז אין משך פונעם געשפּרעך געשטאנען דערלעבן ווי פארשטיינערט, פאנאנדערשפרייטנדיק הינטער זיך אויף דער וואנט די פארשוויצטע הענט, האָט שפעטער נישט געקאָנט אויפלעבן אין זכרון דעם סדר פון די פאקטן. פשוט: ער האָט פּלוצעם דערהערט א טויבן אָפּקלאַנג; אין דער זעלבער ריגע האָט ער דערזען לעבן די פיס זענאָנס צונויגנע קנוילטן גוף און דעם שטרויענעם הוט, וואָס האָט זיך געקיקלט אויף דער ערד; גלייכצייטיק האָט ער דערפילט, אז עמעצענס האנט האָט אים א שטויס געטאָן פאָרויס אין דער ריכטונג פון דער גאס. — דאָס היטל! — האָט זעמען א געשריי געטאָן לעבן אים אין דער אלטעמיינער כהלה; אויפן קאָפּ איז אים ארויפגעפאלן א וויכער שאַרטקער קעגנשטאנד — ער האָט פארשטאנען, אז ער האָרט אים אראָפּרוקן טיפּער אויף די אויגן. פון דער לינקער זייט האָט זיך דערנענטערט דאָס קלינגעריי פון א טראַמוויי. —

— שנעלער — האָט צוגעאיילט א געדעמפטע שטים, א צווייטע שטים האָט געשריגן פון טויער. יאקוב איז ווידער געוואָרן אונטערגעשטופט, ער האָט פארלוירן דאָס גלייכגעוויכט, דאָס היטל האָט זיך אראָפּגערוקט איבער די ברעמען, אין א מינוט ארום האָט ער דערזען ווי דער גרויער אמפאלט פאוישווינדט אונטער זיינע פיס; ענדלעך, האָט אים א קלאפֿ געטאָן אין ברוסט דער שטארקער לופט־שטראָם. — האלט זיך ביים אָנ־שפאר! — האָט ער דערהערט א באפעל פון איבערן קאָפּ, — אַבאָזשנע! זיי זיינען איצט געפלוויגן אראָפּצו אין דער ריכטונג פון פּאָווישליע.

אין די יארן 1939—1945 האָט אין אלע לענדער, וואָס זיינען אָקופירט געווען פון די דייטשן, עקזיסטירט א ווידערשטאנד-באוועגונג. זי איז באשטאנען דערין, וואָס די פעלקער, וועלכע האָבן נישט געקאָנט קעמפן מיט די דייטשן אויף די פראָנטן, האָבן זיי געשטעלט א ווידערשטאנד ביי זיך. עס האָבן אין איר אַנטווייל גענומען דער עיקר יונגע מענטשן, אב-דערע האָט געשטויסן צום קאמף דער באוועגונג, אז נאָר אין א פריי לאַנד קאָן מען זיין גליקלעך, אנהערע האָבן זיך געלאָזט אין איר אריינציען צו-ליב געפילס-מאָטיוון, אנהערע ווידער האָט געפירט דער חשק פון שפיל און ריזיקע.

אויף אזא אופן האָט אין משך פון פינף יאָר, נישט געקוקט אויף די גלענצנדיקע געזונות היטלערוס, קיין איין פּאָלק נישט געלייגט פאר אים דאָס געווען. די מלחמה איז פאַרגעקומען אויפן ראַנג פון יעדער גאס: ס'איז געגאנגען אַ דעגן, אין די קאפּע-הייזער זיינען געזעסן מענטשן, די טראַמ-ווייען האָבן רואיק געקלונגען אויף די שינעס, די פארבייגייער האָבן איינ-געקויפט אין די געוועלבער — און פונדעסטוועגן האָט אין שטאָט אַב-געדאַלטן די מלחמה. קלאָר, אז די שלאַכטן האָבן דאָ געוויינלעך אַ גע-נוג קורצן פּאַרלויף; איך געדענק אַ געוויסן פראַטיקל וואָג, ווען אויפן ראַנג פון דער ווילטשע-טאָס און דער מאַקאָטאָוסקער האָט אַ זעכציגער-קער בחורל אין אַ ציקליסטן-היטל געגעבן צוויי שאַסן אין דער ריכטונג פון אַ מאַנצפערשויך אין אַ גרוי-גרינעם מונדיר, ווען ער איז אויסגעשטיגן פון אַן אויטאָ. דער דייטש האָט אַ פאַכע געטאָן מיט די הענט. דאָס בחורל איז אנטלאָפן אין דער ריכטונג פון דער פיאַוס-גאס — דאָס איז געווען די גאַנצע שלאַכט.

די דייטשע מאַכט האָט זייער שלעכט טראַקטירט דעם זיין זעלנער. זיי האָבן יעדע רוגע געמוזט דערוואַרטן אן ערגערן טויט, אידער אויפן פראָנט. מע האָט זיי פארשפארט אין תפיסות, אין לאַגערן, פתורהנען זיי האָבן זיך שוין קיינמאָל נישט אומגעקערט; אויך זייערע פאמיליעס האָט געדראָט פארפּאָלגונגען. דערפון איז בכן צו זעען, אז דער אַנטווייל אין דער ווידערשטאנד-באוועגונג האָט געפאַדערט דרייסקייט און גרייט-קייט צום טויט.

איינער פון די פיל צענטערן פון דער באוועגונג איז געווען א געוויסע וויינונג אויף דער סאָלעץ-גאָס. זי איז געווען גלייכצייטיק אַ שוועפּתנקט און אַ קאמפּס-טעסט. דאָס הייז, האָט אויסגעזען גענוג געוויינלעך: אַ געלס, אַ ווייס, אַביסל אַרומגעדראָפּעט, זיינע ווענט זיינען געווען פלאַכע, אן באלקאָנען און גוימסן. די רעגן-טעפן האָבן עס אַ סך יאָרן מיאס געמאכט.

וואָס ביי אַזאַ נישטיקן אויסזען האָט עס איבריגנט קיין גרויסע באדייטונג נישט געהאט. איבערווייניק האָט זיך עס אויסגעצייכנט דערמיט, וואָס דורך זיין אָפּצייגע האָט מען זיך געקאָנט אריבער באַקומען אין די גערט-טער, וואָס פאַרבינדן פּאַרווישליע מיט דעם שטאַט-צענטער. אין ווינטיקע טעג זיינען איבער דעם פאַרבייגעלאָפּן כּמאַרעס, פאַרפּלאַנטערטע און כּאַ-אַטישע; דעמלט איז דאָס הויז אויף אַ רגע געוואָרן עמלעך צו אַ שיף, און מען האָט זיך געקאָנט פאַרשטעלן, אז סע שווימט איבערן ים. אָבער דער איינציקער מענטש, וועלכער האָט געהאַט דאָס געלעגנהייט פאַר אזעלכע פּאַעטישע איינדהרוקן איז געווען דער הויף-וועכטער מיט די רויטע וואָג-צעס, וועלכער האָט טאַג-טעגלעך פאַרקערט דעם פאַרמיינטן שמוץ און דעם שטויב פון דעם ברוק פאַר דעם מויער; אין רעסע פון לאַנגוויל פּלעגט ער אויפהייבן דעם קאָפּ צום הימל און, אָנגעשפּאַרט אויפן בע-דעם, קוקן אויף די פאַרביינפּנדיקע כּמאַרעס; עס וואָלט אָבער געווען אומבאַרעכנט צו מאַכן לויט דעם אויספירן וועגן זיין פּאַנטאָזיע.

די ווייניג אריפן דריטן שטאַק, אין וועלכן פּיאלקע האָט אריינגע-פירט יאַקובן, האָט נישט אויסגעזען געהיימניספּול, אין דעם יערשטן ציי-מער איז געשטאַנען אַ קיילעכיקער טיש, געדעקט מיט אַ סערוועט מיט גרויע בלומען, אויף אַ גלעזערן שאַפּקעלע האָט געטיקעט אַ ווייניגער, ביי דער וואָנט איז געשטאַנען אַ קאַנאַפּקע מיט פּרעדזלען; איבער איר זיינען געהאַנגען צוויי פּאַטאַגראַפיעס — פון אַ מאַנצביל און אַ פּרוי אין חתונה-הלבשה. דאָס פענצטער איז פאַרשטעלט געווען מיט אַ פּאַרהאַנגל, פון וויסן מוסלין; אין יענעם טאַג איז עס געווען אָפּן. דורכן פּאַרהאַנגל, בא-וועגט פּונעם ווינט, האָט זיך דורסגעזייעט די זון.

— מיר זיינען דאָ... — האָט פּיאלקע געוואָגט און זיך געזעצט אויף דער קאַנאַפּקע. זיי זיינען ביידע געווען פאַרסאַפעט, יאַקוב האָט זיך אָנג-געלעבט אויפן קאַפּל-אויזן, וואָס איז געשטאַנען אין ווינקל צימער, אי-בער פּיאלקעס פנים, וואָס איז רויט געווען פון אָנשטרענגונג, זיינען גע-רוען שטראַמעלעך שווייס. אָפּווישנדיק עס מיט אַ טיכל, האָט ער גע-וואַרטשעט צו יאַקובן, ער וואָל זיך אָפרוען; ער האָט אים אָנגעוויזן אויף אַ שטול ביים טיש. אָבער יאַקוב האָט עס נישט באַמערקט. ער איז געשטאַ-נען מיט דער פּרעמדער הימל אין האַנט און נישט געוואַגט זיך צו זען אין אַ ווייניג, וואָס איז אים אַזוי ווייניק באַקאַנט.

דאָס הויכע מיידל, וואָס האָט זיי געעפנט די טיר, האָט געטראָגן אַ בלוזקע מיט פּאַנסענע און בלויע אַרבעטלעך. זי האָט זיי געבראַכט ווא-סער צו טרינקען; יאַקוב האָט דערזען אירע הענט; גרויסע, אַביסל ביי-

נערדיקע, מיט קורצע בעגל. פיאלקע האָט געפרעגט דעם מיידל: טאָ-
דעאָוו? — זי האָט געענטפערט, אז טאדעאָוו איז נאָכנישט געווען. —
דאָס איז אַ קאלעגע — האָט ער אין אַ ריגע אַרום דערקלערט, אַ וונג
טוענדיק אין דער זייט פון יאַקובן. דאָס מיידל האָט אויף אים אַ קוק גע-
מאָן און געענטפערט: גוט. — נאָכהער איז זי פארשוונדן אינעם שכנר-
דיקן צימער.

זיי זיינען פאַרבליבן זאלבעצווייט. זיי האָבן נישט געקוקט איינער
אויפן אַנדערן, און באַגעגענענדיק זיך מיט די בליקן, האָבן זיי גלייך אָפּ-
געקערט די אויגן, פאַרשעמט אַביסל, דורכן פענצטער איז אַריינגעדרונגען
די היץ, האָט זיך געלייגט אויף דער פּאָדלאַגע, אויפן טיש מיט היפשע,
ציטערדיקע פליאַמעס. ענדלעך האָט פיאלקע געזאָגט, אַז ער האָט דאָרט,
אין טויער, תיכף דערקענט יאַקובן; ווי ערשט נעכטן וואָלטן זיי זיך פון
נאַנדערגעגאַנגען אויף דער קאַפינסקע — און פון יענער צייט זיינען
דאָך שוין אַריבער פיר יאָר.

— דו האָסט שוין אזא פנים, — האָט ער דערקלערט — אז ס'איז לייכט
דיך צו פאַרגעדענקען. — יא, — האָט יאַקוב באַשטעטיקט. זיי זיינען ווי-
דער ביידע אַנטשוויגן געוואָרן, ס'איז געווען דושנע, אין אַ רגע אַרום
האָבן זיי אַ קוק געטאָן אויפן זיגער. — ער וועט באלד קומען, — האָט
פיאלקע מיטגעטיילט. ער האָט זיך אויפגעהויבן, זיך אויסגעצויגן און
געוואָגט, און ער וואָלט גערן זיך אויסגעשלאָפן, ווייל ס'איז הייס, נאָר
ס'איז נישט צו מאַכן; ער מוז איבערפירן פעקלעך אויף זשאַליבאָוש.
זעענדיק יאַקובס אומרויאַקן בליק, האָט ער צוגעגעבן: וועסט דאָ זיצן,
האָב פאַר גאַרנישט נישט קיין מורא — און האָט איבערגעזחזרט: ער דאַרף
באלד אַנקומען. — איך דאַנק דיר, — האָט יאַקוב אַ שעפטשע געטאָן,
ווען פיאלקע, וואָס איז אויף אַ רגע אַריין אין צווייטן צימער, האָט זיך
צוריק באַוויזן, שלעפּנדיק מיט ביידע הענט צוויי גרויסע פעקלעך,
איינגעוויקלט אין פּאפּיר. פיאלקע האָט זיך פארויטלט און געמאכט מיט די
פלייצעס; נאָכהער האָט ער, אַנטווענדיק אויפן קאַפּ זיין גריין היטעלע,
א פּרעג געטאָן, צי יאַקוב האָט וווּ צו שלאָפן. — ניין, — האָט יאַקוב שטיל
געענטפערט. מיטאַמאָל האָט ער דערפילט, אַז ער איז זייער פאַרמאָטערט,
אין ער האָט זיך געזעצט אויף דער שטול, פיאלקע האָט אויף אים ערנסט
אַ קוק געטאָן. — אַז ער וועט קומען, וועט ער שוין עפעס באַשליסן, —
האָט ער אַ מרוקע געטאָן נאָך אַ רגע באַדענקען זיך. ער האָט געזעגט
יאַקובן, פּאַרזיכערהינדק אים, אַז זיי וועלן זיך נאָך היינט זעען און אז
דאָס מיידל, וועלכע האָט זיי געגעבן טרינקען, וועט אָפּמאַכן אַ זיפּ —

אויף דער שוועל האָט ער זיך קווענקלענדיק פאַרהאַלטן. — האָב פאַר
גאַרנישט נישט קיין מוראַ, יאַקוב — האָט ער שטיל איבערגעזאָרט —
אַצינד וועלן מיר זיך שיצן... אומדערווארט האָט ער אַ שמיכל געטאַן
צו יאַקוב, אַנטבלויזנדיק די יאַסלעס און די קאַליע ציין; ער האָט אויך
נישט געקאַנט אויסבאהאַלטן דאָס שעמעוואַדיקייט פון זיינע געפילן, ער
האַט זיך אַנגעברוגט נאָך די דאָזיקע ווערטער, קענטיק מבולבל, דערנאָך
האַט ער זאָביסל גראָב אַ שטויס געטאַן מיט דער קני די טיר און אַרויס-
געטראָגן ווי פּעקלעך, וואַרטשענדיק ביז אונטער דער נאַז.

נאָך פּיאַלקעס אַרויסגיין, האָט יאַקוב געוואָלט צוזאַמענעמען די גע-
דאַנקען, און ער האָט זיך אַרוימגעקוקט איבערן צימער. אָבער אין קאַפּ
האַט ער געהאַט בלוז איבערראַשונג, און דאָס צימער איז געווען אַ גע-
וויינלעכס, ער האָט זיך אויפגעהויבן פון דער שטול, צו באַטראַכטן די
פּאַטאַגראַפיעס, וואָס הענגען איבער דער קאַנאַפע; אַ פרוי אין אַ וועלאַן
מיט אַ געוויינלעך אויסזען, אַ מאַנצפאַרשוין אויך האָט זעלבע — כאַטש
עס האָבן אים באַפּוצט שוואַרצע פאַרדריקע וואַנצעס; ביזעל האָבן געהאַט
אַ גענוג טעמפּן און ווייניק אויסדריקלעכן בליק, — טאַדעאוואַ... — יא-
קוב האָט זיך פּלוצים פאַרטראַכט, דערמאַנענדיק זיך פּיאַלקעס ווער-
טער, פון העם, וואָס ער האָט געהערט, האָט אַרויסגעדרוינגען, און דער
מענטש מיט דעם דאָזיקן נאָמען וועט אַנטשידן וועגן זיין צוקונפּט. יא-
קוב האָט דורכגענומען אַן אומרואַיקייט, און נאַכהער אַ יאָש. — נישט
אין קען דאָך אים — האָט ער זיך באַזיניקט — און אויך נישט ער קען
מיד. — ער האָט זיך ווידער געזעצט אויף דער שטול און אַראַפּגעלאָזט
דעם קאַפּ; ער האָט אַ טראַכט געטאַן, און שוין זינט פיל חדשים גיבן זיך
אומבאַקאַנטיע מענטשן איבער זיין גורל פון האַנט צו האַנט. דאָס האָט
אים שוין זייער פאַרמאטערט. צי לוינט זיך עס? — האָט ער זיך אומדער-
זאָרט געוואַנדערט — צי לוינט זיך נאָך עפעס וואָס צו וועלן, נאָך פאַר
עפעס וואָס זיך צו שרעקן... אַ רגע האָט ער באַזויערט דאָס טרעפּן זיך
מיט פּיאַלקען; עס האָט זיך אים געדאַכט, און אַנשטאַט מיט אים צו אַנט-
לויפן, וואָלט ער באַדאַרפט גיין מיט זענאַנען, „ער האָט מיך אויפגע-
הערט צו זעלאָגן, האָט יאַקוב געטראַכט, און ער האָט געוואָלט, איך זאָל
מיט אים גיין צו דער קאַמענדע; ער האָט געוואוסט, און מיט אַזאַ פנים
לוינט זיך נישט צו גיין ערגעץ אַנדערש-ווי“.

ער האָט באַרידט מיט דער האַנט די באַקן, וועלכע האָבן נאָך אַלץ
געפלאַמט פון זענאַנס קלעפּ; עס איז אים איינגעפאַלן, און מענטשן האָבן
זיך נישט וואָס צו וואַנדערן; עס איז נישט געווען קיין אַנדער עצה מיט

אזא פנים אין אזעלכע צייטן. ער אליין האָט זיך עס אויף אַ רגע פאַר-
רעכנט פאַר אַ חטא און, וואַרשיינלעך צוליב פאַרמאָטערטיקייט, פּלוצים אָב-
געהויבן צו צווייפלען, צי האָט ער געהאַט דאָס רעכט זיך קעגנצושטעלן
די מענטשן און דעם טויט.

אין צימער אין אַריינגעקומען דאָס מיידל אין דער קאָלירטער בלוזע.
זי האָט זיכער געמיינט, אז ער איז אַנטשלאָפּן געוואָרן אויף דער שטול,
ווייל זי האָט אים אַ ריר געטאָן פאַרן אַקסל; זי האָט געזאָגט, ער זאל זיך
אויפהייבן, ווייל די זופּ ווערט קאַלט. יאַקוב האָט געדאַנקט; ער האָט דער-
ווידערט, אז ער איז נישט הונגעריק. — אַך וועל שוין מוזן גיין. —
האָט ער אַ שעפטשע געטאָן נישט גאָר אויפריכטיק, אין דער האָפּענונג, אז
פון איר ענטפּער וועט ער זיך דערווייטן עפעס נייעס וועגן זיין לאַגע.
דעמלט האָט דאָס מיידל אַ שנייכל געטאָן צו יאַקוב. — וועט אָפּ אויף
זאפּאס — האָט זי רואיק הערקליערט — און נאכדער ביטע זיך צולייגן. —
זי האָט אים מיטן בליק אָנגעוויזן אויף דער טיר פונעם דערבייאיקן
צימער. פונקט אין דער רגע האָט זיך דערהערט אַ דריימאַליקער קלונג.

דער טעלער מיט דער אָנגעגאַסענער זופּ איז געשטאַנען אויף אַ שטול,
וואָס איז געווען צוגערוקט צו אַן אייזערן בעטל; אַרום אָבער איז געווען
אַן אומאַרדנונג. ווייל דאָס צימער, אין וועלכן יאַקוב האָט זיך געפונען,
האָט אויסגעזען אַביסל אַנדערש ווי דאָס שכנותדיקע צימער. הוצן בעטל,
די שטולן און אַ שאַפּע, איז אין דעם געשטאַנען אינדערמיט אַ לאַנגער
טיש. באַדעקט מיט שטויסן בריוו; אַנדערע זיינען געלעגן לעם דער וואַנט,
פאַרבונדן אין פעקלעך. איבערן טיש איז גיהעריק געהאַנגען אויף אַ לאַנגן
טנור אַ לאַמפּ מיט אַן אליומינענעם אַבאַזשור; דאָ אונטער אים האָט
עמען אַנדערגעשטעלט אַ שרייבמאַשין, און דאַלעבן האָט זיך געוואָלגערט
אַ לעבל בריוו, אַ מעסער און אַ שקאַרמיצל מיט צוקער. אַליץ צוזאַמען
האָט געמאַכט אַ נישט גאַסטפריינטלעכן איינדרוק; די פּאָדלאָגע און די
ווענט — הויל, דער טיש איז מיט גאַרנישט געדעקט, אַנשטאַט אַ פאַר-
הענגל, האָט פּאפּיר פאַרשטעלט פון אויבן האָט פּענצטער.

יאַקוב האָט זיך צוגעזעצט אויפן ברעג פונעם בעט; די לינקע האַנט,
פאַרמאַכט אין אַ פּויסט, האָט ער געלייגט אויף דער קני, מיט דער
רעכטער האָט ער אָנגענומען דעם לעפל, אַפּבייגנדיק עטוואָס דעם קליי-
נעם פינגער, אַזוי ווי עס האָט אים געלערנט די מאַמע. נאָר איידער ער
האָט באַוויזן זי אויפצוהייבן צום מויל, האָט זיך געעפנט די טיר — ס'איז
ווידער אַמאַל אַריינגעקומען דאָס מיידל. זי האָט געזאָגט: אַ גוטן אַפע-
טיט — און האָט גענומען איינס פון די פעקלעך, וואָס זיינען געלעגן לעם

דער וואָנט. — אַ דאַנק, — האָט יאַקוב אַ שעפּטשע געטאַן; ער האָט זיך פאַררויטלט, נישט אַפּווענדנדיק די אויגן פּון טעלער. אַרויסגייענדיק האָט זי געלאָזן די טיר אַביסל אַפּגעלענט. יאַקוב האָט אויפּגעהערט צו עסן, ווייל דורך דער ברייטער שפּאַרונג האָט ער איצט געזען, וואָס ס'האָט זיך געטאַן אינם צווייטן ציימער. אויפּן ברעג טיש איז געזעסן אַ יונגער בחור אין אַ צעשפּיליעטער מאָרינאַרקע און אַ שילערישער היטל, וויגנדיק מיט אַ פּוס אינדערלופּטן. די זון איז אים געפּאַלן אויף אַ באַק, אַזוי, אַז מ'האָט געקאַנט דייטלעך זעען דעם העלן, גאַלדיקן פּוך פּון דער נאַכנישט געראַ- זירטער באָרד. פּון אונטערן דאַשעק פּון זיין היטל, וואָס איז געווען פּאַר- רוקט אויף אַ זייט, זייגען אַרויסגעקראַכן האָר אין קורצע, צעשוויבערטע לעקלעך. יאַקוב האָט אַוועקגעלייגט דעם לעפל און האָט זיך צוגעקוקט צום בחור. אַ רגע האָט אים פּאַרשטעלט דאָס מיידל; זי האָט אים אַראָפּ- גענומען דאָס היטל פּון קאַפּ און צוגעגלעט די האָר. דער בחור האָט עפּעס געזאַגט מיט אַ שעפּטש, דערנאָך האָט ער זיך צעלאַכט. און זי האָט אַ מאַך געטאַן מיט די אַקסלען. — גיב די טעקע, — האָט זי געזאַגט, אויפּבינדנדיק דעם שוור, מיט וועלכן דאָס פּעקל איז געווען פּאַרבונדן — און פיר זיך אויף אַנשטענדיק. — יאַקוב האָט אויפּמערקזאַם געקוקט, ווי דער בחור האָט איר דערלאַנגט די לעדערנע טעקע. פּון אונטער דער נישט דערשפּיליעטער בלוזקע אין אַרבעטלעך האָט זיך אַרויסגעבויגן אַ שטיקעלע פּון אירע פּליצעס און אַ טאַשמעלע פּון איר סטאַניק. בעת זי האָט אַריינגעלייגט די בריוו אין דער טעקע, האָט דער בחור געגענעצט און אַרומגעזרייט אַרום אַ פינגער איינס פּון זיינע לעקעלעך, אַלץ ווי- גנדיק מיטן פּוס, זיך לאַנגוויילנדיק. — פּאַרטייג? — האָט ער ענדלעך געפּרעגט, ווען זי האָט פּאַרמאַכט די טעקע. — גיב אַכטונג אין גאַס, — האָט דאָס מיידל געזאַגט. — דער בחור איז אַראָפּגעשפּרונגען פּון טיש און אַנגעטאַן דאָס היטל, און זי ווידער האָט אויפּגעהויבן די הענט, צו פּאַר- ריכטן אים די האָר. באַלד זיינען זיי ביידע פּאַרשווונדן. יאַקוב האָט גאַך געהערט איר שטיים, וואָס האָט איבערגעזוהרט: גיב אַכטונג — אויף וועלכן דער בחור האָט זיך ווידער צעלאַכט; נאַכהער האָט אַ זעץ געטאַן די טיר, ס'איז געוואָרן שטיל. יאַקובן האָט אַרומגענומען אַ שלעפּעריקייט. ווען זי האָט זיך צוריקגעקערט, האָט ער געדרימלט איינגעבויגן איבערן טער- לעך. ער האָט געפּילט, אז אירע הענט נעמען אים ארום און טראָגן לייכט אַוועק אויף אַ געלעגער. ער האָט געוואַלט זאָגן: „אַ דאַנק“, אָבער ער האָט בלויז אומדייטלעך אַ מורמל געטאַן און איז אַנטשלאָפּן געוואָרן.

ווי לאַנג ער איז געשלאָפּן, האָט ער נישט געוויסט. פאַר דער דאָזיקער

צייט האָט ער זיך צוויי מאל אויפגעוועקט: איינמאל, ווען אין צימער איז שוין טונקל געוואָרן, ער האָט דערזען פאר זיך אן אומבאקאנטן מאַנס-פאַרשוין אין אַ לייזונטענעם מאַנטל; ער איז געשטאַנען קעגנאײַבער יאַקוב, דער קאַפּ געווענדט צו דער אָפּענער טיר און דערציילט וועגן פּקלאָדעס, וואָס האָבן אָפּגעברענט. — אַ ריינע אַרבעט, מומינקע, — האָט ער געזאָגט פּריילעך, אַרויסגעמענדיק עפעס פון אונטערן מאַנטל. יאַקוב האָט זיך געדאַכט, אז דער אומבאקאנטער האָט אים צוגע-וונקען, נאָר איידער ער האָט באַוווּזן דאָס גענוי צו באַטראַכטן, איז ער ווידער אַנטשלאָפּן געוואָרן. ווען ער האָט זיך אויפגעוועקט צום צווייטן מאל, איז שוין געווען פינצטער. דורך דער אָנגעלענטער טיר האָט זיך פון שוכנותדיקן צימער געהערט פּיאלקעס קול. עס איז אים לייסט געווען צו דערקענען לויט זיין דיקציע: דער פאַצעט האָט אפילו נישט קיין קרעכץ געטאָן, און מיר — אין דער ריקשע און אָפּגעצויגן. — יאַקוב האָט געהערט אַביטל נישט ביי די געדאַנקען. — פּיאלקע — האָט ער געמורמלט שוין פון שלאָף.

ענדלעך האָט אים אויפגעוועקט די שייך, ער האָט זיך אויפגעזעצט אויפן בעט, מרוזשענדיק מיט די אויגן. — יאַקוב, — האָט זיך אָפּגערופּן עמעץ פון הינטערן טיש. אָבער יאַקוב האָט נישט געקאָנט ענטפּערן, וואָרן די ליפּן האָבן אויפגעהערט אים צו פּאַלגן; ער האָט זיך צעוויינט דאָס ערשטע מאל נאָך אַ סך יאָרן. הינטערן טיש איז, אין דער שייך פונעם לאַמפּ, געזעסן וואַצעק פּאַנקראַט.

אין משך פון די פינף יאָר מלחמה האָבן זיך מענטשן צוגעוויינט צו נישט געוויינלעכע זאַכן. דאָס לעבן פון דעם מענטשן האָט זיך דעמלט אויפגעוויקלט פון איין צופאל צום צווייטן. די גאַסן, — האָט עמעץ דאָ נישט לאַנג געזאָגט — זיינען געווען אויסגעברוקירט מיט אומוואַרשיינ-לעכקייט. איין טראַג האָט געקאָנט ברענגען דעם טויט דער קומענדיקער — תּחית-המתים; איבערגענדיק פון איין טראַטואַר אויפן צווייטן טראַטואַר, האָט מען זיך נישט איינמאל אויסגעקליבן אַ לעבנסלענגלעכען גורל.

די מענטשן האָבן עס זייער לייכט אָנערקענט פאַר אַ נאַטירלעכע זאך; איבגיכן האָט זיי שוין נישט געווינדערט נישט די אומגעוויינ-לעכקייט פון זייערע טויטן, נישט די נסימדיקייט פון זייער געראַטעוועט ווערן. ווען אַ מענטש הערט זיך אויף צו וווינדערן — שאַפט ער אזוי אַרום אַ פּלאַץ פאַר נישט מענטשלעכע דערשיינונגען. די הייטשן — מע מוז

דאָס מודה זיין — האָבן די ערשטע אויפגעזעהערט זיך ווונדערן אויף דעם, וואָס זיי טוען.

פון זינט דעם אַנטלויפן פון דעם קעלער פון די מאַליגס ביזן באַ-
געגענען זיך מיט פאַנקראַטן, אויף נישט קיין גרויסן שטח און נישט קיין
לאַנגער צייט — האָט יאַקובס יעדער טראַט געזאָלט יעדע רגע ענדערן
זיין גורל; יעדער דורכגייער האָט געקאָנט א סוף מאַכן צון אים; יאַקובס
גורל איז לכתחילה געווען אַפּהענגיק דערפון, וואָס מע האָט די פאַרביי-
גייער אין גאס געלערנט וועגן זיין פנים.

אין אזא אַויסזעראַלישער וועלט קאָן אלץ געשען. אן אַבסורד, קאָן מען
זאָגן, ראַטעוועט דאָרט פון אן אַבסורד, א צופאַל פון א צופאַל; פּיאלקע
האַט געראַטעוועט יאַקובן פון זענאַנען, און מע קאָן עס באַטראַכטן — ווי
עמעץ וויל — אָדער פאַר השגחה, אָדער פאַר א צופאַל. פאַנקראַט האָט
עס פונדעסטוועגן אנדערש דערקלערט: — דיך האָט געראַטעוועט — האָט
ער געזאָגט — די באַריקאָדע אויף קאַפּיטאָלע. — ער האָט
דערביי געלאַכט, און וויל יאַקוב האָט ברייט צעשפּנט
די אַויגן און נישט פאַרשטאַנען, האָט פאַנקראַט דערקלערט,
אז ער וועט עס באַלד באַווייזן. ער האָט אַריינגערופּן פּיאל-
קען, וועלכער האָט געדעוּט אין צווייטן צימער מיטן מיידל. — פּיאלקע, —
האַט ער פּייערלעך געפרעגט, אַנוויינדק אויף יאַקובן — ווער איז דאָס?
— אן אייגענער פאַצעט, — האָט פּיאלקע געענטפערט נאָך א רגע טראַכטן.
— פונדאָנען ווייסטו עס? — איז פאַנקראַט צוגעשטאַנען. פּיאלקע האָט
געמאַכט א באַליידיקטע מינע וואָן געענטפערט, אז אויף פּאַווישליע האָט גאָך
קייער נישט „אויסגעטראַקעט קיין משוגענעם“ פון אים. — איך קאָן אים
פון קאַפּיטאָלע, — האָט ער א וואַרטשע געטאָן און צוגעגעבן, אז דאָס
קלעקט. העמלט האָט זיך פאַנקראַט געזעצט מיט צעשפּרייטע פּיס אויף דער
שטול; ער האָט פאַמעלעך געפרעגט, צי פּיאלקע וואָלט אהער געבראַכט,
אויף סאָלעץ, יאַקובן, ווען ער וואָלט אים נישט געקענט און נישט געוואָסט.
ווער ער איז, נאָך דער האַזיקער פראַגע האָט זיך פּיאלקע זייער פאַר-
טראַכט און, אויסמיידנדיק יאַקובס בליקן, שטיל געענטפערט: ניין. — זיי
האַבן א וויל געשוויגן. יאַקוב איז געזעסן אויפן בעט און איבערגעפּירט
דעם בליק פון פּיאלקען אויף פאַנקראַטן.

— אין א מענטשנס לעבן, — האָט זיך אַנגערופּן פאַנקראַט — האָבן
אפילו צופעליקייטן ליב צו האָבן זייערע סיבות. — נאכדער האָט ער גע-
בעטן פּיאלקען, ער זאָל זיי לאָזן אליין.

— מיר וועלן געפינען פאַר דיר א וויינג, יאַקוב, — האָט ער א שמי

כל געטאָן, זיך זעצנדיק אויפן בעט. — יוד זעסט שלעכט אויס... מיר וועלן צווארטן אויף א רעגנדיקן טאָג, און ווי באָר דו וועסט קומען צו זיך, וועט זיך פּיאלקע אריבערפירן אין דעם וועגעלע, אונטער א בידל.

יאקוב האָט זיך אומרואיק באוועגט. ער האָט אויסגעהערט, אויפמערק זאם אריינקונדיק אים אין די אויגן, און געשוויגן.

— ועס וועט דיר זאָרט נישט שלעכט זיין, — האָט פּאנקראט דער-קלערט — העכסטנס לאנגווייליק. עס וועלן זיך זיכער נעמען די צוויי עקסצענטרישע לערערנים; מיט פּערציק יאָר צוריק האָבן זיי געוואָרפן באַמבעס אויף פּאָליציימיסטערס, אויף דער עלטער האָט זיך זיי אביסל איי-בערגעדרייט אין קאָפּ און פון דעם, וואָס עס קומט פּאַר איצט, האָבן זיי פּאַר-שטאנען בלויז איינס; מע דארף דאָסערען מענטשן. נו, און זיי טוען דאָס, וואָלט איך זאָגן, זייער קאָנסעקווענט. עס איז נישטאָ די וואָך, מיר זאָלן זיי נישט אונטערוואַרפן א וואָסער „אַפגעשרפעטן“ דראָג, טיילמאָל מיט א לאַך אין שטערן. איך מייך, אז ס'וועט דיר נישט גיין שלעכט. ס'איז א רואיק הויז. יאקוב האָט א ניג געטאָן מיטן קאָפּ. פּאנקראט האָט ארויס-גענומען פון קעשענע צוויי פּאַפּיראַסן; — ווילסט פּאַררייכערן? — האָט ער געפרעגט. — דאָס ווירקט גוט. — יאקוב האָט נישט אָפגעוואָגט, הגם ער האָט תמיד זעלמן גערייכערט, און איז קעלער האָט ער זיך דערפון אינגאנצן אָפגעוואָגט. דערלאנגענדיק דאָס שוועבעלע, האָט פּאנקראט אויפמערקזאם אים אריינגעקוקט אין די אויגן. יאקוב האָט באַטעגנט זיין בליק און, ווי ער וואָלט פון אים געוואָרן דריסטער, האָט ער פּלוצעם א זאָג געטאָן:

— פּאנקראט... צי וואָלט איך נישט געקאָנט דאָ פּאַרבלייבן?

דאָ? — האָט זיך פּאנקראט פּאַרזיידושט — אויף סאָלען?

— יא, האָט יאקוב באשטעטיקט.

פּאנקראט האָט אָנגעהויבן צו לאַכן. — צי וויסטו, וואָס דאָ ווערט אָפגעטאָן — האָט ער א פּרעג געטאָן, זיך אויפהייבנדיק פון בעט. ער איז געאנמען איבערן צימער פונעם פענצטער צו דער טיר און צוריק, אָפ-ווארפנדיק מיטן פוס די פּאַפּירלעך, וואָס וואלגערן זיך אויף דער פּאַד-לאַגע, יאקוב האָט נישט אראָפגעלאָזט פון אים קיין אויג.

— איך ווייס, — האָט ער געענטפערט, ווען פּאנקראט האָט זיך וויי-דער פּאַרהאלטן פארן בעט.

עס איז אריבער א היפשע וויילע, פונעם דערבייאיקן צימער האָט זיך געהערט ווי עס פּימט פּיאלקע, וועלכן ס'איז זיכער געווען לאנגווייליק, פּאנקראט האָט געוואָרט אָנגעשפּאַרט אויפן טיש. פּאַרשטעלנדיק דעם לאַמפּ מיט די פּלייצעס, יאקוב האָט איצט נישט געקאָנט זען דעם אויס-

דרוק פון זיין פנים, וואָס איז געווען פארבאָרגן אין שאַטן, אָבער ער האָט געוואָלט אז פאנקראט קוקט אויף אים. ער האָט אים ערגעחזרט: איך ווייס — און ער האָט זיך פארטראַכט, זוכנדיק פאסיקע ווערטער. נאכהער האָט ער אומזיכער צוגעגעבן: איר קעמפט דאָ מיט די דייטשן...

פאנקראט האָט זיך נאָכאמאָל צעלאַכט. ער האָט צענומען די הענט און געזאָגט, אז יא, מע קען עס וואוי אַנטרופן. — פיאַלקע — האָט ער אָנגעוויזן אויף דער טיר — רופט עס אביסל אַנדערש. אָבער סוף-כל-סוף איז עס אן אונטערשיד בלויז אין דער טערמינאָלאָגיע. ביסט לאנג דאָרט געווען? — האָט ער געפרעגט.

— פינף חודשים, — האָט יאקוב באזשבונט — פון מערץ ביז יוני, איך בין געוועסן אין א קעלער.

איצט איז אים געפאלן א שיין אויפן פנים, ווייל פאנקראט האָט אָפגעדעקט דעם לאַמפ, זיך זעצנדיק ווידער לעבן אים. יאקוב האָט דערפילט זיין האַנט אויפן קאָפּ: עס האָבן זיך אים דערמאָנט די נעכט אויף קאָפינג-סקע און ער האָט אָפגעזיפצט, אביסל גערירט.

ביסט אראָפּ פון פנים, — האָט פאנקראט איבערגעחזרט. ער האָט געזאָגט, אז פון יאקובן איז פארבליבן ווייניקער, ווי ווען ער איז ארויס פון דער צעלע. יאקוב האָט געעפנט דאָס מויל, דאָס אויפצוקלערן: ער האָט געוואָלט באמערקן אז דאָס לעבן אין תפיסה קאָן ווען נישט פארגלייכן מיט דעם, ווי ער האָט פארבראכט די פיר יאָר מלחמה — אָבער אין דער לעצטער טער רגע האָט ער אַשלאָסן צו שווייגן. עס קאָן זיין, אז פאנקראט וואָלט דאָס געהאלטן פאר נישט פיין פון זיין זייט: עס וואָלט נישט געווען מעגלעך צו גרויסן זיך מיטן אייגענעם אוימגליק.

— פיר יאָר, — האָט פאנקראט געזאָגט. — דעם 30-טן סעפטעמבער האָבן מיר זיך געזעגנט אויף אַכאַטע. דו האָסט געוואָלט גיין מיטן שאַסי קיין פ.

יאקוב האָט עס באשטעטיקט מיט א בליק. אויף א רגע האָט ער דערזען א פוסטגעוואָרענע באדיקאדע, אן איבערגעקערטן טראמוויי מיט צעבראָךע כענע שויבן, זעקלעך מיט זאמד, א שטויב, אין וועלכן ס'האָט געשימערט דאָס צעשטויסענע גלאָז — און א רויך, וואָס ציט זיך מיט טונקעלע פאטן איבער די דעכער. ער האָט געזאָגט, אז ער געדענקט דעם האַזיקן טאָג. ער אַ דעמלט געטאָנגען זוכן זיין מאמע, און ער האָט זי געטראָפן אין פ. אויף לאַנקאווע-גאס, אין א וויוונג, וואָס די דייטשן האָבן עס שוין באראבער וועט.

— עס איז שווער געווען דיר צו עצוהן, דו זאלסט בלייבן, — האָט פאנקראט געזאָגט. ער האָט דערקלערט, אז לויט זיין מיינונג דארף מען אזעלכע ענינים אליין אנטשיידן.

— יאָ, — האָט יאקוב מסכים געווען. אויב עס גייט אין יענעם טאָג, האָט ער נישט געהאט קיין געוויסנפֿיין. ער האָט דערציילט פאנקראטן, ווי ער האָט פאר די ערשטע יאָרן אין געטאָ געווינט זאלבעצווייט מיט דער מאמען. — ס'איז נאָכנישט געווען אזוי שלעכט, — האָט ער באַמערקט — איך האָב נאָך אפילו געקאָנט עפעס פארדינען, מיר האָבן געווינט ביי גוטווינטשנדיקע מענטשן. דערנאָך זיינען זיי אויסגעשטאָרבן. ער האָט באַמערקט, אזו אין דער מלחמה צייט זיינען די גוטווינטשנדיקע מענטשן אויסגעשטאָרבן די סאמע ערשטע. דערנאָך האָט ער אין עטלעכע ווערטער געשילדערט זיין אנטלויפן מיט געניע אפּפּעל און די ווייטערדיקע פּאַ-סירונגען ביזן טויט פון מאליינען. ער האָט זיך וועגן אים אויסגעדריקט: דאָס איז זייער אַ גוטער און גוטווינטשנדיקער מענטש. ער איז אויך גע-ווען אין תּפּיסה — ער האָט געפּרעגט פּאנקראטן, צו מיינט ער נישט, אז די תּפּיסה פּאַרבינדט מענטשן צווישן זיך.

— מעגלעך, — האָט זיך פּאנקראט פּאַרטראַכט — אָבער נישט אלע. די תּפּיסה האָט, לויט זיין מיינונג, פּאַרבוּנדן מענטשן ענלעכע צו זיך: אַר-טלעכע מיט אַרנטלעכע, פּאַרברעכער מיט פּאַרברעכער. יאקובן האָט דאָס פּאַרשאַפט גחתי: משמעות, אזו פּאנקראט, נישט געקוקט אויף זיין פּאַרברעכן, האָט נישט געטראַכט וועגן אים ווי וועגן אַ פּאַרברעכער, אויב ער האָט זיך געקאָנט באַפּריינדן מיט אים אין תּפּיסה. וועטער אַביסל האָט ער אים מודה געווען, אז צוויי מענטשן, פון וועלכע ער האָט באַקומען הילף נאָכן אנטלויפן פון געטאָ — זיינען טאקע געווען קאַלעגן פון יענע צייטן. ער האָט באַמוצט דאָס וואָרט "קאַלעגן" מיינענדיק, אז ס'וועט זיין פּאַסיקער צוצוואַרטן, ביז פּאנקראט וועט דער ערשטער אַנדרפּן זייער פּאַרבינדונג — פּריינטשאַפט. — דעמלט מאליינא, און איצט ער דו, — האָט ער געזאָגט — נישט רעכענענדיק, פּאַרשטייט זיך, פּיאַלקען.

אויפן קלאנג פון דעם דאָזיקן פּאַמיליע-נאָמען האָט פּאנקראט אַ שמיכל געטאָן, בפּירוש אויפגעזיטערט. — פּיאַלקען, — האָט ער דער-קלערט — איז אַ בראַוער בחור. — ער האָט דערציילט יאקובן, אז פון סעפטעמבער אָן אויף קאַפּינסקע האָבן זיי זיך די גאַנצע צייט געהאַלטן צוזאַמען, און אז פּיאַלקען האָט אים אָפּט דערמאָנט, זאָגנדיק: — דו גע-דענקסט יאקובן? ער איז געווען אַ נישקוהדיקער יונג. — באַמת? — האָט זיך יאקוב דערפּרייט — איך וואָלט אזעלכעס נישט חושד געווען. —

ער האָט א שטעפטשע געטאָן, או ער האָט אויך גלייך לייב באקומען פֿיאל־
קען. פֿאנקראַט האָט אים פֿארזיכערט, אז ער קאָן אָן קיין שום קווענק־
לעניש פֿאררעטענען פֿיאלקען פֿאר זיינס א גוטן פֿריינט. — אין זיין גע־
דעכעניש, — האָט ער געשמייכלט — איז די פֿארטידיקונג פֿון וואַרשע
פֿארבליבן אויף אייביק פֿארבונדן מיט זיין נאָמען. דעמלט איז יאקוב
שטארק גערירט געוואָרן, ווייל ער וואָלט קיינמאָל נישט געגלייבט, אז אין
עמעצנס געדעכעניש וואָלט עפעס וואָס געקענט זיין פֿארבונדן מיט אים,
בפרט נאָך די פֿארטידיקונג פֿון וואַרשע. — דאָס איז א גוטער בחור, —
האָט פֿאנקראַט איבערגעזאָגט. — ער האָט צוגעגעבן, אז פֿיאלקע האָט
מיט א וואָך פֿריער פֿארלוירן א דריטן פֿאַדערשטן צאָן. צום גליק אן
אונטערשטן. ער האָט זיך אים משמעות אויסגעבראַכן בעתן עסן.

זיי האָבן וודער פֿארייכערט פֿאפּיראַסן, הינטער דער טיר האָט פֿיאלקע
אויפֿגעהערט צו פֿיפֿן, ווי ער וואָלט זיך אָנגעשטויסן, או סע גייט דאָ א
רייד וועגן אים. אין א רגע ארום האָט יאקוב א הוסט געטאָן און א פֿרעג
געטאָן נישט דרייסט:

— צי מוז איך אהין פֿאַרן?

— ניין, — האָט געענטפֿערט פֿאנקראַט — אָבער עס וואָלט געווען בע־
סער פֿאר דיר. דאָרט וועסטו זיין זיכער.

— איך פֿארשטיי, — האָט יאקוב א וואַרטשע געטאָן. נאָך א קורצן
שווייגן האָט ער פֿונדעסטוועגן געמאָלדן, אז נישט דערין גייט אים טראכט
נישט, אז איך בין א פֿחדן, וואַצעק. פֿאנקראַט האָט געמאכט מיט די
אקסל. — מע דארף נישט זיין קיין פֿחדן, בכדי מורא צו האָבן פֿארן טויט!
— האָט ער דערזוידערט. — ווער פֿון אונז וואָלט אבי געוואָלט שטארבן?

פֿרעג פֿיאלקען.
יאקוב האָט זיך געוועזט אויפֿן בענט, געבעטן נאָך א פֿאפּיראַס, דער־
נאָך האָט ער געזאָגט דרייענדיק מיטן קאָפּ:

— איך האָב נישט מורא פֿארן טויט. מיר גייט נישט אין דעם. איך
וואָלט פֿונדעסטוועגן נישט געוואָלט שטארבן דערפֿאר, וואָס איך בין א ייד.
פֿאנקראַט האָט אויף אים א קוק געטאָן מיט פֿארוונדערונג:

— צום טיילו, דו טראכסט דאָך מסתם נישט, יאקוב, אז זיין א ייד איז

א חרפה.

— איך ווייס. איך האָב זיך מיט דעם קיינמאָל נישט געשעמט. נאָר דאָרט
אין קעלער, ווען איך בין געווען פֿולשטענדיק אליין, האָב איך געטראכט
וועגן א סך זאכן. פֿשוט, איך האָב נישט געהאט עפעס אנדערש וואָס צו
טאָן: אָדער טראכטן, אָדער שרעקן זיך.

— נו, איז צו וואָס זשע האָסטו זיך דערטראַכט?

יאַקוב האָט זיך צו אים צוגערוקט און ווידער האָט געטאָן.

— איך האָב אפשר זיך נישט צו קיין סך דערטראַכט — אָבער איך האָב געפונען אַ באַשייד, פאַר וואָס איך שרעק וויד, איך שרעק זיך, פאַר קראַנט, צו שטאַרבן בלויז דערפאַר, וואָס איך בין אַ ייד, צו פאַרשטייטו דאָס?

— ניין, נאָר רעד ווייטער.

— איך האָב מורא צו שטאַרבן בלויז דערפאַר, וואָס איך האָב אַזאַ פנים און נישט קיין אנדערס — האָט ער דערקלערט מיט אַנשטרענגונג — בלויז דערפאַר, וואָס איך הייס יאַקוב גאָלד... מיר זאָכט זיך, און אַ מענטש דארף נישט אומקומען בלויז דערפאַר, וואָס ער איז... עפעס אַנ- דערש איז אַ הַאָה אָבער אַ מענטש, אין אַזעלכע צייטן ווי היינט, ווען מענטשן קעמפן, דארף אומקומען פאַר דעם, וואָס ער טוט, וואָרן אָט גיב אַ קוק אויף מיין פנים, עס וואָגט וועגן גאַרנישט נישט עדות, בלויז און ס'איז אַ יידישע און אַזאַ אנדערע פאַראַכטן עס. דאָס איז צו וויניק, און מע זאָל עס פאַרטיידיקן, און מע זאָל זיך פאַר דעם שלאַגן; וואָס גייט עס מיך אָן, וואָס פאַר אַ פנים איך האָב, פאַרטיידיקן קאָן מען נאָר דאָס, וואָס מע האָט באַמאָט לייב, אַנדערש האָט דער מענטש קיין כוחות נישט און ער וויל לחלוטין נישט קעמפן, דאָס דאָזיקע פנים — ער האָט אַנגעוואָן מיטן פיינער — איז אַן אימגליק, אלע כוחות האָט עס ביי מיר צוגענומען.

— וואָס וואָלטו אַבי געוואָלט פאַרטיידיקן?

— איך ווייס נישט, — האָט ער זיך פאַרקלערט — איך האָב דעמלט וועגן דעם נישט געטראַכט, ווען מיין מאַמע וואָלט געלעבט, וואָלט איך זי פאַרטיידיקט, אָבער זי איז געשטאַרבן פון אַ טיפּוס, און איצט וואָלט איך נאָר געוואָלט פאַרבלייבן מיט איך אויף סאַלעץ.

פאַנקראַט האָט אים נישט איבערגעריסן, ער איז געזעסן שוויינגדיק און געקוקט אויף אים אויפּמערקזאַם, יאַקוב איז געווען אויפּגערגעט, ער האָט געהאַט פלעקן אויף די באַקן, אָבער ער האָט שוין גערעדט שטילער, עס האָט אים משמעות פאַרמאַטערט דאָס שיינריידיעריי.

— דאָס גאַנצע לעבן פייניקט מיך דאָס דאָזיקע פנים, — האָט ער ענדלעך אָפּגעזיפּצט, — איך האָב שוין נישט קיין כוחות, צו גיין מיט דעם ערוועקן וווּ אנדערש, מענטשן געפינען אין דעם אַליק, צוליב וועלכן זיי האָסן די יידן, איך בין דאָך נישט ערגער פון אנדערע, און צוליב דעם האָב איך דאָך דערהרגעט אַ מענטשן, מיין לעבן, פאַנקראַט, איז אַ יידיש לעבן, און נישט קיין געוויינלעכעס, קיין מענטשלעכעס, צוליב דעם האָט זיך עס איינגע-

שטעלט אנהערש, ווי איך האָב געוואָלט. צוליב דעם בין איך שוין אפשר
עמען אנהערש, ווי איך וואָלט געקאָנט ווערן. אָבער איך ווייס, אז איך מוז
פונדאמען אוועקגיין. מיין פנים וועט איך ברענגען אומגליק.

— אויב דו ווילסט זיין מיט אונדז, — האָט ער דערהערט פאנקראטס
רואיקע וטים — בלייב איבער. דאָ, אין דער דאָזיקער וווינונג, האָט עס
שוין לאנג קיין באַדייטונג נישט ווער וואָס פאר אַ פנים עס האָט. אין דעם
מאָמענט, ווען זיי וועלן אהער אריינקומען, מוז יעדער, וועמען זיי וועלן
נאָר באַגעגענען, אומקומען. אויפן אָרט אָדער שפעטער. אָן אונטערשיד,
ווער דו ביסט. אין דערדאָזיקער וווינונג וועלן זיי זיך נישט דערמאָרדן
דערפאר, וואָס דו ביסט אַ יוד. דער, וואָס איז מסכים צו זיין מיט אונדז,
פארלירט זיינע ספעציעלע סימנים און ער ווערט בלויז איינער פון אונדז.
צו לאנג ביסטו געווען אליין, דערפאר קוקסטו אויף די זאכן אנדערש ווי
מיר.

— מיין פנים, — האָט יאקוב אַ שעפטשע געטאָן — דאָס איז אַ
פעסט. איך טאָר זיך מיט קיינעם נישט באַפריינדן. איך ברענג תמיד
אומגליק.

— אונדז איז שווער צו ברענגען אומגליק. מיר זיינען נישט קיין איין
מענטש. מיר זיינען אַ סך.

פאנקראט איז אנטשוויגן געוואָרן. און האָט זיך פארטראַכט. אַ רגע
איז געווען שטיל. הייסט עס, אז איך מוז נישט אוועקגיין פונדאמען ערגעץ
אנדערש ווו? — האָט יאקוב געפרעגט.

פאנקראט האָט געמאכט מיט די אַקסל. ער איז צוגעגאנגען צו דער
שאַפּע, האָט זי געעפנט און ארויסגענומען פון איר אַ קעגנשטאנד, וואָס איז
געווען אין איר באַהאלטן. דאָס זיינען געווען פינף גראַמאַטן, צוזאַמענגע-
בונדן מיט אַ רימנדל. ער האָט זיי אויפגעהויבן אין דער הויך, זיי האָבן גע-
גלאַנצט אין דער שיין פון דעם לאַמפּ.

— דו וויסט, וואָס דאָס באַטייט, — האָט ער געזאָגט פאַמעלעך, קוק-
דיק אויף יאקובן. — און דאָרט — איז אַ רואיק הויז... קלייב אויס — האָט
ער פאַרענדיקט און האָט אַ שאַקל געטאָן מיט דער האַנט, קלינגענדיק
מיט די גראַמאַטן.

— איך וויל פאַרובלייבן דאָ, — האָט יאקוב געענטפערט.

ווער עס געדענקט דאָס יאָר 1943, וועט זיך דערמאָנען, אז דער אוי-
גוסט פון יענעם יאָר איז געווען אַ נישט ווייניקער דייסער ווי דער יודי.
די פאַוושיליע, נישט געקוקט אויף איר גאַמען, איז נישט קיין לופטיקער
קוואַרטאַל, די געמויערטע ווענט פון די צינש-מויערין לאָזן נישט דורך די

קילקייט פונעם טייך. דער עיקר אויף סאלעץ, צווישן דעם בריק און טאמ-
קע האָבן די הייזער געבילדעט אן ענגען שפאלט, אין וועלכן די הערהייצטע,
פארגלייזערטע לחפּט איז געווען דורכגעזאפט מיטן ריח פון פערדיישער
השתנה און ביר; דאָס האָט זיך דערקלערט מיט דער דראַשקע־שטעלע
און עטלעכע שענק־הייזער.

פון נאָכמיטאָג־צייט איז אויפן פּאַרהענגל אינעם ערשטן צימער גע-
לעגן די זון. דער וויסער מוסלין האָט דעמלט אויסגעזען ווי געוועבט פון
היץ און שיין. יאקוב האָט ליב געהאט צו קוקן אויף דעם. דאָס פּאַרהענגל
איז געווען אַ וויכטיקע זאך אין דער וווינונג אויף סאלעץ; דער, וועלכן די
דייטשן וואָלטן דאָ אבי געטראָפּן, האָט געהאט די פליכט אראָפּצורייסן עס
פונעם פענצטער און אַזויארום וואָרענען די אנדערע, אַז מען טאָר נישט
ארויפקומען איבערהויך. דערפאר איז דאָס פּאַרהענגל געהאַנגען ווייניגס-
אית, לייכט צוגעטאָשעפּעט, אויף געציילטע ופּענעם; כדי עס אראָפּצורייסן
איז גענוג געווען איין צי.

דאָס מיידל, וועלכע האָט פאַרנומען דאָס ערשטע צימער, האָט גע-
הייסן וואַליע. זי איז געווען אַ וויניק־ריידינדיקע, אַ ביסל אַ האַרבֿלעכע.
בלויז פון אירע אויגן האָט יאקוב געקאָנט זיך אָנשטויסן, אַז זי שפירט
נישט צון אים קיין ווידערוויילן. אויף סאלעץ האָט מען וועגן איר געהאט
נישט קיין גוטע מיינונג. — צופיל מענער האָבן באזוכט איר וווינונג. און
כדי אונטערצוהאלטן איר שלעכטן שם, האָט זי זיך געקליידט שרייעריש
און ארויסרופנדיק. יאקוב האָט באַמערקט, אַז ביי איר אַרויסגיין פון
שטוב האָט זי יעדעס מאָל געפאַרובט די ליפּן און די באַקן מיט קאַרמין־
שמינקע, און די ברעמען מיט שוואַרצן טויש. דאָס שאַפן אַזאַ שיינבאַרקייט
האָט געהאַט אַ וויכטיקע באַרעכטיקונג: מענטשן ווילן בעסער זיין באַ-
דראַט אין זייער מאַראַלישקייט אַידער אין זייער זיכערקייט. אַרויסגייענ-
דיק האָט זי יאקובן הערמאַנט, ער זאָל קיינעם נישט עפּענען די טיר.

— כּוועל זיך אינגיכן אומקערן, — האָט זי געזאָגט. — גוט, — האָט
יאקוב געענטפערט און קוקנדיק אויף איר האָט ער ופּעסטגעשטעלט מיט
געוויסנפייך, אַז אירע ליפּן, פאַרצויגענע מיט שמינקע, זיינען רייצנדיקער,
ווי געוויינלעך. אין קיך איז אויף צוויי קאסטאָס, איינער געצויגענע מיט
דעקעס, געשטאנען אַ דרוקעריי, וועלכע איז אויפן ערשטן אויגנבליק ענ-
לעך געווען צו אן איינערנעם שליטן. אויב וואַליען האָט מען אין שפּאַס
גערופן „מומע“, האָבן וועגן דער דרוקעריי אלע גערעדט ערנסט: „די
מאמעשיי“, וואָס יאקובן האָט עס אַביסל גערירט; ער האָט דאָך שוין אַ
גאַנץ לאַנגע צייט דאָס דאָזיקע וואָרט נישט אַרויסגעערעדט. „די מאמעשיי“

האָט געארבעט ביינאכט. די פענצטער זיינען דאן געווען פעסט פארשטעלט און דער מאנגל אין להט האָט גורם געווען אזא גרויסע דושנעקייט. אז די מענער האָבן געארבעט אנטבלויזטע ביז דער העלפט.

אין אזעלכע טעג פלעגט זיך פאנקראט באווייזן פריער ווי געוויינט לעך. גייענדיק איבערן צימער האָט ער דיקטירט וואלדען טעקסטן. יא קוב האָט ליב געהאט צו זיצן דעמלט אויפן בעט און הערן. דאָס צימער איז גרוי געווען פון רויך; פאנקראט האָט א סך גערייכערט און געוואָרפן די שטיקלעך. ווו ס'האָט זיך געמאכט. דאָס קלאפן פון דער מאשין און דער אָפּקלאנג פון זיינע טריט האָבן זיך צוזאמענגעפלאַכטן אין אן אומ־אויפהערלעכן ריטם. יאקוב האָט געפירט נאָך אים די אויגן, פאמעלעך אומווענדנדיק דעם קאָפּ פון פענצטער צו דער טיר. נישט איינמאָל האָט ער אָנגעטראָפּן זיין בליק, נאָכער ער האָט געוויסט, אז דאָס האָט נישט קיין באדייטונג. זיך פארטראכטנדיק איבער א זאך, האָט פאנקראט גע־קוקט אין איין פונקט — ער האָט געקאָנט זיין יאקוב, דער אלומינענער אבאזשור פון דעם לאַמפּ אָדער דער טיש.

אין אָונט איז געקומען צו פאָרן פיאלקע, דאָס גלעקל פון זיין ריק־שע האָבן זיי שוין געהערט פון דרויסן; ער האָט גערעדט א רגע מיטן הויף־וועכטער, וועלכער האָט זיך געווייטלעך אָפּגערוט אין דער צייט אויפן בענקל אין טויער. פיאלקע האָט געוואָרגט וועגן גוטע באציאונגען מיט אים — מיט א זחדש צוריק האָט ער אָפּגעפירט זיין טאָכטער מיט איר חתן צום קלויסטער אויף דער חתונה — דאָס איז געווען די ערשטע חתונה אין שטאָט, ווען דאָס יונגע פאָרל איז געקומען צו פאָרן מיט א ריקשע — און דערפאר איז ער געקומען אהיים ערשט אין א פערטל שעה ארום. דעמלט האָט ער מיט יאקובן זיך גענומען צו דער ארבעט. מע האָט בא־דארפט „איינאַרדענען די מאמעשי“ פארן זעצערס קומען, און ווען פאנ־קראט האָט אין צימער פארענדיקט צו דיקטירן, האָבן זיי צוגעגרייט פא־פיר, שריפט און מכשירים.

אין קיך האָט זיך געלאָזט שפירן א היץ. ווא שארפער ריח פון פארב האָט געקויפלט אין האלדו. פיאלקע האָט אלעמאָל אויפגעדרייט דעם ווא־סער־קראן, האָט שטארק איינגעגעצט די טשוּפרינע און געטרונקען כליעפ־טשענדיק אויף א קול. אין דער־ווארטונג אויפן זעצער, וועלכער איז גע־וויינלעך געקומען הארט פאר דער פאָליצי־שעה, האָבן זיי אָפט גערעדט וועגען זיך און וועגען דער מלחמה. מייסטנטייל האָט יאקוב געהערט פיאל־קעס דערציילונגען וועגן זיינע פאסירונגען מיט די דייטשן, וועגן פאנ־ק־

ראטס דרייטטיקייט און זיינע געפערלעכע אונטערנעמונגען און ענדלעך וועגן דעם אופן ווי מע האָט דערהרגעט די שפיצלען אין די גאסן.

אינמיטל האָט פּיאַלקע א פּרעג געטאָן ביי יאקובן, וואָס פאַר אַן אַר- גאניאציע פּסעוודאָנים ער האָט. יאקוב איז אביסל מבולבל געוואָרן: ער האָט געענטפערט, אז נישט תמיד מוז מען דאָך האָבן א פּסעוודאָנים.

— וואָס פּלאַפּלסטו, — איז פּיאַלקע אויפגעבראכט געוואָרן און האָט אָנגעהויבן דערווייזן, אז יאקוב איז נישט גערעכט: פּאנקראט הייסט איצט טאדעאוש, צום זעצער דארף מען זאָגן „חבר ווילגע“, און ער, פּיאַלקע, האָט דעם פּסעוודאָנים „סטערניק“.

— וואָסערן? — איז יאקוב געוואָרן טשעקאווע, קוקנדיק אויף אים מיט אכטונג.

— סטערניק, — האָט פּיאַלקע געענטפערט פייערלעך. ער האָט א באוועג געטאָן מיט די הענט, ווי ער וואָלט געקירעוועט מיט זיין ריקושע, און צוגעגעבן: א פּסעוודאָנים, גוטער ברודער, אַז דאָס איז א וויכטיקע זאך. יאקוב איז אומגעטיק געוואָרן און אראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ. נאָר אין א מינוט ארום האָט אים פּיאַלקע א טאַרקע געטאָן אין אַקסל, פּרעגנדיק, ווי ער האָט זיך אן עצה געטאָן אַן א פּסעוודאָנים ביז דער צייט, ווען ער האָט אָנגעהויבן צו וווינען אויף סאַלעץ.

— איך בין געוועסן אין א קעלער, — האָט יאקוב א שטעטש געטאָן — צו וואָס האָט מיר דאָרט געפּעלט א פּסעוודאָנים...

— און ווי האָבן דיך די חברים גערופן? — האָט זיך פּיאַלקע גע- ווונדערט.

א רגע האָט זיך יאקוב פּאַרטראכט, צי זאָל ער נישט זאָגן קיין ליגן, פונדעסטוועגן האָט ער געזאָגט דעם אמת: אז ביז ער האָט זיך באגעגנט מיט פּיאַלקען האָט ער קיין חברים נישט געהאט.

— המם... — האָט פּיאַלקע א וואָרטשע געטאָן אביסל איבעראשט — דאָס הייסט, אז דו ביסט נישט געווען מיט אונדז?

— ניין, — האָט יאקוב געענטפערט, קוקנדיק אויף דער פּאַדלאָגע. פּיאַלקע האָט זיך פּאַרטראכט, ווי יאקובס ענטפער וואָלט אים זייער

געקערענט, דערנאָך האָט ער, שטאַקלענדיק מיטן קאָפּ, געזאָגט, אז יאקובן איז אוחדאי געווען שלעכט איינער אליין. — מיט מענטשן איז שטענדיק בעסער — האָט ער עס אויסגעלויבט — ווייל איינער העלפט דעם צווייטן.

יאקוב האָט געענטפערט, אז דעמלט אין קעלער האָט ער צייטנווייז גע- טראכט אנדערש, אָבער איצטער האָט ער אויך די זעלבע מיינונג.

— זעסט שוין, גוטערברודער! — האָט זיך פּיאַלקע געפּרייט. ער האָט

געמאלדן מיט טריאומף, אז צוליב דעם מוז זיך יאקוב אויסוויילן א פסעוודאָננים, און ער האָט אים אָנגעהויבן צורעדן, ער זאָל אים אויס-טראַכטן תיכף-ומיד, איינער דער זעצער וועט אָנקומען.

אַבער יאקוב האָט זיך פארויטלט און געזאָגט, אז אָט אזוי, אויפן אָרט, וועט ער ביי זיך אין קאָפּ אַפּגרישט אָפּגעפינען.

— עי! — האָט עס פּיאַלקע אוועקגעמאכט — האָס איז אינגאנצן נישט שווער — און ער האָט גענומען אויסרעכענען אויף די פינגער:
— פּיאַקע, פּונק, שטורעם, שטורמער, ובלויז אויסוויילן... נו? — האָט ער יאקובן צוגעגעבן דעם.

אַבער קיין איינער פון די פּסעוודאָננים איז יאקובן נישט געווען צום האַרצן. ער איז געוועסן אביסל פארשעמט און האָט אומדרייסט געכאַפט א קוק אויף פּיאַלקע. דער ענין האָט אים אויסגעזען צו זיין זייער וויכ-טיק, ער האָט געוואָלט אויסוויילן א נאַמען, וואָס זאָל קלינגען אידל, וואָס זיין זין זאָל קלאָר זיין פאר יעדן און גלייכצייטיק זאָל ער פאר אים פאַרשטעלן מיט זיך דעם העכסטן ציל, און פאר אנדערע דינען ווי א ביישפּיל. ער האָט דאָך געוויסט, אז א פּסעוודאָננים וויילט מען זיך אויס א מאָל אויפן גאַנצן לעבן. דערפאר האָט פּיאַלקע, נאַכדעם ווי ער האָט אויסגעשעפט אלע זינע איינפאלן און ל׳סוף א מאך געטאָן מיט די אַקסל, געטראַפן פון יאקובס שווייגן, אים א פרעג געטאָן, צי קאָן ער נישט אליין עפעס צוטראַכטן — יאקוב האָט זיך נישט גלייך אָפּגערופּן. ערשט איז א וויל ארום האָט ער אויפגעהויבן דעם קאָפּ און א מורמל געטאָן:

— איך האָב צוגעטראַכט. איך וואָלט געוואָלט הייסן...

— וויאזוי? — איז פּיאַלקע צוגעשטאַנען.

— שמשון, — האָט יאקוב געזאָגט און א קוק געטאָן אויף אים אומ-זיכער.

די ווידערשטאַנד-באוועגונג קעגן די דייטשן, הגם זי האָט ארומגע-סאפט דאָס גאַנצע לאַנד, האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט קיין איינער-לעכער אייניקייט. ווייל אין דער אומטערעד האָבן געווירקט פארשידענע אַרגאַניזאַציעס: אייניקע האָבן געוואַמלט מענטשן, וואָס די ביזאָציטיקע וועלט האָט זיי אויסגעזען צו זיין גוט, אנדערע האָבן זיך צונויפגעשטעלט פון אַרעמע מענטשן, אָט די האָבן, קעמפּנדיק מיט די דייטשן, עקשנות-דיק געטענהט, אז נאָך דעם לאַנדס באַפרייט ווערן פונעם שונא דארף מען ביזן די וועלט אויף א בעסערער, און דער עיקר, באַפרייען די פאַבריקן און פאַלואַרקעס פון די אמאָליקע סאַלעמאַטים. מענטשן מיט העכערער בילדונג האָבן זיך אויך געטיילט אויף צוויי גרופּעס: טייל האָבן גע-

שטיצט די אָרגאַניזאַציעס, וואָס פאַרטיידיקן די אלטע אָרדנונג, אַנדערע זיינען געקומען צום אויספיר, אז די מלחמה און די אַומגליקן, וואָס זיי נען אַראָפּגעפאלן אויף דער מענטשהייט, זיינען געווען אַ פּוּעלי-יוצאַ פון דער אַמאָליקער שלעכטער אָרדנונג. דאָס האָט זיי באַוווּגט זיך צו פאַר-בינדן מיט די אַרבעטער, וואָס זייערע פּאָדערונגען האָבן זיי געהאַלטן פאַר גערעכטע, פיל פון זיי האָבן זיך באַטייליקט אין דעם קאָמף אַקסל ביי אַקסל מיט פּראָסטע מענטשן, און נישט איינמאַל מיט אַזעלכע, וואָס קאָנען נישט שרייבן, אָבער זיי האָבן זיך קעגנזייטיק דערנאָנט זייערע קענטענישן, דעם לעצטן טאָג פון אַפּריל 1943 י. זיינען אויף דער קרייצונג פון די גאַסן דאָקאָויעצקע און פּולאַווסקע געשמאַצען צוויי יונגע מאַנצבילן; איינער פון זיי האָט מיט קרייט געשריבן אויף אַ מויער; תאָל לעבן דער ערשטער מאַי, און דער צווייטער מיט אַ האַנט אין קעשעמע, האָט שאַרף געקוקט אין דער ריכטונג פון די נאַענטע אַוויאַציע-קאַשאַרן. דער ערשטער איז געווען אַ דאָקומאַנט-פּילאָזאָפּיע, שרייבן איז פאַר אים געווען מאַג-טעגלעך ברויט; דער צווייטער — אַ גיסער אין אַ וואַגאַנען-פאַבריק — דער דאָזיקער האָט פאַרקוועטש די פּויסט אויפן הענטל פון אַ מויער; נאָך זיין וואַנטע האָט געשאַסן אויף זשאַנדאַרמען אין יאָר 1905.

אַזעלכע מענטשן האָבן באַזוכט די וווינונג אויף סאַלעץ, מ'האַט אַנגעקלונגען דריי מאָל — צוויי מאָל לאַנג, איינמאַל קורץ. לכתחילה האָט יעדער איינער פון זיי אויסגעזעען יאַקובן באַקענט, ערשט דערנאָך האָט ער פאַרשטאַנען, צוליב וואָס האָט איז. אַרויסזאַגנדיק דאָס וואָרט „מענטש“ שטייט אונדז געוויינלעך פאַר די אויגן אַ מענטשלעך געשטאַלט, ווי עס האָט זיך געשאפן לויט אונדזערע דערפאַרונגען און פאַרשטעלונגען. אויך יאַקוב האָט זיך אזוי פאַרגעשטעלט — דער „מענטש“ זאָט זיך אין זיינע געדאַנקען נישט געענדערט פון זינט די צייטן פון לאַנקאַווע, נישט גע-קוקט אויף דעם אלץ, וואָס ס'איז שפעטער פאַרגעקומען. דאָס איז געווען דערזעלבער דורכשניטלעכער מענטש אין אַפּגענוצטער קליידונג מיט אַ געוויינלעך פנים, פון וועלכן די אויגן האָבן אַרויסגעקוקט גוטווינטשנ-דיק, און אַט די מענטשן, וואָס זיינען געקומען אויף סאַלעץ, האָבן אויך אזוי אויסגעזען, דגם צווישן זיך האָבן זיי זיך, פאַרשטייט זיך, אונדזער-שידעט לויט דער הייך און לויטן קאַליר פון די האָר.

יאַקוב האָט זיך גערן צוגעהערט צו זייערע שמועסן, און דגם ער האָט נישט אלץ פאַרשטאַנען, האָט ער געוואוסט, אז די ענינים, ווען וועל-כע זיי רעדן, האָבן אויך אַ שייכות צו אים אליין, נישט געקוקט דערויף, וואָס די טעמעס, וועלכע זיי האָבן באַרירט, זיינען לחלוטין נישט געווען גע-

בונדן מיטן פערזענלעכן לעבן פון יאקוב גאלד. ער האט זיך געפילט לעבן זיי זיכער און פשוט, אזוי ווי א מענטש דארף זיך פילן מיט מענטשן. ווען זיי האבן געלאכט, האט ער אויך געשמייכלט, ווען זיי האבן געוידלט די שונאים, האט אויך יאקוב אין כעס צוזאמענגעצויגן די ברעמען. אויף זיין פנים האט דאָ קיינער נישט געלייגט קיין באוונדער אכט; מע האט דאָך געוויסט, אז אין דער ווייניג געפונען זיך גראנאטן, „די מאמעשי“ און דער חבר יאקוב. מע האט צו אים גערעדט פשוט: יאקוב, גיב א טויזנט — אָדער: יאקוב, ווען וועט קומען וואדעאוש? — אָדער ענדלעך; יאקוב, אונדזרע האבן אָפגענומען סארקאז? — אָפט האבן זיי ליב געהאט מיט אים צו שפאסן, און אזוי ווי נישט תמיד האט ער זייערע שפאסן פארשטאַט-נען, האבן זיי אים געקלאפט אין פלייצע, פארזיכערנדיק, אז זיי האבן קיין שום שלעכטס נישט געהאט אויפן זינען. אין א וואך ארום האט זיי שוין יאקוב אלע געקענט אויף די נעמען, ער האט געוויסט, ווער עס קומט נאָך בריוו, און ווער נאָך געווער, און דאָס ערשטע מאָל נאָך א סך יאָרן האט ער גערעדט מיט זיי אזוי פריי, ווי קיינמאָל נישט מיט די קאלעגן אין קלאס. דאָ און דאָרט איז דער גורל געווען א בשותפותדיקער, ער האט געדריקט אלע צוזאמען און יעדן באוונדער: קיינער האט דאָך נישט גע-קאנט צווייפלען, אין וועלכן עס שטעקט דאָס געפאר פון א באווד אויף סאָלען — נישט אין יאקובס פנים, נאָר אין דעם קאמף; אלע צוזאמען מיט אים האבן גענומען אין אים א גלייכן אַנטייל.

נאָר אויסער סימפאטיע האט זיך יאקוב אויך דערוואָרבן אכטונג. פון זינט אָן דער זעצער ווילגע האט אים אָנגעטרויעט דאָס פרעסן „די מאמעשי“, איז באוויסט געוואָרן, אז דער זעסציק-קילאָדיקער פּרעס פון קאוטשוק גייט אין יאקובס הענט אזוי לייכט, ווי א וואלגעהאַלץ. פיאלקע מיטן זעצער ווילגע האבן נישט געקאנט פארבראָגן זייער באוונד-דערונג, צוקוקנדיק זיין קראפט; ער האט געארבעט אויסגעטאָן ביז דער העלפט; די איינגעבויענע, אָפגעברענטע פלייצעס האבן אים געגלאנצט פון שווייס, ווי באשמירטע מיט אייל; עס איז אויף זיי, אין זייער ריט-מישן באוועגן זיך, ארויסגעטרעטן אויפגעפוישטע שטיקעלעך מוסקולן; יאקובס פנים איז וועמלט געווען פארביסן און ווי ווייטיקלעך. די האָר אין שווארצע, געדיכטע קרויזן, זיינען אים געפאלן אויפן שטערן.

ווען ער האט פארענדיקט און, אָפאָטעמענדיק, שנעל אוועקגעשטומעלט דעם וואלעק לעבן דער וואנט, האט פיאלקע געפייפט מיט רעספעקט, און דער חבר ווילגע, א קליין מענטשל אָן א גאַמבע האט געזאָגט: א

מאדערנע ארבעט. — דעמלט האָט יאקוב אויסגעדרייט דעם קאָפּ פון אונ-
טערן קראַן און האָט פריינדלעך א שמיכל געטאָן צו זיין.

צייטנווייז פלעגט ער פארן איינשלאָפן טראכטן: איך בין ווידער
געוואָרן א מענטש. — ווען ער האָט זיך געהעריק וועגן דעם פארטראכט,
ווי מע זאָל דאָס פארשטיין, איז ער געקומען צום אויספיר, אז זיין א
מענטש הייסט: פאר קיין זאך זיך נישט שרעקן און ברענגען נוצן א-
דערע. דאָס זעט דאָך אויס זייער פשוט, און פונדעסטוועגן איז עס נישט
תמיד אזוי. פאנקראט האָט איינמאָל געזאָגט, אז די פארמלחמהדיקע וועלט
האָט געצווונגען די מענטשן צו שרעקן זיך און זיין אויבנוצלעך.

— צי וועט זי זיין אן אנדערע נאָך דער מלחמה? — האָט יאקוב
געפרעגט. דעמלט האָט פאנקראט דערווידערט מיט א פראגע: צי יאקוב
פארלאנגט אוועלכעס? — יא, — האָט יאקוב באשטעטיקט: — איז גוט, —
האָט פאנקראט געזאָגט — ווייל יעדע וועלט קומט אויף לויטן ווילן פון
די מענטשן.

שפעטער האָט זיך יאקוב לאנג געבראָכן דעם קאָפּ איבער דעם ריכ-
טיקן זין פון זיינע ווערטער. ער האָט זיי פארשטאנען נישט זייער קלאַר;
עס האָט אים געפייניקט די אומזיכערקייט, צי די וועלט, וועלכע ער ווינטשט
זיך, וואָלט ענדלעך געווען צו יענער, וועגן וועלכער עס טראכט פאנקראט.
מיט דער צייט אָבער האָט ער זיך תמיד געטרייסט אויף אזא אופן: עס
וועט גענוג זיין, אויב אין דער וועלט, וואָס וועט אויפקומען נאָך דער
מלחמה, וועט ער זיך ווייטער האלטן מיט פאנקראטן. אָנעמענדיק דעם
דאָזיקן באשלוס, האָט ער זיך געפילט פריילעך און זייער רואיק, און ווען
נישט דאָס פראַבלעם פון דעם פסעוודאָנים, וואָלט ער געווען פולשטענ-
דיק גליקלעך.

נאָך דעם ערשטן שמועס אויף דער דאָזיקער טעמע, האָט פיאַלקע
צוגעזאָגט צו בעטן פאנקראטן, ער זאָל אָפנעמען ביי יאקובן די שבועה
און פאַרמעל באשטעטיקן זיין נייעם צוגאַמען. אמת, ער איז געווען אביסל
אנטישט, ווייל די אנדערע נעמען, וואָס ער האָט אויסגעזעכנט, האָבן
זיכער געקלונגען א סך שענער, אָבער ער האָט זיך באמיט אויסצובא-
האלטן זיין אנטישונג, צוליב זיין ליבעראליזם און איידלקייט.

צום אומגליק איז פאנקראט צו יענער צייט געווען פארנומען און
דער ענין איז אָפגעלייגט געוואָרן פון טאָג אויף טאָג. פיאַלקע האָט גע-
טרייסט יאקובן, אז „א פסעוודאָנים איז נישט קיין האָז“, און ער האָט
צוגעזאָגט אויסצונוצן די ערשטע געלעגנהייט, נאָר וואָס קאָן מען טאָן? —
אז ער האָט כסדר געמאָרט אַפלייגן, פינף טעג האָט זיך פאנקראט בכלל

נישט געוויזן אויף סאלעץ. — ער איז ארויסגעפארן אין לאנד, — האָט
 פֿיאלקע אינפֿארמירט. נאָך פינף טעג איז ער ווידער געקומען, אין אָונט,
 אָבער אין דער באַגלייטונג פֿון צוויי אומבאקאנטע מענער: זיי האָבן לאַנג
 גערעדט ביינאכט זאלבעדריט אין דעם ערשטן צימער, שורשענדיק מיט
 פאפירן און הוסטנדיק, אויפן צווייטן טאָג זיינען זיי ארויסגעגאנגען אויפן
 סאמע פרימאָרגן, יעדער באַזונדער, אין עטלעכע מינוטיקע הפסקות. ווען
 פאנקראט, וועלכער איז ארויסגעגאנגען דער לעצטער, האָט שוין באַ-
 דארפט פארלאָזן דאָס צימער, האָט יאקוב בעטנדיק, א קוק געטאָן אויף
 פֿיאלקען. פֿיאלקע האָט א שאַקל געטאָן מיטן קאַפּ; פֿיערלעך א הוסט טו-
 ענדיק, האָט ער זיך ארויסגערוקט נאָך פאנקראטן אין קאַרידאָר אריין,
 אָבער אין א פּאָר מינוט ארום האָט ער זיך אומגעקערט פון דאָרט, בפֿירוש
 צעטומלט, און האָט, אויסמיידנדיק יאקובס בליק, שועמעוודיק א וואַרטשע
 געטאָן, אז ער האָט גאַרנישט געקאָנט זאָגן, ווייל עס האָט אים נישט גע-
 קלעקט קיין דרייסקייט. יאקוב האָט אומעטיק אָפּגעזיפּצט; ער האָט גע-
 ווסט, אז אין געוויסע טעג איז פאנקראט האַרב, זיינע אויגן האָבן באַ-
 פוילן צו שוויגן, מע איז דעמלט געגאנגען אויף די פינגער. — עס גרייט
 זיך עפּעס... — האָט פֿיאלקע געזאָגט פארטראַכט, א מאַך געטאָן מיט די
 אַקסל און ארויסגעגאנגען. יאקוב האָט דערהערט, ווי פון קאַרידאָר האָט
 ער א זאָג געטאָן צו וואַלען, וועלכע האָט זיך געפֿאָרעט אין קיך: — איך
 וועל זיין אין אָונט. — עס האָט א זעץ געטאָן די פארמאכטע טיר, און
 ס'איז שטיל געוואָרן.

דאָס איז געווען דער לעצטער טאָג פון אויגוסט יאָר 1943. א
 לייכטער, וואַרעמער ווינט האָט באַזעצט האָט פֿאַרהענגל. דער האַרבסט
 האָט צוגעזאָגט צו זיין א שיינער, אויף די שוואַרצע דעכער פון דער
 פֿאַווישליע האָט זיך רואיק געלייגט דער הימל, א פֿרייער פון וואַלקנס;
 ווען דורך דער בריק איז פארבייגעלאָפּן א צוג, האָט זיין שאַרפֿער פֿיך
 דורכגעדרינגען די פֿאַווישליע אדורך און אדורך. יאקוב האָט א צווייט מאל
 אָפּגעזיפּצט. ער האָט זיך נישט גוט געפֿילט אָן א פּסעוודאָנים און אָן
 דער שבועה, און ווען דעם האָט ער געהאט א לייכטן פאריבל אויף פאנק-
 ראטן, וואָס שוין זייט עטלעכע טעג האָט ער מיט אים קיין וואַרט נישט
 פארביטן; וואָס אמת, אויך פֿיאלקע און וואַלען האָבן נישט געקאָנט זיך
 דערמיט באַרימען. משמעות — האָט ער זיך דערקלערט — עס זיינען דאָ
 וויכטיקערע ענינים.

ער האָט נאָך געכאַפט א קוק אין קיך אריין — וואַלען האָט געקאַכט
 דעם מיטאָג. ער האָט זיך געשטעלט אין דער טיר און א הוסט געטאָן; זי

הָאָט זיך אויסגעדרייט קוקנדיק אויף אים, זיכער פארהיידושת, וואָס יאקוב איז אהער געקומען. זי האָט א זאָג געטאָן אריבערן אַקסל; איך מוז באלד ארויסגיין. דו וועסט אליין עס אַנוואַרעמען, ווען דו וועסט הונגעריק ווערן. — גוט, — האָט יאקוב געענטפערט. זיפצנדיק האָט ער זיך אומגעקערט אין צימער אריין. „ער האָט צרות — האָט ער א טראכט געטאָן — אָדער ער האָט מיך אויפגעהערט ליב צו האָבן. אויב ער וועט אין אַוונט קומען אין א בעסערער שטימונג, וועל איך אים אליין בעטן וועגן העם.“ דער דאָזיקער באשלוס האָט אים אביסל געשטארקט; און ער האָט ייך גענומען צו מאכן פּעקלעך פון די אָפּגעדרוקטע פּלוגבלעטלעך.

נאָך דעם זיינען די געשווענישן אוועק שנעל. דער טאָג, וועלכער איז אויפגעשטאנען פויל' און שלעפּעריק, האָט זיך ווי אַנגענומען מיט אימער פעט; דאָס איז, קאָז זיין, די איינגעשאפט פון צו שלעפּעריקע און פוילע טעג, ווען פּיאלקע איז א פּאַרסאפּעטער אריינגעפאלן אין צימער, האָט יאקוב, שטוימענדיק אויף די קניי ביי דער וואנט, צונויפגעלייגט וואָס דריטע פּעקל. ער האָט נישט געהערט דאָס גלעקל, און האָט זיך דעריבער דערשראָקן, דערווענדיק אים.

פּיאלקע איז געווען אויפגערגוט. ער האָט דערציילט יאקוב, אז ער האָט זיך געמוזט אומקערן, ווייל אויפן ראָג פון דער טאמקע און סאָלעץ איז ער אריינגעפאלן אין א שיסעריי. האָט זיך פאַרבאהאלטן הינטער דער ריקשע, ווייל קיילעכלעך האָבן געשפּריצט איבערן ברוק; איינס האָט אים איבערגעשניטן די אָפּאָנע, און ער האָט נישט געקאָנט פאַרן ווייטער. דריי דייטשן זיינען געבליבן ליגן אויפן טראָטוואַר.

— אויף וועמען האָט מען געשאָסן? — האָט יאקוב געפרעגט.

— כּווייס נישט... — האָט פּיאלקע א וואַרטשע געטאָן.

זיי האָבן זיך אַנגעקוקט. אין א מינוט ארום האָט פּיאלקע אוועקגעקערט די אויגן און דערקלערט, אז צוויי מאַנצביל מיט רעוואָלווערן זיינען אפנים אנטלאָפן אין דער דאָברע-גאס. אזוי האָבן געשמועסט לייט אויף סאָלעץ, אָבער ווי עס איז געווען אינדעראמתן...

— ווען האָט ער זיך געדאהפט אומקערן? — האָט יאקוב איבערגעריסן, זיך אויפהייבנדיק פון די קניי.

— ער האָט נישט געזאָגט, — האָט פּיאלקע געענטפערט און אראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ. עס האָט א זעץ געטאָן די טיר — דאָס איז וואַלע ארויסגעגאנגען. זיי האָבן זיך נאָכאמאָל אריינגעקוקט אין די אויגן, שווייגנדיק. אויף דער גאס איז שטיל געווען, פון דעם קעגנאיבערדיקן הייפל האָט אהער דערגרייכט בלוז דאָס זינגענדיקע רופן פון א שליפּער. ווען

אויך דאָס איז אנטשטילט געוואָרן, האָט יאקוב זיך ווידער אראָפּגעלאָזט אויף די קני ביי דער וואנט און אָנגעהויבן צונויפלייגן א פערט פעקל. פּיאלקע איז צוגעטאנגען צום פענצטער.

אפילו ער וועט זיך אומקערן אין א גוטער שטימונג — האָט יאקוב באשלאָסן — וועל איך אים אויך גאַרנישט זאָגן. אפשר וועט ער זיך אליין דערמאָנטען, דאָס איז דאָך נישט דער טאמע וויסטיקסטער ענין. ער האָט געלייגט דאָס פעקל לעבן די דריי גרייטע און האָט זיך דערפילט אביסל פריילעכער. ער האָט א קוק געטאָן אויף פּיאלקעס פלייצע, וועלכער איז נאָך אלץ געשטאנען ביים פענצטער; ער האָט אים געוואָלט א פרעג טאָן, צי ס'איז רואיק אין דרויסן. אָבער פּיאלקע האָט אים, נישט אויס־הרייענדיק דעם קאָפּ, געגעבן א צייכן מיט דער האנט, ער זאל שווייגן.

— א פאטרול — האָט ער שטיל א זאָג געטאָן, אַפּרוקנדיק זיך אביסל פונעם פענצטער. אין דער פולשטענדיקער שטילקייט האָט זיך איצט גע־לאָזט הערן פון די טראַטוארן א קלינגענדיק ווידערקול, א קלאפן פון טריט און א ווייטער רויש פון אן אויטאָ. אין דעם מויער קעגנאייבער האָט א גרילץ געטאָן די טיר פונעם באלקאָן, וואָס האָט זיך שנעל פארמאכט.

— א צווייטער... פון דער בריק, — האָט פּיאלקע אינפאַהמירט. אין א זייל ארום האָט ער נאָך שטילער צוגעגעבן: — מע רעווידירט מאַנצביל. פון גאס האָט זיך דערהערט א קורצע, בילנדיקע שטימע, וואָס האָט ביים איבערגעחזרט איין דייטשיש וואָרט. נאכהער ווידער א קלינגעריי און א נעענטערער רויש פון א מאַטאָר.

פּיאלקע האָט שעפטשענדיק דערקלערט, אז א דריטער פאטרול האָט זיך צעשאַטן לענגוויס דער בריק. — קיינער וועט נישט אדורך, — האָט ער צוגעגעבן — זיי פארהאלטן אלעמען... און מיטאמאָל איז ער אנטשוויגן געוואָרן. יאקוב האָט דערווען זיין דיקע פארדריקטע פויסט אויפן פארא־פעט. ער האָט פארשטאנען, אז ס'האָט זיך אָנגעהויבן צו טאָן עפעס וואָס פולשטענדיק נייע. ער איז צוגעקראַכן צום פענצטער.

— יעזוס מאריע... — האָט ארויסגעשעפטשעט פּיאלקע — יעזוס מאריע...

אויפן פלעצל צווישן דער באַן־בריק און דעם עק פון סאַלעץ האָבן זיך באוויזן צוויי מאַנצביל. זיי זיינען ארויסגעקומען פון דער דאָברע־נאָס און האָבן שוין נישט געקאָנט פארקערן אויף צוריק. אין דעם פּוּסט־געוואָר־רענעם, ווי אָפּגעשטאַרבּענעם רויש, אויף דעם אנטשוויגן געוואָרענעם ברוק, צווישן די הויכע, גרויע מויערן האָבן זיי אויסגעזען קליינע און אומבא־האַלפענע.

— רבונ'ש-ל'עולם... — האָט יאקוב א שפּטש געטאָן — העלף זיי... — דערזענדיק דעם אָפּגעשניטענעם צויריקקער, האָבן ביידע מאַנצביל פארלאנגזאמערט אביסל די טריט, און איינער פון זיי, מיט א בלויון, העלן קאָפּ אַיז, אונטערדימקענדיק, אויף א ווייל שטיין געבליבן. פּאַנקראַט, וועלסער איז געגאנגען מיט א האלבן טראָט פאר אים, האָט אים איבערן אקסל צוגעוואָרפן א פּאַר ווערטער. — דאָס איז גאָליע שאַרלע... — האָט זיך יאקוב מיטאמאָל געסאפּט. עס האָט אים ארומגעסאפּט א פּאַרצווייפֿ-לונג, ער האָט געוואָלט א געשריי טאָן, דערנאָך האָט ער פּאַרמאכט די אויגן, כדי נישט צו זעען, וואָס עס וועט געשען, און ווען ער האָט זיי ווידער אויפגעעפּנט האָבן יענע צוויי, גייענדיק איצט שוין גלייך איינער לעבן אַנדערן, פּאַמעלעך זיך אריינגעדרייט אויף סאָלען. הער פּאַטרול, וואָס איז צעשטעלט געווען אויפן ברק, האָט אויף זיי רואיק געווארט. אונטער דער בריק האָבן זיך א באוועג געטאָן עטלעכע זשאַנדאַרמען, איינער האָט עפּעס א געשריי געטאָן צו זיינע קאָלעגן אויף סאָלען. אין דער רגע האָבן זיך דערהערט שאַסן.

יאקוב האָט אויסגעשטרעקט די הענט, רופּנדיק פּיאלקען. ער האָט דערזען פּאַר זיך זיין פנים, וואָס איז געווען פּאַרביסן און ווי צוזאַמענגע-קאַרטשעט. — זיי ווילן זיך דורכשלאָגן דאָ ארום... — האָט ער דערהערט ווי דורך א געפּל — דורך דער אָפּציניע, אויף די גערטנער... איך וועל באווייזן זיי צו דעקן... פון דרויסן האָט זיך געהערט דאָס קלאפּן פון איי-טאַמאטן, דאָס שאַרווען פון שטיוול, א קוויטש און א געשריי. — פּיאלקע... — האָט יאקוב א שפּטשע געטאָן — פּיאלקע, זיי וועלן דיך דערהרגענען...

אַבער פּיאלקע האָט מיט איין ריס א צעעפּן געטאָן די שאפּע און אין א מאַמענט ארום איז ער שוין געווען ביי דער טיר אויף די שטיגן מיט א גרויסער שווערד אין דער האַנט. ער האָט געפּאַכעט מיט איר איבערן קאָפּ: גראַנאַטן... — האָט ער א בליץ געטאָן מיט די אויגן — פּאַרטיידיק זיך ווי לאַנג דו קאָנסט יאקוב... — און ער איז ארויסגעלאָפּן אין פּאַדער-הויז.

יאקוב זאָגט זיך א וואָרף געטאָן צו דער טיר. ער האָט דערהערט פּיאלקעס טופּען מיט די פיס — דערנאָך זיין געשריי און א סעריע שאַסן אין טויער, פון וועלכע דאָס הויז האָט א שוידער געטאָן. פון דער קיר-ציר שטיקלייט, וואָס האָט זיך מיטאמאָל איינגעשטילט האָט זיך יאקוב אַנגעשטויסן, און אין דער סעקונדע איז אלץ געשען אזוי, ווי פּיאלקע האָט עס געוואָלט. — ער האָט זיי פּאַרהאַלטן אין טויער — האָט ער א

טראכט געטאָן — אָבער אים האָבן זיי דערהרגעט... — ער האָט לייכט אָפּ געלעבט די טייר און, צולייגנדיק דאָס אויער צו דער שפּאַרונע, האָט ער דערהערט פּון אונטן אַ טומל, ודורך וועלכן עטלעכע שטימען האָבן גע- שריגן אויף דייטש, און א צווייטער האָט דערקלערט: „דער, וואָס ליגט, איז דער ריקשע-פּירער פּון דריטן שטאַק, דעם צווייטן האָב איך נישט גע- זען“. די מלט זיינען די דייטשע שטימען איבערגעגאנגען איז א כאַראַלן געוואָלט, עס האָט זיך דערהערט עמעצנס א יאָמער און ווידער די זעל- בע ווערטער: „דער איז פּון דריטן שטאַק, און יענעם האָב איך נישט גע- זען...“ אין אַ ווייל אַרום האָט זיך אויף די שטיגן גענומען דערנענטערן אַ קלאַפּעריי פּון שטייול און קאַלבעס, האָט יאַקוב שטייל צוגעשלאָסן די טיר.

— ערשט איך... האָט ער א מורמל געטאָן צו זיך.

ער האָט געטראכט, אז אין אזעלכע מינוטן נאָר מען נישט פּאַרלירן די רויקייט. ער האָט טיף אָפּגעאַטעמט, איז איבערגעגאַנגען אויף די פינגער דאָס ערשטע צימער און איז אריין אין צווייטן. דאָס בינטל גראַ- נאַטן איז געשטאנען אין שאַפּע אויף זיין אָרט. ער האָט עס אויפּגעקאָם באַטראַכט. האָט א פיר געטאָן די אויגן איבער די ווענט, דערנאָך האָט ער זיך פּונדאנען ארויסגעגעבעט אַן א שאַך. בעת די טיר האָט אַנגעהויבן זיך טוייסלען פּון קלעפּ, האָט זיך יאַקוב אראָפּגעלאָזט אויף די קני, בא- האַלטן שוין אין דעם ערושטן צימער צווישן דעם פענצטער מיטן פּאַרהענגל אין דעם קאַפּל-אויזן. דעם לינקן פּויסט האָט ער אַנגעשפּאַרט צוזאַמע- געדריקט אויף אַ קני, אין דער רעכטער האָט ער געהאַלטן די גראַנאַ- טן; זיין פנים אונטער דעם געפּאַלדעוועזן שטערן איז ערשט געווען ביז און שטרענג. צווישן דעם אַנוואַקסנדיקן קלאַפּעריי און דעם טראַסקען מיט די קאַלבעס האָט ער געוואַרט רואיק, אומבאוועגלעך, און זיין קאַפּ איז וואַכ- זאַם געווען ארויסגעבויגן פּאַרויס — אין הסכם מיט זיינע לעצטע דער- פּאַרונגען. אַפּוועגנדיק גענוי אין געדאַנק אלע באוועגונגען, וואָס ער וועט באַדאַרפּן אויספירן אין אַ ווייל אַרום, האָט ער נישט געדאַט קיין סך צייט צו געזעצנען זיך מיטן לעבן. אויף די פּליצעס, וואָס זיינען געווען געווענדט צום פענצטער, האָט ער געשפּירט א וואַרעם ווינטל, עס האָט גליכצייטיק געלעט זיינע האַר. ער האָט אויפּגעהויבן דעם פּויסט מיט די גראַנאַטן הויך איבערן קאַפּ — אין פּאַדערהויז האָט זיך דערהערט א הוק, א זייל גרויער שטויב האָט זיך אריינגעריסן אין קאַרידאָר דורך דער אויס- געבראַכענער טיר. פּון א פּאַר טריט ווייטער האָט ער דערהערט אן אויפּ-

פאָדערונג אויף דייטש, נאָענטע פארסאפעטע שטימען, א קלאנג פון
ביקסן-שלעסער

...ועס איז שוין געווען די צייט. דעמלט האָט יאקוב מיט א מעכטיקן
שוונג פון דער צעוויגטער האנט — אונטער די פיס פון די דייטשן, אין
דעם גורל פון זיין פארגאנגענהייט, אין דעם גאנצן ביז, פון וועלכן ער
איז ארויסגעוואקסן — א וואָרף געטאָן פאר זיך די גראנאטן. דאָס געשריי
פון די פארווונדעטע איז פארלוירנגעגאנגען אין דעם אופרייס.

אין צימער האָט זיך נאָך געשאַטן דער טינק, און ס'האָבן זיך געהערט
קרעכצן, ווען יאקובס שווארצער קאָפּ האָט זיך באוויזן אינדערהויך אין
דעם אָפענעם פענצטער. ער איז שוין געשטאנען אויפן פאראפעט; מיט
דער לעצטער באוועגונג האָט ער אראַפגעריסן דאָס מוסלינענע פאָרהענגל
— דערנאָך איז ער צוזאמען מיט דעם, זוי מיט א צעשפרייטן ווייסן פליגל,
אראַפגעשפרונגען אין דער נידער, אויפן ברוק.

אזוי האָט זיך פארהענדיקט די געשיכטע פון יאקוב גאָלד. ער איז
אראַפגעפאלן אויפן ראנד פונעם טראָטואר. ער איז געלעגן רואיק, נאזנ-
דיק, די לינקע האנט אָפגעוואָרפן אין דער זייט, צום ברוק; אין דער רעכט-
טער האָט ער צוזאמענגעדריקט דאָס פאָרהענגל — זיין וברעג האָט
אים פארשטעלט דאָס פנים.

אויגוסט

קאפיטל פון ראָמאַן „דערוואַרטונג“

דער אָנהייב פון אויגוסט איז געווען א שטורעמדיקער — נאָך עט-
לעכע טעג היצן זיינען געקומען בליצן און דונערס געוויינלעך האָט זיך
עס אָנגעהויבן אזוי, אז פון איבער דער שטאָט איז אָנגעשווומען א פינצ-
טערניש, וועלכע איז וואָס אמאָל געוואָרן געדיכטער. א ווינט האָט פאר-
האקט די טויערן און פענצטער און לֶסוף, מיטן ערשטן דונער, זיינען
גראָבע רעגן-טראָפנס אראָפגעפאלן אויפן שטויב, וועלכער האָט גע-
טאנצט איבער די גאסן. די שטורעם זיינען געגאנגען פון מערב אָדער
פון דרום — אין איין שיינעם טאָג האָבן זיי מיט א ברייטן קראנץ ארומ-
גערינגלט די גאנצע שטאָט, און ווען אויף די דעכער פון די הייזער האָט
געשיינט די זון, האָט פון אלע פיר זייטן פון דער וועלט זיך געקוילערט
צו דער שטאָט א ווייטער דונער, ווי אן אָפהילך פון ווייטע האַרמאטן. דעם
זעלבן טאָג האָט די פרוי קאָן געבראכט די ידיעה וועגן דעם, אז די
ביבערס האָבן נאָכגעטאָן דעם ביישפיל פון די סאָקאלסקיס. אין דעם טאָג
האָט אויך ביי די גרינשפאנס אויסגעבראָכן א גרעסערע אוואנטורע. ווי
געוויינלעך — לויטן אלטן שטייגער — האָט דער דאָזיקער אוואנטורע אסיס-
טירט די מיכאלסקא, שטייענדיק אויף דעם גאנצן פון איר הויז מיט
פארלייגטע הענט אויף דער ברוסט. ווידער, ווי צום ערשטן מאל, האָט דער
פראָפעסאָר זיך באוויזן אין פענצטער, דראָענדיק ביים מיט די פויסטן
זיין זון, וועלכער האָט זיך דערווייטערט אין דער זייט פון דער שטאָט.

די פרוי קאן האָט אין אָונט אַרומגע־רעדט די ביי־דע געשעענישן מיט פאַרביסנקייט אין בליק; זי האָט אָפּגעחוזקט פון די ביבערס און גריני-שפּאַנס אָן שום טאַלעראַנג, האָט זיך אפילו נישט געוואקלט צום באַצייכע-נען דאָס אלץ ווי שטותים, וואַרפנדיק זיך מיט אַזעלכע ווערטער שוין אביסל פאַרשווענדעריש. אָבער די פרוי בערגמאַן האָט געשוויגן. אויך זי איז, ווי צום ערשטן מאַל, געשטאַנען ביים פענצטער און זיך צוגע-הערט צו דער קריגעריי, וועלכע איז געווען פול מיט ליי־דנשאפט און גע-שריי, ווען דאָס פענצטער האָט זיך אויפגעעפנט מיט אַ טראַסק, איז זי אָפּגעטרעטן אויף צוריק — פון גרינשפאַנס זשעסט האָט זיך אַרויסגע-פילט אַ שנאה און אַ קללה, און ס'האָט זיך איר אויסגעוויזן, אז דאָס איז אויך אַן אַרויסרוף און וואַרעניש פאַר איר. אַרום דער שטאַט האָבן זיך דורכגעקוילערט שטורעמס ווי שלאַכטן, נאָר דאָ אויף דער זשורדלאַנער גאַס האָט שוין אין אַ מינוט שפּעטער געהערשט דו. די זון האָט געברייט מיט היץ, און מיכאַלסקאַ, באַמערקנדיק מיט איר פלינקן בליק די סיי-לועטקע פון דער פרוי בערגמאַן האָט זיך אַ נויג געטאַן אין איר זייט מיט אַ ווונק אויף דעם זשבוֹן פון די גרינשפאַנס. די פרוי בערגמאַן איז אַנטלאָפן פון פענצטער. אין אָונט ווידער האָט זי געשוויגן, נישט געקוקט דערויף, וואָס דער פרוי קאָן איז דווקאַ געפּעלן געווען צו מיסברויכן מיט ווערטער, אין בעסטן פאַל, איבערגעטריבענע. די גרינשפאַנס האָבן זיך נישט באַוווּן ביי די שכנים, נישט דעם זעלבן טאַג און נישט דעם קו-מענדיקן. ערשט אויפן דריטן שפּעט נאַכמיטאַג האָט דער פּראָפּעסאָר באַזוכט די פרוי בערגמאַן. ער האָט זיך קעגן זיין געווינהייט לגמרי נישט באַמיט צו מאַכן אַ וועלכן ס'איז אָנשטעל, האָט נישט געשמייכלט, נישט אויבערפלעכלעך און נישט פּילאָזאָפּיש, און האָט אויך נישט גע-פרוּווט אַרויסווייזן די מעלות פון זיין איראַנישער באַציונג צו אלץ, וואָס איז מענטשלעך.

— איר ווייסט, — האָט ער געזאָגט אדורכפירנדיק די הענט איבערן פנים, ווי אַ מענטש וואָס וועקט זיך איבער פון אַ קורצן שלאָף — איר ווייסט? איך האָב פאַרלוירן דעם זון.

זי האָט אַ קוק געטאַן אויף אים מיט שטומער שרעק, אָבער אים איז איצט גאַרנישט אָנגעגאַנגען אויסער זיינע אייגענע האַגות, אַן איינגעהוי-קערטער איז ער געוועסן ביים פענצטער און מיט די הענט געריבן דאָס פנים.

— סוף-כל-סוף, — האָט ער געזאָגט, ווי אָנטוענדיק זיך אַ כוח — איז דאָס מסתמא נישט אוי שרעקלעך, וואָס זיי מאַרדן אונז אויס, כ'מייך אזוי. אָבער... אָבער... די דאָזיקע מענטשן... טייערע דאָקטערשע — ער

האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ, קוקנדיק איר גלייך אין די אויגן — דאָס
ערנסטע איז דאָס, וואָס מיר פארלירן נישט בלויז דאָס לעבן, צי דאָס
געזונט...

— איך פארשטיי נישט, פראַפעסאָר, און איך מין...

— טייערע פּרוי, די וועלט וועט זיי ענדלעך צושטעלן א חשבון פאר
דעם אויסמאַרדן טויזנטער, הונדערטער טויזנטער, הלוחאי נישט קיין
מיליאָנען ומענטשן. וועט זיי באשולדיקן פאר די פארשניטענע לעבנס,
פאר די פיזישע אכזריותן — ער האָט א שמיכל געטאָן מיט רעזיגנאציע.
— איך גלויב אָבער נישט, אז מע וואָל זיי באשטראַפן ווייל אלץ פאר-
פלאַנטערט זיך אין דער אייגענער גוטסקייט און גערעכטיקייט.

די פרוי בערגמאן האָט א שאַקל געטאָן מיטן קאָפּ:

— איר באנוצט נאָך אלץ אוועלכע ווערטער?

— וואָס־זושע בלייבט מיר עפעס אנדערש, אויב נישט דער גלויבן
אין וייער געזעצלעכקייט? אָבער צי וועלן זיך געפיטען, איך בעט איך
אוועלכע געזעצלעכקייט? וועלכע וועלן פארשטיין דעם זין פון דעם אלץ? איר
וועט זיך פארווהנדערן, ווען איך וועל אייך זאָגן, אז איך גלויב נישט אין
דעם, און טאקע דערפאר נעם איך מיר די דרייטטיקייט נאָך צו גלויבן
אין גוטס און גערעכטיקייט. די, פאר וועלכע די געשיכטע וועט באשטיי-
מען די ראַל פון ריכטער, וועלן זיך אָפהאלטן אין מיטן וועג. עס וועט זיי
פארפעלן פאנטאזיע. זיי וועלן דערזען די סטאטיסטיק, די סטאטיסטיק
וועט זיי אָנפילן מיט שרעק און... אויף דעם וועט זיך עס ענדיקן. אָבער...
אָבער — און דאָ האָט ער אויסגעצויגן די הענט פאָרויס — זיי וועלן זיך
נישט דערוויסן, אז ס'איז דערגאנגען צו אומא מאַמענט, ווען קיין שום
זאך איז שוין נישט געווען וויכטיק, און מע האָט דער שרעק שוין גאָר-
נישט געקאָנט אנטקעגנשטעלן. קיין שום גאָט, קיין שום פאָטערלאַנד.
קיין שום פאָן. אויסער דעם באַנד, פאר וועלכן מיר זיינען אנטלאָפן. פאר
וועלכן אלע זיינען אנטלאָפן. א וון? כ'בעט אייך, א וון? איך גלויב נישט,
אז מיר וואָלן קאָנען אַיטהאלטן אין דער היים אפילו א קאָץ, אפילו א
הונט. היינט וואָלטן אנטלאָפן פאר אונדז. היינט, דאָקטערשע, וואָלטן
אָנגעהויבן...

— פראַפעסאָר! — האָט זי אויסגערופן אויסגלייכנדיק זיך — איך

ווייל אייך מער נישט הערן. נישט דאָס ווייל איך הערן.

ער איז גלייך אנטשוויגן געוואָרן, איינהויקערנדיק זיך און באַ-
האלטנדיק דאָס פנים אין די הענט. ערשט אין א לאַנגער וויילע ארום
האָט ער א קוק געטאָן אויף איר מיט א בליק, וואָס איז געווען פול מיט

אומדער ווארטעטער נאכגיביקייט, האָט צעפירט די הענט און פארקרימט דאָס געזיכט:

— טייערע פרוי בערגמאן... — האָט ער אָנגעהויבן, נאָר ס'איז אים גלייך פארלוירן געגאנגען דער זין, ער איז דעריבער אויפגעשטאַנען, כדי זיך צו געזעגענען. דאָך שטייענדיק שוין אויף דער שוועל, האָט ער זיך נאָך אויסגעדרייט, און די ליפן האָבן אים געציטערט — טייערע פרוי בערגמאן, צייטנווייז איז זייער ביטער...

ער האָט א מאך געטאָן מיט דער האנט און ארויסגעגאנגען, נישט אויסדרייענדיק ויך.

א שווערער אָונט איז דאָס געווען. וואָרעם זי האָט געוויסט, אז ווען נישט די נייע פלענער פון סטעפאנען, וואָלט זי דעם שמועס מיטן פראַך־פעסאַר אונטער געהאלטן און אויף א שארפן אופן אים אויפגעקלערט איר קוק אויף די פארפליכטונגען פון עלטערן לגבי קינדער. איצט אָבער? אין דער מאָס פון איר דרייסטיקייט און קראפט האָט זי פשוט נישט דערלויבט צו רעדן וועגן ענינים, וועלכע זי האָט שוין צו גוט גע־קענט. דאָ איז שוין אפילו נישט געגאנגען וועגן דער טעאָריע, וועלכע גרינשפאָן האָט געפרעדיקט, צי וועגן דעם פארגלייכן פון איר אמאָליקן שטאנדפונקט מיט די היינטיקע. עס איז געגאנגען אין עפעס פיל מער: אין גחם זיין די נייע שרעק — צי סטעפאן וועט נישט אוועק אויף דעם וועג פון יונגן גרינשפאן, צי וועט ער נישט אוועקפארן אויף דער אייגע־נער האנט אין א מאַמענט, וועלכן ער אליין וועט אויסשליסלעך זיך אויס־קלויבן און אָן א זיי געזונט.

זי האָט געוויסט, אז סטעפאן ווארט אומגעדולדיק אויף די פאפירן. אמת, ער האָט זיך נאָכגעפרעגט אויף זיי נישט מער זוי א צוויי מאָל, אָבער זי האָט זיך נישט געלאָזט אָפמארן פון זיין מכלומרשטער נאכלעסיקייט און גלייכטילטיקייט. לעצטנס האָבן זיי אין זייערע שמועסן נישט אויפ־געהערט צו בארירן די טעמע פון פאלשע האַקומענטן און פון ארויס־פאָרן — אמת, דאָס אלץ איז מכלומרשט געווען טראקטירט בלויז אויפן ראנד און אויסשליסלעך אנעקדאָטיש, נעמלעך: די פלענער פון לענען און שטיינען, דער נאָענטער ארויספאָר פון קאָלסקין, דער ארויספאָר פון ווייסן, פליאַטקעס און אמתע געשיכטעס, וועגן וועלכע סטעפאן האָט דערציילט מיט א שלעכט פארבאָרגענער סאלעבטיקייט. דאָך האָט זי, נישט געקוקט אויף די אלע אָנשטעלן, אָן שום גי זיך אָנגעשטויסן דעם אמת: סטעפאן האָט געוואָלט ארויספאָרן. וי האָט אים וועגן דעם גע־פרעגט:

— הייסט עס, אז דו ווילסט?

— קלאָר, — האָט ער זיך צעלאכט ארויסרופעריש — קלאָר, אז יאָ.

זי האָט א צי געטאָן מיט די פלייצעס:

— איך געדענק, אז זיינער צייט, און דאָ נישט לאנג, האָסטו פארנומען

אן אנדערע שטעלונג.

— הער, — האָט ער זי אָנגענומען פארן אַרעם — הער. דו

דארפסט נישט פארגלייכן האָס אויסבאהאלטן זיך מיטן אוועקגיין אין

וואלד. דאָס טאָר מען נישט פארגלייכן. איך האָב אליין געלאכט פון

ווייסן. אין וואלד? וואָס הייסט אין וואלד? האָב איך געפרעגט. דו גער

דענקסט ווייסן? א שווארצער קרענקלעכער מענטש מיט א לאנגער נאָז.

וויזט זיך ארויס, אז דער דאָזיקער חולה און אייגנטלעך נאר, האָט מיר

אריינגעגעבן דעם שכל, אז אין וואלד... זיינען מיר מיט יענע אויג אויף

אויג, און אויג פאר אויג. אין וואלד וועל איך מיך נישט שרעקן פאר

מיין פאנטאזיע.

— און איך? — האָט זי שטיל א פרעג געטאָן — וועגן מיר און דאָ

מעקן האָסטו פארגעסן.

ער האָט אויף איר א קוק געטאָן קורץ און אומבאהאלפן און א פיר

געטאָן מיט דער האנט איבער די האָר.

— דו האָסט געזאָגט, אז איר וואָלט ארויסגעפאָרן קיין ווארשע.

— דאָס הייסט, — האָט זי אויפגעקומען פארמישט דאָס טייג —

אז מיר צעשיידן זיך?

ער האָט א יענגערע וויילע געזוכט אן ענטפער, ווערנדיק אומגע-

דולדיק.

— ווי דען אנדערש? — האָט ער א צינד געטאָן א שוועבעלע הארט

ביים פאפיראָס — אין וואלד וועט מען אונדז אין דרייען נישט אריינ-

לאָזן.

— קלאָר, — האָט זי געענטפערט.

דאָס זיינען געווען די ערשטע טעג פון אויגוסט, וועלכע זיינען גע-

ווען אזוי רייך אין שטורעמס. די בעכט זיינען שוין געקומען פריער — זער

זונענאויפגאנג האָט זיך אָנגעהויבן מיט בעפלען — די לבנה איז גע-

וואָרן אלץ קלענער. יעדעס מאל, ווען סטעפאן האָט זיך אומגעקערט

אהיים האָט זי אויסבאהאלטן פאר זיין בליק איר פנים, כדי ער תאָל נישט

באמערקן איר פרייד — הייסט עס, אז ער האָט זיך נאָך צוריקגעקערט. דער-

פאר, ווען סטעפאן פלעגט ארויסגיין צו דער ארבעט, האָט זי אויסגעמיטן צו

געזעגענען זיך מיט אים — ער האָט נישט באדארפט באקומען דעם

מינדסטן פרעטעקסט איבערצולאָזן זי מיט דאָמעקן אליין. ס'האָט זיך

אויסגעדאכט, אז סטעפאן וועט נישט אימשטאנד זיין אוועקצוגיין אָן א קוש, צי סאָטשבי אָן א שמייכל, און דערריבער האָט זי שוין איצט אָנגע-
 הויבן מורא האָבן פאר צערטלעכקייטן: ווען ער וואָלט ארויסגייענדיק צו
 דער אהבעט, ארומגענומען זי, אָדער א קוש געטאָן אין שטערן, דאן
 וואָלט זי ווארשיינלעך אויסגעבראַכן מיט א געוויין און זיך געבעטן ביי
 אים — פאַר נישט. נאָך מער: ווען ער איז געשלאַפן, האָט זי דורכגע-
 קוקט זיינע מלבושים, צי ער האָט נישט ביי זיך צופיל געלט. דאָס איז
 געווען אַ כּיטרע, פארבאַרגן און פלינק נאַכשפיאַנירן — מער: דאָס איז
 געווען אַ קאמף, לעצטנס האָט זי שוין אויסגעצייכנט געוואוסט, אז זי טאָר
 נישט איבערלאָזן סטעפאַנען זיין אייגענער פאַנטאַזיע, מאַנגל פון כּאָ-
 שלום און אומדערפארנקייט. דער אויפזיכט פון גראַסמייערן האָט זי
 נישט געוואָלט גלויבן — די האָזיקע איבערצייגונג איז איר געוואָרן
 דיקטירט פון דער אומדערשיטערלעכער זיכערקייט, אז קיינער וועט נישט
 זיין אימשטאנד צו פארוויקלעכן זיין גוטן ווילן אזוי, ווי א מאמע. זי
 האָט דערריבער באַשלאָסן צו פארטיידיקן סטעפאַנען קעגן אים אליין, קעגן
 זיינע אייגענע פאַנטאַזיעס, מאַנגל פון קאַנסעקוענץ און דערפאַרונג —
 קעגן יענעם זינלאָזן קינדעריש צוגעטראכטן, אָבער גרויזאמען וואלד.
 סטעפאַן האָט אליין מודה געווען, אז אין אָנהויב האָט ער אויסגעלאכט
 דעם דאָזיקן געדאַנק, ווירקלעך, דאָס איז געווען אַ געדאַנק נאָר צום
 אויסלאכן, א וואלד? בלויז די אנאַנימקייט פון דעם דאָזיקן וואלד האָט
 שוין באַשטעטיקט דעם קלאָרן פאַקט, אז דאָס איז נישט קיין ערנסטע
 אונטערנעמונג, איבעריקנס, ווי קאָן מען עס אין אזעלכע צייטן האָבן צו-
 טרוי צו א פולשטענדיק פרעמדן מענטשן? א שווארצער, לאַנגנאַזיקער
 חולה, סטעפאַן האָט אים אזוי אָנגערופן. זי האָט זיך קוים דערמאַנט דעם
 דאָזיקן ווייסן — ער איז געווען אַ נידעריקער, אַ דארער, נישט געקוקט
 גלייך אין די אויגן, אָנגעטאָן אין שמאַטעס, אַ מיאוסער מיט אַ שמאַלן
 שטערן, וואָס איז געווען באוואקסן מיט שווארצע האָר.
 עס איז אזוי ארום נישט איבערגעבליבן קיין שום ספק, די טעג
 האָבן זיך, וואָס אַן אמת, געצויגן זייער לאַנגזאַם, און די שעהן, אין וועל-
 כע סטעפאַן האָט פארבראכט אין דער גיכער הילף האָבן זיך געצויגן נאָך
 לענגער פון גאַנצע מעת-לעת, אָבער אלץ איז געוואָרן מינדערוויכטיק
 אין פאַרגלייך מיט דער פליכט צו פארטיידיקן איר זון קעגן זיין זינלאָזן
 איינפאַל. דער מעטאָד איז געווען זאָגן ליגן. דאָס אויסגעפינען אלע מאָל
 נייע שוועריקייטן און דאָס ארויסבאקומען פאלשע דאָקומענטן. און ווייל
 צום לייכטסן איז דאָך געווען צו זאָגן ליגן דורך שווייגן, האָט זי זיך דע-
 ריבער באַמיט אויסצומיידן די טעמע. אָבער סטעפאַן איז געווען אומגע-

דולדיק. דאָס הייסט, עס האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד וועגן ארויס
פון געדולד, נאָר אין דער צייט, ווען זי האָט בפירוש פארשוויגן די דאָ-
זיקע ענינים, און ווען זי האָט שוין אפילו יאָ גערעדט וועגן זיי, איז יעדנ-
פאלס קאָרג און נישט גערן, האָט סטעפאָן איצט, דריי וואָכן נאָך ווייס
ארויספאָרן, שוין מער נישט געקאָנט פארגעסן וועגן דער טעמע.

ענדלעך האָבן זיך צום סוף פון דער ערשטער אויגוסט-דעקאדע
באוויזן מעלדונגען, וועלכע האָבן אָנגעזאָגט דעם ענדגילטיקן טערמין פון
שליסן דאָס געטאָ. נאָך לאַנג פאר דעם האָט מען געשמעסט, אז זיי וועלן
זיך באווייזן. דאָס אנטלויפן פון יונגן גרינשפאנס, דאָס ארויספאָרן פון די
סאָקאָלסקים און ביבערס, דער גייער צופלוס פון שטאָטישע מענטשן —
דאָס אלץ האָט זיך אָן ספּק פאראייניקט אין איין קאָנסעקוווענטער און
לאַגישער קייט פון פאקטן. אין אַנהייב האָט מען אויף זשורדלאַנע א סך
נישט געוויסט. א דאנק דער פרוי קאָן, די גרינשפאנס און דער מיכאל-
סקין האָבן די אלע ארויספאָרן גיכער אויסגעזען ווי געשעענישן פון אַן
אויסשליסלעך פּערזענלעכן און א זייער לאַקאָלן כאַראַקטער. אפילו די
מענטשן, וועלכע זיינען געקומען פון שטאָט אין די אויסגעליידיקטע זיי-
זער, זיינען געבליבן אין דער זייט, און בלייבנדיק אין דער זייט, האָבן
זיי נישט געקענט די מענטשן פון דער זשורדלאַנע-טאָס איבעררעכען די
שרעק פארן געטאָ, וועלכע האלט אין שטאָט אין איין וואַקסן. דעריבער
איז דער שטראַם פון זשורדלאַנע, כאַטש א שטורעמדיקער און שמעלער,
נאָך נישט געוואָרן אריינגעצויגן אין דעם גרויסן קעסל-גרוב, וועלכער
האָט זיך געשאפן יעדען אַנדערש, דאָס ארויספאָרן פון די סאָקאָל-
סקים איז געוואָרן א פּערזענלעכע פראגע פון דער פרוי קאָן, דאָס ארויס-
פאָרן פון די ביבערס איז פארשווינדן אין שאַטן פון אזא סענסאציאָנעלן
פּערזענלעכן ענין פון די גרינשפאנס, ווי דאָס איז געווען דאָס אנטלויפן
פון זייער זון. אויסער דעם, איז די פרוי בערגמאן נישט פעאיק געווען
זיך צוצוהערן צו פרעמדע שטימען, איצט, איז איר געגאָנגען בלויז אין
איין זאך, איינהאלטן און אָפהאלטן סטעפאָנען. דער דאָזיקער וואלד, וועל-
כער איז איר אין אַנהייב געווען גלייכגילטיק, הגם גרויזאם, דאָך קינ-
דעריש קאָמפּראַמיטירנדיק, איז איר פון טאָג צו טאָג געוואָרן אלץ מער
פארהאטט. נישט געקוקט אויף אלץ, איז זי געווען זיכער, אז זי וועט
איים גובר זיין. עס האָט זיך אויסגעזוכט, אז אויב זי וועט זיך נישט
דערשלאָגן אירט מיט דער הילף פון אמת, וועט העלפן ליגן, די פליכט
פון א מוטער און דער באוויסטזיין, אז קיינער אויסער איר איז נישט
אימזשאַנד די דאָזיקע פליכט צו דערפילן, האָט איר געגעבן די זיכער-
קייט פון א כיטצען אָדער אומפארמיידלעכן זיג — זי האָט באשלאָסן

אינצוהאלטן סטעפאנען לעבן זיך ביז דער מינוט, ווען ער וועט שוין קאָנען פארשטיין און אכטן איר שטאנדפונקט. דאָס הייסט: מע האָט גאָך באדארפט ווארטן.

די מעלדונגען זיינען געוואָרן פונאנדערגעקלעפט דעם 12טן אויגוסט, און אין משך פון א פאָר שעה האָט בלויז א קליינער טייל פון די איינוווינער פון דעם קווארטאל נישט געלייענט, אָדער וויניקסטנס נישט געווסט זייער אינהאלט. איין מעלדונג איז געווען אויסגעהאַנגען אויף דעם פלאץ לעבן דער זשרחדלאנע-גאס. די מעלדונג האָט געהאט א העל-רויטן קאליר, און אויף דעם טונקעלן פאַן פון הויכן פלויט האָט ער שוין פון דער ווייטנס געלויכטן ווי א פלאם.

די פרוי בערגמאן האָט אויך איבערגעלייענט ווי אנדערע נישט איינ-מאַל און נישט דריי מאַל. זי איז לאנג געשטאנען, איבערקוקנדיק צוערשט דעם דייטשן, דערנאָך דעם פוילישן טעקסט. דער פראָפעסאָר גרינשפאן האָט זיך אנדערש אויפגעפירט: ער איז צוגעגאנגען מיט פאָרויכטיקע טריט, פארהאלטן זיך, קוקנדיק א רגע פון דער וייט אויף דער מעלדונג. און גלייך פארקערעוועט, אונטערפייפנדיק עפעס אונטער דער גאַז. ער איז אוועקגעגאנגען, נישט אויסרעדנדיק קיין וואָרט. די פרוי קאָן האָט געבראכט צו פירן די מיכאלסקע און דאָס איז זיכער געווען א באשטימ-טער אופן פון טרייסטן זיך אליין — די פאראָהענונג האָט פאָרויסגעזען דאָס באזייטיקן פון דער דאָזיקער געגנט אלע „אריער“ ביזן ערשטע סעפ-טעמבער. דער דאָזיקער פונקט איז באזונדערס קאטעגאָריש געוואָרן אויסגעסטיליזירט, דעריבער האָט די מיכאלסקע, איבערלייענענדיק אים, זיך ארוםגעקוקט מיט א פלוצעמדיקער פאניק.

— גאָט מיינער, — האָט זי הילפלאָז געבראַכן די הענט — אן אומ-גליק, אן אומגליק.

די פרוי קאָן איז געשטאנען לעבן דער מיכאלסקען און אראָפּבייגן-דיק בידעריק דאָס פנים צו איר, האָט זי שפּאַטיש געלאַכט:
— אן אומגליק? — האָט זי געפרעגט, און באלד דערנאָך מיט פא-ריסנקייט — דאנק גאָט, וואָס מע וועט דיך פונדאנען ארויסוואַרפן. דאנק גאָט.

די מיכאלסקא איז אנטשוויגן געוואָרן. טאָר ווען זיי זיינען ענדלעך אָפּגעגאנגען פון דער מעלדונג, איז זי ווידער געוואָרן פארצווייפלט — איר הויז איז איצט געווען פארגאַסן מיט זון, געלויכטן מיט די רויטע ציגעלעך, מיט די קלאָרע שויבן, מיטן בלעכענעם דאך און אזוי שטאַרק זיך אויסגעטיילט פון דער אַרעמער גרויקייט פון דער גאנצער זשורד-לאנע-גאס, אז זי האָט נישט געקאָנט איינהאלטן די טרערן און די ביי-

טערע טענות. זי האָט אלעמען אָנגעוויזן אויף איר גאַנץ עשירות: אלץ אין דעם הויז איז איר געווען טייער און אייגן — דאָס סימעטריש באַ- אַרבעטע גערטנדל, דער בליאסקענדיקער שיפּוע פּון דאָר, דאָס פּאַר- הענגל אויפן פענצטער, וואָס האָט זיך געהוידעט אויפן ווינט, די ווייס- לאַקירטע ביישטידלעך פון די טירן און דער גאַנצער מיט די פינף טרעפּ- לעך. ווען זיי זיינען דורכגעגאַנגען דאָס הויז פון די גרינשפּאַנס, איז דער פּראָפעסאָר צוגעגאַנגען צו זיי און איבערבייגנדיק דעם קאַפּ אויפן אַקסל זיך געפרעגט מיט צעשטרייטן מיטגעפיל:

— וואָס איז געשען? וואָס אזוינס?

די מיסאַלסקאַ איז שטיין געבליבן, כדי אים אַ קוק צו טאָן גלייך אין פנים אריין. דערנאָך האָט זי זיך אומגעקוקט אויף ביידע פרויען און ווי- דער געווענדעט איר בליק צו די מיטפילנדיקע זשעסטן פון גרינשפּאַנען. זי האָט איבערגעזחזרט:

— וואָס אזוינס?

און אויף איר פנים, וואָס איז געווען אָנגעבלאַזן און רויט פון גע- וויין, האָבן זיך פּלוצעם באוויזן עטלעכע שאַרפע קנייטשן.

— וואָס אזוינס? — האָט זי אויסגעשריגן מיט אַ קול, וואָס האָט זיך געבראַכן פון היסטערישן כעס — און איר ווייסט נישט וואָס אזוינס? און וועמענס שולד איז דאָס, אויב נישט אייערע, וועמענס, האָ? זשידעס! — האָט זי צנויפגעדריקט אירע אויפגעהויבענע פויסטן — זשידעס!

און פּלוצעם, ווי אנטרינענדיק פון אירע אייגענע ווערטער, האָט זי זיך געלאָזט לויפן פאַרויס, הוידנדיק זיך פון איין זייט אויף דער צוויי- טער און פאַכענדיק מיט אירע פעטע הענט. אין דער שטילקייט פון דעם אויגוסט-נאַכמיטאָג זיינען אירע שווערע טריט און דער גערויש פון עט- לעכע פאַר פליגעלעך פון וואַראַבייען געווען די איינציקע מוזיק. ענד- לעך האָבן זיך די ווייסע טירן פון דעם זויבערן הייזל פאַרקנאַקט מיט כעס. גרינשפּאַן האָט געפינטלט מיט די ברעמען זייער פאַרווונדערט —

זיין מינע האָט נאָך אלץ אויסגעדריקט צעשטרייטן מיטגעפיל, און זיין האנט האָט נאָך אָנגעהאַלטן דעם זשעסט, וועלכער האָט אונטערגע- שטראַכן די נאָר וואָס געשטעלטע פּראַגע. ערשט ווען די מיסאַלסקע איז פאַרשווונדן, האָט ער באוויזן קומען צו זיך; די פרוי קאָן האָט געוואַלט עפעס זאָגן, און מע האָט געזען ווי עס האָט זיך אָנגעצוינדן אין איר אַ פּל- צעמדיקער כעס, נאָר דער פּראָפעסאָר האָט מיט עטלעכע שנעלע באווע- גונגען פון די הענט ווי אויך מיט אַ שנעלן שאַקל פון קאַפּ נישט דער- לויבט איר קומען צום וואַרט — ער האָט זיך אונטערגעהויבן אויף די שפיץ פינגער און אָנגענומען די פרוי בערגמאַן פאַרן אַרעם.

— איר זעט שוין, — האָט ער א שמייכל געטאָן — איר האָב עס געזאָגט. דאָס אלץ איז אונזער גורל. וואָס? — האָט ער זיך אויסגעדרייט צו דער שטאָט — פאר דער שולד פון דער גאנצער וועלט... איר גע- דענקט? אלע וועלן פון אונדז אנטלויפן. אפילו חיות, יא: נישט בלויז מענטשן. מעג זיין א קאץ, מעג זיין א הונט.

די פרוי קאָן האָט אָנגעהויבן שנעל און בייז אָפצולאָכן פון דער מי- כאלסקען, אָבער ער האָט דאָס שוין נישט געהערט, אויסגלייכנדיק די פלייצעס און אויפהייבנדיק דעם קאָפּ, האָט ער מיט פּאַמעלעכדיקע טריט זיך געלאָזט אין דער זייט פון פּלאַץ, אויף וועלכן עס האָבן זיך נאָך אלץ געזאמלט מענטשן ארום דעם אמאראנט-פּלעק פון דער מעלדונג.

די פרוי בערגמאן האָט אויך נישט געוואָלט נעמען קיין אָנטייל אין דעם כעס פון דער פרוי קאָן און זיך שנעל צוריקגעצויגן צו זיך, נאָך אין אָונט, ווען סטעפּאן האָט זיך אומגעקערט אהיים, האָט זי מיט אָנ- שטרענגונג א שמייכל געטאָן:

— אָט זיינען זיי, — זי האָט די דאָקומענטן אוועקגעלייגט אויפן טיש — באטראכט זיי.

ער האָט א טאפּ געטאָן די פּאַפירן, ווי א הונגעריקער כאפּט ברויט, אָבער באטראכט האָט ער זיי זאכלעך און גענוי. נישט געקוקט אויף אלץ, האָט זיך זיי דאָך נישט איינגעגעבן אָנצוהייבן א לאנגן ענטוואַרט- טישן שמועס וועגן די פּלענער און האָפּענונגען, נאָך ערשט פארן שלאָף, נאָכן אויסלעשן דאָס ליכט, האָט סטעפּאן א זאָג געטאָן אָפּוואַר- טנדיק:

— אלזאָ, מיר וועלן, הייסט עס, ארויספאַרן ווי צום שנעלסטן.

נאָך א רגע שטילשווייגן האָט ער דערהערט איר רואיקע הסכמה.

— גוט.

— מאַרגן וועל איך איבעררעדן מיט גראַסמייערן. יענער שאָפּער...

אמת? איך וועל איבעררעדן מיט גראַסמייערן.

דאָס מאָל האָט זי אים שוין מער ווי א גוטע נאכט נישט געענט- פערט, און סטעפּאן, האלטנדיק די הענט אויף די דאָקומענטן, פארבא- האלטענע אונטערן קישן, האָט נאָך לאנג אין דער נאכט אימפּראַוויזירט וועגן דער ריקע צו דער פרייהייט, וועלכע ער דערווארט. ער האָט בא- שלאָסן אָפּפירן דער מאמען מיט ראַמעקן קיין וואַרשע, דערנאָך זיך אומ- קערן אין וואַלד, טרעפן זיך דאָרט מיט ווייסן און שליסן מיט אים פריינד- שאפט און קאמפּס-ברודערשאפט. אמת, איין מאָל צי צוויי מאָל, האָט זיך אים אויסגעדוכט, אז פון דער זייט פון דער מאמעס בעט הערט ער א צו

הויכח און געוועזן אַטעם ווי אויף אַ שלאַף, אָבער ער איז נישט געווען אימשטאנד צו טראַכטן וועגן דעם אנדערש, ווי גארבייגיינדיק — ער האָט זיך אויפגעוועקט עטוואָס שפעטער נאָך זון-אויפגאנג, און די שעהן האָבן זיך געצויגן אויסטערליש פאמעלעך. ער איז אויפגעשטאנען און אוועק אויף דער ארבעט א סך פריער, ווי ס'איז נייטיק, צום גליק איז גראַסמייער געווען נישט געשלאַפן: ער האָט זיך געקראַזערט אין די זשור- צימער פאר אַ שפּיגעלע, וואָס איז געווען אַנגעשופארט אין אַ ביכל — דאָס איז ביי אים פארבליבן — ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט — ווי אַ מנהג פון די סטודענטישע יאָרן.

דער דאָקטער האָט זיך באלד אָנגעשטויסן די סיבות פון סטעפאָס פרייד, אָבער ער האָט אפילו אויף קיין רגע נישט איבערגעריסן זיין אר- בעט, זיין באוועגלעך פנים, וואָס איז פול געווען מיט קנייטשן, האָט אָנגעהויבן צו שמייכלען אין די סאַמע אומזיניקסטע מינוטן, אָדער זיין אָנגעהויבענער שמייכל האָט זיך פארוואַנדלט ווייניקסטנס אין אַ טראַגישן גרימאַס — דער דאָזיקער גאַנצער מימישער שפּיל האָט באַגלייט דער קלינגענדיקער רויש פון דעם ראַזיר-מעסער איבער דער באַרד-אַנווקס. אויף דעם אָנבליק פון די דאָזיקע גרימאַסן, וועלכע זיינען געקומען פונעם ראַזירן, האָט סטעפאָן געלאַכט, אָבער גראַסמייער האָט אויף אים קיין אַכט נישט געלייגט, ביז ער האָט נישט פארענדיקט זיין ארבעט. ערשט דעמלט האָט ער צו אים אַ נייג געטאָן מיטן קאָפּ.

— נאָך מיטאַג — האָט ער געזאָגט, אויסווישנדיק פעהאָנטיש דאָס ראַזיר-מעסער — וועל איך אָפּזוכן אונדזער שאַפער. סטעפאָן האָט מיט אַ פריידיקן שמייכל פארויכערט אַ פאַפּיראַס. דאָך איז קיין צייט נישט גע- ווען אויף אַרומצורעדן די פּלענער, באַשלוסן, אויף דורכצודיסקוטירן די נייע פּערספּעקטיוון — פון פרייען מאַרגן האָבן זיך אָנגעהויבן צונויפ- צוקומען די קראַנקע, און נישט געקוקט דערויף, וואָס צו מיטאַג-צו האָט גראַסמייערן, לענאַן און סטעפאָנען אָנגעהויבן צוצוהעלפן אויך שטיקן, איז דאָס פּאָדערצימער אלץ געווען פול מיט וואַרטנדיקע פאַציענטן. אי- בעריקנס, איז דאָס געווען אַ מאָג פון נישט באַדייטנדיקע פאַרפאלן, כאַטש אויסטערליעך האָט יום געקאָמט אויסווען שפּיל געשענליכער — מע איז געקו- מען מיט קליינע פארווונדונגען, אָפּבריונגען, צוויי האַנט-ברוכן, צווישן זיי איין ערנסטער פאַרפאל: אַ שטאַרק צעשלאַגענער מאַן. ערשט אַרום פיר אויגער נאָך מיטאַג איז בערג געווען בכוח צו דערלאַנגען מיטאַג און סטעפאָן האָט דערמאָנט גראַסמייערן, אַז אזאַ גרויסער אַלויף פון קראַב-

קע האָט זיך לעצטנס געמאכט גראַד אין טאָג פון ווייס אָפּפאַרן. דער
דאָקטער האָט זיך פאַרטראַכט:

— שוין באלד א חודש, וואָס?

באלד נאָך מיטאָג איז ער אַרויס אין שטאָט. דאָס האָט אפילו גע-
שטימט מיט זיינע פליכטן — דער אַרעס פון שאַפער, וועלכער האָט גע-
וווינט אין צענטער שטאָט, האָט געקאָנט זיין דער לעצטער פונקט פון
זיין טעגלעכן באַזוך פון די פּאַציענטן, נאָך מער: פון דער וווינונג פון
דעם אדוואָקאַט ווילמער, וועלכער האָט געהערט צו די געצייילטע, וואָס
מע האָט נאָך איבערגעלאָזט אויסער דעם יידישן קוואַרטאַל, האָבן אים
אַפּגעטיילט צוויי קורצע גאַסן. דאָס באַזוכן ווילמערס פרוי, וועלכע איז
געווען קראַנק אויף אַ שווערע „אַנגינאַ פעקטאָריס“, איז וואָס אַן אַמת
נישט געווען ספּעציעל נייטיק אין דעם טאָג. אָבער סוף-כל-סוף האָט עס
געקאָנט דינען אַלס גוטער פּרעטעקסט אויף אַריבערצוגיין די צוויי
קורצע געסלעך.

דאָס הויז, וועגן וועלכן עס גייט דאָ אַ רייד, איז געווען אַ גרויסער
בלאָק מיט צוויי אָפּציניע-פּליגל. גראַסמייער האָט זיך פאַרדאַלטן אין
טויער — ווירקלעך: ער האָט נאָך אַלץ באַדאַרפט האָבן אַ פּרעטעקסט,
כדי אָנטיילצונעמען אין אזאַ אונטערנעמונג, וואָס איז אזוי ריזיקאַליש
לויט זיין מיינונג, און דאָס אַלץ, צו וואָס ער מיט סטעפּאַנען האָבן גע-
שטרעבט, האָט נאָך אַלץ אויסגעזען צו זיין גיכער און אינפאַל אין אַ
בוך, צי אין אַ פּילם, אידער אַ דורסגעטראַכטער אופן צו ראַטעווען זיך
פון געטאָ. ער האָט געוויסט, וואָס עס באַדייט אינזאָלירן אַ געגנט, וועל-
כע איז שוין איצט איבערגעלאָדן מיט מענטשן און אויסגעהונגערט, און
זי איבערלאָזן אויסער יעדן געווען און אויסער יעדער גערעכטיקייט —
ער האָט די מינרסטע אילוזיעס נישט געהאַט לגבי איר צוקונפט, און
כאָטש עס האָט אים פאַרפעלט פאַנטאַזיע פאַרצושטעלן זיך אויף וואָס פּאַר
אַן אופן עס וועט געלייזט ווערן דאָס געטאָ-פּראָבלעם, האָט ער דאָך גלייכ-
צייטיק געהאַט גרויס צוטרוי צו די באַרימטע דייטשע פעאַיקייטן, כדי
צי גלייבן אין אַ גוטער, אַדער בכלל אין אַ וועלכער ס'איז צוקונפט. פון
סאַגע אָנהייב האָט די אַנאַצע האַמבּלונג פון דער מאַכט אַרויסגעוויזן אַ
פאַרווהרפלאַזע קאָנסעקווענץ, וועגן דעם ציל פון דער קאָנסעקווענץ האָט
גראַסמייער נישט אינפאַל די מענטשן דערמאָנט — דעמלט האָט כמעט
קיינער אים נישט געוואָלט הערן. איצט האָט ער געהאַט רעכט, נאָר עס
פעלן בעלנים אויף דיסקוטירן, נאָר וווּ איז די סאַטיספאַקציע, זאָל זיין
אפילו אַ ביטערע?

ער האָט שוין פון לאנג פעסטגעשטעלט, או ער וועט נישט באווייזן פארטיידיקן זיין לעבן פאר דער פינקטלעכער קאָנסעקווענץ פון די דיי-טשן, ער האָט דאָס שוין פעסטגעשטעלט, כדי אויף אזא אופן אויסצו-מיידן יעדע צוואנג און כדי אין לעצטן מאָמענט איינצוהיטן די ווירדע, וועלכע ער האָט פון זיך געפאַזערט. ווען ער האָט אָרגאַניזירט די גיכע הילף, האָט ער עס אויך געטאָן מיט דעם געהאנק, צו וועלכן ער האָט זיך קיינעם נישט מוודה געווען — עס איז אים געמאנגען אין דעם, אז ער זאָל ביו אין סאמע סוף, דאָס הייסט, אויך אין פארמאכטן געטאָ, זאָרגן וועגן מענטשלעכע ליידן, אויפן גרונט פון אָביעקטיווע ידיעות וועגן דער וועלט, מענטשן און זיך אליין האָט ער נישט געצווייפלט, אז אין פשוטן זין וועלן די דייטשן דאָ זיגן — אויסער זייערע גרויסע פעאיקייטן צו פארניכטן די מענטשלעכע רו און ווירדע, האָבן זיי אויך באזיצט קראפט, פון וועלכער קיינער וועט זיך ווארשיימלעך נישט ארויסחרייען. דאָך רעדנדיק וועגן דעם, האָט ער זיך קודם-כל צוגעגרייט צו זיין אייגענעם זיג — ער האָט געגלייבט, אז מע קאָן שטארבן דואיק און ווירדיק, אויף דער קאָנסעקווענץ פון פארברעכן איז נויטיק געווען צו ענטפערן מיט דער קאָנסעקווענץ פון ווירדע.

איצט איז אויפגעקומען דער דאָזיקער וואלד. אָדער ס'איז אויפגע-קומען די נאָענטקייט צו דער אָבערן נישט בלויז איבערלעכע העכער-קייט איבער די הויכע פעאיקייטן פון דייטשן געדאנק. דאָס וואָלט נישט געווען קיין פאראט, נישט קעגן יענעם באשלוס און נישט אפילו קעגן דער גיכער הילף — די גיכע הילף האָט געוואָלט ווערן פארמאכט אין טאָג פון אינאָלירן דאָס געטאָ. דערפאר האָט דער וואלד געקאָנט געבן אין לעצטן סך-הכל אפילו דאָס לעבן.

נישט געקוקט אויף דעם האָט גראָסמייער נישט געקאָנט אויספועלן ביי זיך קיין לייכטן צוטרוי. לויט דעם, ווי ער האָט געשעצט דעם שכל-הישר איז אין דעם גאנצן איינפאל מיטן וואלד געווען צו פיל אימפראַ-וויזאציע, ראָמאַנטיזם און דאָס צופיל פארבינדן זיך מיט דער טראַדיציע פון קאָסעס קעגן האַרמאטן און רידלען קעגן דער זון. תחילת האָט ער בכלל נישט גענומען ערנסט ווייס פאַרשלאג, דער אַרויספאַר פון ווייס איז געווען אַ פּסיכאָלאָגישע פּרענטע פון באַשטימטע אָבסערוואַציעס, וועל-כע גראָסמייער האָט געפירט נאָך פון מערקן, דערצו א פּרענטע אזא אומ-דערווארטעטע, וועלכע האָט זיך שיר נישט געגרענעצט מיט אן אינטע-לעקטורעלער אוואַנטורע; ווייס האָט אַרויסגעוויזן נישט אַפּאָרטיגעווענע אייגנשאפטן; א דרייטקייט צו אוממיטלבראָן קאָמף, א גרינגשעצונג צו

ווערטער און א פארשלאסנקייט אין זיך. אן שום ספק האָבן די טיבות פון אומצוטרוי מצד דעם דאָקטער לגבי דער קאַנצעפציע פון וואלד גע- שטעקט אויך אין דעם, וואָס עס האָט זי געבראכט פלוצעם א פרעמדער מענטש.

ערשט סטעפאן, וועלכער האָט אָן שום בושה פארלאָזט זיינע אלטע פאָזיציעס, אָנגעהויבן גלייבן אין געטאָ און אלץ מער זיך געשראָקן פאר אים, ערשט ער האָט געצווונגען דעם דאָקטער צו פאראינטערעסירן זיך מיטן וואלד — פאר סטעפאנען איז דער ענין פון ארויספאָרן געוואָרן עין משך פון צוויי, דריי טעג אויז זעלבסטפארשטענדלעך, אז גראַסמייער האָט צוערשט נישט געקאָנט זיך אנטקעגנשטעלן דעם דאָזיקן ענטזויאזם, דערנאָך ווידער האָט ער באשלאָסן, סאָטש מיט אומצוטרוי, צו גיין אויף דעם וועג פון ווייסן. דאָך, נישט געקוקט דערויף, וואָס פון דעם באשלוס איז שוין פאריבער כמעט א חודש, האָט גראַסמייער נאָך אלץ זיך בא- צויגן צו אים מיט א גענוג בולטן רעזערוו און סדי צו באזוכן דעם שטאָ- פער, האָט ער זיך גענויטיקט אין א פרעטעקסט: דעם ווייזט ביי דער קראַנקער פרוי ווילמער.

פארביי אים איז דורכגעגאנגען א לאַסנדיקע גרופע מענטשן, און איינער פון די מענער האָט אים אָנגעקוקט זייער אויפמערקזאם. מאַכנדיק דעריבער דעם אָנשטעל, אז ער איילט זיך נישט, נאָר, אין דער אמתן, ווילנדיק וואָס שטעלער פארשוונדן פון זייער אויג, איז ער דורכגעגאנגען דעם הויף אין דער ריכטונג צום אייגנטלעכן טויער פון דער אָפּיצניע. די ווייבונג האָט זיך געפונען אויפן פארטער. די טיר האָט געעפנט א ניי- דעריקע דארט פרוי, וועלכע, דערזענדיק דעם יידן-באנד, האָט זיך עט- וואָס צוריקגעצויגן:

— צו וועמען?

גראַסמייער האָט איר אויפגעקלערט, נאָר די פרוי האָט א שאַקל

געטאָן מיטן קאָפּ:

— דער מאן איז אין דער היים נישטאָ.

ער האָט געפריטגט, ווען מע קאָן אים טרעפן. אין דער זעלבער מי- נוט איז אריינגעקומען אין טויער און שווער געאַטעמט אימער וי טרעפ א הויכע, דיקע פרוי, וועלכע איז געווען נישט ריין געקליהעט, אָבער אויף זיכער נישט אַרעם. פארבייגייענדיק דעם דאָקטער האָט זי פאר- קרימט דאָס געזיכט מיט א פארדעמטיק שטוינען:

— וואָס פאר אַ מענטש איר זענט אײף — האָט זי איראַנשיט געהויבן

די אַקסלען — שיינע געסט.

די פרוי פון שאַפער איז געוואָרן אַנגעדרחטליט:

— דאָס קומט צו קריכן...

— דער הער קאַלענדאָ, — האָט זיך דער דאָקטער פארענטפערט מיט אן אייליקן און אונטערטעניקן שמייכל — האָט געזאָגט, און ער וואָלט געקויפט א דאמען־קאָסטיום. איך האָב געוואָלט פרעגן...

— זיי האָבן נאָך קאָסטיומען, — האָט זיך יענע פארווונדערט מיט א בייזוויליקן שמייכל — דאָס פאסקודסטוואַ איז שטענדיק רייך.

זי איז אוועק ווייטער מיטן סקריפ פון די הילצערנע טרעפּ. דעם שאַפערס פרוי האָט אַ ווונק געטאָן מיט אן אַפשיין פון הומאָר אין בליק.

— אַ קאָסטיום? — האָט זי געזאָגט העכער, ווי דאָס איז נויטיק געווען — טאָ קומט אריין.

זי האָט אים אריינגעפירט אין צימער און מיט מער דייטלעכער פריינטלעכקייט אַנגעוויזן אויף א שטול צום זיצן. אליין האָט זי זיך אָנגעשפארט אין דער ניי־מאשין, וועלכע איז געשטאנען ביי דעם פענצטער און פון וועלכער זי האָט זיך זיכער אויפגעהויבן אויף דעם קל נג פון גלעקל. זי האָט געהאט אן אלט אויסגעמאטערט פנים, אָבער אירע באַוועגונגען האָבן עדות געזאָגט אויף ענערגיע — זי האָט פארויסערט א פאפיראַס.

— וואָס זשע איז דאָס פאר א קאָסטיום? — האָט זי געפרעגט כלומרשט גלייכגילטיק. — פון וואָל? אן ענגלישער, צי א ביעלקער.

ער האָט זיך עטוואָס איינגעבויגן אין דער שטול.

— דער הער ווייס, — האָט ער אויף א וויילע זיך אַפגעזאלטן — האָט מיך געשיקט צו אייער מאַן...

ער איז שטיל געבליבן. זי האָט אים אויפגעקוקט און זיך ווידער צעשמייכלט אפילו מיט א לייכטער בייזוויליקייט.

— ווייס, זאָגט איר? דאָס איז זיין קאָסטיום.

— נייך, דאָס הייסט...

— וואָס?

גראַסמייער האָט הילפלאַז געהויבן מיט די אקטלעך — ער איז געווען צעמישט און געפילט א צופלוס פון בלוט אין פנים, נאָך מער דערפאר, וואָס די פרוי האָט זיך שוין אויף אן אמת צעלאכט. אָבער, צוגלייטענדיק צו אים גענטער, איז זי מיטאמאָל געוואָרן ערנסט:

און ווו רופט מען אייך? — האָט זי שארף געפרעגט.

ער האָט זיך פאַרגעשטעלט. זי האָט אים אַ קוק געטאָן גלייך אין די אויגן:

— א דאקטער? — און ווען ער האָט עס באשטעטיקט, האָט זי אים פריינדלעך אָנגענומען פארן אַרועם — גוט, גוט. ווייס האָט הערמאַנט. אָבער — האָט זי מיט פאַרווורף א שאַקל געטאָן מיטן קאַפּ — איר קומט צו שפעט... איצט וועלן די דייטשן היטן.

גראַסמייער האָט פונאנדערגעעפנט די הענט.

— מיין פריינד האָט געווארט אויף פאפירן.

— יאָ — זי האָט עומגעדולדיק געשפאנט איבערן צימער — נא.

ווען איר זאָלט געווען קומען מיט דריי טעג פריער. דער זאָן איז געכטן ארויסגעפאָרן... איצט מוזט איר ווארטן.

— לאַנג?

— ער וועט צוריקקומען אין א וואָך ארום. אָבער ווען וועט ער

נאָכאמאָל פאָרן? — זי האָט א שאַקל געטאָן מיטן קאַפּ, פארלעשנדיק דעם פאפיראַס — נישט פריער ווי אין סוף הודש.

— אזוי, הייסט עס, זעט עס אויס. — גראַסמייער איז אויפגעשטאָ

נען, כדי זיך צו געזעגענען. זי האָט אויף אים פריינדלעך געקוקט:

— גיט אכטונג די צוויי וואַכן. און אלץ וועט זיין — זי האָט א באַ

וועג געטאָן אירע צונויפגעפלאַכטענע הענט — זוי עס דארף זיין: גוט. —

אויף דער שוועל האָט זי נאָך צוגעגעבן שטיל: — די, וואָס האָט אונדז

פארטשעפעט, זעט אויסצומיידן. יאָ... איר ווייסט דאָך, מע דארף זיין פאָרויכטיק.

ער האָט א ניג געטאָן מיטן קאַפּ. דורכגייענדיק דעם הויף, האָט ער

אויסגעמיטן צוויי שמועסנדיקע פרויען — איינע פון זיי איז געווען די,

פאר וועלכער מע האָט אים געוואָרנט. ווען ער איז דורכגעגאנגען נעבן

זיי, האָט ער דערהערט ווערטער, פולע מיט פערזענלעכער באליהיקונג.

— ביי די קאלענדעס איז שוין ווידער דאָ א יד.

די צווייטע האָט געשאַקלט דעם קאַפּ מיט פארהיטערטער שטוינונג.

ארויסגייענדיק פון טויער האָט ער לייכטער אָפגעאַטעמט: די גאסן האָבן

אין לייכט פון שפעטן נאָכמיטאָג זיך אָנגענומען מיט פארב, און די קרוי

מע שאַטנס האָבן זיך געלייגט לענגאויס די טראַטוארן — ער איז דע-

ריבער געגאנגען פאמעלעך און רואיק, עס זיינען אים פארביגעגאנגען

צוויי מיידלעך אין העלע, לייכטע קליידלעך און מיט האָר פארקעמטע

אויפן קארק. דערנאָך האָט די גאס לענגאויס דעם פארק זיך אָנגעפילט

מיט דעם ריח פון אקאציעס. דורכגייענדיק א רוישיקן פלאץ, האָט ער

פארשנעלערט דעם טראַט — דאָ זיינען געווען צופיל מונדידן.

ער האָט נישט געטראָגן קיין הוט, כדי נישט אראַפצונעמען אים

ביי יעדער באגריסונג, און געמאנגען איז ער געוויינלעך אויפן טראַטואר. דאָס מאָל איז ער געמאנגען ביי דער זייט פון ברוק — ער האָט אויפגע- טאפט נישט איין בליק, וועלכער איז כלומרשט געווען פארשלאָפן און גלייכגילטיק, אָבער וועלכער האָט אָן שום ספק געלעכצט נאָך א פרע- טעקסט — איינער אָן עס-עס-מאָן האָט זיך אומגעקוקט נאָך אים מיט א פּלוצעמדיקן געלעכטער. דאָך, אויסער אלעם און איבער אלעם, איז די שטאַט אין דעם אויגוסט-נאָכמיטאָג געווען זייער שיין. פּול מיט פרויאישן געלעכטער און פארנאכטיקע קאָלירן. ווען ער איז פארבייגעמאנגען דעם טעאטער, איז איבער דעם הויכן קאָפּול פאָריבער א גרופע אערֶאָפּלאנען אין דער ריכטונג אויף צפון. דאָ האָט ער שוין געקאָנט גיין אויפן טראַט- טואר און רויכערן א פאפּיראָס — הינטערן טעאטער האָט זיך אָנגע- זעוּבן דער יידישער קווארטאל און כאַטש דאָס טרעפן זיך מיט א דייטש אָדער מיט א פּאָליציי־מאַנט ופּון די וואַנדער־אָרעמעס וואָלט זיך דאָ געקאָנט ענ- דיקן פּונקט אזוי נורויעריק, ווי אין שטאַט, זיינען אָסער די ידן-בענדער שוין געווען דאָ צו ווען אויף יעדן טריט, און די אייגענע האָט זיך דעריבער פארלוירן אין דער מאַסע פון אנדערע.

דערהערנדיק, אז דער ארויספאָר מוז אָפּגעלייגט ווערן, איז סטע- פאן געבליבן א ווילע זייער צערודערט, אָבער באלד איז ער געקומען צו זיך און א מאך געטאָן מיט דער האַנט: סוף-כל-סוף איז וויכטיק בלויז דאָס, אז ס'זאָל געשען פאר דעם ערשטן 'סעפטעמבער... כ'בין אפילו צופרידן — האָט ער צוגעגעבן אייליק — וואָס נישט שוין, גלייך אויפן אָרט, וואָס עס ליגט נישט אויפן קארק.

— אזוי, — האָט זיך זאָקטער א שמייכל געטאָן כמעט שעמעוודיק — אין דעם איז פאראן א געוויסע פארלייכטערונג — האָט ער פאר- בעסערט.

סטעפאן האָט נישט איבערגעפרעגט דעם זין פון דער אויסבעסע- רונג, נאָר אָנגעהויבן א לאַנג, און אין תוך גענומען, אומזיניקן שמועס וועגן די פערספעקטיוון, מעגלעכקייטן, ווייסן, דעם שאַפער און דעם וואַלד. דאָס איז, איבעריקנס, געווען זיכער א מאַנאָלאָג איינער א דיא- לאָג — דער האַקטער האָט מעסאניש אינגעשטימט אויף די צענטוואַס- טישע השערות פון סטעפאנען און זיך געשפילט מיט דעם ליידיקן פא- פּיראָסן-טעשיל. דאָך, ווען זיי האָבן געוועגענענדיק זיך, זיך אויפגע- שטעלט, האָט ער אומצופרידן א שאַקל געטאָן מיטן קאָפּ: — נישט געקוקט אויף אלייך, איז אין דעם פאראן א שטיקל אנטוי- שונג. און ווידער דארף מען ווארטן.

איבערריקנס, האָט געוואַרט די גאַנצע שטאָט. ווען זעכצעטן האָבן זיך צום צווייטן מָאָל באַוווּן גענויע און קאַטעגאָרישע מעלדונגען. אויף דעם פֿאַרשלאַג אָפּצולייגן דעם טערמין פֿאַר דעם פֿרייז פֿון אַ נייער קאָנטריבוציע, האָט דער ראַט באַקומען אַ קלאָרן ענטפֿער: אויף דער דע- לעמאַציע, וועלכע האָט זיך געמאַלדן ביי ווילהאַוזענען, וועלכער האָט דע- צידירט אין די ייִדישע פֿראַגן, זיינען אָנגערייצט געוואָרן צוויי שיינע וועלף, וואָס האָט צווישן אַנדערן זייער געוויילט דאָס קליינע טעכטערל פֿון ווילהאַוזענען. די מענטשן, וועלכע האָבן ביז איצט געוווּנט אויסער דעם צפֿון-קוואַרטאַל, האָבן באַזוכט די שוין דאָ באַזעסענע קרובֿים, פֿריינד און באַקאַנטע, בעטנדיק אַ ווינקל — די רייכע האָבן געקויפט וווינונגען. דעם אַסצעטן האָט מען אָנגעהויבן צו שמועסן וועגן אַ נייעם טערמין, דאָס הייסט וועגן אַ נייער קאָנטריבוציע, און דעם זעלבן טאָג אָונט-צו, איז די דאָזיקע ידיעה אַזוי ברייט און מיט אַזאַ זיכערקייט קאָמענטירט געוואָרן, אַז אויך צומאָרגנס פֿרי איז גראַסמייער אַזעק אין יודענראַט, כּדי צו דערוויסן זיך ביי העשעלעסן דעם אַמת. העשעלעסן איז געהאַט אַרויסגעגאַנגען פֿון ביראָ, אָבער דער דאָקטער האָט בא- שלאָסן צו וואַרטן — אַמת, ווי נידעריקנערע (באַזאַמטע האָבן אויך אַיבער- געזורט די ידיעה, אָבער גראַסמייער האָט געוואָלט הערן איר באַשטע- טיקונג פֿון וועם זומיל פֿון אַ פֿאַרוואַלטונגס-מיינטגליד. איבערריקנס, איז אים אויסגעקומען נישט לאַנג צו וואַרטן; העשעלעסן איז אָנגעקומען אין אַ האַלבער שעה, — אַ דערהיצטער און פֿאַרמאַטערטער און דעבערוויי- טער. ער האָט זיך באַגריסט מיט גראַסמייערן גאַנץ אויבנאָיפֿיק, אין משך פֿון די ערשטע העפלעכקייטס-פֿראַזן איז ער נישט אימשטאַנד גע- ווען צו קאָנצענטרירן זיין אויפֿמערקזאַמקייט און רעדנדיק האָט ער זיך אַרוימגעקוקט איבערן קאָרידאָר, געקלאָנגט זיך אויף דער היץ. ער איז געקומען צו זיך ערשט העמלט, ווען דער דאָקטער האָט אים אויפֿגע- קלערט דעם ציל פֿון זיין ווייזט. ער איז רויט געוואָרן:

— צי דער דאָקטער, — האָט ער פֿאַמעליעך געפרעגט — מאַכט אַ שפּאַס, צי ער רעדט פֿון וועגן...

גראַסמייער האָט פֿעסטגעשטעלט, אַז די מענטשן חוּרן אַיבער די ידיעה שוין פֿיר און צוואַנציק שעה און דאָס מיט אַן אַלץ גרעסערער זיכערקייט. העשעלעסן האָט אים אָנגעכאַפט פֿאַרן אָרעם.

— קומט מיט מיר.

ווען זיי זיינען אַריינגעקומען אין אַ קליינעם פּוסטן צימער, האָט דער ראַטמאַן זיך באַרוואַקט, ער איז אפילו שוין געווען פּולשטענדיק רעזיג- נירט. ער האָט אָנגעזעהען גראַסמייערן ביי אַ קנעפל פֿון דער מאַרי-

נארקע און א פריעג געטאָן, קוקנדיק אים גלייך אין די אויגן:
— איר האָט געהערט וועגן דער ראָלברייגאדע?
דער דאָקטער האָט א שאַקל געטאָן מיטן קאָפּ אויף ניין. העשעלעס
האָט זיך צעלאכט מיט איראַניע:

— דערפאר פּרעגט איר וועגן א נייעם טערמין, — ער האָט אָפּגע-
לאָזט זיין קנעפל, א מאַך געטאָן מיט דער האַנט און אָפּגעגאנגען אין
מיט פון צימער. — זיי זיינען געקומען צופאַרן צו אונדז. און וואָס מיינט
איר, — ער האָט געמאכט א פּאַטעטישן זשעסט מיט דער האַנט, —
מכּוּה די ארבעטס־לאַגערן? איך האָב זיך ערשט מיט א האַלבער שעה
צוריק דערוואַסט, וועלכע אקציעס די ראָלברייגאדע האָט דורכגעפירט
אין קראַקע, אין וואַרשע און אין די קלענערע שטעטלעך. דאָס זיינען שוין
נישט קיין הונדערטער, נישט קיין טויזנטער. צענדליקער טויזנטער.
איר הערט? צענדליקער טויזנטער.

ער איז אנטשוויגן געוואָרן. ער איז בלאַס געוואָרן, רעדנדיק די
דאָזיקע ווערטער. און איצט, כּדי צו פאַרבאָרגן זיין אומרו, האָט ער מיט
אויפּמערקזאַמקייט פאַרדרייט א פּאַפּיראַס. גראַסמייער האָט אים אָנגע-
קוקט מיט א פּרעגנדיקן בליק:

— ווי מיליט איר? — האָט ער געזאָגט אומזיכער — אויב צענדלי-
קער טויזנטער, איז מסתמא אין די ארבעטס־לאַגערן. וואָס? מסתמא...
העשעלעס האָט פאַרזיכטיק אוועקגעלייגט דאָס שאַכטל מיט טאַבאַק
אויפן שרייבטיש און איז צוגעגאנגען צו אים, פינגולדיק שטעל מיט די ברע-
מען. ווען ער האָט צעפירט די הענט, כּדי אונטערצושטרייכן זיין אומ-
וויסן, האָבן זיינע אויגן אויפּגעהערט צו פינטלען, און די אויגן זיינען
געוואָרן גרויס און קיילעכדיק.

— דאָקטאָר, האָט ער געזאָגט — איך וועל שוין איינגאנגן אריפ-
הערן צו גלויבן אין די ארבעטס־לאַגערן. דאָקטער, ווהיין פאַרן די אלע
מענטשן? ארבעטס־לאַגערן? „אַרבייט מאַכט פריי“ — וואָס? „קראַפּט
דורך פּרוידע“ — וואָס? אָבער איך וויל זיך דערוויסן — זיין שטים
האָט זיך אים איינגעבראַכן כּמעט ביי יעדן וואָרט — ווהיין פאַרן די
מענטשן, וועלכע ווערן גענומען פון די אלע אקציעס? און איר פּרעגט
זיך נאָך וועגן א נייעם טערמין...

גראַסמייער האָט זיך גלייך אָפּגעזענגט. אין דער „גליכער הילף“ האָט
אויף אים געוואַרט אן עלטערער מאַן, וועלכער האָט אים געבעטן צו בא-
זוכן זיין קראַנקע פּרוי, און ער איז מיט אים אַוועק אויף דער וואַנסקע
גאַס. אָבער מע האָט דאָ גאַרנישט געקאָנט העלפן. די פּרוי האָט שוין

געהאט געשוואלענע פיס, א געשוואלן פנים, עס האָט אַיר געשטימט. ווען
 דער דאָקטער האָט זי באטראכט, האָט זי זיך אפילו נישט אויפגעוועקט
 פון איר מאכטלאָזן האַלב־דרימל — ער האָט אָן שום שוועריקייט פעסט־
 געשטעלט, אז דאָס זיינען די לעצטע טעג פון ארעמיע, ער האָט געמאכט
 אן איינשפריצונג און איז געזעסן לעבן דער קראַנקער ארום א שעה, אַב־
 סערווירנדיק די רעאַקציע. ער האָט דאָך אָפגעשאצט די צביעות פון זיין
 האַנדלונג — דאָס סחגערירן וועלכע־ס'איז נישט האָפּטונגען און גער־
 ווען נישט בלויז אן אומזין, נאָר אויך א מאַנגל פון ערלעכער באַציאונג
 צום אמת. אוועקגעצויגן האָט ער דאָס אויפגעקלערט דעם אלטן. דער
 אלטער האָט אָפגענומען דער וואַרטשענדיק, אז ער ווייסט דאָס און, —
 דעם זאָן האָט ער אַרויסגעזאָגט מיט א פאַרבאַרגענער ליידנשאפט —
 אז ער איז זי מקנא.

גראַסמייער האָט צוריקגעקערט אין דער „גיכער הילף“, האָט אינגע־
 נומען א פראַשעק קעגן מיגרען, און אזוי ווי קיין פאַציענטן זיינען נישט
 געווען, און סטעפּאן איז געזעסן מיט לענאן אין דעם אָפּעראַציע־זאַל,
 האָט ער זיך פאַרמאכט אין דעם וואַרט־צימער, כדי איבערצושלאָפּן
 דעם קאַפּ־ווייטיק. דער שלאָף איז געווען א לאַנגער, האַרטער און טי־
 פער. ווען ער האָט זיך אויפגעכאַפט האָבן שוין אין די ווינקלען פון צי־
 מער זיך אָנגעהויבן צו זאַמלען שוואַנס — ער איז געשלאָפּן צוויי שעה.
 סטעפּאן און לענא האָבן נאָך אלץ געשמועסט, אָדער ריכטיקער — דער
 דאָקטער, קוקנדיק אויף זיי האָט זיך בייזוויליק צעשמיכלט — סטע־
 פּאן ווי געוויינלעך, האָט מאַטאַלאַגירט, אונטערשטיצנדיק זיינע אַרויס־
 זאָנוגען מיט א באַדינגלעכער און עפעקטפולער זשעסטיקולאַציע. אָבער
 גראַסמייער האָט שוין איצט נישט געהאַט אַזעלכע זיכערע העכט צו אי־
 ראַנזירן, אָדער מיטצופילן ווי מיט א חודש צוויי צוריק. איצט האָט די
 באַציאונג פון סטעפּאָנען צו לענאן שוין פאַרלוירן. דעם כאַראַקטער פון
 פולשטענדיקער אָפּהענגיקייט, אונטערטעניקייט אָדער קנעכטשאַפט און
 זיך פאַרוואַנדלט אין א דורכגעטראַכטער און — וואָס איז צום וויכטיק־
 סטן — קעגנזייטיקער פריינטלעכער קאָקעטירונג. בפרט, אז די
 אלטע טעמעס זיינען פאַרשוונדן. ביידע האָבן איצט אַרויסגעפונען נייע
 טעמעס, קאַנקרעטע און נישט אָפּפּרעגלעכע. דער שמועס האָט זיך גע־
 וויינלעך געפירט ארום דעם אַרויספאַרן, און סטעפּאן האָט דאָ אַרויס־
 געוויזן נישט בלויז א גלענצענדיקע פאַנטאַזיע, פאַרשטאַנד, שכל און אי־
 בערצייגנדיקן אָפּטימיזם, נאָר ער האָט אויך געקאַנט אַריינדרייען צווישן
 די גלייכגילטיקע ווערטער פלינקע אילוזיעס, וועלכע האָבן עפעקטפול

סיגנאליזירט מכלומרשט גוט פארבארגעטע געפילן. מעגלעך, או גראַס־מיינער האָט זיך צו זיי לעצטנס ווייניקער צוגעקוקט — דאָך האָט סטע־פאנס באַפרייען זיך אויף א געוויסן אופן פון דער צו איבערגעטריבענער אונטערזאָהנטקייט אויסגעזען צו זיין א זיכערער פאקט, און דער דאָקטער האָט צייטנווייז דערלאָזט דעם געדאַנק, אז האָט יינגל האָט שוין שטילערהייט באַקומען א וועלכע — ס'איז באַלויבונג, אָדער מינדסטנס א צוזאָג אויף אַזא. דאָס וואָלט געווען די סאַמע לייכטסטע, אויב נישט אממיינסטן מענטשלעכסטע דערקלערונג פון דעם צייט־אַפּשניט פון זעלבסטזיכערקייט, וועלכער האָט פאַרענדיקט די ליבע פון סטעפּאַנען צו לענען. דאָך וואָלט מען אויך געקאָנט דערמאָנען עפעס אנדערש, וואָס איז נישט ווייניקער מענטשלעך, נאָר נישט אזוי לייכט. נאָר דעמלט וואָלט עס שוין נישט געווען קיין צייט־אַפּשניט ופּון העלבסטזיכערקייט, נאָר פון גלייכגילטיקייט, וואָרעם לענא האָט באַקומען א גענוג געפּערלעכן קאָנקורענט, אז סטעפּאַן זאָל קאָנען אוועקוואַרפן זיין ראָל פון אן אַנד־טערטעניקע און ליידינדיקע מאַריאַנעטקע און ווערן פשוט גלייכגילטיק: דער דאָזיקער קאָנקורענט — פשוט גערעדט — איז פאַקטיש געווען דער וואַלד. דער צויבער פון לענען האָט זיך סוף־כל־סוף געקאָנט צועסן. דער וואַלד נישט. איז זיינע שמועסן מיטן דאָקטער האָט סטעפּאַן לעצטנס נישט געקאָנט באַרירן קיין אנדערע טעמע — ווען ס'איז אפילו אַמאָל אויסגע־קומען צו רעדן וועגן אַמאָרע פראַגן ופּון אן אַלגעמיינעם אָדער אַבסטראַק־טן כאַראַקטער, איז מען אויך סוף־כל־סוף שטענדיק אַרויף אויף דער טעמע ופּון וואַלד, ווי אויף דעם לייט־מאַטיוו, ווי אויף דעם יסוד סיי פון דער דיסקוסיע, סיי פון דער צוקונפט. די דאָקומענטן פון סטעפּאַנען זיינען געווען אויסגעשטעלט אויף דעם נאָמען און פאַמיליע פון פראַנצ־צישעק קיערעק. סטעפּאַן האָט דערזיכער געשפּאַסט: איך הייס אזוי און אזוי — דערביי האָט ער זיך העפּלעך פאַרזייגט — איך האָב געענדיקט א גרונט־שול, ביזן געווען אויף א סאַניטאַר־קורס און איצט... איצט פאָר איך אין וואַלד. וואָס? איך הייס פראַנצישעק קיערעק.

מע האָט געקאָנט מיינען, אז ער האָט זיך אויסגעפּונען א פּרעכטיקע פאַרוויילונג. און דערזיכער האָבן די שמועסן מיט לענען געמוזט אויסזען נישט אנדערש, ווי די שמועסן מיט גראַסמייערן און אַן שום צווייפֿל־זיינען זיי אויך געווען געוויימעט דער דאָזיקער פּרעכטיקער מיסטיפֿ־צירטער שפּיל. איבעריקנס, איז נישט דאָס געווען האָס וויכטיקסטע — זייער עלטער און זייער אַהפן פון קלערן זיינען געווען די סיבה פון זיי־ער בייחנס אַפּטימיזם. איין זאַך האָט דאָך געקאָנט אין דעם אלעמען נישט

בלויז פארווהוודערן, נאָר אויך אויפֿרעגן: דער מרחק, וועלכער האָט אָפֿ-
 געטיילט דעזעלעסן פון לענען, סטעפאנען פון יענער קראנקער פרוי
 אויף אורעמיע, קאָלסקין פון דער פרוי בערגמאן — דאָ וויינען פאָרגע-
 קומען אומגעוועכטיקייטן, וועלכע זיינען דערמיט געוואָרן נאָך גרעסער
 און ביטערער, וואָס זיי זיינען נאָטאמאָל געוואָרן אינספּירירט דורך דער
 שטויבענדיק טרעפלעכער טאקטיק פון דייטשן מוּת. שוין אויף דער „גיי-
 כער הילף“ אליין איז דאָס געווען ביי גאָר קענטיק. דער ארויספאָר פון
 ווייסן האָט זיך פארוואנדלט אין אַ מאַמענט, וועלכער האָט נישט בלויז
 געענדערט די האַפֿענונגען פון סטעפאנען און גראַסמייערן, נאָר אויך
 פארטיפט די איינפאַכטיק פון בערגן. אלע, יעדער מענטש און יעדעס
 הויז, זיינען אין שטראַם פון די טעג געשוואמען אלץ מער איינזאמער
 — אפילו סטעפאן און דער דאָקטער, וועלכע ס'האָט אויסערלעך פאריי-
 ניקט איין גורל, האָבן זיך געפונען אלציינס צויט אייטער פון צווייטן,
 ווי דער רואיקער קאָלסקי פון שווייגנדיקן בערגן. אָט איז אָנגעקומען די
 מינוט, וועלכע האָט באדארפט דעצידירן וועגן דער צוקונפט — און דאָ
 איז זיכער געווען פארהאָרגן דער סוד פון דער אלץ מער זיך אויס-
 ברייטנדיקער איינזאמקייט, פונקט ווי די דאָזיקע נאָענטע צוקונפט האָט
 באדארפט דעצידירן וועגן אזא גרויסער און איבעראשנדיקער זאך, ווי
 געבורט, אָדער טויט. גראַסמייער, קלערנדיק וועגן דעם, פרויבירנדיק
 קלערן וועגן דעם מיט דער פולער רואיקייט, נאָך מער: מיט פולן אָב-
 יעקטיוויזם, האָט זיך שטענדיק פארהאלטן אויף איין פונקט — ווו זיי-
 נען די קוועלן פון דער שנאה, וועלכע וויל נישט בלויז מאַרדן און פאר-
 שפּרייטן גרויזאמקייטן, נאָר שטרעבט אויך מיט אַ שטויבענדיקער פלינ-
 קייט און מיט אַ פארשטאנד, וועלכער איז ווערט צו באווייזן, אומצו-
 ווארפן אלע אמתן פון דעם מענטשלעכן סדר-דעוילם? די שייטערהויפנס,
 וועלכע האָבן געפלאקערט אויפן באפעל פון טאַרקוועמאדאָן, זיינען ערשט
 דורך וואָלטערן באצייכנט געוואָרן ווי האָס גרעסטע פארברעכן אין דער
 געשיכטע, כאַטש זייער פלאם האָט מכלומרשט באדארפט זיין אָנגעגעם
 דעם רבנוֹש־ל־עולם. איבעריקנס, זיינען נישט נייטיק אזעלכע פאטעטי-
 שע ווייטגרייכנדיקע מעטאפאָרן. גראַסמייער האָט געפאָדערט פון לעבן
 א געוויסע געוועזענעסטיקייט אין דעם פשוטן זין פון וואָרט. די אכטונג פאר
 זיין פראַפעסיע האָט ער פאקטיש געשטיצט אויף דער אכטונג פון דער
 דאָזיקער געוועזענעסטיקייט. עס האָט זיך אזוי ארום געהאנדלט אין דעם,
 וואָס געוועזענעסטיק איז דער טויט אין עלטער פון זיבעציק יאָר, וואָס גע-

זעצמעסיק איז דאָס אָפּהיטן פון געוויסע קאָלעקטיווע, יורידישע, געזעל-
שאַפּטלעכע און עסטעטישע אָפּמאָכן.

פון דעם זון-סיסטעם ביז דער צירקולאציע פון בלוט האָט געווירקט
א סיסטעם, וועלכער האָט זיך געשטיצט אויף א געזעצמעסיקער אנאָמאַ-
מיע — גראַסמייער האָט אין פּוֹלן באַוווּסטזיין פון דעם פּאַקט געקעמפט
קעגן אלערליי קרענק, נישט פון דעם סאַמע פּרימיטיוון און אוטיליטאַרו
שטאַנדפּונקט, נאָר קודם-כל מחמת דער פּאַרנופּטיקער 'שנאה צו יע'-
זער פּאַטאַלאָגיע.

מער ווייניקער מיט א וואָך צוריק האָט ער אַ פּרעג געטאָן ביי בערג
וועגן זיין מינונג. נאָך דעם אַרויספּאַר פון ווייטן פּלעגט ער אין די
אַונטן אַריינקומען צום אַלטן, פּרווונדיק פּאַרפירן מיט אים אַ שמועס
אויף דער טעמע פון זיין פּאַוויאַטאַווע שטעטל און דער רעסטאָראַציע
אין מאַרק. ווען בערג האָט מיט פּאַראַסטובג אויסגעמיטן אַזאַ שמועס
איז ער אַיבערגעטאַנגען צו טעמעס געענטערע פּאַר יענע צייטן. נישט
געקוקט אויף דעם איז ער אויפגענומען געוואָרן לגמרי נישט פּריינטלעך.
באַזונדערס אין ערשטן אַונט נאָך ווייס פּאַראַט — ווי בערג האָט דאָס
שפּעטער אָנגערופּן, דער אַלטער האָט דעאָגירט מיט אַ פּאַרביסן
שווייגן, אָדער העכסטנס מיט אַיינציקע זילבן. קלאָר, אַ גראַסמייער אָנ-
טרעפּנדיק אויף אַזאַ דעציזירטן ווידערשטאַנד, האָט אָנגעהויבן צו קו-
מען אַלץ זעלטענער און פּאַרבלייבן אַלץ קרצער. ענדלעך האָבן די באַ-
ציאָונגען אָנגענומען זייער אַייגנטלעכע פּאַרעם. עס האָבן זיך צוריקגע-
קערט די אַלטע געווינהייטן; בערג, פּונקט ווי פּאַר ווייס דערשיינען,
איז געווען שטרענג, פּאַרוויכטיק און טרוקן. מיט אַ שאַטן פון אַכטונג
האַט ער אויסגעהערט די רייך פון דאָקטער, צייטנווייז האָט ער אָפּגע-
ענטפּערט, אַן אויסגעגלייכטער, מיט די הענט אויף די קני. אין דעם
אַונט זיינען ביידע געזעסן ביים אָפּענעם פּענצטער, און דער ווינט פון
אַ זיך אָנהייבנדיקן שטורעם האָט געקילט זייערע פּנימער. אין מיט פון דער
גאַס זיינען געטאַנגען צוויי קינדער, האַלטנדיק זיך ביי די הענט — דאָס
קלענסטע, אַ מיידעלע, האָט געטראָגן אַ קליידעלע אָן אַרבל, זי האָט דע-
ריבער דעם יודן-באַנד געטראָגן אויפן נאַקטן הענטל איםער דעם על-
בויגן, זי אַ בראַנזאַלעט. גראַסמייער — אַיזער ס'איז אַנטשטאַנען אַיי-
נע פון די אַזוי אָפּטע שווייגנדיקע מינוטן — האָט גערעדט וועגן געטאַ.
ווייל דאָס איז פּאַרגעקומען אין טאָג, ווען מען האָט אַרויסגעהאַנגען צום
צווייטן מאַל די מעלדונגען, און איצט, אָנווייזנדיק אויף דעם פּאַרעלע,
האַט ער זיך געווענדעט מיטן פּנים צו בערגן:

— צי האלט איר נישט, אז דאָס איז דער גרעסטער סארבאריזם?

בערג האָט זיך קיין ריר נישט געטאָן.

— פארוואָס? — האָט ער געפרעגט.

גראַסמייער האָט בדעה געהאָט זיך אויפצוקאָכן פאר דער דאָזיקער זינגלעך פראַגע, אָבער די קינדערלעך זיינען דערווייל פארשווונדן היינטערן ראָג פון דער גאָס און ס'האָט אים דעריבער פארפעלט דער קאָג-קרעטער פּלאַסטישער ביישפּיל פון דעם, וואָס ער האָט געוואָלט אויפֿ-קלערן, ער האָט אויך טיילווייז פארשטאנען זיין אומבאטראַכטיקייט. ער האָט דאָך באַשלאָסן אויסצונוצן די געלעגנהייט, און ווענדנדיק זיין בליק נאָכאמאָל צום פענצטער, האָט ער זיך אָנגעשפּאַרט מיט ביידע הענט אין פאראפעט.

— הער בערג, — האָט ער פאמעלעך געזאָגט — איך וואָלט גע-וואָלט וויסן, וואָס קלערט איר וועגן דעם אלעמען? דאָס הייסט, נישט וועגן דעם, וואָס וועט מיט אונדז געשען, אָדער עפעס ענלעכעס דערצו. נאָר אין אַלגעמיין — ער האָט געזוכט די אַנטשפּרעכנדיקע ווערטער — וואָס איז דאָ דאָס גרעסטע פארברעכן?

— אין אַלגעמיין? — האָט בערג שטרענג אַ שאַקל געטאָן מיטן קאָפּ — דאָס פארברעכן?

— יאָ.

דער ווינט האָט שוין געבראַכט צו טראָגן די ערשטע גרוי-סע טראַפּנס רעגן, ס'איז געוואָרן טונקעלער, און פונדערווייטנס, נאָך אַ בליץ-אַפּשייך, האָט זיך פאמעלעך אַ קאָלער געטאָן אויך אזוי ווייט דער ערשטער דונער. בערג האָט זיך אויפגעהויבן פון שטול, פארמאכט דאָס פענצטער, און אין ציבאָר איז גלייך געוואָרן דושנע. דערנאָך ערשט, נישט זעצנדיק זיך צוריק אויף זיין אָרט, האָט ער געענטפערט — ער איז געשטאנען אַן אויסגעגלייכטער, אַ קאלטער, אפילו מיט אַן אויסדרוק פון גרינגשעצונג.

— איך ווייס גאַרנישט, — האָט ער אָנגעהויבן, ווי וועלנדיק אויס-מיידן די פראַגע פון האַקטער, נאָר ער האָט זעט אויס, אָנערקענט, אז ער מוז סוף-כל-סוף אויפקלערן זיין שטאַנדפּונקט, ווייל ער האָט זיך נאָך מער אויסגעגלייכט און אויפגעהויבן די הענט צו דער באַרד. אין דער מינוט איז ער ווידער געוואָרן דער אלטער מיט די שטאַלצע נישט-צו-טריטלעכע שטריכן — ווי פאר די צייטן פון ווייסן, האָט ער אַייליק איצט גערעדט גיכער צו זיך און פאר זיך, קוקנדיק צום פענצטער, הינטער וועלכן דער ווינט האָט קרום געטראָגן בייטשן רעגן.

— איך ווייס גארנישט, — האָט ער איבערגעזאָרט — יאָ, אָבער דערפאַר וויסט שוין דער רבנוֹ-של-עולם, און קיין שום זאַך געשעט נישט אָן זיין וויסן, וואָס פאַר אַן אמתדיקע מיינונג קאָן איך האָבן? איך קאָן נאָר בעטן גאָט, איך מוז בעטן, גאָט משפּט אָן מיר.

די דאָזיקע אויפגעבלאָזענע ווערטער האָט ווידער באַגלייט אַ וויי-טער דונער, נאָר שוין אַ מער געענטער ווי פריער, און גראָסמייער האָט אַ שמייכל געטאָן מחמת די צופעליק אראַנזשירטע רעזשיסערישע עפעקט טן, צום גליק האָט בערג נישט באַמערקט די דאָזיקע איראַניע. נאָך מער: דער בולטער — ווי ער האָט געמיינט — צייכן פון געטלעכן צאָרן האָט גורם געווען דערוואַ, אַז ער זאָל שוין מער נישט האַמעווען זיינע ווער-טער, ער האָט אַפילו אויפגעוויבן די שטים, סדי איבערצושרייען דעם גערויש פון רעגן איבערן דאָך און איבער די שוויבן.

— צי קאָן דער רבנוֹ-של-עולם אויז האַנדלען, — האָט ער אַיי-גערופן — אַז ס'זאָלן געשען פאַרברעכנס לגבי די אומשולדיקסטע, און זיי זאָלן דערנאָך נישט זיין באַשטראַפט? צי וועט עמעצער דאָס זאָגן? צי קאָן דער אויבערשטער נישט באַשטראַפן אַ פּאָלק, ווען דאָס פּאָלק האָט אין אים פאַרגעסן? ער קאָן? ער וועט אויך קאָנען באַשטראַפן די, וואָס מאַרדן יונגע קינדער און זקנים. אָבער קודם-כל משפּט ער אליין אלעמען און קינער ווערט פון אים נישט אַנטריינען.

גראָסמייער האָט געקוקט אויף אים פון הינטער פאַרמרושעטע ברע-מען, הינטער דער לעכערלעך פאַטעטישער דרשה פון אוועלכע הויכע ווערטער, הינטער די דונערס און בליצן, וועלכע האָבן באַלויכטן בערגט פנים, דאָס הייסט הינטער דעם גאַנצן אָן שום ספק קאָמישן צונויפפאלן זיך פון די אומשטענדן, האָט ער דאָך באַמערקט אַ בילד, וואָס האָט זיי-ער פיל מענטשן געקאָנט רירן. קודם-כל איז בערג אליין אלץ מער אריין אין התלהבות, צעשוויבערט די באַרד, און די לינקע האַנט האָט ער אויפ-געוויבן אין דער הויך. ער גופא האָט שוין מסחמא נישט געצווייפלט אין דעם, אַז גאָט אליין האָט דערהערט זיינע ווערטער און באַשטעטיקט זייער אמת דורכן שטורעם, איבעריקנס? ווען מען זאָל דאָס בילד איבער-טראָגן אין דער ראם פון אַ ליוונטענער דעקאָראַציע און די געשמאלט פון בערגן אינשטעלן אויפן פּאָן פון אַ קאָלומנע, וועלכע איז איבער-געבראָכן אויף דער העלפט, וואָלט דאָס געווען דער נביא — דער טראַג-גישער נביא ירמיהו, וועלכער פרעדיקט גאָטס גערעכטיקייט אויף די חורבות פון דער פאַרברענטער ירושלים. דער אלטער האָט איצט גע-רעדט נאָר פאַר זיך, זיין אָנגעשטרענגטע כריפּלענדיקע שטים האָט זיך

מחמת דעם גערויש פון רעגן געהערט ווי פון דער ווייט. דער דאָקטער
האַט צוגעמאכט די אויגן.

— און אפשר האָט דער רבֿנוֹר־שֶׁל־עוֹלָם געוואָלט דערמאָנען זיין
פאַלק, אז מע טאָר אין אים נישט פאַררעסן און, אז מען דארף אָפהיטן זיין
אַמונה? און אפשר האָט ער אויסגעקליבן די דייטשן אויף די פאַרברעכער,
כדי ער זאל זיי דערפאַר נאָך מער באשטראַפֿן? מע דארף בעטן צו גאָט,
מע דארף בעטן — האָט ער געוואָרנט. — משפּטן? משפּטן וועט נאָר דער
רבֿנוֹר־שֶׁל־עוֹלָם! נאָר ער! איך נישט...

ער איז פּלוצעם שטיל געבליבן. גראַסמייער האָט זיך אומגעקוקט
צו דער טיר. אויף דער שוועל איז געשטאַנען סטעפּאַן און אים געמאכט
א צייכן מיט דער האַנט.

— קום צו א קראַנקן.

בערג האָט זיך אויסגעדרייט צום פענצטער און האָט שוין מער אויף
גאַרנישט געלייגט קיין אכט, דער דאָקטער איז דעריבער שנעל ארויס־
געגאַנגען. ווען זיי זיינען געלאָפֿן איבער די טרעפּ, האָט סטעפּאַן לאַכטנדיק
א פּרעג געטאָן:

— וואָס איז דאָס פאַר א לצנות?

גראַסמייער האָט געענטפּערט ערשט נאָך דעם באטראכטן דעם קראַנ־
קן, אקצענטירנדיק, איבעריקנס, זייער דייטלעך די קאָמישע און ערנסטע
מאָמענטן אין דער גאַנצער סצענע. ער האָט דאָך געמיינט, אז א מענטש,
אָדער מענטשן, וועלכע זיינען ווייניקער סקעפטיש פון אים, אָדער ביי
וועלכע עס איז אפילו בלויז שוואכער אנטוויקלט דאָס געפיל פון הומאָר,
וואָלטן ווארשיינלעך ארונטערגעפאלן געוויסע סוגעסטיעס. מען דארף מודה
זיין — האָט ער לאַיאַל צוגעגעבן — אז דאָס וואָלט אפילו געווען פאַר־
שטענדלעך. בפרט, אז ער אליין איז זיי אויך טיילווייז ארונטערגעפאלן,
אָדער פינקטלעכער זיך אויסדריקנדיק, ער האָט אויסגעפונען א געוויסע ענ־
לעכקייט צווישן בערגן און זיך: ער האָט פשוט באמערקט, אז בערג, רופֿן־
דיק גאָט פאַר דעם אינציקן שופֿט פון אלע אומגליקן, וואָס געשעען און
אויסמיידנדיק ארויסצוזאָגן זיין אייגענע מיינונג, דריקט לגמרי נישט אויס
דערמיט זיין אויסשליסלעכע פּחדנות. צי קאָן מען דאָס אַנרופֿן ארויס־
דרייען זיך פון פאַראַנטוואָרטלעכקייט — אָן ושום ספק. נאָר אים, גראַס־
מייערן, דאכט זיך אויס, אז אזא שטארקער צוטרוי צו גאָט איז אויך
א גלויבן אין דער געזעצמסטיקייט פון דער גאַנצער וועלט.

— דער דאָזיקער מענטש. — האָט ער געזאָגט שנעל און נאכלעסיק
— איז אזוי פיל הכנעהדיק, אז ער פאָדערט נישט קיין באַלידקע גערעכ־

טיקייט פאר זיך. אָבער... אָבער ער ווייסט איין זאך ארויסגעצייכנט: קיין שום זאך וועט די מענטשן נישט ארויסשטויסן פון דער געטלעכער אָרדענונג אין איר אמתדיקן זין. אָדער פון דעם גוטן און גערעכטן וועלט-סדר. דאָס וואָרט „געטלעך“ האָט ער באנוצט ווי א סימבאָל, מײן איך, און די, וואָס היטן אים אָפּ, און מיר, וואָס גרינגשעצן אים, קאָנען זיך סוף־כל־סוף לייכט טרעפן.

— וואָס פאר א נארישקייטן, — האָט סטעפאן געחזקט — טרעפן זיך צווישן דונערן און בליצן?
— יא, די האַזיקע פארערונג, — האָט דער דאָקטער נישט מסכים ווען — איז דאָך סוף־כל־סוף א צוטרוי נישט צו גאט, נאָר צו מענטשן. סטעפאן האָט געהויבן מיט די אקסלען.
— טאקע צוטרוי, — ער האָט זיך צעלאכט — איך האָב אייך ביידע געטראָפן מיט אויסערגעוויינלעך נארישע מינעס. אָ! הכנעה! קעגן וואָס? מיט הכנעה לייגן דעם קאָפּ אונטערן מעסער? אָ, נישט בלויז מיט הכנעה; מיט צוטרוי.

דער דאָקטער האָט ווייטער געוואָלט עפעס זאָגן, אָבער סטעפאן האָט נישט מסכים געווען — עס זיינען אים אָנגעגאנגען בלויז די ענינים פון וואלד, פון ארויספאָרן, פון שאַפער, ער האָט קלאָר און אָפּ אונטערגע- שטראַכן זיין ווידערווילן צו אלערליי דיסקוסיעס, גראַסמייער האָט אים דעריבער גלייך נאָכגעגעבן. ער איז, איבעריקנס, געווען אין א גוטער שטימונג — אלע זיינע אייגענע וואקלענישן און פאָראורטיילן בנוגע זיין ארויספאָרן האָט באווייזט סטעפאנס יוגנטלעכער אָפטימיזם. סטעפאן האָט קיין שום ספקות נישט געהאט. די וואָך, וועלכע איז פאָריבער פון יענעם טאָג, איז נישט געווען קיין לייכטע — שוין צוליב דעם, וואָס דעם צוואַנציקסטן האָט מען אָנגעהויבן טאפן מענטשן צו דער ארבעט ביים פארציימען דאָס געטאָ. מע האָט געסאפט פון די טאסן און די הייזער. — עס האָבן זיך דערמיט פארנומען די דייטשן און באנדערלאַנדערס, נישט קאריגנדיק דערביי קיין געשרייען און קלעפּ. מע האָט אויך דערציילט, אז די פארציימונגען אין די געגנטן פון דער זשעלאַנא-גאס, וואָנסקא-גאס און דער באַן־בריק מאכן מענטשן פון לאַגער, וועלכע — ווי מען האָט געשמעקט — דארפן אומקומען אויף א שוידערליכען אופן. אָבער נישט געקוקט אויף דעם, וואָס אפילו לענא האָט זיך באַמרוואיקט פון די ידי-עות, וועלכע די פאציעטן האָבן געבראכט, האָט זיי סטעפאן גרינגע- שעצט אמת, ער האָט ארויסגעוויזן מיטגעפיל און אויפגענוג, אָבער דער דאָקטער האָט זיך נישט געקאָנט קעגנשטעלן דער סוגעסטיע: סטעפאן

האָט זיך פארהאלטן אזוי, ווי ער זאָל זיך שוין געפונען אויסערן קרייז פון די האַזיקע אומגליקן, וועלכע ער האָט מיטגעפילט און צוליב וועלכע ער האָט זיך אויפגערינגט. נאָך מער: סטעפאן האָט דער איינציקער נישט געגלויבט אין דער פליאַטקע וועגן פארלענגערן העם טערמין פון פאָר-מאכן דאָס געטאָ. ווי דאָס אלץ זאָל האָבן געשען אויסער אים, און אויב שטיין, וועלכער האָט א דאנק די קאָלסקיס און לענען באשטימט זיין ארויספאָרן אויף דעם זעקסאונצוואנציקסטן אויגוסט, האָט זיך פארהאלטן גענוג פחדנדיק און פאַניקעריש, האָט סטעפאָן געקענט דינען אַלס ביישפּיל פון מוטיקייט. דרך-אגב, האָט גראַסמייַער חושד געווען, אז ער פארמאָגט נישט אזוי פיל מוט, וויפּל ער האָט פאנטאזיע, איינס האָט יצ' דנפאלס אויסגעזען צו זיין זיכער: סטעפאָן האָט געגלייבט אין דעם דערפאָלג פון זייערע פלענער.

איבעריקנס האָט ער אייטענען אזוי, ווי ער זאָל האָבן רעכט. צום קומענדיקן אָונט — נישט אויסנוצנדיק שוין דעם באַווך ביי די ווילמעריס אַלס תירוץ — האָט גראַסמייַער זיך אוועקגעלאָזט צום שאַפער. די טיר האָט אים געעפנט זיין נידעריקע און דארע פרוי, דאָס מאָל שוין אינגאנצן פריינדלעך. דער שאַפער איז געווען א פעסטער מאן פון מיטעלן ווקס מיט שארפע קליינע אויגן און א קיילעסדיק פנים. ער האָט ליב געהאט צו לאכן און צו זאָגן גראַבע ווערטער און פעטע וויצן, ער האָט אויפגע-נומען דעם דאָקטער כמעט הארציק, ער האָט אוועקגעשטעלט אויפן טיש א פלעשל און געפאָדערט, געדיכט לאכנדיק, אַן שום סיבה, א פאָר גלעז-לעד, אלץ איז געווען קלאָר און פשוט — דער לאסט-אויטאָ פון דער גלאַזפירמע פאָרט ארויס קיין ווארשע צום אכטאונצוואנציקסטן ניין אָונט. דער דאָקטער מיטן צווייטן דארפן ווארטן אין דעם געסעלע היי-טער דעם קאָנציעַאַל אויפן נאָמען פון דער הייליקער מאלגאָזשאטא, ווייל אין דער צייט, האָט דער שאַפער געגעבן צו פארשטיין — איז שוין טוב-קל, דאָס געסעלע איז קליין און שאַטנדיק, ער וועט פארפאָרן פינקטלעך ניק, און אין א זיבן, אכט שעה וועט אלץ זיין אין אַרדענונג, גראַסמייַער האָט נישט דרייסט געפרעגט וועגן דער פרוי בערגמאן און ראָמעקן. דער שאַפער האָט זיך אָנגעכמוּדעט, נאָר ווען דער דאָקטער האָט דערמאָנט וועגן געלט, האָט ער זיך צעלאכט:

— געלע? איך טו עס נישט צוליב געלט, — ער האָט געהויבן מיט די אקסלען — איך האָב אייער געלט אין הינטן. נו, וואָס? — האָט ער זיך געווענדעט צו דער פרוי.

— עס קומט אויס איך זיי מיטצונעמען, וואָס?

זי האָט צוגעשטימט מיט א קאָפּ-שאַקל, זיי האָבן דעריבער נאָכאמאָל איבערגעחזרט די פרטים, כדי גלייך זיך אָפּצוגעזעגענען. זאָר אייפשטייענ-דיק שוין, האָט גראַסמייער זיך דערמאָנט די דערטער פֿון העשעלעסן און פארריכט די ברילן.

איר האָט עפעס געהערט, — האָט ער זיך געווענדט צום שאַפּער — וועגן דער ראָלברייגאדע?

דער שאַפּער, וועלכער האָט ערשט מיט א רגע פריער געלאכט פון א פעטן וויץ און מיט דער דלאַניע זיך געווישט די טרערן אין די ווינקלען פון די אויגן — דעהערנדיק די דאָויקע פראַגע, האָט זיי אויפּמערקזאָם צעעפנט, און די הענט מיט די צעפלאצטע נעגל זיינען געבליבן אויפן פנים:

זיין פרוי האָט שנעל געזאָגט:

— יאָ, יאָ, מיר האָבן געהערט...

— נו, א גוטע נאכט, — האָט דער שאַפּער זיך געזעגנט — וואָס איז שייך דער ראָלברייגאדע? גיט אכטונג אויף זיך, גיט אכטונג, זיי זיינען דאָ נישט געקומען אויף אורלויב...

דער קומענדיקער טאָג איז געווען דער לעצטער ארבעטס־טאָג פון שטיינען מיט לענען, דער כירורג האָט דעריבער באשלאָסן איינצואַר-דענען צו אָונט־צו — ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט — א געזעגענונגס־סעודה. ער האָט נישט געקאָנט שלאָפן, זיין שייך פנים האָט זיך דעריבער באדעקט מיט קנייטשן, ער האָט געפרוווט צו זיין הומאַר־פּול און צו וויצ־לען זיך, ער האָט זיך באמיט צו האָבן א זאָרגלאָז אויסזען — ס'איז גע-ווען אומאָנגענעם צו קוקן, ווי דאָס אלץ האָט זיך אים נישט איינגעגעבן. סטעפאן, וועלכער האָט אפילו איצט, פארן געזעגענען זיך, נישט געוואָלט אָפּזאָגן פון וויצלען זיך איבער ושטיינען, האָט אויפּמערקזאָם געמאכט גראַסמייערן אויף א כאַראַקטעריסטישן פרט: דער כירורג איז אָפט גע-שטאנען פארן ושפיגל, האָט באַנעצט ביים קעמען ווי האָר, כדי זיי זאָלן זיך נישט דרייען, ענדלעך האָט ער זיך אויך פארלאָזט קליינע וואַנצעלעך — עס איז אים אזוי נישט געגאנגען אין ענדערן זיינע שטריכן, ווי ער האָט פשוט געוואָלט אלעמען איבערצייגן, אז זיי זיינען זיכער. לענע און אירע עלטערן זיינען אין דער הינזיכט געווען כמעט אָן שום פגם: בלאַנ-דע, העל־הויטיקע מיט גלייכע געז און גלייכע האָר. איין שטיק האָט אויס־געזען גענוג פראַוואַצירנדיק — דערצו האָט נאָך זיין שיינקייט צוגעצויגן די אויפּמערקזאָמקייט. אמת, מען האָט אים געקאָנט אַנרוּפן פראַנצויזישע אָדער איטאליענישע שיינקייט, אָבער — לויט סטעפאנען — זיינען דאָס

נישט געווען קיין אייגנשאפטס-ווערטער, וועלכע קאָנען קומען צום לייכ-
טסטן אויפן געדאנק. גראַסמייער האָט די האַזיקע מיטגלידער געהערט נישט
גערן. ער האָט באַמערקט, אז זיי זיינען צו שטארק נישט לאַיאל. סטעפאָן
האָט מיט אויפגעגונג אויפגעקלערט זיין שטאנדפּונקט: הונדערט מאָל
מער נישט לאַיאל איז פון שטיינס זייט דאָס, וואָס ער שטעלט אויס אַיף
סכנה לענען דורך דעם אומצווייפלהאפטן עגאָיסטישן פאַרבינדן זיך מיט
איר דורך דעם אויסנוצן צווייפלהאפטע סענטימענטן.

— דו מינסט, — האָט זיך גראַסמייער פאַרוווגהערט — אז זיי זיי-

נען ווירקלעך צווייפלהאפט?

סטעפאָן האָט נישט געקאָנט ענטפערן, ווייל אין דיזשור-צימער איז
גראַד אַריינגעקומען שטיין, ס'איז שוין געווען זעקס נאַכמיטאָג. ער האָט
זיך דעריבער אָנגעהויבן דענערזוירן. לעטע האָט זיך פאַרשפּעטיקט,
זי האָט באַדאָרפט קומען האַלב פינף.. ער האָט זיך צוגעזעצט. נאָר גלייך
אויפגעשטאַנען, צוגעדריקט צום אש-בעכער דעם נישט-דעררויכערטן
פאַפיראַס, אַרויסגעוואָרפן אים דערנאָך דורך דעם פענצטער און אָפּגע-
ווישט די הענט. סטעפאָן האָט אים אַבסערווירט מיט א שאַטן פון ביזוויי-
ליקייט אין בליק, גראַסמייער האָט אויפמערקזאם אויסגעווישט די בריילן:

— איך האָב דאָס געפיל, — האָט ער אומדרייט געזאָגט — ווי

שטענדיק, ווען מע באַגלייט פריינט צום צוג, און אליין בלייבט מען,
ס'איז שטענדיק אן אומאָנגענעם געפיל. אביסל אומרו, אביסל קנאה.

שטיין האָט אָפּגעענטפערט מיט א דאַנקבארן בליק, ער האָט אפילו

א שמייכל געטאָן, אָנגעמענדיק דעם דאָקטער פאַרן אָרעם.

— איר דאָך אויך... — האָט ער געמאַכט א זשעסט פיל מיט האַרצי-

קייט — נאָר... איך ווייס נישט, צי קנאה איז דאָ אויפן אָרט.

— דאָך, — האָט גראַסמייער א שאַקל געטאָן מיטן קאָפּ — מיר

בלייבן נאָך דאָ צוויי טעג, אָדער עס זעט אויס אזוי, ווי לענט, דו און די
קאַלסקיס וואָלטן שוין געשטאַנען ביי די פענצטער פון וואָגאָן, וואָס? און
מיר וועלן אין א ווילע אַרום אָנהייבן נאַסגיין דעם צוג, ביז מיר וועלן
בלייבן פון הינטן.

שטיין האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים פענצטער און זיך פאַרקעמט

די האָר.

— יאָ, — האָט ער נישט זיכער געזאָגט — אָבער קנאה? סוף-כל-

סוף האָט מען אַנדזערעו דייזעס נישט וואָס מקנא צו זיין. דאָס זיינען נישט
קיין דייזעס פאַר קנאה. איך פריי זיך נישט — ער האָט אומגעדולדיק

געהויבן מיט די אקסלען. — פונדאמען קאָן איך וויסן, ווו אונדזערע ריי-
זעס וועלן זיך ענדיקן?

א רגע האָבן אלע חריי געשוויגן. איבער די דעכער האָט זיך דורכ-
געטראָגן א גערויש פון שווערע מאַטאָרן, און דער כירורג האָט זיך אריי-
בערגעבויגן איבערן פענצטער, כדי א קוק צו טאָן אויפן הימל.
— דריי... זעקס, — האָט ער געציילט — ניין, באַמבירער.
— שרעקסט זיך? — האָט סטעפאָן געפרעגט.

גראַסמייער האָט אויף אים שטרענג א קוק געטאָן, דערנאָך איז ער
צוגעגאנגען צו שטיינען און אים אַנגענומען פארן עלנבויגן.
— הער, זיי זיינען אריבערעגאנגען אין מיט פון צימער — וויפל
טויזנטער וואָלטן אונדז מקנא געווען דעם דאָזיקן ארויספאַר? פאָרגעס
נישט...

— איך פאָרגעס. איך מוז פאָרגעסן. דיין אַרגומענט איז קיין אַרגו-
מענט נישט. וואָלסט פונקט אזוי גוט געקאָנט זאָגן — ער האָט זיך שוין
אפילו אַנגעהויבן אויפטרעטן — אז אונדז וועלן מקנא זיין מיליאָנען. דאָס
גייט מיך נישט אָן. פונדאמען קאָן איך וויסן, ווו אונדזער רייזע וועט זיך
ענדיקן? אומקערנדיק זיך היינט פון שטאָט, האָב איך אַנגעלייגט א האַלבע
שעה וועג, ווייל א שוואַרצע קאָץ איז פאר מיר דורכגעלאָפן, און איך האָב
געמוזט פאָרקערעווען. וואָס פאר אַן אומזין. אָבער אפילו אזעלכע אומזין-
ניקייטן פירן ארויס פון גלייכגעוויכט. מײן גאָט...

לענע איז אַנגעקומען אין א מינוט שפעטער. זי האָט זיך פארשפּע-
טיקט, ווייל מע האָט באַדארפט איבערפאָקעווען די וואַליזעס. דערפאר האָט
זי געבראכט וויין, וועלכן מען וועט אויסטרינקען פארן אלגעמיינעם גליק
און פארן טרעפן זיך נאָך דער מלחמה, דער כירורג איז דערביי פריילע-
כער געוואָרן, און ווען זיי האָבן זיך אויפן צווייטן טאָג געוועגנט, האָט ער
פולשטענדיק צוריקבאָקומען זיין הומאָר און טעמפּעראַמענט. דאָס איז גע-
ווען פינף פארטאָג, איבער די טאָסן זיינען געשווימען געפלען, און גראַס-
מייער מיט סטעפאָן זיינען געשטאנען אויף דער שוועל, האַלטנדיק די
הענט אין דער הויך אין א געוועגענונגס-וועסט. ווען לענע האָט זיך אומ-
געקוקט, איז סטעפאָן צוגעלאָפן צו זיי, שטיין האָט זיך אומרוואַיק אויסגע-
דרייט:

— וואָס איז געשען?

— גאָרנישט, — האָט סטעפאָן אַנשטרענגנדיק זיך, א שמיכל גע-
טאָן — איך וועל איך אביסל באַגלייטן.
ער איז געגאנגען ביי דער זייט פון לענע, און אין דער שטילקייט

פון דער נאך דרימלענדיקער שטאָט האָט דער עכאָ פון זייערע טריט זיך אָפגעשלאָגן ווייט און הייליך, ענדלעך האָט סטעפאָן זיך אָפגעשטעלט. — איך וועל שוין צוריקגיין, א געלונגענער וועג, א גליקלעכע רייזע, לענע האָט אָפגעענטפערט מיט א שמיכל און שווינגנדיק אים א קוש געטאָן אין באַק, דער כירורג האָט אים דערלאנגט די האנט מיט גערירט-קייט.

— יא, יא, גליק.

עס האָט זיי גלייך צעשיידט דער אויסבייג פון דער גאס, גראַסמייער איז נאָך געשטאנען אויף דער שוועל פון דער „גיכער הילף“ ער האָט פאָ-מעלעך אויסגעווישט די ברילן און מיט פארושמרעטע אויגן געקוקט אין דער הויך, ווו פון הינטער דעם געפל האָבן יעדע וויילע אויפגעשיינט איבדז-לען, העלע פון דער זון, דערזענדיק סטעפאָנען האָט ער צוריק אָנגע-טאָן די ברילן.

—איצט איז אונדזער ריי.

נאָכן צעשווימען זיך פון די געפלען האָט דער פרימאָרגן זיך אַלץ שפּעטער אויסגעלייטערט און ארום זיבן איז דער הימל שוין געווען איי-נאנצן ריין, העל און רואיק, סטעפאָן איז געלעגן אויף דער סאָפּע אין אַפּעראַציע-זאל און זיך געמאכט שלאָפנדיק, כדי זיך צו באַפרייטן פון דער געזעלשאַפט פון דאָקטער, וועלכער האָט זיך אומרויאַק געדרייט אי-בער אַלע צימערן און סוף-כל-סוף אַרויסגעגאַנגען. — צו פאַרשטענדיקן זיך מיט די באַאמטע פון יודען-ראַט וועגן דער ענדגילטיקער ליקווידאַציע פון דער „גיכער הילף“. דאָס זאלעכל האָט געבלישטשעט אויף דער זון, ווי שטענדיק אין לויטערע פרימאָרגנס, אין דער הויך האָט זיך ארוםגעפאַרעט בערג.

צום פאַרן איז נאָך געבליבן זעקס און דרייסיק שעה, סטעפאָן האָט א שמיכל געטאָן, דאָס געסעלע הינטער דעם קאַשצייאַל פון דער הייליקער מאלגאַזשאַטא, פון וועלכן זיי האָבן זיך געדארפט לאָזן אין וועג, האָט ער נאָך געדענקט פון די צייטן פון זיין פריינטשאַפט מיט הענריקן, ווי א זיי-טיק געסל, וואָס איז באַשאַטנט דורך די ביימער, וועלכע וואַקסן ארום דעם קאַשצייאַל, און דורך הויכע בעזקוואַקעס פון דעם גאַרטן ארום דער בייסקופישער בייבליאָטעק, עס האָבן דאָס געסל באַלויכטן קוים צוויי גאון-לאַמטערנס, פון וועלכע איינער איז געווען פאַרדעקט מיט די בלעטער פון א קאַשטאַן-בוים, וועלכער האָט זיך אַרויסגעבויגן איבער די שטאַכעטן פון יענעם גאַרטן, אַרום דעם קאַשצייאַל זיינען געוואַקסן אַקאַציעס, אַזוי ארום, אז פריילינג-צייט, גייענדיק איבער דעם מילדן שיפּוע פון דעם

געסעלע, איז מען געוואָרן אַרומגענומען מיט אַ פּרישן, כּמעט וואַלדיקן אַרצאַמאַט.

כאָטש דאָס געסל איז נישט געלעגן אויפן וועג פון זייערע וואַנדערונג-גען, וועלכע האָבן זיך באַהענדעט כּמעט אויסשליסלעך מיט דער דרומ-דיקער טייל פון שטאָט, דאָך האָבן זיי עס ליב געהאַט — צוריקקערנדיק פון טעאַטער, פון אַ קאַנצערט, צי אפילו פון אַ קינאָ, האָבן זיי זיך פאַר-קערעוועט פון דער רוישיקער סיקסטוס-גאַס אויף דעם געסל הינטער דעם קאַשציעל פון דער הייליקער מאלגאַזשאַטאַ. זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט, ווייל דאָ איז געווען פּוסט און ערנסט, און דער שאָטן פון קאַשציעל, אויפהויבנדיק זיך אין דער הויך, איז געלעגן אויפן פּאַן פון הימל, ווי אַ האַלבאינדל. הענריק פּלעגט זיך אוועקזעצן אויף דעם ציגל-פּונדאַמענט פון די אייזערנע שטאַכעטן פון ביליאָטעק-גאַרטן און אַרויסנעמען טאַ-באַק, דערנאָך זיינען זיי געגאַנגען ווייטער אין דער ריכטונג פון זייער רע הימען. זיי האָבן אויסגעמיטן דאָס גימנאַזיום, וואָס האָט אימגעזען ביינאַכט פּינצטער און פרעמד. אַזוי שוין געווען שפּעט. האָבן זיי זיך געזעגנט אין יעלעכע מינוט אַרום אויף דעם קרייז פון ביידע טראַמ-ווייליניעס. אין דעם אָרט לויט ווילטשעקס אינפאַרמאַציע — האָט אין זיבן יאָר ישפּעטער געזאָלט אומקומען הענריק פאַר אַ געמיינזאַמע און העלדישער זאַך. ווירקלעך: די באַצייכענונג איז געווען אַן אידיאָטישע, הענריק אליין וואָלט זי אויסגעזווקט און אויסגעלאַכט, פּראָטעסטירנדיק קעגן אַזאַ פּאַטעטישער פּראַזע וועגן העלדישקייט. דאָך האָט זיך פון יענעם שמועס אויף דער טעמע אזוי פיל געענדערט, אַז די זאַך האָט זוּרע-לעך אָנגעהויבן זיין אַ געמיינזאַמע — איצט האָט שוין סטעפּאַן נישט באַ-דאַרפט מקנא זיין הענריק זיין העכערקייט, איצט וואָלט ער אפילו גע-קענט באַשטעטיקן, אַז אין אַ געוויסן זין וועט ער ווייטער פירן די זעלבע אַרבעט, וועלכע הענריק האָט נישט באַוווּזן צו פאַרענדיקן. אזוי אַרום האָבן זיך די דייטשן אָפּגעטאַרט אין זייערע הויך טאַלאַנטירטע פּלענער. סטעפּאַן האָט זיך נאַכאַמאָל צעשמייכלט — ער וועט לייכט אפילו פאַר-געסן וועגן טויט, אויב ער וועט נאָר שטיין פאַר זיי נישט מיטן יודען-באַנד, נישט מיט ליידיקע הענט און אַן אַטעם, נאָר ער וועט אַ קוק טאָן אויף זיי, פּילנדיק אויף דעם רעכטן אַרעם די אָפּשפּרינגנדיקע קאַלבע פון נאָך אַ שאָס.

דער טאָג איז אַריבער פאַרהעלטניסמעסיק רואיק, סטעפּאַן האָט זיך שוין נישט אומגעקערט אַהיים — עס איז געווען אָפּגערידט אַז פּונ-דאַנען וועט ער שוין אוועק אויף דעם באַשטימטן אָרט, און די מוטער

מיט ראַמעקן וועלן קומען אהער פון זשרוזלאַנע, גראַסמייער ווידער פון די ווילמערס, וועלכע ער האָט באדארפט נאָך איך מאָל באזוכן, כדי ענד־גילטיק צו דעציידירן, צי מען קען די קראַנקע איםערפירן אין געטאָ. פאציענטן זיינען געווען ווייניק, קיין שום וויכטיקער פאָרפאל האָט זיך נישט געטראָפֿן — דאָס וועטער איז געווען לויטער און שטיל, די היץ פון די לעצטע אויגוסט־מונג האָט דעריבער געציטערט אין דער לופט.

סטעפאן איז כמעט א גאנצן טאָג איבערגעלעגן אויף דער קאנאפע אין דיזשור־צימער, אָפגעבנדיק זיך כמעט אינגאנצן דעם געדאנק וועגן דעם אָפפאָר, וועלכער דערנענטערט זיך מיט יעדער שעה, ער האָט זייער גוט געווסט, אז זיינע פאָרויסזעהונגען זיינען זייער ווייט פון דער ווירק־לעסקייט, וועלכע שטייט זיי פאָר. זיכער האָט מען געדארפט גלויבן גראַסמייערן: דאָס לעבן דאָרט וועט זיין נישט גרינג, נישט פארביק און נישט עפעקטפול. ווען מען האָט גערעדט דערפון, האָט דער דאָקטער אונטערגעשטראָכן, אז דער הארבסט, דער פּרילינג און דער ווינטער וועלן נישט איינמאָל זיך לאָזן פילן די וואלד־מענטשן, אז נאָר דעם זייער מער וועט מען קאָנען איבערלעבן אַביסל לייכטער, כאָטש אין זומער וועט ווידער אויסקומען דער עיקר צו קעמפן מיט דער פּאָליציי, וועלכע זוכט דורך אלע פארדעכטיקע געביטן. אָבער גראַד די לעצטע באוואָרעניש האָט ארויסגערופן א געוויסע גרינגשעצונג אפילו צו די סאמע זאכלעכ־סטע און נישט־פריילעכע פאָרשטעלונגען פון גראַסמייערן. פון די וואלד־פּייהאזשן, וועלכע האָבן זיך פארגעדענקט, האָט זיך לייכט געלאָזט שאפן אין דער פאנטאזיע א פאָן פאר אַרגאניזירטע שלאכטן און זיגן: דאָס זיינען געווען קליינע צוזאמענשטויסן, אָבער פארביסענע, נעכט פון שונעלע וועלפישע מארשן, לזיערונגען אויף פּאָליצייאישע פּאטרוולן, אויפגעריי־סענע בריקן, באַן־ליניעס און צוהן מיט אמאניציע אָדער מיט מיליטער.

גראַסמייער איז געקומען ערשט צו מיטאָג־צייט, אָבער גלייך נאָך מיטאָג איז ער ווידער אוועק און ערשט געקומען אין אָוונט. סטעפאן האָט געוואָלט אָנהייבן א שמועס, אָבער דער דאָקטער האָט אונטערן אויסרייד פון פארמאטערטיקייט אויף אן אומפריינדלעכן אופן זיך אָפגע־דאָגט דערפון. ער איז א וויילע געשטאנען מיט בערגן אויפן הויף, דערנאָך גלייך זיך געלייגט שלאָפֿן, כאָטש ס'איז נאָך געווען פרי. סטעפאן האָט זיך אָוונט לאָנג נישט געקאָנט אנטשלאָפֿן ווערן — שפעט אין דער נאכט האָט דער פאמעלעכדיקער ווינט געבראכט צו טראָגן פון דער זייט פון די פעלדער דעם אָפּהילך פון לאַנגע סעריעס ביקסן־שאַסן. ווען ס'איז שטיל געוואָרן, האָט דער גלייכער פיר־עק פון פענצטער שוין אָנגע־

הויבן צו גרויען. איינשלאַפנדיק האָט סטעפּאָן זיך צעשמייבלט פון שטאַלצן געדאַנק, אז אינגיכן וועט ער אויך אָנהייבן אַעלכע נאַכטיקע פּאַנגען.

ער האָט זיך אויפגעסאָפּט שפּעט — א זון־פּלעק איז געלעגן האַרט ביים פענצטער. ער האָט זיך דעריבער אָנגעשטויסן די צייט. גראַסמייער איז געווען אין דיזשור־צימער ביים טיש, איבערקוקנדיק דאָס בוך פון פאַרפאלן, דער זייגער האָט ווירקלעך געוויון א שפּעטע שעה: עטלעכע מינוט נאָך עלף. סטעפּאָן האָט דורך דער פּלייצע פּאַרקוקט דעם דאָקטער אין פנים און זיך צעלאַכט מיט פּריינדלעכער אויפֿאַניע — ער האָט אים געפרעגט, צי ס'איז אים זייער א שאַד דאָס צעשיידן זיך מיט דעם קאַ־ליגראַפיש־ביוראָקראַטיש פאַרשריבענעם העפּט. גראַסמייער האָט שוויי־גנדיק געהויבן מיט די אַקסלען, און ווייל דאָס האָט אויסגעזען אויף אן איבערגעטריןן חוצפּהדיקן ענטפּער, האָט סטעפּאָן זיך שוין אויפגערעגט און מיט דייטלעכער בייזוויליקייט אָנגענומען דעם דאָקטער פאַר דער האַנט.

— די בערוון, — האָט ער געפרעגט — דינען נישט? דער דאָקטער האָט אויסגעדרייט דעם קאַפּ. זיין פנים איז ווירקלעך געווען צו שטרענג און ערנסט ווי אויף אזא פּריילעכן טאַג. ער האָט צו־גערוקט סטעפּאָנען דאָס שאַכטל מיט די פּאַפּיראַסן און דערנאָך אויפ־מערקואם דערלאַנגט פּייער.

— איך ווייס נישט, צי איך דאַרף איבערפירן דיין פּריילעכע, ווי איך זע, שטימונג — ער האָט געקוקט אויפן ברענענדיקן שוועבעלע — אָבער סוף־כל־סוף מיין איך, אז יאָ.

סטעפּאָן האָט זיך אויסגעגלייכט מיט א שוועלער באַוועגונג:

— אונדזער שאַפּער?

— ניין, האָט ער גוטמוטיק א שאַקל געטאָן מיטן קאַפּ — נישט דער

שאַפּער.

— אויב אזוי, איז וואָס?

גראַסמייער האָט זיך אָפּגעברייט די פינגער און אוועקגעוואָרפן דאָס טליענדיקע העלצל. ענטפּערנדיק, האָט ער נישט געקוקט אויף סטעפּאָנען. — אין שטאַט קומט פאַר אן אַקציע.

דאָס איז דאָך געווען א גרויסע פאַרלייכטערונג און כדי דאָס צו פאַר־דעקן, האָט סטעפּאָן א קוק געטאָן אין פענצטער.

— מע האָט זיך געקאַנט ריכטן, — ער האָט טיף אריינגעצויגן אין

זיך דעם רויד פון פאפיראס — יא — און אין א ווילע שפעטער —
וועמען נעמט מען?
— אלעמען.

קוקנדיק איבער דער פליצע פון דאקטאר, האָט סטעפאן אויטאָ-
מאטיש איבערגעלייענט די אינפארמאציע, וועלכע איז געווען אויסגע-
שריבן אין דער הויך פון זייטל: אַנא קליין, צוועלף יאָר, ווענגלאָוא 7,
fraktura Antibrachii dext VI. דאָס איז געווען אונטער דעם
נומער איינס. ווייטער איז געגאנגען צוויי, דריי, און אזוי דורך אלע הונ-
דערט צען זייטן ביז צוויי טויזנט הונדערט צוויי, וועלכער איז נעכטן
געוואָרן פארשריבן. ער האָט אויפגעהויבן דעם בליק: די גאס איז געווען
אינגאנצן פוסט. ער האָט באנעצט די ליפן:
— נעמט מען, הייסט עס, אלעמען?

— יא, איך האָב זיך געזען מיט העשעלעסן. די לאגע איז אזא, אז
יעדער פון אונדז דארף זיך באמיען אויסצומיידן היינט זיך צו טרעפן
מיט די דייטשן. העשעלעס האלט, אז זיי ווילן אויף זייער אופן נישט
דערלאָזן צו א צו גרויסער ענגשאפט אין געטאָ. זיי פירן אָפּ אין לאגער
אויף דער זאכאָהניע-גאס. פון דאָרט גייען צוגן.
— וווהיך?

גראַסמייער האָט בלויז א צי געטאָן מיט די אַקסל, סטעפאן האָט
דעריבער געשטעלט א צווייטע פראגע:
— וואָס איז מיט אונדזער טאָפּאָרן?

— איך מיין, — דער דאָקטער האָט פאמעלעך איבערגעמישט די
זייטלעך — אז ביז אין אָונט וועט זיך איינשטילן. העשעלעס — האָט
ער אין א ווילע צוגעגעבן — האָט נאָך דערמאָנט, אז אין אייניקע פאלן
לאָזן זיי דאָקטוירים אָפּ אויף דער פריי. איך וועל דיר געבן מיין באנד
מיטן רויטן קרייץ.
— גיין.

דער דאָקטער האָט א שמייכל געטאָן.
— זיי פארנונפטן. פאר מיר וועט גענוג זיך בלויז די לעגיטימא-

ציע.

— זועסטו, הייסט עס, גיין צו די ווילמערס?

— יא — גראַסמייער האָט א רייב געטאָן דעם שטערן. — איך האָב
זיי דאָך פאָרט צוגעזאָגט. סטעפאן האָט א שאַקל געטאָן מיטן קאָפּ, אָבער
ער האָט גאַרנישט געזאָגט. דער דאָקטער האָט זיך ווידער גענומען צו
ברענגען אין אַרדענונג די זייטלעך פון בוך, אויף וועלכע עס איז געפאלן

א זוניקער קרייז, וואָס האָט זיך אָפּגעשלאָגן פון הער אינגעבויענער
שויב אין דער אויבערשטער טייל פון פענצטער. ס'איז שוין נישט גע-
ווען פון וואָס צו רעדן, סטעפאן האָט זיך דעריבער צוריקגעקערט אין
אָפּעראַציע-זאלעכל. בערג האָט אים שוין נישט אויפגערוימט פון עט-
לעכע טעג, אויף די שאַפּעס איז דעריבער געלעגן אַ דייטלעכער אש-קאַ-
ליריקער שיכט פון שטויב. אויף איינער פון זיי האָט סטעפאן אויסגע-
שריבן מיטן פינגער דעם נאָמען „לענע“, דערנאָך האָט ער זיך אוועקגע-
שטעלט ביים פענצטער — די גאס איז נאָך אלץ געווען פּוּסט, שטיל, קיין
אין מענטש איז אויף איר נישט געווען צו זען. בלויז די לופט, וועלכע
איז געווען אָנגעהיצט פון דער זון, וואָס איז דערגאנגען צום מיט פון
הימל, האָט געציטערט מיט קורצע כוואליעס, ענדערנדיק דאָס אויסזען
פון די קעגנשטאנדן, ווי שלעכט גלאַז, אָדער די אויבערפלאַך פון וואסער.
ער האָט זיך מיט די עלנביגנס אָנגעשפּאַרט אויף דעם פּאַראַפּעט, פּאַר-
שטעלנדיק די אויערן מיט די דלאַגניעס. עס האָט זיך אים דערמאָנט א
קינדער-שפּיל — ווען מען האָט צוגעהריקט די אויערן מיט די פינגער,
איז די שטילקייט געוואָרן אזא געדיכטע און אָנגעפּוּישטע, ווי וואַטע, ווען
מען האָט זיי ווידער צוגענומען האָט אַ מין אנדער שטילקייט, ווי פון אי-
נעוויניק, אויפגעריסן מיט אַ פּלוצעמדיקן גערויש. צודריקנדיק און אָפּ-
לאַזנדיק אזוי אלץ שנעלער האָט זיך באַקומען דער איינדרוק פון אַן אי-
בערגעריסענעם גערויש פון אַ לויפנדיקן צוג. ער האָט זיך אַ רגע אזוי
געוויילט. דערנאָך האָט ער אביסל שפּאַצירט איבער דעם זאלעכל, און
פּאַרבייגענדיק די שאַפּע, אויף וועלכער ער האָט מיט עטלעכע מינוט
צוריק אויפגעשריבן דעם נאָמען פון לענען, האָט ער זיך פּאַרהאַלטן און
אים פּאַרמעקט מיט דער גאַנצער דלאַגניע. איבערן פּלעק האָט ער אויף
דער אשקאַליריקער אויבערפלאַך אָנגעהויבן קאַליגראַפּיש אויסצושרייבן
דאָס וואָרט „אַקציע“, ער האָט זיך דאָך פּאַרהאַלטן אויף דעם „יוד“ — די
שאַפּע איז געווען מיט רפּואות. ער האָט זי געעפּנט און אויפגעזוכט א
שאַכטל מיט בראָמוראַל. עס האָבן זיך נאָך געפונען אין דעם דריי פּאַס-
טילקעס. ער האָט זיי פּאַרטרוּנקען מיט פּשוטער וואַסער פון קראַן און שוין
אַ רואיק צעשמיכלטער, אַ זיכערער, אַז ער זועט באווייזן גובר צו זיין
סיי די צייט, וועלכע שלעפט זיך אויסטערליש פּאַמעלעך, סיי אלע אומ-
רואיקע געדאַנקען, האָט ער זיך אוועקגעלייגט אויף דער סאַפּקע. פון יע-
נער זייט וואַנט פון דעם דייזשור-צימער, האָט ער נאָך געהערט פּאַרן
שלאַף, וועלכער איז אים שנעל באַפּאַלן, איינציקע קלעפּ פון זייער.
אויפגעוועקט האָט אים בערג, טרייסלענדיק אים פּאַרן אַרעם.

— פאניע בערגמאן, — האָט ער שנעל געזאָגט — פאניע בערג-
מאן.

אין דער טיר איז געשטאנען די פרוי מיכאלסקע. דערזעענדיק, אז
סטעפאן הויבט זיך אויף, איז זי צו אים צוגעלאָפן.

— אייער מוטער... און ראָמעק — האָט זי שנעל אָנגעהויבן.

סטעפאן האָט זיך גלייך אויפגעשטעלט. נישט אויסהענדליק קיין
וואָרט. זי האָט דעריבער פארענדיקט.

— די דייטשן האָבן פארנומען די פאני דאָקטאָראָווע. אויך ראָמעקן.
איצט — האָט זי וועסטטיקולירט מיט נישט פארענדיקטע האנט-סאווע-
גונגען — מיט א פערטל שעה צוריק.

— וואָס הייסט? — האָט סטעפאן געפרעגט — וואָס הייסט?

זי האָט געענטפערט שנעל און אָן אַרדענונג: מיט א שעה צוריק איז
די דייטשע פאָליציי מיט באנדער־אָוועס געקומען אויף דער זשורדלא-
נע־גאס — זיי האָבן פארנומען די גרינשפאנס, די פרוי קאָן מיטן זוך, די
וואָס האָבן געוויינט אין דער דירה פון די סאָקאלסקעס און די ביבערס,
אויך אלע פון נומער צוועלף און פערצן. דעם פראָפּעסאָר גרינשפאן האָבן
זיי צעשלאָגן. זי אליין, די מיכאלסקע, האָט געפאקט אירע וואכן, ווייל
מאָרגן דארף זי זיך איבערטראָגן מיטן מאן אין שטאָט אריין, נאָר דעמלט
איז זי פונקט געשטאנען ביים פענצטער און געזען, ווי צוויי היינען אריין
נאָך דער פאני דאָקטאָראָווע — די פאני דאָקטאָראָווע האָט געהאלטן פאר
דער האנט ראָמעקן, וועלכער האָט געוויינט — דערנאָך האָט מען אלע
אויסגעשטעלט אויפן פלאץ און נישט מער, ווי מיט פינף מינוט צוריק,
האָט מען אלע אָפגעפירט אונטער א וואך — דער מאן זאָגט, אז אין לא-
גער אויף זאכאָדניע.

דער מאן זאָגט אויך, — האָט זי אָנגעכאפט סטעפאנען פארן עלנבוין
— אז ווער עס האָט א גוטן „אויסווייז“, קאָן נאָך ראטעווען די פאמיליע.
אינער א יונגער אינזשיניער האָט ארויסגעצויגן דעם פאָטער פון סאמע
לאגער, דער מאן זאָגט...

סטעפאן האָט א פרעג געטאָן ביי בערגן:

— דער דאָקטער איז ארויסגעגאנגען?

— יא.

די פרוי מיכאלסקע האָט שטרענג דערמאָנט:

— דער מאן האָט געזאָגט, אז...

סטעפאן האָט א קוק געטאָן אין דיושור-צימער — אויפן טיש איז
געלעגן דער אָרעם-באנד פון גראַסמיערן און דער זיגער האָט געוויזן

דעקס. ער האָט אָנגעטאָן דעם באַנד און צוריק אַרויס אין פּאָדערצימער.
אויף דער שוועל איז געשטאנען די מיכאלסקע און זיך צוגעקוקט צו אים
אַפּוואַרטנדיק און נייגעריק. סטעפּאן איז צוגעגאנגען צו בערגן און אים
דערלאנגט די האַנט:

— צום ווידערזען.

בערג האָט אים פּאמעלעך דערלאנגט די האַנט. זי איז געווען טרוקן
און הייס. דערנאָך האָט ער אַ שאַקל געטאָן מיטן קאַפּ:
— גייט נישט אהין... — האָט ער געזאָגט.

— צום ווידערזען. — האָט סטעפּאן איבערגעהזרט מיט פּאַרצווייפֿ-
לונג.

נאָך פון דער שוועל האָט בערג אים נאָכגעשריגן:
— גייט נישט אהין.

סטעפּאן איז כמעט געלאָפּן, די מיכאלסקע איז דעריבער געבליבן
הינטערשטעליק און אים געמוזט אלע ווילע אַניאָגן מיט שווערע טריטער
לעד. די קלאָנגאַרע-טאָס איז אלץ געווען שטיל און פּוסט, נאָר אויף דער
עקערט-גאָס זיינען מענטשן געשטאנען אין די טויערן, אָדער אַרויסגע-
קוקט דורך די פענצטער. ווען זיי זיינען אָנגעקומען אויפן פּלאַץ, איז
סטעפּאן געבליבן שטיין ביי אַ קליינער גרופּע — דאָס זיינען געווען צוויי
יונגע מאַנצלייט, אַ פּרוי מיט אַ קינד און אַ פּליכעוואַטער עלטערער מאַן
אָן אַ באַנד. ער האָט זיך צו זיי געווענדט:

— וווּ האָט מען זיי געפירט?

די פּרוי האָט אָנגעוויזן די ריכטונג. יערושט דעמלט איז צו זיי צוגע-
קומען די מיכאלסקע, אַ פּאָרויטלטע, אַ פּאַרשוויצטע און פּאַרסאַפּעטע.
ער האָט איר דערלאנגט די האַנט.

— אַ דאַנק, איך גיי נאָך זיי.

די מיכאלסקע האָט זיך צעווייגט און יעטע פיר האָבן געשוויגן. דער
מאן אין דעם באַנד אויפן אַרעם האָט אָפּגעהוּסט:

— שוין אַ צען מינוט, אַז מע האָט זיי אוועקגעפירט. — האָט ער
געזאָגט — וועסט נישט דעריאָגן.

אַפּגייענדיק האָט סטעפּאן געהערט דער מיכאלסקיס שטים:

— אַ מאמע איז מאמע.. מיין גאָט...

נאָך עמעצער האָט אים נאָכגעשריגן אַ פּאַר מאָל:

— פּאַניע! פּאַניע!

סטעפּאן האָט פּאַרדריקט די פּויסטן און זיך נישט אומגעדרייט. ער
איז געגאנגען אזוי שנעל, ווי ער האָט נאָר געקאָגט — פון צייט צו צייט

האָט ער זיך פארהאלטן פאר א טויער, אָדער א פענצטער און זי מענטשן, קוקנדיק אויף אים, האָבן אים אָנגעוויזן די ריכטונג, נישט ארויסרעדנדיק קיין וואָרט. ווען ער איז פאריבער די סלאָנעטשנע-גאס, וועלכע איז געווען כמעט אזוי פוסט און שטיל, ווי די אויסגעליידיקטע ווייטיקע געס-לעך, האָט פון דער זייט פון דער שטאָט צו אים דערגרייכט דאָס שלאָגן פון א ווייגער. אין דער זעלבער צייט האָט א נייגיריקער און בארעדער-ריקער מאן אים אינפארמירט, אז ער האָט שוין געזען עטלעכע אזעלכע גרופן און, אזוי לעצטע פון זיי איז דורכגעוואנגען די סלאָנעטשנע-גאס ערשט מיט אייניקע מינוט פריער. ארויפגייענדיק אויף דער זאכאָדניע, האָט סטעפאן זיך גלייך פארלוירן צווישן המון — דאָס איז שוין געווען דער טייל פון שטאָט, וועלכער איז נישט געווען באגרענעצט מיט קיין בענדער און פארצווימונגען, אַלואַ — טראַמוויען, שפאצירנדיקע יונגע פארלעך, וועלכע האָבן זיך געפירט אונטער די הענט און געשפאסט צווישן זיך, יעלעגאנטן, מונדירן, אויף וועלכע ער האָט איצט קיין אכט נישט געלייגט, און אלע אנדערע: קינדער, דערוואקסענע און אלטע לייט, מערסטנטייל פארמאטערטע פון דער היץ מיט פארושמורעטע פנימער פון דער זון, געקליידטע ווייס, גרוי, געל, רויט און בלוי, א פריילעכער ראָ-ווערן-אויספלוג האָט אים לייכט אויסגעמיטן. סטעפאן האָט אָפגעשטעלט אן עלטערן הער, נאָכפּרעגנדיק זיך, צי ער האָט נישט געזען. דער הער האָט צוגעלייגט צום אויער א דלאָניע, אויסגעבויגן אין א רערל, און האָט זיך פארקרימט מיט פארדאכט. ער האָט געהאט אָפגעבלאקעוועטע אויגן און א טונקעלע אָפגעברענטע הויט, וועלכע איז געווען געקארבט אין גראָבע קנייטשן אויף די באקן און אויף דעם שטערן און אין דינינקע ביי די ווינקלען פון מויל, פון די אויגן און ביי דער נאָז. דער קאָפּ האָט זיך אים לייכט געטרייסלט.

— וואָס? — האָט ער געפרעגט אומצוטרוילעך — וואָס?

סטעפאן איז אוועקגעלאָפן ווייטער, און דער הער האָט אים אן אויפ-געבראכטער נאָכגעקוקט. א יונג מיידל, קוקנדיק מיט נייגיר אין די אויגן פון סטעפאָנען, האָט שנעל אַ שאַקל געטאָן מיטן קאָפּ און אויסגע-צויגן די האנט צום גאס-ארויף.

— יא, יא, — האָט זי געזאָגט — יא, יא.

ווען סטעפאן איז פארביי דעם לעצטן אויסבייג פון דער זאכאָדניע און האָט דערזען פאר זיך די ווייטע פּערספעקטיוו פון דער גאס, וועל-כע האָט ביי איר סאמע סוף אויסגעזען אזוי שמאַל ווי א דלאָניע, האָט דער זייגער אויף דעם נאָענטסטן טרעם אויסגעשלאָגן האלב זיבן. די

זון האָט געלויכטן גלייך אין די אויגן. איצט האָט ער שוין פארשטאנען, אז ער האָט באדארפט פאָלגן בערגן. די מענטשן ארום האָבן אים נאָכ־געקוקט. דאָ, נישט ווייט פון די אונטערשטאַמישע וועלדלעך, האָט מען אין א שיינעם פארנאָכט געזען העם עיקר די פריילעכע יוגנט, שפאצירנ־דיק אונטער די הענט אין צווייען, אין דרייען און פירן. צייטנווייז האָט ער ארויסגעלייענט פון די בליקן איראַניע און בייזוויליקייט, דאָס איז דאָך שוין געווען בעסער איידער רחמנות, אָדער בולט פארבאַרגענער מיטגעפיל. פלוצעם האָט ער צוגעאיילט דעם טראָט. אויף דער העלפט ווע צווישן דעם אויסבייג ביים סוף פון דער גאס, וועלכער האָט אים אויסגעזען אזוי שמאָל ווי א דלאַניע, האָט ער באמערקט א גרופע מענ־טשן, גייענדיק אין מיט פון ברוק, פון דער דאָזיקער ווייט האָט די גרונ־פע נאָך דערמאָנט אַן אומגעלומפערט קריכנדיקן אינזעקט, די פאַרביי־גייער, וועלכע ער האָט געמיטן, האָבן דעם דאָזיקן אינזעקט נאָכגעקוקט. פיל זיינען געבליבן שטיין אויפן טראָטואר, שמועסנדיק צווישן זיך מיט געדעמפטע שטימען. ווען סטעפאן איז פאַרבייגעגאַנגען, האָבן זיי אויף אים געקוקט מיט שטוינונג — זעט אויס, אז אין דעם טאַג און אויף דעם אָרט, וואָס איז געווען אזוי ווייט פון צפון־קווארטאל, האָט מען נישט דערווארט צו טרעפן גיין איינעם אליין א מענטשן מיט א באנד אויף דעם אָרעם. דער אינזעקט האָט פאמעלעך און אומבאמערקט זיך פארוואנדלט אין א גרופע מענטשן, מע האָט שוין געזען די סילוועסן פון די קאַנוואַיען און די דייטלעכע צייכנונג פון די לעצטע רייען. איצט איז סטעפאן כמעט געלאָפן — עס האָט זיך אים אויסגעהאכט, אז ער זעט דאָס שווארצע קלייד פון דער מוטער און לעבן איר א גייענדיק קינד. זיי זיינען שוין געווען אָפגעשיידט איינער פון צווייטן נישט מער ווי אויף א צוויי הונדערט, און אפשר אפילו הונדערט פופציק מעטער — א רגע האָט א טראמוויי און עטלעכע אויטאָס אים פארשטעלט די דאָזיקע גרופע. ווען ער האָט זיי ווידער דערזען, זיינען זיי שטיין געבליבן. ער האָט מיט דער האנט פארשטעלט די אויגן פאר דער זון — אָט רירן זיי ווייטער אין וועג: די רייען האָט געבראַכן דאָס געשריי פון די קאַנוואַ־יענטן, עס האָט דערגרייכט אזש ביז אים. פלוצעם האָבן זיך די ערשטע רייען באוויזן אין פראַפיל, זיי זיינען אריין אונטערן סילוועסן פון א הויכן טורעם, אן אויפגעבויטער פון נאָך נישט טונקל־געוואָרענע באלקנס און ברעטער. אויף דעם אָרט, ווו עס האָט זיך נישט לאנג געענדיקט די גאס מיט א פאסיקל האַריוואָנט, זיינען ערשט אויסגעוואקסן בערגלעך, באוואקסענע מיט א יונג וועלדל: די רייען פון די געפירטע זיינען שוין

פארשוונדן אונטערן טויער. סטעפאן האָט זיך דערביבער אָפגעשטעלט. פון דעם טורעם האָבן אים אָפגעטיילט בלויז עטלעכע טריט. ער האָט אָפגעווישט דעם שווייס מיטן אַרבל, און ערשט איצט האָט ער דערפילט ווי ווייט ער איז פאַרמאַטערט — צווישן די מענטשן, וועלכע ער האָט דערווען פון דער נאָענט איז נישט געווען נישט די מוטער, נישט ראָמעק. יא, מע האָט באדארפט האָרכן די עצה פון בערגן. דאלעבן איז פאַר- ביגעאנגען א נידעריקער מאַן-אַרבעטער, ברומענדיק הויך: — וואָס טוט איר דאָ... א שישקע זוכט איר?

סטעפאן האָט אויף אים הילפלאַז א קוק געטאָן, אָבער באלד האָט ער געשטעלט נאָך א פאַר טריט פאַרויס, דערנאָך איז ער פאמעלעך איבער- געגאנגען אויף דער צווייטער זייט פון גאס און איז ווידער געבליבן שטיין. ער האָט איצט געקוקט אויף דעם טויער פון לאַמער, פון וועלכן עס זיינען זיך צעגאנגען אין ברייטע האלב-קרייזן דראַט-פארוצוימונגען, ווי צוויי אַרעמס, וואָס נעמען ארום דעם גאנצן רוים. אויף יעדע עט- לעכע צענדליק מעטער זיינען געווען אויפגעשטעלט וואַך-טורעמלעך — אויף זייערע שמאַלע פלאַטפאָרמעס האָבן זיך באוועגט מענטשן מיט ביקסן אין די הענט, וועלכע ס'איז געווען צו באַמערקן פון דער ווייטנס. וויי- טער זיינען שוין די פארוצוימונגען מיט די טורעמלעך פארשוונדן הינ- וועלכע איז דאָ איבערגעגאנגען אין א טראַקט פון א גאס. סטעפאן האָט זיך אָנגעשפארט אין דער וואנט פון הויז, לעבן וועלכן ער האָט זיך אָפגעשטעלט — ביי דעם טויער זיינען געשטאנען צוויי זעלנער, הינ- טער זייערע סילועטן האָט זיך געעפנט אן אויסבליק אויף א גראַדלייניקן וועג, וועלכער האָט זיך געצויגן לענגאויס עטלעכע ווילעס און הילצער- נע באַראַקן. איבער דעם וועג, אויף דעם אָרט, ווו ער האָט זיך פארנו- מען צווישן דער צווייטער ליניע פון קוים זעמארע פארוצוימונגען, איז ווידער געקראַכן דער אומגעלומפערטער אינזעקט. פלוצעם האָט זיך סטעפאנס בליק צונויפגעטראָפן מיט א בליק פון אינעם פון די זעלנער, וועלכע זיינען געשטאנען ביים טויער — דאָס איז ווארשיינלעך געווען א וואַרענונג. איצט האָט מען שוין באדארפט זיך צוריקציען און מיט די זיטיקע געסלעך זיך אומקערן אין דער ריכטונג פון דער סלאַנעשטשע- גאס, כדי ווען עס זועט ווערן טונקל, הערקלייבן זיך איינער אליין אויף דעם שימעם און שוואַנדיקן געסל הינטער דעם קאַשציעל פון דער היילי- קער מאלגאזשאטע. ער האָט דערביבער טיף אָפגעאַטעמט און זיך אויסגע- דרייט צו דער שטאַט צו.

עטלעכע טריט פון אים איז געשטאנען א מאן פון א מיטעלן וווקס אין א מונדיר פון ס.ס. און מיט הויכע אָפּצייכנס אויפן קאַלנער. ער האָט געהאט א גענוג אַלט און מאַגער געזיכט, פול מיט דראָבנע געדיכטע קנייטשועלעך. די שמאַלע ליפן אונטער דער גרויסער קרומער נאָז האָט ער ארויסגערוקט עטוואָס פאַרויס, ווי צום פּייפן. אויף די אויגן, אין וועלכע עס איז געווען צו זען א געוויסע נייגעריקייט און אפילו פאראינ-טערעסירונג, איז געפאלן דער שאַטן פון דאַשעק פון דעם הויכן היטל --- דאָס איז נישט געווען קיין פנים פון אַ מיליטער-מאַן, ס'האַט זיך געקענט אויסדאכטן, או אזא פנים דארף גיכער האָבן א קליינשטעטל-דיקער שניידער, א נידעריקער באאמטער, א האנדלס-אגענט, אָדער א קעלנער פון א וועלכער-עס איז קנייפע, אידער א הויכער אָפיציר. צו-קונדיק זיך צו סטעפאנען, האָט ער עטוואָס אַנגעבויגן דעם קאַפּ צום אקסל --- עס האָט אויסגעזען אויף א זשעסט פון א גענוג העפלעכער נייגעריקייט, אונטערגעשטיצט דורך א חסרישער און זינלאָזער באוועגונג פון די הענט. אַנגעקליידטע אין וויסע הענטשקעס: ער האָט זיך געשפּילט מיט א קורץ רימנדל פאר א הונט. זוירקלעך --- ביי דעם גלאנציקן שטייול פון אָפי-ציר איז געזעסן א שיינער וואָלף מיט א שווארצן רוקן און אונטערגעסמא-ליעטן האַלדז און בויך. דער הונט האָט געזשמורעט די בראַנזענע אויגן פאר דער זון, און ענדלעך פאַמעלעך און ברייט א גענעץ געטאָן. דעמלט האָט דער דייטש א פּרעג געטאָן:

— וואָס זוכסט דו היער?

סטעפאן האָט שנעל אַנגעהויבן אויפצוקלערן --- דער אָפיציר האָט אויסגעהערט, מע קען זאָגן פריינדלעך, און מיט דער זעלבער פאראינטע-רעסירונג אין בליק, ווי פריער. ער האָט א שאַקל געטאָן מיטן קאַפּ. — זאָ, האָט ער געזאָגט נאָסדענקענדיק, דערנאָך האָט ער אויסגעצויגן די האנט. דער הונט האָט זיך אויפגעהויבן מיט אן עלאסטישער באווע-גונג, אויסקרימענדיק דעם שיינעם קאַפּ אויף א זייט, זיין הער האָט דא-קעגן מילד צוגעגעבן:

— אויסווייז.

סטעפאן האָט אים דערלאנגט זיין לעגיטימאציע, וועלכע ינער האָט רואיק צעריסן אויף העלפט און, צונויפלייגנדיק אויפמערקזאם ביידע העלפטן, האָט ער זיי צעריסן אויף פיר, אויף אַכט, דערנאָך, וועלן-דיק, זעט אויס, די ארבעט פארענדיקן מיט דער געהעריקער פעדאנ-טישקייט, האָט ער אראָפּגענומען די הענטשקעס, כדי דערגיין ביז זעכ-

צנטלעך, ענדלעך האָט ער א קוק געטאָן שוין מיט א מער אינטענסיווער
נייגעריקייט אויף סטעפאנען און ארויסגעלאָזט די עטיקלעך פאפיר פון
צווישן די פינגער. א לייכטער ווינט האָט זיי א טראָג געטאָן, ווי שניי,
און דער הונט האָט א כאפ געטאָן מיט די ציין איינע פון די ווייסע פליגן
כאָטש אָן א שום איבערצייגונג. דעמלט האָט דער אָפיציר א שמייכל געטאָן
צו סטעפאנען, פארזשמורעט באדייטנדיק א ברעם און א ווינק געטאָן צו
איינעם פון די זעלנער. דער זעלנער איז צוגעלאָפן. דער אָפיציר האָט זיך
צו אים געווענדט מיט הומאָר:

—דער, — האָט ער אָנגעוויזן אויף סטעפאנען — וויל זיינע מוטי
אין לאגער זוכן. דער זעלנער האָט זיך אויסגעגלייכט, דערנאָך האָט ער א
שטויס געטאָן סטעפאנען צום טויער. דער אָפיציר איז זיך אוועק זיין
וועג, און דער הונט האָט אים באגלייט, שפאנענדיק נאָך אים מיט אזא
גראציעזקייט און ווירדע, וואָס לאָזט זיך נישט באשרייבן. אריינגיענדיק
אין טויער, האָט סטעפאן א קוק געטאָן אויף לינקס, צום מערב — די
נידעריקע, גרויסע, שוין רויטווערנדיקע זון האָט אָנגעשפארט איר קיי-
לעך אויף די יונגע בימער לעבן די בערגלעך, וועלכע זיינען געשטא-
נען אין איר שייך, ווי אין פייער.

צי וועל איך אָנשרייבן אַ דערציילונג

פּר אַ נ ע נ ט ן

אין משך פון עטלעכע טעג און נעכט נאָסאנאנד האָב איך נישט פאָר-
לאָזט דעם וואַרשטאָט. בייטאָג האָב איך געאַרבעט, אין די נעכט ווידער
האָב איך מיך איינגעאַרדנט אויף דעם הויפּן מאַטעריאלן הינטער די
געוואַנט-באלן, וועלכע האָבן מיך אָפּגעהיט פון אַ בייגערדיק אויג. צי האָבן
זיי אויך געקענט פאַרהייטן פון די זוכענישן פון דער געסטאָפּאַ?

אין אַ געוויסן טאָג, ווען איך האָב נאָך געלעבט אין שרעק און
אונטער דעם איינדרוק פון דעם ווענדלעכן טאָט פון פּאַרזיצער מ. האָט
אונדזער וואַרשטאָט באַזוכט דער קאָמענדאַנט פון דער מיליץ, דער אינ-
זשיניער פ. פון די ברידער צ. האָב איך געוואָסט, און ער איז בייגעווען
זייער שמועס, און דערזעענדיק אים איצט, האָב איך דערפילט, און איך
ווער בלאָס. מע איז געקומען מיך רופּן.

— לאָמיר אַרויסגיין פּונדאָנען, איך האָב מיט דיר עפעס צו שמועסן.
ער האָט מיך אַריינגעפירט אין ביראָ און געהייטן דער באַאמטן —
דער זעלבער, וועלכע האָט מיר רעקאָמענדירט „אַנצושרייבן עפעס פאַר
די מענטשן“ — און זי האָל אַהער אַיבערלאָזן אליין.
איך האָב שווייגנדיק געוואַרט.

— איך ווייס, און דו האָסט געקענט די ברידער צ. — צי ווייסטו,
וואָס מיט זיי איז געוואָרן? — האָט ער געפּרעגט.

— יעדע פארלייקענונג וואָלט נישט געהאט דעם מינדסטן זין. נישט
נאָר ער, אלע האָבן געוואָסט, אז מיר האָבן זיך געקענט, איך האָב דעריי-
בער געענטפערט:

— איך האָב זיי געקענט, נאָר איך ווייס נישט, וואָס מיט זיי איז
געשען.

ער איז בעת דעם שמועס געווען אן אנהערער, ווי ביזן איצט. ער
האָט מיר נישט געקוקט וגלייך אין די אויגן ווי העמלט, ווען ער האָט גע-
זאָגט, אז עס וואָלט אים נויטיק געווען אוראל, כדי דורכצופירן א נייע
מעטאָדע פון פארזויערשטאָפן דעם ארץ, אָדער ווען ער האָט אנהערן רעוויי-
דירט ביים פארלאָזן דעם ווארשטאט, זוכנדיק שפולקעס פאָדעס. עס איז
אים שווער אָנגעקומען דאָס ריידן, ער האָט געווארט, אז איך זאָל אים
צוהעלפן אויסקלאָרן די סיטואציע. נאָר מיט וואָס האָב איך אים גע-
קענט העלפן? איך האָב געוואָסט, ווער ער איז, איך האָב אויך געוואָסט,
וואָס ער קאָן פון מיר פארלאנגען, שוין צוליב דעם אמט, וואָס ער
פארנעמט.

ער האָט מיר דערציילט, אז ער איז בייגעווען דעם שמועס פון פאָר-
זיצער מ. מיט די ברידער צ. אין דעם טייל, ווו דער פאָרויצער האָט
געזעדט וועגן דער „גלייכהייט“ לגבי אלעמען. קאָנפראַנטירנדיק דעם
טייל פון זיין דערציילונג מיט דעם, וואָס די ברידער צ. האָבן דערציילט,
האָב איך געוואָסט, אז ער האָט אמת. אָבער באלד האָט ער צוגעגעבן
עפעס אזוינס, וואָס איך האָב שוין נישט געקענט פעסטשטעלן — איבע-
ריקנס, צו וואָס? אלץ איז געווען באוואוסט.

ער האָט דערציילט, אז נאָך דעם ווי די ברידער צ. האָבן פארלאָזט
דעם קאבינעט, האָט דער פאָרויצער געהאט מיט אים א קורצן שמועס. עס
האָט באדארפט זיין דער סאמע פארטרילעכסטער שמועס פון א שעה
מיט זיין אונטערגעאָרדנטן, אָבער גלייכצייטיק אויך מיט זיין נאָענטסטן
מיטארבעטער. די דאָזיקע צוויי מענטשן, וועלכע זיינען נאָר וואָס ארויס-
געטאנגען, זיינען קאָמוניסטן. אויב מיר וועלן זיי דערלויבן עפעס טאָן,
וועלן זיי ברענגען אויף אונז אן אומגליק, און צי דעם טאָרן מיר נישט
דערלאָזן. עס וועט דערהיין צו ברודער-קאמפן — מסתמא ווייסט ער,
וועלכע שטימונגען עס דערשן צווישן דער יידישער באפעלקערונג, א-
זונדערס צווישן דער אַרעמע, און זי איז דאָך די מערהייט. אויב די
ברידער צ. וועלן היינטיקע נאכט ליקווידירט ווערן דורך דער „געסטא-
פאָ“, דארף ער, דער קאָמוניסט, שווייגן, אין קעגנפאל וועט אייפגע-
דעקט ווערן די צווייפליידיקע שפיל פון פאָרויצער, און מע וועט אים

וויידער אמאל פאראנטווארטלעך מאכן אן שום נייטיקייט פאר דעם ליקד
וויידערן צוויי קאמוניסטן. דעם קאמענדהאנט האָט ער רעקאָמענדירט געעבן
טער זיך צו באקענען מיט מענטשן, וועלכע זיינען געווען באקאנט פון
זייער קאמוניסטישער טעטיקייט, ווי אויך פעסטשטעלן מיט וועמען די
ברידער צ. האָבן זיך קאָנטאקטירט.

פ. האָט איבערגעריסן די דערציילונג, געעפנט די טיר און פעסט-
שטעלנדיק, אז קיינער איז נישטאָ, האָט ער ווייטער גערעדט:

— איך קען שוין נישט לענגער. איך האָב געקענט די אומגליקלעכע
שליידערן אין די שטאלן און קעלערס פון דער קאָמיוניענע-געגנט, איך
האָב זיך געקענט באַמיען, ואו דער קאָנטיגענט האָל זיין צוגעשטעלט צו
דער צייט, אָבער דאָס קען איך נישט. איך ווייס, ואו איך בין אן עדות
פון אַ מאַרד, וואָס איז דורסגעפירט געוואָרן אויף צוויי מענטשן, דו
האַסט ווי דאָך געקענט — האָט ער זיך געווענדיק צו מיר — דאָס זיינען
דאָך געווען אַרנטלעכע מענטשן.

ער האָט נישט אַראָפּגעלאָזט פון מיר קיין אויג.

— איז וואָס ווילסטו פון מיר?

איך האָב נאָך אלץ נישט פאַרשטאַנען צו וואָס ער צילט.

— העלף מיר.

איך האָב געשוויגן, איך האָב זיך געפונען אין אַ לאַגע אָן שום
אויסוועג. מיין הערשלאַגנדיקייט איז נאָך געווען געווענער דערמיט, וואָס
איך האָב זיך דערמאַנט אין די אלע קרבנות, וועלכע מיר האָבן שוין גע-
בראַכט, נאָך איידער מיר האָבן אָנגעהויבן עפעס צו טאָן.

איך האָב איבערגעריסן די שטיילקייט.

— פאַרשטייסט, מסתמא, צו וואָס דער פאַרויצער האָט דיר געזאָגט,

וואָס ער גייט טאָן מיט די ברידער צ.

ער האָט נישט פאַרשטאַנען.

— כדי דייך צו פאַרבינדן מיט זיך אויף טויט און לעבן. ער האָט
דיך געקענט נישט זאָגן, וואָס ער גייט מיט זיי טאָן, אָבער דאָס זאָגן
פאַרשן די קאָמוניסטן האָט ער געמוזט דיר רעקאָמענדירן, דאָס האָט
ער געמוזט טאָן, נאָר ער האָט געווסט, אז דער דאָזיקער באַפעל וועט
זיך צונויפפאַלן מיט דעם געשעענעם מאַרד, און אזוי צי אַנדערש וועסטו
מוזן די ביידע געשעענישן פאַרבונדן.
ער האָט מיר איבערגעריסן:

— נו איז וואָס?

— קלאַר, אַ דעמלס איז אים שוין געווען באקוועמער די גאַנצע

דאך ארוועקצושטעלן אָפֿן. וואָלאַסטמנדיק וויך מיט דעם וויסן פֿון אלע זיינע האַנדלונגען האָט ער זיך פֿאַרבונוהן מיט זיך. אין געשטענדערטע באַדינגונגן גען וועסטו נישט וואַגן אים צו באַשולדיקן. וועסט אים מוזן פֿאַרטיידיקן, סײַ — איך האָב אויף אַ רגע אים געזען ער איז — זיך אליין צו רעכט־פֿערטיקן.

ער האָט צוגערוקט די שטול מיט אַזאַ אַנשטערענגונג, ווי זי זאָל זיין אויסערגעוויינלעך שווער, אָבער ער האָט זיך נישט אַנידערגעוועזען.

— איך וויל זאָלסט מיר העלפֿן.

— וועלכע הילף? מיט וואָס קאָן איך דיר העלפֿן?

איך ווייס נישט, צי ער האָט אויפגעסאָפֿט מיין טאָן. ער איז דאָך גע־ווען דער הערשער פֿון דער געגנט.

— פֿאַרשטענדיק מיך מיט וואַרווייניגען.

איך בין געווען איבעראַשט און איך האָב אים געוואָלט גלייך ענט־פֿערן, און וואַרווייניגען איז זשוין מער נישטאָ אויף דער פֿאַבריק, און דעריבער איז דאָס פֿאַרשטענדיקן זיך מיט אים אוממעגלעך, נאָר איך בין שטיל געבליבן כמעט אין דער לעצטער רגע. מיר האָט זיך אויסגעזוכט, און איך זע דורך און דורך זיין שפּיל. ווען איך וואָלט אים געזאָגט, אז איך ווייס, וואָס עס איז מיט וואַרווייניגען, וואָלט ער זיך גלייך אַריינגע־טירט, און איך האָב זיך מיט אים אינטערעסירט, און איך האָב אים גע־זוכט, אַנישט ווי ווייס איך, אז ער איז זשוין מער אויף דער פֿאַבריק נישטאָ? אויב ער זאָל האָבן וועלכע סײַז פֿאַרברעכערישע הינטער־כוונות, דאָן פֿעסטשטעלנדיק, און איך האָב זיך אינטערעסירט מיטן גורל פֿון וואַר־זשיניען — צי וואָלט ער נישט געפֿאַדערט אונטער אַ דראַמאָג קיין אויפקלערונג, וואָס איך וויל אויסער דעם געטאָ? צי וואָלט דאָס אים נישט פֿאַרלייכטערט די אויפֿטאַבן, וועלכע זיינען אים אָנפֿאַרטרויט גע־וואָרן דורך דעם פֿאַרזיצער מ?

— דו ווייסט דאָך, און דער באַגלייטונג פֿון מיליץ איז נישט דער־לויבט זיך צו דערווייטערן פֿון געטאָ. דו האָסט די זעלבע מעגלעכקייטן וואָס איך, און זיכער נאָך גרעסערע, וויל איך האָב נישט קיינע. דו קענסט דאָך אין דעם דאָזיקן מונדיר — איך האָב אָנגעוויזן אויף אים מיטן פינגער קוקנדיק גלייכצייטיק אויף זיין אַמטלעכן הוט, וועלכער איז געווען באַצירט מיט קאַמענדאַנטישע אָפֿצייכנס — זיך באַוועגן פֿריי.

ער האָט זעקוועטשט דעם פֿאַפּיראַס אין דער פֿאַדעשווע פֿון זיינע „אַפּיצערקעס“ און געזאָגט:

— איך וויל פון זיי אנטלויפן. איך האָב דאָס שוין גענוג. איך האָב די שפּיל געמוזט הערפּירן ביזן סוף.
— אויב דו וועסט זיין אין פּאבריק, גיב איםער וואוּווישיניצען א גרוס פון מיר.

ער האָט א קוק געטאָן אויף מיר פון אונטער דעם שטערן, און דעמלט האָב איך פּאַרשטאַנען, אז איך האָב שוין איבערהגעזאלצן. ער האָט מייע ווערטער — און דיכטיק — געקאָנט אָננעמען פאַר חזוק, ער איז גטווען איינער פון די, וואָס איז וואוּווישיניצען די יאָרן דערנאָנטער, און איך האָב גוט געווסט, אז אָן מיין הילף וועט וואוּווישיניצען אפילו נישט וועלן מיט אים ריינדן. אָן מיין הילף, אויף וויפל ער האָט געהאַט ערלעכע כוונות, קען צו קיין טרעפּונג צווישן זיי נישט דערגיין.

* * *

וואוּווישיניצען האָט געטראָפּן צו מיר, שמואל' וו., באוואָרנט מיט א בריוו פון דעם ראט פון די עלצטע און מיט א באשטעטיקונג פון דעם שופּאָקאָמענדאַנט, האָט זיך געדרייט איבערן שטאָט, באזוכנדיק דייטשן, פון וועלכע ער האָט אהיימגענומען אפּאַראטן צו פּאַריכטן. געוויינלעך, האָט ער זיך געטראָגן מיט איינעם, אָפּטמאָל מיט צוויי אפּאַראטן אונטער די אַרעמס, און די שופּאַוועס, אָנטרעפּנדיק אים אין וועג, זיינען אינגאנצן נישט געווען איםעראשט פון זיין אויסזען. זיי האָבן אים געקענט פּערזענלעך, נישט איין מאָל האָט ער ביי זיי אליין, צו ביי זייערע באקאַנטע, פּאַריכט אן אפּאַראט, זיי האָבן אים אפילו מכּסד געווען מיט פּאַפּיראַסן, אייניקע פון זיי האָבן גערעדט פּויליש. אין א געוויסן טאָג נאָכמיטאָג, ווען ער האָט זיך אומגעקערט אהיים מיט צוויי אפּאַראטן, האָט עמעצער א געשריי געטאָן צו אים, אָנרופּנדיק אים ביים נאָמען. הויך אויף א פּלאַטפּאָרמע, אַ באלאָדעטע מיט מאַנאָפּאַקטור, איז געזעסן וואוּווישיניצען זינען און, ברייט צעשטעלנדיק די פּיס, האָט ער זיך באמיט צו פּאַרהאַלטן די פּערד, שמואל' האָט א קוק געטאָן, זיך צעשמייכלט און א ניג געטאָן מיטן קאָפּ. ער האָט געוואָלט גיין ווייטער.

— ווארט נאָר צו, שמואל, קום נאָר אהער, — האָט ער אים אָנגע-ווויזן אויף דער באַנק מיטן אָנלעזן — זעץ זיך, איך וועל זיך אונטערפירן מיט דער משא.

— וויסט דאָך, אז ס'איז נישט דערלויבט.
וואוּווישיניצען האָט א מאַך געטאָן מיט דער האַנט.
— וואָס מיר נישט דערלויבט: דאָס איז דאָך א יידישער וואָגן.
איבערבייגנדיק זיך, האָט ער אָנגעווויזן אויף דעם שילדל, וואָס איז גע-

ווען צוגעפעסטיקט צו דער זייטיקער ברועט. אויף דעם שילדל האָט זיך געזען אַ בלויער מגן־דוד און דער נאַמען פֿון אונדזער וואַרשטאָט. צווישן עטלעכע הייזער, וועלכע זיינען געוואָרן רעקוויזירט אויף שניידערישע וואַרשטאָטן, האָבן שטענדיק געקריימט צוויי וואַגנס, וועלכע האָבן איבער־געפירט גרייטע מלבושים, אָדער מאַטעריאַלן.

שמואל האָט אים דערלאַנגט ביידע אַפּאַראַטן, דערנאָך האָט ער זיך אוועקגעזעצט לעבן וואַרשיניצען, וועלכער האָט זיך געלאָזט פֿאַרן לעבנאָיס דער קאָלאָנטאי־גאַס.

— נו, ווי איז דאָרט? וואָס הערט זיך ביים „שוואַרצן“? — דאָס איז געווען מיין פּסעוודאַנים.

— נו, וואָס, ער אַרבעט.

— ווי גייט עס אים?

— נישט צום בעסטן — שמואל האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאַפּ — ווי אונדז אלע.

— און איר טוט ופּעס?

שמואל האָט געשוויגן. נישט פאַר מורא. ער האָט געוואוסט, אז מיט וואַרשיניצען קאָן מען און מען דאַרף רעדן אָפּן.

— עפעס גוט, מען, אָבער ווייניק, מיר האָבן נאָר וואָס אָנגעהויבן, און שוין האָט מען אונדזעריע צוויי מענטשן פאַרנומען.

ער האָט אים הערציילט וועגן דעם פאַרשווינדן פֿון ביידע ברידער צו, וועלכע וואַרשיניצען האָט געקענט.

כ׳האָב נישט געוואוסט דערפֿון — ער האָט אַ שאַקל געטאָן מיטן קאַפּ

— כ׳האָב נישט געוואוסט. דאָס וויינען געווען היץ־קעפּ, און דער „פּיליפּ“

— דער פּסעוודאַנים פֿון איינעם פֿון די ברידער — האָט אונדז נישט ווייניק צרות פאַרשאַפט, אָבער אזא טויט האָט ער זיך נישט פאַרדינט, און איר וואָס טוט דאָרט?

שמואל האָט אים שווייגנדיק אָנגעוויזן אויף די ראַדיאַ־קעסטלעך.

— מיר הערן, דערנאָך פאַרשפּרייטן מיר עס דורכן „שוואַרצן“ צווישן דעם עולם.

וואַרשיניצען האָט זיך פאַרוואַנדערט.

צווישן דעם עולם? און ווי אַרבעט ער דען?

— אויף קאָלאָנטאי 45 ביי די שניידער.

וואַרשיניצען האָט זיך אַ רײס געטאָן פֿון אַרמ, א צי טוענדיק גלייכ־צייטיק די ליצעס.

— צום טיילו, זעסט עפעס, און איך פאָר דאָך אהין דריי אָדער פיר מאָל א וואָך. אויך איצט פאָר איך אהין מיט די שמאטעס.
רעדנדיק דאָס, האָט ער אפילו נישט אויסגעדייט דעם קאָפּ. דאָס איז געווען אן אַנצוהערעניש אויף דעם, וואָס ער פירט אויף דער פלאַט-פאַרמע.

— מע וועט באַדארפֿן זיך צונויפֿרעדן מיט אים, אָבער איך קען זיך דאָרט נישט אַרומשלאָיען, בלויז אַזוי לאַנג, ווי מען נעמט אַראָפּ די שוואַטעס און מע לאָרט אָן נייע מלבושים, און, וויאָ — איך פאָר ווייטער, האָג אים, אז ער זאָל מיך אַפּוואַרטן.

ער האָט מיר געגעבן א פּאפּיראַס און ווייטער געפרעגט:
— און דעם אינזשיניער פּ, קענסטו? דער איז מיר אביסל דערגאנגען די יאָרן, וואָס איז מיט אים?

שמואל האָט נישט געקענט דעם אינזשיניער, טאָר איצט צוליב זיין אמט איז ער אלעמען געווען באקאנט.

— אָ, דער? ער איז א גרויסער שררה — האָט ער געזאָגט מיט גרינג-שעצונג — ער איז דער קאָמעדאנט פון דער יידישער פּאָליציי.

שמואל האָט מיר אין אַוונט דערציילט דעם פּאָרלויף פון דעם שמועס און אַנהייבנדיק פון נעכסטן טאָג בין איך, שוין אויסגעשטאנען מיטן פרעסל אין דער האנט לעבן פענצטער, כדי צו קענען זען אלע אַנקומענדיקע. איך האָב זיך אינגעהערט, עס האָט זיך דערטראַגן א קלאפֿן פון רעדער, איך בין גלייך אראָפּגעשפּרונגען פון אונטן, דער פּורמאן האָט פּאַרדרייט א פּאַפּיראַס, שטימענדיק אויסגעדייט צו מיר מיט די פלייצעס, אָבער שוין פּונדערווייטנס האָב איך באַמערקט, אז דאָס איז נישט וואוּחושיניעץ. ער איז געקומען ערשט מיט עטלעכע טעג שפעטער, נאָר אונדזער שמועס איז געווען א קורצער. קודם-כל האָב איך אים געוואָרנט פּאַרן אינזשיניער, וועלכער זוכט אים ארום, ווילנדיק פון אים באַקומען הילף.
— וועלכע הילף?

— ער וויל אנטלויפֿן, אָבער בעסער רעד נישט מיט אים. איך האָב אים געפרעגט, צו אים זיינען נישט נויטיק די קאָמוניקאַטן.

— בחור, בחור, צי האָסטו דעם שכל פּאַרלירן, צי וואָס? אוודאי נייטיק, אָבער פּינקטלעכע, נאָר, הער, אפּשר וואָלט איר געקענט איבער-שרייבן זיי אויף דער מאַשין אין עטלעכע עקועמפּליארן, וויל קיין שרייב-מאַשינקעס האָבן מיר נישט.

אונדזער שמועס איז באשטאנען פון אַפּגעריסענע פּראַזן. איך האָב געטראַגן די סחורה, אנדערש וואָלט מען נישט געקענט לענגער פּאַרבלייבן

מיט אים, און יעדעס מאָל, וואָס איך בין געקומען נאָך א נייעם פּאק, האָבן מיר פּאַרטוישט א פּאַר ווערטער. דאָס האָט נישט געקענט דויערן לאנג, כדי נישט צו ווענדן קיינעמס אויפּמערקזאַמקייט. טרעגערס זיי געווען א סך.

איך האָב זיך דערוואַסט, אז עס זיינען פאַראַן קאַנטאַקטן, א פאַרטיי, די פּוילישע אַרבעטער־פאַרטיי, אז עס קומט אָן ליטעראַטור, צייטונגען, און אז אין אונדזער קרייז גרייט מען צו א צייטונג אויף נאַרועמבערג. עס דערנענטערט זיך דער יאַרטאָג פון דער רעוואָלוציע. „אַפּשר וועסטו עפעס אַנשרייבן?“ א צווייט מאָל האָט ער געבראַכט א ביסל ליטעראַטור. איך האָב זיך דערוואַסט אביסל איינצלהייטן וועגן באַקאַנטע, וועגן קוריערן, די, וואָס זיינען געקומען פון וואַרשע, האָב איך נישט געקענט, פון קראַקע איז געקומען קיין זאַגלעמביע ראַמאַן שליחא. — און אפּשר וואָלט איר דאָ אויך געשאפּן א קרייז?

ער האָט זיך אַרומגעקוקט איבערן הויף, א פיר געטאַן העם בליק איבער די פיר פינגערע אַפּיציינעס, איבער די פענצטער, הינטער וועל־כע עס האָבן שווער געהאַרעוועט די פאַרמשפטע — ווי לאנג וועלן זיי נאָך דאַרפן אזוי האַרעווען אין דערוואַרטונג פון אויספירן איבער זיי דעם ארטייל?

איך האָב אים געפרעגט:

— און מיט אַנדערע אונדזערע מענטשן האַסטו וועלכע ס'איז קאַנ־

טאַקטן?

אין א צווייטן וואַרשטאַט האָט ער געקענט צוויי הברים, ער האָט מיר אַטגערופּן ווייערע נעמען: פיניע און יאַסעק. וייער פאַמיליע־נאַמען האָט ער נישט געקענט. ער האָט נישט געוואַסט, אז אויך איך קען זיי צוויי ברידער לובלינג.

פאַמעלעך האָט זיך אָנגעצייכנט א פּלאַן פון סעטיקייט. איך האָב זיך אַפּגערעדט מיט אים, אז יעדעס מאָל, ווען ער וועט קומען, וועל איך אים אונטערוואַרפן די נייסטע קאַמוניקאַטן. ער האָט געדאַלט, אז איך מוז געפונען אן אַרט, ווו מען זאָל זיך קאַנען צונויפקומען.

— סמיין, — האָט ער געזאָגט — ערגעץ אויף דער גרענעץ פון דעם געטאַ, אז איך זאָל קענען צו אייך אַריינפאַלן.

איך האָב אָנגעהויבן פון זוכן א שרייב־מאַשין, זייל דאָס איז געווען די גרינגסטע אויפגאַבע. אין פּריוואַטע ווייניגגען איז קיין שרייב־מאַשין נישט געווען, מע האָט זיי אלע אַפּגעגעבן אין דער צייט, ווען מען האָט באפוילן צו ברענגען די ראדיקאַס, פּאַטאַגראַפישע אפּאַראַטן און

לאָרנעטקעס. שרייב־מאשינקעס זיינען געווען נאָר אין יודען־ראַט, אָבער דאָס וואָלט געהייסן אריינפאלן אין דעם מויל פון דעם פארוועניש. עס זיינען אויך געווען שרייב־מאשינקעס אין די ביהראַס פון אונדזערע וואר־שטאטן, און דעמלט האָב איך א טראכט געטאָן וועגן דער באאמטן, וועלכע האָט מיך אין זיינער צייט רעגיסטרירט, און איך האָב זיך דער־מאָנט אין איר שמועס, וועלכער איז געווען פול אָנצוהערענישן און רמזים.

אין א געוויסן טאָג בין איך אריין אין ביראָ, אָבער נאָך איהער איך האָב באוויזן צו פארמאכן די טיר, האָט זי מיך געפרעגט: — איר זוכט אפּשד דאָ דעם קאָמענדאנט פון דער מיליץ? איר קענט אים דאָ נישט זוכן.

זי האָט גוט פארגעזענקט דעם וויזנט פון אינזשיניער פּ, וועלכער האָט מיט מיר גערעדט אין איר צימער, ארויסבעטנדיק זי פריער, די אלזייע איז געווען זייער א דייטלעכע, און איך האָב זיך א וואקל געטאָן, צי איך דארף איבערהויפט מיט איר רעדן. — גיין, איך וויל נישט דעם קאָמענדאנט, דאָס זוכט ער מיך. איך וואָלט וועלן מיט אייך ריידן.

זי איז געווען א יונגעטשקע, א רויטהאַרטיקע, נישט קיין שיינע, מענטשן אין מיין עלטער האָבן געקאָנט זי נישט קענען, זי איז געווען כמעט נאָך א קינד, געהייסן האָט זי רוזשא לוסטיק.

איך האָב איר געוואָגט, אז איך האָב עפעס אָנגעשריבן, וואָס איך וואָלט וועלן איבערשרייבן אויף דער מאשין. אין האָב נישט איבערגע־זורט איר אויסדרוק: איך האָב עפעס אָנגעשריבן פאר מענטשן. מע האָט באדארפט ווארטן אויף איר רעאגירן. איך האָב איר דערלאנגט א שמאַל פאסיקל פאפיר, וואָס האָט אנטהאלטן די קאָמוניקאטן פון פאריקן טאָג. זי האָט געוואָרפן א בליק אויף דעם מאנוסקריפט, איר פנים איז געוואָרן שטרענג, ווי שטרענג עס ווערט דאָס פנים פון יונגע מענטשן, וועגן וועל־כע איר קלערט, אז זיי וועלן נישט פעיק ויין אָפּצושאצן די וויכטיקייט פון דער לאגע, און פלוצעם זעט איר אין די אויגן, אין דער אומבאוועג־לעכקייט פון מויל, אין דעם אופן פון פארציען די ברעמען, אז איר האָט פאר זיך פאקטיש א רייפן מענטש. איך האָב גאָרנישט באוויזן ארויסצו־לייענען פון דער שטרעמגקייט אין אירע אויגן, וועלכע זי האָט געווענ־דעט צו מיר. דאָס שווייגן, דאָס פילבאדייטנדיקע שווייגן האָט געדויערט אויסערגעוויינלעך לאנג, וואָס וועט מיר דאָס קיניו ענטפערן?

— איך וועל דאָס אייך איבערשרייבן.

איך האָב איר רואיק געענטפערט:

— שרייבט עס איבער אין עטלעכע עקזעמפליארן.

מיר האָבן אָפּגערעדט מיט די ברידער לובלינג, אז מיר וועלן שמוך אלן באזוכן אמאָל איינער, אמאָל דער צווייטער, כדי נישט צו וועקן צו פיל אויפמערקזאמקייט מיט אָפטע וויזיטן פון איינער און דער זעלבער פערזאָן. איין מאָל האָט נאָטירט דער עלטערער פון ד' ברידער, א צווייט מאָל דער יינגערער, א דריט מאָל ווידער איך. אלע פארצייכענונגען פון די ברידער האָב איך געמוזט איבערשרייבן פונסניי, כדי רוזשע זאל זיך נישט אָריענטירן, אז פארשידענע מענטשן פארצייכענען. איך האָב איר איבער-געגעבן די צעטלעך, וועלכע זי האָט איבערגעשריבן, און דריי, צייטנ-ווייז, פיר מאָל אין דער וואָך האָב איך זיי איבערגעגעבן וואוּזשיניצען, ווען ער איז צו אונדז געקומען. אַנדערע אָפּשריפטן האָבן אַרומגע-קרייזט אין ווארשטאט און אין געטאָ.

ערגער איז געווען מיט א טרעף-פונקט. אונזער געטאָ איז נישט געווען ארומגערינגלט מיט קיין וואנט. עס איז געווען צעשפרייט, אויף דער גרענעץ פון פעלדער און שטיין-גרובן, באוויינטע דורך אן ארבעט-דיקער באפעלקערונג. וועגן וועלכער מען האָט געוויינלעך געזאָגט, אז זי וווינט אויף די פעריפעריעס.

א וואנט איז דאָ געווען נישט נייטיק. יעדער, וואָס איז ארויסגעגאנגען פון דער געגנט איז גלייך ארויס אויף אן אָפן פעלד און איז שוין פתח-דערווייטנס געוואָרן באמערקט דורך די שופאַ-וואכן, וועלכע זיינען דורך-אגב, געווען נישט פיל. דורך דער שטאָט איז געווען אוממעגלעך זיך ארויסצובאקומען. די סטאציע פונדערווייטנס האָט אויסגעזען אומצוטריט-לעך, ווייל דאָרט איז ווירקלעך געווען די גרעסטע צאָל וואכן. דאקעגן די פוילישע באפעלקערונג האָט יאָ געקאָנט אריינקומען אין געטאָ און אין זיינע געסעלעך, וווּ זי איז טיילווייז אויך פארבליבן. דאָס זיינען געווען טאָג-ארבעטער, באזיצער פון אַרעמע שטיקלעך עהד און אייגנטומער פון איין קו, צי א פאָר צייגן. אדאנק דעם האָבן זיי די דייטשן איבערגעלאָזט. אין שטאָט, וווּ מען האָט פארטריבן די ביזאצטיקע איינוווינער פון דער געגנט, זיינען נישט געווען נישט קיין שטאלן און נישט קיין פאשע; די דייטשן האָבן באדארפט האָבן מילך, און דאָ זיינען די לאַנקעס געווען זאָענט.

וואוּזשיניצען וואָלט זיך געקאָנט צו אונדז דערשלאָגן, נאָר ווי א פרעמדער וואָלט ער געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די נישט

יידן — יענע האָבן אים נישט געקאָנט — ווי אויך פון די פריערדיקע אינווייניגער, וועלכע האָבן אים אויך נישט געקענט. באלד וואָלט זיך אַג געהויבן אַ נאָכפּרעגן ווער דאָס איז, צו וואָס איז ער געקומען, וועלכע גע-
שעפטן מאַכט ער. דער עיקר טאַקע וועלכע געשעפטן, ווייל אלע כמעט
האָבן זיך געוואָרפן אויף האַנדל. די באַדערפענישן פון געטאָ זיינען גע-
זען אומגעווענע. מע האָט צוגעשטעלט אַהין ברויט, מעל, פעטס, גרוי-
פן. מען וואָלט דערזען אין אים אַ קאָנקורענט, זיי זיינען געווען דעמאָראַ-
ליזירט, אויסגעטאָן פון יעדער מענטשלעכקייט, גיריק אויף לייכטע פאַר-
דינסטן און פּעיק אויף אלץ. צי האָט ער געקענט אין אַזעלכע באַדי-
גונגען האָבן די דרייַסטקייט צו קומען צו אונדז?

אויפן ראַנד פון געטאָ, נעמלעך פון דער זייט, ווי די קאַשאַראַוואַס
האָט זיך פאַרנומען צום וואַקואַל, האָט זיך געפונען אַ פאַטאַגראַפישער
אַנשטאַלט „סטודיאָ“, וועלכן מע האָט איבערגעטראָגן אַהער פון צענטער
שטאָט. דער אייגנטימער פון אַנשטאַלט איז געווען איינער אַ י. ה.,
וועלכער איז זייער נייטיק געווען די דייטשן. ער האָט פּראָדוצירט אויפ-
נאַמעס צו די קענאַרטעס. אלע האָבן מיר געהאַט אַ וועלכן ס'איז „אויס-
זייט“, אַ פּערזענלעכן, צי פון דעם אָרט פון דער אַרבעט, וועלכער איז גע-
זען באַזאָרגט מיט אַ פאַטאַגראַפיע פון אייגנטימער: אויסווייזן האָבן גע-
טראָגן ביי זיך קינדער פון זעקס יאָר. פון דעם אַנשטאַלט האָבן אויך גע-
נאַסן דייטשן, פּאָליאַקן, און די יידן אין דער עראַשטער ריי. איך האָב אויפ-
געקוקט אַ געמאַכט אויף דעם אייגנטימער, וועלכן איך האָב געקאָנט פון
פאַר דער מלחמה, הגם אויבערפלעכלעך. מיר האָבן געוויינט נאָענט אויף
דער סאַנטשעווסקאַ-טאָס און פאַרביטן אַ מאָל אַ פאַר זעכטער. איך האָב
וועגן דעם דערציילט די ברידער לובלינג: ס'האָט זיך אַרויסגעווייזן, אַז
זיי קענען אים נענטער. „דאָס איז זייער אַן אָהנטלעכער מענטש, רעדט
אויס וואָס אין דער קאַרט אויפן יודען-ראַט“. איך האָב אָנגעהויבן פון געבן
אים קאָמוניקאַטן: ער האָט אַרויסגעווייזן אַ גרויסע פאַראינטערעסירונג
און געבעטן, סטאַביל אים צו באַדינען. אין אַ צייט אַרום האָב איך אזוי
זיך, דרד-אַגב, אַ זאָרגעטאָן, אַז איך האָב זיך אָפּגערעדט מיט איינעם אַ
באַקאַנטן פון אויסער דעם געטאָ, מיט וועלכן איך וואָלט געוואָלט דאָ ביי
אים זיך דורכשמועסן, צי ער האָט גאַרנישט דאַקעגן?

— וואָס רעדט איר? סיידין איר האָט וועלכע ס'איז זשמוגלערישע ענינים.

ער האָט עס געזאָגט האַלב אין ווייץ, ווייל ער האָט געוואוסט, אַז איך
בין ווייט פון אַזעלכע געשעפטן. ער האָט מיך געקענט און געקענט זיך

אָנשטויסן אין וואָס פאַר אַ טרעפונג מיר גייט. דער ערשטער שמועס מיט וואוּזשיניעצן איז פאַרעקומען אין זיין אָנוועזנהייט. מיר האָבן געשמועסט וועגן ענינים מכלומרשט גלייכגילטיקע, און ווען וואוּזשיניעצן האָט אין אַ געוויסן מאַמענט, געוויזן אַבליגאציעס פון דער נאַציאָנאַלער הלוואה, וועלכע ער האָט נאָר וואָס דערהאַלטן, האָט ער גלייך פאַרגעלייגט, ער זאָל אים געבן די דאָזיקע אַבליגאציעס פאַר אַ גרעסערער סומע. מיר האָבן רואיק אויפגענומען די דאָזיקע פאַרם זיינע פון אונטערשיצונג. וואוּר זשיניעצן איז אריינגעפאלן צו אים אייניקע מאַל שוין אָן מיר, און ווען איך האָב י. ה. געפרעגט זיין מיינונג וועגן דעם דאָזיקן מענטש (ער האָט זיך געגעבן דעם פּסעוודאָנים „פלאסקי“), האָט ער מיר געענטפערט:

— אַזעלכע זיינען אונדז נייטיק, אזוי וואָ — האָט ער מיט דער האנט אָנגעוויזן אויפן געטאָ — ווי דאָרט, אין שטאָט.

ער וואָלט מיט אים גערן געשמועסט, און ווען ער האָט מיך געפרעגט, צי וואָלט נישט גוט געווען אַ טראכט צו טאָן וועגן פרוון אַרגאניזירן אַ וועלכע ס'איז גרופע, האָב איך אים געענטפערט, אז איך קלער טאקע דערוועגן.

— איר וואָלט צוגעטרעטן צו אַ וועלכער־ס'איז אַרגאניזאציע?

— גלייך.

די דאָזיקע פאַרם פון „צוטראַעטן“ קען איך אויסזען פאַר צו ליכט. אזוי זעט עס אויס אין מיין דערציילונג. אין דער ווירקלעכקייט זיינען די שמועסן אויף דער טעמע נאָך געווען באדייטנדיק לייכטערע. דער רוף צו טאט איז געוואָרן אַן אַלגעמיינער: מיר האָבן אלע געוואוסט, אז מיר גייען שנעל צום אומקום. די סעלעקציעס האָבן זיך איבערגעזעצט אלע פאַר וואָכן, און ווען אייניקע זיינען אריינגעפאלן אין יאוש און אין אַ צושטאנד פון פולשטענדיקער פאַרצוויפלונג, האָבן אנדערע, באַזונדערס די יוגנט, אָפן געשטויסן צו קאמף. דערויף זיינען דאָ באַזוויזן, אָבער עס איז נישט דאָ דאָס אָרט וועגן דעם צו ריידן; גענוג, אז איך וועל דערמאָנען וועגן דער עקזיסטענץ פון דער יוגנטלעכער קאמף־אָרגאַניזאַציע, וועגן דעם יוגן בלומענפּרוכטן, גראַזבאַרדן און אנדערע דערמאָרדעטע אין יענער צייט דורך דער געסטאַפּאָ, די יוגנטלעכע האָבן געהאַט געווער.

אין דער צייט פון די פאַרזאַמלונגען האָט דער פּאַטאַגראַפּיסט פאַר־מאַכט דעם אַנשטאַלט, און פּונקט ווי אַמאָל שמואל, זיך אומגעקערט צו אונדז דורך דעם הינטערשטן אריינגאנג.

וואוּזשיניעצן האָט געוויינלעך רעפּערירט, אַרומטערעדט די פּאָליטי־שע סיטואַציע, נישט אריינטראַגנדיק, איבעריקטס, קיין שום נייעס; דאָס,

וואס האָט אונדז אינטערעסירט — די לאגע אויפן פראָנט — איז אונדז געווען פונקט אזוי גוט באקאנט ווי אים. מיר האָבן געהאט ידיעות פון ערשטן קוחל — פון די ראדיאָ-אפאראטן, וועלכע שמואל האָט געהאט צו פאריכטן. מער צייט האָט פארנומען דאָס ארומרעדן די אידעאָלאָגישע גרונט-הנחות פון דער פוילישער ארבעטער-פארטיי. דאָ זיינען געווען נייע איבעראשנדיקע מאַמענטן, איבעראשנדיקע פאר אונדז, אָבער נישט פאר די, וועלכע האָבן געהאט א וועלכע ס'איז פרייהייט פון באוועגונג און האָבן געקענט שמועסן מיט מענטשן, באוועגן זיך און האנדלען. די וויזיע וועגן נייעם פוילן איז אויפגעקומען פאר אונדז אזוי קלאַר, אזוי בולט, ווי עס האָלן אונדז פון איר נישט אָפטיילן קיין שום געטאָווענט, לאגערן, און קאמערן, פראָנטן און אונדזער נאָענטער טויט. נישט שטענדיק איז גער ווען צייט צו פירן דיסקוסיעס, וואווישניעץ האָט נישט געקאָנט בלייבן זייער שפעט אין דער נאָענטקייט פון געטאָ, מיר האָבן געמוזט צוריקערן פאר דער פאָליציי-שעה.

דער פאָטאָגראַפּיסט י. ה. האָט זיך ארויסגעוויזן פאר נישט קיין צע-וויינילעכן חסר. זיין ווינונג איז נישט געווען בלויז אן אַרט פון פארזאמלונגען, נאָר אויך דער מאַגאזין פון ליטעראַטור. מיר האָבן איבעריקונט דאָס אַרט אויסגעמיטן, כדי נישט צו ציען דעררויף קיין אויפמערקזאמ-קייט; סאנצט הערמט האָבן מיר זיך בלויז אין די שעהען פון די פאר-זאמלונגען. אונדזערע פאָטאָגראַפּיעס האָט י. ה. באהאלטן אין באזונדער-רע קאָנווערסן, כדי אין פאל, ווען עס וועט יעפעס געשען, צו קענען האָבן דעם תירוץ, אז מיר זיינען געקומען נאָך אונדזערע פאָטאָגראַפּיעס. וואו-זשיניעץ האָט אויך געהאט זיינע פאָטאָגראַפּיעס, ער איז געקומען אָפּטער, האָט איבערגעלאָזט א וועלכע ס'איז אַנווייטונג, צייטונגען, בראַשורן. פון י. ה. וועלכער האָט אויסערגעלעבט די מלחמה, ווייס איך, אז צווישן זיי האָט זיך פארהונדן א פריינטשאפט.

אין דער וועלכער צייט האָבן זיך אויף די ווענט פון זאגלעמביע אָנ-געהויבן באווייזן פלוג-בלעטלעך. מערסטנטייל האָבן זיי אנטהאלטן קאָמו-ניקאטן פון מאַסקווע, ידיעות פון דעם פארבאנד פון די פוילישע פאט-ריאָטן, אויפּרוּפּ, פלאקאטן פון דער פוילישער ארבעטער-פארטיי. די קאָמוניקאטן פון פראָנט האָבן געשטאמט פון דער ביוראָ פון אונ-דזער ווארשיטאט. דאָס איז געווען נאָך סטאלינגראד.

נאָכן פארמאכן די פאבריק האָט סטרענציאָק-ישטאדלער מער שוין נישט פארלאָזט זיין ביטאָם, דאקעגן איז שוסטער געבליבן שטיין פאר אזא לאגע, אז ער האָט געמוזט גלייך מעלדן זיך אין מיליטער. קיין שום זאך

הָאָט אים שוין נישט געקענט דעקן. זיין שוואַגער האָט זיך לאנג באמיט וועגן עפעס א שטעלע, וואָס זאָל אים קאָנען באַפרייען, און ער האָט אזא געפֿינען. ער האָט שנעל איבערצייגט דעם געסטאפּאַשעף פֿון קאטאַוויץ, אז שוסטער איז דער פּאַסיקסטער מענטש אויף אויסצופירן געוויסע פונקט ציעס אין דער אינסטיטוציע; ער קען דאָס געביט, די פּאַליאַקן, ער קען די פּוילישע שופּראך, דער באַפעלקערונג האַקעגן איז ער נישט באַקאַנט — וביז דער אויסברוך פֿון דער מלחמה האָט קיינער פֿון אים גאַרנישט נישט געוואָסט, אין ו.ב. האָט ער זייער טיכטיק געפֿיהט די פּאַבריק. אַלדוואָ?
— ווי אַלט איז דער בחור?

— דרייסיק יאָר.

— דער געסטאפּאַקאַמיסאַר האָט געפֿירט מיט די הענט, אַ וויסן זי ער האָט געמאַכט דעם אָנשטעל, אז ער איז אויפֿגערגעט. דאָס איז דאָך די סאַמע פּאַסיקסטע צייט פּאַרן מיליטער, צי פּאַרשטייט איר דאָס, הער קרייזליטער?

דער הער קרייזליטער שטאַדלער האָט דאָס גוט פּאַרשטאַנען. צו-מאַרגנס האָט זיין אויטאָ צוגעפֿירט צו דער פּריואַטער וווינונג פֿון קאַ-מיסאַר יעטלעכע קילאָ קאַווע, ווייף, עכטע קערנזייף, פּרימאַ פּערפֿום, פּראַנציוזישע פּערפֿום און נאָך עפעס, „פיר אירע ווערטע, געמאַלין“: זיי דענע זאָקן.

שוסטער איז געוואָרן און אַגענט אין טעשטאַפּאַ. דאָס האָט געדעקט אַבער מע האָט באַדאַרפט עפעס אויפֿטאָן, מיט עפעס זיך אַרויסווייזן, זיך אויסצייכענען. ספּעציעל האָט שטאַדלער געמאַכט א דרוק אין דער ריכטונג: — דו מיינסט, אז איך פּאַרנעם זיך אויף ישטענדיק מיט קאַרמאַנען דעם תּויר מיט קאַווע און מיט זאָקן? פּונדאָנען וועל איך דאָס נעמען?

פֿון די אויפֿשריפטן און לאַזונגען, וועלכע האָבן זיך אַלץ אָפּטער באַ-וויזן, פֿון די קאַמוניקאַטן געדרוקטע אויף אַ שרייב־מאַשין, וועלכע זיינען, וואָס אן אמת: נישט געווען צאָלרייך, אַבער סטאַביל געוואָרן פּונדאָנערגע-קלעפט אויף די ווענט פֿון שטאָט, האָט שוסטער געמאַכט אַ זייער פּשוטן אויספֿיר: דאָ איז טעטיק עפעס אַן אַרגאַניזאַציע — און דאָס האָט באַ-שטימט זיין אויפֿגאַבע, ער מוז זיי אויפֿדעקן. ער וועט זיי באַווייזן וואָס ער קען. ער וועט נישט אַנטוישן זיין שוואַגער, זיינע אויסגאַבן וועלן נישט זיין אַומזיסט. די האַפענונג אויסצומיידן דעם פּראָנט האָט אים צו-געגעבן ברען: מע דאַרף טאָן. ער האָט געקענט די קאַמוניסטן נאָך פֿון פּאַר דער מלחמה, פֿון דער פּאַבריק, און אפּשר נאָך פֿון יערגעץ — אַנ-דערשׂוו, ווער ווייסט אים? ער האָט זיך דערמאַנט וואַרוושינעצן,

מיך, אנדערע. מיך האָט ער גלייך אויסעלעמינירט פון זיינע אויסרעכע-
 נונגען. איך האָב נישט עקזיסטירט. אויב איך זאָל נאָך בכלל האָבן גע-
 לעבט, האָב איך באדארפט לויט זיינע אויסרעכענונגען, זיך געפינען אין
 געטאָ, דאָרט וועגעטירן אָדער פֿגרן פֿאר הונגער. זייענדיק פֿארמאכט אין
 געטאָ און נישט האָבנדיק די מעגלעכקייט זיך צו באוועגן, האָב איך דאָך
 מער נישט געקענט קומען אין בארירונג מיט קיניעם, און דאָס אָפֿרע-
 סענען זיך מיט מיר פֿערזענלעך, וואָס פֿאר א באדייט האָט עס געקענט
 האָבן, ווען אזוי צי אנדערש זיינען מיר געווען פֿארמשפט צום טויט? צי
 פֿיר איך נישט א וועלכע ס'איז ארבעט אין געטאָ גופא? וועגן דעם איז
 ער געווען רואיך. דאָרט איז שוין געווען ווער, וואָס האָט אונדז גוט אָפֿ-
 געהיט. דאָס איז א פיינער יודל, האָט ער געטראכט, זייער גאנצער פֿאַרזי-
 צער: ער וועט זיך שוין מיט זיי אן עצה געבן, ער מוז זיך אן עצה געבן.
 דאָס האָט ער דאָך אליין איבערגעגעבן אין זייערע הענט צוויי יידישע
 קאָמוניסטן.

פון די קאָמוניקאטן, וועלכע ער האָט אראָפֿגעריסן פון די ווענט, האָט
 מען געקאָנט דרינגען, אז די אָרגאניזאציע באזיצט זייער גענויע ידיעות,
 וואָס ווערן טעגלעך פֿארשפּרייט מיט א כמעט סטענאָגראפֿישער פֿינקט
 לעכקייט. פון דעם האָט זיך געלאָזט מאַכן א קלאָרער אויספֿיר. זיי ווערן פֿאר
 נאָטירט דורך עמעצען, וואָס פֿארמאָגט א ראדיאָ-אפֿאראט. אָבער ווי דאָס
 פּעסטשטעלן? און אפשר ברענגט עמעצער די מאשין-אָפֿשריפטן פון אן
 אנדער אָרט? אין וו. ק., ווו ער האָט רעפּערירט דעם דאָזיקן ענין, האָט
 מען אים געענצט, אז ער זאָל פֿאר אַלעמען דורכקאָנטראָלירן זיין אייגענעם
 געביט. זאָל ער פּעסטשטעלן אויף וועמענס שרייב-מאשין זיינען איבער-
 געשריבן די טעקסטן און, האָבנדיק געלייזט אזא עיקרהדיקע פֿראגע, וועט
 ער זיך שוין דערוויסן ווער עס האָט מיט דער מאשין זיך באנוצט. קיין
 פֿרוואטע מאשינען זיינען בכלל נישטאָ. איבעריקנס, ווען זיי זאָלן אפֿילו
 יאָ זיין, ווי היט מען עס אײן, אז מע זאָל זייער קלאָפֿן נישט הערן? זיי
 קאָנען נאָר זיין אין אַמטן, אָדער אין וועלכע עס איז האַנדלס-ביוראָען,
 אָבער דאָרט זיצן אונדזערע מענטשן...

ער האָט ווייטער געצויגן זיינע אויסרעכענונגען פשוטע באטראכטונג-
 גען: שרייב-מאשינקעס זיינען אויך פֿאראן אין יודען-ראטן און אין די פֿאַ-
 בריקן, ווו עס ארבעטן יידן, איז אפשר דאָרט? ער האָט קאָנטראָלירט
 זיינע רשימות: דער יודען-ראט האָט באזיצט 14 שרייב-מאשינקעס; די
 ווארשטאטן — 8. ער האָט אָנגעקלונגען צום פֿאַרזייער פון יודען-ראט מ.
 און אים באפֿוילן צושויען א מוסטער פון די אותיות פון אלע שרייב-מא-

שימקעס, אָנגעכנדיק דערביי דעם פאבריקס־נומער און דעם נאָמען פון דער פּערזאָן, וועלכע ארבעט סטאביל אויף דער מאשין; יעדע פון די מאשיניסטקעס האָט באדארפט אַנשעריבן א באזונדערן בויגן מיט צוויי אָפֿ-שריפטן.

ער האָט זיי באקומען נאָך דעם וועלכן טאָג און זיי פארגלייבט מיט דער שריפט פון די בויגנס, וועלכע מע האָט אָפגעריסן פון דער וואנט. ער איז געזעסן איבער די זייטלעך ועטלעכע שעה אין דער נאכט צוזאמען מיט ספעציאליסטן, וועלכע זיינען צוליב דעם אראָפגעקומען פון ווראַצ-לאוו אָבער אָן שום רעזולטאט. ער האָט פעסטגעשטעלט, אז דער יודער־ראט איז אין אָרדענונג.

ער האָט אָנגעקלונגען צום דייטש, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט אונ-דזערע ווארשטאטן, פאָדערנדיק אויספירן דעם באפעל.

— צו וואָס איז דאָס נייטיק? צי איז עפעס פארדעכטיק?

— אַך, קיין שום אויסערגעוויינלעכס נישט, א פשוטע קאָנטראָל.

— צי ווילט איר צונעמען ביי אונדז די שרייב־מאשינקעס?

— וואָס פאלט אייך איין?

— ווייל אונדזער אונטערנעמונג איז קריגס־וויכטיק, מיר באשעפטיקן

דריי טויזנט מאן.

— מיר ווייסן, מיר ווייסן, איר קאָנט זיין רואיק.

אין דייטש האָט זיך אויסבאהאלטן אונטער דער שוין פון דריי טויזנט מאן, וועלכע האָבן אים באדארפט אויסהיטן פון פּראָנט; א צווייטער האָט אויסגעמיטן דעם פּראָנט, ווייל ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין מאָרד — ער האָט געקאָנט אין משך פון זיבן, אכט מינוט פארגאאוועווען דריי טויזנט מענטשן.

זיי זיינען געזעסן ביז שפעט אין דער נאכט ביים ליכט פון נידערדיק אראָפגעלאָזטע לאַמפן און זיי האָבן כמעט גלייכצייטיק אויסגעשריגן: «וויר האבן עס דערשנאפט». זיי האָבן נאָכאמאָל קאָנטראָלירט: די אותיות מיט וועלכע עס איז געווען פארשריבן איינער פון די בויגנס, וואָס מע האָט צוגעשיקט פון ווארשטאט, האָבן געהאט די זעלבע שטריכן און באשעדי-קונגען, וואָס די אותיות אויף די קאָמוניקאטן. זיי האָבן פעסטגעשטעלט אויסער יעדן ספק, אז די אותיות א און ע זיינען דעפאָרמירט די ! איז אָפֿ-געהאקט און די ה איז נישט גלייך. זיי האָבן איבערגעלייענט דעם נאָמען פון דער פּערזאָן, וועלכע האָט געשריבן אויף דער מאשין. דער נאָמען איז געווען: רוזשא לוסטיק.

שוסטער איז געווען אויפן שפור, ער האָט געהאט אין דער האַנט
אין רינג פון דער אַרגאניזאציע, אָבער עס האָבן אים נאָך געפעלט די
איבעריקע. מען האָט באדארפט, אָפהיטנדיק אלע פּאַרזיסטמזיטלעך, אויס-
געפינען די איבעריקע רינגען. די אויפגאבע איז איצט געווען: ווער האָט
צוגעשטעלט רוזשען די ידיעות, ווי אויך וועמען האָט רוזשא איבערגע-
געבן די מאשין-אַפּהרוקן. די ידיעות האָבן געשטאמט פון ראדיאָ-אוידי-
ציעס, האָט איז געווען זיכער, אַלזאָ פון עמעצן, וואָס האָט סאויצן א רא-
דיאָ-אַפּאַראַט. די פּלוג-בלעטלעך אין שטאַט האָבן זיך געקאַנט באווייזן
נאָר מיט דער הילף פון א מענטשן, וועלכער האָט זיך געקאַנט פריי בא-
וועגן און דאָס ביז אין די שפּעטסטע אַונט-שיעהן: ער האָט דעריבער
נישט געקאַנט זיין קיין ייד, אָבער מע האָט אים באדארפט וזוכן אין דער
סביבה פון רוזשען.

— הער זארידע! דאָס איז שמואל וו. ער האָט דאָך אין דער היים
ראדיאָ-אַפּאַראַטן, וועלכע די דייטשן אליין גיבן אים אָפּ צו פאריכטן! אָבער
צי איז דאָס זיכער ער? מע דארף קאַנטראָלירן.

זיי האָבן זיך אָנגעקוקט איינע די אנדערע, זיך פילנדיק מיטשולדיק,
וואָרן זוי לייכטזיניק האָבן עס געהאנדלט זייערע פּאַלקסגענאַסן לגבי
זייער פּאַלק, לגבי דעם פירער און דעם רייד! זיי האָבן זיך באנוצט מיט
א יידן אין אַזעלכע ענינים, וועלכע קאַנען זיין אין דער העכסטער מאָס
שטאַטספּינדלעך! נאָר ווער טראַגט ארויס די פארשריבענע בויגנס? זיי
האָבן עס געמוזט אויספאַרשן, אָבער דעם האַזיקן ענין וואָלטן זיי באדארפט
אַנטרויען די יידן, ווייל די אַנוועזנהייט פון די דייטשן אין ווארשטאט
אַדער אין דער נאָענטקייט פון רוזשעס און שמואל וו. אַס ווינונג וואָלט
גלייך געצויגן אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט.

זיי האָבן א טראכט געטאָן וועגן דעם פּאַרזיצער פון יודען-ראט: דאָס
איז א פאסיקער מענטש, אָבער צי זאָל מען אים אָנפארטרויען די אויפ-
גאבע? זיי האָבן רעזיגנירט. דער פּאַרזיצער וואָלט האָך נישט געקאַנט פער-
זענלעך שטיין און אָבסערווירן די פּאַרדעכטיקע. אלע קענען אים און מע
וואָלט גלייך פארשטאַנען, און זיין לענגערע אַנוועזנהייט זאָגט נישט אָן
קיין שום גוטס. און זיי האָבן זיך ווידער דערמאַנט מיט שרעק, אז זיי
האָבן זיך שוין איין מאָל באנוצט מיט א יידן, מיט דעם ראדיאָ-טעכניק.
צי קאָן מען אזוי ארום בכלל אַנטרויען וועמען פון דער באַנדע אזא ענין,
ווי אויפּדעקן א געהיימע אַרגאניזאציע?

צי קומען אין ווארשטאט וועלכע עס איז פּאַליאקן? זיי האָבן נישט
געקלערט פון געטאָ: דאָרט האָבן זיך אין משך פון טאָג דורכגעדרייט

עטלעכע הונדערט מענטשן אָן בענדער, און דאָס ארויספאנגען פון אזא
מאסע דעם פארברעכער איז נישט געווען פון די גרינגע אויפגאבן.

זיי האָבן ווידער אָנגעקלונגען צו דעם דייטשן לייטער פון די וואר-
שטאטן, פאָדערנדיק צוצושטעלן די ליסטע פון די פאָליאקן, וועלכע זיינען
באשעפטיקט אין דער פירמע. דער לייטער האָט געענטפערט, אז אין גרונט
גענומען איז דער ווארשטאט באשטימט פאר די יידן, קיין נישט-יידן בא-
שעפטיקט ער נישט.

— באשטימט?

אין זייער טאָן איז געווען א דראָאונג. גאנץ באשטימט?

— יאָ, עס ארבעטן צוויי, צוויי פורמאנעס. ער וועט גלייך איבערשיקן
דייערע נעמען. זיי האָבן געהאט פאר זיך די רשימה. איין נאָמען האָט שוים-
טערן גאַרנישט געוואָגט. דער צווייטער נאָמען איז געווען וואוושניעצן.

דער איבערפאל איז פאָרגעקומען גלייכצייטיק. אין איינער אין דער
זעלבער צייט האָט די געסטאפּאָ באשטעלט די ביראָ. די וויינינג פון
שמואל וו. און די וויינינג פון וואוושניעצן איף קאָשעליעוו. רוזשא איז
אויפגעשטאַנען פון דער שרייב-מאַשין און דעמלט האָבן זיי דערזען, אז זי
איז נאָך כמעט אַ קינד. ביי שמואל וו. האָבן זיי געטראָפּן דעם יונגערן
פון די ברידער לובלינג, יאָסקען אין דער מינוט, ווען ער איז געזעסע ביי
דעם ראדיאָ-אפאראט און פארציכנט די ידיעות אין פויליש. זיי האָבן
א סוף געמאָן אויף דער סקאלא: עס האָט גערעדט מאַסקווע, קאָמוניקאַטן
פון פארבאנד פון די פוילישע פאטריאָטן. שמואל וו. איז געוועסן ביים
צווייטן אפאראט, זוכנדיק אין אים דעם דעפעקט. פון דער וויינינג פון
שמואל וו. זיינען זיי אריבער צו דעם איינזאמען שטיבל פון די לובלינגס,
וון זיי האָבן פארנומען די רעשט פון דער פאמיליע: די פאמיליע איז בא-
שטאַנען פון איין פערזאָן — יאָסקעס ברודער פיניע. ביי וואוושניעצן
האָט שוסטער נאָך אן אויבערפלעכלעכער רעוויזיע געפונען א קאָמוני-
קאַט פון פריער מיט צוויי טעג, אָנגעשריבן אויף דער באקאנטער שרייב-
מאַשין. ער האָט נישט געלייענט זיין אינהאלט: עס האָט זיך אין אים גע-
רעדט וועגן „ווייטערדיקע סטראטעגישע איבערגרופירונגען מיטן ציל זיך
אָפצורייסן פונעם פראָנט“.

וועגן די ארעסטן האָט מיר מודיע געווען דער קאָמענדאנט פון דער
פאבריקס-מיליק, דער אינזשיניער פ. ער האָט מיך באזוכט אין וואר-
שטאט און נאָכאמאָל ארויסגערופן פון אריבעטס-צימער, ווי דעמלט, ווען
ער האָט געבעטן א קאָנטאַקט מיט וואוושניעצן. מיר זיינען איבערגע-

גאנגען אין דער ביהרע, אין דעם צימער, ווי איך האב געהאפט צו זען רוזשען. דער אינזשיניער פ. האט מיר אָנגעוויזן אויף דער אויסגעליידיק-טער ביהרקע און אָפּגערוקטער שטול. ער האָט געזאָגט: זי אויך. און ער האָט צוגעגעבן: ביידע בריידער לובלינג און דער ראדיאָ-טעסניק שמואל. ער האָט באַמערקט דעם שוידער אין מיין בליק און, אָפּווענדנדיק זיך צום פענצטער איך זאָל זיין געזיכט נישט זען, האָט ער שטיל געזאָגט: וואו-ר זיניען איז אריינגעפאלן.

איך האָב געזען, ווי ער ציט ארויס א טיכעלע פון דער קעשענע. ער האָט אָפּגעווישט די טרערן אזוי, אז איך זאָל דאָס נישט באַמערקן. וועמען האָט ער באוויינט? וואוּזשיניעצן? און אפשר די פארלוירענע געלעגנהייט זיך צו קאָמוניקירן מיט א מענטשן, וועלכער וואָלט אים געקאָנט העלפן צו אנטלויפן און אוועקגיין אין דער אונטערערד? און אפשר האָט ער פארשטאנען, אז ער האָט פארלוירן יעדע האָפּענונג זיך צו ראטעווען?

— צי וויסט מען עפעס וועגן דיר?

— ווער?

— די געסטאפּאַ.

— איך ווייס נישט.

— צי וועלן זיי זיך דעררויסן פון זיי, אז אויך דו...

ער האָט איבערגעריסן אין מיטן זאץ. דאָס איז געווען א געפערלעכער געדאנק. נאָר מע האָט אים באַדארפט ארויסזאָגן, און דאָך האָט ער צו-ריקגעצויגן די לעצטע ווערטער. איך האָב געוויסט, ווי זיי וואָלטן באַ-דארפט קלינגען.

איך האָב געפרעגט:

— דו מיינסט אז זיי וואָלטן געקאָנט שוין?

ער האָט שווינגנדיק צוגעשאַקלט אויף יא, דערנאָך האָט ער געזאָגט:

— וואָס קלערסטו צו טאָן? דו מחט דאָך אנטלויפן.

איך האָב נישט געהאָט נישט קיין דאָקומענטן נישט קיין געלט. צי

האָב איך דערביי א הויב געטאָן מיט די אַקסלען?

— הער, איך וועל דיך אויסבאהאלטן ביז די סיטואַציע וועט זיך

אויפקלערן — ער האָט געזאָגט „סיטואַציע“, כדי נישט אָנצורופן אויפן קול די מורא ביי איר ווערעקלעכן נאָמען: „שיטן“.

ער האָט מיך שנעל ארויסגעפירט פון וואַרשטאט. איך בין מיט אים

צוזאמען דורכגעגאנגען א טייל פון דער קאָלאָנמאיינאס דערטאָך די בריק איבער דער באַן-ליניע און די קאַשאראַווע. ער האָט מיך צוגעפירט צו

זיין וווינונג. ארויסגייענדיק האָט ער מיך געוואָרנט: דיר זיך נישט פון דאנען, ביז איך וועל דיר נישט געבן צו וויסן.

ער האָט זיך אומגעקערט ארום האלבער נאכט. ער האָט איצט גע- האט באזונדערס פיל ארבעט. די געסטאפּאָ האָט אויף און אויסערגעוויינ- לעך שטארקן אופן אליאמירט דעם יודען-ראט, מאכנדיק אויפמערקזאם, אז זי וועט נישט דולדן, אז דאָס געטאָ זאָל ווערן א נעסט פון קאָמו- ניזם. „אינע וואהרע זויסען“. זיי האָבן באפוילן, אז דער יודען-ראט זאָל זיי צושטעלן א ליסטע פון אלע פארדעכטיקע מענטשן. שוסטער ווידער האָט געפאָדערט, אז מע זאָל אים מיך ארויסגעבן. ער האָט זיך אריינגע- געריסן צו מיר אין שטוב, קאָנטראָלירט אלע אריינקומענדיקע און ארויס- גייענדיקע פון ווארשטאט, נאָר אַן רעזולטאט. ער האָט געוואָלט אויסאיי- אן א דרוק אויף מיין פאמיליע — איך האָב זי שוין נישט געהאט. אין יודען- ראט האָט מען מיר אָנגעגעבן א גענויע דאטע, ווען מיין פאמיליע איז „ארויסגעפאָרן אויף ארבעט נאך אָסטן“.

דעמלט האָט שוסטער ארויסגערופן צו זיך דעם אינזשיניער פ. ער האָט גערעדט מיט אים, ווי מיט אַן אלטן באקאנטן, און דרך אגב א פרעג גע- טאָן וועגן מיר, צי ער ווייסט נישט ווי מיר גייט, אפשר וואָלט ער געקאָנט מיט עפעס מיר ביהילפיק זיין, ער וואָלט, למשל, געקאָנט באוויקן די אַנפירונג פון ווארשטאט, אז מע זאָל מיר געבן לייכטע ארבעט, ווייל ווי אים איז באוויסט אַרבעט איך, צי איך האָב געארבעט, אין די שניידער- ווארשטאטן.

דער אינזשיניער האָט אים נישט געקאָנט געבן קיין שום אינפאָרמא- ציעס. ס'איז נישט געווען וואָס אויסצובאדאלטן, און ער האָט אים אָפּן געזאָגט: איר ווייסט דאָך, דער שוסטער, אז ער איז געווען א קאָמוניסט און אז מיר האָבן געלעבט זייער שלעכט צווישן זיך.

— איר ווייסט, — האָט ער צוגעגעבן שמיכלענדיק — אפילו דאָ איז ער מיר דערגאנגען די יאָר און שטענדיק געגעבן אַנצוהערן, אז איך בין א פּאָליציאנט. און אינמיטל, ווען איך האָב נאָך געארבעט אלס וועכטער ביי די שניידער, האָט ער מיר געזאָגט אין דער אָנוועזנהייט פון אלע מענטשן: „האָסט זיך דערווארט, ס'האָט זיך דיר געחלומט אוראל, איצט רעווידירטו די ארבעטער, צי זיי טראָגן נישט ארויס קיין שפּולקעס פּאָדעם“.

קעגן יעדער דערווארטונג האָט שוסטער זיך אָנגעסמורעט: די אָנ- צוהערעניש אויף אוראל האָט ער אָפּגעשאצט ווי א שטעכוערטל. די דייטשן האָט מען שוין געיאָגט ווייט, ווייט פון מאַסקווע און לענינגראד.

פון שוסטערן האָט פ. זיך דערוואוסט, און די רעוואָלוציאָנערע אַרבעט קעגן רייך צאָלט זיך נישט אָפּ. האָט קעמערל, וואָס ער האָט נישט לאנג אנט-דעקט, האָט נישט באוויזן צו אנטוויקלען קיין שום טעטיקייט, איבעריקנס זיינען זיי שוין נישטאָ — ער האָט אויפגעהויבן די האנט און צענעמענדיק ברייט די פינגער האָט ער צוגעגעבן:

— פּינף זיינען זיי געווען, זיי זיינען שוין אין אַשוויענטשים.

איך האָב דעם אינזשיניער (פ.) נישט געפרעגט, צי איך קאָן נאָך פאר-בלייבן ביי אים, איך האָב נישט געהאט וווּ צו גיין, און וועגן אויסבאהאלטן זיך אין געטאָ האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד. איך האָב זיך געוואָלט דערוויסן, וואָס איז געוואָרן מיט אונדזער לעצטן חבר, דעם פּאַטאַגראַפּיסט י. ה., און איך האָב א פּרעג געטאָן דעם אינזשיניער, וואָס ער מיינט וועגן אינזשאפן זיך פּאַלשע דאָקומענטן, ווייל און אויפנאמע וואָלט ווארשיינ-לעך געקאָנט מאכן דער פּאַטאַגראַפּיסט פון דער „סטודיע“.

— און אויפנאמע איז א נארישקייט, דעם דאָזיקן ח. וואָלט מען גע-קאָנט דאָ אהער ובעטן, ער איז, דאכט זיך, אן אַרנטלעכער מענטש, אָבער וווּ בעמט מען דאָקומענטן?

צי האָט ער נאָטאמאָל א טראכט געטאָן וועגן וואוּווינענדיק, וועלכער וואָלט אים געקאָנט פארלייכטערן דאָס אנטלויפן?

— זיך רואיק דאָ ביי מיר, עפעס וועלן מיר שוין צוטראכטן.

איך האָב דעריבער געוואוסט אויף זיכער, און קיינער פון די ארעס-טירטע האָט נישט „געשיט“. שוסטער האָט מיך געזוכט, ווייל ער האָט גע-וואוסט, און איך קאָן זיך מיט וואוּווינענדיק, וועגן פּאַטאַגראַפּיסט האָט ער גאַרנישט געוואוסט.

איך ווייס, און מיין דערקלערונג איז קארג און טרוקן אָבער ווען איך זאָג, און נישט דאָס קינד רוזשא, נישט קיין איינער פון די ארעסטירטע האָט נישט געהאָנגט קיין איין וואָרט, קאָן מען זיך שוין אליין פאַרשטעלן, וואָס פאר א גייטיקן כוח, מוט און שטאַלץ די האָזיקע מענטשן האָבן בא-זיצן, אויב זיי האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן דער פּיין און די ענויים.

וויפּל האָב איך געקאָנט זיצן אין דער וווינונג פון אינזשיניער? נאָך דעם ליקוידירן די אַראַגאניזאציע האָבן די דייטשן באשלאָסן צו געבן אזא קלאפּ, און ער זאָל זיין אַנזעעוודיק, און און אלע זאָלן אים דערפילן. זיי האָבן זיך גענומען צו דער יוגנט, אפילו צו דער, וועלכע איז געווען באשעפטיקט אין די ווארשטאטן און וועלכע איז לויט דער מיינונג פון דייטשן לייטער געווען קריגסוויכטיק, גלייכצייטיק האָבן זיי זיך א געם

מעטאָן אויך צו די עלטערע מענטשן. ווען די יידישע פּאַליציי האָט צו-
נויפגעטריבן אויפן פּלאץ די יערשטע און די צווייטע, אויפן פּלאץ, וואָס
לעבן די קאַשארן, האָבן זיך געזאָגט צום אינזשיניער:

— און אפשר איצט אזוי זיך ארויסדרייען?

ער האָט געפרעגט א פארווהנדערשער:

— וואָס הייסט, איצט?

— ווען דו וואָלטסט מיר געהאַלפּן, וואָלט איך זיך געקאָנט אריינבאַ-
קומען צווישן א גרופע יונגטלעכע וועלכע איז באשטימט אויף ארבעט
אין די לאגערן אין דייטשלאנד.

— און דו וואָלטסט געפאָרן?

— וואָס דען, ווי לאַנג קאָן מען דאָ זיצן? — איך האָב אויסגעבע-

טערט: ווי לאַנג קאָנען מיר דאָ נאָך זיצן?

ער האָט געשוויגן, און איך האָב נאָכאמאָל געזאָגט:

— ווען איך זאָל וויסן, אז דער שוסטער לויערט נישט אויף מיר,

וואָלט איך געזאָגט.

שוסטער איז נישט געווען. די אקציע האָט דורכגעפירט דער זאָג-

דער-באוּפגעטראַגער, וועלכער האָט ארויסגעשיקט מענטשן אויף אר-
בעט. ער האָט דיספּאָנירט מיט אן אייגענעם שטאב פון באאמטע און מיט
אן אייגענער אדמיניסטראציע. אנדערע מאכט-אַרגאַנען האָבן דערמיט נישט
געהאט קיין שום געמיינואמעס.

דער אינזשיניער האָט מיר געגעבן א ביסל וועש, א פּאַר שטארקע
שיך און האָט מיך צוגעפירט צום זאַמל-פונקט. עטלעכע הונדערט יונגע
מענטשן זיינען געווען ארומגעשטעלט דורך דער יידישער פּאַליציי. פונ-
דערווייטנס הינטער דער מויער פון די קאַשארן האָבן איך געזען א מחנה
פון חקנים, פרויען און קינדער. יענע זיינען געפאָרן גלייך קיין אַשוויענ-
טשים.

דער אינזשיניער פ. איז געשטאנען דערנעבן, געבנדיק אכטונג, צי עס
קומט נישט אָן קינער פון דער געסטאפּאָ. ער האָט פּאַקטיש מיך געהיט.
פון דעם צונויפגעדרינגענעם המון יונגע מענטשן האָט זיך אָנגע-
הויבן אויסצוטיילן א צווייאיקע ריי וועלכע האָט זיך דערנענטערט צום
טיישל, ביי וועלכן עס האָבן אמטירט עטלעכע דייטשן. זיי האָבן פאר-
שריבן די נעמען און פאמיליעס קאָנטראָלירנדיק גלייכצייטיק די אויסוויזן,
וועלכע זיינען געווען מיט פּאַטאַגראַפיעס. און פלוצעם האָבן איך אַ טראַכט
געטאָן מיט שוידער, אז שוסטער דארף מיך גאַרנישט זוכן. אויב איך וועל
אָנטעבן מיין נאָמען און פאמיליע, דאָן קאָנען שוין די באַאמטע, וועלכע

זיינען זיכער אינפארמירט, אז זיי דארפן לייגן אכט אויף א מענטש מיט אזא נאָמען און פאמיליע, אָדער גלייך אים צו וויסן טאָג, אָדער אליין מיך פארהאלטן.

איך האָב זיך געווענדעט צום אינזשיניער און אים א שעפטשע געטאָגן: — הער, דאָרט — איך האָב מיטן בליק אָנגעוויזן אויף דעם טישל — מוז איך אָנגעבן מיין נאָמען און פאמיליע. מעגלעך, אז זיי וויסן וועגן מיר, אָדער אויב די רשימה זאָל אריינפאלן אין די הענט פון שופּאָ אָדער געסטאָפּאָ, דאן וועט שוסטער אין משך פון איין טאָג מיך אויסגעפינען אין דעם לאַגערי, וווּ מע שיקט אונדז.

ער איז בלאָס געוואָרן, און א צי טוענדיק מיך נאָך זיך, האָט ער זיך אוועקגעשטעלט הינטערן עולם.

איך האָב אים געבעטן: העלף מיר, העלף, איך קאָן שוין נישט מער. איך האָב דערזען א פנים, פאר וועלכן איך האָב מיך דערשראָקן. — האָסט מיך נישט געוואָלט קאָנטאקטירן מיט וואוּזשיניצען, האָסט נישט געוואָלט, האָסט מורא געהאט, איר האָט מורא געהאט פאר מיר, צוליב דעם אוראל, צוליב מיין קעגנערשיקייט, אָבער ער האָט געהאט א מעגלעכקייט צו ראטעווען סיי מיך, סיי זיך — ער האָט געמאכט א ברייטן קרייז מיט דער האנט — סיי זיי אלעמען, נאָר דו האָסט מיר פארמאכט דעם וועג, האָסט נישט געוואָלט... ווילסט זיך נוקם זיין?

ער האָט זיך אינגעמוקט אין דער מחנה פון חקנים און קינדער, וועלכע האָבן זיך געזאמלט אביסל ווייטער.

— ווילסט גיין אהין? — ער האָט מיר אָנגעוויזן אויף די מענטשן, וועלכע זיינען באשטימט אויף אַשוויענטשים — דאָרט פארשרייבט מען נישט.

איך האָב געוואוסט, אז דאָרט פארשרייבט מען נישט, דאָרט איז גע- ווען אָפּפאל און מיסט, וועלכע מען האָט געלאדעוועט אין די וואגאָנען אין גלייך אָפּגעשיקט אין די מאַז-קאמערס.

— באקלער זיך, ווילסט?

ער האָט געוואוסט דערפון, פונקט אזוי גוט ווי איך.

— באקלער זיך, איך וועל דיר העלפן.

איך האָב נאָכאמאָל א קוק געטאָן צום טישל. די יוגנט איז צוגע- גאנגען פאמעלעך, בחורים און מיידלעך. זיי האָבן באוויזן זייערע „אויס- ווייזן“. קיינער האָט נישט געוואָלט זיין נישט קיין קראַנקער, נישט קיין קא-

ליקע, קיבער האָט זיך נישט געוואָלט געפינען אין דער גרופּע, וועלכע איז באַשימט צום טויט.

איך האָב געזאָגט דעצידירט:

— איך וועל גיין אהין.

ער האָט מיך גענומען אונטער דער האַנט, מיר זיינען געטאָנגען פּאַרויס, דערווייטערנדיק זיך אלץ מער, און דעמלט האָט ער נאָך געזאָגט:

— זעסט, איך האָב געוואָלט אנדערש און איצט העלף איך דיר גע-
פינען אַ לייכטערן טויט. אויב דו וועסט באַגעגענען אין אַשוויצענטישע
וואוּווינענען, זאָג אים, און איך בין געווען מיט אייך, און צוליב דיין שולד...
ער האָט איבערגעריסן, ער האָט באַמערקט, און מע קאָן מיך שוין
איצט אין גאַרנישט באַשולדיקן.

* * *

נאָך דעם אויפשטאנד אין אַשוויצענטישער קרעמאטאָריום, דאכט זיך אין
אויגוסט 1944, האָט מען אַ טייל פון דער קאַמאנדאָ איבערגעוואָרפן אויף
דעם לאַגער ד. זייער בלאַק, דער ניינטער צי דער עלפטער, איז געווען
שטארק געהיט, דאָך האָב איך מיך אין אַ געוויסן טאָג אריינגעקומען אהין.
איך האָב זיך געוואָלט דערוויסן פרטים וועגן דעם אויפשטאנד, אָבער די
מענטשן האָבן דערציילט כאַאָטיש, פאַרנעפלענדיק זייערע דערקלערונגען
מיט נישט וועזנטלעכע איינצלהייטן: עס האָט זיך באַקומען אַ מין זעלבסט-
בארימעריי, אַ שלעכט פאַרמאסקירטע און נישט געשמאקע פאַריסנקייט.
איניקע האָבן דאָרט געאַרבעט שוין פון צוויי יאָר. איך האָב זיי געפּרעגט,
צי וויסן זיי עפעס פון אַ גרופּע, וואָס איז באַשטאנען פון פינף מענטשן,
וועלכע איז אָנגעקומען פון אַשוויצענטישע אין מערץ 1943. זיי האָבן נישט
געוואוסט. אַ סך גרופּעס אַוועלכע זיינען אָנגעקומען נישט מיט דער באַן, נאָר
מיט אויטאָס פון פאַרשידענע ערטער. איך האָב זיי געזאָגט און אין דער
גרופּע איז געווען אַ מיידל, אַ יונגע, מיט רויטע האָר, און פיר מאַנצ-
לייט, אפּשר דערמאָנען זיי זיך.

— יידן?

— יאָ, אָבער דאָרט איז אויך געווען אַ פּאָליאַק. אפּשר דערמאָנט איר
זיך, אלע האָבן געטראָגן בענדער, וער נישט.
— ווארט, ווארט, עפעס דערמאָן איך זיך, און אַ נידעריקער מיט פּלאַט-
פּוס.

איך האָב געוויסט, אז ער ווערט וועגן וואווישיניעצן.
 — וואָס איז מיט זיי געוואָרן, מע האָט זיי פֿאַרגאַזעוועט?
 ער האָט א קוק געטאָן אויף מיר מיט דער העכערקייט פֿון א מענטש,
 פֿאַר וועלכן אין לאַגער איז קיין שום גייעס נישטאָ.
 — אַ בטלן, פֿאַרגאַזעוועט, וואָס מיינסטו, אז פֿאַר פינף מענטשן וועט
 מען לאָזן אין באַוועגונג די גאַז-קאַמער? דאָס קאָסט דאָך אַ קופּע געלט. מיט
 איין ציקלאָן קאָן מען דאָך גלייך דערשטיקן אַ טויזנט מענטשן — ער
 האָט זיך כמעט באַרימט: — און נאָך מער.
 עמעצער האָט געפֿרעגט:
 — זיי האָבן זיכער געהאַט דיין גאַלד, וואָס? אזו ס'איז אָנגעקומען אַ
 פֿאַליאַק צוזאַמען מיט יידן, האָבן מיר גלייך געוויסט, אז דאָס איז עפּעס
 אַ שמוגל, אָדער אַן אַנדער האַנדל מיטן געטאָ.
 איך האָב נישט געווען די פֿנימער. דורך די טרערן האָב איך בלויז
 געזען וואַקלענדיקע, באַוועגלעכע געשטאַלטן און אַעזיכטער.
 — דאָס זיינען געווען קאַמוניסטן.
 דער ועדות פֿון זייער טויט האָט געזאָגט:
 — האָסטו דאָך דאָס געקאַנט גלייך זאָגן, פֿאַרשטייט זיך, אז איך האָב
 זיי געזען. איידער מע האָט זיי צעשאָסן, האָבן זיי געזונגען דעם „אינטער-
 נאַציאָנאַל“.
 דו וויסט, אז דאָס רויטע מיידל, איז נאָך געווען כמעט אַ קינד.

די געזעלשאַפֿט מיט באַגרענעצטער פֿאַראַנטוואָרלעכקייט

ד"ר הענריק יאססים האָט אראָפּגענומען די פארנעפלטע ברילן. אָנ-
געהויכט אויף זיי און אויסגעווישט מיטן טיכעלע: א סימן פון צופרידנ-
קייט. דער גרויסער זאל, צעטיילט אינדערמיט מיט א הילצערנער באר-
יערע און אויסגעמעבלירט מיט צוויי שענק און מיט א הינקנדיקן טיש און
א שטול אויף א פּאָדיום, איז שוין לאנג נישט געווען געהייצט. ופון די
שפארעס אין דער פּאָדלאַגע האָט געווייעט מיט קעלט; דורך די שויבן,
באדעקטע מיט פּראַסטיקן טוי, האָט זיך אדורכגעזיפט דער פעברואר-בא-
גינען. ד"ר יאססים האָט זיך געפילט אין אן אויסגעצייכנטער שטימונג
צו ארבעטן. מיט א רוגע פריער האָט ער טאקע באקומען די פרישסטע
מיטטיילונגען פון מתיים-צימער. איבעריקנס, נישט קיין שום אינטערע-
סאנטס: א וועלכע פינף קארטאטעקעס צו דערליידיקן. די סיבה איז נישט
אָנגעגעבן. הייסט עס, ווי געוויינלעך, הונגער-געשווילעכץ אָדער טיפוס.
מען דארף פונדעסטוועגן מודה זיין, אז דאָס מתיים-צימער אמטירט א
מחיה, נאָר די פינגער צו לעקן. ד"ר הענריק האָט מיט אָנערקענונג גע-
שאַקלט מיטן קאַפּ. — אכט אזיגער שיקן זיי שוין די טויט-שיינען.
ווירקלעך, ווירקלעך, מען מוז מודה זיין... דער טאָג הייבט זיך אָן נישט
ווי צום ערגסטן. ער האָט אריינגעקוקט אין דעם העפט פון סטאטיסטיק.
ווי ער האָט אריינגעשריבן דעם מעגלעכן צושטאַנד פון דער באפעלקער-

רונג. נעכטן איז געוועזן 10.005, און היינט — סארא ווונדער! — גענויע 10.000. זעלטן טרעפט זיך אזא קיילעכדיקע ציפער, וואָס איז אזוי אָנגע-
נעם אָנצוטאפן; פיר נולן און אַן איינזאם איינסל. א נול איז א סך אָנגע-
נעמער צו שרייבן, ווי אַנדערע ציפערן; א שאַטנדיק ווייטל און אינדער-
מיט א וויידעלע. ווען נישט דאָס איינסל אין אָנהויב, וואָלט מען געקאָנט
אָנשרייבן פינף גלייכע נולן. א פאַרגעניגן אזש צו טראכטן. נו, אָבער גע-
נוג פאַנטאזיעס אויף היינט! צו דער ארבעט, צו טאַט!

און ארבעט איז פאַראן א באַרג: פאַרצייכענען די טויט־שיינען, וואָס
זיינען דערהאַלטן געוואָרן פונעם מתים־צימער, אין העפט פון די אריינ-
געפלאַסענע דאָקומענטן; אויפזוכן פינף קאַרטאָמעקעס און, צוזאַמענהעפּ-
טנדיק ווי מיט קלאַמרעס מיט דעם אַנטשפּערבנדיקן דאָקומענט וועגן
טויט, זיי איבערטראָגן פון דער שיטער־ווערנדיקער שאַנק פון די לע-
בעדיקע אין דער געשוואָלן־ווערנדיקער שאַנק פון די טויטע; עס וועט
באלד נישט קלעקן אין איר קיין אַרט; מען דאַרף באַצייטנס באַשטעלן א
צווייטע ביים טישלער. ווייטער — ד״ר הענריק פאַרבייגט די פינגער פון
דער לינקער האַנט — וועלן מיר צוזאַמענשטעלן דריי בריוועלעך:
איינס צום וויינבאַמט, אז מען זאָל ביי דער אויסגעשטראַכענער קאַר-
טאַטעקע צונעמען דאָס רעכט צו פאַרנעמען א וויינבאַ; דאָס צווייטע —
צום ארבעטס־אַמט, אז מען זאָל זי נישט בחינם רופן אויף צוואַנג־אַר-
בעט; דאָס דריטע און לעצטע — צו דער ווירטשאַפּט־אַפּטיילונג, אז מען
זאָל פון איר צוריקציען די צוטיילונג פון די טעגלעכע 10 דעקאַ ברויט.
די אויבנאָיסגערעכנטע בריוו פאַרצייכענען אין דעם העפט פון די
אוועקגעשיקטע, אָפּשיקן מיט א שליח און צוהיטן, צוהיטן די קבלה־באַ-
שטעטיקונגען, וואָרן עס פאַסירן דאָך אומאַנגענעמע, כאַטש אין א גע-
וויסן זיך וויציקע פאַלן; אזוי צ. ב. האָט איינער פון די געשטאַרבענע אָפּ-
גענומען די ברויט־קאַרטן און נאָך געגאַנגען אויף צוואַנג־אַרבעט צוויי
וואָכן נאָכדעם, ווי ער איז געוואָרן אויסגעשטראַכט. ווי אזוי דאָס איז גע-
שען, ווייסט מען נישט, ווייל דאָס ברויט האָט געקאָנט אָפּנעמען פאַר
אים די משפּחה, אָבער ווער וואָלט געגאַנגען פאַר אים אויף ארבעט?
וויפּל האָט זיך עס דעמלט ד״ר הענריק נישט געגריבלט אין די טעקעס
פון אריינגעקומענע און אוועקגעשיקטע דאָקומענטן! אומזיסט! דער מת
האָט מיטגענומען אין קבר אריין דעם סוד פון זיינע צוטיילונגען נאָכן
טויט. דאָס געהיימעניש וועט שוין קיינמאַל נישט אויפגעקלערט ווערן!

נו, אָבער עננג שוין די טראכטענישן! איז וועלן מיר די דערמאָנטע
דריי בריוועלעך סטילזירן, פאַרצייכענען און אוועקשיקן מיטן שליח. און

דערנאָך, דערנאָך — אויב עס וועט קלעקן צייט — און דאָס נאָר אין די ראמען פון אייגענער איניציאַטיוו און אין א געוויסער מאָס אָן פער-
וועלעכן בונדן — וועלן מיר איינגעהענטיק איבערצייילן די קארטאָמעקעס, כדי זיך באשימפערלעך איבערצוצייגן צו זייער פאקטישע סומע וועט מיט דער אָנגעגעבענער ציפער אין דעם סטאטיסטישן העפט, — א שווערע ארבעט, וועלכע גיט אָבער נישט קיין קליינע סאטיספאקציע. עס פאסירט צ. ב. — ביים סאמע סוף פונעם ציילן — אז עס גיט דיך א כאפ ארום א מחיהדיקע שרעק, א ציטער לויפט דראָבנע איבער די פלייצעס: דער שטייס קארטאָמעקעס אין דער האנט דאכט זיך אויס צו זיין זייער דיך; איז דאָ אפשר א טעות. א רגע פון הערלעכער אומזוכערקייט, א געפיל פון שטילשטאנד, וואָס ווערט פארטויבט דורכן פרעפלען פון די ליפן און — דער שלאָגסט זיך צום ציל: 10.000 ווי אויסגעגאַסן! אונטערן באלע-
באָס בליק ווערט דאָס פערד דיק!

ד"ר הענריק דייסט אָפּ מיט נערוועזער איילעניש א פאסיקל צייטונג, וואָס איז ריין פון דרוק, באקומט ארויס פון וועסטליקעשענע א טראָפן מאכאַרקע, פארדרייט עס און באלעקט. ווען ער זויגט זיך איין אין דעם פאפיראַס, וואָס ער האלט אין די פינגער, פינגער, בלאַנדזשעט אויף ווין שפיציק פנים א שמיכל צי ווי פון א נאשעריי, צי ווי פון פארשכורונג. אין א רגע ארום זינקט ער איין מיט דער נאָז אין די פאפירן. זיינע ריזי-
קע, איינגעהויקערטע פלייצעס פאררונדיקן זיך נאָך מער.

און דאָס וואָס איז? יוסף גראד? — יאָ — געבוירן 1910 — יאָ — דער זון פון לייבן — יאָ — אויף מידלארסקע גאס — געשטאַרבן נעכטן דעם 16טן פעברואר 1942 אויף — די סיבה איז נישט אָנגעגעבן. ד"ר הענריק כאפט אייליק דעם העפט פון די אוועקגעשיקטע דאָקומענטן, בלע-
טערט. נאטירלעך, דער זכרון האָט אים — ווי שטענדיק — נישט פאר-
פירט. ס'איז דאָ. יוסף גראד, געבוירן, דער זון, געווינט — געשטאַרבן דעם 16טן דעצעמבער 1941, וואָס וועגן דעם ענין איז געפירט געוואָרן א קאַרעספּאָנדענץ מיט די אָפטיילונגען פון דער ווירטשאפט, וויינונג און ארבעט. צוויי מאָל שטארבן, דאָס — אנטשולדיקט זייער. דער ענין איז א קאָמפליצירטער. מען קאָן, וואָס אן אמת, אָננעמען, אז יוסף גראד איז צום ערשטן מאָל געשטאַרבן אויף מכלומרשט, כדי זיך ארויסצודרייען פון דער צוואנג-ארבעט, און ערשט איצט האָט ער זיך ענדגילטיק צע-
שיידט מיט דער וועלט. אין אזא פאל אָבער וואָלט דער פריערדיקער טויט-
שיין געווען א פאלשער. צי זאָל אויך די מתים-שטוב אַזא, — זיך אויס-

צודריקן — נישט איבערקויפלעכע, צי האָט אויך זי גענומען מאכן חזיריינען אויף וועמען זשע קאָן מען זיך שוין, אויב אזוי, פארלאָזן? אין דער צוקונפט וועט מען מוזן שיקן א שליח, ער זאָל קאָנטראָלירן די צאָל מתים. דערווייל אָבער דארף מען געפינען עפעס א לעגאלן אויסוועג פון דער לאגע, ווען אויף צוויי טויט־שיינען פאלט אויס בלוז אין קארטאָ טעקע. וואָס הייבט מען אָן צו טאָן מיט דעם איבעריקן טויט־שיין? פארניכטן א דאָקומענט, וואָס ד"ר הענריק האָט אגב באשטעטיקט זיין קבלה, איז נישט מעגלעך. סידן... סידן... מען זאָל די פאלשקייט פארטושן מיט א פאלשקייט, באשאפן א צווייטן יוסף גראד, כדי אים גלייך טויטן, אויס־שרייבן א פיקטיווע קארטאָטעקע און צושפילן צו איר דעם טויט־אקט. צייטן... צייטן... א שווינדל דארף מען דעקן מיט א שווינדל. ד"ר הענריק נעמט א ריינע קארטאָטעקע פון דעם אונטערשטן טיש־קעסטל און פאר־שטעלנדיק זי מיטן רעכטן אקסל, קוקנדיק יעדע זיגע צו דער טיר, פילט ער זי שנעל אויס. נאָך דעם פארשפיליעט ער זי מיט א קלאמרע מיטן טויט־שיין און, צוגייענדיק אויף די פינגער צו דער שאַנק פון די טויטע, ליגט ער זי אריין אין קעסטל מיט דער אויפשריפט גל—גו לעבן דעם צווייטן יוסף גראד. דערנאָך זעצט ער זיך און ווישט אָפּ די טראָפּס שווייס פון שטערן. צוליב בארואיקונג דערלויבט ער זיך שוין אין פאר־לויף פון א יענה אויף א צווייטן פאפיראָס.

ד"ר הענריק האָט גראָד געהאלטן נאָכן דערליידיקן די פינגער גע־שטאַרבענע און צוזאמענשטעלן 15 בריוו צו דריי אָפטיילונגען — אין אי־בערצייילן די קארטאָטעקעס אין דער שאַנק פון די לעבעדיקע און בדעה געהאט איינצונעצן מיט שפיעכץ דעם פינגער, כדי צו פארענדיקן דעם צווייטן הונדערט פון דעם דריטן טויזנט, ווען ער האָט דערהערט אין דער נאָענט שווערע און גענוג אומגעלומפערטע טריט. ד"ר הענריק האָט זייער נישט ליב געהאט, מען זאָל אים שטערן אין דער ארבעט. דעריי־בער האָט ער נישט אָן אויפגעגונג א קוק געטאָן אויף דער געשטאלט, — פארן הימטצייטיקן ליינער אפּשר א זייער אויסטערלישע, — וואָס איז פאר אים געווען איינע פון די סאמע געוויינלעכסטע, די פיס אין שטרויע־נע טרעטערס, אָנגעטאָן אין א קאָלדע ארומגעבונדן מיט א שוור, מיט אויגן פארזונקענע אין אָנגעשוואַלענע לעפלעך. אויף א גענוג אַריגינעלן אופן איז זי ארויפגעאנגען אויפן פאָדיום, אונטערהויבנדיק מיט ביידע הענט א פּוּס ביי דער קני און נאָך דעם האָט זי זיך שווער אָנגעשפארט אין טיש.

— אייער ווונטש?... — האָט ד״ר הענריק געפרעגט נאָך א רגע, צו ציילנדיק א הונדערט ביז צום סוף און אוועקרוקנדיק דעם שטויס קארט-טאָטעקעס אין א זייט.

— איך בעט, דער הער דאָקטאָר זאָל זיין אזוי גוט מיר טון א טובה. — וואָס פאר א טובה? איך בעט, נישט דערנענטערן זיך צום טיש. — ד״ר הענריק האָט געלעבט אין דער פארשטענדלעכער שרעק פאר אַן שטעקנדיקע ליט.

— אויסצושרייבן מיר א צעטל אין ארבעט-אמט, אז איך לעב. — וואָס הייסט — אז איר לעבט? און ווער זאָגט איך, אז איר זייט געשטאָרבן?

— דער הער דאָקטאָר זאָגט. דער הער דאָקטאָר האָט מיט א שעה צוריק ארויסגעשיקט א צעטל צום ארבעטס-אמט, אז מע זאָל מיך אויס-שטרייכן פון דער ליסטע פון די ארבעטנדיקע.

— אויף וואָס פאר א נאָמען איז געווען אויסגעשטעלט דאָס צעטל? — אויף וואָס פאר א נאָמען איז געווען אויסגע...? איך פארשטיי נישט, הער דאָקטאָר.

— ווי הייסט איר, פּרעג איך.

— יוסף גראד.

— וואָס? איר הייסט?

— יא, איך הייס אוי.

— מענטש, וואָס האָט איר מיר געטאָן? דורך איך בין איך בא-גאנגען א שווינדל, צוואנציק יאָר בין איך געווען א פּראָקורענט. אלץ האָט געשטימט אויף א האָר, דער אלטער פיטערניק פלעגט זאָגן: „אזא פּראָקורענט, ווי ד״ר יאָססום דארף מען מיט ליכט זוכן“. דורך איך האָב איך היינט דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן אויסגעשטעלט א פיקטיווע קארטאָטעקע, און איר ווילט מיר איינרעדן, אז איר לעבט. זעט איר, דאָ זיינען פאראן באווייזן — ד״ר הענריק איז צוגעלאָפן צו דער שאַנק פון די טויטע און מיט פינגער צאפּלענדיקע פון אויפּרעגונג, האָט ער ארויס-גענומען די קארטאָטעקעס פון ביידע גראדן. — דאָס ערשטע מאָל זענט איר געשטאָרבן פאראיאָרן דעם 14-טן דעצעמבער אויף א טיפּוס, און דאָס צווייטע מאָל ונעכטן, דעם 16-טן פעברואר ד. י. — די סיבה איז נישט אַנגעגעבן. פאר מיר עקזיסטירט איר נישט, איר פארשטייט?

— איז אפשר עמעץ אנדערש געשטאָרבן, וואָס האָט אויך אזוי גע-

הייסט?

— ניין, צום דריטן מאָל וועט איר מיך שוין נישט אָפשווינדלען.
 שפארט זיך נישט אָן אין טיש. ווי האָט געהייסן אייער פאָטער?
 — נו, לעאָן.
 — ריכטיק, און וווּ ווינט איר?
 — אויף...
 נו?
 — אויף דער מיטל־ארסקע.
 — נו, ריכטיק, און איר ווילט אינרעדן, אז נישט איר זענט גע-
 שטאַרבן.

— אָבער איך לעב דאָך.
 — נו, וואָס קומט ארויס דערפון, וואָס איר לעבט, אז איך האָב שוין
 ארויסגעשיקט אין די אָפטיילונגען צוויי מאָל צו דריי בריוו. צוזאמען
 זעקס, וואָס באשטעטיקן אייער טויט. דאָס וועט זיך נישט לאָזן צוריק-
 ציען.

— נו, אויב אווי, זע איך, וועל איך שוין מוזן דעם הער דאָקטאָר
 אלץ דערציילן. ווען ס'איז געווען די רעגיסטראציע אויף ברויט, האָב איך
 זיך אינגעמאָלדן צוויי מאָל — איין מאָל מיטן טאטן און איין מאָל מיט
 די קינדער, כדי איך זאָל קאָנען ארויסבאקומען פאר זיי אַ ביסל מער
 ברויט. אָבער דערנאָך האָט דער ארבעטס־אמט אָנגעהויבן צו רופן אלע-
 מען דריי מאָל אַ וואָך אויף ארבעט, און מיך זעקס מאָל, ווייל ער האָט
 געמיינט, אז איך בין צוויי. נו, האָב איך געמוזט דאָס ערשטע מאָל שטאר-
 בן, ווייל פונדאָנען האָב איך כוח צו ארבעטן שווער אַ גאנצע וואָך פאר
 די דייטשן? און פאַריקע וואָך בין איך אזוי געפאלן פון די כוחות, אזוי
 געפאלן, אז איך האָב שוין די ברעטער צו דער בויונג אינגאנצן נישט גע-
 קאָנט שלעפן, ובפרט, אז מיך האָט נאָך מירדזשע דער הויקער, דער הער
 קען אים?

— איך קען נישט קיין שום מירדזשע.
 — דער הער מוז אים קענען. דער, וואָס איז אמאָל אַ קאנאל־ארבע-
 טער געווען, ער ווינט אויף דער קאָמפּיעלאָווע, פון יענער זייט בריק,
 לעבן שעכט־הויז.

— איך קען נישט קיין שום קאנאל־ארבעטער.
 — דער הער קען אים זיכער זייער גוט, נאָר דער הער געדענקט אים
 נישט. ער דינט איצט אלס פאָלקס־דייטש ביי די דייטשן? נו, האָט ער
 דאָס מיר מיט פיר טעג צוריק אזוי צענעריקט, אז איך בין שיעור נישט

אויפן אָרט קיין טויטער געפּאָלן, איז טראַכט איך מיר: כ'ויל בעסער פון הונגער פּאָרן, איידער פון אַזאַ מירדזשע אײַסצושטויזן און איך בין געשטאַרבן צום צווייטן מָאָל.

— און אַ מת פּונוואַנען האָט איר גענומען?

— איך האָב אונז קוויזן, וואָס קאָן אין מתים־שטוב אויספירן אלץ. אָסער איצט ווייזט זיך ארויס, אז איך האָב שלעכט געטאָן, ווייל היינט אינדערפרי האָט מען געשמועסט אין גאס, אז זיי וועלן נעמען אין די לאַגערן אלע, וואָס אַרבעטן נישט. ווער ווייסט זיי? ביי זיי קאָן מען זיך אויף אלץ ריכטן.

— וואָס פּלודערט איר? וואָס פאַר אַ פּאַניק־מאַכעריי? עס האָט נאָך קיינער קיינמאָל נישט ארויסגעפירט קיין ציווילע באפעלקערונג אין לאַגערן, איר שטערט בלויז די אָרדנונג מיט אייערע...

— איך בעט אייך זייער, הער דאָקטאָר, איר זאָלט מיך דאָס איינע מָאָל צוריק איינמעלדן. מיר זיינען דאָך אייגענע. איך וויל נישט פאַר אומזיסט... איך וועל עפעס פאַרקויפן...

דער באַזוכער האָט זיך מיט בעטנדיקע פינגער איינגעגעסן אין דײַ יאַססימס אַרבל.

— וואָס? מיר? מיר לייגט איר פאַר כאַבאַר, מיר, אן אַלטן באַאמטן פון דער פירמע פּיטערניק און שותפים מיט באַגרענעצטער פאַראַנט־וואַרטלעכקייט? איך בעט אָפּלאָזן!

דײַ הענריק טוט אַ רייס די האַנט פון דעם באַזוכערס קלעם און פון אימפעט טרעפט ער אים אין דער נישט געראַזירטער באַק אַרײַן. דער עפעקט איז אַ מאַמענטאַלער: דער פאַרשוין, וואָס האַלט זיך אזוי אויך נישט גענוג זיכער אויף די פּיס, טוט אַ פאַל אַראָפּ, ווי גרויס ער איז, פונעם פּאָדיום אויף דער פּאָדלאַגע.

דײַ הענריק שטייט אן איבעראַשטער, דריווענדיק נערוועז מיט דער לינקער האַנט דעם אַרבל פון מאַנטל, בעת יענער הויבט זיך לאַנג־זאַם אויף מיט די הענט פון דער פּאָדלאַגע. אַ רגע קוקט ער שווייגנדיק אויף דײַ יאַססימס, דערנאָך לאָזט ער זיך אומגעלומפערט צו דער טיר. אויף דער שוועל דרייט ער זיך נאָך אַמאָל אום אויף צוריק און שאַקלענ־דיק מיטן קאָפּ, הורט ער איבער דריי מָאָל:

— מתים־ציילער... מתים־ציילער... מתים־ציילער...

דײַ הענריק טוט אייליק אויס דעם מאַנטל און די מאַרינאַרקע, פאַרטראַכט זיך אַ רגע און טוט אין פּלוצלינגן צאָרן אַ צי אַראָפּ, נישט

געקוקט אויף דעם פראסט, אויך דאס וועסטל. דאָס אלץ טרייסלט ער גוט אויס, דערנאָך ווישט ער אויס די ברילן און זעצט זיך צוריק אוועק צום ציילן די קארטאָטעקעס.

* * *

עס זיינען אוועק טעג, וואָס און חדשים און דורך דער צייט איז זיך א סך פארלאָפן מוזן דער עוידעניץ-ביראָ: אויף זיי ביימער האָבן ארויס-געשאָסן קנאָספּן, פון האַרמאטן-סנאריאדן, פון פעלדער האָבן ארויסגע-פלאצט מינעס און גרינס, איבעריקנס, איז אויך דער יאססים נישט געוועסן מיט פארלייגטע הענט. עס האָט זיך דערנענטערט די פארשניט-צייט, און די טייט-אקטן האָבן געשטראָמט מיט אן אמתדיקער פּרילינגדיקער פּאַרפליצונג, נישט איינצוהאַלטן, אַרבעט איז געווען אַזוי פיל, אַז — נישט געקוקט אויף דער וויכטיקייט פון דעם אמת — האָט ער מער ווי איינמאַל אַראָפּגעוואָרפן די מאַרינאַרקע און מיט פאַרקאַטשעטע אַרבל פון דעם העמד אָפּגענומען און אוועקגעשיקט בריוו, געצייכנט, נאַטירט און גערעכנט. דאָס באַקומען נאָך איין שאַנק האָט אים דערלויבט אויף ווייטערדיקע אויסבעסערונגען: אַזוי, צ. ב. האָט ער פאַרלייגט דריי נייע אָפּטיילונגען, וואָס די ערשטע האָט אַרומגענומען די פאַרפאַלן-געוואָ-רענע אָן ידיעות, די צווייטע — אַרויסגעפירטע אין אַרבעטס-לאַגערן און צום סוף די לעצטע — די צוגעפאַרענע. זיין אינסטרומענט איז דערמיט באַרייכערט געוואָרן מיט אַ גאַנצער גאַמע טענער, מיט מעגלעכקייטן פון ביז היינט אומבאַקאַנטע קאַמבינאַציעס און פאַרבינדונגען. זעענדיק אים, ווי ער האָט בליץ-שנעל אַרויסגעצויגן און פאַרקלאַפט שופּלאָדן, ווי ער האָט אַרויסגעכאַפט און אין אן אויגנבליק איבערגעוואָרפן קאַרטאַטע-קעס, מאַכנדיק אויף זיי, פאַרבייליפּנדיק, פּרעציוזע צייכנס, האָט זיך דער-פילט דער רייפער אַרטיסט, וואָס איז זיכער אין זיינע מיטלען און צילן. פון ביראָ פּלעגט ער איצט אַרויסגיין, וואָס אַמאַל שפּעטער און ס'פּלעגט טרעפּן, אַז ער האָט זיך אומגעקערט פון האַלבן וועג, אַרומגע-כאַפט פון אַ פּלוצלינגדיקן אומרו, כדי אדורכלויפּנדיק די צו-אַונט פּוסט-ווערנדיקע גאַסן, אייליק נאָכצוקאַנטראָלירן אַ העראַגליפּישע נאַטיץ אין איינעם פון די העפטן. ערשט דעמלט איז ער, אַ באַרואַיקטער, אַהיימגע-גאַנגען צו דעם קאַרגן אַונט-ברויט. עס איז פּונדעסטוועגן נישט פאַר-הוילן געוואָרן פון דער אַלגעמיינער אויפּמערקזאַמקייט, אַז דער יאססים האָט אין דער דאָזיקער צייט — נישט געקוקט אויף דער באַשיימפּערלעכ-קייט פון נישט האָבן קיין זייטיקע הכנסות ביי אַזאַ אומבאַפּלעקטער ער-

לעסקייט — גענומען לייב אויף זיך, צי צוליב זיין זיציקן ארט לעבן, צי צוליב אנדערע ווייניקער קלאָרע סיבות. נישט אָן באדייטונג איז דאָ אַוויך געוויס געווען יענע, אמתדיק סטאַישע, רואיקייט, מיט וועלכער ער האָט אויפגענומען די נייע, וואָס אמאָל שטרענגערע דייטשע פאַראַר-דענונגען און אויך די וואָס אמאָל מער פּאַנישע קלאַנגען. ווען מע האָט גערעדט וועגן דעם באפעל, וואָס ווערט צוגעגרייט, צו פאַרלאָזן די ביז-איצטיקע וווינונגען, האָט ער געצויגן מיט די אַקסלען:

— פונדאָנען וועלן זיי מיך אַרויסטרייבן? פון מיין סובלאַקאַטאַרי-שער לאָך? וועל איך זיך איבערקלייבן אהער און ס'וועט מיר זיין נאָך בעסער.

און ווירקלעך — נישט ווארטנדיק אויף אן אנטשפרעכנדיקער פאַר-אַרדנונג — האָט ד"ר יאָססיס אויסגעבעטן אין מאַגאַזין פון ראַט א צו-נויפגעלייגט בעטל מיט א מאטעראַץ און זיך איינגעאינסטאלירט אין דער ביוראָ, און דאָס אזוי פאַרבאַרגן, אז קיינער פון די מיט-סאַאמטע — נישט געקוקט אויף די פּילמאַליקע באַמיאונגען — האָט אים קיינמאָל נישט געקאָנט סאַפן נישט ווען ער שלאַפט, נישט ווען ער ראוירט זיך און נישט ביי א וועלכע עס איז אנדערער טואלעט-טעטיקייט.

איינמאָל בלויז, ס'איז געווען א ווארעמע איגוסט-נאַכט, די פליגן האָבן, איינשלאָפנדיק געזשומעט אויפן סופיט, און די נאַכט-שמעטערליני-גען האָבן זיך שווער אָנגעשלאָגן אין די ווענט — האָט אים א פלוצלינג-דיקער גאַסט געטראָפן א נישט-אַנגעטוענעם. דאָס איז געווען ד"ר הער-בערט קירש, א געוועזענער אדוואָקאַט און מחבר פון א געלייענטער סטו-דיע וועגן אַנאַטאָל פראַנס, היינט דער פרעזעס פון ראַט, וועלכער איז אריינגעקומען אין דער עווידענץ-ביוראָ אויף די פינגער און פארן צומאַכן די טיר, זיך עטלעכע מאָל אַרומגעקוקט איבערן קאַרידאָר.

— איר... ארבעט נישט? — האָט ער גלאַט אין דער וועלט אריין גע-פרעגט דעם באלעבאַס, וועלכער האָט זיך, אויפהויבנדיק פון בעט, שנעל פאַרריכט דאָס אַנטאָן.

ווירקלעך, איך האָב זיך דערלויבט אָפצולייגן די רעשט ארבעט אויף מאַרגן, איר קאָנט זיין רואיק, הער פרעזעס, די קלענערע פאַרלע-גענע ארבעטן אין דער אָפטיילונג פון די צוגעפאַרענע וועלן אין דער נאָענטסטער צייט...

— וועגן דעם שפעטער, איר פאַרשטייט, אויב איך אליין בין אין אַנאַ שפעטער צייט געקומען אין דער ביוראָ, איז דאָס נישט, כדי צו קאָנ-טראָלירן די אָפטיילונג פון די צוגעפאַרענע. דאָ גייט וועגן א רשימה...

— א רשימה פון האַלץ־ארבעטער פאר דער פירמע „האַך אונד טיפֿ־
באו“? דער הער פּרעזעס האָט זי געפֿאָדערט פון מיר ערשט היינט, אָדער
ריכטיקער... ד״ר יאססים האָט א קוק געטאָן אויפן זייגערהל: ס'איז געווען
15 מינוט נאָך צוועלף — נעכטן נאָך מיטאָג, און איך האָב נישט באוויזן...
— דערלויבט... איך האָב אין זינען עפעס אנדערש...

— אַך, איך פארשטיי, א רשימה פון פאָר־פעלקער, וועלכע דארפן
אין שייכות מיט דער פאָרגעזעענער קאָנטריבוציע באַלייגן די קידושין־
רינגלעך. אין דעם טרעף איך זיך אָן אויף געוויסע שוועריקייטן, וואָס
נעמען זיך פון די נישט גענוי באַצייכנטע געזעץ־באגריפן אין אייער פאָר־
אָרדענונג. די פאָרדענונג שטעלט נישט פעסט, נעמלעך, צי די פאָרלעך
וועלכע לעבן אין ריטועלער פארבינדונג און זינען נישט אריינגעפירט
אין די ציוויל־שטאנד־אַקטן, דארפן באַטראַכט ווערן פאר לעגאלע פאמי־
ליעס, אָדער פאר א מין קאָנקובינאַט. אין דעם צווייטן פאל וואָלטן זיי
נישט מחויב געווען אָפּצוגעבן די קידושין־רינגלעך, און דער עיקר, וואָס
נישט תמיד...

— אָבער, דאָקטאָר, מיר וועלן קיינמאָל נישט קומען צו קיין פאר־
שטענדיקונג, אויב איר וועט מיר איבערווייזן ביי יעדן וואָרט. איבער
דער שטאַט הענגט, אָדער ריכטיקער, איז געהאַנגען היינטיקע נאַכט א
קאָנזאַסטראָפּע, וועלכע עס האָט זיך נאָר אָדאַנק מיין געשיקליכייט איינ־
געגעבן טיילווייז אויסצומיידן...

— איך פארשטיי, הער פּרעזעס, הייסט עס, יענע רשימה?..
— איר פארשטייט גאָרנישט, ווי לאַנג איר וועט נישט אויסהערן. ניין
א זייגער, ווען איך האָב זיך שוין געקליבן אהיים, פארפאָרט צו מיר גאב־
ריעל, א בלאַטער, א פארענדערטער. פארשטענדלעך — גלייך בראַנפן,
צובייסן, איך פרוו פארפירן מיט אים א שמועס: עס גייט נישט. ערשט
נאָכן פינפטן, אָדער זעקסטן גלעזל הויבט ער אויף צו מיר די אויגן און
זאָגט: „באפעל איז באפעל“, „וואָס פאר א באפעל“? — זאָג איך. איך האָב
נישט געפרעגט, פארשטייט זיך, אזוי דירעקט ווי איצט, נאָר איך האָב
אָנגעוואָנדן געוויסע דיפלאַמאַטישע גענג, וועלכע איך וועל ערשט נישט
איבערגעבן, „וויפיל הייט איר“? — פרעגט ער. „ארום א 7.000“, „איז אָט
אויף מאַרגן דארף איך טאקע האָבן א העלפֿט, 3.500 מענטשן“. „צו וואָס
פאר א ציל“? — פרעג איך — נאטירלעך, אויף א דיפלאַמאַטישן אופן.
צום איבערזידלען — זאָגט ער, אויב דער אויסדרוק ארט איך נישט צו
שטארק. „3.500 צום איבערזידלען? — האָב איך אויסגערופן — קיינ־
מאָל נישט! סיידין איבער מיין טויטן קערפער!“ איך האָב דאָס פארשטענד־

לעד, נישט געזאגט פונקט אזוי, אבער דאס האט זיך מער-ווייניקער בא-
קומען פון דעם זין פון מיין ענטפער. „פארפאלן — ענטפערט ער מיט
געמאכטער העפלעסקייט — אויב איר קאנט מיר נישט העלפן, וועלן מיר
זיך אליין אן עצה געבן — בלויז מיט דעם אונטערשיד, וואס עס וועלן
דערביי אומקומען א סך מענטשן, און איך וועל נישט קאנען ערב זיין פאר
קיינעמס זיכערקייט. איך גיב אייך א געלעגנהייט, וועלכע איר קאנט אן-
נעמען אדער אפוארפן“. „איר קאנט אבער נישט פארלאנגען — זאג איך,
אז איך, דער קאפ פון דער דאזיקער שטאט, זאל מיטארבעטן ביים פאר-
ניכטן זי“. „גיב איך אייך טאקע די מעגלעכקייט צו פארטיידיקן א
העלפט פון איר“.

ווען ער האט ארויסגעזאגט דאס ווארט „פארטיידיקן“ האט מיר
אויפגעלויכטן אין קאפ א געוויסער געדאנק, מיט וועלכן עס וואלטן
זיך נישט געשעמט די בארימטסטע אדוואקאטן פון לאנד און אויסלאנד.
פארטיידיקן — זאג איך — איז מיין נאטירלעכע פליכט, סיי צוליב מיין
היינטיקער פונקציע, ווי אויך צוליב מיין אמאליקן פאך. ווען איך וואלט
שוין מסכים געווען איבערצוגעבן אייך וועלכע עס איז רשימה, וואלט זי
געקאנט — צום באדויערן קעגן אייער פארלאנג — אנטהאלטן נאר די
נעמען פון די מענטשן, וואס זייער לעבן, דאס הייסט... בעסער געזאגט...
וואס זייער איבערבלייבן אויפן פריערדיקן וווינארט, גייט מיך באזונ-
דערס אן.

גו, האָט ער, הייסט עס... וועגן וואָס האָב איך דאָס געוואָלט זאָגן?
אהא! איך האָב געוואָלט זאָגן, אז איך האָב זיך נישט אָפּגעגעבן קיין רע-
כענונג, זוי שטארק זיינען געווען ריזיקאליש מינע ווערטער“. איר חזוקט
פון מיר? — האָט ער אויסגערופן, „איך חזוק נישט“ — האָב איך צו-
ריקגעענטפערט — נאָר איך קלויב אויס דעם איינציקן אויסוועג, וואָס איז
אין הסכם מיט מיין אמת און פּערזענלעכער ערע“. און צי וועט איר
גלויבן, אז מיין געוואגטקייט האָט אים צום סוף אימפּאַנירט? ס'קאָן זיין,
אז דאָ האָט אויך געוויקט א געוויסע איבערצייגעוודיקייט. וואָס מיר האָט
זיך איינגעגעבן צו אנטוויקלען ביים ארויסברענגען די מאַטיוון, וואָס
האָבן מיט מיר געלענקט. „זאָל זיין אזוי! — האָט ער צום סוף מסכים גע-
ווען — הגם איר קאָמפּליצירט אומנויטיק א זאך, וואָס איז בעצם גאָר
פשוט. איר וועט מיר אָבער מוזן געבן מענטשן, וואָס וועלן גיין מיט דער
פּאָליציי און אַנווייזן, וועמען איר ווילט שוּינען, הייסט עס, ביז מאַרגן“.
— אויף אזא אופן איז מיר געלונגען צו ראטעווען 3.500 מענטשן פון
דער אויסזידלונג.

— דארף איך דעריבער הער פרעזעס, ביז מאַרגן צוגרייטן אַ רשימה פון די מענטשן, וואָס אונטערליגן נישט דער אויסזידלונג?
 — יא, ביז 7 א זייגער.
 — איך פארשטיי נישט זייער גענוי אויף וואָס פאר א פרינציפ איך האָב זיך צו שטיצן ביים...
 — אויף וואָס פאר א פרינציפ? איר פרעגט נאָך? קלאָר, אז אויף דעם מאַראַלישן ווערט און דער געזעלשאַפטלעכער נוצלעכקייט.
 — אָבער איך האָב נישט ביי זיך אזא דוּבריק, גיט אַ קוק, הער פרעזעס: יאָר, פאך, ציוויל־שטאנד, אדרעס, אָבער וועגן מאַראַלישקייט — קיין וואָרט נישט. איך קאָן דאָך נישט אין פארלויף פון איין נאכט, נישט האָבן דיק קיין שום ידיעות, שאפן א נייע קלאסיפיקאציע. סײַדן... צו באַטראַכטן פאר געזעלשאַפטלעך נוצלעך די פאכן, וואָס זײַנען אין איצטיקן מאָמענט נויטיקער פון אנהערע, ווי צ. ב. קצבים, בעקערס, באַאמטע, באַגרעבער...
 — איר קאָנט זיך נישט באַפרייען פון דער סעמאַנטישקייט, וואָס איך בין שטענדיק געווען און וועל ווייטער פארבלייבן איר פארביסנסטער שונא. באַזונדערס דארף מען זיך אין אזא ערנסטן ענין, זיי דער איצטיקער אויסהיטן פון סטערעאָטיפישע פאַרמולירונגען. דאָ גייט דאָך עס נישט אין קיין קליינ־קייט, נאָר אין אַפראַטעווען 3.500 מענטשלעכע לעבנס פון דער אויסזידלונג.
 — אָבער ווי קאָן איך אַנטשיידן, ווער עס דארף נישט אויסגעזידלט ווערן, ווען אפילו קיין צענט־חלק קאָן איך נישט פּערזענלעך.
 — דאָס איז נישט קיין פרינציפיעלע שוועריקייט. נישט הייליקע מאַכן טעם: מיר וועלן אויסקלויבן די, וועלכע מיר קאָנען מער אָדער ווייניקער, ביטע, ושלעפט ארויס די קעסטלעך. צי די טיר פארשליסט זיך? דאָס עלעקטרישע ליכט ווערט שוין בלאַסער, און פון די ביימער הינטערן פענצטער טראַגט זיך דאָס פאַרטאַגיקע צווישטשערן, וואָס מאַכט בולטער די שטילקייט פון די פוסטע גאַסן און די ראָן ווערנדיקע הייזער. עס איז שוין נאָענט צו פינף, דאָס איינאַניקע דיקטירן פון דעם פרעזעס — ווערט האַסטיקער; ד״ר הענריקס פולפּעדער גאלאַפּירט אויפן פאַפּיר. די רשימה נעמט דערוויל ארום קיים 2.000 פּאָזיציעס. מע דארף זיך אײַלן. יעדער צוגעקומענער פאַמיליע־נאַמען ראַטעוועט עמעצן פון טוישן דעם אדרעס. פעסטשטעלנדיק, אז זיי האָבן צו שטרענג אדורכגעפירט די פריערדיקע סעלעקציע, וואַרפן זיי אויפּסניי איבער די קעסטלעך, זוכן דיק וועלכע עס איז, כאַטש איינמאַל געהערטע פאַמיליע־נעמען.

— קאצענעלנבויוגן מאַריץ, גאס פון אלע־הייליקע 17? — ווארפט

צו ד׳ר קירש, פרענגדיק.

— דאָס קלינגט צעצויגן — זאָגט ד׳ר הענריק, וואָס איז פאַרטרוי־
לעך געוואָרן נאָך דער גאַנצער נאַכט־אַרבעט. — איר מוזט צוקלויבן הער
פרעזעס, קירצערע פאַמיליעס צ. ב. שמידט, באַנק א. א. וו. אזוי צי אַנ־
דערש וועלן מיר נישט באַווייזן אויסצופילן דעם קאַנטרינגענט און אזא
לאַנגער נאַמען פאַרנעמט מען אַרט ד. ה. צייט פון צוויי קירצע...
די שטראַלן פון דער אויפגייענדיקער זון פאַלן אויפן פאַפיר, איבער
וועלכן עס לויפט אומדערמיחלעך די פעדער פון ד׳ר הענריק. דאָס זשור־
זשען פון די פליגן וואָס וועקן זיך אויפן סופיט, ווערט שטאַרקער, צע־
קלינגען זיך ווי דער שופר פון דעם מלאַך, וואָס רופט צום יום־הדין,
גיט איבער אין א טראַסקען. מע פאַרט צו. אין קאַרידאָר הערן זיך אַנ־
טער געקאַוועטע טריט.

* * *

ס'איז געווען א שבתדיקער נאַכמיטאָג. איבער די פוסטע גאַסן,
באַזייטע מיט שטיקלעך גלאַז, האָט זיך צייטנוויי אַדורכגעשמוגלט
איינגעבויגענערהייט אָן איינזאַמער פאַרבייגייער, כדי שנעל צו
פאַרשוונדן אין איינעם פון די פייכטע פאַדערהייזער. דורך די פענצטער
פון דער עווידענץ־ביוראָ האָט זיך געעפנט אן אויסקוק אויף דער טייל
פון שטאָט, וואָס איז נישט פאַרצוימט מיט דראַקטן, און צייט זיך אוועק מיט
די פאַליעס פון וויליעס און סעדער צום אָונטדיקן טיך. די פליגן האָבן
געזשוזשעט. טיילמאַל האָט דאָס אויסגעטרוקנטע האַלץ פון דער פאַד־
לאַגע געסקריפעט, ווי עס זאָל ציילן די אייגענע ברעטער.

פאַרזונקען אין דעם ברענענדיקן נאַכמיטאָג און אין די העכנונגען,
האַט ד׳ר הענריק געלייגט באַזונדער קאַרטאָטעקעס פון די אויסגעזידל־
טע. ער האָט זיך געפילט אַ רואיקער, כמעט א גליקלעכער. די וועלט איז
הערלעך. קיינמאַל וועט שוין מער נישט זיין קיין אַקציעס. יענץ — דאָס
איז געווען א טעות, א שלעכט פאַרשטאַנען פאַפיר פון בערלין, אַ פאַר־
זען אין עפעס אַ ביוראָ. אויך יענע וועלן זיך אַמאַל אומקערן פון אוקר־
יאַניע פון דער ווייטער אוקראַיניע, ווהיז מען האָט זיי אַרויסגעפירט,
זיי וועלן זיך אומקערן אָפגעברענטע פון דער ארבעט אין פעלד און
זאָגן: „ביטע אונדז איינמעלדן“.

— איינמעלדן? די רגע! — וועט ד׳ר הענריק ענטפערן, דיימנדיק

די הענט. — די קאַרטאָטעקעס וואַרטן אויף אייך נישט־געריטע, צו־

נויפגעשטעלטע אין שאַנק לויטן אַלף־בית מיט אן אויפשריפט פון אויבן װ
(איבערויזדלט). איך האָב זיי נישט פארברענט אין אויוון. איך האָב זיי
באהאלטן אין בעסטער אָרדענונג, אז איר זאָלט זיך גלייך נאָכן אומקערן
קאָנען פאררעגיסטרירן. איר וועט זען, ווי דאָס גייט ביי מיר. פּוּטאַנען
טרויסכאַפּן, דאָ אריינארפן — טשאַך! מאַך! — און מע איז שוין צוריק
צווישן די לעבעדיקע. בימזע! מיר הויבן אָן! נישט שמופּן זיך, מייטע הערן
און דאַמען. עס האָבן זיך געענדיקט די צייטן פון מלחמה! קאַרטאַטעקעס
וועלן קלעקן פאַר אלעמען. ווי הייסט איר?

— איר קאָנט מיך זייער גוט! דערבאַנט זיך!

דײַר הענריק, וועלכער האָט באַגייסטערט ארויסגעזאַגט דאָס לעצטע
וואָרט, כמעט אויפן קול, הייבט אויף דעם קאַפּ. פאַר אים שטייט עפעס
א באַקאַנט געשטאַלט אין שטרויענע טרעטערס.

— פאַרוואָס האָט איר מיר דאָס געטאַן?

— וואָס? איך? וואָס האָב איך איך געטאַן?

— איר ווייסט נישט? איר געדענקט נישט? און ווער האָט ארויס־
געגעבן מיינע קינדער און מיך? אפשר נישט איר? איר האָט געמיינט,
אז איר וועט מיינער פטור ווערן, אָבער עס איז אייך נישט געלונגען.
איך בין ארויסגעשפרונגען דורך דער הינטערשטער טיר און ארויפגע־
לאָפן אויפן בוידעמל.

— איך האָב קיינעם נישט ארויסגעגעבן...

— איר דערציילט נישט קיין מעשות. ס'איז געווען א רשימה, צי

ס'איז נישט געווען? ווער האָט זי אויסגעשטעלט, אויב נישט איר?

— דאָס איז געווען אינגאַנצן עפעס אַנדערש. אַ צייטווייליקע אויסזי־

דלונג...

וועמען גייט איר דערציילן וועגן אויסזידלונג? מיר? די באַנען זיינען

געגאַנגען אויף צפון. מיר ווייסן, וואָס דאָס באַדייט...

אָבער איך האָב בלויז געראַטעוועט. איך האָב אויסגעשריבן די, וועל־

כע מען דאַרף נישט נעמען...

— און מיר — האָט איר נישט געקאָנט אויסשרייבן? און מיינע

קעצלעך — האָט איר נישט געקאָנט אויסשרייבן? וואָס האָב איך איך גע־

טאַן, וואָס איר האָט זיך פאַרלייגט מיר צו פאַרפאַלגן?

אָבער ווער האָט זיך אויף איך פאַרלייגט? איך קאָן איך אפילו

נישט. איך ווייס נישט ווי איר הייסט. ווען איך וואָלט איך געקאָנט, וואָלט

איך איך זיכער געווען אריינגעשטעלט.

— איר קענט מיך נישט? איר געדענקט נישט ווי איך בין אין פעב-
רוואר געקומען אייך בעטן, איר זאלט מיך אריינשטעלן אין דער רשי-
מה פון די לעבעדיקע, און איר האָט נישט געוואָלט...

— נו, זעט איר, אלץ שטימט, ווי אזוי האָב איך אייך געקענט אריי-
שטעלן אין דער רשימה, ווען איר האָט צומאָל נישט פיגורירט אין די
רשימות פון דער באַפעלקערונג, וואָס אויף זייער גרונט איז דאָך די
רשימה געווען אויסגעשטעלט?

— און ווער האָט מיך אויסגעשטראַכן, אויב נישט איר? איר האָט
זיך אָנגעזעצט מיך צו פארניכטן דערפאר, וואָס איך גריס זיך אייך נישט
גענוג נידעריק אויף דער גאָס.

— וואָס ווילט איר פון מיר? איך געדענק אפילו נישט אייער פנים.
מיר איז געווען אלץ איינס וועמען אויסצוקלייבן. איך האָב דאָך געמוזט
עמעצן נעמען און עמעצן אדורכלאָזן. איך בין א באַאמטער, אן אלטער
באאַמטער פון דער פירמע פּיטערניק און שותפים מיט באַגרענעצטער פא-
ראַנטוואָרטלעכקייט...

— איר דערציילט מיר נישט, או איר זענט נישט פאַראַנטוואָרטלעך.
אלע, וואָס האָבן צו דעם צוגעלייגט די האַנט זיינען פאַראַנטוואָרטלעך.
זיך אליין האָט איר געקאָנט ראַטעווען...

— און איר אליין האָט זיך נישט געראַטעוועט? איר זענט נישט
ארויסגעשפרונגען דורך דעם הינטערשטן טירל און ארויף אויפן בוי-
דעמל? אליין האָט איר נישט געוואָלט פאַרטיידיקן אייערע קינדער, און
איר פאָדערט פון מיר...

— איך האָב נישט געוואָלט פאַרטיידיקן? איך האָב נישט געוואָלט
פאַרטיידיקן? איך בין געשלאָפן אין דער שטוב, און זיי זיינען געשלאָפן
אין דער קיך. איז וואָס האָב איך געוואָלט טאָן? גיין זיך מעלדן צו די
דייטשן, ס'זאָל זיין מיט נאָך איינעם ווייניקער, און צי ווייסט דען דער
מענטש, וואָס ער טוט אין אזעלכע פאלן. איך האָב געקוקט פון בוידעמל,
ווי זיי זיינען געגאַנגען נאָך די דייטשן — שטיי, געהאַרסזאַם, ווי אין דער
שול אריין. זי האָט זיך אריינגעפלאַכטן א סטענגעלע אין די האַר. אלע
זיינען מיר שולדיק, גאָט, ליבער גאָט!

אין דעם געקעסטלטן און נומערירטן זאל פון דער עווידענץ-ביוראָ
הויבט זיך אויף צום ערשטן מאָל אן אומדערווארטט בהמיש ריטשעריי.
ד"ר הענריק פאַרגעסט אָפצוטרייסלען די האַנט, וואָס רוט אויף זיין אַקסל.
עס זיינען אוועק העכער צען טעג ביז ד"ר הענריק האָט דערפילט
די ערשטע קאָפּווייטיקן. ער האָט זיך זיי מוטיק אַנטקעגנגעשטעלט, און

להכעיס ויך אליין, באקעמפנדיק דאָס ווידערהגעפיל אפילו אָפּטערער ווי שטענדיק, אָפּגעריסן א וּשטיקל צייטונג און ארויטגענומען פון קעשענע א טראָפּן מאַכאַרקע. נאָר דאָס באקעמפן די סימפּטאָמען איז נישט געווען דאָס זעלבע וואָס באקעמפן דאָס שלעכטס, און ווען ס'האַבן זיך אויף זיין לייב באוויזן די ערשטע רויטע פלעקן, האָט ד"ר הענריק, ווילנדיק נישט ווילנדיק, כמעט שוין אָן באווסטוויין, זיך געלייגט אין בעט אריין, ריכט טיקער געזאַגט — ער איז דורך זיינע מיטארבעטער געלייגט געוואָרן אין דעם בעט צווישן די צוויי שענק אין דער עוידעניץ-ביוראָ. פון אַרטיקן שפּיטאַל האָט מען אים צוגעטיילט א שוועסטער, וואָס זאָל האָבן אויפֿ-זיכט איבער אים; טיילמאַל האָבן אים באזוכט באקאנטע. איינמאַל — דאָס איז געווען אין עלפטן טאַג פון דער קראַנקהייט — איז אפילו גע-קומען ד"ר קירש אליין. ער איז אריינגעלאָפּן אין זאל מיט דראַבנע, אָבער דערפאַר, ווי שטענדיק, לעבעדיקע טריט, און נאָך אויף דער שוועל האָט ער אויסגערופן:

— נו, וואָס פאַר א שטיק פּראַוועט איר? צי מעג מען אזוי! ביי אונדז דאָ ברענט די ארבעט אונטער די טריט, דאָס הייסט — וואָס רייט איך — אונטער די הענט און איר כאַליעט זיך אויס! נו, אויפשטיין, אויפשטיין, אלטער פּוילאַק!

און אין אַנפאַל פון ליצנות, האָט ער אים אפילו געוואַלט קלאַפּן אי-בער דער פלייצע, נאָר אזוי ווי דאָס איז דאָך געווען, ווי די זאך זאָל נישט זיין, א פלעק־טיפּוס, האָט ער זיך צוריקגעצויגן און בלויז עטלעכע מאָל געגלעט די פאַרענטש-פון בעט.

— אוועק! — האָט ד"ר הענריק אויסגעשריגן און צוועקלאָז זיך אַנגעשטרענגט אויפצוועצן זיך אין בעט, צילנדיק מיטן פינגער אין ד"ר קירש. — אוועק! נישט צורירן זיך! איך דערקאַן דיך, טיילו! דאָס גנבעסט דו זיך עס אריין ביינאכט אין ביוראָ און קערסט איבער די קארטאַטע-קעס מיט די פיס ארויף! דאָס וואַרפסטו עס אונטער מתים אין טויטן-שטוב, כדי עס זאָל נישט שטימען. אָבער נעכטן האָב איך געהאַט אן אוידיעניץ ביי היטלערן און האָב אים געזאַגט, אז אזוי ווייטער קאָן דאָס נישט זיין, אנישט וועט זיין א בונט, אָדער אַ מלחמה. אן ארטיקל וועגן דעם איז שוין געווען אין לעצטן ראדיאָ-קאָמוניקאַט. איך האָב עס אליין אָנגעשריבן און מיט אַ ספעציעלן טראַנספּאַרט ארויסגעשיקט קיין אוק-ראַינע. אָבער דו ביסט נישט זוערט דאָס צו הערן. גיי אוועק.

— דאָקטאָר — דער פרעזעס האָט זיך צוגעזעצט אויפן בענקל נישט ווייט פון בעט — איר גיט זיך אורדאי נישט אָפּ קיין רעכנונג ווער איך

בין. ד"ר קירש, דער פרעזעס פון ראט, אייער נאטשעלניק, דער אויטאָר...
נו, דערמאָנט זיך. שטרענגט זיך אָן.

— ניין, דו ביסט דער אלטער, האַרבאטער פּאַלקס-דייטש פון דער
קאָמפּיעלאָווע גאס און דערצו פירסטו נאָך שלעכט די רעכנונגען. ווייל
די דאָזיקע רעכנונגען מאכט מען אזוי: — ד"ר הענריק האָט גענומען
צייכענען מיטן פינגער אויף דער קאָלדרע — דאָ צוגעבן, דאָרט אַראָפּנע-
מען — טשאַד! מאַד! אבי עס זאָל זיין 3.500.

— אַ רעגעלען שטעלט איר, הייסט עס פעסט, אָן איר זענט צוגעלאָזט
געוואָרן אויף אן אוידיענץ צו היטלערן? צי קאָן מען וויסן, וווּ זי איז
פאַרגעקומען?

— וווּ זי איז פאַרגעקומען? צן ווייסטו נישט, אָן היטלער האָט די
הויפט-קווארטיר אונטן, אין צימער פון ד"ר קירש? איך האָב אים גע-
וואָרנט, ער זאָל צו אים נישט פארפאָרן, ווייל ער וועט אים פארנודיען
מיט די שמועסן וועגן דער דייטשער ליטעראַטור, און אים אינטערע-
סירט דאָך בלויז די רוסישע ליטעראַטור, אָבער ער האָט זיך איינגע-
שפארט, און געזאָגט: "מאכט קאָן פארפאָרן נאָר צו מאכט".

— נו... קאָ... ריכטיק... נו, איך וועל שוין אפשר גיין... צום ווידער-
זען, דאָקטאָר... איך ווינטש א שנעל געזונט ווערן...

— באלד... א רגלע... איר מיינט, אָן איך זאָג דאָס אלץ אויף אן
אמת? איך לאָז בלויז אזוי אָפּ די לייצן, עס זאָל זיין הימלעכער — ווי
הייסט דאָס? — צו שטארבן, איך קאָן איך גוט, נאָר עס ווילט זיך מיר
נישט אין דער רגע דערמאָנען ווער איר זענט... הערט אויס. דאָס איז א
שאַנק, דאָ ליגן אלע גלייכגעלייגט, זיי ווארטן. ווייל מען — איז צו די לע-
בעדיקע וויל מען — איז צו די טויכע, מען קאָן מחיה-מתים זיין, מען קאָן
מאכן טויט. פארגעסט זשע נישט וועגן איין זאך...

— וועגן וואָס?

— אָן מען זאָל מיך אויך...

— אָן וואָס זאָל מען אייך אויך?

— אָן מען זאָל מיך אויך אויסשטרייכן פון דער קארטאָטעקע.

אונטער שניי

א פריש שנייעלע האָט געפראָשעט באגינען. איצט איז זעקס נאָכמי-טאָג, עס שיט געדיכט, צוזאמענגעקלעפט אין שטיקער. דער שניי איז שוין אזוי דיק, ווי ער וואַלט וועלן פארווישן די שפורן. ווען מע הייבט אויף דעם קאַפּ אינדערהיין, זעט מען, ווי פון דער וויסער גראַלעכקייט לאָזן זיך אראַפּ ווירבלענדיק מיליאַרדן פלעצעלעך. ס'איז אויסטערליש שטיל. זיי זעצן זיך אָפּ אָן אַ שיעור אויף די אַרבל, אויף די ברעמען, זיי שטופּן זיך אריין מיטן אַטעם און צעגייען אויף די ליפּן. מע זעט נישט די הייזער, וועל-כע שטייען ווייט. עס הערט זיך בלויז ווי א זיפּצן, דאָס גלייכט זיך אויס א צווייג, אַפּטרייסלענדיק זיך פון דער משא. ארום דער דאָזיקער וויסקייט איז א געדיכטע, פייכטע פינצטערניש. די פלעצעלעך פאלן איינער נאָכן אנדערן אָן אַיינדיקייט ייט א וואקלדיקן פלי. במשך אן אויגנבליק, בעתן פארבייפליען דאָס פנים, אונטערשיידסטו זיי, דערנאָך ווערן זיי פארלוירן, צעגייענדיק אין דעם געדיכטן שיכט פון נאסן פוך. פון דער אויסגעלאָשע-נער ערד, פון דעם צעריסענעם הימל וויעט אָן אומעט.

דער אַדוואַקאט זיצמאָן קערט אַוועק דעם קאַפּ פונעם פּענצטער. דאָס גלאַז, וואָס ער האַלט אַרום מיט די זויבערנעק, ראַולעכע פינגער, הויכט ארויס א ווארעמקייט. פון רעכטס זיצט דער ווירט פון דער ווילע ד"ד פאָד-ווינסקי, פון לינקס זיין פרוי זאַפּיא, א קליינע בלאַנדינקע — אנטקעגן,

קוקנדיק אים איינגעשפארט און באשולדיקנדיק אין די אויגן — אננא.
כלומרשט א דינסט, אבער דאך עפעס בעסערס, כמעט א משפחה-מיטגליד,
אן אויסגעזיידלטע פון פויזן. זי האָט שוואַרצע איינגעשפארטע האָר, פאר-
קעמטע צום נאקן און צונויפגענומען אין א קובליק.

— איך ווייס נישט, צי איר גיט זיך אָפּ... — הייבט זי אָן האַרב.
— איך ווייס, איך ווייס אלץ — רייסט ער זי איבער מיט געבעט. נאָכ-
הער גלעט ער אויס די אומגעזעענע פאלדן פון דער סערוועטע.

מיט א שעה צוריק האָט די פרוי זאָפּיא דערמאָנט: אויב ער זאָל זיך
באווייזן, דארף מען אים גלייך זאָגן, ער זאָל זיך פארנעמען... — זי האָט
גערופן מיטן געפרוירענעם הענטל דעם שטערן, — דאָ איז דאָך נישטאָ
קיין אָרט, וווּ אים צו באהאלטן.

— יאָ, איך וועל עס אים גלייך זאָגן — האָט פארזיכערט דער דאָך-
טער פאָדווינסקי צוגעיינדיק צום פענצטער. דער טאָג האָט זיך פארענ-
דיקט גרוי און פארבלאָז. די כמארעס זיינען געהאַנגען נידעריק.

— ס'איז נישטאָ וואָס צו צערעמאַניען — האָט געברומט אננא. — צו-
ליב וואָס דארף מען זיך אימנשטעלן צוליבן דאָזיקן יידן. אזוי ווי ער איז
ביז איצט נישטאָ, אזוי וועט ער זיך אויך ווייטער אן יעצה טאָן אָן אונדז.

— זאָל ער אנטלויפן? זאָל ער אנטלויפן? — האָט געפאָכעט מיט די
הענטלעך די פרוי זאָפּיא. די שפילקעס זיינען איר ארויסגעפאלן פון די די-
נענקע שייטערע האָר, זיך איינבייגנדיק, האָט זי זיי געזוכט מיט די פינגער
אינדערפינצטער אונטערן טיש.

— יעס פאלט א שניי, — רופט זיך אָפּ דער דאָקטער פון פענצטער.
אויף די שוויבן ליגט א טריבער פלעק פון הויך. — איך מיין, אז ער וועט
שוין אהער נישט קומען, ער ווייסט דאָך מיט וואָס דאָס דראָט אונדז...

אָבער אין דעם געדיכטער ווערנדיקן, טונקעלן בין-השמשות רוקט זיך
זיצמאן אריין מיטן שניי אין פאָדערהייל. איידער ער האָט אראָפּגענומען
די קאלאָשן און אָפּגעטרייסלט דעם פוטער, האָט זיך פיגא, א געפלעקטער
מישלינג פון אַ שפּיץ, קאוונטישענדיק פון האַלדז מחמת פרייד, געוואָרפן אויף
אים מיט די לאַפקעס און אים הייס באַגריסט. קיינער האָט זיך איצט נישט
דערוועגט אים צו זאָגן — טראָג זיך אָפּ!

— נו, קומט שוין אריין, — האָט זיך נישט העפלעך אָפּגערופן אננא,
מאסקירנדיק איר אויפגעגונג — עס יאָגט היינט אזוי פון פעלד.

— אלעז?... — האָט ער א פרעג געטאָן, אַפּווישנדיק דאָס פנים מיטן
טיכל.

פון דעם זשעסט מיט דער האנט, מיט וועלכער ער האָט אָנגעוווּזן אויף די צימערן לינקס, האָבן זיי זיך גלייך אָנגעשטויסן, אז ער פרעגט וועגן יענע.

— אלע. — באשטעטיקט די פרוי זאָפּיא, ווערנדיק פּלוצים בלאס. — איר פארשטייט, דאָ הינטערן הויז.

זי באַרירט מיט א פינגער די שויב.

זיצמאַן קוקט טעמפּ. פון יענער זייט פעמצטער איז טונקל צוליבן שניי.

— דאָס איז אַ חסד פון גאָט, — זיפצט דער דאָקטער — דאָס אַלץ

איז א חסד פון גאָט, וואָס איר האָט זיך ארויסגעדרייט.

די פרוי זאָפּיא פאַרעט זיך, גרייטנדיק צום טיש, אָבער ער קאָן גאָר

נישט אראָפּשלינגען, ער בעט בלויז — טרינקען.

— ווו זענט איר געווען ביז איצט?

— איך בין געגאנגען, — ענטפערט ער — איך בין די גאנצע צייט

געגאנגען...

זיינע אויערן, כראמסקע און אָפּשטייענדיקע, הייבן אָן צו גליען.

— איך בין געווען אזש הינטער די וואפיעניקעס...

ער קוקט מיט אן אומבאהאַלפענעם בליק איבער די צימערן. אין דער

צייט פלעגן זיי פול זיין מיט רויש, די אַלטע פרוי האָנג, אין אַ צעשויערעטן

שלאָפּראָק, פלעגט זיך דורככאַפּן, זיך אנטשולדיקנדיק, אין קיך אריין. די

שוועסטער האָבן זיך געלערנט ענגליש, אָדער זיי האָבן טומלדיק ארומגע-

שטיפט, זיך ארומיאַנגנדיק מיטן הונט. דער פליכעוואטער מעצענאס האָט

זיך געשטעלט אויף א שטול און אונטערגערוקט די ווייזערס פונם זייגער,

אָדער ער האָט פלייסיק דערקלערט דעם איידעם די קאטאסטראָפּאלע סי-

טואציע אויפן מזרחדיקן פּראָנט. דערנאָך וואָלט הענריק אריינגעקומען צון

אים, צו זיצמאַנען, שטילערהייט און וואָלט זיך געקלאָגט אויף דער דאָזי-

קער גאנצער טומלדיקער פאמיליע, וועלכע פארפייניקט אים אזוי, אים,

דעם אַרטיסט. „איך קאָן נישט איבן“ — ווייזט ער די לאַנגע, באוועגלעכע

פינגער פון א פידלער, און פלוצים עפנט זיך מיט א טראסק די טיר, און

ס'פאלט אריין טאניא מיטן הונט, וואָס ברומט פון נחת.

— טאניען אויך? — פּרעגט ער אָן ווין.

— אלע, אלע, — שעפּטשעט זאָפּיא און, איבערבייגנדיק זיך פאראמאָל

איבערן טיש, שרייט זי אים אין פנים אריין; — אנטלויף! דו הערסט?

אנטלויף!

זיצמאַן ווערט פארשטארט. ער זיצט אן אויסגעגלייטערט. די הענט צי-

טערן אים.

— לאז צורן, — שעפטשעט דער דאָקטער — עס ברענט דאָך נישט.
איצט באדעקט זיך זיין פנים מיט א נעצל דראָבנע קנייטשעלעך, עס
וועלסט כמעט אין פארבאָרגענער שרעק.
— דאָס איז נערוון, — באַרואיקט זי אים, — דאָס זאָגן שוין די
נערוון אָפּ העם מענטשן...

ארום אכט, און אפשר פריער נאָך, וועט קומען צו פאָרן דער באַקאנ־
טער פויער, וואָס אננא האָט ארויסגערופן, ער זאל אים פארנעמען צו דער
קומענדיקער סטאציע. ער וויל זיך נישט דרייען איבערן שטעטל, עס קאָן
אים נאָך עמעצער דערקאָנען.

— צום גליק האָבן זיי אייערע זאכן נישט אָנגערירט, — זאָגט דער
דאָקטער. — מיט א פאָר שעה פריער האָבן זיך דאָ געדרייט דייטשן, א
קליינער פּאַליציאנט האָט אָנגעהויבן די אויספאַרשונג: — דאָ וווינען זיי
עס? — יאָ — דאָ? אלע? — יאָ, האָט באשטעטיקט דער דאָקטער. — ווייל
יידן וווינען שטענדיק אזוי צוזאמען... — א צווייטער האָט צוגייענדיק
געשריגן: — וואָס? דו ווייסט נישט די פאַרדענונג, נישט אויסצובאַ-
האלטן די פאַרבעס! — ער דראָט אים גלייך מיט א שטעקן. — דאָס איז
קיין זינד נישט געווען, איך האָב יעדן געמעגט פאַרדינגען, איבעריקנס,
זיינען זיי דאָך קאַטאָליקן. — א ייד בלייבט תמיד א ייד, קיין שום וואסער
וועט אזעלכן נישט העלפן... — א הויכער, צעשפרייטער דייטש פארשטעלט
דעם דורכגאַנג. עס גייען שוין ארויס, די פרוי האָנג אינם שלאָפראָק, הינד-
טער איר די טעכטער, דער פאָטער פרוווט עפעס דערקלערן, צענעמענדיק
די הענט, אָבער דער דייטש טיט אים א קאָפּע מיטן גאַנצן כוח. האָנג
שפּאַרט זיך אָן אין דער וואַנט, דערנאָך עפנט ער דאָס מויל, ווי ער וואָלט
זיך געשטיקט, און אַהענגענדיק זיך אויפן פאַרענטש גייט ער אראָפּ מיט
די שטיגלעך. עס פעלט נאָך דער איידעם. ער איז אין וואנע־צימער. זיי
קלאפן גלייך מיט די קאָלבעס. הינטער דער טיר אין דער הויך פלאצט א
שויב און פאלט מיט א יאָמערלעכן קלאנג. דאָס ריגעלע איז אָפּגעשפרונג-
גען, דער פידלער גייט ארויס א געלער, נאָך מאָגערער אין דער געפאַס-
קעוועטער פידזשאַמע, אויפן האַלדו הענגט אים א האנטעך, און די ליפן זיי-
נען אים ווייס פון פראַשעק.

— דו וועסט זיך אויסבאַהאַלטן, דו מנווול — רייטשעט דער פּאָלי-
ציאנט, ווי ער וואָלט מיט דעם געשריי און טופען מיט די פיס פאַרטויבט
אין זיך עפעס אזעלכע שטימען און וואָלט זיך אויפגעהעצט צו אכזריות,
גיט אים צוויי מאָל מיטן שטעקן איבערן שטערן.

הענריק לויפט איבערן קאָרידאָר איינגעבויגן, אויסמיזנדיק די קלעפּ, זיך אויסדרייענדיק צו דער קיר.

— הענוי, שרייט ער, זיך אַרומקוקנדיק, זיין ווייב.

— וואָס ווילסטו? — פרעגט ער ביין, א שאַקל טוענדיק מיטן קאָפּ, ווי ער וואַלט עפעס נישט באַנומען, און מרוזשענדיק מיט די ברעמען. — נו, זאָג זשע, וואָס ווילסטו? דאָס דאָזיקע טונקלהאַריקע, פּוכלע וויבעלע כאַפּט אים אָן ביים עלנבויגן, דריקט אים מיט אלע כוחות. דאָס געשריי אין אירע אויגן נעמט אים דורך מיט ווייטיק.

— נו, גוט, — זיפצט ער, — איז גוט.

ער לייגט זיין שמאַלע האַנט אויף איר אַקסל. די דאָזיקע באַרירונג רופט אַרויס ביי איר א פּלוצימדיקע שוואַכקייט, זי שפּאַרט זיך אָן אויף אים, דריקט אַרויס דעם קאָפּ און, פייכט מאַכנדיק זיין האַלדז מיט די פּאַנאַנ-דערגענומענע ליפּן, ברעכט זי אויס מיט א ספּאַזמאטיש געוויינ, אזוי אַרומ-גענומען, טיף פאַרייניקט, גייען זיי אַרויס אויפן שניי.

ערשט באַפעלן די דייטשן די „פּוילישע“ פּאַליציאָנען, זיי זאָלן זיי אָפּ-היטן, און אליין פאַרשליסן זיי זיך אין צימער, איבערוואַרפּנדיק די איבער-געבליבענע זאַכן. עס סקרופּען די שאַפעס — געקלימפּער און געלעכטער. דערנאָך גייט איינער אַרויס און בעט ביי אַנאַן א גלאָז. זי ווייזט אים אָן אויפן קרעדענס.

עס הערט זיך א בולבלען. זיי האָבן ווייזט אויט, אַריינבאַקומען א גאַנץ שאַרל מיט וויינש-לֶסאַק און זיי טרינקען אַצינד.

דער פּרימאַרגן איז א לויטערער. די זון איז א העלע. עס פינקלט די געגנט, וואָס איז באַצוקערט מיטן פּרישן שנייעלע. אויפן ווייטן בלויען הימל ציען זיך פּאַסמעס, אפילו נישט פון וואַלקנס, נאָר פון פאַרביילויפּנ-דיקע טויגעפּרייך. שפּערגלינגלעך פליען פאַרביי אין א מחנה, טוען א פאל אראָפּ אויפן הויף, כדי באלד זיך צוריק אָפּצורייסן און זיך מיט פּרייט צע-שיטן אויפן דאך און די פּלויטן. אויפן וועג לויפּן פאַרביי שליטעלעך, האַרט איינפּרעסנדיק דעם שניי. די פּויערים קוקן זיך איין מיט טעמפּער נייגעריי-קייט אין דעם געזעמעלע, וואָס שטייט פאַרן הויז און ווערן פאַמעלעך פאַר-לירן הינטער די אָפּגעווייסטע קוסטעס.

דאָ, אויף דער שייף, אין אָנגעזיכט פון דעם אומשולדיקן בלוילעכן מרחק, קאָן מען נישט זיין אזוי האַרט, זיי אינעם טונקעלן קאָרידאָר. די פּאַליציאָנען קערן זיך אָפּ, דרייען זיך אַרום און רייכערן גערוועזן פּאַפּיר-ראַסן. עס נעמט זיי דורך עפעס א מין פאַרשעמונג; זעענדיק, אז הענריק צייטערט, גייט איינער פון זיי, נאָך מאַנטלען.

— וואָס וועט מיט זיי זיין? וואָס וועלן זיי מיט זיי טאָן? — שעפטשעט די דאָקטערין צום מאַן.

— עך, טוט פּאָדווינסקי אַ מאַך מיט דער האַנט. אין אזא זוניקן פּריי-מאַרגן, בעת דער הימל איז פול מיט האַפּענונג, ווי לאַזט זיך עס זאָגן שלעכטע נביאות. — עך, זיי וועלן זיי בלויז אָנשרעקן, אַ ביסל באַגנבענען און אַפּלאַזן.

נאָר אַט עפּנט זיך שוין די טיר. עס גייען אַרויס די דייטשן, מיט פּנימער נאָך מער אָנגעבלאָזענע שטייפּע און רויטע, זיי שלעפּן אַרויס די שווערע וואַליזעס אין פּאָדערצימער. פון יענעם צימער זייעט זיך דורך מיטן פּאפּיאַסן-רויך דער ביטערלעכער אַראַמאַט פון וויינישלקערלעך און אַלקאָהאָל.

דער פּאָליציאַנט, ווי ער וואַלט זיך געשעמט מיט זיין גוטסקייט, קערט צוריק מיטן הויפּן מאַנטלען, וועלכע ער וואַרפט אַריבער איבער דער פּאָ-רענטש. ער שפּאַנט אַראַפּ און שרייט: — א כ ט ו נ ג! — די אנדערע וואַרפּן ביזן אוועק די פּאפּיראַסן און קוקן אימהדיק אויף די אַרויסגעפּירטע פּלוזצים גייט איינער פון די דייטשן צו צו פּאָדווינסקי און פּרעגט מיט אַ צוטרוילעכען שעפטשעט: — און וווּ איז דער אַדוואָקאַט זיצמאַן?

— איך ווייס נישט, איך האָב אים היינט נישט געזען, — סאָוועגט דער דאָקטער מיט די אַקסל — ער האָט זיכער דערשנאַפּט אַ געשריפטס און אַפּגעצויגן...

— וואָ היין איז ער געגאנגען? דו מוזט וויסן! — שרייט ער — רעד, וואָרן איך וועל אייך...

מיט אַ פּאַרקוועטשטן פּויסט באַרירט ער אים די באַרד. — וויפּל אזיגער האָט ער געגעסן פּרישטיק? — הייבט אַ צווייטער אָן די אויספּאַרשונג.

— ער האָט בכלל קיין פּרישטיק נישט געגעסן, — שרייט אַננא פון דער קיך — אַרום זיבן איז ער אַרויסגעגאַנגען.

בלויז זי איינע ווייסט, אז היינט איז דער ערשטער פּרייטיק פּונם חודש. זיצמאַן איז געגאַנגען אויף אַ מעסע.

— אַך זאָ... — ווונדערט זיך דער דייטש. נאַכהער, ווי ער וואַלט זיך דערמאַנען זיין פּריערדיקע בייזקייט, טוט ער אַ געשריי: פּערפּלוכטע יודען!

ער ציט אַרויס דעם רעוואָלווער, דער בליאַסק פון דער זון גלאַנצט אין זיינע העלע, ליידיקע אויגן.

— ראַאָס, אַללע ראַאָס — שרייט ער.

— איך בין נישט קיין ייד! — שרייט פאדווינסקי.
— אלע, איר הערט, אלע, דראָט יענער, ווי ער וואָלט אים שוין גאָר-
נישט דערקאָנט. ער פאקט זיך אריין אין קיך און טרייבט פון דאָרט ארויס
אנטאן. ער שפאנט הארט, פירנדיק זיי פאר זיך.

דער גראנאט-פאליציאנט מעלדעט זיך אן אויסגעגלייכטער און פרעגט,
צי קאָן ער געבן די יידן די מאנטלען. דער דייטש נעמט ארום מיט די אויגן
די פרישקייט פון דעם רוים, מיט א פנים, וואָס איז געווענדט צו דער זון
און איז געווענט פארויטלט — ער שאַקלט מיטן קאָפּ אויף נישט, ער באפעלט
אים בלויז א שפרונג טאָן און אראַפּטראַגן די פארפאקטע וואליזעס.

— איר מוזט זיין הערביי, האָט דער דייטש געשריגן, — איר מוזט
זעען, ווי דאָס דייטשע פאָלק פארטיליקט די שונאים!

די האַניגס זיינען געהאַרכזאם געגאנגען הינטערן האַלץ-קעמערל, האַבן
זיך געשטעלט מיט די פנימער אויף דער זון. פון דעם דאך, פון דעם סמאָ-
לע-פאפיר האָט געקאפעט און ס'איז אַנגעוואַקסן א פרישינק פרענדזל פון
דעליקאטע אייזעפלעך. זיי זיינען געווען דערשלאָגן, ווי שוין באצייטנס
נישט קיין לעבעדיקע, צערטאָטענע דורכן אורטייל פון דעם גורל. און
פונדעסטוועגן האָט זיך אין די אויגן פון טאניען, וועלכע האָט אלעמאָל אויפ-
געהויבן דעם קאָפּ, אריינקוקנדיק אין די רעזיגנירטע פנימער פון די על-
טערן, געלויבטן עפעס ווי א האַפענונג, אז דאָס אלץ איז א נידערטרעכטיקע
קאָמעדיע, עפעס א מין אכזריותדיקע לצנות.

ווען דער דייטש איז צוגעגאנגען נאָענט און באפוילן זיך אויסצודרייען
אזוי, אז פאר זייערע אויגן האַבן זיי געהאט בלויז א שיכט ציגל, וואָס איז
צוזאמענגעקלעפט מיט אזא גרויפנדיקער וויסקייט, האָט די אלטע האַניג
אַנגעהויבן ציטערן און ווינען, אריינאַטעמענדיק די לופט מיט א ספאזמא-
טישן פייף.

דער דאָזיקער געשריי צעיושעט דעם דייטש, ער ציט פאמעלעך ארויס
דעם רעוואָלווער. אלעמענס אויגן בלייבן הענגען אויף דער דאָזיקער רויטער
פויסט, וועלכע איז אויסטערליש שרייענדיק אנטבלויזט אין דער דאָזיקער
פייכטער שייך, וואָס אנטפלעקט יעדן פרט. — ניין, ניין, איך קאָן נישט, —
שטיקט זיך די פרוי זאָפּיא. דער דייטש דרייט זיך אויס א פארחידושטער
און, זעענדיק אנגען, וועלכע האלט אונטער מיט איין האנט די איבערגע-
שראַקענע פרוי און מיט דער צווייטער, זיך שרעקנדיק פאר זיין צאָרן,
פארשטעקט זי איר דאָס אָפענע מויל, שרייט ער — וועג!

שוין אין קיך, שלינגענדיק וואסער אויסגעמישט מיט טרערן, הערן זיי
דעם קורצן טראסק פון די שאָסן. דריי פאראמאָל, דערנאָך עפעס ווי א וואָק

לען זיך — און צוויי. דערהערנדיק די דאָזיקע קלאנגען, ווארפט זיך דער הונט צו דער טיר, וואָיעט און דראפעט זי. ווען הענריק איז אַיִדערגע- פאלן מיטן פנים אויף דער געפרוירענער ערד, האָט זיך זיין ווייב אויס- געדרייט מיט שרעק און תחנונים אין די אויגן. ניין, דאָס האָט זי נישט דער טויט אָנגעפילט מיט טרערן, נאָר דער געדאַנק, אז זיין קאָפּ האָט זיך געקיקלט איבער די פארפראַסטיקטע ציגל. ווי דאָס האָט אים געמוזט וויי טאָן — און זי האָט זיך איינגעבויגן מיט אַ מוטערלעכן זשעסט, כמעט באַ- רירנדיק זיינע האַר מיט די פינגער — דעמלט האָט איר דער דייטש גע- שאָסן אין שליף אריין.

— מיר וואָלטן זיך נישט געלאָזט אַזוי, — דריקט דער דאָקטער צוזא- מען די פויסטן. עס רעגט אים אויף זייער הכנעה און אונטערטעניקייט. אַזוי פאַסיוו ליגן זיי די קעפּ. — מיר...

ער זוכט עפעס א געדאַנק, א רעטונג פאַר זיי איצט, ווען ס'איז שוין נאָך אלעמען. ארום אים ווערט א באוועגונג. די פאָליציאנטן פארייכערן פאַ- פיראַסן כמעט מיט א פאָרלייכטערונג. ער באַנעמט נאָך גאַרנישט, ווען א דייטש גייט צו צו אים און הייסט אים באשטעטיקן דעם טויט. ווען ער בייגט זיך איין, נעמט אים דורך אַ קעלט. די וואַרפֿנסט, וואָס רינגען אַראָפּ פונם דאך, טרעפן אין אים ווייטיקלעך.

פינף שאָסן, פינף לייכטע רויכעלעך זיינען זיך צעשווומען. גלייך ווי פריער שיינט די זון, דער שניי פינקלט, און די לופט ווערט מיט יעדער רגע מידלער. נאָר יענע זיינען שוין נישטאָ. זייערע אַטעמס זיינען זיך צע- גאַנגען אין דער דאָזיקער לויטערער בלייקייט, אין דעם בלענד און אין דעם שניי, וועלכער שמעלצט זיך פאַמעלעך, און האָבן זיך צוזאַמענגעגאַסן מיט דעם אַטעם פון דער ערד.

זיי האָבן זיך נאָך געדרייט איבערן הויף, כאַפנדיק א בליק אויף די פנימער פון די דערמאָרדעטע. דער עלטסטער פון די דייטשן איז אפילו ארויפגעגאַנגען אינדערהויך און האָט גוטמוטיק אַ קלאַפּ געטאָן די פרוי זאָפּיאַ.

— נו, ס'איז שוין נישטאָ וואָס זיך צו שרעקן, ס'איז שוין נאָך אלע- מען, — האָט ער געזאָגט אריינברענגענדיק פון דעם יידישן צימער צוויי העמדער. ער האָט זיי דערלאנגט אַננען, צונויפציענדיק די ליפן אין אַ שטיי פּעריש פּיסקעלע און צוויינקענדיק ממזריש מיט אן אויג. ווען יענע האָט זיך באַליידיקט אוועקגעקערט, איז ער נישט אין כּעס געוואָרן, ער האָט בלוזן אַ פּייף געטאָן און, אַרויסגייענדיק, אַריינגעפאַקט דאָס וועש אין דער

קעשענע פון דעם מאנטל. די טיר האָט ער באפוילן צו פארזיגלען. דער דאָקטער אלס דער באלעבאָס פונם הויז איז פאראנטוואָרטלעך פאר אלץ. אויב עפעס וועט פארלוירן גיין, וועט ער שטיין פארן געריכט, ווייל די ירושה נאָך די יידן געהער צו דער דייטשער רעפובליק.

די דאָראָזשקע ווארט אלץ נאָך אויפן וועג. די דייטשן זעצן זיך אויפן הינטערשטן זיצאָרט, צעלייגט מיט די פיס אויף די וואליזעס. קעגן איבער זיי — צוויי גראַנאַטענע, אויף די קאָזלעס לעבן אָנטרייבער — אַ דריטער.

— אויב זיצמאן וועט זיך אומקערן, דארף ער זיך גלייך מעלדן אוי-
פן פאָליציי-אמט.

— תיכף-ומיד, — שטרייכט אונטער א צווייטער, לאכנדיק אויף א
קול.

דאָס פערד טוט זיך א לאָז מיט א קורצן, רייסנדיקן גאלאָפּ. אין א מינוט ארום פארהאלטן די צוויי גראַנאַטאָווע, וואָס זיינען איבערגעבליבן ביי די מתים, א פארבייפאָרנדיקן פויער. ער שלעפט ארויף די מתים אוי-
פן וואָגן און דעקט זיי צו מיט א ביסל שטרוי. זיי זיינען זיך מכבד מיט פאפיראַסן און, ארומגענומען מיט א בלוילעך רויכל, לאָזן זיי זיך נאָך יענע אין שטעטל אריין.

הארט פאר דער תפילה ווערט דער הימל אויסגעלייטערט אויף חידו-
שים. דער פייגלשער טומל דערגרייכט אזש אהער דורך דער אָפגעלענטער טיר פונעם קלויסטער. דאָס פילט אָן זיין נשמה מיט בטחון. זיצמאן שפירט דעם פארלעגענעם ריח פון דעם אָרנאט פון דעם קטיאָנדה, וואָס בייגט זיך איבער אים. דאָס איז דער ריח פון ווילגאַשטש און שימל, ער שלאָגט אין די פליישיקע נאָזלעכער, זוי א פערמענט, ווי אן אומקלאָרער פאָרגעפיל פון דעם קריזיס פון די לאַנגע פרעסט, פון דעם ווינטער, און אפשר פון עפעס וואָס נאָך מער. דער קאָשציאַל איז כמעט ליידיק. זיצמאן טוט זיך א רייס אויף, איינצענדיק די פארשטייפטע פינגער אין דעם שפרענקעכער, וואָס איז איבערגעצויגן מיט אייז-גלאַז, גייט ארויס מיט א שנעלן טראַט אויף דער זוך, וואָס איז שאַרף און פארטאַפלט מיטן ווידערגלאַנץ פון דעם זויבערן שניי.

ער האָט נישט געגאָרט אַוועקצוטראַגן מיט זיך די דאָזיקע מנחתה, וואָס איר וועזן האָט ער נישט באנומען. עס איז אין אים אויפגעקומען עפעס ווי א לינדערונג, און עס זיינען פארווישט געוואָרן די ליידין. און ער האָט אפשר צום ערשטן מאל נישט געפילט די שאַרפע איינזאמקייט. עס

האָבן זיך אים דערמאָנט די קאַלעגן און קרובים, וועגן וועלכע ער האָט שוין יאָרן נישט געטראַכט — די דאָזיקע אלע בילדער זיינען צו אים גע- קומען נישט דרייסיג, זוי זיי וואָלטן זיך אנטשולדיקט פאר זייער צודרינג- לעכקייט. דאָס לעבן האָט זיך איבערגעזעצט אין א ריינעם אויסגעקלאַרע- וועטן חלום. פון ווער טיף האָט אין אים געשלאָגן דאָס דבקותדיקע פאר- קלאַנגן זיך פונעם תהילים, וואָס דרינגט אלץ דורך מיט אן אומעט, אָבער מיט אזא אַנגענעם-דרינדדיקן, ווי די דערמאָנונג, וועגן דעם אמאָליקן אויפ- כאַפן זיך אין דעם קינדערשן באַגיבען, ווען אויף די ליפן איז נאָך געווען דער טעם פון די נעכטיקע קארשן און פון דעם פּיסק פון דעם יאָמניק, וואָס שלאָפט דערלעבן, האָט געשמעקט מיט מחיהדיקער הינטישער קי- דישיקייט.

ער האָט נישט געוואָלט, אז די דאָזיקע מינוטן זאָלן אים צעשטערט ווערן. ער האָט נישט געוואָלט באַגעגענען קיינעם, און באַזונדערס די פרוי האָניג, וואָס הגם זי איילט זיך אין קיך אריין, וועט זי פאר אים געפינען צייט, ואבי צו דערציילן אים א נביאותדיקן חלום, אין וועלכן דער פאר- שטאַרבענער זיידע האָט אַנגעוויזן די דאטע, ווען די מלחמה וועט זיך ענ- דיין. דער דאָזיקער זיידע, אן אַרטאָדאָקס, האָט זיך איר געחלומט לכה-הפחות צוויי מאָל א וואָך, און פון זיינע אנטפלעקינגען האָט זי געשעפט פארפיי- רערישע האָפנונג, דערפאר האָט ער, שטאַט אהיים, פארקערעוועט גי- צווייטער-פארקאן מיט דער סטעזשקע, וואָס פירט אין די פעלדער אריין. ער האָט טיף אָפגעאַטעמט, אריינציענדיק די גלעטנדיקע לופט, וועלכע איז פול מיט דעם ערשטן, נאָך אומבאשטימטן אראַמאט פון דער פיינטווער- דיקער קאַרע און דעם שמעלצנדיקן שניי. מיט יעדער רגע איז געוואָרן ווא- רעמער. פון די ביימער, פון די צווייגן זיינען אראַפגעפאלן לאנגע פאסמעט טויפראַסט, ענלעכע צו דער וואטע, מיט וועלכער מיר פארשטאַפן די פענצטער. און מיטאמאָל האָט די דאָזיקע גאַנצע וויסקייט זיך ארויסגעווייזן פאר אילוזאָריש, דער שניי איז ווייך געוואָרן, אראַפגעהאַנגען, זיך אָפגע- זעצט. ווען זיצמאן האָט א קלאפ געטאָן מיטן שטעקל אין א געוויקס, וואָס איז געווען אָפגעווייסט מיט א פארגליווערטן שוים, האָט ער פון אונטער דעם פינקלדיקן זילבער ארויסבאקומען דאָס אַרנדיקע געשטאלט פון פארטריקנטע ווילד-געוויקסן.

די ליניעס פון די היגלען, וואָס טונקלען זיך, די איינגעטוליעטע וואַ- נעס מיט די שנאָבלען, וואָס זיינען אריינגעשלאָגן אין דעם גלאַנץ, דאָס בא- ווסטזיין וועגן דער דאָזיקער שוואַרצקייט, וואָס איז באַפודערט מיט ווייס,

האָט אים אנטוישט. פלוצעם האָט ער זיך, דערפילנדיק א ווארעמע באריי-
רונג, אויסגעדרייט. צי איז דאָס דער פּסוק: „ממעמקים האָב איך צו דיר גע-
רופ, גאָט אין הימל, גאָט אין הימל...“ ער הייבט אויף דעם קאָפּ. די
אויגן, דורכגעוואשן מיט דער פרישקייט פון הימל, זיינען פייכט געוואָרן. ער
האָט נישט באנומען, וואָס ס'איז שטארקער אין אים — די האַנקבארקייט,
צי דאָס הכּוּע־הדיקע געבעט וועגן לייטזעליקייט.

ארוםגייענדיק א גרויסן קרייז פון ברודעס, וואָס שטארצן
ארויס פון אונטערן שניי, האָט ער זיך דערנענטערט צום פלאנט, וווּ דער
שלאבאן, וואָס זעט זיך, גרייכנדיק צו א וואַלקן, פּונווייטן, פּאַרצוימט דעם
וועג מיט רויטע פּאַסן.

פון ביידע זייטן איז דער וואל א ביסל הנכּער, און אויף אים שטייען
ווערבעס מיט היטל-קרוינען. דאָרט רוקט זיך, — ווייל די רעדער זעען זיך
נישט, בלויז פּערדישוע שטערנס, וואָס שאַקלען זיך, — א דראַזשקע פּול מיט
פּאַליציאנטן. צוויי דייטשן רעדן אויף א קול, אז סע צעטראַגט זיך אוש
איבערן פעלד. די פּאַליאקן שווייגן.

א פּאַר טריט פאַר אים לאָזט זיך דער שלאסאן אראַפּ, גרילצנדיק און
קלינגענדיק קלאנג, קלאנג, קלאנג. פון דעם בלאַק טיגנאליזירט מען דעם
אריינפאַר. דעם צוג איז קוים צו זעען, זיצמאן וואַלט נאָך געקאַנט פריי
פאַרבייגיין, אָבער ער איילט זיך נישט אינערגעץ, ער שטייט אַנגעשפּאַרט
אין דעם באריער.

ריזיקע קנוילן דאמף, אינגערקטע אין רויך, וואלגערן זיך ארום אויף
די יונגע ביימלעך, האלטן זיך לאנג אין די נאָדל-צווייגן; נאכהער פליען זיי
אזעק, ווארפנדיק שאַטנס אויף די פינקלדיקע פעלדער. איידער דער צוג
איז אריבער, האָט ער געזען צווישן די וואגאַנעס, אז אויף דער צווייטער
זייט ווארט א פּור. אויף איר איז געזיצן א פּאַליציאנט, א פּויער איז גע-
שטאנען ביים פערד, א קליינס, מיט קודלאטער ווינטערדיקער האַר-וואַל.
זיי האָבן אים אויסגעמיטן אויף א שפּאַן. דעמלט האָט ער דערזען א ברייט
שענקל מיט אן אראַפּגעלאָזענעם זאָק, וואָס האָט זיך ארויסגערוקט פון
אונטער דער שטרוי. עס האָט עס פארשטעלט און באלד אנטבלויזט א שטיק
ברוינע מאטעריע. ער איז געבאנגען נאָך א ווייל, איידער ער האָט בא-
נומען, אז דאָס איז א פּוס פון דער אלטער פרוי האַנגיג. ער האָט אַנגעהויבן
גיין שנעלער, פארשטעלט דורך דאָרנקוסטעס, האָט זיך געלאָזט לויפן,
ער האָט געשפּירט אין זיך דעם באַגער צו אנטלויפן, אבלי ווייטער פון
דעם אָרט, וווּ עס האָט זיך פאַר אים ארויסאנטפלעקט פון אונטער דער
שטרוי דער דאָיקער בית-עלמין. ער האָט געשפּירט, אז אויך ער וואַלט

דאָרט געקאָנט זיין, אונטערגעוואָרפן פון די טרייסלונגען, געפירט פארן באַרג אונטער דער שטרוי — ס'האָט אים ארומגעכאפט אזא אומרו, אז אלע כוחות זיינען פון אים אויסגערוינען, ווי פון א ווונד. ער איז פאראַ מאַל שוואַך געוואָרן, בלאס און זיך באדעקט מיט א קאלטן שווייס. ער האָט זיך איינגעבויגן און א מינוט פאר חלשות אָנגעשקראַבעט מיט די פינגער א הויפן הארטן שניי און דערפילנדיק זיין טעם־לאָזן געשמאק אין מויל, זאָט ער זיך ביסלעכווייז באַרויקט. מיט א לערקייט אין קאָפּ, אָן א פלאַן האָט ער זיך ווידער אוועקגעלאָזן אין די פעלדער. דערווייל האָט זיך די זון איינגעלאָשן. עס האָבן זיך אָנגערוקט וואַלקנס, וואָס האָבן געשטויבט מיט א אומדויערנדיקן שניי. אָבער די דאָזיקע אויסלייטערונגען זיינען געוואָרן אלעמאָל קורצערע.

ארום איינס א זייגער האָט זיך שוין דער הימל פארצויגן ווי עס גערעדער צו זיין און ס'האָט אָנגעהויבן פאלן א דיקער, פייכטער שניי, וועלכער שיט ביז איצט.

ער וואָלט געקאָנט טרינקען טיי ביי זיך אין צימער, אָבער ער וויל זיין מיט זיי. אין דעם גאנצן הויז איז שטיל. הינטערן פענצטער פארטויבט אלע אָפּקלאנגען פון לעבן דער שיטנדיקער שניי. ער פילט זייערע בליקן, ער ציט אריין פוילבלעך א שלוק. ער ווייסט גוט, אז זיי זיינען אומגעהוילדיק. עס דאכט זיך זיי, אז ער זיצט שוין גאנצע שעהן. זיי וואָלטן וועלן פון אים פטור ווערן, ארויסשטופן אים — פארענדיקן איינמאָל פאר אלעמאָל מיט דער שרעק און דער שפאנונג. מיט וועלכער זיי ווארטן אָפּ זיין אוועקפאָרן. ווי א פארווונדעטע חיה דרייט זיך לאנג ארום, פארווישנדיק די שפורן, און פונדעסטוועגן קערט זי זיך לסוף צוריק אום, נאָכן מאכן א קרייז, צו דער נאָרע, אזוי האָט אויך ער, אויסגעמאטערט פון הונגער, דורכגעפרוירן און אומבאהאַלפן, זיך דעצינדירט אריינצוגנבענען זיך צו זיי. הגם ער איז זיי א פרעמדער, ווערט ער זיי אָבער נאָענט צוליב דער דאָזיקער קרעמפירנדיקער צוטרוילעכקייט. דער געמיינזאמער שונא, וועלכער באַדראָט זיי, פאררייניקט זיי, הייסט זיי אים צו פארלייכטערן דאָס אנטלויפן און אין אלץ ביייהילפיק צו זיין.

זיי וואָלטן געוואָלט, אז עס זאָל כאָטש לאנג נישט דויערן, עס זאָל זיך נישט פארציען לענגער פון זייער האַרץ־רעפלעקס, פון זייער אומגעהוילדיקער קער גוטסקייט, הייל אויף וויפל זיי ווערן אָפּגעקילט, קוקנדיק אויף זיין אומבאהאַלפנקייט, רוקט זיך זיי אונטער דער עקשנותדיקער געדאנק וועגן דעם אומפארמיידלעכן דורכפאל. און אויב זיי וועלן אים אָנהויבן צודריקן? אויב זיי וועלן אים אָנהייבן שלאָגן — צי וועט ער זיי נישט פארשיטן?

דער קערפער איז שוואך, איז וואָס דעמלט?... די פרוי זאָפּיא ציטערט אי-
בער איר מאָן; די ליבע איז עגאָאיסטיש, זי צווינגט איר ארויסצוזאָגן ווער-
טער, מיט וועלכע זי שעמט זיך באלד.

— צי וואָלט איר נישט געקאָנט ערגעץ אנדערש אָפּוואַרטן יענע פּור?
— זייער גערן, — זאָגט ער, — איך בין איינגעפּאקט, אָבער, וווּ?
— זיצט, זיצט, — באַרוואַיקט אים דער דאָקטער, — קיינער טרייבט
דאָך אייך נישט.

— דאָ איז פּאַר אייך צום זיכערסטן, — שעפּטשעט אַנאַ.

דער הונט, דערשנאַפּנדיק, אז ער וועט דאָ גאַרנישט אויסבעטלען,
ווייל זיי עסן דאָך בכלל נישט, האָט זיך אָנגעהויבן דרייען הינטער דער טיר,
לאָזן זיי אים ארויס אויפן פעלד. מיט אַ הילכיק בילן דריקט ער אויס זיין
פרייה, זיך קייקלענדיק און אונטערוואַרפּנדיק מיטן פּיסק שטיקלעך שניי.

אַ זיכערער, — אוודאי, צווישן די דאָזיקע דריי פּנימער, אין דער שיין
פּונם לאָמפּ איבערן טיש, אין אַ באַקאַנט הויז, ווען ער פּאַרמאַכט די אויגן
און ציט אריין די לופט, די פּאַרע פּון דער טיי און דעם אַראָמאַט פּונעם
צימער, נעמט אים אַרום אַ געפּיל פּון גערירטקייט. יאָ, דאָ איז אַ הויז, דער
דאָזיקער טויטער, שטיקנדיקער פּאַרהאַנג פּון שעפּטשענדיקע רייה, דאָס
פּאַלן פּונעם שניי הינטערן פענצטער — פּאַרטימט אין אים דאָס געפּיל, אז
מע טרייבט אים ארויס.

ער האָט ווידער אַ זופּ געטאָן. ער איז זיכער. עס דראָט דאָך אים
גאַרנישט. אז ווער זאָל אים ארויסגעבן, מוז ער אים דאָך זעען. ער האָט קיי-
נעם נישט באַגעגנט. עך, פּאַר יענער באַבע דאַרף ער זיך נישט שרעקן.
תּמיד פּאַרנאַכט האָט זי זיי געבראַכט מילך, וואָרן אינדערפּרי האָט מען
אויפן וועג צוגענומען. ער האָט זי דערליידיקט ביי דער פּורטקע. ער האָט
געזאָגט: — מיר דאַרפן שוין נישט... — און אזוי איז זי געגאַנגען אין
שטאָט אריין. און אויב... ער האָט נאָך נישט קיין פּרעציזירטן חשד, און פּונ-
דעסטוועגן האַקט אים דאָס האַרץ אין דער ברוסט. פּאַרבייסט ער בלויז מיט
די צייך. אין צימער איז שטיל, פּאַמעלעך טיקעט דער זייגער, און עס צישעט
דער אסטמאַטישער אָטעם פּונעם דאָקטער.

— און וואָס וועט איר טאָן ווייטער?

— איך וועל זיך אויסאַרבעטן לינקע דאָקומענטן, און כּוועל זיך אויסבאַ-
האַלטן ערגעץ איז קראַקע אָדער אין וואַרשע, איך ווייס נאָך אליין נישט צו
וועמען איך וועל זיך ווענדן.

ער איז כמעט דאנקבאר פאר דעם דאָזיקן פרוו צו רייזן, ווייל דאָס שוויי-
גן שליסט אים אויס און באלאגערט אים. עפעס שרעק איך זיך, דער דאָזי-
קער שניי... — ווען זיי וואָלטן אָנגעקומען, וואָלט מען אפילו נישט גע-
הערט. ער טוט א קוק אויפן זייגערל. ס'איז אן אונטערשיד פונעם גרויסן
אין עסציימער אויף צוויי מינוט. ס'איז פינף מינוט פאר זיבן.

קלעפּ אין דער קיך-טיר הילכן אָפּ מיט א טויב ווידערקול איבערן גאנ-
צן הויז. זיצמאן טוט זיך א רייס אויף, בלייבט שטיין הינטער דער שטול.
לויט די וויסגעוואָרענע פינגער אויפן שטול-פאַרענטש קאָן מען דערקענען
די קראפט פון זייער צוזאמענדריק. זאָפיא לויפט צו צום מאן, אירע אויגן
דריקן אויס אומבאָרענע צוגעבונדנקייט און שרעק. — זי וועט מיך
אויסגעבן, — בליצט עס אויף אין זיצמאנען, ער שפּרינגט אָפּ. אין קאָרידאָר
קווענקלט ער זיך, איבערבייגנדיק זיך מיטן גאנצן קערפּער. איין טיר איז
נארזיגלט, ער גיפט אריין צו זיך אין ציימער, און דער דאָקטאָר שפּרינגט
צו פון הינטן און דרייט איבער דעם שליסל אין שלאָס.

ער שטייט אזוי אין דער פינצטער, מורא האָבנדיק זיך א ריר צו טאָן,
טאָמער וועט דער פארקעט א סקריפע טאָן. עס דאכט זיך אים, אז הגם ער
שטרענגט אָן דאָס געהער, וועט ער אויסער דעם איינטאָניקן רויש, וועגן
וועלכן ער טראכט — „שניי“, גאַרנישט אויפכאַפּן. דאָס פנים, די אויערן
ברענען אים, ער שפירט צופליסנדיקע בלוט, ווי א שטראַמל פייער. מיטאמאָל
באנעמט ער די גאנצע האָפּנונגסלאָזיקייט פון דער לאגע, קאלט און קלאָר,
ער ווייסט, אז ער איז אין א נעץ, ווייל דאָס פענצטער אין פארקראטעוועט.
נישט בלויז ער, נאָר אויך יענע, וואָס ער האָט מיסגעברויכט מיט זייער
גאסטפריינטשאפט. זיי אויך... זיי זיינען אים א שאָד, און פונדעסטוועגן גע-
פינט ער אין דעם דאָזיקן געדאַנק א נידערטרעכטיקע פארלייכטערונג.
איצט כאפט אים ארום א געפיל פון בזיון און א ווילדער באגער פון מאַר-
טירעריי.

— זאָלן זיי וויסן, ווי עס שטארבט א ייד, — שעפטשמעט ער, פארייס-
דיק שטאַלץ דעם קאָפּ. ער מאכט א טראַט פאַרויס, אַנרירנדיק די קליאַמ-
קע. אָבער די טיר איז פארשלאָסן. אננא, וועלכע איז געווען אממיינסטן ביי
די געדאַנקען, האָט געכאַפט זיצמאנס גלאַז און זי אוועקגעשטעלט אויף
דער שטול, אַרומטערריקנדיק זי אומטערן טיש, אַזוי אַז דער טישוועך זאָל
פארשטעלן. נאָכער האָט זי געעפנט די טיר. זיי זיינען אריין וויסע, טופענ-
דיק מיט די פיס, האָבן זיי אָפּגעטרעסלט דעם שניי פון די מאנטלען. זיי
זיינען געווען צוויי, א דייטש און א „גראנעטענער“. ערשט איצט האָט זיי
דער הונט דערשנאַפט און ער האָט אונטן אין פירהויז שאַרף געבילט. אננא,

געווענדט צו זיי מיטן רוקן, האָט אראָפּגעלאָזט די פּאַרטונקלונג אויפן פענצטער.

— פּאַרוואָס אזוי לאַנג? — האָט דער גראַנאַטענער געפרעגט.
— ווייל איך האָב נישט קיין פּליגל, — האָט זי א וואַרטשע געטאָן.
דער דייטש, דער זעלבער, וועלכער האָט איר געוואָלט שענקען דער פּרוי האַניגס העמד, געטראָפּן פון דעם פּלוצעמדיקן ליכט, האָט זיך, שטרױכ־ לענדיק און שעלטנדיק, אריינגעשטעלט אין צימער.
— וואָ איסט דער יודע? — האָט ער א געשריי געטאָן. אין דער קעלט און דער פייכטקייט, וואָס ער האָט מיט זיך אריינגעבראַכט פון פעלד, האָבן זיי געשפירט דעם שאַרפּן ריח פון אלקאָהאָל, ביידע זיינען געווען שיכור.
— אהערעבן דעם יידן, — האָט אונטערגעהאַלטן דער קליינער, א קלאַפּ טוענדיק מיט דער פּויסטל אין כּײַש. זייערע פּנימער, רױטע פּיץ דער לופט, זיינען געווען דורכגעווייקט מיט דעם שמעלצנדיקן שניי, פון די ברעמען און וואַנצעס, ווי אויך מיט אומגעזונטן שווייס און פעטקייט. דער דייטש, אַנשפּאַרנדיק זיך מיט דער רעכטער האַנט אין טיש, מאַניפּולירנדיק אומ־ געשיקט מיט דער לינקער, האָט אויפגעשפּיליעט דעם פּוטעראַל און האָט, אַרויסבאַקומענדיק דעם רעוואָלווער, פּאַמעלעך געזאָגט: — גיבט דען יודען הער, אָדער איך שײס אייך טאָט!

די פּרוי זאָפּיאַ האָט א שוידער געטאָן, זי האָט פּאַמעלעך אויסגעדרײט דעם קאַפּ, אָבער איידער זי האָט צעפּנט די ליפּן, האָט דער דאָקטאָר קאַ־ טעגאַריש פּאַרלייקנט:

— ס'איז דאָ קיין שום ייד נישט פּאַראַן!

די פּרוי האָט געקוקט אויף אים פּאַרווונדערט און אומרואיק, ער איז געשטאַנען אן אויסגעלייכטער און פיינטלעכער, דעצידירט אויף אַלץ, מיט דעם דאָזיקן ליגן האָט ער זיך גלייך געשטעלט אויסער דער מעגלעכקייט פון אוועלכע עס איז אונטערהאַנדלונגען; דער ענין האָט זיך שוין נישט גע־ לאָזט פּאַרגלעטן.

— איר האָט דאָך אינדערפרי אויסגעשאָסן אַלע, — האָט אַנאַ געזאָגט. אירע ליפּן זיינען פּאַרביסן, צוויי בלוטיקע פּלעקן זיינען איר אַרויסגעטרעטן אויף די באַקן. דער פּאַליציאַנט נאַכמאַלפּעווענדיק דעם דייטש, האָט אויך אַרויסבאַקומען דעם רעוואָלווער און, צושטעלנדיק אים צו איר קאַפּ, האָט ער א געשריי געטאָן: — און איך ווייס, אן ס'איז דאָ... מיר האָבן באַגעגנט אייער מילכעקערין... זי האָט געזען זיצמאַנען, וועלכער איז צוריקגעקומען, זי האָט אַלץ אויסגעזונגען, אבי נאָר מיר זאָלן איר קיין שטראַף נישט אריינהאַקן. איז גערעדט זאָל ווערן... גערעדט, ווייל מיר וועלן אים סיי ווי

געפינען, דעמלט וועט איר אויך גיין — מיט דער לופע וויזט ער אן צו דער קיבטיר.

— ער איז נישטאָ, — זאָגט דער דאָקטאָר מיט עקשנות, זיך אָנשפּאַר רנדיק אויפן טיש. די פרוי שאַקלט מיטן קאָפּ באשטעטיקנדיק, דערנאָך זעצט זי זיך, פארדעקנדיק דאָס פנים מיט די הענט, מע הערט נישט, אָבער לויטן ציטערן פון די אקסלען זעט מען, אז זי וויינט.

— זוכט, — זאָגט דער דאָקטאָר דורך צוזאמענגעקוועטשטע ציין, קערט זיך אוועק, ווי אים וואָלט שוין דער ענין לגמרי נישט אָנגעגאנגען. זאָסיע, — טוט ער אַ זאָג אביסל אין כעס, דערנאָך: — זאָסיע... — זוי ער וואָלט זיך פארענטפערט.

דער דייטש עפנט די טיר, קוקט ארויס אין פאָדערהויז. דעם רעוואָל-ווער רוקט ער אריין אין דעם שידל, לייכט צו מיטן לעמפל. אויף איין טיר איז דער זיגל, שטעלט ער זיך פאר דער צווייטער און פרוווט די קליאמקע. זי איז פארשלאָסן, אָבער דער שליסל איז אויף דער זייט. דער צווייטער פאָליציאנט גייט צו צו אננאָן. אין דעם דאָזיקן פאמע-לעכן צוגיין איז פאראן עפעס אזא שנאהדיקייט, אז דער דאָקטאָר טוט א געשריי:

— וואָס טוט איר?

יענער, ווי מען וואָלט אים אויפגעוועקט, ווענדט אום דעם קאָפּ.

— זאָגט דעם אמת, ווו האָט ער זיך באהאלטן, דאָס וועט איך רא-טעווען. — די שווארצע אייגעלעך לייכטן מיט ענדלאָזער גאוה. — איך קאָן דערהרגענען, דו הערסט, איך קאָן דערהרגענען, — שרייט ער מיט טרוימף, אריינשטעקנדיק די לופע אין אירע האָר, כדי צו בא-רירן דעם שארבן גופא.

— נו, טאָ דערהרגע זשע שוין, — שרייט אננאָ — מער פון דעם קאָנ-סטו דאָך נישט... עס שלאָגט אזא פאראכטונג פון אירע אויגן, אז דער פא-ליציאנט ציט זיך אויף א טראַט צוריק.

— איך ווייס, — זאָגט ער — אז ער איז דאָ נישטאָ, גיב די שליסל פון דער האַלץ־קאמער...

זי גייט נאָך אים, אריינטרעטנדיק אין דעם שווארצן, פייכטן פאָדער-הויז, וועלכער איז פונאונטן באלויכטן מיטן שניי, וואָס האָט אָנגעווייעט דורך דער שוועל, הערט, ווי ער חזרט איבער, זיך באַרווישנדיק: — און דער-הרגענען קאָן איר, אז כוועל וועלן, וועל איך דערהרגענען... — אננאָ איז צופרידן, וואָס זי פארנארט אים ארויס אויפן הויף. ערשט איצט האָט זי

אָפגעפילט זיצמאנס טאָפלטע אינזאמקייט. פון זייגע שטאם-בריידער האָט אים אָפגעטיילט די רעליגיע, די מיטגליביקע שטויסט אָפ די ראסע. טאָ קע אויף צו להכעיס אלעמען וועט זי אים העלפן. אויסער דעם בשותפות-דיקן גלויבן שטארקט נאָך זייער פארבונדנקייט די שנאה צו די דייטשן. זיי זיינען ארויסגעגאנגען. עס באגעגנט זיי דאָס בילעריי פון דעם הונט. דער-נאָך קלאפן די טירן. ס'איז שטיל.

זיצמאן, שטייענדיק אין דער פינצטער, הערט זייטלעך זייערע שטימען. איצט, ווען דער דייטש איז אויף דער צווייטער זייט, ווען ער הערט זיין אָטעם, פילט כמעט אויף זיך זיין בליק דורך די זיינע ברעטלעך. און ווען עס טוט א גרילץ דער איבערגעדרייטער שליסל, ווערט ער, אונטערגע-בראָגן דורך אַ כוואַליע פון אוממענטשלעכער שרעק, אין פחד נישט צו פאלן אין חלשות, דאָ פאר דער שוועל, שפרינגט ער אָפ אין דער זייט און קוועטשט זיך אריין אין דער וואנט. אונטער די פינגער, נאסע פון שווייס, איז דער קאנט פון דער שאפע. מיט אן אויסערגעוויינלעכער קלאַרקייט ווייסט ער, אז דאָס זיינען זיינע לעצטע מינוטן. אין אן אויגנבליק ארום וועט ער זיין אַ ברמינג און מיט זיין אָנוועזנהייט וועט ער ברענגען זיין יענע. ער טראכט וועגן זיין פחדנות מיט פאראכטונג און ביטערניש. מיטאמאָל טוט ער, ווי א פארבלענדטער, א בייג אראָפ דעם קאָפ. עס צינדט זיך אין אים אַן א תפילה, וואָס איז פול מיט יאושדיק געבעט. די טיר עפענט זיך, איר ראנד טוט א קלאפ אין דער שאפע. זיצמאן פילט דעם דאָזיקן קלאפ מיטן גאנצן גוף. דער וויסער שוואַרץ פונעם לעמפל פארקערט דאָס צימער. דער דאָקטער זעט, ווי יענער נעמענדיק דעם רעוואָלווער, שרייט כריפענדיק: ראוס!

עס ענטפערט אים א שטילשווייגן.

איידער ער האָט געמאכט א טראָט פאָרויס, האָט זיך פון הינטערן פענצטער דערהערט איין שאָס, דערנאָך א צווייטער.

— ער האָט דערהרגעט אנאן, — שעפטשעט דער דאָקטער.

דער דייטש דרייט זיך אויס, זיין פנים לייטערט אויס א שמייכל. ער הייבט אויף דעם רעוואָלווער אין דער הויך און, פארביילויפנדיק דאָס צי-מער מיט צוויי שפרונג, שרייט ער: — ער האָט שאָן גענוג — דער דאָקטער לויפט ארויס נאָך אים. דערהערנדיק דעם מאנס שטים, הייבט זיך די דאָקטאָרקע אויף און, פארלירנדיק מיטאמאָל די כוחות, זיך אָנהאל-טנדיק פארן מעבל, שלעפט זי זיך, ווי א בלינדע, אריין אין קיך. דער דאָקטער שטרענגט אָן דעם בליק. שטיקעלעך פון פארשיטן אים די אויגן. הינטער דער האַלץ-קאמער שווינדלען עפעס געשטאלטן.

— אננא, רופט ער — דורכגענומען מיט אימה — אננא —
 — איך בין האָ, — ענטפערט זי פון דער פינצטער, ערשט איצטער
 באקומט איר ארויס די שיינ פונעם לעמפל, וואָס עס האלט איבער איר דער
 אינגעבויענער דייטש. אננא קניט איבער איר דורכגעשאַסענעם הונט, פון
 וועלכן עס זעצט ארויס ווארעם בלוט.

— ער האָט אים דערהרגעט, די חיה! — שרייט זי אין צאָרן. זי טוט
 זיך אַ רייס אויף און גייט גלייך אויפן פּאַליציאנט.

— דו האָסט דאָך אליין געזאָגט, אַז דאָס איז אַ יידישער הונט, —
 זאָגט ער, זיך ציענדיק אויף צוריק.
 דער דייטש באלייכט אים מיטן לעמפל און לאכט אויף אַ קול.

— יאָ, יאָ, דיעזער יידישער הונד מוסס קרעפירען...
 נאכער נעמען זיי זיך ביידע אונטערן אָרעם און אָנשטאָט צו גיין צום
 הויז — גייען זיי אין דער ריכטונג פון דער פּורטקע.
 אננא נעמט אריין דעם הונט אין פּארטעך אריין, קיין בלוט זעט מען
 שוין נישט, דער שניי דעקט צו אליץ, מיט אַ געוויין גייט זי צוריק צו דער
 שטוב.

— דו לעבסט, אננא, דו לעבסט, — שעפטשעט דער דאָקטער, בארירן
 דיק איר אקסל, פּאראמאָל עפנט זיך די טיר פונם קאַרידאָר, און ס'גייט
 פון איר ארויס זיצמאן — אַ גרינער, אַ פּאַרעלטערטער, בלייבט שטיין
 אויף דער שוועל, מרוזשענדיק מיט די ברעמען.

— זיי זיינען שוין אוועקגעגאנגען, — זאָגט דער דאָקטער פּאַמעלעך.
 — דער דאָזיקער הונט האָט אייך געראטעוועט, — זאָגט אננא, אויפֿ-
 הייבנדיק דעם שווערן פּארטעך.

, — ניין, ניין, רופט אויס זיצמאן, ערשט איצטער באנעמענדיק, ער כאפט
 דעם דאָקטער פּאַר דער האנט, די איבעריקע גייען נאָך זיי, ווי פּאַרכישופטע.
 — איך בין דאָ געשטאנען, ער דאָ... דעמלט גאַרנישט — כ'האָב בלויז
 מתפלל געווען: „יעזוס, ראטעווע מיך...“ און דעמלט האָב איך געפילט —
 עס האָט נאָך נישט געשלאָגן דיין שעה, דו וועסט זיין געראטעוועט...
 ס'איז אָפּגעלייגט געוואָרן... בלויז אָפּגעלייגט געוואָרן...
 ער האָט זיך פּאַמעלעך אויסגעדרייט און, אַנכאַפנדיק דעם דאָקטער
 פּאַר אַ קלאַפּע, אָנשפּאַרנדיק דעם קאַפּ אויף זיין אקסל, שיסט ער אויס
 מיט אַ שרעקלעך געוויין.

ווען אין אַ פּערטל שעה ארום פּאַרט צו דער באשטעלער שליטן, לאָ-
 דעוועט מען אויף די וואַליזעס, דאָס שטרוי פון דעם געזעס איז נאָס פונעם

שניי, וועלכער הערט נישט אויף צו פאלן. דער שליטן, דער פויער זיינען ווייס, בלויז די פערד פארען און שמעקן שארף, פארמאטערט פון דעם נישט איינגעפארענעם וועג. די פארזאמלטע פארן הויז דריקן אים די הענט, די רעכטע און די לינקע, די פארבאנדאזשירטע, וואָס די טיד האָט זי צע-קוועטשט. דער דאָקטער מאכט א צייכן פון א צלם. דער שליטן רירט, פאר-שווינדנדיק פאראמאָל, ווי ער וואָלט זיך אראָפגערוקט נאָך אין א טיפערער פינצטערניש. דאָס גלעקל האָט קוים א קלונג געטאָן, גלייך זיך אויסגע-לאָשן. דער שניי שיט אומדערמידלעך, א דיקער, א געדיכטער, ער דער-לאנגט שוין איבער די קני.

זאָשקע

I

דער סוף מערץ האָט געבראַכט מיט זיך אַ שיין וועטער, וואָרעם־
 קייט. דער און יענער פּויער האָט שוין געמאַלדן, אַז אין ניכט געמט ער
 זיך צום פּרילינג־אַקערן, האָט זיך געגרייט צון אים. די ביימער האָבן
 זיך מיט יעדן טאָג באַרעקט מיט אַלץ מער קנאַספּן, איבערן הימל האָבן
 געצויגן העלע, צויטיקע וואָלקנס, די וועגן און שמעגן זיינען טרוקענטער
 געוואָרן. אויף די פעלדער האָבן זיך געגרייט גאַנצע שטחים קאָרן. די
 אַרומיקע וועלדער בלוין זיינען געשטאַנען טונקל־גרינע, דער ווינט, וואָס
 איז פון זיי געקומען, האָט גערוישט מיט אַ מולדן פּרילינג־דיקן אַטעם.

אַדאָם האָט נאָר וואָס פאַרענדיקט דעם מיטאַגן. ער האָט פון זיך
 אָפּגערוקט די שיסל און אָנטעהויבן זוכן דעם טאַכאָס. ער האָט אים
 אָבער נישט געפונען דערנעבן און געמוזט אויפשטיין פון הינטערן טיש.
 ער האָט אַ קוק געטאָן דאָ און דאָרט, אפילו אונטערן בעט זיך אַרויף
 טערענבוין, אפילו האָט האָס קינד צופעליק פאַרמאָגן אַהין זיין טאָר
 באַפֿשוקעטעלע, ביז ענדלעך, האָט ער עס געפונען. ס'איז געלעגן אין
 דער זאַלמער קאַפּאָטע.

זאָשקע האָט שוויינגריק געוואָשן האָס געפּעס. זי האָט געגאָסן אויף
 דעם היפש וואָסער און, אַ פאַררויטלעט, ישטאַרק געריבן יעדן טאַפּ.
 האָס גרויסע לויטערע פענצטער, פון וועלכן מ'האָט פאַראַכטאַגן אַראָפּ־

גענומען דאָס פארקלייפֿעכץ איז אינגאנצן געשטאַנען אין זון און האָט מיט אַלע שוויבן געשמייכלט צו אירע באַלעבאַטים.

אין אַ געוויסן מאָמענט האָט זיך זאַשקע אויסגעדרייט מיטן פנים צו אַראַמען, טאָר, ווען זי האָט אָנגעהויבן רעדן, האָט זי ווידער אראָפֿגעגעלאָזט דעם קאָפּ צו דער ווייק־שאַף:

— ווייסט, איך האָב זיך דערוויסט וועגן דער סחולעכען, וועגן העלפֿען, אפֿילו וועגן דודן האָט מען מיר דערהצילט. . .

אַדאַם האָט מיט פֿאהארגעווערעסירונג אַ שאַקל געמאָן זומן קאָפּ און אַרויסגעלאָזט אַ סגול רויך.

— זעט נאָר, איז לעבן זיי נאָך?

— קומט אויס אזוי. . . — און איצט האָט זאַשקע אַוועקגעשטעלט

די טעפּ הינטערן אויוון און איז צוגעגאַנגען צו אַדאַמען.

— טאָר, ווייסטו ווי אזוי זיי לעבן? זיי האָבן זיך אין אַ קאַרן־פעלד

אויסגעגראָבן אַ שרעקלעכע טרוב און זיצן האָרט אין נאָר, ווי די פּוסקן. האָבן זיי וואָס צו עסן — עסן זיי, ווען טישט — הונגערן זיי עטלעכע טעג. . . יא אַזוי מיר אַ ווונדער, ווי אזוי זיי האָבן עס ביז איצט אויסגעוואַלטן. בלויז העלפֿע איז אָפּגעשטאַרבן גלייך אין אָנהויב יאנואַר.

און ווי האָט די אומגליקלעכע געקאָנט לעבן, ווען זיי האָט געבוירן יא קינד אין מיטן גרויסן פעלד נאָן ליכט און אָן וואַסער. . . האָט קינד איז געקורט מען אויף דער וועלט אַ טויטס, און זי איז אַוועק געגאָנגען דעם אין אַ דריי טעג ארום. . .

— און דוד, ווייסט? איז אַוועק אין וואַלד נאָר די פֿאַרטייאַנער. פֿאַר

אַכטטאָגן האָט ער זיך אַריינגעכאַפּט צו אונדז אין דאָרף.

— און פון אים האָסטו זיך דערוויסט וועגן די זאַכן? — האָט ער

אַ פֿרעג געמאָן מיט אַ פֿאַרשמיקט, דערשראָקן קול.

— ניין, נישט פֿון אים. און זאָל זיין, יא פֿון אים, וואָס איז דאָ

אַזוי שרעקלעך? ווייל ווען איך זאָל אפֿילו מיט אים יא רעדן, וואָלט איך דאָך אויך נישט געלאָפֿן פֿריער איבערן האָרף ווכן אַן ערות דערויף, אזוי טאַריש ביז איך דאָך נישט.

— נאָ, נאָ! — האָט ער אַ זאָג געמאָן מיט פֿיההאַלט — זאָלסט מיר

אַזוי נישט רעדן און מיט דודן דערוועג זיך נישט צו באַגעגענען. געדענק, אַז דו האָסט אַ קינד, און אַז ביי די דייטשן דאָרף מען דעם טויט נישט קויפֿן.

— כ'ווייס עם גוט. דארפֿסט עם מיר נישט דערמאָנען. אָבער פֿאַרוואָס

ביסטו אזוי שטענעג געוואָרן? צי קענסטו, זיך, מיין מאַן, פֿאַרשמעלן, ווי

אָמט די מענטשן לעבן דאָרט? אין הונגער און קעלט? צי איז דיר קיינמאָל
נישט געקומען אויפן געדאַנק, אז מיר האָרפן זיי העלפן? יאָ העלפן,
אָוועקטראָגן אַ פּלעשל מיך און אַ וועלך שטיקל יבֿרויט וואָרן מיר זיינען
דאָך מענטשן. אדאָס, אויף די ווונדן פֿון דעם געקרויצקטן, צי ביסטו
קיין מענטש נישט? צי האָט זיך אין דיר קיינמאָל נישט צעווייגט דאָס
האַרץ, וּמראַסטנדיק וועגן זייער שווערן גורל האָרפֿ? זיי עסן דאָך בלוז
דעמלט, ווען עמעצער ברענגט זיי זאָס אָפּצועסן. האָסטו געהערט וועגן
דעם?

אדאָס האָט געשוויגן, און זיך צוגעהערט, האַלטנדיק דעם קאָפּ פֿאַריס;
עמוואָס איבערהויך.

זאָשקע האָט ווייטער גערעדט, געפּאָכעט מיט די הענט, אָמט אויפֿ
געדעגט און אָמט ווידער טאָענט צו געוויין, זי האָט דערקלערט, געגעבן
צו פֿאַרשטיין... צום סוף האָט זי זיך מודה געווען, אַז נישט קיין אַנדערער
האָט איר געבראַכט דעם גרוס וועגן דער סרוולעכע און די אייבערקע, ווי
מאָקע דוד.

— דערמאָנט זיך ווי איך בין זיך לעצטנס פֿאַרזעסן אויפֿן דאָרף,
און דו האָסט זיך שוין וועגן מיר געשראָקן, צי ס'איז מיר עפעס נישט
געשען? און אַ רעגן מיט אַ שניי האָט דאָן געשמיסן, אז יאָ הונט איז
געווען אַ שאָד אַרויסצולאָזן פֿון דער בודע, דער ווינט האָט געשיפט, די
בײַמער געטרעטלט... אין יענער נאַכט איז דוד געקומען אין האָרף. און
ווען איך בין שוין געלאָפֿן צו דער כאַטע, בין איך שיעור נישט אַרויפֿגע
פּאַלן אויף אים. פֿון פּאַנזט איז אויף אים געהאַנגען עפעס אַ מאָדנע
ביקס, ביים פּאַס האָבן זיך אים געבאַמבלט גהאַנאָטן, ווי גענדזן־איינער.
צוזאַמען מיט אים זיינען געווען נאָך דריי פֿאַרטייאָנער, נאָר כ'האַב זיך
צו זיי נישט צוגעקוקט, וואָס פֿאַר אַ לייט דאָס זיינען. ווייסט, דוד האָט
מיך גלייך דערקענט, ווי נאָר ער האָט אויף מיר אַ קוק געמאָן און פֿאַר
פֿרייד, האָבן איך געמיינט, אז ער וועט זיך מיר אויפֿן האַלדז וואַרפֿן.

— אין די האָסט זיך געמוזט פֿון אָמט דעם אַלעם געבעטשן. דיר קומט
עס נאָך נאָן לייכט.

— און וואָס האָסטו געמראַכט! אַלע האָבן געזאָגט, אז ער איז דער
מאָדנע, און דאָן אָמט האָסטו דיר — ער לעבט. דיר וואָלט עס נישט גע
נומען ביים האַרצן? וואָלטו זיך נישט צעווייגט איבער זיין גורל?

— ס'האָט אייך עמעצער געזען?

— כײַן, ווייל דעם נאַכצן געשפּרעך האָבן מיר געפֿירט הינטער דער
קלויסטער־וואַנט, לעס גלאָקן־מאָהעם.

— און וואָס האָט ער דערציילט? ווען וועט זיך די מלחמה ענדיקן?

— וועגן דער מלחמה האָט ער גאָרנישט אַזעלכעס געזעהט. ער האָט בלויז געזאָגט, אזוי די דייטשן וועלן פאַרשפּילן די מלחמה. אזוי זאָל זיי האָבן געזאָגט סטאַלין אַליין.

— באַבע-מעשיות... די דייטשן, דאָס איז אזא טיפּוולאָגנישער כוח...

— ס'חלוטין נישט קיין באַבע-מעשה, ווייל זיי, דאַרפסטו וויסן, האָבן מיט זיך שטענדיק אַ ראַדיקאַל, קענען זיי אַלץ דערן. אָבער מיר איז האָך נישט די מלחמה געלעגן אין קאָפּ. איך האָב זיך נאָכגעפּרעגט אויף אונט דזערע יידן, נו, האָט ער מיר דערציילט, וויאזוי ווער עס לעבט. ער האָט מיר אַפילו אויסגעזאָגט אויף אַ וועלכן פעלד זיי געפינען זיך, און איך האָב אים דערפאַר צוגעזאָגט, אז כ'וועל זיי ברענגען אַ לאבן ברויט.

— די וואָלסט עס זיך מיר נישט דערוועגן! וואָלסט פאַרוואָס דעם טויט? אויף יידן וואָלסטו מיר אָנהויבן הישגחה געבן?

— און פאַרוואָס דען טישט? — האָט זי יעדנסט געענטפערט — צי זיינען עס נישט קיין מענטשן? ווען דיין קינד... זאָל אזוי אויסגיין פון הינגער, וואָלסטו נישט אויסגעקוקט פון עמעצן... אַ וועלכע הילף?

— ס'איז דיר שוין אַרום פון קאָפּ, אַז מיט אַ וואָך צוהיים האָבן די דייטשן פאַרברענט אַ גאַנצע ווידערשאַפּט אויפן כּוגי בלויז דערפאַר, וואָס מיט האָט דאָרט אויסבאהאַלטן יידן?

— שרעק זיך נישט, זיי וועלן אונדז נישט פאַרברענען. און אויב איך וועל זיך אויסקלייבן צום פעלד, וועל איך גיין אהין אין דער וואונט פּינעמענהייט, ווען די דייטשן שטעקן אין ערמען נישט די נאָז אַרום — אזא פחד האָבן זיי פאַר די פאַרטייאַנער.

— ווי איך זע, ביים דיר די פינגער. וואָלסט חוקא מע זאָל זיי דיר אַפּהאַקן, — האָט ער אַ זאָג געמאָן ביז, האַרב.

— גיין, אַדאָס, נישט איך וויל עס און נישט דו וואָלסט עס. אָבער פאַרשטיי, זיי זיינען האָך התנגעריק, אַפּגעשליסן, כּמעט גאַקעזע די קינד דער שטאַרבן אַויס ווי די פליגן אויפן פּראָסט. צי וואָלסטו געהאט גאָט אין האַרצן מיר דאָס צו פאַרווערן? וואָלסט געהאט אַ רואיק געוויסן? ווען איך זאָל וועלן עפעס שלעכטס מאַכן, באַגיין עפעס אַ פאַרברעכן, וואָלסטו רעכט געהאט מיר צו באַפּעלן, איך זאָל זיך דערנען אַפּהאַלטן און זיך באַרויאַיקן, אָבער...

אַדאָס האָט שוין גענוג געהאַט דאָס געזשפּרעך. ער האָט זיך אויפֿ געהויבן, אָבער דאָ האָט ער באַמערקט טרערן אין זאַשעס אַיגן. איך ברוסט האָט זיך דאָסטיק געוואַליעט.

— אדאָס וועט מיר נישט פאַרווערן צו גיין אַהין... — איר האָט
איז געפאלן אויף זיין אַקסל, אָנגעהויבן אים גלעטן און זאָשקע האָט
מיט גערידטיקייט און מיט געבעט אים אריינגעקוקט אין די אויגן.

— אדאָס, בייזער זיך נישט אויף מיר דערפאר, זעט האָך, אזא האַרץ
האָב איך שוין. נו, איר קאָן נישט זיין אַנדערש און וועל נישט זיין. איר
וועל גיין זיי ראַטעווען. אפשר וועט אונדז גאָט דערפאר שענקען גליק
פאַר אונדזער סינד...

אדאָס איז וויכער געוואָרן. אים גופא זיינען איר אַ שאַד געווען
די האַזיקע יידן. אפשר וועט עס כאַמת נישט זיין אזוי געפערלעך, ווי
אים דוכט זיך. איז זאָל זי גיין, אויב זי רייסט זיך אזוי שטאַרק דערצו.
— אַבער זאָלסט דערנאָך נישט וויינען איבער מיר, האָט וואָרן איר
דיר, — האָט ער צוגעגעבן.

— נו, גוט, גוט, איר וועל נישט, האָב קיין מוהא נישט!

II

האָט זי זיך אויסגעקליבן. זי האָט איינגעוויקלט אין אַ שמאַטץ
אַ האַלבן לאַבן ברויט, אַ פּלאַש מילך פון אַ ליטער, אפילו וועגן קעז
האָט זי נישט פּאָרנעסן. אויף יענעם אַן אויסטערלישן אופן האָט זי זיך
אויסגעטאַרעט האָט קעז, ווייל אַליין וואָלט זי עס קיינמאַל נישט גער
מאַכט, און אזוי באַלאָדן איז זי גלייך אויף צומאַרגנס אין אַוונט אַרויס
פון שמוּב.

דעם וועג צו די הייפישע פּעלדער האָט זי גענוי געווסט, נישט גער
דאַרפט אויף אים זיך טאָכפּרעגן ביי קיינעם. דערפאר איז זי אין איין זאך
נישט זיכער געווען, און דאָס האָט זי עטוואָס יאָאָפּטענעשלאָגן פון טראַפּ,
געמלעך, צי דאָרף זי זיך לאָזן צום ערשטן פּעלד פון רעכטס, צי גאָר פון
לינקס. צווישן איינעם און דעם צווייטן איז געווען אַ היפשער מהלך. גיין
אַהין און צוריק פון פּעלד צו פּעלד — איז געווען נישט זייער זיכער, אפילו
דיזיקאַליש. ווייל, ווען עס זאָל עמעזער זי אזוי באַמערקן אַחוּבבלאַנקען
צווישן די פּעלדער און זאָל עס טאַכער אָפּמאַכן, וואָלט זיך פאַר איר די
גאַנצע אונטערנעמונג ביטער געענדיקט. גאָר צי איז דערווייט געווען יענעם
אַן עצה? זאָשקע איז צו שטאַרק אַדורכגענומען געווען מיט איר באַשלוס —
זי זאָל זיך קאַנען קוועטלען, אָדער צוריקציען. די קליאַמקע האָט זיך
פאַרמאַכט — קיין וועג אַהיים מיטן ליידיקן איז שוין נישט געווען.

אין משך פון זאָג איז אין דרויסן געווען פּולשטענדיק דואַיק. פאַר
נאַכטעו האָט זיך אויפגעהויבן אַ ליכטער ווינט, און דעם גאַנצן וועג האָט
ער זאָשקען געבלאַזן גלייך אין פנים אַרײַן. איבער די פּעלדער האָט זיך

געשפרייט די טונקלקייט, דער הימל האָט זיך אָנגעקליהט מיט אַלץ מער און מער שטערן. זיך געפונען מיט זיי, ווי אַ לאַנגע מיט מענגעס ראַנגקל-בלומען.

ווען זאָשקע האָט זיך געפונען געבן וואָלד, האָט זיך איר געדוכט, אז דער ווינט האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מער איינגעשטילט, ביז ס'איז איינגעגען שטיל געוואָרן. אָבער איבערן וואָלד האָט זיך באַוועגט אַ שטארקער, ווייבער גערויש און איז פאַרפאַלן געוואָרן האָ ביים ראַנד, וועלכן ס'האָט אַלץ מעכטיקער איינגעהילט דער אָונט דעמער. יאַ וואָסע רואַיקייט איז געלעגן אויף די סטעטעס פאַרזאַקליע שוואַרצע בלעטער, וועלכע האָבן נאָך נישט באַוווּן פאַרפּוילט צו ווערן, און האָט אויך איינגעשטילט די נידעריקע קשאַקעס, וואָס שפּרייטן זיך, ווי אינדעלעך אין אַ גרויסער זאַל איבערן גאַנצן וואָלד.

זאָשקע האָט זיך אַ ווילע אַרומגעקוקט איבער די פּעלדער, ווי גרויסע פּלעקן האָבן זיי אויסגעטויכט פאַר איר, פּונאַסדעוואָהפּענע געפּעס אָן אַ סךד איבערן גאַנצן הויפּישן טוט. אָבער די עקסטע האָבן זיך בולט אַויסגעשטילט פּון די איבעריקע.

זי איז שטיין געבליבן. זי האָט זיך אַ ווילע אַ קווענקל געמאָן. אויף אַ וועלכן פּון זיי אַרויפגיין? אויף בלינד האָט זי זיך געלאָזן רעכטס. פּלוצ-לינג האָט זיך צו איר דערטראַגן אַ ווידערקול פּון אַ ווייטן שאַס. זי האָט זיך אומרואַק אַרומגעקוקט און אָנגעהויבן זיך איינצהערן. מיט אומ-באַוועגלעכע אויגן האָט זי זיך איינגעקוקט אין דער זייט פּון די ביימער. גאָר דער שאַס האָט זיך נישט איבערזעהן אַ באַרואַיקמע האָט זי זיך געלאָזט ווייטער. און באַלד האָט זי זיך געפונען ביי דעם פעלד. דוד האָט געזאָגט, אז ביים ערשטן ראַנד פּון וואָלד איז דאָ אַן אַריינגאַנג. האָט זי זיך אָפּגעשטעלט ביים ראַנד, זיך איינגעבויגן ביז דער סאַמע ערד און אויפגעהויבן אַ גרויס אַראָפּהענגענדיק בינגל שטרוי. . . און סאַראַ ווונדער, אונטער דעם שטרוי האָט זיך געשוואַצט אַ סוים קענטיקע געפונג, צו געדעקט מיט געדיכט אַראָפּהענגענדיקע קאַרן-זאַגען. זאָשקע האָט אַראָפּ גענומען איר פּעקל פּון די פּלייצעס, גענומען עס אין די הענט און אָנגעהויבן אַריינקריכן אינעווייניק.

- פּלוצלינג האָבן זיך דערהערט זקנישע, אָבער רייטלעכע זוטרער:
- ווער איז דאָרט? דוד, דאָס ביסטו?
- זאָשקען האָט פאַרשפּאַרט דער אָטעם. וואָס זאָגן?
- באַלד דאָס די שטילקייט, אָנגעשפּאַנט מיט שרעק, איבערגערופן די שטים:

— זאָן ווער, אַז נישט שױם אײך.

— האָס בין אײך, זאָשקע אדאַמאַווונג, אײך דערקענט מיך נישט?

עם האָט זיך אָנגעהויבן אַ היציק געשפרעך אויף יידיש, עטלעכע פּער זאָן פאַראַמאָל און אומבאַווסט פּוטוואַגען האָבן אויסגעשטרעקט צוין אײך הענט און אָנגעהויבן זי אַרױטשלעפּן אינעווייניק. אײן דער פּרלשמענדיקער פּינצטערניש האָט זי קײנעם נישט געזען, חתם זי האָט געפּילט לעס זיך דעם אָטעם פּוּן עטלעכע מענטשן. די לופט איז געווען שווער, אָנגעזאַפּט מיט דעם אַוויר פּוּן מענטשלעכער אַומריינקייט, שווייס און טוכלער שטרױ. עמעצנס הענט האָבן בײ אײך צוגענומען דאָס פּעקל, די זעלביקע הענט האָבן זי גאַכער אַרומגעטאַפּט אַרום און אַרום, פּוּן קאָפּ בײ די פּיס און אײן אַ געוויסן מאָמענט האָט זי זױ נאָפּיל דערפּילט אויפּן פּנים, אַזעלכע געפּוּשדיקע און ראַציקע, און גרשט איצט האָט אַ לויכט געטאָן אָן געלעקטריש לעמפל. אַ גאַנצער סטאַפּ ליכט האָט אײך אַ פּלייז געמאָן גלייך און די אויגן. און דערנאָך זיך אַ קערעווע געמאָן צום חלל פּוּן דער באַהעלטעניש מיט אײהע אויטווינער און האָט זיך אויסגע־לאָשן. לענגער און נישט טױטיק געווען צו לויסטן. די אויטווינער פּוּן דעם פּעלד זײנען גענוג געווען די עטלעכע חתם בכדי אויפּגעקראַם זיך צוצו־קוקן צו דער אַרױנגעקומענער און אײך פּעקל. עם איז אויך פאַר זאָשקען גענוג געווען, חתם זי וואָלט וועלן, עם זאָל אויך ווייטער לויכטן. אײן דער פּינצטער איז אײך באַפּאַל אַן אײמה, ווייל ווי רעדט מען עס מיט מענטשן, ווען מען זעט זײ נישט? נאָך אַ געוויסער צײט האָט זי זיך אָבער צוגעווינט צו דער פּינצטערניש און זיך פּרלשמענדיק באַהערשט.

אין סאַמע ווייטקל איז אויף יאַטער שטרױ, צעמאָלן כמעט אויף סעטש־קע, געזעסן צונויפּגעקוליעט די סרולעכע. . . צו אײך כּוּוסט איז געווען צו געדריקט אַ קעפל פּוּן אַ קליין קינד מיט זײער צעשוּבערטע האָר. דעם קינדס פּנים האָט זאָשקע טישט באַמערקט, דערפּאַר האָט זיך אײך גוט אוינגעקריצט אין זכרון סרולעכעס פּנים: ס'איז געווען אוישיק־געלבלעך, געשוואַלן, ווי פּוּן אַ ברמיטן. די אויגן, אוינגעזונקענע טרף אונטערן שאַרבן, מיט ברעמען האַרבּצוגעשלאָסענע, אויפּגעשוואַלענע, האָבן אויך נישט פאַרהאַנגט אין זיך קײן לעבן.

נעבן סרולעכעוּן איז געלעגן עפעס אַ יונג מיידל. זי איז געשלאָפּן. זאָשקע האָט זי געזעט געקענט. דינטיער דעם דאָזיקן מיידל, אינגאַנצן אין דימטערטונט איז געצײן אויף פּאַרלייטע פּים, יצחק, אַ זון מיט אַ לאַטער, ציענאָר־רטער באַהד און געטאָט אַ ברויט־סקאַרינסע. אויפּן קאָפּ האָט יעד געטראָגן אַ שוואַרץ פּויעריש הימל, אויך דער קאַפּטאָן אויף אים איז געווען אַ פּויערישער, אַ שטאַק אָפּגעטראָגענער.

ווי נאָר עס האָט זיך פאַרלאָשן האָט ליכט, האָט זאָשקע דערפילט
אויף איר אַסל כאַנטעס, דער געוועזענער שניידער־ינגל, האַנט, נאָר, אַז
שטאַט זיך מיט איר צו באַטריסן, איז זי פריער צוגעפאַלן צו דער סרולעכע.

— סרולעכע זייערע, וויאזוי לעבט זיך אייך האָ?

די סרולעכע האָט מיט אַ פאַרזשטער באַוועגונג דערלאַנגט איר די
האַנט און געזאָגט מיט אַ מיזער, אָבער אַנטשלאָסענער שטייט:

— זאָשע, נאָט האָט אונדז אַלעמען פאַרמשפט יצום ווייט.

— צו וואָס רעכט איר אַזוי, ואז מיט נאָטס הילף וועט איר נאָך אלע
אַרויסגיין געזונטע און געזענע. מיט אַ וואָך צוריק האָב איך זיך געטראָפן
מיט רודן. ער האָט מיר געהייסן איך באַזוכן. איך האָב איך געבראַכט
אַ ביסל ברויט און מילך.

די סרולעכע האָט אויפגעלעבט:

— נאָך, מילך! כאַנטע, וועט אויף דיין שוועסטער, זאָל זי טרונקען

אַ ביסל מילך, — און זי האָט זיך תיבה אומגעוואָרן מיטן קאָפּ איבערן
סייד. זי האָט עס אָנגעהויבן שטייל צו וועקן — שטיי אויף, סייד, די
מאַמע האָט פאר די מילך. פרישע, געשמאַקע מילך.

כאַנטע איז צוגעטרעטן צו זאָשקען.

— זאָשקע, איך וואָלט קיינמאָל נישט געטראַכט, אַז דו האָסט אַזוי
פיל האַרץ צו אונדז, אָרעמע יודן. האָסט נישט מורא געהאַט צו קומען צו
אונדז און ברענגען אַביסל שפייז... ווי זאָל מען דיר אָפּדראַנקען דערהאַר?
— אָפּדראַנקען? אויך געפונען פאַרוואָס: האָסט פאַרגעסן, אַז ווען דו
האַסט מיר אַמאָל גענייט אַ בלוזקע, האָב איך דיר נישט געגעבן אַ האַלבען
ליטער מילך?

— איך געדענק עס, זאָשקע, נאָר האָט פאַרגעגענע עקזיסטירט פאַר
אונדז אינטאַנצן נישט. אַז וועסטו גלויבן, אַז איך האָב פאַרנעסן, ווי מענטשן
לעבן? שוין אַ האַלב יאָר, ווי איך האָב לנגרי טישט געזען די זון און האָט
מאָגליכט. מאָמענטווייז דוכט זיך מיר, אַז איך בין בלינד געוואָרן, ווייל
ווען איך גיי אַרויס פון באַהעלטעניש, איז שוין דאָן גוט פּינצטער, דער
צייַל אונדז וועגן זיך. זאָשקע, דערצייל אונדז אויך וועגן אַנדערע. דער
צייַל. צו האָט מען לעצטנס דערמאָרדעט אַוועקלכן יודן ביי איך און האָרף?

— מיט איבער אַ חודש צוריק האָט מען דערשאָסן די שמולעכע...

— מיט די קיטער, יאָ, ווייסן מיר עס.

— איך בין געווען בעת דער דערשיסונג.

— האָסט עס מיט דיגע אויגענע אויגן צוגעזעען? און וואָס? דער

צייַל, ווי עס איז פאַנטעזומען?

זאָשקע דערציילט. אָבער מיט יעדער הגע פּוילט זי אַלץ דייטלעכער אָפּ, אַז צווישן איר און די, וואָס געפינען זיך דאָ, שאַפט זיך אַ מאַדנע פּרעמד-קייט. אַז עס פאַראייניקט זיי מיטאַנאַנד נאַרנישט, און עס טיילט זיי אַלץ. אין ערשטן מאָמענט, ווען מען האָט דערזען זי און די געבראכטע פּראָדוקטן, האָבן זיך אַלע אויפגערודערט, אָבער גלייך האָבן זיי זיך ווי דער פאַרמאסט אין זייערע הויילע רעיונות, און אפּשר אין די האָפּענטונגלעזע דערינערוועגן וועגן פאַרגאַנגענעם לעבן, זיי נאָר אין דערווארטן דעם מוויט? נישט ווייט פּון איר האָט דער אַלמער יצחק אָן אויפדער גענאָט זיין ברויטסקאַריקע, אונטערהווסטענדיק אַלע וויילע. דאָס אויפגעוועקט מיט מידל האָט מיט אַ הויכן בליעפּטשן געברוקענען די מילך, און גלייך דערנאָך, ווי אַ קלעצל, אַנידעגעפאַלן און צוריק אַטמלאַפּן געוואָרן. כאַנטע האָט זיך ווידער צוגערוקט צו זאָשקען. זי האָט אַרויפגעלייגט די האַנט אויפן מידל און זיך אָפּגערופּן:

— דאָס איז מיין שוועסטער, דו קענסט זי נישט. זי איז שוין אַלט 16 יאָר און, וועסט גלויבן? — זי זעט אויס ווי אַ 12-יאָריקע און קרענקט אָן אויפדער. אויף וואָס? קיין דאָקטער האָט זי נישט באַטראַכט, מאָ ווער קאָן עס ווייט? נאָר מיר אַלע קרענקען, יעדער פּון אונט לידט אויף געפּעס אַ קראַנקהייט. שווער איז אונדזער לעבן, זאָשקען, אָי, ווי שווער, — האָט זי אַ זיפּן געמאָן, ווי מיט געוויין און תּרעומות — איר וועט קיינמאָל נישט אַדורכמאַכן אַזאָ לעבן, — און דאָס געשפרעך האָט זיך ווידער איבערגעריסן. די אָפּגעשלאָסענע און דער הייל האָבן נישט געהאַט וועגן וואָס צו רעדן מיט זאָשקען. אויך זי האָט נישט געוואוסט וועגן וואָס מיט זיי צו רעדן. וועגן יידישע זעניגים האָט זי קיין אַנאָנג נישט געהאַט, און כּמילא נישט געקאָנט וועגן זיי רעדן, אין פּאַליטיק האָט זי זיך אויף קיין האָר נישט פאַרשטאַנען. און דאָס, וואָס סע טוט זיך אין דער אומגענוט איז זיי ווידער נישט געווען באַקאַנט. וועגן יעמוועדער געשעעניש, וועגן יעדן סאָרד, אָנפאַל, האָבן זיי געהאַט גענויע רייעות. זיי האָבן אַפּילו געוואוסט, ווער און וועלכן קאָנטיגענט עס האָט צוגעשטעלט אין שטאָט ארזין, כאַטש דאָס יאָלץ איז זיי ווינציק וואָס אָנגעגאַנגען. דאָס סאַמע וויכטיקסטע איז פאַר זיי געווען איינס — זיי וועלן זיי איבערלעבן די מלחמה, אָדער זיי וועלן אומקומען פּון די דייטשע קוילן נאָך היינט, ביאַלד. אַלדאָס איבעריקע איז פאַר זיי געווען אַ ווייט לעבן, וועלכן זיי האָבן שוין לאַנג געזעענט, כּמילא אַן אויסוויכטיקס, און אָפּגעשמואַרבנס.

אַטווינציקסטן האָט מיט זאָשקען גערעדט די סרולעכע. זי איז די נאַנצע צייט געווען פאַרנומען מיט איר זונעלע. איר מאַן ווען ער איז מיט אַ יאָר צוריק אַרויסגעגאַנגען אָפּגעמען אַ פּעלץ ביים פּאַן יאַנצענטן,

אזוי האָט ער זיך ביז היינט צוריק נישט אומגעקערט. אפשר האָט אים ווער דערשאַסן אויפן גאַרם און גלייך אין דער ערד באַטראַכטן? און אפשר האָט ער זיך דערטרונקען? אומזיסט האָט זי זיך נאָכגעפרעגט אומעטום. אויפן דריטן יאָג נאָך דעם מאַנס אַוועקטוין איז געשטאַרבן איר עלטסטער זון. ווי נאָר ס'איז צוגעפאלן די טאכט האָבן דוד און כאַנע אים אַרויסגעשליעפט פון בונקער און באַטראַכטן דערנעבן אין וואַלד. די עהר, וועלכע וואוּ נאָך נאָם געווען פון די האַרבסטיקע רעגנס האָט נישט געמאַכט קיין גרויסע שוועריקייט דודס קליינעם און טעמפן ריידל. די פלאַכע טרוב איז דערום גיך פאַרטיק געוואָרן, און מען האָט אין איר באַד טראַכטן דעם זון, אין געאויגל, אָן שום צערעמאָניעס, אין טויטשרעק פאַר די דייטשן.

ס'וועלכען איז איבערנעבליבן נאָך איין קינד. און אַ טאָג אַרום, אין צוויי וועט אויך האָס פון איר אַוועקטוין. ס'וועט שטאַרבן. דאָס איז פאַר איר אַזוי קלאָר און אַזוי נאַטירלעך. נאָכן קינד וועט קומען די ריי אויף איר. אַ ליאָדע טאָג וועט זי פון בלויער אויסשעפונג אַנטשלאָסן ווערן און זיך מער נישט אויפכאַפן, אויב די דייטשן וועלן זיי נאָך פרייער נישט אויסגעפינען און דערשיסן. און אַזוי וועט זיך ענדיקן איר לעבן, ווי עס האָט זיך געענדיקט פאַר פיל טויזנטער ברודער פון איר שטאַם.

מיטאַמאָל איז זי געוואָרן באַרענעוודיק. זי האָט זיך אָנגעהויבן דער-מאָנען אירע אַמאָליקע מיידלשע יאָרן. שפעטער איר חתונה, און ענדלעך, די ערשטע חתונה-יאָרן: איר מאַן ס'רול, איז געווען אַ גוטער, איידעלער און איבערגעגעבענער, אָבער מער פון אַלץ האָט ער ליב געהאַט די קינד דער. ווען עס וואָלט נויטיק געווען, וואָלט ער זיך אָפגענומען דעם ניסן פון מויל, אַבי קיינער פון דעם קליינזאַרג זאָל נישט הונגערן. דעם עלטסטן זון האָט ער געוואָלט מאַכן פאַר אַ ריימער. ער האָט געהאַלטן, אַז דאָס וועט פאַר אים זיין דער בעסטער פאַך. פאַר דעם יונגערן האָט ער געטויט אַן אַנדער מערכה. האָט אָבער נאָך נישט געזאַגט אַוועלכן...

די ס'וועלכע האָט איבערגעריסן דאָס געשפרעך, אַ לענגערע וויילע האָט זי זיך איינגעהערט, מיטן פנים געווענדעט צו דער עפענונג, און נאָכהער זיך געווענדעט צו כאַנען אויף יידיש מיט עפעס אַ פראַנצ. כאַנע איז תיכף צוגעקראַכן צום אַרויסגאַנג. ס'וועלכע האָט שוין ווייטער דעם געשפרעך נישט אָנגעהויבן.

עפעס אַן אומרואיס שוויגן האָט אַלעמען באַהערשט. זאָשקע האָט נישט וויסנדיק פאַרוואָס, אָנגעהויבן ציטערן פון אומרו און אַרומקוקן זיך אויף אַלע זייטן. זי האָט אָבער אין דער פינגערניש גאָרנישט געזען.

זי האָט אויך קיין שום שטימען נישט געהערט. דאָס האַרץ האָט געהאַט מערסט אין דער ברוסט, ווי עס זאָל וועלן זי צעוועזן.

די סרולעכע האָט זיך מילד אָפגערוּפן:

— זאָשקע, דאָס איז גאָהנישט. מיר האָרבן זיך אזוי אָפט איין.

באַלד וועט זיך כאַנצע צוריקקערן, שרעק זיך נישט.

זאָשקע האָט גאָהנישט געענטפערט. אומגערעכט האָבן, זוי לעבעדיק אויפגעטויכט אין איר זכרון אדאָמס ווערטער, און זי האָט מיטאָמאָל ביטער באַדויערט איר קומען אַהער. ווייל צוואַס, איינגמלעד, האָט זי זיך אויסגעקליבן צו אָט די יודן? מיט הילף? צי וואָלטן דען זיי אָן איר הילף געשטאַרבן פון הונטער? צי און זי דאָ נייטיק געווען? — צו וואָס ביזן איר דאָ געקומען? — האָט זי צו זיך געמענהעט אָן אויפהער — וואָס האָט מיר אַהער פאַרנאַרט? וואָס וועט זיך, אויב די דייטשן האָבן שוין אויסגעשפירט דעם בונקער און וועלן אים אַ ליאָדע מינוט אַרומדייטלען. זיי וועלן דאָך מיך אָן שום שאַלד תיכף דערשיסן. זיי וועלן מיך אַרויסד שלעפּן פון בונקער. וועלן זאָגן, אָן כּיבין אַ יידישקע און אַריינהאַקן אַ קויל אין קאַפּ, אָן אַ משפּט, אָן אַן אַרטייל אויפן דייטשן שטייגער... ווי מען פירט זיך ביי זיי!

דער פחד האָט באַהערשט איר האַרץ ביזן פאַרלירן דעם אָטעם,

ס'איז איר געוואָרן היים, און זי האָט זיך אויפגעהויבן.

„נישטאָ דאָ וואָס צו באַלאַמוטשען. מען דאַחט זיך לאָזן אַהיים“, — האָט זי זיך געזאָגט אין געדאַנק און אָנגעהויבן מיט די הענט זוכן דאָס טיכל, נאָר דאָן האָט זיך דערהערט אַ שורשן. דאָס איז כאַנצע. זי איז צוגעקומען שנעל, מיט האַסטיקע באַוועגונגען, זיך פאַרטשעפענדיק ביי דעם שטרוי, פאַרסאַפעט האָט זי באַוועגט מיט דער ברוסט הויך און שווער.

— כאַנצע, וואָס איז געשען? — האָט סרולעכע אויפגעהויבן צו

איר עטוואָס אומרויך דעם קאַפּ.

כאַנצע האָט געזאָגט אַ פאַר ווערטער אויף יידיש. זאָשקע האָט די ווערטער נישט פאַרשטאַנען. נאָר פון זייער קלאַנג האָט זי אַרויסגעפילט, וואָס זיי באַדייטן, און זי האָט אַ געשריי געמאַן ווילד, פיינלעך:

— די דייטשן! — און זי האָט זיך אַ ריס געמאַן פון אָרט צו

אַנטלויפן.

פון ווינקל האָט זיך אויפגעהויבן דער זון, יאָחז, זיך געשמעלט

געבן זאָשקען, אַרויפגעלייגט אַ האַנט אויף איר קאַפּ און זיך אָפגערוּפן:

— דאָ טאָר מען נישט שרייען, ווייל דאָס געשריי קאָן אונדז אומד

ברענגען. אַרויסגיין טאָר מען איינצט אויך נישט, ווייל די דייטשן זיינען

נישט ווייט פון אונדזער בונקער, און זיי וואָלטן זיך זיכער געכאַפט.
און דעמלט וואָלטן מיר אלע אומגעקומען. דו, ווייל ביסט אַהער
געקומען, און מיר, ווייל מיר זיינען יידן. דעריבער זיי דאָ רואַיק אין
מאָדליע זיך צו דיין נאָט, עס זאָל אינדז אַלע אויסטירן דאָס אומגליק, —
נאַכהער האָט ער אָנגעהויבן שטייל, רואַיק צו רעדן צו די זייניקע. ער
האָט גערעדט אויף יידיש. ער האָט איינגעמענהט וצו פאַרהאַלטן זיך וואָס
רואַיקער און תּפילה צורטאָן — אָדער אויף אַ פּלוצעמדיקן טויט אָן
יסורים, אָדער אויף אַ ישועה דורך אַ גוטן.

זאָשקע איז איינגעזונקען אין דער דרייבער, צעריבענער שמרוי. זי
האָט אַלץ פאַרצווייפלטער געיאָמערט.

עס זיינען שוין צו איר נישט דערנאָנגען דעם זקנס לייז, זי איז
שוין נישט געווען יעמפּיטחלעך אויף די צערטלעכע באַוועגונגען פֿון
כאַנקעס הענט, וועלכע האָבן זי געגלעט, באַרואַיקט. . . זי האָט זיך גע-
טרייסלט אין איר פחד. זי האָט זיך פּלוצלינג אַ הייס געטאָן ווי אַ מוטורפע
און אויפגעהאָנגען זיך מיט די הענט אויף יצחקס האַרדן.

— ראַטעוועט מיך! לאָזט מיך נישט אומקומען! טוט עפעס! —
האָט זי זיך איינגעווינגן מיט די ליפּן אין דעם זקנס פּאַרוואַקסן פנים,
עס געקוישט.

דער זקן האָט אַ וויילע געשווינגן. נאַכהער האָט ער אויפגעהויבן די
הענט.

— פאַרוואָס מאָדליעסטו זיך נישט? דו קענסט נישט? ווילסט מיט
דיין געשריי אומברענגען זיך און אונדז? צו האָסטו נישט קיין טראַכט
געמאָן, אַז די דייטשן הינגלען שוין אפּשר אַרום אונדזער בונקער?
זאָשקע האָט זיך אָפּגעריסן פֿון זקן און זיך געוואָרפן צו סרולעכעו.
גאָר אויפן וועג זיך פאַרטשעפעט פאַרן שלאָפּנדיקן מיידל און אַ פאַל
געטאָן אויף איר. די צוגעדריקטע האָט אַ געשריי געמאָן אָפּגעהאַקט,
אימהדיק און אַ פאַרשלאָפענע זיך אָנגעהויבן אויפצוזעצן.
זאָשקע האָט צוגעפּויעט צו סרולעכעו, מיט די הענט אָפּגעזוכט
איר פנים.

— סרולעכע, ראַטעוועט מיך, לאָזט מיך נישט שטאַרבן, זעט, איך
האָב אין שטוב איבערהעלאָזט אַ סינד, אַ יינגלע. . . פאַרוואָס דאַרף איך
דאָ שטאַרבן? דערהפאַר, ווייל איך האָב אייך געוואָלט העלפּן? ווייל
איך האָב געפאַנגט מיין האַרץ? פאַרוואָס דאַרף איך אומקומען צוזאַמען
מיט אייך, סרולעכע?

סרולעכע האָט געענטפערט מיט אַ עלאַסעמער, טיף־אומעטיקער
שׂוים:

— דו האָסט אַ קינד, און איך האָב אַ קינד, זאָשקע. דו ווילסט
נישט שטאַרבן, און מיר, מינסטו ווילן? אז נאָט וועט געבן, אז ס'וועט
פאַרביי די געפאַר, וועלן מיר, ייח, ראַטעווען אונדזער לעבן אויף אַ נאָג,
צוויי, אויף אַ חודש? קיינער צווייט נישט די שעה פון זיין סוף. אָבער
אויב נאָט האָט באַשלאָסן, אז מע זאָל אונדז אַלע אומברענגען היינט
קע נאָכט וועט אונדז זאָשקע גאַרנישט ראַטעווען דערפון. און צי דאָ
זאָשקע, צי דאָרט, איז פּעלד, ווען דו זאָלסט אַנטלויפן, צי איז דען דאָס
נישט אַלצאיינס?

און זי האָט זיך איבערגעבויגן איבערן קינד. מיט די טרוקענע,
ביינערהייט דלאַגנעס האָט זי עס אָנגעהויבן גלעטן איבער די האָר, די
היינטלעך און געשעפטשעט צו דעם אויף יידיש:

— שלאָף, מיין זונעלע. וועט זיך אינגאנצן נישט אויף, דו האָסט
נישט צו וואָס זיך אויפצוועקן. אינדרויסן איז אַ שרעקלעכער וויכער,
איז סאָלט, ער איז פול מיט משונענע ביזע הינט, און אין חלום זעסטו
בלויז שיינע זאכן. חלומסטו אפשר וועגן טאטן, ווי ער האָט געאַרבעט
אויף אונדז אַלע, אָדער אפשר וועגן אַנדערע קינדער, מיט וועלכע דו
האָסט זיך געשפּילט אויף דער זון, אין זאַמד, לעס דער שמוב? און
אפשר זעסטו גרויסע לאַנקעס? לויפסט איבער זיי באַרוועס איבער קוויטן,
איז דער לופט צווייטשערן פייגעלעך. צו אַלץ שמויכלען דינע פריידיקע
אייגעלעך, דאַנקסט נאָט, וואָס דו לעכסט...

אינצווישן האָט זיך דאָס יינגעלע אויפגעוועקט און אָנגעהויבן וויינען
פאַרשלאָפן.

— שלאָף, זונעלע, איך בין לעס דיר, האָב קיין מורא נישט.
דאָס פאַרשלאָפענע יינגעלע האָט ווידער אויטעדרעמלט, אינגער
וויינט פון סרולעכעס הענט, וועלכע האָט אויף אַ מינוט נישט פאַרלוירן
דעם זיינען. זי האָט געפּילט, ווי ס'דערנענטערט זיך צו איר דער טויט,
זי האָט אים שוין געזען פאַר די אויגן, נאָר אויך ווייטער איז פאַר
איר געווען דאָס סאַמע וויכטיקסטע דעם קינדס שלאָף. אין אָט דער
זאַרג האָט זי אריינגעלייגט אַלע אירע כוחות און געדאַנקען, בעטנדיק
איינציטיקט ביי נאָט, אז איר קינד זאָל שטאַרבן פריער, פאַר איר, אז דער
טויט זאָל צו דעם קומען בעתן שלאָף און ערשט שפעטער זאָל קומען איר
רין. נאָר דאָס איז שוין נישט וויכטיק. אָבער אַ פּלוצימדיקער טויט אָן
יסורים — דאָס איז דאָך אַ חסד פון נאָט, און צי האָט זי זיך, סרולעכע
פאַרדינט אויף אזאַ חסד? כאַנקע האָט געזאָגט, אז הי דייטשן געפינען,
זיך נאָענט, נישטערן נאָך עפעס, מסתמא נאָך זיי. אויב זיי וועלן נישט
געפינען זייער הייל אונטערן טויט, וועלן זיי אונטערצינדן אַלע, צי וועט

דער טויט אין דער ברענענדיקער הייל נישט זיין צו לאנג, פייניקנדיק, אימהדיק? און אפשר וועלן זיי אלע גלייך דערשטיקט ווערן?

מיט דער זעלביקער רואיקייט האָט דערווארט דעם טויט אויך דער זקן. ער האָט שוין צו קיינעם נישט גערעדט. אָנגעלענט אויף דער בוכס, האָט ער אויסגעקוקט דעם ענדגילטיקן באשייד פון זיין גורל. ער האָט איבערגעלעבט א סך. ער איז געווען אַן אָרעמאָן, ישפעטער איז ער אויך רייך געווען, ער האָט אין זיין פאַרנאָנגענעם לעבן געהאַט טרערן, עס האָט אים אָבער קיין פרייד אויך נישט געפֿעלט. . . שטאַרבן אויף דעם אייגענעם בעט אַרומגערינגלט פון דער נאַנצער משפּחה, וואָלט געדויען אַ סך לייכטער, נאָר וווּ איז זי די משפּחה? ווער פון זיי לעבט נאָך? צו דעם בייזן, וואָס האָט באַקומען די הערשאַפט, קען א סוף מאַכן בלויז זיין טויט און דער טויט פון טויזנטער אנדערע — אזא איז נאָטס רצון! דאַרף מען בכן שטאַרבן אין רואיקייט אין דער טרעטער פאַרזאַטונג צום שונא.

זאָשקע האָט לסוף פאַרשטאַנען, אַז פאַר איר איז נישט פאַרהאַן קיין רעטונג. עס וועלן זי נישט לעבן די יידן, עס וועט עס איר אויך קאַהגן גאָט. די דייטשן ווידער וואָס רינגלען שוין אפשר אַרום די הייל, ברענגען נישט מיט זיך קיין חמנות. זייער אכזריות איז האַרבֿ מענטשלעך, אויסגעהאָדעוועט אויף דער פאַרשעטטעטער לופט פון מלחמה, וועלכע האָט ליב בלויז אומרחמנותדיקייט. וועט זי טאַקע מיט דער נאַר צער אומרחמנותדיקייט אומקומען. אָבער פאַרוואָס? פאַר וועלכע זינד? ווען זי וואָלט כאָטש זיין אַ יידישקע? זי בעטלט שוין נישט קיין רעטונג. ביי קיינעם, ווייל ס'איז נישט פאַראַן ביי וועמען אים אויסצובעמלען. איינגעראַבן אין דעם שמרוי, בליפעט זי בלויז שטיל און טרויסלע זיך, אריינפאַלדיק אין אַ מאַכטלאָזיקייט פון געדאַנקען און שפירתגען.

און מיטאַמאָל האָט זי פיינט געקראָגן אלע יידן. ווייל צוליב וועמען, אויב נישט צוליב זיין דאַרף זי איצט אומקומען מיט אַזאַ שרעקלעכן טויט? פאַרוואָס האָבן זיי זי נישט אַרויסגעלאָזט גלייך, ווי כאַנקע איז צוריקגעקומען? פאַרוואָס פאַרהאַלטן זיי זי? מיט וואָס האָבן זיי איר אָפּגעדאַנקט פאַר אזוי פיל גוטתאָהציקייט פון איר זייט, אַז זי זאָל אומקומען צוזאַמען מיט זיי? נישט דערוואַרטן וועלן זיי זיך דאָסן זאָלן זיי אַליין אומקומען! זי מוז לעבן!

פאַנליווערט פון שרעק און פאַרצווייפֿונג, האָט זי זיך דאָך נישט געריט פון אַרעט.

אויף כאַנקעס בוזעם איז געלעגן איר שוועסטער, וואָס האָט פֿין צייט צו צייט מיט אַ הויכן זיפֿן גערופן די מאַמע, דעם טאַטן, שוין

פון לאנג דערמאָרדעמע. כאַנקע, טוליענדיק זי צו זיך און באַרואיקנדיק זי, טראַכט נישט וועגן דער שוועסטער און נישט וועגן די דערשאַסענע עלטערן. זי טראַכט וועגן אירע אַדורכגעלעבטע יאָרן. וואָס פאַר אַ גוטס האָבן זיי איר טעגעבן? נישטאָ וואָס זיך צו דערמאָנען! פונדעסטוועגן האָט זי, פונקט ווי זאָשקע, נישט געוואָלט נאָך שטאַרבן. זי איז ערשט אַלט געווען 25 יאָר. זי איז נאָך געווען אַ פּריליין. זי האָט געשטאַמט פון אַן אָרעם הויז. פון אירע ערשטע לעבנס-טעג אָן האָט זי נישט איבערגעלעבט קיין יום פּרייד. זי האָט זי אויסגעקוקט גאַנצע יאָרן, איצט זאָל זי אזוי נישטיק ענדיקן? אומקומען פון אַ דייטשער קויל ביים אַנטלויפן, יאָדער דערשטיקט ווערן אין אַט דער הייל? ווען דוד איז אַוועק צו די פּאַרטיוזאַנער, האָט ער איר צוגעזאָגט, אַז ער וועט זי אינגיכן געמען אין זיין אָפּטיילונג. פאַרוואָס האָט ער זיך נישט אומגעקערט? זאָל ער האָבן אומגעקומען? פאַרוואָס האָט ער נישט געהאַלטן וואָרט און זי נישט מיטגענומען? און מיטאַמאָל באַשליסט זי. נישט געקוקט אויף אַלץ, וועט זי צוזאַמען מיט זאָשקען פרווון אַנטלויפן. זי מוז אָבער מיטגעמען מיט זיך די בויס. . . ווי זיך מיט איר צו באַגיין — ווייסט זי. דוד האָט איר איינגאַל פאַר זיין אַוועקגיין דערקלערט ווי אַזוי מען ליגט אַריין די קוילן און ווי מען גיט אַ צי פאַרן צינגל. די סרולעכע און דער אַלטער יצחק, וועלכע קאַמען שוין נישט אַנטלויפן, וועלן בלייבן אין דער הייל. עס וועט אויך בלייבן מיט זיי די שוועסטער. זי איז צו יאָוואַך צו קאָנען מיט'לויפן, און השגחה געבן אויף איר וועט נישט מעגלעך זיין בשום אופן. איבעריקנס — וואָלט דערויף קיין צייט נישט געקלעקט. זי מוז דעריבער בלייבן און וועט בלייבן. אויף דעם איז קיין עצה נישטאָ. און כאַנקע טוט האַט אַ שטויס אָפּ די שוועסטער פון איר ברוסט און קריכט צו צו זאָשקען. . . יאָבער יענע, ווי נאָר זי האָט דערפילט כאַנקעס אָנ-וועגהייט לעם זיך, האָט זי זיך צענוואַלדעוועט:

— וואָס ווילסטו פון מיר? מיך באַרואיקן? שטאַרב אַליין! איך וויל נישט! איך וויל נישט!

כאַנקע האָט זיך רשאַפטעם אָפּגעקילט צו איר באַשליסן און זיך פאַמעלעך אַוועקגערוקט, ווי עס וואָלט איר עמעצער שרעקלעך אָפּגעשטויסן און באַליידיקט, איז זי צוריק געפאַלן אויפן אָרט פון איר באַהעלטעניש. איז דער ברוסט האָט זי געפילט אַ ווייטיק. דאָס האַרץ איז פון אימה פאַרנליווערט, פאַרפרוירן געוואָרן. . . זי האָט פאַר זיך איבערהענערט:

— שטאַרב אַליין! . . .
— ס'ראַ פאַדלע זי איז, די זאָשקע, — האָט זי מעכאַניש אַ טראַכט געמאָן און פּלוצלונג זיך דערמאָנט, אַז בסך-הכל מיט אַ פאַר מינוט פּריער

האָט זי געוואָלט פאַרשטן איז ע סאַמע נאָענטסטע. צי איז זי נישט אַליין, אויב אַזוי, נישט מער פאַרלעז? זי האָט זיך געקליבן צו טאָן דאָס זעלבדיקע, וואָס ס'האָט שוין געטאָן זאָשקע, נאָר זאָשקע האָט אין אָנבליק פון טויט זיך אָפגעזאָגט פון פרעמדע, מיט וועלכע עס בינדט זי נאָרנישט, כאַנקע אָבער האָט זיך טעוואָלט אָפזאָגן פון אייגענע, פון חברים, מיט וועלכע זי לעבט אַרום דעם סאַמע ביטערסטן און וואַשידיקן גורל. צי איז אַזא גאַראַט נישט קיין געזעסערער פאַרברעד, ווי זאָשקעס? און צוליב וואָס? ווייל דער טויט האָט איר אַריינגעקומט אין די אויגן?

כאַנקע האָט זיך נאָך שטאַרקער צונויפגעקומטשעט, זי וואָלט ליר בערשט איינגעזונקען פאַר זיך אַליין, פאַר סרוולעכען, נישט צו זען די אייגענע שוועסטער. זי איז זיכער געווען, אַז פון הימט אָן, ווען נאָר זי וועט זיי אין דער ליכטיק אָ סוף טאָן אין פנים אַליין, וועט זי זיך באַלד רעחמאַנען דעם מאַמענט, ווען זי האָט פולשטענדיק קאַלטבליטיק גע- פלאַנעוועט איבערצולאָזן זיי אויף אומקום, הנם איר אָרט איז געווען און איז הוואָס לעבן זיי. אויף טויט צי אויף לעבן — פאַרפאַלן — איז זי מיט זיי פאַרבונדן, און אַנדערש קאָן עס נישט זיין און וועט נישט זיין.

זי האָט דערפילט אַ קלעמונג אין ברוסט, דער ווייטיק איז זיך צענאַנגען און האָט זיך פאַמעלעך דערקליבן צום האַרדן צו די אויגן, זי האָט זיך צעוויינט. אָן באַווסטזיין האָבן אירע הענט אָנגעהויבן זוכן די שוועסטער.

— רייזל, קום אַהער, טוילע זיך צו מיר.

דער אַלטימשיקער יצחק, אָנגעלעגט אויף דער ביכס, האָט דערהערט זאָשקעס אויסגעשריין און זיך דערויף נישט געוונדערט. ער האָט בלויז אויסגעהרייט דאָס פנים אין איר זייט, האָט אַ וויילע געקוקט, נישט זענען דיס קיינעם צוליב דער פּינצטערניש, נאָכהער האָט ער אַריינגעשטאַכן די אויגן אין דעם אָרט, וווּ אַ ליאָדע רגע דאַחף זיך באַווייזן דער קאַפּ פון זייער פאַרטיליקער. ער האָט נאָרנישט נישט געטראַכט, נאָר אוס- געריכט זיך געווענדעט מיט די געדאַנקען צו זאָשקען. צי איז זי אין דעם שולדיק? ניין, שולדיק איז דעם איז דער אָנקומענדיקער טויט. אין משך פון זיין לעבן האָט יצחק צוגעזען נישט קיין איין געבליה, וואָס איז באַטאַנגען געוואָרן אין אָנבליק פון טויט. זיין פאַרגיפטיקער אָטעם קאָן אָנטאָן זייער פיל ביז, נאָך איידער דער קרבן וועט פולשטענדיק פאַלן. .. ער שעדיקט די נשמות, ברענט אויס אין זיי אַלץ, וואָס איידל איז, לאָזט איבער בלויז שמוץ און פאַהרעסערט אים. בלויז שטאַרקע נשמות שטעלן אַ ווידערשטאַנד דער האַזיקער פאַרניכטונג. נאָר, ווי זאָל מען זוכן

אזעלכע? ס'איז מלחמה... מענטשן שטארבן, ווי פיש ארויסגעשלעפטע אויף דער טרוקעניש...

ענלעך האָט אויך געמראכט טרולעכע. נאָר זי האָט דעם ווינציק צייט געשאַנקען. עס איז איר געווען ביז נאָר פּיינלעך. טרערן האָבן זיך איר געשמעלט אין די אויגן. זי האָט געשאַקלט מיטן קאָפּ און איבערהינדער זיך:

— זאָשקע, אזאָ אַרונטלעכער מענטש, און ווי האָט זי געקאָנט, ווי האָט זי געקאָנט!...

אויך זונעלע איז אָן אויפהער געשלאָפּן, אָטעמדיק עטוואָס צו האַסן מיט. דאָך, האָט טרולעכע צוגעבויען איר פנים צו זיין קעפל און אים געברומט עפעס אן אַלט יודיש לידל. האָט האָט איר געגעבן די זיכערקייט, אַז דאָס קינד, אויב עס דאַרף שטאַרבן היינט ביינאַכט, וועט עס שטאַרבן אין שלאָף.

פלוצעם האָט זיך כּינים אויסגאַנג פון דער הייל דערהערט אַ שורשען. עס האָט זיך דייטלעך געהערט, ווי עמעצער קריכט דאָרט שווער און אומגעשיקט.

זאָשקע האָט אַ געשריי געטאָן, ווי זי וואָלט שוין דערזען אַ ביסל, וואָס צילט אין איר. די איבערדיקע האָט אַדורכגענומען אַ קעלט, עס איז אין זיי אָפגעשטאַרבן די פּעיקויט צו טראַכטן און פּילן. דער אַלטער יצחק, וועלכער האָט שטענדיק געפאַדערט פון די אַרײַנגעקומענע, זיי זאָלן זאָגן, ווער זיי זיינען, איז דאָסמאָל פאַרשזומט געוואָרן, עס איז אים געוואָרן היים, ער האָט זיך אַ וואַסל געטאָן.

אין דעם האָט זיך אָפגערופן דודס שטים:

— איר לעבט? אלע? האָט קיין מורא נישט. די דייטשן זיינען פאַר אונדז אַנטלאָפּן.

זוי דורך אַ גראַבער וואַנט האָט יצחק דערהערט דודס שטים, און עס האָט אים פּלוצלינג דורכגענומען אזאָ געוואַלטיקע גערירטקייט, אַז ער איז ווי אַ צוגעשטיקטער אַ פּאַל געטאָן אויף דעם שטאַרוי. אין ערשטן אוינגבליק פון די זייער ברייט צעעשנטע אויגן האָט ער שפעטער דערזען זעלן דודן אין דער ליכט פון דעם עלעקטרישן לעמפל. ער איז געשמאַנען איבער אים און אים געפרוווט אויפהויבן.

— שטייט אויף, וואָס איז מיט איר? יעך, ווי קאָן מען עס זיין אזוי שוואַך! שוין מאַרגן וועט איר וווינען אַנדערש. כּלהאָב אויסגעפונען פאַר איר אַ גרויסע, שיינע שטוב... נו, יצחק, הייבט זיך אויף!

אין ווינקל, איינגענורעט אין שטרוי, אָפּגעפּרעמדט, ווייט פון אלץ, וואָס ס'איז דאָ איצט געשען, האָט ביטער געוויינט זאָשקע, אויסבאָ האַלטנדיק די אויגן פאַר דער שיין.

זי האָט מורא געהאט פאַר דער דאָזיקער שיין, זי האָט מורא געהאט פאַר דער מינדסטער באַוועגונג, וועלכע וואָלט געקאָנט וועקן אויף איר די אויפּמערקזאַמקייט. זי האָט אפילו קיין כוח נישט געהאַט אויפצוהויבן דעם קאַפּ. עס האָט זי אַדורכגענומען אַ שטאַרקע ברענענדיקע באַווערונג, ווי אויף יענעם, וואָס מע האָט אויף אייביק פאַרלוירן.

ב"ס באן-פלאנס

פון בוך "מעדאליאנען"

צו די האַזיקע פאַרשטאַהבנע געהערט נאָך איינע — די יונגע פרוי
ביים באַן-פלאַנט. איר האָט זיך נישט איינגעגעבן צו אַנטלויפן.
שוין היינט טויכט זי אויף בלויז אין דער דערציילונג פון אַ מענטשן;
וואָס האָט דאָס אַלץ געזען און וואָס קען עס נישט תּופּס זיין, און לעבן —
לעבט זי שוין אויך-בלויז אין זיין זכרון.

געפירטע צו די טויטלאַגערן אין לאַנגע צוטן מיט פּלאַמבירטע וואַ-
טאַנעס, פּלעגן זיי טיילמאָל אַנטלויפן אינמיטן זועג. אָבער נישט קיין סך
האַבן זיך אונטערגענומען אזא אַנטלויפן. דאָס האָט געפאָדערט מער מוט
ווי פאַרן אזוי צו אַ זיכערן טויט אָו האַפענונג, אָן אַקענטשמעלן זיך, אָן
ווידערשטאַרט.

טיילמאָל איז דאָס אַנטלויפן געלונגען. אינעם פאַרטויכנדיקן דעש פון
לויפנדיקן משא-וואַגאָן האָט קיינער פון די דרויסנדיקע נישט געקענט הערן
וואָס ס'קומט פאַר אינעווייניק.

דער איינציקער אופן איז געווען — ארויסרייסן די ברעמער פון וואַ-
גאַן-דיל. אין דער ענגשאַפט פון צונויפגעפרעסמע, הונגערדיקע און עיפּוש-
דיקע מענטשן, האָט עס אויסגעזען כמעט ווי אוממעגלעך דורכצופירן. עס
איז אפילו געווען שווער זיך צו באַזעגן. די צונויפגעקוועטשמע מענטשן
מאַסע, וואָס האָט זיך געוואַרפן בעתן דיטמישן און רייסנדיקן נאָנג פון צוג,
האַט זיך געוויינט, געשליידערט אין שטיקנדיקן עיפּוש און פּינצמערניש.

פונדעסטוועגן האָבן אַפילו די שוואַכע און דערשראָקענע, וואָס האָבן נישט געקענט חלומען פון אַנטלויפן, פאַרשטאַנען, אז די אַנדערע דאַרף מען עס פאַרלייבטערן. זיי פלעגן זיך אַפּרוקן אין אַ זייט, שטאַחט צונויפּפּרעסן זיך, אויפהויבן די מיט צוואַה באַקלעפּטע פיס, כדי באַמט פאַר אַנדערע עפענען דעם וועג צו דער פּרוי.

ואונטערהויבן אַ ברעט פון איין זייט — איז שוין געווען דער אָנהויב פון אַ האָפּענונג. מע האָט עס באַהאַפּט אַפּרויסן מיט געמיינזאַמען אַנד שטרענג. דאָס פלעגט דויערן גאַנצע שעהן. דערנאָך פלעגט שוין פאַרבלייבן אַפּצורייסן אַ צווייט ברעט און אַ דריטס.

די, וואָס זיינען געשטאַנען הערביי צומאַנענטסטן, האָבן זיך אַריבער געבויגן איבער דער שמאַלער עפענונג און מיט שרעק זיך באַלד אָפּגערוקט. מע האָט געהאַפּט האָבן אַ סך מוט, כדי, אויספרוונדיק מיט די הענט און מיט די פיס, אַדורכצוקריכן דעם שמאַלן שפּאַלט איבער דעם אייזן-געבראַנג, אינעם יאָגנדיקן ווינט פון אונטן און איבער די הורכלונפּדיקע שפּאַלן צופאַלן אזוי צו דער אַקס פון וואַגאַן און האַלטנדיק זיך אין איר, מיט די הענט אַדורכפויזן צום אָרט, פון וואַנען דער שפּרונג האָט געקענט ברענגען רעטונג. מע האָט אויך געקענט אַרויספאַלן צווישן די שינעס, אָדער דורך די רעדער אויסן ברעג פון באַן-פלאַנט — פּאַרשידן זיינען געווען די אופנים, און שפעטער קומען צו זיך, פון קיינעם נישט באַמערקט אַראָפּ קייקלען זיך פון דעם אָנשיט און אַנטלויפן אין דער פּרעמדער לאַקנדיקער וואַלד-פינצטערניש...

די מענטשן פלעגן אַרונטערהאַלן אונטער די רעדער און אָפּט אומקור מען אויפן אָרט. זיי פלעגן אומקומען דורך אַ שטויס פון אַן אַרויסשטאַצנד ריקער בעלסקע, דורך אַ קלאַפּ פון אַן אייזערנעם ריגל, ווערנדיק אַרויס געשליהערט אינעם אימפעט אויף אַ סינגאַל-סלופּ אָדער אויף אַ שאַסיי-שיינן. אָדער זיי פלעגן זיך צעברעכן די הענט מיט די פיס און אין דעם צושטאַנד געווען אויסגעשטעלט אויף די כלערליי אַכזריותן פונעם שונא. די, וואָס האָבן געוואַנט אַראָפּצולאָזן זיך אין דער רוישנדיקער, הורוישענדיקער און שווינדלענדיקער עפענונג, האָבן געוויסט וואָס זיי דער-וואַרט. אויך האָבן עס געוויסט די, וואָס זיינען פאַרבלייבן, באַמט דורך דער פאַרהעמטערטער טיר און דורך דעם הויכן פענאַמערל איז געווען אומ-מעגלעך זיך אַרויסצובויגן.

די פּרוי, וואָס איז געלעגן ביים באַן-פלאַנט, האָט געהערט צו די מוטיקע. זי איז געווען די דריטע פון די, וואָס זיינען אַראָפּ, אין דער עפע-נונג פון דעם ריגל. נאָך איר האָבן זיך אַרויסגעגלייטשט נאָך עטלעכע. אין דער זעלביקער העג האָט זיך איבער די קעפּ פון די פּאַרנדיקע צע-

הילכת א סעריע שאָסן, ווי עפעס וואָלט עקספּלאַדירט אויפן וואַנאָן־דראַך.
באַלד האָט זיך דאָס שישעריי איינגעשטילט. די פּאַרטרדיקע מענטשן אינע-
ווויניק האָבן איינע געקוקט אויפן טונקעלן אָרט פון די אַרױסגערייסענע
ברעטער, ווי אויף דער עפענונג פון אַ קבר. זיי זיינען דריקע ווייטער געד-
פּאַרן אַקעגן דעם אייגענעם טױט, וואָס האָט אויף זיי געוואַרט ביים סוף
פון דער נסיעה.

דער צוג איז שוין לאַנג פאַרשוונדן אין דער נאַכטפּינצטערניש מיט
זיין רויך און געבראַוזט. אַרום איז געלעגן אַן אַפענע וועלט.

דער מענטש, וואָס קען עס נישט תּופּס זיין, און קען עס נישט
פּאַהגעסן — דערציילט עס נאַכאַמאָל.

ווען ס'האָט געטרויט אויף טאַג, איז די פּרוי, אַ פאַרווונדיקטע אין
קני, געזעסן אויפן שיפּעדיקן באַן־ראָוו אויפן נאַסן גראַז. עמעצן איז
געלונגען צו אַנטלויפן, אַ ביסל ווייטער פון באַן־פּלאַנט לעבן וואַלד איז
עמעצער געלעגן אומבאַוועגלעך, עטלעכע זיינען אַנטלאָפן, געהרגעטע
זיינען געווען צוויי. זי אַליין איז פּאַתּליבן אָט אזוי — נישט קיין לע-
בעדיקע און נישט קיין טױטע.

בעת ער האָט זי אָנגעטראָפן, איז זי געווען איינע אַליין. איינציגער
ווייט האָבן זיך באַזווירן מענטשן אין דעם דאָזיקן לידדיקן העק. די מענטשן
זיינען געקומען פון דער זייט פון דער ציגעלניע און פון דאָרף. זיי זיך
גען דערשראָקענע שטיין געבליבן, אהערגעקוקט פּונדערווייטנס — אַר-
בעטער, פּרויען, עפעס אַ זינגל...

יעטועדע הגע איז צוגעקומען אַ ניי געזעמל מענטשן. זיי האָבן זיך
אומדריקע אַרומגעקוקט און דערנאָך גיך אוועק. שפעטער זיינען געקומען
אַנדערע און אויך די זיינען נישט לאַנג דאָ שטיין געבליבן. זיי האָבן
צווישן זיך עפעס געפליכטערט, געזיפּצט, ווי זיי וואָלטן זיך ביים אַוועק-
גיין וועגן עפעס באַראָטן.

ס'איז נישט געווען קיין שום ספק. דער פּרויט שוואַצע געקרויזלטע
האָר זיינען געווען אויסגעדרליש צעשוויבערט. די אויסגעלאָשענע אויגן
אַפּלען האָבן מיט זייער שאַרפּער שוואַצעייט זיך אַרױסגעשאַסן פון הינד-
סער די אַראָפּגעפּאַלענע אויגן־דעקלעך. קיינער האָט זיך צו איר נישט
אַפּגערופּן מיט קיין וואָרט. דאָס האָט זי נאָר אַ פרעג געמאָן, צי די וואָס

ליגן ביים וואלד — לעבן נישט. און מע האָט איר געזאָגט, אז זיי זיינען מױט.

ס'איז שוין געווען העלער טאָג, דאָס אָרט אַז אָפּנס, פּונדערווייטנס געזען פּון אלע זייטן. מענטשן האָבן זיך שוין געהאַט דערווייט וועגן דער געשעעניש. ס'איז געווען די צייט פּון פּאַרשטאַרקטן מערדער. פּאַר לעבן הילף אָדער אויסבאַהאַלטן האָט געדראָגט אַ זיכערער מױט.

דעם יונגמאַן, וואָס איז דאָ געשטאַנען לענגער ווי אַנדערע און וואָס האָט זיך מתחילת געהאַט דערווייטערט אויף אַ פּאַר שריט און זיך באַלד אומגעקערט — האָט זי געבעטן, ער זאָל איר ברענגען פּון אַפּטיק ווערזאַל. זי האָט אים געגעבן געלט. ער האָט אָפּגעזאָגט.

אַ ווילע איז זי געלעגן מיט פּאַרשלאָסענע אויגן. זי האָט זיך אויפּגיין אויפגעזעצט, באַווויגן מיטן פּוס, אַרוםגענומען אים מיט יכיר דע הענט און דאָס קליידל אַוועקגעשאַרט פּון דער קני. די הענט זיינען איר געווען פּאַרבלוטיקט. דער דאָזיקער מױט-אורטייל, וועלכער האָט גע- שטעקט אין איר קני ווי אַ נאַגל, האָט זי געהאַלטן צוגעשלאָגן צו דער ערד. זי איז געלעגן לאַנג און רויק, בעת אירע שטאַרק שוואַרצע אויגן זיינען געווען איבערהערעקט מיט אירע וויעס.

ווען זי האָט זיי לסוף געעפּנט, האָט זי לעבן זיך דערזען נייע פּנימער. יענער יונגער מענטש איז אַלץ נאָך געשטאַנען. און דעמאָלט האָט זי אים געבעטן, ער זאָל איר קויפּן בראָטפּן און פּאַפּיראַסן. ער האָט עס איר נישט אָפּגעזאָגט.

דאָס הייפל מענטשן אויפּן שיפּע פּונעם אָנשיט האָט צוגעצויגן אויפּ- מערקזאַמקייט. יעדע הגע איז צוגעקומען עמעץ אַנדערש. זי איז געלעגן צווישן מענטשן, נאָר אויף קיין הילף האָט זי זיך נישט געריכט. זי איז דאָ געלעגן ווי ס'ליגט אַ פּאַרווונדיקטע חיה אויף יאַרד, וואָס מ'האַט פּאַרנעסן מױט-צושלאָגן. זי איז געווען שכור און געדרעמלט. נישט גובר צו זיין איז געווען דער דאָזיקער כּוח, וואָס האָט זי אָפּגעטיילט פּון זיי אַלע מיט אַ רייה פּון יאִימה.

די צייט איז דערווייל געגאַנגען. די אַלטע פּויערטע, וואָס איז גע- האָט אַוועקגעגאַנגען, האָט באַווויגן זיך אומצוקערן. זי איז געווען פּאַר- סאַפעט. זי איז צוגעקומען גענטער, אַרויסגענומען פּון אונטערן טיכל

א פארבאהאלטן בלעכערן טעפעלע מיט מילך און א שטיקל ברויט. זי וואָט זיך איינגעבויגן, שנעל אַריינגעלייגט עס אין די הענט פון דער פאָר-וונדריקטער און באַלד אוועק, כדי בלויז פון דער ווייטנס אַ קוק צו טאָן, צי זי וועט עס אויסטרינקען. ערשט דעמלט ווען זי האָט דערזען פון שטעטל אַרויסגיין צוויי פּאַליציאַנטן, איז זי פאַרשווונדן, פאַרדעקנדיג זיך דאָס פנים מיטן טיכל.

די אנדערע זיינען זיך פאַנאנדערגעגאַנגען. בלויז איינער, יענער קליינשטעטליקער פראַנט, וואָס האָט איר געהאַט געברענגט בראָפּן און פאַפּיראַסן, האָט זיך נאָך אַלץ געדרייט אַרום איה. אָבער זי האָט שוין איצט פון אים גאַרנישט פאַרלאַנגט.

די פּאַליציאַנטן זיינען צוגעקומען ערנסט צו זען, וואָס ס'האָט פאַסירט. זיי האָבן תיבה פאַרשטאַנען, זיך באַראַטן איינער מיטן צווייטן, וואָס זיי האָבן צו טאָן. זי האָט פאַרלאַנגט — מע וואָל זי דערשיסן. מיט אַ פאַרשטילט, האַלב קול האָט זי זיי געבעטן. וואָלן זיי נאָר אין ערשטן נישט געבן צו וויסן. זיי האָבן זיך געמווענקלט, נישט געקענט באַשליסן.

אויך זיי זיינען אוועק, שמועסנדיק צווישן זיך, אָפּגעשטעלט זיך פון צייט צו צייט און אויפסניי געגאַנגען ווייטער. ס'איז געווען אומ-באַוויסט, וואָס אזוינס זיי וועלן באַשליסן. סוף-חל-סוף האָבן זיי דאָך קיין השק נישט געהאַט צו דערפילן איר פאַרלאַנג. זי האָט באַמערקט, אַז מיט זיי איז אויך אוועק יענער העפלעכער יונגערמאַן, וואָס האָט איר געהאַט דערלאַנגט פיער ביים פאַרויכערן אַ פאַפּיראַס פון אַ צינד-מאַ-שינקע, וואָס האָט זיך נישט געוואָלט אָנצינדן. אים האָט זי געהאַט גע-וואָלט, אַז איינער פון די צוויי דערשאַסענע ביים וואַלד — דאָס איז איר מאַן. ס'האָט אויסגעזען, זוי די דאָזיקע ידיעה וואָלט אים געווען נישט אָנגענעם.

זי האָט געפרוווט אַ טרונק טאָן אַ ביסל מילך, אָבער באַלד האָט זי, אַ פאַרזונקענע אין מחשבות, צוריק אוועקגעשטעלט דאָס טעפעלע אויפן גראָז. איבער איר איז געהאַנגען אַ שווערער, ווייטיקער עהביפּריליינג טאָן. ס'איז געווען קיל. אויף יענער זייט פון ליידיקן פעלד זיינען גע-שמאַצען אַ פּאָד היילער, פון דער צווייטער זייט האָבן עמלעכע קליינע דאָרע סאַסנעס פאַרקערט מיט זייערע צווייגן דעם הימל. דער וואַלד, וווּהיז זיי האָבן געוואָלט אַטמלויפן, האָט זיך אָנגעהויבן ווייטער פון באַן פלאַנט, הינטער איר קאָפּ. דער דאָזיקער ליידיקער שמה איז געווען די גאַנצע וועלט, וואָס אירע אויגן האָבן אַרומגענומען.

דער יונגערמאן האָט זיך אומגעקערט. זי האָט ווידער אַ שלוק גער
טאָן בראַנפֿון פֿונעם פֿלעשל — און ער האָט איר דערלאָנגט פֿייער פֿארן
פֿאַפּיראָס. אַ לייכטע, באַוועגלעכע דעמערונג האָט זיך אָנגערוקט פֿון
מוזחהזיט אויפֿן הימל. אויף מערב האָבן קנולן און פֿאַסן וואַלקנס זיך
שנעל געהויבן אינדערהויך.

פֿרישע מענטשן, גייענדיק פֿון זייער אַרבעט, האָבן זיך אָפּגעשטעלט.
די פֿריערדיקע האָבן אויפֿגעקלערט די ערשט - געקומענע וועגן
דעם געשעעניש. זיי האָבן צווישן זיך גערעדט אזוי, ווי די ליטנדיקע וואַלט
זי בכלל שוין נישט געהערט, ווי זי וואַלט אינגאנצן נישט געווען.

— דער דעההגעטער, וואָס ליגט דאָרט, דאָס איז איר מאַן, —
האָט אַ שעפּטישע געטאָן אַ ווייבלעכע שטים.

— זיי זיינען אַנטלאָפֿן פֿון צוג אין דעם וועלדל... נאָך מ'האָט זיי
נאָכגעשאָסן פֿון אַ בויקס... דעההגעט איר מאַן... און זי — זי איז דאָ
פֿאַרבלויבן איינע אַליין. ס'האָט איר געטראָפֿן אין קנע, זי האָט נישט גער
קענט ווייטער לויפֿן...

— וואַלט זי געלעגן אין וואַלד, וואַלט גרינגער געווען זי ערגעצוון
אוועקצונעמען. נאָך אזוי — פֿאַר אַלעמען אין די אויגן — איז נישטאָ
קיין אויסוועג...

דאָס האָט אזוי גערעדט די אַלטע פֿרוי, וואָס איז געקומען אָפּנעמען
איר בלעכערן טעפּלע. שוויגנדיק האָט זי געוואָרפֿן אַ בליק אויף דער
צעגאָסענער מילך איבערן גראָז.

אַט אזוי האָט קיינער נישט געוואַלט זי אַרעקנעמען פֿונדאָנען, איר
דער די נאָכט פֿאַלט צו, נישט רופן קיין דאָקטער, נישט אָפּפירן צו דער
באַדסטאָציע, פֿון וואַנען זי וואַלט געקענט אָנקומען אין אַ שפיטאַל.
האָס אַלץ איז נישט געווען צו דערוואַרטן. ס'איז נאָך געגאָנגען דערין,
אַז זי זאָל שוין — אזוי צי אַנדערש — שטאַחבן.

בעת זי האָט געפֿנט אירע אויגן אין דער אָונטדעמערונג איז
קיינער לעבן איר נישט געווען, אַחוץ די צוויי פּאָליצייאַנטן, וואָס האָבן
זיך אומגעקערט און אויך יענער, וואָס איז מער נישט אָפּגעטרעטן פֿון
זי. זי האָט נאָכאָמאָל אַ זאָג געטאָן, מע זאָל זי דערשיסן, נאָך אַן גלויבן,
אַז זיי וועלן עס מאַכן. זי האָט אוועקגעלייגט בירע הענט אויף די אויגן,
כדי שוין גאַרנישט נישט צו זען.

די פאליצייאנטן האבן זיך נאך געקווענקלט, וואָס זיי האָבן צו טאָן.
איינער האָט צוגערעדט דעם צווייטן. יענער האָט אָפגעשטופערט:

— טו דו עס...

איצט האָט זי פלוצעם פאָהנומען דאָס קול פון יענעם יונגמאַן.

— נאָ, טאָ גיט מיר...

זיי האָבן זיך נאָכאמאָל געאַמפערט. פון הינטער דעם אויפגעלענטן
אוינגהעקל האָט זי דערווען, ווי דער פאָליצייאַנט האָט אַרויסגענומען דעם
רשוואָלווער פון פוטערזאַל, אים דערלאָנגט דעם פרעמדן.

די מענטשן, וואָס זיינען אין אַ קליין הייפּל געשטאַטען פונדערווייך
טנס, האָבן געזען ווי ער האָט זיך איבער איר אַרױבערגעבויגן. זיי האָבן
דערהערט אַ שאַס און זיך אָפגעקערט מיט פאַרבוטערונג.

— זיי האָבן שוין געקענט בעסער עמעצן ירופן און נישט אַזוי. אזוי
ווי אַ הונט.

אַז ס'איז געוואָרן פינצטערלעכער זיינען פון וואָלד אַרויסגעקומען
צוויי מענטשן, כדי זי צוצונעמען. זיי האָבן קוים אָנטערטראָפן אויפן אָרט.
זיי האָבן געמיינט, אַז זי שלאָפט. נאָך בעת איינער האָט זי גענומען אויף
דער פֿליציע, האָט ער באַלד פאַרשטאַנען, אַז ער טראָגט אַ מת.

זי איז האָרט טאָך געלעגן אַ גאַנצע נאַכט און דעם באַגניען. ערשט
פאַר מיטאַגצײט איז געקומען דער סאָלטיס מיט נאָך מענטשן, געהייסן
זי צונעמען און באַגראָבן צוזאַמען מיט יענע צוויי דערהעצעטע ביים
באָדפלאַנט.

— נאָך פאַרוואָס האָט יענער צו איר געשאָסן — דאָס איז נישט
קלאָר — האָט ווייטער געזאָגט דער, וואָס האָט דערהיילט — האָס קען
איר נישט תּופּס זײַן. דווקא וועגן אים האָט מען געקענט טראַכטן, אַז
אויך זי איז אים אַ שאַד געווען.

לאה

אָדער די ליבנדיקע טאָכטער

פון בוך "כאַראַקטערן"

לאה איז געווען אַ גוטע טאָכטער, אָבער זי האָט נישט אויסגעזען צו זיין עס אזש אין אזא מאָס, ווי זי האָט עס דערווייזן ביים סוף. דעם טאטן האָט זי פארלוירן זייער פרי, אזוי, אז אין דער דאָזיקער צייט זיינען זיי שוין געווען בלויז אין צווייען. לאה האָט זייער געשאנען וועט די מאמע אירע, אָפּגעהיטן זי פון יעטוועדער סכנה, געזאָרגט פאר איר באַקוועמלעכטייט. זי האָט זיך געפרייט מיט איר נאָך אלץ גוטן אויסזען וועדליך איר עלטער און מיט איר לגמרי נישט שלעכטן געזונט־צורשטאנד, זי האָט זיך געפרייט, וואָס זי האָט נאָך ביי היינט פארהיט די יוגנטלעכע כוחות, וואָס זיינען אזוי נייטיק אין די שווערע מלחמה־בא־דינגונגען.

די מאמע פלעגט אויפֿרוימען זייער קליין חדרל, צוגרייטן עסן, וואָס שוין יעדע וואָך דעם דיל און דערצו נאָך געמוזט אליין ארויפֿברענגען וואָס ס'ער פון קעלער־קראַן. שפּיט האָט אַינגעשאפּן לאה. אין די דאָזיקע שווערע טעג האָט זי פאָרגעסן איר אמאָליקע אַהבעט אין די אוניווערסיטעט־לאַבאָראַטאָריעס. גאַנצע טעג איז זי אַיצט געשטאַנען אין איינעם פון די רעסאָרטן ביים אויסאַרבעטן שוואַרצע קרעפֿ־דיוואַנדלעך פון צע־שניטענע ייִדישע מלבושים.

פונדעסטוועגן פלעגט טרעפן, אז ווען דער דאזיקער אומזיניקער גורל האָט זיך אליין ענגער און ענגער פארצויגן ארום זיי האָט לאה געהאט פארייבל אויף דער מאמען צוליב איר מאַנענדיקן טאָן, צוליב מאַנכע אירע תנועות און גרימאסן, וועלכע פלעגן פארוואנדלען די דאזיקע פרוי אין אן אלטער פארידאגהטער יידענע.

לאה איז נישט געווען ענלעך, זי האָט שטארק אפגעהיטן איר פנים, די האָר האָט זי אָפגעפארבט אויף העל, אָבער מעסיק, קוים אויף קאש-טאן-קאָליר, כדי זיי זאָלן נישט שאַקירן, און אירע אויגן אונטער די גע-דיכטע שווארצע ברעמען זאָלן נישט אויסזעען צו טונקל, זי האָט זיך גע-האלטן פשוט, אויסגעמיטן א שמיכל צו טאָן, גערעדט ערנסט און קורץ, מיט אלע אירע כוחות האָט זי זיך אַקעגנטעשטעלט אלץ, וואָס האָט זי אַרומגערינגלט, זי האָט זיך נישט געוואָלט אונטערגעבן, אמאָל, דאָס איז געווען באלד ביים אָנהויב, פלעגט זי נאָך אפילו טאַנצן, שווימען, געשפילט אין טעניס, דעמלט איז איר אויך געלונגען עטלעכע מאָל אַרויסצוגיין פון געטאָ און פאַרברענגען א טאָג אַדער צוויי צוגאסט ביי אַירס א חברה'ס, זי פלעגט דעמלט פאַרגעסן, אז די מאמע איז אומרויק צוליב איר, זי פלעגט פאַרגעסן ווער זי איז, זי פלעגט לאכן און ריינדן, ווי אנדערע.

זי האָט פונדעסטוועגן דאָרט נישט געקאָנט פאַרבלייבן לענגער, זי פלעגט זיך אומקערן אהיים א טעשטארקטע אין איר באשלוס צו בלייבן ביים לעבן.

דאָס האָט א לענגערע צייט אפילו אויסגעזען צו זיין מעגלעך, ס'איז אָבער אזוי נישט געווען, פון עטלעכע אַרויסשיקונגען איז זיי געלונגען זיך צו ראטעווען, דריי חדשים זיינען זיי געזעסן הינטער א וואנט, פאַר-שטעלט מיט א ליידיקער שאפע, און פון דאָרט האָבן זיי זיך געלאָזט אַרויסשלעפן — ביידע אויסגעמאַגערטע, אלטיטשקע, ביידע ענלעכע, ביידע גרייטע צום טויט, זיי האָבן זיך ביידע געלאָזט נעמען אן מינדסטן אַקעגנשטעלן זיך, און פירן אינעם טויטן-וואָגן צום לאגער, ביי זיך האָ-בן זיי נאָר געהאט א פונלאנג-פאַרפאַקט רענצל, א ביסל גייטיקע רייזע-זא-כן, א פאַר פאַטאַגראַפיעס און אויך דעם טאַטנס א זייגערל און א בראַנ-סלעטל.

מיט דעם דאזיקן רענצל האָבן זיי זיך תיכף געשיידט, ווי נאָר זיי זיי-נען ארויס פון וואָגן, עפעס א פאַרשוין האָט אן איין וואָרט אַרויסגענו-מען דאָס רענצל פון לאחם האנט און עס א שליידער געטאָן אויפן הוי-כן שטויס פון וואַלייקעס, אויף דער צווייטער זייט פון די באַן-שינעס.

זיי זיינען ביידע געווען מיד, מידער ווי נאך א געוויינלעכער נסיעה
און פארדאגהט, וואָס וועלן זיי טאָן אָן די נייטיקע זאכן און וועש, ווי אזוי
וועלן זיי זיך דאָס אן עצמה געבן און געלט אויף צו דערהאלטן דאָס לעבן.
און אַטראַט האָבן זיי באלד אויפגעווערט זיך צו דאגהן. עמעצער,
וואָס האָט זיך אָפגעראטעוועט פון די העמלט גייענדיקע צום טויט —
האָט דערציילט ווי אזוי זיי זיינען אומגעקומען.

זיי זיינען געגאנגען און אויפהער צוזאמען, האלטנדיק זיך איינגע-
קלאמערטע ביי די הענט. מע איז ווייט נישט אָפגעגאנגען, ווי די מחנה
איז שטיין געבליבן אויפן וועג. א מענטש וואָס איז געווען א דאָקטאָר,
האָט אויף דעם אָרט פונדאדערגעטיילט די, וואָס האָבן געזאָלט גיין צו
ארבעט, פון די, וואָס האָבן געזאָלט דערשטיקט ווערן.

לאה האָט זיך געפונען אין דער מחנה פון ינגע יידן, וואָס זיינען
באשטימט געוואָרן צו ארבעט. דעמלט האָט זיך פלוצים פון דער מחנה
צום טויט־פארארטטיילטע אויפגעהויבן דער מוטערס א געוואלד, נישט
אזוי א הילף־געשריי ווי א מאַנענדיקער רוף. „ לאַה ! “
און דעמלט איז לאה אריבערגעלאָפן צו דער מוטער און געגאנגען
מיט איר צום טויט.

די מעסכעדער שווערד

פ ר א ג מ ע נ ט

פון יענער צייט איז אַוועק אַן ערד אַנדערטהאַלבן יאָר, ווי איד האָב
נישט געזען לייזערן, ווייל איד האָב באקומען אַרבעט אין ראדיאָ און
אידער מע האָט מיך פון דעם פאַסטן באזייטיקט האָט געדויערט עטלעכע
זידיש. איד האָב זיך אָבער איבערצייגט, אז גיטמאַן איז באַרימט נישט
בלויז אין יענע קאנטן, נאָר פאחקערט, עס עקזיסטירט אין פוילן, און אפילו
אויסער די גרענעצן פון פוילן, א פארצווייגטע מאסאַגעריע, פאר וועלכער
לייזער גיטמאַנס עקזיסטענץ אינגעם ווייטן סוואַלק, איז שוין ווייט נישט
אומבאקאנט. דער קרייז פון גיטמאַנס באקאנטע איז איבעריקנס געוואָרן
א זיער פארשידנאַרטיקער. פונקט ווי צו די ערשטע פוילישע לאַזשעס פון
18-טן יאָרהונדערט — האָבן צו אים געהערט מענטשן זיער ווייטע צווישן
זיך.

אין בערלין, אַין שאַרלאַטנבורג האָב איד באזוכט, א יאָר פאר זיין
זייט, העם נעסטאָר פון דער פוילישער וויסנשאַפט אַלעקסאַנדער בריק-
נער. איד געדענקט די בירגערלעך־דייטשע רואיקע גאַס, מיט בייער,
אַ גרויסער קאַבינעט מיט אַן אויסערליש קליינער צאַל ביכער. בריקנער
האַט ביז דעם סוף פון זיין לעבן געהאַט אַן אויסגעצייכנטן זכרון, וואָס
ער האָט איבערגעלייענט, דאַס האָט ער פאַרגעדענקט. ווען עס האָט אים
עפעס אין אַ בוך פאַראינטערעסירט, האָט ער אַרויסגעריסן דאַס נייטיקע
זייטל, דאַס איבעריקע האָט ער אַרויסגעוואָרפן. ער איז שוין דעמלט אַזאדי

אָלט געווען ביי אַ צוויי און אַכציק יאָר. ער איז געווען אויסגעטריקנט ווי אַ מומיע, פשוט הייט און בייך. אָבער, ווי האָט ער אויפגעלעבט, בעתן רייך, אויספרעגן און פּאַלעמייזירן? און געפרעגט האָט ער אַן אויפהער. אזוי האָט ער אויך פּלוצלונג, שוין אין קאַפּע, אַ פּרעג געמאַן:
— זאָגט מיר נאָר, מייך הער, און גיטמאַן, לייזער גיטמאַן פון סוואַלק, לעבט נאָך?

איך האָב שוין פון אים לאנג נישט געהאט קיין שום ידיעה.
עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז גיטמאַן — לייזער גיטמאַן — האָט געפירט אַ קאַרעספּאַנדענץ מיט אַלעקסאַנדער בריקנערן אַליין. ווען איך האָב וועגן דעם דערציילט אין קראַקע דעם פּראָפּעסאר קאַט, האָט ער זיך אָבסאָלוט נישט געוונדערט:
— גיטמאַן? דער קסאָווערי? ווי זשע האָט בריקנער, וועלכער ווייסט אַלץ, געקאַנט נישט וויסן וועגן גיטמאַנען? ווער קען נישט לייזער גיטמאַנען?

איך האָב רייזיקירט:
— נו, עס זיינען פונדעסטוועגן נאָך פאַראַן אַזעלכע אין פּוילן.
קאַט — דאָס איז געווען אין „עספּלאַנאדע“ — האָט בלויז אַ מאָד געטאָן מיט דער האַנט.

— פאַרשטייט זיך! עס זיינען פאַראַן אויך אַזעלכע, וואָס האָבן קיינמאַל נישט געהערט וועגן עסטרייכערן, אָבער דערפאַר ווייסן זיי, אַז עווע עסטרייכער איז אַ מייסטערין פון שווימען. גיטמאַן? מייך הער, צי ווייסט איר, אַז דאָס איז ער דער ערשטער, דער סאַמע ערשטער פון אלע, געפאלן אויף דעם שפּור פון אַ צווייטער אויסגאַבע פון בודניס נייעם טעסטאַמענט, וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין דער לאַסקער הרוקעריי פון די קישעקס? צי ווייסט איר, וואָס פאַראַ סענסאַציע דאָס איז געווען אין דער אקאדעמיע? איך זאָג אייך, כּוּשאַנאַווסקי...

דער כּראַביע עמעריק הוטען-משאַפּסקי האָט אויף זיכער נישט אָנגעדערט נישט צו די אַריאַנער און נישט צו די פּריינט פון סאַנאַיסלאָוו קאַט. אָבער צווישן זיינע זאַמלונגען, ווו עס האָבן זיך אָפּטמאַל געטראָפן באמת מוועזאַלע זאַכן, האָט ער שטענדיק געוויזן אַ גרויסע גאַלדענע מַזכּע מיט אַן אויסערסט קלאַרע צייכונג.

— צי האָט איר שוין אמאָל געהערט וועגן עפעס אזוינס אַ מטבע — גערמינצט אין ריגע; די אויפשריפט — אַ לאַטייניש-דייטשע; דער הערשער אין וואַפן — אַ קעניג פון דער שוועדישער דינאַסטיע — און דאָס גאַנצע? דאָס גאַנצע — אַ פּויליש צענדוקאַטיק גאַלד-שטיקל פון זיגמונט וואוא.

און אַט זעט איר נאָך: אַדלערס און פּאַגאַניעס*) פּאַגאַניעס און אַדלערס. ווי
אַ קרייץ. צי האָט איר געוואָסן דערפון, אַז מיר האָבן אַמאָל געמינצט אין
ריגע אַזעלכע גאַלדענע דוקאַטן?
כ׳האַב נישט געוואָסן.

— ביזוועל זיך פאַר איך מודה זיין, אַז איך האָב אויך נישט געוואָסן.
דער פּראָפּעסאָר קונסטער לאַפּא פון לואוואו האָט געשריגן, אַז עס איז
גאַר קיינמאָל אַזעלכעס נישט געווען. וואָס ווייסן זיי די היינטיקע פּראָפּע-
סאָרן? און איר ווייסט, ווער עס האָט זי אַנטדעקט? אַזאַ געוויינלעכער,
קליינער יוד. נישט פון דער שוויצנאַקוויסקע אַפילו. אַפילו נישט פון
וויילנע. פון סוואַלק? עפעס אַ גיטמאַן דאַרמין...
— איך קען אים.

שטאַפּסקי האָט אויפּגעהערט ווישן דעם דוקאַט מיט אַ שטיקל יערך.
— וואָס — גיטמאַנען, גיטמאַנען פון סוואַלק — איר קענט אים?
— איך קען אים. און איר פון וואָנען קענט אים?

— מיין הער, זיי זיינען פון מאָלאָדאָווע, צי פון טעלעכאַן, פון די סקיי-
מונטן. איך געדענק אים נאָך פון פאַר יענער מלחמה. זיין פּאַטער האָט
געהאַנדלט מיט האַלץ. דער אַלטער גיטמאַן, אַזאַ מין סוואַלקער-אויגוס-
טאָווער האַלץ-הענדלער. דריי זיין האָבן זיך שפּעטער אויך פאַרנומען מיט
דער האַלץ-בראַנזשע. לייזער האָט אויך אָנגעהויבן פון האַלץ. און עפעס אַט
אַזוי זיך, איז ער געוואָרן אַ זאַמלער. איר ווייסט, ער טוט דאָס פון ליב-
שאַפּט. איר מעגט נישט גלויבן, וואָבער אַזוי איז דאָס.
— איך גלייב.

— און איר ווייסט, ווי ער קען זיך אויף דעם? איר ווייסט, אַז ער האָט
די שענסטע פון די גראַדנער פּאַסן? פּילסעאַנער פּאַסן? דער נאַציאָנאַלער
מוזיי פּאַרמאַנט נישט אַזעלכע? די פּאַטאַצקיס — די פּאַטאַצקיס פון קושע-
שאַוויץ! — פאַרמאַנט נישט אַזעלכע. וואָס מיר נאַציאָנאַלער מוזיי! אַפילו
מיין פעטער פּוסלאָוסקי, אויך ער האָט זיי נישט. איר פאַרשטייט? איר האָט
געזען דעם קאַטאַלאַג פון דער פאַראַיאַריקער אויסשטעלונג פון אַלט-פּוי-
לישן מעבל אויפן וואַוועל? דער שענסטער קאַלבושעווער קרעדענס איז די
פּאַטאַצקיס פון דער בראַדקע, און די שענסטע שטול? דעם פּראָפּעסאָר
גראַערוס? רייכטיק, איך האָב זיי געזען, נישקושה, וואָבער, זי האָט באַקומען
בלויז דעם דריטן פּרייז. דעם ערשטן — די בירוקע פון ל. ג. פון סוד-
וואַלק. איר ווייסט, ווער דאָס איז ל. ג. פון סוואַלק? לייזער גיטמאַן פון

*) אַ הערב פון די יאַגעלאַס אין ליטע.

סוואלקה. איר האָט אים אַמאָל געזען? איר האָט גערעדט מיט אים? צי האָט איר געקענט אַ ייד, וועלכער זאָל רעדן פּויליש ערגער פון גיטמאנען, דער זעלכער גיטמאן פון די פּוילישע אַלטערטימלעכקייטן?

ער האָט געהאַט רעכט: פון זייער אַ סך יידן, וואָס רעדן שלעכט פּויליש, האָט לייער גיטמאן אויף זיכער גערעדט צום ערגסטן.

די ידיעות וועגן דער משפחה פון די גיטמאנס, זיינען געווען נישט ווייניקער פּינקטלעך, זיי זיינען געווען פאַרבוטן מיט יענער אָפּשטאַמאנג פון גיטמאנען, וועגן וועלכער די ידיעות פון דעם קרעסן-אַריסטאָקראַט זיי טען אויך געווען פּולשטענדיק ריכטיקע. די גיטמאנס האָבן נישט געהערט צו קיין שום פון די ידישע אַלט-ליטווישע משפחות, וואָס זיינען געווען פּין לאַנג פאַרוואַרצלט אין דער ערד ביים גיטמאן דווינג און גיעווייזשע און שטאַרק פאַרבוטענע מיט פּוילישקייט, זייער יחוס האָבן זיי נישט געצויגן פון מיצקעוויטשעס יאַנקל, וועלכער האָט געשפּילט פאַר יאָן הענר ריק האַמבראַוסקין זיין מאַזורעק אויף די ידישע צימבלען. צווישן לייער גיטמאנס אבות האָט אויך נישט פיגורירט יענער ייד, וועלכער האָט „אויף צו-להכעיס די צאָל-באַאַמטע“ אַדורכגעשמוגלט קיין ליטע די קליינע עמי-גראַנטישע יבּיבלעך פון די פּאַריזער אַדער לייפּציקער אויסגאַבעס; נישט דער ייד דער בוכהענדלער פון סיראַקאַמייליס דערציילונגען און נישט מאיר עזאַפּאָויטש פון אַזשעשקאָווען זיינען נישט געווען פון גיטמאנס אַבות. אין זיין אָפּשטאַמונג, ווי אויך אין זיך שלעכטן פּוילישן לשון, האָבן געשטעקט די אומגעשיקט-פאַרבאַרגענע ליידן פונעם סוואַלקער אַנטי-קוואַר.

גיטמאן איז באמת געווען „אזא פשוטער, א פולשטענדיק פשוטער ייד“, ער איז געווען — נישטאָ וואָס צו פאַרלייקענען — אַ געוויינלעכער ליטוואק, פון אַ געוויינלעכער ליטווישער משפחה. אַזעלכע זיינען אין די טויזנטער, אין צענדליקער טויזנטער געקומען ערגעץ פון טיף-רוסלאַנד אין דער צווייטער העלפט פונעם פאַריקן יאָרהונדערט און געבראכט מיט זיך אָמרה אחמיזיקערקייט, מורא, שמוץ, בויה, און עפעס אַ זשאַרגאַן, וואָס איז פאַר קומענס נישט געווען פאַרשטענדלעך, מיט ווערטער ענלעכע צו טאַטערישע און דורכגעדרוינגען מיט דער רוסישער שפּראַך, נישט דער זינגעוודיקער, קלאַנגפולער, פּושקינישער, נאַר עפעס מיט אַן איבערגע-דרייטער, פאַרענדערטער און אויסגעהוילטער פון דעם אַלץ, וואָס אין דער דאָזיקער שפּראַך איז אַזוי קלאַנגפול... עט, וואָס איז דאָ אַ סך צו רעדן, גיטמאן האָט געשטאַמט פון אַ משפחה, וואָס האָט אין דעם לאַנד געוויינט

בלויז איין דור, און זיך דערביבער דאָ נאָך מיט גארנישט איבערגענומען. די גיטמאָנס זיינען געווען פשוטע לייט, וועלכע האָבן זיך קוים אַרויסבאַקור מען פון דער שווערער יידישער נויט, פון דעם נע־ונד, פון הונגער... זיי זיינען געווען ווייט פון רבנישער אויסגעאיידלטיקייט. זיי האָבן גאַרנישט מיטגעבראַכט מיט זיך פון דעם ווייטן רוסלאַנד. פאַר זיי האָט דאָס דאָזיקע לאַנד דאָ מיט זיין פריזישער פוילישקייט און מערבדיקע געווינהייטן, גע-שאַפן נאָך איין פּרעמדקייט אויף די אַנסופיקע וועגן פון זייער וואַנדער. די גיטמאָנס, דאָס זיינען געווען פולשטענדיק ערדישע מענטשן, זיי האָבן נישט בלויז געוויסט די פרייזן פון האַלץ אין איצטיקן מאַמענט, נאָר אויך אין דער צוקונפֿט (און דאָס, ווו און ווען). זיי האָבן געוויסט, וואָס פאַר אַן אינפלוס עס וועט האָבן אויף דעם פרייז דער פאַקט, וואָס אין מאַסטי האָבן אָפגעברענגט די טאַרטאַקן פון די ברידער קאַנאַפאַצקי, וואָס די רע-גירונג האָט פאַרגרעסערט דעם בודזשעט פון די מלוכהשע וועלדער, וואָס אין שפּאַניע איז אַ מלחמה, וואָס מעבל־פאַבריקן אין גלאַזגאָ האָבן פאַר-שטרייקט נאָך באַלפורס דימיסיע. דאָס אַלץ האָט געהאַט אַזאַ אַדער אַן אַנדערן אינפלוס אויף דער סאַמע וויכטיקסטער זאַך פאַר דער דינאַסטיע פון די גיטמאָנס, ד. ה. אויף דעם פרייז פון האַלץ און דאָס אַלץ האָבן זיי גוט געוויסט. אָבער אַ חוץ דעם, האָט זיי גאַרנישט אינטערעסירט קיינ-מאַל גאַרנישט. עס האָט זיי נישט אינטערעסירט דאָס ווייטע פאַלעסטינע און נישט דער נאַענטער „בונד“, עס האָט זיי נישט אינטערעסירט זשאַ-באַטינסקי, הגם ער האָט געהאַט אַ פאַרלעזונג אין גראַדעע — און די פאַ-ליציי און דער זיכערקייט־אָמט וואַלטן אונז געקאָנט נאָגן, ווי ווייט עס האָט זיי נישט אינטערעסירט דער קאַמוניזם, כאַטש אויך דער קאַמוניזם מחמת נויט, האָט דאָך געקאָנט האָבן אַן אינפלוס אויף די פרייזן פון האַלץ. דערפאַר האָבן זיי אָבער געהאַט זייער פיל נאַטורוויסנשאַפטלעכע זייעות וועגן די איינגשאַפטן פון אַלבעס, פון בעראָזעס און אולמעס, זיי האָבן געוויסט, וועלכער מאַטעריאַל איז דער בעסטער אין די אַלבערטי-נער וועלדער, און וועלכער אין די סוויסלאַטשער וועלדער, אַדער וועלכער סאָרט אַלבעס טויג צום בעסטן פאַר די אַעראַפּלאַן־קאָנסטרוקציעס פון ביאַ-לע-פּאָדלאַסק. מיט דעם אלעמען האָבן זיי געלעבט. מחוץ דעם אַלעם, האָבן זיי נישט אַרויסגעשטעקט די נאַט. איבעריקנס, זיינען זיי דאָך געווען אַזוי אַרעם? דער פאַטער פון די גיטמאָנס, איז וואַרשיינלעך פאַרמאַרעט געוואָרן פון הונגער אין דער וואַלד־האַרעוואַניע. די זין, וועלכע האָבן זיך שוין אַפילו דערשלאָגן צו אַ געוויסער פאַרמעגלעכקייט, האָבן אָבער נאָך אַלץ שווער געאַטעמט מיט דער נויט פון די פריערדיקע דורות.

פון דער דאזיקער גענעראציע איז אפשר ליחער גיטמאן שוין
 אוועק, אבער ער האט דאך צו איר נאך געהערט. זיין שפראך איז געווען
 אזא שרעקלעכע, אזוי פארשימלט, אזוי פאָרעמלאַז און אויסטערליש, אז
 צייטבווירט איז שווער געווען צו גלויבן, אז מיט דער דאזיקער שפראך
 קאָן מען ריידן וועגן באַראַק און וועגן פאלימפּעסטינג*.) וועגן מעזערס
 קאָרעצקער פאָרצעלייען און וועגן די סעלימאנעווער געוועבן.
 און ליחער גיטמאן האָט האָך מיט דער דאזיקער שפראך גערעדט
 וועגן דעם אלעם, ער האָט גערעדט ווי אן אוניווערסיטעט-פראָפעסאָר,
 ער האָט גערעדט מיט וויסן, מיט ליבע, גישוּן בלויז מיט ליבע; מיט
 ברען. „ער טרייסלסט זיך אינגאנצן, ווען ער רעדט וועגן דעם“ — האָט
 עמעץ באַמערקט, און דאָס איז געווען אמת. דעם ברען, וואָס זיינע איי-
 גענע האָבן געהאט צו ספּעקולאציע, האָט ער איבערגעטראָגן אויף
 דעם, ווי אזוי איז ער דערצו דערגאנגען? דאָס איז פאר מיר פאר-
 בליבן א רעטעניש.

צי האָט ער זיך דערביי אַרויפגעאַרבעט? עס איז שווער צו זאָגן.
 ער האָט געלעבט ווי אַ קובצן, אָבער דאָס באַדייט נאָך גאַרנישט. ער האָט
 געקאָנט פאַרבאַרגן, אמת, אַז ער האָט פאַרמאָגט זייער ווערטפולע חפצים.
 ס'איז געווען אַ השד, אז ער פאַרמאָגט געהיים נאָך ווערטפולערע. אָבער
 פאַרקויפט האָט ער אַליין ווייניק, פאַרהעלטנישמעסיק ווייניק און דאָס
 אַז שום ספּק די ווייניקער ווערטפולע חפצים. לויט מיר, האָט ער געמוזט
 דורכמאַכן עטלעכע מאַל האָס, וואָס די אַנטיקוואַרן פלעגן דעמלט אַנרופּן
 „אַ גוטער קוש“, דאָס הייסט קויפּן עפעס ביליק און פאַרקויפּן מיט
 אַ צוועלפּפאַכיקן ריווח, און אַלץ, וואָס ער האָט דערביי פאַרדינט, האָט ער
 שפּעטער פאַרווענדעט אויף נייע אומפּראָדוקטיווע קניות. די ברידער, וועל-
 כע האָבן אים פון אַנהויב געהאַלטן פאַר אַ משפּחה-משוגענעם, האָבן ביס-
 לעכווייז געענדערט זייער מינונג. זיי האָבן זיך שוין אַליין אביסל אַרויפ-
 געאַרבעט, קיין געלט האָט אויף זיי מער נישט געווירקט אזוי איבערראַשנדיק,
 צו קולטור זיינען זיי נאָך נישט דערגאַנגען. אָבער איר עקזיסטענץ האָבן
 זיי ביסלעכווייז אַנגעהויבן אָפּצופּילן, ווי די עקזיסטענץ פון עפעס אַ וועלט,
 וואָס איר פאַרכישוטער קרייז עפנט זיך פאַר די מענטשלעכע אויגן,
 ווען זיי האָבן זיך שוין אַנגעזעטיקט מיט געלט. ליחער איז געווען דער
 ערשטער פּאַרפאַסטן, וואָס די משפּחה האָט אַרויסגערוקט אין דער דאָ-
 זיקער וועלט. פאַר דער משפּחה איז גויטיק געווען אַזאַ מין ליחער. ס'איז

* אַלטע כתב-ידן אויף פאַרמעט.

עפעס דערנאנגען צו זייער געהער, און מען שעצט אים און אז עס קענען אים בארימטקייטן, פון עפעס א פרעמדער וועלט. דאָס איז געווען גוט. אַ חוץ דעם, איז ער געווען נישט קיין חתונה-געהאַטער און דאָס אַלץ, וואָס ער האָט אָנגעזאַמלט, וועט דאָך ווען עס איז, איבערגיין צו זייערע קינדער; דאָס איז נישט, וואָס אַן אמת, קיין האַלץ, נישט קיין וואַלד, אָבער עפעס איז עס דאָך פאַרט.

און דאָס אַלץ איז פאַרט עפעס, אין דעם האָב איד זיך איבערציגט מיט מיינע אייגענע אויגן אין סעפטעמבער פון קימענדיקן יאָר. איך האָב דעמלט פאַרבראַכט צוויי וואָכן נעבן די אויגוסט-אָווער אָווערעס. עס איז געווען אַזוי וואַרעם, און די טונקעלע וואָנט פונעם וואַלד, האָט זיך גע-שפילט אין דער שטילער אָווערע. דאָס ווייסע זאַמד האָט אַדורכגעלויכטן די גרינע וואַסערן, און די ווייסע שאַרפן פון די זעגלען האָבן געשניטן די העלקייט. די פישער-נעצן האָבן זיך געטרונקט ביי אונזערע פענצטער, אין פון די שיפלעך האָט זיך געשפירט מיט דזשעגעכץ און פיש. (מיט רעכט האָט דער קאַפיטאַן קירקאַר אַזוי ליב געהאַט די דאָזיקע קאַנטן). אויף צוריקוועגס האָב איך זיך פאַרהאַלטן אין סוואַלק: ליינער איז געווען אין שטוב. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז דאָס, וואָס איך האָב אַמאָל געזען דורכן פענצטער פון זיין פאַרמאַכטן געוועלב, איז געווען בלויז אַ מיין פאַדער-צימער, וואָס איז איינגעאַרדנט געוואָרן, ווי אויף אַפצושוטיסן מענטשן. אָבער באלד הינטער דעם צימער איז געווען אַ צווייטער, שוין אַ בעסער רער. פון דעם צווייטן האָבן געפירט שמאַלע טרעפּ אויף אַ גאַרן, און דאָרט איז שוין געווען אַלץ. עס זיינען געווען ביכער און מעבל, געוועבן און פאַרצעלייען, בילדער און שטיכן. עס זיינען געווען שווערדיץ פון די סאַמע באַשיידנסטע, וואָס זיינען מסתמא געטראָגן געוואָרן אויף שנירלידיקע פאַסן, ביז די סאַמע אויסגעצירטסטע אין שידלען פון יאשטשער-פעל, די הענט-לעך באַשיטע מיט גרינלעכן טורקוס און מיט גאַלדענע אויפשריפטן אויפן שמאַל. איינע, געדענק איך, האָט אַמאָל געהערט צו ווישניאַויעדזקין (נישט צו יאַרעמין, נאָר צו זיין ברודערזון, דעם ליטווישן העלמאַן פרינץ דימיטרי). אויף אַ פאַכל זיינען געלעגן עפעס פראַוואַסלאַוונע האַמוליעס*, געדרוקטע מיט צעריליצע-שריפט*) אין אַסטראַ, ווען מאַסקווע האָט נאָך נישט געהאַט קיין דרוקערייען. עס זיינען געווען ביכער און זעלטענע דרוק-זאַכן פון די קאַצערישע דרוקערייען אין סלוצק. עס זיינען געווען אלטע פוילישע

(* קאַמענטאַרן צו דער ביבל.

(* אַזא אַלטע סלאַוויאַנישע שריפט.

גלעזער פון דער טיזענהויזער האַראָדניצע מיט ראדזיווילער טרומיטן און מיט דעם מאָנאָגראַם פון „פּאַניע קאַכאַנקו“. עס איז געווען אַ פּראָגנאָזיז-שער אלבום, איינגעבוטן אין באַגילדעטן לעדער, מיט מיניאַטור-אַרטיקע מאַפעס: לויט דעם אויפּשריפט, וואָס האָט זיך געפּונען פון איבערווייניק, איז דאָס געווען אַ מוּתנה פון וואַרשע פאַר באַפּאַלעאַנען בעת ער איז אין יוני פון 1812 אַרויס פון דער דאָזיקער שטאָט אויפן וועג צו דער בערעזינע...

און ענדלעך איז געווען אַ זייגער, אַך אַמת, אַ זייגער!

דער זייגער איז געווען אַ הויכער, אין דער פּאָרנעם פון אַ שענקל, ענדלעך צו די ענגלישע אַדער דייטשע. אַזאַ, וואָס שטייט געוויינלעך אין אַ ווינקל פון סאַלאָן. ער איז בלויז געווען אויסטערליש געפּאָרעט אויף אַן אַפּגע-בליאַקירטן גרין; אין טירל האָט ער געהאַט עפעס אַ געמעל, וואָס האָט פּאַר-געשמועלט אַ בילד פון עפעס אַ טריומפּירנדיקער שליאַכטע. עס איז גע-ווען שטאַרק אין סטיל פון באַטשיאַרעלי.*

— גיט אַ קוק אויף דעם אויפּשריפט, — האָט גיטמאַן געזאָגט,

איך האָב איבערגעלייענט:

„קאַראַל טאַפּאַלסקי, וואַלטשין“. דאָס וואַלטשין פון די טשאַרטאַריסקיס, וואַלטשין — דאָס געבוירן-אַרט פון סטאַניסלאָוו-אויגוסט. (דאָרט האָט מען אים וואַקע אין מיטן נאַכט באַערדיקט).

— גיט אַ קוק אויף דעם אויפּשריפט, — האָט גיטמאַן געזאָגט.

איך בין ארויף אויף די טרעפּלעך און כּהאַב אַ קוק געטאָן אויף דעם געווערק. אויפן שטאַל איז געווען אַ צווייטע אויפּשריפט: „סט. פעטער-בורג“ און אַ דאַטע: 1797. גיטמאַן האָט מיר געמוזט דערקלערן, אז נאָכן פאלן פון די טשאַרטאַריסקיס איז טאַפּאַלסקי אוועקגעפּאַרן פון וואַלטשין צו דער געווע, און דאָרט האָט ער נאָך געמאַכט פאַר דעם ארויסגעטריבע-נעם קעניג דעם דאָזיקן זייגער. די מאַלעריי אויפן האַלץ האָט געשטאַמט פון וואַרשע: די דאָזיקע טריומפּירנדיקע און פּאַלאַנעז-טאַנצנדיקע שליאַכ-טע.

— און די מוזיק, איר זיילט הערן מוזיק? — האָט גיטמאַן געזאָגט

און געעפנט דאָס אייבערשטע טירל. ער האָט דאָרט עפעס אַ ריר געטאָן, עפעס אַ צי געטאָן, און באַלד האָבן זיך אָפּגערופּן דעליקאַטע טענער, ווי קלעפּ פון מיקראָסקאָפּישע העמערלעך. פון אַנהויב קענענע צולעכע, אומ-דרייטע, באַזונדערע, ווי זיי וואַלטן געוואַרט איינע אויף די אנדערע, שפּע-טער האָבן זיי זיך מיטאַמאַל צוזאַמענגעגאַסן. אַ טיראַליער פון טענער. זיי

(* דער מאַלער אין הויף פון סטאַניסלאָוו אויגוסט.

דער זיי האָבן זיך נאָך צוזאמענגעגאַסן אין אַ מעלאָדיע, האָט דער אלטער
גיטמאַן מיט זיין שלעכטער ליטווישער שפראַך אָנגעהויבן אונטערזינגען:

א גרוס דיר, מאַיקער קאַיאָר,
באָלויכט אונדזער פּויליש הימלאַנד,
מיר ווילן זיך באַערן מיט ליד
ביי הויליאַנקעס און ביי ווין.
א גרוס דיר, מאַי, דריטער מאַי,
ביי די פּאַליאַקן איז אַ גן־עדן...

— איר זעט, וואָס דער קעניג האָט זיך געהייסן מאַלן, ווען ער האָט
פארענדיקט זיין לעבן אין פעטערבורג. איר זעט, איר זעט: און אזא קע-
ניג ווילן זיי אַזאַ נישט קוּבּער זיין ווי אַ קעניג — ווי אַ זונט — ווי
א בעטלער — אין מיטן נאַכט — זיי — איר מיינט, אז זיי זיינען בעסער,
דאָס ווילן זיי אים אווי קוּבּער זיין דערפאַר, וואָס קולטור, אויפקלערונג, וואָס
פון דער פינצטערניש, טפּו, טפּו! — האָט ער געשטאַמלט פון כּעס. און
קיינמאַל וועל איך נישט פּאַרזעסן דאָס בילד אין דער טונקל פונעם סו-
וואַלקער אַנטיקוואַריום, צווישן גאַנסקער קרעדענסן, פּוילישע פּאַרצע-
לייען און שווערדן, מיט יענעם ייד, וועלכער האָט זיך געוואָרפן פון אויפ-
רעגונג צוליב דער קעניגלעכער דערנידעריקונג און מיט יענעם שטילן
אַבער דייטלעכן טאָן פון פּאַלאַנען, וואָס ציטערט פון אלטקייט, און פונעם
ליד וועגן דריטן מאַי...

* * *

ווי דער רייסן זיך איבער מיינע זכרונות וועגן ליטוערגיטמאַנען, און
זייער מאַטיוו וועט אויפקומען וואַרשיינליך ערשט אין אַ החדש ארום, אין
אפשר אין צוויי. מיר האָבן זיך באַזעצט סטאַביל אין וואַרשע, און כּיבין
געקומען שפעט אויף מיטאַג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז גיטמאַן איז
דאָ. עסן האָט ער נישט געוואָלט, ער איז נישט הונגעריק; טייז — יאָ.
טשאַי וועט ער טרינקען. האָבן מיר אלע געטרונקען „טשאַי“. איך האָב
געפרעגט גיטמאַנען וועגן וואַרשע, וועגן די איינדרוקן מסחרים? — יאָ.
נישט קיין שלעכטע, ער האָט טאַקע געבראַכט צו אבע גוטנייערן זעקס
פּעטערבורגער גאַרזנערן, נישט פון די סאַמע עלטסטע ניין. אָבער דאָך
פון די פּרינקאַטערנישע. («איר ווייסט: גאַרזנערן; אלטע רוסישע פּאַר-
צעליי» — האָט ער פּאַרזיכערט). יאָ, ער האָט פאַר דעם גוט באַקומען; איר
פאַרשטייט דאָך אליין — גאַרזנערן. נו, און פאַר דער פּראַציזישער אַמ-
באַסאַדע אזא קליינע בירקע, טע, טע, וויפל שופּלאַדן און באַהעלטענישן.

די ארבעט זאל זיין א פרייסישע. מען האט אָבער געזען, אז דאָס אלץ אינ-
בערעסירט אים נישט שטאַרק, און בעת די פרוי איז אַרויסגעגאַנגען מאַכן
נאָך טייל האָט ער מיט א האלבן זאך, צובייגנדיק זיך צו מיר, מיטאמאָל
געזאָגט: — איר ווייסט, וווּ איך בין איצט געווען? וווּ איך בין טאקע
איצט געווען? פון וואנען איך בין אהער געקומען? איך זעל איך זאָגן: אין
מוזיק איך בין געווען אין נאַציאָנאַלן, אין נאַציאָנאַלן מוזיק.

מיר האָבן געוווינט אויף דער סאַסקע קעמפּע, און גיטמאַן, וועלכער
איז אין סוואַלק נישט געוווינט געווען צו קיין טראַמױיען, איז זיך גע-
גאַנגען פון דער יעראָזאַלימער אַלייע צופוס. אין אַ געוויסן מאָמענט האָט
אים פאַראינטערעסירט אַ גרויסער, ווייסער יבין פון משונהדיקן אויס-
זען, וואָס איז געשטאַנען אויף דער רעכטער זייט. — איך טראכט זיך אַ
באַק-הויז, אָדער עפעס אַ קאַואַרמע, נו, און דאָס איז נישט קיין באַנק
הויז און נישט קיין קאַואַרמע: אַ מוזיק. אַ נייער מוזיק.

— דער מוזיק, דער נאַציאָנאַלער מוזיק.

— אַ דער נאַציאָנאַלער מוזיק, אַ ווייניגס דאַנק.

עס האָט זיך, וואָס אַן אַמט, אַרויסגעוויזן, אז די עקזיסטענץ פון אַזעל-
כע אינסטיטוציעס, ווי אויך זייערע אויפגאַבן, זיינען באַקאַנט געווען
גיטמאַנען, אָבער ער איז נאָך אין זיין לעבן נישט געווען אין קיין שום מו-
זיק, ער איז אַריין נישט זייער זיכער, צי מען וועט אים אַריינלאָזן. מע האָט
אים אַריינגעלאָזט, דערריבער איז גיטמאַן, אַנשטאַט צו קומען צו אונדז אינ-
דערפרי, געקומען שפּעט, מיטאַנצייט. ער איז געקומען אויסערגעוויינלעך
אויפגערודערט, בעת ער האָט דערציילט, האָט ער נאָך אינגאַנצן געפלאַמט,
ער האָט דערציילט צעצויגן, מיט איינצלהייטן, ווי ער וואָלט אַרויסגעוואָרפן
פון זיך די איינדרוקן, וואָס האָבן אויף אים געדריקט, ווי ער וואָלט זיך
וועגן זיי אומבאַדינגט געמוזט מיט עמעצן טיילן. ער האָט דערציילט מיט
זיין אומבאַהאַלפּענער שפּראַך, אָבער דאָס, וואָס ער האָט געזאָגט, איז אב-
סאָלוט נישט געווען אומבאַהאַלפּן, זיינע מינוטגען, באַזונדערס וועגן מאַ-
לעריי, זיינען געווען טרעפּלעכע, ריכטיקע, זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט
מיט עכטער קענטעניש, מיט אַזאַ וועלכע עס באַוויזן געבוירענע אַנטיק-
וואַרן אויף צו להכעיס די אויסגעלערנטע קונסט-היסטאָריקער. ענדלעך
האַט ער זיך אויסגערעדט, און ער האָט זיך באַראַיקט, ווי אַ שווינדזיק-
טיקער נאָך אַ לאַנגן הוסט-אַטאַק. עפעס איז אין אים אָבער נאָך פאַר-
בליבן, ווייל ער האָט באלד געפרעגט:

— זינט אַזוי גוט, און ווער איז דאָס געווען? — דאַנקאַר יאָן פאַפּלאָר

סקי?

גאנץ צופעליק האָב איך געוואָסט, ווער עס איז געווען דאָקטער יאָן פּאַפּלאָוסקי: איך האָב זייער גוט געקענט זיין זון. איך האָב אויך געוואָסט באַרוואַקסן דער זעלבער איז פון נאַציאָנאַלן מוזיי אַריבער אויפן דאָקטער פּאַפּלאָוסקי. איך האָב גיטמאָנען דערקלערט דעם גאַנצן ענין זייער קורץ. דער דאָקטער פּאַפּלאָוסקי איז געווען איינעם לעצטן פּערטל יאָרהונדערט הונדערט פארן יאָר 1914, און אפשר עפעס מער, ווי א פּערטל יאָרהונדערט -- איינער פון די צומערסטן באַקאַנטע דאָקטוירים אין מאַסקווע. ער האָט געהערט צו דער גענוג גרויסער צאָל פּאַליאַקו, וועלכע זיינען פאר דער הערשאַפט פון די לעצטע צוויי צאָרן פּרימיליק אוועק אויף אַרבעט קיין רוסלאַנד און דערטן אַנגעהאַמלט א באַדייטנדיק פאַרמעגן. דער דאָקטער פּאַפּלאָוסקי איז דאָרט אין זיין צייט געווען איינער פון די צומערסטן גע- שעצטע דאָקטוירים. ער האָט געהיילט די גרויספירשטן, די ווייבער פון די גרויספירשטן און די געליבטע פון די גרויספירשטן, ער האָט געהיילט די קאַנטיאַקדינאַסטיע פון די שוויטצאָוס און דעם ישטאַל-קעניג פּוטיליאַוו, ער האָט געהיילט די גרויסע צוקער-פאַבריקאַנטן און מאַגנאַטן, פּיש-סוואַרם און פאַרלייגער פון די גאַלד-שווענקער זיינען אויף דער לענע, די פּאַקאַראָו-סקיס, שערעמיעטעווס, ער האָט געהיילט שווינדזיכטיקע רעוואָלוציאָנע-רינס און סטודענטן, נאָך וועלכע עס זיינען נאַכגעגאַנגען דער סאַציאַליזם, נויט און פּאַליציי, ווייניק מענטשן געדענקען מאַסקווע פון זינע צייטן. אָבער ווער עס געדענקט זי, דער געדענקט אויך דעם סילוועט פונעם פּוטי-לישן דאָקטער. יאן פּאַפּלאָוסקי האָט געהאַט איין שוואַכקייט אין זיין לעבן: ער האָט געזאַמלט קונסט-ווערק. הויפטזעכלעך מאַלעריי און דאָס דער עיקר פון דער פּריער איטאַליענישער פּלעמישער קונסט. יאָר-יערלעך האָט ער פאַרבראַכט עטלעכע וואַכן אין אויסלאַנד, ער האָט אַנגעהאַלטן א שטענדיקע פאַרבינדונג מיט אַנטיקוואַרן און הענדלער פון קונסט-ווערק, ער האָט אַפּגענומען טעלעגראַפישע מעלדונגען וועגן דעם, וווּ מען קאַן באַקומען א פּוסען, ווער עס וויל פּטור ווערן פון זיין וועראַטשיא און וואָס פאַרא בושעס האָט זיך באוויזן אין פאַרקויף. דאָס גרויסע הויז אויף סאַ-האַווע איז מיט דער צייט ענלעך געוואָרן צו א מוזיי. אין 1917 יאָר האָט די רעוואָלוציע געשווייט דעם אלטן דאָקטער. מע האָט אים דערלויבט ארויסצופירן אלע אוצרות, און שפעטער האָט די מערהייט פון זיי זיך גע- פונען איינעם נאַציאָנאַלן מוזיי, אין די זאַלן: „אויפן נאַמען פון דאָקטער יאן פּאַפּלאָוסקי.“ אזא איז די געשיכטע פון איינער פון די שענסטע, צומ- מערסטן אייראָפּעיִשע טיילן פון גרויסן מוזיי.

גיטמאַן האָט געשאַקלט מיטן קאַפּ פון פאַרווונדערונג:

— טע, טע, טע, אזעלכע אוצרות האָט ער צוזאמענגענומען. איין מענטש אין משך פון איין לעבן. און דאָס נישט קיין כראביע, נישט קיין פירשט. אָט אזוי זיך עפעס א צופעליקער דאָקטער.

— א דאָקטער.

— און א טאָרול האָט מען אים געמאכט: „פון דאָקטאָר יאָן פּאַפלאָר-סקיס מתנה“. זיין פאמיליע-נאָמען האָט מען געגעבן. אז אזוי און אזוי. גע-שענקט: דאָקטער פּאַפלאָווסקי. ווע, טע, טע, און דאָס וועט שוין אזוי בלייבן, אמת? ווי לאנג ס'וועט זיין דער מוזיי.

— ווי לאנג ס'וועט זיין דער מוזיי.

— ווי לאָנג ס'וועט זיין דער מוזיי. טע, טע, טע, אַ טאָרול האָט מען אים געמאכט. נישט קיין שום כראביע, נישט קיין גובערנאָטאָר, נישט קיין מאַרשאַל. ווען ער וואָלט כאָטש זיין אן עפיסקאָפּ. א דאָקטער. א טאָרול האָט מען אים געמאכט. וואָס איז דאָס פאַר א פאמיליע, פּאַפלאָווסקי? איך זאָג נישט, אז ניין, אָבער אַ טאָרול אין מוזיי צו מאַכן? זיי האָבן געמאכט, נו, זיכער, א דאָקטער. א גרויסער דאָקטער. אין מאַסקווע. מאַסקווע זא גרוי-סע שטאָט. ער האָט געזאָגט, אז ער איז פון מאַסקווע, אזוי און אזוי, האָבן זיי געמאכט. אפשר האָט ער באַצאָלט...

כ'האָב געהויבן מיט די אקסל:

— וואָס טראַכט איר זיך, הער גיטמאַן: באַצאָלט, מאַסקווע. ער האָט געגעבן בילדער, דאָס איז דער עיקר. קונסט-ווערק, איר האָט אליין געזען וואָסערע בילדער האָט ער געגעבן. דאָס איז א פשוטער ענין. ער האָט גע-קאָנט זיין פון מאַסקווע און נישט פון מאַסקווע, אפילו פון וואַלקאַוויסק האָט ער געקאָנט זיין. ער האָט געקאָנט זיין פון קאטשע דאָלע און פאַר-קויפן הערינג. ווען ער וואָלט געגעבן אזעלכע בילדער, וואָלטן זיי אים גע-מאכט. ער וואָלט געקאָנט זיין...

— פאַר קיין ייד וואָלטן זיי נישט געמאכט.

— הער גיטמאַן, איר רעדט באמת!... נאָר איר ווייסט נישט. מיט דעם נאַציאָנאַלן מוזיי פירט נאָך נישט אָן די „פאלאנגע“. איר האָט געזען — עס זיינען פאַראַן מתנות פון קראָנענבערג, פון די וואוועלבערגס, בער-סאָנס, ראַטוואַנדס...

— אי... אי... בערסאָנס, בערסאָנס. וואָס זיינען דאָס פאַרא יידן; דאָס זיינען שוין אזעלכע יידן, אז זיי האָבן געיעג-שטאַלן... זיי האָבן שוין פון לאנג פאַרגעסן, ווען זיי האָבן הערינג געגעסן...

— אוי, פאַניע ליינער! וואָס קאָן איך איך זאָגן? איך זאָג איך אזוי, ווי עס איז. איר קאָנט גיין אין מוזיי נאָכפּרעגן. איר וועט זיך איבער-צייגן,

שענקט אויך אייערע סלוצקער פאסן דעם מזויי, אָדער די שווערד פון
ווישנבאָוועדזקין.. האָט נישט קיין מורא זיי וועלן בעמען, מע וועט נאָך
אין די צייטונגען שרייבן, און זיי וועלן אויפהענגען א טאָול מיטן נאָמען
לייזער גיטמאן...

— סיעריאָזע, רעדט איר דאָס?

— פרווט.

— אָבער א זאל, א זאל וואָלטן זיי שוין נישט געגעבן?

— וואָס פארא זאל ווידער?

— א זאל, א פולשטענדיק באוהדערן זאל, ווי יענעם דאָקטער פון

מאָסקווע.

עס האָט מיר אויסגעפעלט געדולד:

— איר גלויבט נישט? באלד וועלן מיר זיך דערוויסן!

און כּהאָב אויפגעהויבן דאָס טעלעפאָן-טרייבל.

דער אלטער פריינט פון מייע קרובים, דער הער בראָקל, איינער פון
די קאָנסערוואַטאָרן פון די מלוכהשע זאמלונגען, איז צום גליק געווען אין
דערהיים, און ער האָט מיר גערן מיטגעטיילט יעטוועדער אינפאָרמאציע.
דער ענין איז פארשטענדלעך געווען זייער א פשוטער. (איך האָב צו אים
שפעטער אָנגעקלונגען נאָך אמאָל, דערקלערנדיק, פארוואָס איך האָב אזוי
פאָרסירט מייע נארישע פראַגן) דער טעלעפאָן האָט גיטמאנען ענדגילטיק
איבערצייגט. איך האָב געפירט דאָס געשפרעך אויף אזא אופן, אז ער
זאָל זיך קאָנען אָנשטויסן די ענטפערס, וועלכע זיינען געקומען פון יענער
זייט טרייבל. דאָס איז אָבער געווען איבעריק, דער מאַגישער שוואַרצער
אפאראט מיט זיין געהיימנישפולן קלאנג, מיט זיינע ציפערן, וואָס ווערן
אָנגעדרייט לויט דער ריי, מיט דער שוואַרצער מושלע פונעם טרייבל,
פון וועלכן עס פילט זיך ארויס די אָנוועזנהייט פון עמעצן און אומגעזעע-
נעם — דאָס אליץ האָט געווירקט דערשיטערנדיק אויף דעם סוואַלקער
אַנטיקוואַר, ווידער, וואַרשע איז וואַרשע, ציוויליזאציע.

אויזעקליגנדיק דאָס טרייבל האָב איך געזאָגט:

— איר זעט שוין, מאַרש נאָך אייערע זאמלונגען, איר באקומט א זאל.

א זאל אויפן נאָמען פון לייזער גיטמאן, הונדערט פראָצענט, איין-פעסט.
וואָס איז אייך... וואָס איז אייך געשען?

גיטמאן האָט זיך אויפגעשטעלט, זיין אייגענבויגענער קאָפּ, וועלכער
איז געווען פאָרקוועטשט אין די אקסלען, האָט זיך פלוצלינג אויסגעגלייכט
מיט דער באוועגונג פון נערוועזן שטאַליץ, וועלכן יידן פארמאָגן צייטנוויי,

און וועלכער שטאמט אפשר פון דורות-לאנגע איבערלעבונגען אין געבוי-געבער אונטערטעניקייט. גיטמאנס אויגן האָבן זיך וועלעלינג צעצוהנדן און צעפוינטלט. זיי האָבן זיך אומגעריכט אָנגעפילט מיט טרערן.

— אזוי איז! אזוי וועט זיין! עס וועט זיין א זאל אויפן נאָמען פון גיטמאנען! א זאל אויפן נאָמען פון לייזער גיטמאן! א זאל אויפן נאָמען פון לייזער גיטמאן פון סוואלק! איר ווייסט נאָך נישט, וואָס איך פארמאָג! איר האָט נישט געזען אלץ, וואָס ביי מיר איז פאראן! איר ווייסט נישט, וואָס ביי מיר קאָן זיין, וואָס ביי מיר וועט זיין! יא. עס וועט זיין א זאל פון פויר-לישע אלטערטימלעכקייטן, א זאל אויפן נאָמען פון לייזער גיטמאן פון סוואלק!

ערשט דעמלט האָב איך פארשטאנען, פארוואָס עס האָט אים אזוי פארפאָלגט יענער דאָקטווער יאן פאָפלאווסקי.

* * *

א קנאפ יאָר שפעטער איז אויסגעבראָכן די וועלט-מלחמה, און נאָכ-דעם איז געשען דאָס אלץ, און פון קיין שום אָרט פון מערב איז נישט גע-ווען וויניקער ידיעות, ווי פון יענער וואלדיקער געגנט נעבן די פאר-שלאָפענע אויגוסטאָווער אָנערעס. קיינמאָל האָט קיין שום קאָמוניקאָט נישט דערמאָנט דעם נאָמען „סוואלק“, און ס'האָט קיינמאָל קיין שום עמיסאָר נישט באזוכט יענע געגנט. שפעטער בין איך געווען אין ענגלאַנד, און נאָכ-דעם איז אויסגעבראָכן די צווייטע מלחמה אויפן מזרח, וועלכע האָט גע-וועקט האָפענונגען. די ערד האָט געציטערט פון דעם נייעם דייטשן רויב-מארש. שפעטער האָב איך זיך געפונען אין רוסלאַנד, און צייטנווייז זיינען דערגאנגען ידיעות וועגן די געגנטן ארום סוואלק, אָבער זייער קאָרגע. שפעטער בין איך א קראַנקער אויף טיפּוס ארויסגעפאָרן קיין פערסיע. עס איז געווען זומער 1942, אן אויסערגעוויינלעך בלאַס-סלויזער הימל, א העלע געלקייט פון פעלדזן, א געדויער פון איראנער טאָסן און פול, פול מיט פּאָליאָקן און פוילישער נויט, וועלכע איז אָפגעגאנגען מיט מענטש-לעכן אייטער. ס'האָט אויסגעזעהן, ווי עפעס אויף יענער וועלט, ווו פלוצ-לינג דערקענט מען צווישן דעם המון מענטשן, וועלכע מע האָט שוין לאַנג געהאלטן פאר געשטאָרבן.

עס איז געקומען צו פאָרן דער פראַפעסאָר קאָט, און ער האָט זיך איינ-געאָרדנט אין א קליין פאלאצל, אין וועלכן עס האָט זיך געפונען די פויר-לישע געזאנדשאפט, ביים הויף פונם איראנער שאַך. דאָס הויז איז כסדר

געווען באלאגערט פון פליטים, וועלכע האָבן זיך געריסן צו דער פּאָן פון דער פּוילישער רעפּובליק.

אינדערפרי האָט מען מיך באַגריסט מיט אַ נייעס:

— מע האָט זיך שוין וועגן אייך נאָכגעפרעגט. אַרום אַכט אַ זייגער איז געקומען עפעס אַ ייד, וועלכער — פאַרשטייט זיך — האָט געוואָלט גלייך צום „פּראָפעסאָר“. דער שוויצער האָט אים געזאָגט: „צום הער אמבאַסאַדאָר“. און ער האָט: נו, זאָל זיין צום הער אמבאַסאַדאָר.“ אָט האָט איר דעמאָקראַטיע! און וועגן אייך האָט ער אויך געפרעגט...

— ווי זשע הייסט ער?

— ווי ער הייסט? מיכאל, ווי הייסט דער ייד? זאָל מיכאל זיך דער-

וויסן. גומאַן? גיטמאַן?

— גיטמאַן!!!

גיטמאַן איז איצט געווען נישט בלויז לייער גיטמאַן. אַ גאַנצע וועלט מיט זכרונות איז אַרומגעוואַקסן די דאָזיקע קרענקלעכע, איינגעהויקער-טע און שמוציקע געשטאַלט, דאָס איז געווען אַ גאַנצע וועלט פון מענטשן, וואָס לעבן שוין נישט. אָדער זיינען פּונאַנדערגעשפּרייט, פון געגנטן, וועלכע מען וועט שוין נישט זען מער, פון הימער, שטעט, דערפער, פון וועלכע ס'איז קיין שפור נישט געבליבן, פון צייטן, וועלכע זיינען דורך די טאַנקען-רעדער פון דער געשיכטע צעטרעטן געוואָרן אויף די וועגן פון דער עפּאָכע. גיטמאַן! גיטמאַן! ווירקלעך, אונטער די קאַלומנעס פּונם הויז האָט זיך געוואַרעמט אויף דער יולי-וון לייער גיטמאַן, אַ גרוי-געוואַרענער און אויסגעטרוקנטער, זשמורענדיק די אויגן צוליב דער זון, אָדער מחמת דעם אלץ, וואָס ער האָט אדורכגעלעבט. לייער גיטמאַן.

— לעבט איר, הייסט עס, פאַניע לייער! ווי אזוי האָט איר זיך אהער

באַקומען! לייער האָט געהויבן מיט די אַקסלען:

— ווי אזוי האָב איך זיך געדאַרפט אהער באַקומען? גאַנץ געווייני-לעך. גלייך ווי אלע פּאָליאַקן. ער איז געווען געעלטערט פון דער מלחמה, פּונם אַנטלויפן, פון דער צייט, פון הונגער און פון וועג. אין קורצע זאַצן האָט ער דערציילט זיינע איבערלעבונגען — ווירקלעך אזעלכע ווי ביי אלע אַנדערע. ער האָט געוויסט, אז איך געפין זיך אין קויבישעוו, ער האָט אויך געוויסט, אז דער „פּראָפעסאָר“ איז דאָ, און ער האָט זיך אפילו גע-קליבן אַנצושרייבן און קומען, נאָר שפעטער איז געווען אַן „עישעלאָן“ קיין טאַשקענט, אַלמאַיאַטא און סאַמאַרקאַנד, איז ער געפאַרן, ווייל ער האָט געוויסט, אז דאָרט אין סאַמאַרקאַנד, אָדער אין טאַשקענט וועלן זיין דיוואַנען. ווי די אין אַמאַליקן פּוילן. אין זיבעצנטן יאָרהונדערט.

— וואָס אזעלכעס?

— פון זיבעצנטן יאָרהונדערט. פון שפעטן זיבעצנטן, איר ווייכט די פון שפעטן זיבעצנטן זימען ודי בעסטע...

כ׳האַב געשאַקלט מיטן קאַפּ:

— הער גיטמאן! איר זייט א גרויס, אלט קינד, די וועלט גייט אונ-

טער, און איר זוכט דיוואנען!

— וואָס איז, וואָס? — האָט זיך גיטמאן אויפגעבראכט — טאשקענט!

סאמארקאנד! — צי מיינט איר, אז איך האָב געמיינט, אז כוועל ווען עס איז האָבן אזא אויסטערלישע געלעגנהייט? אזא אויסטערלישע געלעגנ-
הייט — האָט ער איבערגעזען, ווי ער וואָלט זיך אנטציקן מיט דעם דאָזיקן וואָרט. די מלחמה האָט אבסאָלוט נישט געווירקט אויף דער פאר-
בעסערונג פון גיטמאנס פּויליש רעדן. ער האָט מיר גענוי דערציילט, וואָס פארא „קאוויאַרן“ ער האָט צוזאמענגענומען און ווי ער איז שפעטער אין יונג-וילא קראַנק געווען אויף אַ פּלעקטיפּוס און ווי ער האָט זיך שיר נישט „ארויסגענדיקט“. אָבער די „קאוויאַרן“ האָט ער געבראכט מיט זיך. איי זיינען דאָס „קאוויאַרן!“ און ער האָט אויך אלטע פּוילישע ביכער. פון איין בוך וועט דער „פּראָפעסאָר“ זיין באַזונדערס צופרידן, ווייניק צו זאָגן — צופרידן. ער וועט פון דער הויט ארויספרינגען, אז איר וועט אים זאָגן. זאָגט אים נאָר איין וואָרט: טשעכאַוויטש. מאַרטשין טשעכאַ-
וויטש פון לאָסק. פון דער קישקאַווער דרוקעריי. כע, ער וועט נישט שפרונגען? זאָגט אים בלויז: טשעכאַוויטש. דאָס איינע: טשעכאַוויטש.

— הער פּראָפעסאָר! גיטמאן איז דאָ, און ער האָט פאר איך זיפּעס

א בוך, טשעכאַוויטש פון לאָסק.

— וואָס רעדט איר? זאָל ער דאָ באלד קומען!

און אינעם רעפרעזענטאטיוון עס-ציימער פון דער געאנדהשאפט האָט זיך באוויזן אן אָפּגעריסענער פארשוין, ניין, פּראָפעסאָרן זיינען אבסאָ-
לוט נישט פאסיק פאר קיין רעפרעזענטאנטן. זיי זיינען אזוי געזעסן אין צווייען בעבן טיש, ביי מאהאָן, פּאַרצעליי און זילבער. דער פּראָפעסאָר האָט געגעלעט די הילע פון דעם אלטן, קליינעם ביכל, פון דעם ביכעלע קאָן מען זאָגן, וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין דעם פארגעסענעם לאָסק אין די צייטן, ווען איר שם איז זיך פונאנדערענגעגאנגען איבער דער וועלט, ווי א באווייז פון דער נאַציאָנאַלער קולטור און דער פּוילישער פרייהייט. גיטמאן האָט אויסגעצויגן אן אויסגעטריקנטע האנט, וועלכע איז ענלעך געווען צו די זייטלעך פון דעם קליינעם בוך, און ער האָט אַנגעוויזן אויף די אותיות — געדרוקטע מיט א קליינעם געדיכטן שריפט. ער האָט גע-

שמיכללט, געפונענדיק דרוק-פעלערן, אָבער ער איז סאלד אנטשוויגן גע-
וואָרן, און אזוי זיינען ביידע געזעסן איבערגעבויגן איבער דעם בוך, וואָס
איז ארויסגעוואָרפן געוואָרן דורך די מלחמה-כוחאליעס פון דעם תהום
פון דער געשיכטע. עס איז געווען עפעס אזעלכעס אין דער לופט, וואָס
האָט די דאָזיקע מענטשן צוזאמענגעשמידט מיט א שטיל שוויגן און וואָס
איז געבליבן אומבאמערקט און פרעמד פאר די איבעריקע מענטשן
ארום, וועלכע פוילן האָט אָנפארטרויט, זיי זאָלן זי רעפרעזענטירן.

שפעטער האָב איך אויף א טעהעראנער פאָרשטאָט, ביי אן ארמיא-
נישן סוחר, געזען גיטמאנס דיוואנען. מיר האָבן זיך דאָרט געטראָפן, גע-
דענק איך, מיט דעם פראָפעסאָר גלח קאנטאק, ווי אויך מיט יוחנן נשאפ-
סקין, א מאָלער, ווען דער טאָג האָט זיך שוין געהאלטן ביים פארענדיקן,
און אין דער פערטישער נאכט האָט זיך געוועקט דער מארק, וואָס איז
געווען ארומגעפלאַסטן ארום דעם מאַשען. איך האָב שוין געדארפט אויפן
צווייטן טאָג אָפּפליען, זיי האָבן געזאָלט אָפּפאָרן אין גיכן. גיטמאנס די-
וואנען — די „קאוויאָרן“ — זיינען געווען, ווי נאָך א מעשה פון דער
שעכערעוואדע, אדורכגעוועבט מיט זייד און מיט וואָל. גיטמאן האָט זיי גע-
גלעט, געגלעט און געשלאָטן זיין שלימוולדיקן „טיף“. ער וואָלט געהאט
מער אונזלכע? איך האָב ריזיקירט צו פרעגן:

— און וואָס איז געוואָרן מיט יענע, מיט אייערע סוואלקער אצרות?
גיטמאן האָט בלויז א שמיכל געטאָן:

— איר האָט זיך געשראָקן מיך צו פרעגן? איר דארפט זיך פאר-
גאַרנישט שרעקן! היטלער וועט זיך צו זיי נישט דערקלייבן. עס וועט
קומען דער טאָג, ווען זיי וועלן באשיינען דעם נאציאָנאלן מוזיי... ער
האָט פארזשמורעט די אויגן:

— איר זעט, ווען מיר איז געווען אזוי שלעכט, אזוי שלעכט, זיינען
לעבן מיר געלעבן מענטשן אויף די פריטשעס און גערעדט וועגן דעם,
ווי אזוי דאָס וועט זיין, בעת די מלחמה וועט זיך ענדיקן, היטלערן דעם
הונט וועט מען אויפהענגען, אויפהענגען וועט אים א ייד, א גנב (ווייל אן
אַרנטלעכן יידן איז א שאָד צו אונז ארבעט), און ווען דאָס פוילישע מי-
ליטער וועט מאַרשירן דורך דעם זאַקסישן פלאַץ, און דאָ איז וואַרשע און
דער גענעראל שיקאַרסקי... אלע האָבן געוויסט, אז אזוי וועט זיין, אָבער
זיי האָבן נישט געוויסט, וואָס עס וועט נאָך זיין... איך איינער האָב גע-
וויסט, וואָס עס וועט נאָך זיין אין דעם טאָג... אין דעם טאָג וועט זיין אזוי,
אז מען וועט גיין אין דעם מוזיי קוקן, און דאָ איז דער מוזיי נישטאָ, ווייל
די דייטשן האָבן באגנבעט און פארקויפט קיין אמעריקע... און דאָ קוקט

מען — דער מזויי איז דאָ, און אין מזויי וואָס?... א זאל אויפן נאָמען פון לייזער גיטמאן...און וואָס איז אין לייזער גיטמאן זאל פאראן?... אלץ איז דאָ... נאָפּאָלעאַנס מאַפעס זיינען דאָ... ווישנאָויעזיקים שווערד איז דאָ... דעם קעניגס זייגערס זיינען דאָ...דעם מיניסטער בריילס פאָרצעלייען זיי נען דאָ... טע, טע, ..און ווער? אלץ לייזער גיטמאן! און די דייטשע גנבֿים האָבן נישט געפונען... זיי האָבן אפילו נישט געוואסט... און אלע ווונדערן זיך... און דער גענעראל שיקאַרסקי ווונדערט זיך... און צוממערסטן וועט ער זיך ווונדערן, ווען איך וועל אים אין דעם טאָג דערלאנגען א שווערד... וואָס פארא שווערד?... א פוילישע שווערד! א פערסישע... איך ווייס שוין ווו זי געפינט זיך... און איר ווייסט נאָך וועמען זי איז געבליבן די שווערד... נאָך גיטמאנען? כיי... נאָך קעניג באטאָרי אליין...

נאָכדעם האָט ער אָנגעהויבן דערקלערן, מיט אזא שפראך, וועלכע איך וועל קיינמאָל נישט בכוח זיין איבערצוהוֹרן, ווי אזוי ער האָט נאָך אין פוילן, אין ווילנע, אָנגעטראָפן ערגעץ אויף א באשרייבונג פון דער פערסישער דעלעגאציע קיין קראָקע. די פערסישע דעלעגאציע איז ארויסגעשיקט געוואָרן צו באטאָרין, צו דעם מלחמה־קעניג, און זי האָט אויך געבראכט א מתנה אן אויסגעשמידטע פערסישע שווערד. אלס ענטפער האָט באטאָרי געשענקט דער דעלעגאציע פארן זיין אייגענטע שווערד, א באטאָרוואָקע, וועלכע ער האָט אריינגעבראכט קיין פוילן און אויף וועלכער עס איז שפעטער געוואָרן א מאָדע. אזוי האָבן זיך געטוישט מיט די שווערדן דער קעניג און דער שאך. דער פאקט, געדענק איך, איז געווען גענוג באקאנט. אין דעם אוצר פון דעם וואוועל איז אפילו געבליבן די דאָזיקע שווערד באטאָריס מיט אן אויפשריפט, אז זי איז געווען א מתנה פונם פערסישן שאך. אָבער ערשט גיטמאן האָט זיך פאראינטערעסירט, וואָס עס איז געוואָרן מיט דער אויטענטישער באטאָרי־שווערד, וועלכע עס האָט באקומען דער פערסישער שאך.

— וואָס איז מיט איר געוואָרן — האָט ער לאַגיש געטראכט — איך האָב געקלערט: אפשר האָבן די פערסן, וואָס האָבן זי געפירט, צוגעגנבעט. אָבער איך דענק: זיי האָבן נישט געגנבעט. זיי האָבן זיך שרעקלעך גערשאַקן פארן שאך. איך פארשטיי זיי. ער האָט זיי געהאלטן שטרענג. געהאלטן פאר דער מאָרדע. איז, וואָס זשע האָט פאָרט געקאָנט מיט איר געשען? איך האָב געטראכט; וואָס האָט דער שאך געקאָנט טאָן? וואָס האָט ער געקאָנט טאָן? זיין אייגן געווער האָט ער געהאט. אזוי, וואָס זשע האָט ער געטאָן? ער האָט זי ווו עס איז באהאלטן. זי איז דאָך געווען אן ערן־מתנה פון דעם קעניג! ווו האָט ער באהאלטן? איך האָב געטראכט: אין

אספאהאן. נאָר זי איז דאָרט נישטאָ. האָב איך געטראכט. אָבער איצט ווי
איך וווּ זי געפינט זיך! איך מעשכעד! נאָר אין מעשכעד! דערפאר מוז
איך פאָרן אין מעשכעד. איר פארשטייט.

ער האָט אראָפגעלאָזט דאָס קול;

— נאָר איר זאָלט קיינעם נישט זאָגן. זאָגט נישט נאָרנישט. די אמע-
ריקאנער קאָנען זיך נאָך דערזויסן — איך ווייס? און אפשר דער גענע-
ראל אנדערס? ער וואָלט אליין גערן געהאט באטאָריס שווערד! ער איז
מקנא שיקאָרסקין. נאָר ווי קומט ער צו באטאָריס שווערד! איר זאָלט קיי-
נעם נישט זאָגן!

ער האָט נאָסאמאָל פארזשמורעט די אויגן;

— ...מעשכעד... איך קען מעשכעד?... איך בין דאָרט נישט געווען,
אָבער איך קען. אן אלטע פערסישע שטאָט... זייער קראַקע... ווילנע... אן
אלטע שטאָט... וואָס איז דאָרט טעגערלאַן! גאָרנישט... מעשכעד... דאָרט איז
פאָראַן אַן אַלטער שלאָס... אַ מאַשע... אַ מאַשע... זיכער איז זי דאָ אין
איינעם פון די מאַשעען די שווערד... די שווערד... שיקאָרסקי ווען ווען
עס איז קומען אויפן נאָענטן מורח, דאָ אהער צום מיליטער, אַ קוק טאָן,
וואָס דאָ קומט פאָר, ער וועט קומען און איך וועל אים זאָגן; "הער גע-
נעראל, באטאָריס שווערד. זאָל זי איך דערפירן גליקלעך קיין ווארשע"...
מעשכעד... מעשכעד...

ער האָט אויפגעהויבן די שטים;

— דער פראָפעסאָר איז אַ גוטער מענטש, ער האָט מיר עכטן גע-
זאָגט; "וואָס דאָרפנט איר דאָ זיצן, הער גיטמאָן, איך וועל אַזוי איינאָר-
דענען, און איר זאָלט באקומען אַ וויזע קיין פאלעסטינע. איר האָט דאָרט
נישט קיין קרובים? זיי וועלן איך שפּימן. איר וועט זיך אויסרווען. אויפן
כרמל זיינען פאראן קורערטער". נו, וואָס האָב איך געהאט צו זאָגן? איך
האָב געזאָגט; "הער פראָפעסאָר, הער אמבאסאדאָר, וואָס טויג מיר פאלעס-
טינע? פאר מיר איז פאלעסטינע סוואַלק, דער ירדן — דער נייעמען.
מיין ירושלים געפינט זיך שוין פון לאַנג אין קראַקע. פאלעסטינע? וואָס
פאראז פוילישע זאכן זיינען דאָרט פאראן? קיין שום נישט. פערסיע? אַ,
דאָ וועלן זיי זיך שטענדיק געפינען? איך וועל דאָ שוין בלייבן, אין אי-
ראן, ביז וואנען דער גענעראל שיקאָרסקי און דער הער אמבאסאדאָר
וועלן זיך נישט אומקערן קיין ווארשע". דער אמבאסאדאָר האָט געלאכט.
"ווי איר ווילט — האָט ער געזאָגט — אָבער דאָ איז נישט זיכער, דאָס

מיליטער וועט אוועק, אויף דער פראַווינץ זיינען שוין געווען אומרוען...
 איז וואָס? איך, א יוד, האָב נאָך קיין אומרוען נישט געזען?
 אין צוויי טעג ארום איטדערפרי, האָב איך געמוזט פֿאַרן אויפן גליי-
 פּלאַץ. דער גרויסער טעהעראַנער מיליטערישער גליי-פּלאַץ איז געווען
 פארשיט מיט זאמד. עס האָט געשניטן א שארפער זוינט, און די אלט-
 פּערסישע געשטאלטן ביים אריינפֿאַר זיינען ענלעך געווען אויף ארויסגע-
 נומענע פון א מזויזי. פארן טויער איז אויסגעוואקסן א סאָויעטישער זעלנער
 מיט א לאנגן באגנעט אויף דער ביקס, שפעטער האָט עמעץ געשריגן
 אויף עטגליש, נאָכדעם איז געקומען דער אַעראָפּלאַן און פון אַעראָפּלאַן
 האָט זיך געזען, ווי אירענקע שטייט א פארהילטע אין די קנולן געלן
 זאמד, וואָס זיינען אויפגעהויבן געוואָרן דורכן זוינט, וועלכן ס'האָט
 ארויסגערופן די באוועגונג פונעם מאַטאַר, און נעבן אירענקען האָט זיך
 פארשטעלט די אויגן דער דארער, שווארצער לייזער, ווו ער וואָלט זיך
 געבויגן אין דעם מוהברוינט, צוהאלטנדיק מיט דער האנט דאָס היטל
 אויף די גרוילעכע האָר. דער אַעראָפּלאַן האָט גערירט, ער האָט זיך אדורכ-
 געטראָגן איבערן פליי-פּלאַץ, און איך האָב דעמלט געטראכט, אז דאָס
 איז שוין אַ געזעגענהאָט אויף שטענדיק, אז איך זע שוין צום לעצטן מאָל
 לייזערן און אירענען, און אז עס ווערט אונטער מיר ווידער פארשווינדן
 א יאָר לעבן אין דעם דאָזיקן שטויב. אָבער עס האָט נאָך באדארפט קור-
 מען דער עפּילאָג.

דער עפּילאָג איז ווירקלעך געווען א טראַגישער, זאזא ווי ער האָט
 באדארפט זיין.

דאָס איז געווען אין יולי 1943 יאָר. מע האָט אריינגעלאָזן מיט איינ-
 לאדונגען אין א גרויסער לאַנדאָנער קאטוילישער קאטעדראַע, וועלכע איז
 געווען ארומגעשטעלט מיט מיליטער. זי איז געווען אינגאנצן פארהילט
 אין קרעפ, אין גרינס און אין ווי פוילישע נאציאָנאלע קאָלירן. אין פּראָנט
 איז געשטאנען א קאטאפאלק, וועלכער איז געווען אינגאנצן ארומגעהילט
 מיט די זעלבע קאָלירן. שיקאָרסקיס קאטאפאלק מיט דעם היטל פון א
 פוילישן גענעראל און מיט דעם בלויען באנד פון דעם ווייסן אָדלער פונ-
 אויבן, האָט זיך דערהויבן אויף הויך, אז ער האָט פאר אונדז, די
 קטענדיקע, פארשטעלט מיט זיך דעם אַלְבאַר, די איבעריקע טייל פונעם
 קלויסטער, די וויטראווען. אין דעם מאַמענט האָט ער פארשטעלט מיט
 זיך עפעס מערער, די וועלט.

איך האָב זיך אוועקגעזעצט אויף מיין אָרט. די תפילה האָט זיך נאָך
 נישט אָנגעהויבן. עס האָט זיך כסדר געהערט, ווי צום אריינגאנג פֿאַרן

צו אויטאמאָבילן, עס ווײַנען כסדר אָנגעקומען מענטשן, הויכע באַאמטע
 אין שוואַרצן, באַצירטע מיט אַרדנס, וועלכע מע האָט אַריינגעלאָזן דורך
 א באַזונדערער טיר, גרויע מענער, יונגע לייט, פרויען, ס'האָבן זיך גע-
 זען אויגן פאַרוויינטע ביזן רויטקייט און מענטשן, וועלכע האָבן געבלאָזן
 פון זיך מיט גאָחה, ומענטשן וועלכע האָבן נאָך נעכטן געשריבן וועגן שיי-
 קאַרסקין, און דער דאָזיקער מענטש דאַרף זיך אָפּטראַגן, ווײַנען היינט גע-
 קומען צו דער תפילה פאר אים און מאַרגן וועלן זיי זיך שווערן אויף זיין
 נאָמען. איך האָב געזען ווי זיי ווײַנען איצט אַריינגעגאַנגען. פריינט, פריינט,
 נישט-פאַרגינערס, פרעמדע, קאַנקורענטן, גייגעריקע. די מענטשן ווײַנען
 אַריינגעדרינען אינעם אָפּגרוינט פון דער קאַטעדרע ווי טראַפּנס, און זיך
 צעגאַנגען איינער נאָכן צווייטן אין דער אָזערע פון קעפּ. אין מיין ליבקער
 זייט האָט פאַרנומען אן אַרט עפעס א פּוּלקאַוויק, וועלכער האָט זיך אויס-
 געצויגן און געגענעצט. שפעטער האָט ער אָנגעשטעלט אויף מיר א
 פּאַר פאַרווינדערטע אויגן און מיט א שאַטן פון א פּראַנע ארויסגעזאָגט
 מיין נאָמען. נאָכדעם האָט ער זיך אליין דערמאָנט. ער האָט געזאָגט, אז
 ער דאַרף מיר עפעס איבערגעבן. אז עס איז געשטאַרבן מיינער א בא-
 קאַנטער, לייזער גיטמאַן. דאָס האָט מיר געהייסן זאָגן עמעץ פונעם נאָענטן
 מורח. ווייל ער קומט טאַקע פון דאַרטן.

די דאָזיקע נייעס איז זיך באַלד פאַרלוירן געגאַנגען אינעם געהויש
 פון די אַריינקומענדיקע מענטשן, אין דער ענגשאַפט פון די קרעניץ, אין
 דעם רעקווייעם פון די אַרגלען, אין דער שוואַרצקייט, אין דעם לייט און
 אינעם דעמער, וועלכער האָט מיטאַמאָל אונדזער טונקלעייט פון דעם דאָ-
 זיקן טאָג געמאַכט נאָך מער מרה"שחורהדיקער. אָבער ווען דער אַרון פו-
 נעם גענעראַל האָט זיך געוויגט אינעם אדורכגאַנג פון דער קאַטעדר-
 רע, שווימענדיק איבער די קעפּ, שוין נישט מיטן וועג פון די לעבעדיקע,
 און ערגעץ אין דער הויך האָט אויפגעלויכטן דאָס גענעראַלישע היטל
 און די אָפיציערישע שווערד, באַזונדערס די שווערד, איז מיר מיטאַמאָל
 פונדאָסניי אויפגעקומען פון דעם אלעם בלויוו יענער איינציקער קיי-
 נעם נישט באַקאַנטער יוד, א טשוואַק, א פאַרליבטער אין די פּוילישע
 אַלמערטימלעכקייטן מיט איינעם פון יענע נישט דערקלערטע אויסטער-
 לישע אַנפּילן, וועלכע קאַנען שטענדיק דינען אלס מאָס און אלס צייכן פון
 פּוילישקייט. דער פּוּלקאַוויק פון נאָענטן מורח האָט ווייטער געשפּאַנט
 לעבן מיר און ווייזט אויס, אז עפעס האָט אים געדריקט, ווייל גייענדיק
 איבער די לאַנדאַנער גאַסן, האָט ער מיט די באַזעגונגען פון די אַקס-
 לען און נישט דערזאָגטע רייד, אָנגעהויבן מיר דערציילן וועגן יענעם

יידן... פון סוואליק, צי פון ערגעץ אנדערש, וועלכער איז געווען אויפן באַעב-
טן מזרח... און געבליבן אין איראן... האָט געוואלט אלטערטימלעכקייטן...
נו, און ער האָט זיך אריינגעקלאפט אין קאָפּ אריין, שטעלט זיך פאַר, אז
אין מעסכעד, אזא אלטע שטאָט אין איראן, ...איר האָט אוודאי נישט גע-
הערט... אין א מאַשעי, א מעטשעט הייסט עס... פון עפעס איינעם א שאך...
איז פאראן א שווערד... אן אויטענטישע שווערד פון קעניג באטאָרי... פון
וואנען? א משוגענער נאטירלעך! נו, און ער האָט זי געוואלט קויפן...
אונטערקויפן... צום סוף, דוכט זיך, צוגעבנען... שיקאַרסקין האָט ער זי
געוואלט געבן... צו זיין אריינפאַר קיין ווארשע... אויף מזל... איר האָט
געהערט אונעלכע איינפאלן? נו, און עס האָט זיך געענדיקט מיט א געשלעג,
מיט אומרוען... צוויי טעג זיינען געווען אומרוען, אז פאַליאקן אין יידן
האַבן באַגנבעט דעם מעטשעט... אן אוואנטורע... מיט די ענגלעפדער... אַך,
וואָס פארא אומאַנגענעמלעכקייטן מיר האָבן געהאט, איך זאָג איך... איך
האַב אליין געמוזט פאַרן... און דעם גיטמאנען האָבן זיי צעדיסן אויף שטיק-
לעך, איך זאָג איך, ווייל זיי זיינען גרויסע אַנטיסעמיטן, כאַטש זיי זיינען
אויך אונעלכע שווארצע, די פערסן, איראנער ווי מען רופט זיי איצט... נו,
און איר זעט וואָס דערפון איז געוואָרן, פון זיין איינרעדעניש, אז ער זעט
ברענגען... שיקאַרסקין אויף מזל. די האַזיקע שווערד פון עפעס דאָרט א
מעסכעד.

די פעטע יולי-זון האָט זיך צעשמירט. אין א פלעק אויף די גלאַצי-
קע פּיסקעס פון די פארבייגייענדיקע שוויגנדיקע גווארדיסטן. עמעצער
פונעם המון האָט געוואָרפן עפעס בלומען, א נעבעסדיק קליין בוקעטל. דער
פּולקאַוויק האָט אָפגעזיפצט און זיך פארקוקט אויף דעם דערנעבנדיקן
טויער פון הייד-פארק. א יינגל מיט צייטונגען האָט אויסגערופן „גוט ניוס“
די אלירמע האָבן געלאנדעט אין סיציליע! גוט ניוס. יא, זיי האָבן געהאט
א גוט ניוס.

פארקערענדיק צו דער גרינער פאַנאנדערצווייגונג פון קענסט-
טינגטאָן, איז דער לוויה-צוג מיטאמאָל איינגעשרימפענער געוואָרן. עס איז
געפאלן א שארפע פוילישע קאַמאנדע; די זעלנער האָבן פארשטארקט זייער
טראַט. עס האָט אָפגעהילכט א שטארק, גוט באַקאנט סקאנדינן פונם מאַרש.
אינעם, צוויי, אינעם, צוויי, אינעם, צוויי, עס זיינען פארהילכט געוואָרן — אַך,

(1) גוטע ניועס.

ווי געוונטשן — יענע פריילעכע אויסרוּפן פון די פארקויפער. און דעמלט
נישט וויסנדיק פונטואנען, האָבן זיך מיר אין דעם זעלנערישן ריטם אָנגע-
הויבן צודרינגלעך איינפלאַנטערן אנדערע קלאַנגען. זיי האָבן זיך אויסגע-
שטעלט קלאָר, מיט אַפּגעהאַקטע וטראַפּן, אויסגליימנדיק זיך, ווי זעלנער אין
דער ריי, פארוואנדלענדיק זיך, ווי אין אַ מאַקט פון יענעם מאַרש. צום ריטם
פון דעם דאָזיקן טראַקט האָט מיר איצט גערוישט אין קאַפּ; ליי—זער—גיט—
מאָן, ליי—זער—גיט—מאָן. אַ מאַדנע אַסאַציאַציע, אמת?

דאס פערד

I

אױעקלייגנדיק דאָס פּעקל אױף דער שװעל, כדי צו קענען פּריי באַװעגן מיט די הענט, האָט דער שניידער יעקב קאַגאַן פאַרמאַכט די טיר פּון זײן װױנונג אױף אַ שלעסל און דערנאָך צוגעגאַנגען צו זײן שכן, דעם שװסטער פּעניג. — גוט מאָרגן אײך — האָט ער געזאָגט, אריינ-גייענדיק אין אַ קליין צימערל, װאָס האָט געדינט גלייכצײטיק אַלס אַר-בעטס־װאַרשטאַט, קיך און שלאָף־שטוב. — גוט מאָרגן, כ׳זע, איר קלױבט זיך אין װעג אריין? — דער שװסטער האָט פאַרהאַלטן דעם האַ-מער, כדי נישט צו פאַרטױבן די װערטער. — אין װעג אריין — האָט באַשטעטיקט דער שניידער. — אין מיין עלטער איז זיבן יאָר אַ שטיק לעבן, אײך װײל אײם נאָך זעען. — דער שװסטער פּעניג האָט געװוסט, װעגן װעמען עס גײט אַ רײד. — מרים — האָט זיך דער שניידער געװענ-דעט צום קליינעם מיידעלע, װאָס איז געשטאַנען בײ דער קיך — אײך פאַר אַרױס און דעם שליסל גיב אײך אײבער אין דײנע הענט, אײך לאָז דיר אײבער אַ פאַר גראַשן אױף מײלך פאַר דעם קעצל, כאַפּ אַ קוק אױף דעם, ס׳װעט דעם זײן אומעטיק אָן מענטשן, כ׳בעט דיך נישט, דו זאָלסט עס בעמען צו זיך, װײל כ׳האַב מוראַ, אַז די מײן װעלן װערן צו חוצפּה־דיק. — אַלץ װעט זײן אין אָרדנונג — האָט געענטפּערט דאָס מיידעלע.

— טראכט נישט איבער וועגן דער שטוב, דערליידיקט אלץ, וואָס איר האָט צו דערליידיקן? און קומט געזונטערהייט אהיים. — אין א וויילע ארום האָט זי צוגעגעבן: — ברענגט אהער אייער זון, זכריהן. כ'בין נייַ געריק, צי איך וועל אים דערקענען. ער האָט מיך געטרעגן אַויף די הענט, איך געדענק עס. זאָגט אים, אז מיר ווארטן אלע אַויף אים. — א גוטן... — האָט געזאָגט יעקב קאגאן און אויסגעשטרעקט די האנט צום שוסטער. — א גוטן, — האָט געענטפערט דער שוסטער. ער האָט נישט ליב געהאט, אָדער נישט געקענט רעדן. אין שטאַט האָט מען אים גערופן „דער שוויגער“. — א גוטן... — האָט צוגעוואָרפן דאָס מיידעלע. זי איז געווען בלאס און געהאט גרויסע גרינע אויגן, וואָס האָבן געמאכט שטויבן. גען. גרויסע גרינע אויגן באגענגט מען זעלטן.

ס'האָט געקענט זיין זעקס אויגער נאָך מיטאָג. די היץ איז געוואָרן שוואכער. דער שניידער קאגאן איז פארבייגעגאנגען דאָס הייזל און דעם שווארצן, פארפעטסטן הויף, וואָס איז פארשטעלט געווען מיט פעסער נאפט. דאָס הייזל, דער הויף און די פעסער האָבן געהערט דער פרוי קאָטאָוסקא — אן איינזאמע פרוי און גרויסע גבירהטע. דאָס הייזל איז געווען א נעבעכדיקס, וואָס וואָלט זיך גיכער געפאסט פאר די פעסער נאפט. אָבער דער שניידער קאגאן און דער שוסטער פעניג האָבן נישט געהאט קיין איבעריק גרויסע פאָדערונגען. דער הויקער וויקטאָר, פרוי קאָטאָוסקאס משרת, האָט אַויף א וויילע איבערגעריסן די ארבעט און א פארחידושטער אָנגעקוקט דעם אלטן שניידער, וואָס האָט אים גיך אויסגעמיטן, און דורך די אמווייניקסטן באלעבטע געסלעך זיך געלאָזט צום וואָקזאל.

יעקב קאגאן האָט היינט אויסגעזען יום־טובדיק. שוין צו יום־טוב־דיק, וואָס האָט עפעס נישט געפאסט צו זיין דראָבע גרוי, פארהאַרעוועט פנים, מיטן שפיציקן גרויען בערדל. ער איז געווען אָנגעטאָן אין א שווארצן כאלאט, אין א רונדן סאמעטענעם קאפעליוש, אין שטיוועלעטן — אלץ ארויסגענומען פון דער שבתדיקער שאַנק. אין א קאנט, ווו מען זעט נישט קיין יידן, וואָלט מען געזאָגט, אז ער איז ענלעך אַויף א גלח. אין פעקל, אין וועלכן ער האָט געהאט א פאָר וועש, א לעבל ברויט און א פאפירל מיט זאלץ, האָט ער אריינגעשטעקט א שטעקן און איבערגעוואָרפן עס איבערן אקסל אויפן פויערישן שטייגער. ער איז געפאָרן צום זון.

אין די לעצטע יאָרן פלעגט ער אלץ אָפטערער איינהאלטן דעם פע־האל פון דער ניי־מאשין, האמעווען מיט דער האנט דאָס רעדל און פאר־

זינקען אין שווערע מחשבות. „כ'בין אליין — פלעגט ער זאגן צו זיך — אליין, ווי א שטיין. דאָס אליינזיין נעמט מיר צו דעם חשק צו לעבן און ארבעטן.“ נאָך זיין וויבס טויט האָבן אים מענטשן געעצהט חתונה צו האָבן א צווייט מאָל. ווי געשיקט זיך עס, א יוד אָן א ווייב? א שטוב אָן א „יידענען“ אַ יוד קאָן אַ ווייב האָבן ווי אַ מענטש אָן אַ הענטל. אַ שטוב אָן א יידענען איז ווי א וואָגן אָן רעדער. אַבער יעקב קאָנאָן איז געווען צוגע- בונדן צו זיין זון, זכריהן, וועלכן מע האָט צוליב זיין ריזיקער וווקס גע- געבן דעם צוואַנצען „פערד“. דער פּאָטער איז געווען קליינשיק ווי אַ קינד, דער זון אַבער ריזיק. ער האָט געהאט פלייצעס ווי אַן אטלעט, הענט ווי א טרעגער, האָר ווי אַ מיידל, אַרמין ווי ביי אַ קינד. ער האָט אויס- געזען ווי אַ ריז וועגן וועלכן מען זאָגט, און ער דערמאָנט אין אַ קינד. אַ מילדער שמיכל איז אים קיינמאָל נישט אַראָפּגעטאָנגען פון פנים. יעקב האָט ליב געהאט דעם זון און פלעגט זיך שטענדיק זאָגן: „ביין, איך וועל אים נישט געבן קיין שטיפּמאמע. דער שוּדכן פלעגט יעדע פּאָר טעג קומען אַ קוק טון אויפן פּארעקשנטן, נאָרישן ייד, וואָס דערלויבט זיך צו לעבן אָן א ווייב. ווייל ווי אזוי קאָן דאָס געמאַלט זיין? אויף וואָס זיינען פּאָראַן נשים אויף דער וועלט? ער פלעגט קומען און אוועקגיין מיט גאַרנישט. דער וואָס האָט דער זון זיינען געווען איינער אַנטקעגן אנדערן. דער זון האָט געזונגען, דער פּאָטער האָט געקלערט: „מיין פּערד זינגט ווי אַ פויגל...“ ער האָט אים אוועקגעלאָזט פון זיך, ווייל ס'איז דעמלט קיין אנדערע ברירה נישט געווען; דער שטריק איז אים אויפן האַלדז געלעגן.

יעקב קאָנאָן פלעגט אָונט-צייט איבערלאָזן זיי מאַשין און לויפן דאָ ווענען צוואַמען מיט אנדערע שוּנידערס. — טאָטע, זאָגט איינמאָל זכריה — דו שטופסט זיך צום ריבונג-של-עולם — און די וועלט האָט שוין לאַנג באַוויזן, אז קיין גאָט איז נישטאָ. — ער האָט אויפן אָרט גאַרנישט אָפּ- געענטפערט, לאַנג געשוויגן. נאָך דער מוטערס טויט איז זכריה גע- שלאָפן אין איר בעט. יעקב קאָנאָן איז געלעגן און געשוויגן, האָט זיך גע- דרייט פון איין זייט אויף דער אנדערער, צייטנווייז טיף אָפּגעזיפצט, אַבער גאַרנישט נישט גערעדט. צולעצט האָט ער נישט אויסגעהאלטן און געפּרעגט מיט א טויבער שטים: — הייסט עס, אזוי ווייט איז עס שוין ביי דיר דערגאַנגען? — צי ווילסטו, איך זאָל פאַר דיר לייקענען? איך בין אַ באַוווסטזיניקער מענטש. — אַ באַוווסטזיניקער מענטש, וואָס איז אלט 18 יאָר... האָט מען עס דיך באַוווסטזיניק געמאַכט אין פאַריין, וואָס הינטער גאַנשאַראַווסקיס בעקעריי? — זכריה — האָט ער אַ געשריי גע-

טאָן אויפן זון — דו הייבסט זיך שוין אָן צו מישן? — ס'האָט אים אונ-
טערגעטראָגן פונעם געלעגער. — טאטע — האָט דער זון געענטפערט
רואיק, — אין יעדער לאגע האָט ער געקאָנט זיך פארהאלטן רואיק — דאָס
איז דער חוב פון יעדן ארבעטנדיקן און פילנדיקן מענטש. יעדע פאָר
הענט קאָן צונויף קומען ביים איבערבויען די וועלט. — ווילסטו, היינט
עס, איבערבויען די וועלט? זכריה, דו ווילד פערד! דו האָסט א פאָר הענט
נישט די וועלט איבערצומאכן, נאָר הויזן צו נייען. מיש זיך נישט, גע-
דענק, מיש זיך נישט! די וועלט האָט דאָס פיינט! — כ'ווייס נישט, צי
ס'איז שוין נישט צו שפעט. דודן האָט מען איינגעזעצט היינט נאָך מי-
טאָג. — יעקב קאגאן האָט זיך דערשראָקן נישט אויף קאטאָועס: —
דודן, דיין פריינט? — ער איז האַסטיק אראָפּ פון בעט, זיך עטלעכע מאָל
דורכגעגאנגען איבערן צימער און תיכף באשלאָסן — הער, וועסט פאָרן
קיין ווארשע. אויף נאָוואַליפיע-גאָס האָב איך א באקאנטן, זעלמאנאָ-
וויטשן, א שניידער, גלייך ווי מיר. כ'וועל אים אַנשרייבן, ער וועט אויף
דיר דעשנחה געבן, און איברינקס ווידער ביסטו נישט קיין קינד און דיין
ברויט וועסטו זיך אליין פארדינען. ווען ס'וועט רואיק זענען, וועסטו צוריק-
קומען...!

זכריה איז אוועקגעפאָרן. יא, יעקב קאגאן האָט דערנאָך באטראכט
זיין באשלוס פאר אַ באמת מטורפן, וויל וואָס פאר אַ חכמה האָט ער דאָ
אַפגעטאָן? ער האָט אים געשיקט קיין ווארשע, ווו אלע שניידערס זיינען
רויטע. אידער ער האָט דאָס באנומען, איז שוין געווען צו שפעט.
דער זון האָט זיך אריינגעצויגן צו די זעלמאנאָוויטשעס, געארבעט
צוזאמען מיט זיי און זיך באפריינדעט מיט ראובן זעלמאנאָוויטש, וואָס
איז געווען עלטער פון אים. פון די בריוו האָט יעקב קאגאן געדרונגען,
אז „דאָס פערד“ האָט נישט בלויז נישט אוועקגעוואָרפן די געפערלעכע
געדאנקען וועגן „איבערקערן די וועלט“, פארקערט, ער איז געזונקען
אליץ טיפער. ווי דאָס זינקען האָט אויסגעזען, דאָס האָט יעקב קאגאן
נישט זייער גוט פארשטאנען, נאָר ער פלעגט טראכטן: „ער איז געוואָרן
א רויטער, ער קאָמוניזירט זיך“. ס'איז אים קאלט געוואָרן פון דעם
פּרעמדלענדישן וואָרט, וואָס כאַטש ער פלעגט עס אויסריידן ריכטיק,
האָט עס פאר אים תמיד געקלונגען אויסטערליש.

ער האָט געמוסרט דעם זון, ווי נאָר ער האָט געקאָנט, „זכריה — האָט
ער געשריבן צו אים — דו פערד, וואָס דו יאָנסט זיך בלינד צו דיין און
מיין אומקום. פון וואנען נעמען זיך צו דיר אוועלסע געהאנקען? גיט נישט
— זאָגן קלוגע לייט — גיט נישט אייערע קינדער קיין שיינע שפילציג,

צעבאלעוועט זיי נישט, געוויינט זיי נישט צו קיין באקוועם לעבן, ווייל אין דעם שטעקט די סיבה פון אלע צרות. וועסט צוגעוויינען דיין קינד צו א ליכט לעבן, און דאס קינד דיינס וועט זיין פארלוירן. דו האסט זיך געשפילט מיט אַפפאל פון שטאַף, מיט קנעפלעך, מיט ספראַנטשקעס, דו האָסט זיך געכאַוועט אויף שוואַרץ ברויט, טאָ פון וואַנען נעמען זיך צו דיר אַזעלכע געדאַנקען? דו רעדסט וועגן וואַרשע, וואָס זעט אויס אויף אַסטראָנוסקע, מילע און וואָלינסקע, ווי א הינטן — „א הינטן פון א שטאַט“ — און וע נאָר, זויפּל מענטשן עס לעבן דאָרט און ווי גליקלעך יי זיינען, די גיריקייט, און די צו גרויסע אויגן — דאָס איז אייער אלעמענס גרעסט אומגליק. איר ווילט זיך נישט באַגענוגענען מיט ווייניק, און דאָס איז דער טיפּסטער זין פון פרייד. כ'האָב דיר דערלויבט צופיל ביכער צו ליינען, בנאמנות, ס'וואָלט מיר שוין ליבער געווען, ווען דו שטודירסט אויף א דאָקטאָר, דיינע ווערטער באַאומראַיקן מיך. בנאמנות, ס'וואָלט מיר ליבער געווען, ווען דו וביסט א דאָקטאָר, ניי הויזן און שפּאַן זיך אויס. דו וועסט נישט דערפאַרן, פּערד, סייזי וועסטו נישט דערפאַרן. זאָל די וועלט גיין מיט איר וועג, דו גיי מיט דיינעם.

„פּערד“, דוד זיצט נאָך. מיט עטלעכע טעג צוריק האָט מען פּאַר-נומען קליינען און וואָלפּן... מע איז געווען ביי מיר, מע האָט געפּרעגט אויף דיר, מען זוכט דיך, מען האָט דיך אויפן אויג. מאמעס וויינען אויף דאָמבראַוסקי-גאס, טאטעס גייען ארום מיט אַראַפּגעלאָזטע קעפּ און שווייגן. צו וואָס ווילסטו דערפירן, „פּערד“? צי דערפאַר האָסטו געביטן דעם אדרעס, כדי מיך אומצוברענגען פונדערווייטנס? נישט דיין זאך איז עס צו מישן זיך. זאָל די וועלט ברעכן די פיס, דו מיש זיך נישט...“ אויפן דאָזיקן בריוו האָט זכריה געענטפּערט:

„טאטע, נישט נאָר אויף דאָמבראַוסקי-גאס וויינען מאמעס. זיי וויי-נען אויף נאָוואָליפּקי, אויף וואָליע, און אויף דזשיקע. אומעטום וויינען מאמעס, און עס שווייגן פאַרזאָרגטע טאטעס. איז וואָס געדוונגען דערפון? וואָס טיפּער דאָס געוויין, אלץ ליכטיקער וועט זיין דערנאָך די „פרייד“.

א יאָר בערך האָט געדויערט דער בריוו-אויסטויש. יעקב קאַגאַן האָט גוט געדענקט דעם טאָג: ס'איז געווען פרייטיק, אַ שניי-שטורם, אַ זאַ-ויערוכע. די מענטשן אין דרויסן האָבן אויסגעזען ווי גיענדיקע שניי-בערגלעך. מע האָט געמוזט אוועקלייגן די ארבעט, גיין אין קרעמל נאָך צוקער, ליכט און נאָכהער נאָך קוילן אין קעמערל. ער האָט געשאַלטן. ניין, דאָס לעבן איז אים באמת נישט ליב געווען... קויפן, קאָכן, וואשן דאָס געפּעס נאָכן עסן, הייצן אין אויוון, ארויסנעמען דאָס אש, שאַרעווען

די פאָדלֶאַגע, באמת: א מענטש אָן א האנט... ווי דערלעבט מען שוין — האָט ער איבערגעזחזרט — אז זכריה זאָל צוריקקומען? ער וועט חתונה־האַבן און אייניגעם אפשר? נו, מיר וועלן זען, יעדנפאלס וועט א סוף נעמען צום געקאָכעריי... ער שטעלט צו האָס מיטאַג, נעמט זיך ווי דער צו דער ארבעט. דער שניי־שטורעם שיט און שיט, ניין, היינט וועט שוין קיינער צו אים נישט קומען, פלוצלינג טוט זיך אן עפן די טיר מיט א טראסק, ס'קומט אריין דער בריוו־טרעגער. עפעס א פרעמדע האנט־שריפט. דער בריוו איז אים נישט געפעלן געוואָרן. ראובן זעלמאנאוויטש האָט אים מודיע געווען וועגן דעם ארעסט פון זיין זון.

— קראטעס?

נישט נאָר זכריהו האָבן זיי אָפגעטיילט פון דער וועלט. דער שניי־דער קאגאן האָט איצט געקענט פעסטשטעלן, אז זיי זיינען טיף אריינ־געוואקסן אויך אין זיין לעבן. דער גורל פון זון האָט געוואָרפן א שטארק־קן אָפשיין אויפן לעבן פון דעם פאָטער. ער האָט שוין נישט, ווי אמאָל, געפילט קיין צוגעבונדהנקייט צום שולעכל מיט זיינע מתפללים. די נייע געשעענישן האָבן אים געהייסן האָבן אָפענע אויגן אויף זאכן, וואָס ער פלעגט ביז היינט אויסמיידן. זיי זיינען שוין נישט מער פאָרגעקומען הינטער די הרי־חושי, לאַזנדיק אים, יעקב קאַגאַנעו, אין אַ זייט. פארקוטרט, ער האָט אין זיי געהאט א חלק, ער האָט אין זיי א הייסן אַנטייל גענו־מען, דורך זיין בעסטער טייל, דורכן זון. איצט איז ער געווען נאָך איינ־זאמער ווי אמאָל. נאָר וואָס מער ס'איז געוואקסן די איינזאמקייט, אלץ שטארקער האָט אים אָנגעהויבן צו אינטערעסירן די ערשט נישט לאנג ווייטע וועלט, ווייטע מענטשן, ווייטע געשעענישן.

ער האָט געליטן ווי א פאָטער, אווי ווי ס'קען ליידן בלויז עמעצער, וואָס איז פארבונדן מיט פּעֶדעם פון גאַנענטכונקער קרוב־השאפט. ער האָט געהערט, אז מע שלאָגט דאָרט אין תפיסה, האָט ער דעריבער הייס מהפּלל געווען, אז זיין זון זאָל מען שווינען. ווי יעדער פאָטער, וואָס געדענקט דאָס שוואכע גופעלע פון זיין קינד, האָט ער נישט געגלויבט אין דעם געזונט פון זיין זון. ער האָט געקלערט וועגן אים ווי וועגן אַ צעברעכ־לעכן ליימענעם טאָפּ. וויפל מאָל האָט ער אוועקגעלייגט דעם ביסן ברויט פון מויל ביים געדאנק, אז זיין בן־יחיד ליידיט אפשר הונגער! ס'איז צו אים דערגאנגען, אז זכריה איז דריי חדשים אָפגעלעגן אין א קארצער, ווייל ער האָט נישט געוואָלט אַנטון די תפיסה־קליידער. א גאנצע וואָך האָט זיך דער שניידער געלייגט אויף דער נאקעטער פאָדלֶאַגע, און בלויז

די קאץ, וואָס האָט אַרומגעשפּאַצירט אויף אים ווי אויף א טויטער זאך, איז געווען אן עדות פון זיינע ביטערע טרערן.

ער האָט מורא געהאט אויפצוהויבן די אויגן, ווען ער האָט צום ערשטן מאל — דורך די קראַטעס — אויסגעפּוועלט א זעאונג. דער וועכ-טער איז געזעסן דאָ — דאלעבן. ער האָט נישט געזען דעם וועכטער און נישט געזען דעם זון. ער האָט געקוקט אויף א קנעפל פון זיין בגד: — זכריה־לע — האָט ער געזאָגט צאָרט, אווי ווי ער פּלעגט צו אים רעדן אין זיינע קינדער-יאָרן — זכריה־לע... — א כליפּעריי האָט צעזעצט זיין ברוסט, נאָר ער האָט זיך איינגעהאלטן. — גוט מאַרגן, טאטע, איך פריי זיך, וואָס איך זע דיך — האָט דער זון געענטפּערט מיט אזא מין שטים, גלייך ער וואָלט ווי א פרייער מענטש צוריקגעקומען אהיים. אווי האָט ער געזאָגט. אָבער דער פּאָטער איז געווען א זקן און האָט פּאַרשטאַנען די נשמה פון ווערטער. — קינד מיינס, וואָס פּעלט דיר? — האָט ער גע-פּרעגט — נישט אלץ, וואָס ס'פּעלט מיר, מעג מען מיר ברענגען, אָבער פּאַרגעס נישט וועגן רויכערן. — מיין קינד, וואָס נאָך? וואָס נאָך? — ער האָט אויפּגעהויבן די אויגן. — באַרוואַיק זיך, טאטע. — נו, זע, אַט בין איך שוין אינגאַנצן רואיק. — ערשט דעמלט האָט ער זיך צעוויינט.

דערנאָך האָט ער שוין נישט געוויינט. פון צייט צו צייט פּלעגט ער פּאַרן אין תּפּיסה. ער פּלעגט זיך צוגרייטן צו דעם באַזוך, ווי א גלויביי-קער צו דער תּפּילה. ער איז געפּאַרן אַנקוקן זיין גרויסן זון. ער פּלעגט זאָגן צו אים: — שוין א חודש ווייניקער — זעסט, טאטע — פּלעגט ענט-פּערן דער זון — פינף יאָר איז דאָך נישט דאָס גאַנצע לעבן...

נישט לאַנג נאָך זיין באַפּריינג האָט זכריה געשיקט א בריוו פון וואַרשע. דער שניידער איז געזעסן איבער דעם ענטפּער טיף פּאַרטראַכט. ער האָט געזאָלט אָנהויבן מיט דער פּאָדערונג פון א באלדיקן צוריקקער אהיים. ער האָט אָבער אלץ לעבעדיקער באַנומען, סאָ דער דאָזיקער צו-ריקקער וועט נישט זיין קיין לייכטער. זיין זון איז ארויף אויף א וועג, וועלכן מע קאָן נישט פּאַרלאָזן. די שטוב אין קאַטאַווסקיס חורבה האָט שוין נישט געקענט בלייבן זיין היים. ער האָט געדאַרפט א נייע היים.

א היים! יעקב קאַגאַן האָט אלץ דייטלעכער פּאַרשטאַנען, אז מען-טשן, קענען רואיק לעבן, כל זמן זייער שטוב איז א היים, א האַפּן, אן אַפּרואַרט. ער — קאַגאַן — האָט זיך אלץ ערגער געפּילט אין זיין ציי-מערל, זיינע געדאַנקען האָבן שוין נישט געפּונען קיין אַרט אין אים, זיינען פּאַרלאָפּן ווייט, ווייט... ער האָט זיך שוין נישט געקאַנט זאָגן: דאָ לעב איך, דאָ וועל איך שטאַרבן! פּאַרקערט, ער האָט דאָ נישט געוואָלט

לעבן און דאָ נישט געוואָלט שטארבן. ווען ער האָט אין איינעם אַ טאָג באַקומען די ידיעה וועגן טויט פון דעם אלטן זעלמאנאוויטש. האָט אים אַרומגענומען אזא בענקשאַפט, און ער האָט באַשלאָסן אלצדינג אוועקצור-וואַרפן און פאַרן קיין וואַרשע. — איך וועל אים זען און זיך אומקערן — האָט ער געזאָגט צו זיך, אויסבאהאלטנדיק אין דער טיף א ציטערנדיקע האַפּענונג, און אַפּטער וועט זיי געלונגען זיך איינצואַרדנען צוזאַמען.

די נאַכט, א יוני נאַכט, געדויערט קורץ, אָבער די נסיעה האָט גע-דויערט לאַנג, אין קופּע איז תּחילת געווען געפּאַקט, דערנאָך איז גע-וואָרן לידיק, און נאָך שפּעטער איז ווידער אַמאָל פּול געוואָרן. דער אלטער קאַטאָן האָט איינגעדרימלט פון צייט צו צייט, און אז ער האָט זיך אויפגעכאַפט, זיינען אים די מינוטן פאַרגעקומען ווי שעהן. שווערע חלוי-מות האָבן אים געפּייניקט בעת די קורצע דרימלעך, חלומות, וואָס זיינען צעפּלאָסן געוואָרן אין פּיער פּתן די טרוימען וועגן דעם גרויסן זון מיט די העלע, גוטע אויגן.

זיבן אויגער איז דער צוג אָנגעקומען. דער פּרימאַרגן איז שוין גע-לעגן אויף די פעלדער שעהן לאַנג, נאָר אין וואַרשע איז ער געווען אזוי פּריש, גלייך ער וואָלט ערשט אלט געווען עטלעכע מינוטן. די מונדל-שטאַט האָט אויסגעזעהן ווי אַ הויז, וואָס איז פּאַרלאָזט געוואָרן פון אַ כאַפּטע געסט, און ווערט געבראַכט אין אַרדנונג. ווי-נישט-ווי האָט מען געזען געשטאַלטן פון נאַכט-וועכטער מיט עלעקטרישע לעמפלעך, אַנ-געהאַנגען אויף די ברוסטן, אין מאַנטלען צוגעקנעפּלטע ביז צום האַלדז. די נאַכט-קעלט איז זיי נאָך, וואַכט זיך, געלעגן אין די ביינער. דאָ און דאָרט זיינען נאָך געגאַנגען גאַסן-מיידלעך אין להפּטיקע קליידלעך מיט שפורן פון מידיקייט אויף די פּנימער. הויף-וועכטער האָבן באַשפּריצט די טראַטוואַרן.

וואַרשע... — האָט געשעפּטשעט צו זיך דער שניידער קאַגאַן. — איז דאָס, הייסט עס, וואַרשע? און וווּ געפּינט זיך די אייזן-גאַס? — די גאַס, וועגן וועלכער ער האָט פּאַרמאַטערט מיט פּראַגן די רייזנדיקע פּיל שעהן פאַרן אָנקומען צום ציל. די גאַס, וווּ ס'האַט געווינט זיין זון. — איז זי ווייט פון נאָוואַליפּקי?

II

זעלמאנאוויטשעס דירה אויף נאָוואַליפּקי-גאַס האָט זיך געפּונען אויפן פּערטן שטאַק; צוויי קליינע צימערילעך און אַ קיך זיינען געווען אויסגעמעבלירט מיט דער זאַרגעוודיקייט, וואָס עס ווייזן אַרויס אַרעמע

מענטשן אין א צייט, ווען דאָס מזל הייבט זיי אָן מער־ווייניק צוצושפּילן. שפּאַרנדיק פון מויל, קויפּן זיי איין א „קאַמפּלעט“ ביליק, נאָר עפעק־טועל מעבל; א ריזיקע שאַנק, צוויי בעטן, צוויי נאכט־שענקלעך, א טיש. די גוטע צייטן גייען פּאַרביי, נאָר דאָס מעבל פּאַרבלייבט. דאָס נאָר וואָס דערמאָנטע מעבל פון סאַסנע־האַלץ האָט פּאַרנומען דאָס לעצטע צימער, וווּ ס'איז איצט איינגעשטאַנען יעקב קאַגאַן. ער האָט געקוקט מיט צע־פּלאַמטע, פּאַרעקשנטע אויגן אויף ראובן זעלמאַנאָוויטשן און איבערגע־זורט אָן אויפהער:

איז דען א מענטש א שפּילקע? איז ער דען גרויס ווי א שפּילקע, ער זאָל קאָנען פּאַרפּאלן ווערן, און קיינער זאָל נישט וויסן וווּ, וואָס און ווען? איז ער דען א שפּילקע? פּאַרוואָס קוקט איר מיר נישט גלייך אין די אויגן?

ראובן, א דרייסיקיאַריקער, מיט א מאַגער און לענגלעך פנים, מיט אויגן הייסע און פול מיט מיטלייד, האָט נאָר איינמאָל א בליק געטאָן אויף קאַגאַנען, ווען ער איז אריינגעקומען אין צימער, דאָס האַרץ איז אין אים אָפּגעשטאַרבן. זיין קאָפּ איז געווען אַרומגעבונדן מיט א באַנדאזש. דער דאָזיקער באַנדאזש האָט שטאַרק באַאומראַויקט דעם געקומענעם. ער האָט גלייך געוואָלט פּרעגן די סיבה. ער האָט אָבער נישט גע־פּרעגט, אליין נישט וויסנדיק פּאַרוואָס.

— דער קאָפּ באַנעמט דאָך עס נישט. — קאַגאַן האָט צוגעלייגט א פּינגער צום שטערן. — א מענטש ווערט פּאַרפּאלן ווי א שפּילקע. ער גייט ארויס פון צימער, לאָזט איבער אלץ אזוי, ווי ער וואָלט געדאַרפט קומען צוריק אין פינף מינוט ארום, שמייכלט צו דער באלעבאַסטע, בעט זי איינצוקויפּן צוקער און ברויט, לאָזט איבער דאָס ביכל אָפּן אויפּן טיש, א בריוו ביז אין דער העלפט אָנגעשריבן, דאָס העמד אויף דעם שטול־פּאַרענטש, גייט ארויס, זאָגט „אויף ווידערזען“ — און קיינער ווייסט נישט וואָס, ווער און ווען? דאָס לייגט זיך דאָך נישט אויפּן שכל. צוועלף טעג אָן א סימן פון לעבן... וווּ זשע זוכט ומען אים? אפּשר איז ער אַרויסגעפּאַרן? אָבער וועגן די נסיעות פּלעגט ער דאָך תמיד צו וויסן געבן. אפּשר האָט ער זיך איבערגעצויגן צו עמעצן אַנדערש? פּאַרוואָס שווייגט איר? פּאַרוואָס לאָזט איר מיך רעדן אַנשטאָט צו רעדן אליין? צי ווייס איך עפעס וועגן אייך?... מייז זון, אָבער צי קען איך אים?... איך ווייס דאָך גאַרנישט...

— כ'ווייס נישט, — האָט ראובן געענטפּערט ווי געצוונגען. ער איז געשטאַנען ביים פענצטער, געקוקט אויף די דעכער פון די הייזער. ער

האַט מורא געהאט פארן בליק פון דעם אלטן פאָטער. — כ'וויס נישט...
איך ווייס נאָך גאַרנישט...

— האָט זכריה דאָ געהאט צעמעצן? א פרוי?

— ניין, זכריה האָט זיך נישט געקענט מיט קיין פרויען.

ס'איז שטיל געוואָרן. דער שניידער קאנאן האָט געמאַסטן דאָס צי-
מער מיט קליינע טריט. עטלעכע מאל האָט ער א ווארף געטאָן דעם
קאַפ אין דער הויך, גלייך ווי ער וואָלט וועלן א פרעג טאָן וועגן עפעס
זייער וויכטיקעס, אָבער גיך האָט ער דעם קאַפ אראָפגעלאָזט און ווייטער
געשפרייזט איבערן צימער. — איר זייט נאָך אלץ פריינט?
— יאָ.

— איז אויב אזוי, זאָגט מיר, גיט מיר אן עצה, וואָס צו טאָן? ווו
זאָל מען זוכן אין דעם קעסל? אויף דער ערד, אונטער דער ערד, ווו?
הערט אויף ארויסצוקוקן דורכן פענצטער...

ראובן האָט אָפגעריסן דעם בליק פון די דעכער, א קוק געטאָן איי-
בערן צימער, אויפן פארטרוקנטן אַלעאנדער, אָבער ער האָט נישט גע-
זען נישט קיין צימער, נישט קיין געוויקסן, נישט קיין מענטש. ער האָט
געזאָגט:

— אויך מיר זוכן אים ארום. אומעטום, ווו נאָר ס'איז פאראן א
שאַטן פון האָפענונג...

ס'איז ווידער שטיל געוואָרן. קאנאן האָט זיך געזעצט ביים טיש, אָנ-
געשפארט דעם קאַפ אויף דער האנט און זיך פארקלערט. ראובן האָט
אים איצט ארומגענומען מיט אן אויפמערקזאמען בליק; ער איז אזוי
קליינטשיק, ווי וועט ער דאָס אלץ איבערטראָגן?

— צי האָט ווען-עס-איז פאסירט — האָט זיך אָנגערופן קאנאן, קוקנ-
דיק אויפן באנדאזש — צי האָט ווען-עס-איז פאסירט ער זאָל געלם
ווערן אויף א געוויסער צייט?

ראובן האָט צוגעשאַקלט מיטן קאַפ אויף יאָ, נאָר גלייך האָט ער
זיך צוריקגעכאַפט:

— ניין, ס'האָט נישט פאסירט... כ'געדענק נישט...

און אפשר האָט מען אים ווידער איינגעזעצט? אזעלכע, וואָס איז
שוין איינמאל געזעסן, לאָזט די פאַליציי נישט ארויס פון אירע הענט,
אזוי זאָגט מען...

— ניין, ער זיצט נישט — האָט ראובן שטיל געענטפערט.

— הייסט עס, נישט ער איז פארשוונדן, נישט ער זיצט — איז

וואָס זשע?

ראובן האָט אראָפּגעלאָזט דעם קאַפּ.
 קאָגאַן איז צוגעשפרונגען צו אים:
 — איר ווייסט דאָך אלץ!... פארוואָס האָט איר זיך איינגעשפארט
 און שווייגט?
 א טאטן דארף מען זאָגן! א טאטע דארף וויסן.
 — איך... איך ווייס נישט — האָט ראובן ארויסגעשטאַמלט, ווי א
 קליין יינגעלע — מיר ווייסן גאַרנישט... מען דארף צווארטן.
 — כ'האָב אייך געגעבן א לעבעדיקן מענטש, אן איינציקן זון און
 וואָס האָט איר מיט אים געמאַכט?
 — נישט מיר... מען דארף צווארטן... שוין נישט לאנג...
 — ווער איז דאָס סטעפאַן? — האָט פּלוצלינג קאָגאַן א פרעג געטאָן.
 — סטעפאַן? — האָט ראובן אויפגעציטערט. — ווער האָט אייך גע-
 זאָגט וועגן סטעפאַנען?
 — די באלעבאַסטע פון אייזן-גאַס האָט געזאָגט: דאָס זאָל זיין א
 פריינט זיינער.
 — יא, א פריינט — האָט איצט ראובן געקוקט דעם אלטן שניי-
 דער גלייך אין די אויגן אריין. — וועגן אים... נאָך א פאַר טעג... בלויז
 עטלעכע געציילטע טעג...
 דער שניידער קאָגאַן האָט א קוק געטאָן אויף דעם בלאס געוואָרע-
 נעם פנים פון זיין זונס פריינט און געזאָגט:
 — איך זע שוין, אז ס'איז נישטאָ אויף וואָס צו ווארטן... איר האָט
 אוועקגעפטרט מיין אָרעם „פּערד“...

III

דער טאָג איז געווען א הייסער, די שטאָט צעגלייט ווי אן אויוון, די
 מענטשן האָבן זיך געבאָדן אין שווייס, זיינען אנטלאָפּן פון דער זוני-
 קער זייט גאס אין שאַטן אריין, האָבן געטרוימט וועגן גראָז, וועגן ווא-
 סער און האָבן — פונקט ווי אין מאָנאַט פּעברואַר בשעת א קנאַקע-
 דיקן פּראָסט — געטרוימט וועגן ווארעמע שטובן, די היים האָט באקומען
 איר אייגנטלעכן זין, יא, אלע האָבן געוואָלט זיך באהאַלטן, זיך פאר-
 באַרגן פאר דער זון, — אָבער ראובנען האָט געשראַקן דער געדאַנק
 וועגן צוריקקומען אהיים. ער האָט נישט געאַרבעט, אין דעם שניי-
 דער-פּאַך איז יוני א שלעכטער חודש. די מוטער מיטן יונגען ברידער
 האָט ער ארויסגעשיקט אויף זומער-ווינונג נישט ווייט פון ווארשע, אין
 דער היים האָט געווארט יעקב קאָגאַן, וועלכן ער האָט פארהאַלטן ביי

זיך. שוין דריי טעג זיינען אריבער, זייט ער איז געקומען צו פארן. ניין, קאגאן האָט צו אים קיין צוטרוי נישט געהאט. איינמאָל האָט ער זיך אוועקגעשעטלט פאר אים און א געשריי געטאָן גלייך אין פנים אריין: — „זאָגט מיר אלץ. אלץ! כּוּוּיִל נישט לענגער ווארטן...“ אָבער גלייך נאָך דעם האָט ער אים צו רן געלאָזט. דאָס האָט ער צו רן געלאָזט, אָבער אליין איז ער אַרומגעלאָפן איבער דער שטאָט זיך אן עצה האלטן מיט מענטשן. ער פלעגט זיך אומקערן א פארסאפעטער, א געלער, אן אָפּגעצערטער, מיט פארשידענע איינפאלן: „מען דארף געבן אן אנאָס אין די צייטונג-גען, אן אנאָס אין די קינאָס און מודיע זיין די פּאָליציי“... „ער איז אַרומגעלאָפן ווי א צעמישטער איבער דער שטאָט, וואָס איז צעקאָכט געווען פון היץ, האָט געשפּאַנט איבער אימבאקאנטע גאַסן, זיך צוריק-געקערט מיט די זעלבע המצאות, כּדי פון זיי באלד צו רעזיגנירן, נישט ווייל ראובן האָט אים פון זיי אָפּגערעדט, נאָר ווייל קוקנדיק אויף אים האָט ער אליין פארלוירן דעם גלויבן און זייער ווירקזאמקייט. ער האָט כּמעט גאַרנישט געגעסן, גאַנצע טעג איז ער אַרומגעגאַנגען, גאַפּט-דיק אויף די הייזער, אויפן ברוק, ראובן האָט זיך צוגעקוקט צו דער דאָ-זיקער ראנגלעניש פון א פּאָטער מיט א פּאַרקלעמט האַרץ. יאָ, ער האָט געווסט א סך מער.

איר האָט געפרעגט וועגן סטעפּאַנען — האָט ראובן אָנגעהויבן, ווען ער איז געקומען אהיים. ער האָט גערעדט מיט א שטילער און באַ-הערשטער שטים. — סטעפּאַן איז געווען איינער פון די ערשטע אין אונזער באַוועגונג. ער איז געווען ווי געבוירן דערצו זיך צו וועלן אין דער שפיץ און אָפּצושפּילן א וויכטיקע ראָל. נאָכן פּאַרלאָזן די תּפּיסה האָט זיך זכריה נאָר אויף א קורצער צייט אומגעקערט צו דער מאַשין. ער האָט זיך געטראַפן מיט סטעפּאַנען, וועלכער האָט אים פּאַרהאלטן לעבן זיך און אים אויסגענוצט אין פּיל וויכטיקע ענינים. פּאַרהאלטן און באַגייסטערט. זכריה האָט זיך דערנענטערט צו עמעצן אועלכן, וואָס האָט פּאַרקערפּערט אן אידי. פּאַר לויטערע הערצער איז א יום-טוב צו צוקוקן דאָס גלויבן פון א האַרץ, וואָס איז אָנגעקליידט אין פּלייש און בלוט, בעת, פּאַר ענג-האַרציקע מענטשן איז אוממעגלעך צו גלויבן אין דער העכערקייט פון א מענטש, וואָס זיינע אויגן און נאָז אונטערשיידן זיך מיט גאַרנישט פון אַנדערע. טיילמאָל זעט עס אויס ווי א חסרון — דאָס דאָזיקע פּאַרקאַנספּירירן זיך פון דער נאַטור אין אירע דערהויבונגען, אָבער זכריה האָט געהאַט א לויטער האַרץ...

יעקב קאגאן האָט זיך צוגעהערט מיט ברייט צעעפנטע אויגן. אין פלוג האָט ער גאַרנישט פאַרשטאַנען פון דער גאַנצער בוכמעסיקער רעדע. — זכריה האָט ליב געהאַט סטעפאַנען אזוי, ווי מען האָט ליב א מענטש, וואָס גיט און לערנט א סך. ער האָט ליב געהאַט זיין שמייכל, זיין ארט ריידן, זיין אופן פון גיין. א ווארעמע כוואליע האָט פאַרגאַסן זיין ברוסט, ווען נאָר ער האָט זיך דערמאַנט זיינע ווערטער. ווען זיי פלעגן דורכגיין די גאַס, פלעגט ער אים אָנכאַפן פאַר דער האנט, ווי א מוטער איר קינד. ער איז גרייט געווען צו פאַרהאַלטן דעם גאַסן־פאַרקער — אויס דרך־אַרץ, אויס ליבע... איך וויל אייך זאָגן, אז אין זיין שווער לעבן איז זכריה געווען א גליקלעכער...

— געווען? — יעקב קאגאן האָט אויפגעשוידערט. ער האָט זיך אַיינגעקלאַמערט מיט די הענט אין ראובנען און דערנענטערט דאָס אויס־געמאַטערטע פנים צו זיין פנים. — געווען?

— איר זייט דער פאָטער פון זכריה קאגאן, פון א שיינעם, מוטיקן חבר. כוועל פאַר אייך גאַרנישט פאַרהוילן. מיט א קורצער צייט צוריק זיינען זיי צוזאַמען ארויס אין גאַס — סטעפאַן און זכריה. די שפּיצלעס האָבן זיי ביידן דערשען. די קערפערס אריינגעוואָרפן אין טייך. מיט אַ וואָך צוריק האָט דאָס וואסער ארויסגעוואָרפן סטעפאַנס טויטן קערפער. מיר האָבן אים קובר געווען מיטן געהעריקן כבוד. די פאָליציי האָט געמאַכט א מאַסאַקרע אויפן בית־עולם, שפורן דערפון האָבן איך נאָך אויפן קאַפּ... היינט האָבן איך באקומען א ידיעה, אז זכריה ליגט אויף דער גאַס וו... עס דערווארטן אונדז שוועריקייטן... זייט שטאַרק... אייער אָנוועזנהייט...

ראובן האָט דעם זאָך נישט פאַרענדיקט. דעם שניידער קאגאַנס פנים איז שטאַרק בלייך געוואָרן, די קליינע פיגור האָט זיך א וואקל געטאָן. ראובן האָט אים א כאפ געטאָן, ווי אַ קליין, שווער שייטל האַליק, ארויפגעשלעפט אויפן בעט און ארויסגעלאָפן נאָך וואסער. ווען ער איז צוריקגעקומען, האָט זיך ארויסגעוויזן, אז ס'איז איבעריק. דער שניידער קאגאַן האָט מיט אַפענע אויגן געקוקט עקשנותדיק אין איין פונקט אויף דער פאָדלאָגע. מיט א קאַפּ־שאַקל האָט ער זיך אָפּגעזאָגט פון טרינקען. אין א ווילע ארום האָט ער פייכט געמאַכט די הענט און איינגעריבן די שליפן. ער איז אויפגעשטאַנען פון בעט און צום ערשטן מאָל נאָך פופֿ־צן מינוט א קוק געטאָן אויף ראובנען. — לאַמיר גיין — האָט ער גע־זאָגט.

די היץ אינדרויסן איז נישט קלענער געוואָרן. זעלטן ווער פון די פארבייגייער האָט געטראָגן א מאַרינאַרקע. קאָגאַן אין זיין שוואַרצן כאַ-לאַט און ברייטן סאַמעטעמעס קאַפּעליזש האָט — אויף די ווייטע גאַסן — אויסגעזען ווי אַ מוראַדיק, אַומבאַקאַנט באַשעפּעניש. ער האָט זיך געלאָזט פירן פון ראַובנען, וואָס האָט אים שווייגנדיק געהאַלטן פאַר דער האַנט. זיי זיינען איינגעשטיגן אין טראַמוויי און געפאַרן צו דער גאַס וו. דער הויף־וועכטער האָט געפרעגט צו וואָס זיי זיינען געקומען. ראַובן האָט געענטפּערט. מען האָט זיי אָנגעוויזן אויף אַ סאַליע, צו וועל-כער מע האָט זיך געמוזט אַראַפּלאָזן אין דער ניהער. דאָס ליכט אין דער סאַליע איז געווען ווייך און מילד, ווי אין אַ קלויסטער, אַ שלעכטער ריח האָט אַ שלאַג געטאָן אין נאַז און פאַרשטעלט די אויגן מיט אַ נעפל.

IV

די זון האָט ווייטער געווילדעוועט. כאַטש מיטאַג־צייט איז שוין פאַ-ריבער. יעקב קאָגאַן איז אַריינגעגאַנגען אין דער קהילה, כדי צו דער-ליידיקן די פאַרמאַליטעטן, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט דער לוויה פון זיין זון. ראַובן האָט אים פאַרלאָזט פאַרן הויז.

אין אָנהייב האָט אים געשטעלט פראַגן אַ פעסליקער באַאַמטער מיט אַ פעט, אַנעמיש פנים אין וועלכן עס זיינען געווען פאַרוונקען קליי-נינקע אייגעלעך, מיט אַ יאַרמולקע אויפן קאַפּ און אַ וועסטל אויפן העמד. דער ייד ביים צווייטן טיש, אַ באלעבאַטישער ייד מיט פּולע באַקן, וואָס האָבן געשפּראַצט מיט געזונט — די ראַזע באַקן האָבן אַרויסגעלויכטן דורך דער שיטערע שוואַרצער באַרד ווי פּרעכטיקע עפל — האָט זיך לכתחילה נישט אינטערעסירט מיטן געקומענעם, אָבער וואָס ווייטער דער ענין האָט זיך אַנטוויקלט האָט ער זיך אלץ אויפּמערקזאַמער צוגעהערט. דער ייד האָט געהייסן זייים לעסער און ער איז געווען דער פּוסק אַחרון אין בית-עולם־ענינים. לסוף האָט ער זיך אָנגערופּן:

— געפונען געוואָרן אין די ליים־גרובן? ... און ליגט אויף דער גאַס

וו. ?... הייסט עס אַ זעלבסטמערדער? ...

קאָגאַן האָט זיך אויסגעדרייט צו אים:

— וואָס האָט איר געזאָגט?

— הייסט עס, אויף זיכער — האָט געזאָגט דער באַאַמטער. — מיר

האַבן פון דאָרט מיט עטלעכע טעג צוריק געהאַט אַ מענטש... על-פּי-טעות האָב איך דערלויבט אים צו באַגראָבן אויף דעם אָרט, וואָס געהערט צו די, וואָס שטאַרבן מיט גאַט אין האַרצן, און נישט צו יענע, וואָס שטעלן

זיך אנטקעגן דעם רצון פון דעם רבנו-של-עולם, און טוען ווי עס גע-
פעלט זיי, סיי מיט זייער לעבן, סיי מיט זייער טויט. אויך א זעלבסט-
מערדער...

— א זעלבסטמערדער, זאגט איר? — קאגאנס שטים איז געווען
שטיינערדיק רואיק.

— צי ווייסט איר, מיין ליבער ייד פון דער פראווינג, אז אייער זון
איז, פונקט ווי יענער, געווען א קאמוניסט? און אזעלכע מענטשן ווי ער
נעמען זיך דאס לעבן צוליב א ליאדע סיבה. אין גאט גלויבן זיי נישט,
וואס זשע קאן זיי אפהאלטן דערפון? איר זייט פון א קליין שטעטל, און
איר קענט נישט די דאזיקע וועלן... דאס ווייסט איר דאך אוודאי, אז ער
איז געווען א קאמוניסט?...

— א קאמוניסט... — קאגאנס שטים האָט נאָך אלץ געהאט דעם
זעליקן שטיינערנעם קלאנג. א קאמוניסט, זאגט איר? — קאגאן איז צו-
געגאנגען צו חיים לעסערס טיש. — פאר איך א קאמוניסט... ווילט איר
אפשר הערן, ווי ס'האָט אויסגעזען זיין לעבן? צוועלף שעה ביי דער מא-
שין זומער און ווינטער. די אכילה, וואָס ס'האָט אים אוסגעטיילט די
קארגע האנט פון אן אָרעמען שניידער; איין פּאַר הויזן, די, וואָס ער
טראַגט אויפן הינטן — און קיין וואָרט נישט פון תרעומות. יעדע פרייע
מינוט — איבערן בוך. כ'קום אהיים איין מאָל פרייטיק-צו-נאכטס, די ליכט
זינען שוין לאנג אויסגעגאנגען, און ער ליגט נאָך ביי דעם קוים טליענ-
דיקן לאַמפּ און לייענט. ברויט און וואַסער, אַרבעט און בוך, און אַזוי
וואָך נאָך וואָך, חודש נאָך חודש, יאָר נאָך יאָר, און קיינמאָל נישט קיין
וואָרט פון תרעומות. פריילעך און צעזונגען ווי א פויגל אויפן בוים.
נאָכדעם נויט אין ווארשע. דערנאָך פינף יאָר אין פארשידענע תפיסות,
דריי חדשים אין קאַחצער אויף אַ שטיינערנער פּאַדלאָגע, אַ באַגאַסענע
מיט וואסער. פאר זיך קיינמאָל גאַרנישט... קיין שום פרוי... א „פערד“,
אן אָרעם „פערד“, וואָס האָט זיך נישט געלאָזט אויסשפאנען פאר דער
מעטע... אזוי האָט אויסגעזען זיין לעבן. און דערי טויט? צי זאָל איך איך
אפשר אויסמשלען, ווי ער זעט דאָרט איצטער אויס. די אויגן אויסגע-
פרעסן דורך פיש, די האָר אָפּגעריסן פונעם שארבן, אויף די הענט און
פיס סימנים פון שטורעס... אויף די פליצעט — סימנים פון קוילן...
א קאמוניסט...

— אלץ איינס. נישט זיך צו פארדאנקען האָט א מענטש דאָס לעבן.
— חיים לעסער האָט שוין גערעדט מיט אביסל ווייניקער זעלבסטזיכער-
קייט. — ער האָט אויך נישט קיין רעכט מיט זיך א סוף צו מאכן, ווען

עס גלויסט זיך אים... א זעלבסטמערדער קאן נישט האבן די זעלבע רעכט...

— דאָס איז דאָך א ליגן? — האָט יעקב קאגאן מיטאמאָל א געשריי געטאָן — א בפירושער ליגן! און איר ווייסט, אז ס'איז א ליגן... אז מען האָט אים דערמאָרדעט! פארברעכעריש, אוממענטשלעך!... מען האָט אייך אונטערגעקויפט. מען האָט אייך שוין צו וויסן געטון... מע איז געוואָרן ברוגו אויף אייך, מען האָט זיך צעבייזערט, זייט איר זיך בכך נוקם אין די צומווייניקסטן באשיצטע, איר, די פריינט פון וועלף, די שונאים פון מענטשן... איר האָט מורא פאר סצענעס אויפן בית-עולם... אָבער איך וועל נישט דערלאָזן פארשעמען די דאָזיקע יונגע נשמה. צי קאן זיין א גרעסערע בושא פון דער, אויף וועלכער איר ווילט פארמשפטן אים און מיך?... און פארוואָס?

דער אנעמישער באאמטער האָט אויסגעלאָצט זיינע פיש-אויגן אויפן אויפגעברויזטן מענטשן לעבן אים. ער האָט פון צייט צו צייט אי-בערגעחזרט:

— שא, שא, שא.

V

ער איז געזעסן פאָר אַ גרוילעכן מאַנצפּאַרשויך מיט אַ הילצערן פנים, וועלכער איז געווען געקליידט זייער זאָרגעוודיק. דער ווילטאָג איז אים געפֿעגן אויפן פנים, אן אָפּגעהיטס פון היץ און קעלט, פון צופיל אויפּרעגונגען און ווייטיק — אויף דעם דאָזיקן איז קאגאן געווען אַ מבין. ער איז געזעסן פארן פרעזעס פון דער קהילה. דאָס צימער איז געווען אַ גערוימס, האָט געזונקען אין שאַטן, הינטער די פענצטער זיי-נען געוואקסן ביימער. יעקב קאגאן האָט שוין ערשט נישט געהאט קיין רואיקייט אין זיין שטים.

— אים איינעם האָב איך פארמאָגט — פֿיין און שרעק האָבן גע-קלונגען אין די דאָזיקע ווערטער. — פארן לעבן האָב איך אים נישט געגעבן גארנישט. איז ווי השע קאָן איך עס איצט, ווען ער איז גע-שטאָרבן, דערלאָזן, אז מען זאָל וועגן אים רעדן ווי וועגן א זעלבסט-מערדער? דאָס איז דאָך אַ שקר! די גאנצע וועלט ווייסט, אז דאָס איז אַ שקר! פארוואָס הייסט איר אים באַגראָבן ביינאכט ווי א הונט?

דער פרעזעס האָט געענטפערט שטיל, אזוי שטיל, אז קאגאן האָט זיך געמוזט צובייגן:

— חיים לעסער האָט אייך געזאָגט, וואָס עס וועט זיך לאָזן טאָן און וואָס מ'וועט דארפן טאָן;

— און איר? מיינט איר אויך, אז איך דארף באגראָבן מיין קינד ביי נאכט אָן מענטשן און אָן גאָט? איר זייט דער ראש-הקהל, א פאָטער פון דריי הונדערט טויזנט יידן. צו וועמען-זשע זאָל איך גיין מיט דער עוולה קעגן מיין קינד? צו וועמען-זשע זאָל איך גיין מיט מיין צעווייטיקט הארץ? דער טאטע פון דער יידישער קהילה... יידן, יידן — איר הערט נישט אויף איבערצוזוהרן דאָס וואָרט... אָט בין איך דאָ, אייערער א ברודער, און ווו איז אייער ברודערלעכקייט?...

דער פּרעזעס האָט געענטפערט שטיל ווי פריער:

— חיים לעסער האָט געזאָגט, אז איר האָט אים דאָס הארץ צעריסן... פּרעגט נישט צו פיל, אזוי מוז עס זיין... אזוי ווילן די, וואָס מיר זיינען זיי אונטערטעניק... דער וואָגן וועט צופאָרן ביינאכט. אלץ וועט זיין צו געגרייט. חיים לעסער וועט אכטונג געבן, אז אלץ זאָל זיין אין אַהדער-נוג... אויף די אוניווערסיטעטן פאָדערן ענדעקישע סטודענטן יידישע מתים... דאָס איז אלץ, וואָס איך קאָן אייך זאָגן... מען דארף קובר זיין, און שנעל.

יעקב קאגאַן האָט פארלאָזט די קהילה-שטוב. ער איז געגאנגען לענג-אויס די מויערן, אָפּשטעלנדיק זיך עפּטערס, כדי איבערצוכאפן דעם אָטעם. נאָך קיינמאָל האָט ער נישט געפילט זיין איינזאַמקייט אזוי שטארק ווי איצט. ער איז געווען איין אליין אין דער דאָזיקער שטאָט. צי איז ער נישט גרייט געווען צו ווארפן זיך צו זיינע פיס, כדי אויסצובעטלען — וואָס? א מענטשלעכע קבורה. אָבער ער האָט געהאט פאר זיך נישט קיין לעבעדיקן מענטש, נאָר א וואנט.

קראטעס?

אָט האָט ער זיי ווידער דערפילט און אזוי שטארק ווי קיינמאָל נישט ביז איצט — אריינגעהאקט צווישן איין מענטש און דעם אנדערן. ער האָט זיי געפילט און געזען צוזאמען מיט זיין אייגענער, נישט אויסדרוק-בארער שוואַלויקייט. וואָס זיי האָבן געוואָלט, האָבן זיי מיט אים געמאכט. ער איז געווען ווי צוגעבונדן צו א סלופ, ארום וועלכן מען האָט אונ-טערגעצונדן א שייטער-הויפן. יעקב קאגאַן, דער אָרעמער, קליינשטעטל-דיקער שניידער, האָט געפילט די דאָזיקע קראטעס ווי ווייניק ווער, אָבער ער האָט זיי נישט געקאָנט אַברופן ביים גאַמען, ווי א ריינדער, וואָס ווארפט זיך באצוונגנען פון אן אומבאקאנטער קראנקייט אויף א ניי אנטדעקטער יבשה.

ער האָט זיך געשלעפט דורך די גאסן אין דער ריכטונג פון גאַוואַ-ליפקי. פון צייט צו צייט האָט ער אויפגעכאפט עמעצנס בליקן, וואָס האָבן אים דורכגעדרונגען, האָט געזען פנימער, אָבער דאָס זיינען נישט געווען קיין מענטשלעכע פנימער, זיי האָבן געהערט צו א מין מיט וועלכן ער, יעקב קאגאן, האָט נישט געפילט קיין שום בשותפותדיקס. ער האָט זיך אָנגעשפארט אין דער טיר פון עפעס א קליין געוועבלב. א קליינטיק ווייבעלע, די פארקויפערין, האָט אים אונטערגעטראָגן א גלאַז וואסער.

— „טרינקט, טרינקט, גאָט אין הימל, וואָס פארא מענטשן מע זעט עס היינט...“

דעם טאָג האָט זיך ראובן שפעט אומגעקערט אהיים. נאָענט ביים אריינגאנג, אויסגעדרייט מיטן פנים צו דער טיר, אויפן ראנד פון א שטול, איז געזעסן זכריהס פאָטער. ער האָט געמאכט אן איינדרוק ווי ער וואַלט געשלאָפן. שווער איז געווען דער אָטעם פון דער דראַכנער, און ווי זיך פארטייענדיקער געשטאלט. זיין פנים איז געווען אינגאנצן געל, טיפע אויגן-לעכער, ארויסשטארצנדיקע באקן-קנאָכן, אויסגעמאטערטע, איינגעפאלענע, מאַגערע באקן — בלויז איין איינציקער פונק האָט גע-טליעט אין דעם פנים, און עס האָט זיך אויסגעדאכט, או אויך ער וועט אין א וויילע ארום פארלאָשן ווערן. ראובן האָט נישט געוואַלט שטערן דעם שלאָף פון דעם אלטן מאן. אָבער קאגאן איז נישט געשלאָפן. ער האָט געעפנט די אויגן און געזאָגט: — זיי הייסן קובר זיין ביינאכט...

VI

חיים לעסער איז פונדעסטוועגן נישט געווען קיין מענטש אָן א האַרץ. ער האָט אפילו צוגעשיקט אן אויטאָ, וואָס האָט אויפן ווארשע' ווער לשון געהייסן; אויטאָקאראוואן. ער האָט צוגעשיקט דעם וואָגן שוין נאָך האַלבער נאכט אויף דער שטילער גאס וו., ווו ס'האָט געווארט דער שניידער קאגאן. פון דער מאשין איז אויסגעשטיגן דער שאַפער און נאָך א מענטש מיט א געל בערדל און אויסגעטריקנט פנים. ער האָט גע-שמעקט מיט בית-עולם. — וועמען דארף מען דאָ טאָן דעם לעצטן חסד? — האָט ער געפרעגט אויף א קול. ער איז ארויס, אין א וויילע שפעטער איז ער צוריקגעקומען מיטן שאַפער.

דער שניידער קאגאן האָט בדעה געהאט נאָכצוגיין דעם זון צופוס, ווייל אזוי פאָדערט דער דין, אָבער דער מענטש מיטן געלן בערדל האָט אויף אים א קוק געטאָן מיט פירדאלט. — און אויטאָקאראוואן — האָט ער

געזאגט — מאכט זעכציק קילאמעטער א שעה. איצט איז נאכט, די גאסן זיינען פוסט, מיר וועלן פארן מיטן גאנצן אימפעט. זעצט זיך לעבן אונדז, זיי האבן אים אריינגענומען צווישן זיך, געלויבט אים דערפאר, וואס ער איז אזוי קליינטיק ווי א קינד און פארנעמט נישט קיין סך אָרט. זיי האבן געלאזט אין גאנג דער מאַטאַר, פינצטער און שטיל איז געווען אויף די ווארשעווער גאסן, די נאכט — נאָכן הייסן טאָג — האָט געזונב־קען אין שטערן. ס'האָבן געשמעקט ליפע־ביימער.

צוויי קברנים האָבן געוואָחט. האָרט ביים מויער, סדי עס זאָל נישט זיין קיין שום ספקות. האָבן זיי ביים שיין פון לאמטערנדלעך אויסגע־גראָבן א קבר. אויסגעגראָבן און פארשאַטן. אָפּגעטאָן די ארבעט, האָט איינער פון די קברנים, דאָס פנים פארזונקען אין דער פינצטערניש, אַנ־שפארנדיק זיך אויפן ריידל, אויסגעשטרעקט די האנט נאָך א מטבע. זיין חבר, א העכערער פון אים אין וווקס, האָט אים געמוסטרט אויף א קול. — ביי אזעלכע — האָט ער געזאָגט — נעמט מען נישט. — אָפּגעזאָגט עס, האָט ער זיך געלאָזט גיין פאַרויס. דער צווייטער קברן איז אים נאָכגעגאנגען. — פארוואָס — האָט ער געפרעגט — נעמט מען נישט ביי אזעלכע? ער זעט אויס ווי א רב. — גאליציאנער יידן זעען אלע אויס ווי רבנים — האָט געענטפערט דער העכערער.

דער שניידער קאָנאַן איז געבליבן אַליין ביים קבר פון זיין זון. ער האָט געזען קעגן דער שיין פון ליכט, ווי מע האָט פאַרשייט דעם בר־מינן מיט גרודעס פייכטער ערד, ווי דאָס קבר האָט זיך אויסגעגלייכט מיטן באָדן. דעם שניידער קאָנאַנס אויגן זיינען געווען אויסגעטרונקט ביו צום דנאָ, דער האלדז טרוקן ווי מיט סמאַלע פארגאַסן. ער איז געוואָרן אלץ וויי־ניקער הערנדיק, אלץ ווייניקער זעענדיק — א פארטרוקנט שטענגל פון א מענטשן, א שטיין מיט מאָך באוואַקסן. א שטילקייט האָט געהערשט ארום, צווישן שטיינער און ביימער, א שטילקייט איז געווען אויפן הימל, דעם אכזריותדיקן אין זיין מאיעסטעט, דעם שפאַטישן איז זיין שיינקייט, דעם אכזריותדיקן, שפאַטישן און קאלטן, ווי א קעניגרייך פון איין. א שטילקייט האָט געהערשט איבער דער שטאָט, וואָס אייז געלעגן אין אַנמאכט פון שלאָף. אן איינצלנער ווי פארבלאָנדזשעטער אויטאָ־סיגנאַל, א ווייטער גריילך פון א טראמווי האָבן אהער דערגרייכט ווי די איינצי־קע סימנים פון לעבן. א שטילקייט האָט געהערשט איבער דער דאָזיקער ערד פון טויט. דער שניידער קאָנאַן איז געווען אין א צושטאנד פון פאר־שטיינערונג, געפיל־פארגליווערונג און נישט־זיין. ווען־נישט־ווען האָט

זיך געוועקט אין אים דאָס לעבן — מיט א קורצן און אָפגעריסענעם, טויבן און פארשטיקטן קרעכץ. די דאָזיקע קרעכצן האָבן אנטהאלטן דעם גאנצן לעבנס־וועג פון זיין זון — „דעם פערד“, וואָס האָט זיך נישט גע־לאָזט אויסשפאנען. די דאָזיקע קרעכצן האָבן אנטהאלטן די גוטע ווער־טער, קיינמאָל נישט אפירגעברענגטע, די צערטלעכקייטן, קיינמאָל נישט אַרויסגעוויזענע, ווייל אַרעמע מענטשן שעמען זיך סיי מיט גוטע ווער־טער, סיי מיט האַרציקע צערטלעכקייטן — דאָס איז געווען דער ווייטיק און די תרעומות צוליבן אומרעכט. די עוולה האָט געברענגט דעם קליינ־טשיקן קערפער, וואָס האָט זיך ווי א טראנטע אראָפגעלאָזט אויפן קבר פונעם בן־יחיד. די שטערן אויפן מזרח האָבן אָנגעהויבן בלאסער ווערן. ווען די שטערן זיינען פארשווינדן, און די איבעראשנדיק שיינע פייערן פון דעם קאַיאָר האָבן זיך צעפלאמט אויפן הימל, האָט זיך א מחנה יונגע מענטשן באוויזן ביים פרישן קבר און מיט אן ענגן קרייז ארומ־גערינגלט דעם פארחלשטן פון פיין. זיי זיינען געווען א דרייסיק מאָן און אפשר מער. זיי האָבן געטראָגן בינטלעך בלומען, א סך בלומען, שטארקע הענט האָבן אויפגעהויבן דעם פאָטער פון דעם פייכטן קבר, האָבן זאָר־געוודיק און פריינטלעך איינגעריבן זיינע פארשטארטע גלידער. הייסע, יונגע קעפּ האָבן ארומגערינגלט דעם קאָפּ פון דעם טאטן, וועלכער האָט צוריק באקומען דאָס געשאנק פון זעען, דעם שניידער קאגאנס אויערן האָבן ווידער אָנגעהויבן אויפנעמען די שטים פון לעבן. ארום אים האָט מען געהאלטן רעדעס. מ'האָט גערעדט וועגן דער עוולה, וועגן דעם אומ־רעכט, וועגן דעם מענטשן — אָט האָבן מענטשן ווידער גערעדט אויף א מענטשלעכער שפראך. צווישן די דאָזיקע שיינע ווערטער האָט פון מאָל צו מאָל זיך דערהערט זכריהס נאָמען. נאָכהער האָט צווישן די ביימער און די קברים, אונטערן הימל, וואָס האָט געפלאמט מיט די פייערן פון קאַיאָר, אויפגעקלונגען א ליד. דער שניידער קאגאן האָט עס נישט גע־קענט, ער האָט עס געהערט צום ערשטן מאָל. אָבער דאָס געזאנג האָט אים אינגאנצן אומגעקערט די פעיקייט פון פילן. און ערשט איצט, צום טאקט פון דעם דאָזיקן געזאנג אונטערן הימל, וואָס האָט אויף איין אָרט געפלאמט און איז אויף א צווייטן נאָך געווען פינצטער, האָט זיך זכריהס פאָטער, דער אלטער שניידער קאגאן, צעווייטט.

פונדעסטוועגן האָט אין דעם געוויין געלעבט א האַפנונג — די האַפ־נונג, וואָס עס ברענגט די מענטשן־ליבע.

לעמבערג, יאנואר 1941.

דער לויטערער שמואל

I

ווען אבעל איז אויף צו מאַרגנס נאָכן קומען קיין וואַרשע אַרויס אין שטאָט, האָט ער נאָך אלץ — באַטש עס איז שוין געווען עטלעכע חדשים נאָך דער מלחמה — געטראָגן דעם מונדיר פון אן אונטעראַפּיציר, לויט וועלכן מ'האַט געקאָנט דערקענען דעם נישטלאַנגאַניקן געפאַנגענעם. דאָס איז געווען א מאַן א הויכער, א טרוקענער, מיט שוואַרצע אויגן, מיט א קאָפּ עטוואָס צו קיילעכיק, מיט אַ פנים, אויף וועלכן ביזלעכקייט האָט זיך געביטן מיט אומעט. צוליב דעם אומעט האָט דאָס פנים געצויגן צו זיך אויפּמערקזאמקייט.

אויף ניי־וועלט האָט ער דערזען דעם זעלבן ארט פארניכטונג, וואָס נעכטן. ער איז געקומען פון לאַדזש. ס'איז יעדן איינעם באַקאנט, וואָס פארא קליינער מהלך עס טיילט לאַדזש פון וואַרשע. די דאָזיקע שטעט זימען היינט מער פארייניקט ווי ווען עס איז. טויזנטער מענטשן פאַרן טאָג טעגלעך וועגן טויזנטער ענינים. די באוועגונג צווישן די ביידע שטעט איז באלעבט און סטאביל. וואָלט זיך דאָך געדאַכט, און א לאַדזשער אייגן וווינער דארף פון בלויזן הערן, נישט פארלאַזנדיק זיין שטאָט, זיך קאָנען פאַרשטעלן ווי וואַרשע זעט אויס. ניין, אזא רואינירטע שטאָט, קאָן מען זיך נישט פאַרשטעלן.

גלייך ביים אריינפאַרן קיין וואַרשע, ווו ס'האַבן זיך אויסגעשיילט די ערשטע פוסטע און פארברענטע הייזער, איז אבעל אנטשוויגן געוואָרן. עס איז געשטיגן אין אים דער גרויל. פאר דעם, אויף וועלכן ער האָט גע-

קוקט, איז שווער געווען צו געפונען א נאָמען, א וואָרט. נאָך דעם אומ-
באשעדיקטן לאַדוש, איז אין דעם דאָזיקן בילד געווען עפעס אזוינס, וואָס
דער קאָפּ האָט עס נישט געקאָנט תּוּפּס זיין. ער האָט זיך כּסדר געזאָגט:
נאָך דעם ראָג ענדיקט זיך עס. עס האָט זיך נישט געענדיקט, נישט ביי
דעם און נישט ביי דעם אנדערן, צו דער פּאַרניכטונג האָט בכלל קיין
סוף נישט גענומען. אין די דאָזיקע רואינען האָט געשטעקט הויז נאָך
הויז, טאס נאָך גאס, געגנט נאָך געגנט, א קאָסמישער צאָרן, גאָס צאָרן,
וועלכער שרייט פון די באַרגיקע פעלדן, פון די פּוסטע שטיגן, פון די
פּוסטע פענצטער, פון דער ערד, וואָס איז געווען אין זיי אויפגעשוואַלן,
האָט געוויינט מיט אימה און מיאוסקייט, מיט נודתער נישטגוטקייט פֿין
מתים.

עטלעכע יעה נאָכאנאנד האָט ער זיך נעכטן צוגעקוקט צו דעם,
וואָס ס'איז פון שטאָט פּאַרבליבן. אָן ענלעכן פּייזאָש האָט ער געדענקט
פון זיין קינדהייט נאָך דער ערשטער מלחמה, אין די רואיק-אַפּגעברענטע
הייזער האָט ער דערקענט דאָס אַלטע באַקאַנטע פנים פון דער געשיכטע.
אַ נייעס, אָן אומגלויבלעך נייעס איז געווען די צאָל, דאָס, וואָס אַלע הייזער
זיינען געווען פּאַרברענט.

אויף ניי-וועלט זיינען געשטאנען אַפּגעברענטע הייזער, אַבער זיי
זיינען געשטאנען, די אינעווייניקסטע רויטקייט פון אַ טייל הייזער האָט
דערמאָנט די רויטקייט פון אַרומגעהאַקטע טעפּ. דאָרט, וווּ עס האָט גע-
פעלט אַ הויז, צוויי, דריי, האָט מען אין זיך געקאָנט דערמאָנען. אן איינ-
וויגער פון דער געגנט האָט צוריקקומענדיק, אַ צוזאמענגעבראַכענער,
געקאָנט זאָגן: דאָ איז עס...

אַבער ווען אבעל איז אריבער דעם קראשינסקיפלאץ און אריין אין
דעם שטח פון דער אמאליקער יידישער געגנט, א קוק געטאָן אויף לינקס
און אויף רעכטס, פאָרויס און הינטער זיך, האָט ער, הגם שוין צוגע-
ווינט צו די אנדערע געגנטן פון „דער אממיינסטן חרובער שטאָט אין
דער וועלט“, נישט געוואָלט גלויבן די אייגענע אויגן.

זיך ריכטנדיק אויף דער פּאַרניכטונג, האָט ער זיך געריכט אויף איר
לויט דער מאָס פון די אנדערע געגנטן; ער האָט זיך געריכט אויף שפורן.
וואָס וועלן מעגלעך מאכן אויפצולעבן אין געדאנק דאָס, וואָס איז אמאָל
דאָ געשטאנען. עס זיינען קיין שפורן נישט פּאַרבליבן. עס זיינען נישט
געווען קיין הייזער, מער אַדער ווייניקער פּאַרברענטע, מער אַדער ווייניקער
— רואינירטע, עס זיינען קיין הייזער בכלל נישט געווען. קיינע שום

מויערן, קיינע שום קוימענס, וואָס האָבן דורכגעמאַכט אַזאַ האַרט לעבן,
 קיין שום צייכן פון אַ גאס, קיינע טראַטואַרן, קיינע טראַמוווייִליניעס, וועגן,
 פּלעצער, אויף קיין שום אָפּשניט איז נישט געבליבן עפּעס אזוינס, אויף
 וואָס דאָס אויג זאָל זיך קאָנען אָפּשטעלן. עס איז נישט געווען קיין שום
 קעגנשטאַנד, וואָס ווערט אויפגעשטעלט דורך דער אַרגאַניזירטער מענטש-
 לעכער האַנט און דערמעגלעכט פעסטצושטעלן, ווי אַ מענטש געפינט
 זיך. אויף אַ שטח, וואָס דאָס אויג האָט קוים געקאָנט אַרומנעמען, ווי עס
 האָט זיך אַמאָל געפונען דער גרעסטער ייִדישער קיבוץ אין אַיראָפּע,
 איז גאַרנישט געווען אויסער גרוז און שטיקלעך ציעהאַקטע ציגל, פאַר-
 דעקטע דאָ און דאָרט מיט געלע און גרויע בלעכן, ווי נישט-געגאַרבעטע
 אַקסן-פעלן. דאָ איז די שטאָט געווען אָפּגעמעקט, אַראָפּגעטראָגן פון דער
 אויסערפּלאַך, ווי אַ געצעלט פון אַ פעלד. האַרט זיינען געווען בר־מינס,
 דאָ איז צומאָל קיין בר־מינן נישט געווען. אויף דעם אָרט איז די שטאָט
 געווען צעשמעטערט, אָפּגעווישט, קיין שטיין אויף קיין שטיין איז נישט
 פאַרבליבן. ווי עס אַמאָל געשטאַנען אַ שטאָט, איז איצט געלעגן גרוז. און
 כאַטש אונטער די גרוז-פעלדער האָבן גערוט מער מתים איידער ווי אויף
 הונדערט בית-עלמינס, איז דאָ קיין זכר נישט געווען פון קיין בית-עלמין.
 עס איז געווען אַ וויסטקייט פון אַן אָפּגעמעקטער שטאָט, וואָס איר נישט-
 דויערהאַפטע, נישט-דייטלעכע און פאַרפירענישע געשטאַלט האָט גע-
 שווינדלט אין זכרון פון דעם צושויער. אין אַנגעזיכט פון דער דאָזיקער
 וויסטקייט האָט אבעל שוין נישט געפילט די באַדערפעניש אָפּצוגעפונען
 דאָס הויז, ווי ער האָט אַמאָל געוויינט, — אַ באַדערפעניש, וואָס איז אזוי
 אומפאַרשטענדלעך, ווי טיף, די דאָזיקע שטאָט, איידער זי איז אויסגע-
 גלייכט געוואָרן אין טויט, איז זי געווען אויסגעגלייכט אין ליידן. דאָ
 האָט מען נישט געטאַרט וויינען איבער קיינעם באַזונדער. דער געקומע-
 נער האָט זיך געזעצט אויף אַ הויפּן ציגל. ארום האָט געהערשט אַ טוי-
 טע שטילקייט, און די איינציקע שטים פון לעבן איז געווען דער שאַרף
 פון די קאַנאַלן, וואָס פליסן אונטער דער ערד. ערגעץ ווייט צווישן די
 בערגלעך גרוז זיינען פאַרבייגעטאַנגען אין אַ טענדון-שורה עטלעכע פער-
 זאַנען. איבער דער שטאָט, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ וויסטע,
 איז געהאַנגען אַ פאַרכמאַרעטער און קאַלטער הימל.

ווי דורך אַ דרימל האָט ער דערהערט טריט. ווען ער האָט אַן חשק
 אויפגעהויבן דעם קאַפּ, האָט ער דערזען אַ פרוי, וואָס גייט אין זיין ריכ-
 טונג, די שרעק אין אים האָט אָפּגעטראָטן איר אָרט דער פעסטשטעלונג,
 וועלכער ער האָט נישט געוואָלט גלויבן. ער האָט פעסטגעשטעלט און

געצווייפלט, געצווייפלט און פעסטגעשטעלט גאכאָנאָנד. דאָך האָט ער זיך נישט געריט פון אָרט. ער האָט זיך אויפגעהויבן ערשט דעמלט, ווען די פרוי האָט זיך פאַרהאַלטן לעבן אים, אָן אויפגעטרייסלטע פונקט ווי ער, און הגם אים האָט זיך געדאַכט, אז ער האָט זיך אַ וואָרף געטאָן צו איר מיט אַ געווייך, איז ער שווינגדיק געשטאַנען אויפן אָרט. בלויז די שוואַרצאַפלען האָבן זיך אים פאַרברייטערט און פאַרשמעלערט, טיפע איי- גערלעכע איבערלעבונגען באוועגן זיי אויף אזא אופן.

זי האָט די ערשטע אַ געשריי געטאָן און ווי אַמאָל, איז דער נאָ אין זיין גאַמען פאַרשוונדן.

— אַבעל!

דאָס קול איז אים אָפגעשטאַרבן, ווי בעת אַ שווערן אָנפלי. ערשט נאָך אַ געוויסער צייט האָט ער געענטפערט:

— אַמעליע...

II

די געשיכטע פון דעם בליץ־קריג־פּעריאָד, די געשיכטע פון דער לעצטער צייט, די דאָזיקע אַילטרא־מאָדערנע געשיכטע אויף אלע שלאכט- פעלדער, אויף דער יבשה, אויפן וואסער, און אין דער לופט איז אינגאנצן אַן אנדערע געווען אין די לאַגערן. פון טאָג אויף טאָג האָט דער מענטש מיטן ענדערן דאָס אָרט אַזוי ווי געענדערט דאָס יאָרהונדערט, אין וועלכן ער האָט געלעבט. אין געוויסע שטעט איז גענוג געווען צו טוישן די גאַס, אַז מען האָל זיך צוריקציען אויף עטלעכע יאָרהונדערט אין דער געשיכטע. די געפאַנטענע אין די לאַגערן זיינען פון מענטשן, באשעפטיקטע אומאויפהערלעך אויפן היינטצייטיקן עשטיגער, געוואָרן מיטאַמאָל מענטשן, וואָס ליידן פון צופיל פרייער צייט. און ערשט איצט האָבן זיי געקאָנט אַ טראכט טאָן וועגן אסך ענינים, פאַר וועלכע זיי האָ- בן פריער קיינמאָל נישט געפונען קיין געלעגנהייט.

ערשט אין לאַגער — אין דעם ציכטיקן נישט־גרויסן דייטשישן שטעטל, וואָס האָט זיך פאַרוואנדלט אין אַן אָפלאַג, אין וועלכן ס'האַבן זיך אויפגעוואלטן אַן ערך זעקס טויזנט מענטשן — האָט דער פאַרשפאַרטער אַבעל אָנגעהויבן באַנעמען אַמעליעס גרויסע מעלות, וואָס אויף דער פריי זיינען זיי צו אים דער־גאַנצען מן־הצד, דורך דער אָנטערקענונג פון אַ- דערע; אליין האָט ער ווייניק אכט געלייגט אויף זיי. מיט אַמעליען האָט ער זיך באַקענט אין יאָר 1937, ער האָט דעמלט אָנגעהויבן ווערן זעלב-

שטענדיק אלס ארכיטעקט. דאָס איז געווען אַ ופארטראכט, מאַגער, גאַר
 יונג מיידל. זי איז שענער געוואָרן פאר זיינע אויגן, און אין אַ געוויסן
 טאָג האָט אבעל פעסטגעשטעלט, אז איר אַרײַט שיינקייט געהערט צו די
 זעלטענע. זי איז געווען אַ טונקעלע, וווקסיקע און האַרמאָנישע, מיט אַ
 פנים, וואָס פארמאָגט נישט קיין שטרענגקייט, דאָס פנים פון אַ מאַדאָנע,
 וואָס איר פרוילעכקייט איז גלייכצייטיק אַזוי ווי איר פאַרלייקענונג, אַזוי
 זויט פאַרמשעפעט עס נישט. אינגעשלאַסן אינעם ריטם ופון בויגן־ליניעס,
 האָט דאָס דאָזיקע פנים וויברירט מיט ליכט און פאַרב, ווי דער רוים
 פון אַ קלויסטער. אַ צופעליקער הינטערגרונט — דער טינג פון אַ וואנט,
 אַ פיצל הימל — צונויפטרעפנדיק זיך מיט אמעליעס פראַפיל, האָט זיך
 פאַרוואַנדלט אין אַן אַראַבעסק, אַ ווונדערלעכע פאַר זיך אליין, זוי די
 קונסט פון די אַבסטראַקציאָניסטן. קוקנדיק אויף אַמעליען זיינען מענטשן
 שטיין געבליבן שטום ווי פאַר בערג, פאַרגאַסענע מיט לבנה־ליכט,
 זוי פאַר אַ שרפה. אמעליע האָט די, וואָס האָבן געקוקט אויף איר, דער־
 מאַנט אין צמעצן, נישט זי האָט דערמאָנט, נאָר אויסגעלייזט די בענקשאפט
 נאָך שיינקייט, וואָס איז אַלט זוי די וועלט, און שטעקט אין יעדן פון אונדז.

כל־זמן זיי זיינען געווען צוזאמען צוויי יאָר, אין דעם — אין יאָר אלס
 פאַרפאַלק — האָט אבעל ווייניק דעאגירט אויף דער דאָזיקער שיינקייט;
 ער האָט זיך נאָך אין איר נישט גענייטיקט. דאָס הויז פון אמעליעס על־
 טערן — דער פאַטער איז געווען אַ לונגען־דאָקטאָר — האָט געהערט צו
 דעם גיין וואַרעמע. אין דעם ערשטן פעריאָד איז אבעל מער פאַרליבט
 געווען אין דער משפּחה, ווי אין דער פרייליך, ווייל אליין האָט ער גע־
 שטאַמט פון אַ היים, וואָס האָט נישט געוואָלט פון קיין שמיכל, דער פאַר־
 טער האָט געהאַט די מוטער און יאָרנלאַנג מיט איר נישט גערעדט.
 אבעלס האַרץ האָט אמעליע דעראַבערט פאַר אלעם דערמיט, וואָס זי
 פלעגט זיך הייסן איבערנעמען מיט די גוטע און שלעכטע שטימונגען פון
 איר מוטער. דער מוטערס זעסן מיט אַפּעטיט, איר גיין צום פריזירער,
 פון וואָס מען האָט געקאַנט דרינגען, אַז עס קערט זיך אום צו איר דער
 אינטערעס צום לעבן, אָדער פאַרקערט, איר נישט וועלן קיינעם זען, איז
 געווען פאַר אמעליען אַן איבערלעבונג. און דאָס טאַקע האָט אין דער
 ערשטער צייט אממיינסטן גערירט אבעלן.

פאַרליבט אין דער פאַמיליע, האָט ער אין דער אויסדערוויילטער
 אויסגעפונען אַביעקטיוו אלץ, וואָס ער האָט געהאַלטן פאַר ליבעווירדיק.
 ווייל ער האָט געוואָלט ליבן, האָט ער איינגערעדט וויך און אמעליען, אַז
 ער ליבט, ער האָט דערום גערעדט אַ סך ווערטער, וואָס האָבן נישט פול־

שטענדיק געפונען קיין דעקונג. ער האָט זיי גערעדט מיטן באוויסט-
זיין פון זייער אויבערפלעכלעכקייט, מיט לייכטן רעזערוו, וועלכער האָט
אים דורכגענומען מיט אַן אומצופרידנקייט מיט זיך אליין, ווייל ער האָט
נישט געהערט צו די נישט-איידעלע באשעפענישן. ער האָט געוואָלט
ליבן, נאָר א טירעלע אין דער נשמה האָט זיך לאנג נישט צוגעמאכט.
ערשט די יאָרן פון געפאנגענשאפט האָבן פעסט פארמאסט דאָס דאָזיקע
טירעלע. זיי מורא, אז אין א געוויסן טאָג וועט אמעליע אויפדעקן זיין
ליגנט, האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אומזיסט, אין לאַגער האָט ער זיך אויף
א רעכטן אמת פאַרליבט אין זיין פרוי. ער האָט זי אנטדעקט אלס מענטש
און אלס פרוי, און א סך פון דעם וואָס האָט אים פריער גערגערט, איז
אים ערשט איצט געוואָרן טייער. דאָס וואָס אירע געפילן זיינען געווען
נישט לייענבאר און שטיל אין קעגנזאץ צו אים; וואָס זיי האָט שטענדיק
אַרויסגעוויזן כאַראַקטער, דעמלט ווען אים האָט ער געפעלט; וואָס זיי האָט
געקאָנט ווירדיק פאַרטראַגן די אומבאַרעכטיקטע פאַרוורפן און נישט
פאַרעכטפערן זיך אזוי לאנג ווי אין אים האָט אַנגעהאלטן ודער כעס —
אַ טאַלענט, וואָס נישט פיל זיינען מיט אים באַשאַנקען; וואָס זיי האָט גע-
קאָנט זיין דערפאַרענער, קלוגער, עלטער, כאַטש זיי איז געווען אזויפיל
יונגער; וואָס זיי האָט געקאָנט צו אים זיך באַציען ווי צו א קראַנקן —
אין ליבע מוז איין צד שטענדיק זיין אויף די רעכט פון א קראַנקן — און
א סך, א סך אנדערע שיינע שטריכן און פּרטים, וואָס זיינען געוואָרן
פאַרשטויבט דורך דער טאַגזעגלעכקייט — האָבן ערשט איצט אויפגע-
לעבט, וועקנדיק אין אים געריטקייט און אנטציקונג. אלץ וואָס האָט
געהאַט אַ שייכות מיט אַמעליען, האָט באַקומען אַן אינגנטימלעכן טעם:
דעם טעם פון געוויסע פּרימאַרגנס, דעם טעם פון זיסקייט און ווייטיק, דאָס
הארץ האָט אים דערביי אַ ביסל ווי געטאָן, ווי שטענדיק ווען מע איז
פאַרליבט.

סאונדערס טייער איז אים געוואָרן די לעצטע צייט פון זייער צוואַ-
מענלעכן, אין יאָר 1939 האָט זיך די באַפעלקערונג נישט געשראַקן פאַר
קיין מלחמה, ווי אַ קינד שרעקט זיך נישט פאַר קיין פּיסטאַלעט. שרעק
פאַר מלחמה האָט אַבעל אַרויסגעליענט פון אַמעליעס אויגן. זיי האָט נישט
געקאָנט פאַרטראַגן קיין שמועסן אויף דער דאָזיקער טעמע, זיי פלעגט
אוועקגיין פון טיש, נאָך דער רעדע פון בעקן אויף דער טעמע פון קאַרי-
דאַר, האָט זיי זיך צעוויינט, איינמאַל האָט אַבעל, אַהיימקומענדיק, איבער-
געזערט די ווערטער פון אַ מאַסגעבנדיקער פּערזאָן, אז די פּאַליאָקן זיי-
נען נישט קיין טשעכן, און אז זיי וועלן שייסן. ווען ער האָט זיך אויף

צומארגנס איבערעוועקט אינעם צימער, אין וועלכן עס האָט געהערשט די מערהערלעכע שטילקייט פון סאגין, איז אמעליע נישט געשלאָפן. זי האָט זיך אויפגעוויקחאם אײַטגעקוקט אין אים. פון דעמלט אָן פלעגט ער אַנטרעפן איר בליק יעדעס מאָל, ווען ער האָט זיך אויפגעכאַפּט. זי פלעגט נישט ענטפערן, ווען ער האָט זי געפרוווט טרייסטן, אז די דייטשן האָר-בן נישט וואָס צו עסן, אז זייערע טאַנקען זײַנען פון בלעך און אז ענג-לאַנד וועט נישט דערלאָזן. אבעל האָט שפעטער באַקומען דעם אײַנדרוק, אַז זי האָט פאַרגעפילט דעם קאַטאַליזם, וואָס דערנענטערט זיך. נײַן זי האָט וואָס און אמת איבערגעלגעבט א שווער יאָר, זײַל דאָס ערשטע יאָר פון איר חתונה איז אײַנצײטיק געווען דאָס ערשטע יאָר פון איר לעבן אלס פרוי, אָבער זי האָט געליבט דעם מאַן און געזאָט א היים. אין די לעצטע נעכט האָט זי אים גענומען ווי א הייליקטום, מיט אויגן אזעלכע קלאָרע, אַז ער האָט נישט געקאָנט אין זײ אַרײַנקוקן. ווען זי האָט אים סאַגלייט צום וואָקזאַל דורך דער שטאַט, וואָס איז געווען באלעבט ווי אין אן ערב־יום־טוב, האָט אבעל פעסטגעשטעלט, אז איר קול האָט באַקומען א קלאַנג, וואָס איז אים ביז היינט אומבאַקאַנט געווען און געפלאַסן ווי פון אומבאַקאַנטע קוואַלן. זי האָט אַרײַסגערעדט די ווערטער מיט קראַפט, ווי זי וואָלט זײ אַהנטערגעשפּאַרט, וואַרשיינלעך אױס שרעק, אז זי וועט זײ נישט קענען אַרױסזאָגן. ווען ער האָט פון פענצטער פון דער אָפּפאַרנ-דיקער באַן א קוק געטאָן דאָס לעצטע מאָל אויף דער דאָזיקער וווקס־קער, וווּדערבאַרער פּערזאָן, אן אײַנגעשרומפּענע, ווי די בײַנער וואָלטן פון איר געווען אַרױסגענומען, האָט ער צום ערשטן מאָל דערפילט די שרעק פון דער מלחמה. און ער האָט אויך באַנומען דעם אלטן אמת, אז דער טיפּסטער ווײַטיק הערגרייכט אונזו קודם־כל דורך די פּערזאָנע, וועלכע מיר האָבן לײַב.

אירע געפילן זײַנען געווען נישט־לייענבאַר און נישט־דורסדרינג-לעך — וואָס דאָס האָט כסדר געמאַכט שטייגערן דעם זיגזאַג פון זײַנע געפילן, — אָבער אין דעם לעצטן פּעריאָד, האָט ער געקאַנט פעסט־שטעלן, אז דאָס פּייער, וואָס ער האָט אָנגעצונדן, האָט זיך אָנגענומען. דעמלט האָט ער זיך פאַרגעוואָרפן, אז ער באַקומט מער, ווי ער פאַר-דינט זיך עס.

ווי די מערהייט געפאַנגענע, האָט ער געלעבט מיט די בריוו מיט די דאָזיקע אין אײַראָפּע גוט־באַקאַנטע בלאַנקעטן — קריגסגעפאַנגענענפאַסט — וואָס אײַן העלפט אין זײ איז באַשטימט געווען אויף אַן ענטפּער. אַמע-ליע האָט אים פאַרווונדערט. טראַץ אלעם האָט ער נישט דערווארט אזא

היציקייט. ער האָט זי געדענקט ווי א האַרמאַנישן מענטש און געצוויי-
פלט אין אזא שפע געפילן, וואָס זיינען איצט געקומען פאר אים צום
אויסדרוק. געצווייפלט, ווייל ער האָט געהערט צו דעם מין צווייפלער.
ער האָט אויך געצווייפלט דערפאר, ווייל ער האָט, ווי די מערהייט מע-
נער, געהאלטן, אז גרויסע שיינקייט זעטיקט זיך מיט זיך אליין, כאָטש
שיינקייט איז בלויז דאָס, וואָס באַקוועמלעכקייט פאר א מענטש א צוגע-
ווינטן צו באַקוועמלעכקייטן; איז א הייטל, קוים א הייטל.

עס פלעגט טרעפן, אז אמעליעס ענטפערט האָבן זיך פארשפעטיקט.
די לייזן האָבן אים פולשטענדיק אונטערגעשניטן, ווי געוויינלעך מענטשן
מיט שטארקע געפילן. ווען די בריוו זיינען שפעטער אַנגעקומען, האָט
ער שוין אפילו נישט געהאט דאָס באַדערפעניש זיי צו ליינען. דאָס נישט
באַקומען קיין ידיעות פון אמעליען האָט אים אָפגעריסן פון מענטשן,
האָט אים באוויזן צו אימנאמקייט. יעדער בריוו, איבערהויפט נאָך אן
איבערייס, האָט אין אים אַרויסגערופן אַ היפּוטידיק געפיל.

די פאַראַכטונג צו מענטשן האָט געמוזט מאַכן די דייטשן גלייכגיל-
טיק צו אלץ, וואָס די געפאַנגענע האָבן געשריבן וועגן זיך, און וואָס
מען האָט צו די געפאַנגענע געשריבן. די צענזור האָט כמעט נישט גע-
שטרעבן קיין בריוו, און אין לאַגער האָט מען געוואָלט, וואָס עס טוט
זיך אין לאַגער. אין אויגוסט 1942 האָט זיך באוויזן אין דער אונטערערדי-
שער לאַגער־אויסגאַבע אן אַרטיקל וועגן די שחיטות אין דער יידישער
געגנט אין וואַרשע. אבעל האָט אויפגעהערט צו באַקומען בריוו.

עס איז געווען אַ זומער־נאַכט, א ווייטיקלעכע אין איר שיינקייט.
אין צוויי קליינע צווישן־זיך־פאַריניקטע צימערלעך, זיינען ניין מענטשן
געלעגן אויף שטרוי־זעק, אָבער קיין איינער איז נישט געשלאָפן. אבעל
איז געווען ביים פענצטער. פון צייט צו צייט האָט עמעץ פון די ליגנדיקע
זיך אופגעהויבן און צוגעגאַנגען צו אים מיט א טרייסט־וואָרט. זייט צוויי
טעג האָט קיינער נישט געהערט זיין קול. קיינער האָט נישט געזען, ער
זאָל האָבן עפעס געגעסן. ער האָט געשטעקט ביים פענצטער בייטאַג און
ביינאַכט, איינגעהאַרט אין דעם נישט־האַרכבאַרן געשריי פון דער גע-
מאַרדעטער שטאַט. איבער זיין קאַפּ האָט, ווי איבער א ראַדיאָ־אַפּעמעד,
געפלאַמט די שטים פון דער ווייטער פיין. ער האָט נישט געקאַנט איי-
שטילן אין זיך די וואַזאַמקייט און די אויפּמעריקזאַמקייט, אָן וועלכע מע
קאַן נישט לעבן. ווי בעת די שווערסטע אייפערזוכט־אַטאַקעס, האָט ער
נישט געהאַט די דרייסטיקייט א קוק צו טאָן אויף אמעליעס פאַטאַגראַפיע,
אזא ווייטיק האָט פון איר געשלאָגן. דאָס פאַרברעכן איבער אמעליען איז

פאר אים געווען דער סך־הכל פארברעכנס איבער פיר הונדערט טויזנט
נפשות. אין די דאזיקע טעג איז ער געווארן פארוושכט. ער האָט זיך
אויפגעגעסן — האָבן צווישן זיך גערעדט די חברים.

ער האָט באַקומען צוויי בריוו, וואָס אַלס זייער אַרויסשיקער איז גע-
ווען אָנגעגעבן א פּערזאָן מיט אן אומבאקאנטן נאָמען: אַננא זיך. דאָס איז
געווען אמעליעס נייער נאָמען. זי איז ניצול געוואָרן. זי האָט געווינט
אויף דער קאניאָוסקי־גאַס, אויף זשאָליבאָוש. ליינענדיק דעם דאָזיקן
נייעם אדרעס, האָט אבעל געהאט דעם איינדרוק, אז זי האָט פארטוישט
דאָס לאַנד. נאָך צוויי בריוו איז געקומען אן איבערייס, און אַבעל האָט
זיך פאַרגעוואָרפן, אז ענטפּערנדיק אויף די בריוו, איז ער אויך געווען
אומפאַרויכטיק, ווי אמעליע, אין קורצן האָט זי זיך זיידער אָפּגערופּן.
זי האָט געשריבן: איך האָב עפעס וואָס דורכגעמאכט פאר דער לעצטער
צייט. אויף דעם אָרט האָט דעם ליינער פארפּעלט אַטעם. אלץ איז גע-
ווען דורכזיכטיק, ווייל ס'איז געווען אלגעמיין.

נאָכדעם איז געקומען אַ צייט פון בריוו מיט ווייניקער הערצלעכ-
קייטן און איינגענומענע אייגנשאפטס־ווערטער. אין דער דאָזיקער שפּאַר-
נונג פון ליידין, וואָס פאר א באדייטונג, — וואָלט זיך געקאָנט דאָסן —
קענען האָבן אייגנשאפטס ווערטער? דאָך — זייער פּעלן, דאָס פּעלן פון
איניקע צייטווערטער, זייער ווינציקערע צאָל איידער אמאָל, א געוויסע
ענדערונג פון לשון האָבן געמאַכט פאַרוינקען אַבעלן אין אַ טיפּן ווייטיק
שוין פון אַן אַנדערן מין. אַליין איז ער געווען גאַרנישט, אַמאָפּלום גאַרנישט.
ער האָט געווינט צוזאמען מיט אנדערע אַפיצירן־יידן אין דעם באַזונדערן
בלאָק E 14, וועלכן מ'האָט גערופּן יודען־בלאָק. אין דער ביראָ איז זייער
עוידענץ געפירט געוואָרן באַזונדער. זיי האָבן יעדן טאָג דערווארט דעם
סיף. אַלע אין לאַגער זיינען געווען איבערצייגט, אַן דער גורל פון בלאָק
E 14 וועט זיין אנדערש ווי דער גורל פון אלע איבעריקע. זי האָרט,
אויסבאהאלטנדיק זיך אויף דער אוי־גערוּפּענער ארישער זייט, איז
ארוםגעגאַנגען מיט א טויט־אורטייל, וואָס יעדער האָט געקאָנט זיין זיין
אויספירער, און פונדעס־וועגן... און פונדעסטוועגן האָט ער אין זינע גע-
דאַנקען גאַרונגען און באַגערן נישט אויפּגעהערט אז זיין פריער פאר
אַלעם אַ מאַנצפּערשוין און זי — אַ פרוי. ער האָט איר געשריבן, אַן
נישט גיבנדיק איר גאַרנישט, האָט ער אויך גאַרנישט האָט רעכט צו
פאַדערן, און ער לאָזט איר אין אלעם פרייע הענט. אויף דעם האָט ער
באקומען אן ענטפּער אוא הייסן, אז וועגן קיין בעסערן האָט ער נישט
געקאָנט טרוימען. אַבער נאָכדעם איז זי פּלוצלינג אנטשוויגן געוואָרן. ווען

זי האָט זיך ווידער אָפגערוּפן, האָט דער בריוו קעגן אלע דערווארטונגען נישט געהאַט נישט קיין געענדערונג פאַמיליע-נאָמען און אַדרעס. הייסט עס, קיין אויסערלעכע שטערונגען זיינן נישט געווען. דערפאר אָבער איז ער געווען געשריבן מיט דריי פארשידענע מינים בליי-פעדער. פון דעמלט אָן האָט זי שוין נישט געשריבן אין איין אָטעם, ווי אין אָנפאַנג, פאר-קערט, ס'איז געווען צו זען, אז זי האָט נישט ליב די דאָזיקע בריוו, אז זי צווינגט זיך שטארק זיי צו שרייבן.

די קאטוילן, וועלכע פארמאָגן די קענטשאפט פון מענטש, דערוואָרבן נישט פון היינט, באהויפטן, אז דער אייגנטלעכער געביט פון געראנגל און איבערברוכן איז די מענטשלעכע נשמה. אזוי פיל מאָל האָט אים גע-מאכט גליווערן דער געדאַנק, אז זי וועט פון אים אוועק, אומקומען, אָדער אַוועק — אַנדערש קאָן עס נישט זיין — אָז ווען אויפן סמך פון די אלץ העלטעטער אַנקומענדיקע בריוו, ווי אויך די סוגערירנדיקע און באלערנדיקע געשפרעכן, איז ער געוואָרן כמעט זיכער, אז שוין, ווי ער האָט דאָס באַצייכנט פאַר זיך אַליין, האָט ער האָט איבערגעטראָגן פאַר-העלטנישמעסיק רואיק. די מענטשלעכע כוחות זיינען באגרענעצט, אי-בערלעבונגען, ווי טעמפּעראַטור האָבן זייער העכסטע גרענעץ. טראַגע-דיעס, אויפן פּאָן פון פאראנט, זיינען אין לאַגער געווען טאַג-טעגלעך ברויט. די פרויען אויף דער פריי האָבן אָנגעבוטן נייע באַציונגען, האָבן געבוירן פאר אנדערע מענער, געשווומען אויף דער פארשידנארטיקער כוחאליע פון דעם לעבעדיקן לעבן. נאָך דער העכסטער פארצווייפלונג ביי די געפאַנגענע, וואָס האָבן געליטן פון פאראנט אין דעם ערשטן פעריאָד, האָבן די שפּעטערדיקע ווייניקער געליטן, ווייל זיי האָבן זיך שוין אָנגעליטן פון מיטגעפיל און מורא. אזא איז געווען דאָס אלגע-מיינע געזעץ, און אבעל איז אים געווען אונטערגעוואָרפן צוגלייך מיט אנדערע.

אין אָקטאָבער 1944, זיינען אָנגעקומען אָפיצירן פון ווארשעווער אויפשטאַנד. — די מערהייט פון זיי איז געווען געקליידט ציוויל. זיי האָבן בלויז געטראָגן ווייס-רויטע בענדער אויפן אָרעם. זיי האָבן זיך מיט נייגער ארוימגעקוקט איבערן לאַגער און אָנגעהויבן מיט פראַגן, צי מע וועט זיי איבערשוילן, און צי אין זעקס וואַכן ארום וועט פאַרקור-מען דער געמיטנזאמער דייטש-ענגלישער אַנגרוף אויף רוסלאַנד. די וואָס האָבן זיי צוגערופּט צו גיין אין געפאַנגענשאפט האָבן זיי פארוי-כערט, אז דאָס זיינען שוין באשלאָסענע זאכן. די אויפשטענדלעך האָבן,

אין קעגנזאץ צו די אלטע געפאמגענע, געהאט אויסשליסלעך פאליטישע פאראינטערעסירונגען. מ'האט זיי צעווארפן איבער אלע בלאקן.

צוזאמען מיט די אויפשטענדלעך איז אָנגעקומען אבעלס אן אל-טער אוניווערסיטעט-קאלעגע, טאדעאוש מאזורעק, ער האט א סך גע-וויסט וועגן אמעליע און געהאלטן, אז מע הארף נישט איבערלאָזן מענטשן אין זייערע אילוזיעס.

יא, עמעץ אנדערש איז געווען אין אמעליעס לעבן. אָבער נישט דאָס דאָזיקע איז געווען פֿאַר אָבעלן אָן איבעראַשונג. אָן אמתע איבע-ראשונג איז ער אליין געווען פֿאַר זיך. פֿאַרן אָנקומען פֿון די אויפ-שטענדלעך האָט ער דורכגעלעבט א פֿעריאָד פֿון אפאטיע. ער האָט גע-האלטן, אז ער האָט שוין אינגאנצן אויסגעשעפט זיין געפילס-קאפיטאל, און אָט האָט זיך פֿאַר אים אויפסניי צעעפנט א נאָוונג. ער איז געווען פֿאַרווונדערט פֿון דער קראפט פֿון זיינע אייגענע ליידן, ער האָט שוין נישט דערווארט אזעלכע כוחות אין זיך. עס האָט זיך אים געדאַכט, אז ער האָט שוין מיט אלץ שלום געמאַכט. ער פלעגט זיך זאָגן דאָס זעלבע וואָס אנדערע; עס איז געשען דאָס, וואָס ס'האָט געמוזט געשען. האָט זיך ארויסגעוויזן, אז ער האָט זיך נישט געקאָנט. ער האָט זיך אויפגעריסן אין מיטן דער נאַכט מיט אן אימה און געפאלנקייט אין דער נשמה. ער האָט זיך געשטיקט, ווי עס וואָלט אויסגעפעלט לחטם אין צימער. זיין לאַגע האָט אים אויסגעווען צו זיין ביטער, אומדערטרעגלעך ביטער.

אז ער האָט שוין נישט געהאט אמעליען פֿאַר זיך, וואָלט מען געקאָנט מיינען, אז עס איז אין אים אָפגעשטאַרבן די פעזאיקייט צו פֿרייען זיך. זיין, ער איז אפילו פעזאיק געווען אויף אזא געשווענער פֿרייד, זעלכע לאַזט זיך פֿאַרגלייכן בלויז מיט דער פֿרייד פֿון אַ הונט, וואָס ווילדע-וועט איבערן הויף דעם ערשטן וואַרעמען טאָג נאָך ווינטער. דעם אכטן מאי 1945 האָבן מיר איבערגעלעבט די דאָזיקע פֿרייד. אויך אבעל האָט זי איבערגעלעבט דעמלט, ווען צום לאַגער 3 E האָבן זיך דערנענטערט די רוסישע חיילות.

III

זי האָט מיט בולטער גערירטקייט, מיט גוטע פייערלעך אין די אויגן איבערגעווארט זיין נאָמען. זיין בריוו און קארטל האָט זי דערהאלטן און זיך שטאַרק מיט זיי דערפֿרייט. צען מאָל האָט זי זיך גענומען אים ענט-פֿערן, אָבער זי קאָן אליין נישט זאָגן פֿאַרוואָס זי האָט נישט געענטפֿערט.

נאך מער, זי האָט געוואָלט פאָרן צו אים, קיין לאַדזש, אָבער שטענדיק
האָט זיך געמאכט עפעס אַ מניעה. זי פארשטייט פונדעסטוועגן נישט,
פארוואָס ער איז, זייענדיק אין ווארשע, נישט געקומען צו איר און האָט
זיך פארלאָזן אויף אזא אומגעוויינלעכן צופאל ווי אַט-אַ די באגעגעניש.
„ער וואָלט באדאָרפט פראַסט-פשוט קומען“. ער האָט געקוקט אויף
איר באהערשט פון פריידיקע אויפטרייסלונגען, אין וועלכע עס האָבן
זיך באַפרייט כוחות, וואָס זיינען שוין יאָרן געווען אונטערדריקט. ער
האָט געזונקען אין זייערע צערטלעכע, אין זייערע געבענטשטע אומזע-
בארע געפֿלען. ער איז געגאנגען לעבן איר באַפרייט פון דער נויטווענ-
דיקייט צו רינדן, וואָס קומט אויף ערשט דעמלט, ווען די געריטקייט
ווערט אָפגעקילט. אן ארויסגערעדטער ווייטיק איז שוין אַ געלינדערטער
ווייטיק. אין זיין הויכער געשפאָנטקייט איז ווייטיק: געשרי, אָהער שווייגן.
ער האָט זיך צוגעהערט צו איר אָן באַגערן. זי איז געווען לעבן אים.
ווען ער האָט צוריקגעוויינען דאָס באַוויסטזיניקע זעען, ווי דאָס
הייסט ביי די מאַלער, האָט ער אַ ווילע, ווי דורך אַ טאָפלט עקספּאַנירטן
געגאָטיוו, געזען צוויי פנימער: דאָס, וואָס ער האָט געדענקט. האָט זיך
געפונען אין דעם, אויף וועלכן ער האָט געקוקט. ער האָט פעסטגעשטעלט
געוויסע, קוים באַמערקבארע ענדערונגען. ער האָט אַ טראַכט געטאָן,
אז זי פארמאָגט מער כוחות ווי אמאָל. אין משך פון די לעצטע חדשים
האָט ער זיך נישט איינמאָל געזאָגט: איך באַגיי זיך ווי צומערגסטן, איך
ברענג זיך אליין אום דערמיט, וואָס איך דערלויב וואַקסן די טרוימען
וועגן אמעליען. קיין זאך היילט נישט אזוי, ווי די קאַנפראַנטירונג מיט
אַ מענטש, וואָס לעבנדיק ווייזט ער ארויס זיינע חסרונות, באַגייט פּעלזרן.
פון וועלכע עס היט אים אויס אונדזער הונגער, אונדזער בענקשאַפט,
אונדזער באַדערפעניש פון שיינקייט. אויסהיילן זיך קאָן איך נאָר דורך אַ
טרעפונג. לאָז דעם לעבן טויטן די אידעע. קיין זאך אנטוישט נישט
אזוי דעם איינזאמען מענטשן, ווי דאָס לעבעדיקע לעבן, וואָס ער וועט
זיכער איינגעפונען פאר צו שאַרף, ווייל ער איז אָפגעוויינט דערפון,
פונדעסטוועגן האָט דער ערשטער בליק נישט פארשאַפט אַבעלן קיין
אַנטוישונג, אויב עס גייט אין שיינקייט. פארקערט, איר רייכקייט האָט
אים צעטומלט. זי איז געווען, ווי אמאָל האַרמאָניש, אויסדרוקלעך און
וויקסיק, איר הויט, וואָס האָט געאַטעמט מיט וואַרעמקייט, זאַטקייט און
רו, האָט געבעטן באַדירונג, זוי אַ סקולפּטור, ווי אַס ווילע בייכעלע
פון אַ קינד. נאָך דעם ווי דאָס פאָלק איז פארברענט געוואָרן, האָט מען
שוין מער נישט געזען אזעלכע פרויען.

זי האָט אָנגעהויבן: אין דער ערשטער צייט האָט אונדז אממיינסטן אינטערעסירט, וואָס צו דערציילן די מענטשן, וועלכע זיינען אין דער מלחמה-צייט געווען אויסערן לאַנד און וועלן זיך דאָך נאָך דער מלחמה זיכער אומקערן — זיי זאָלן באַקומען אן אַנונג וועגן אונדזער לעבן, זיי זאָלן גלויבן, אז דאָס איז געווען אן אָפּגרונג, וואָס פאַרן חודש אויגוסט האָט מען זיך אזעלכן גאַרנישט געקאַנט פאַרשטעלן פאַר די אויגן. אלע זיינען געווען/בײַ דער איינשטימיקער מיינונג, אז מע וועט זיי דאַרפן ווייזן קינדער, וואָס די דייטשן האָבן פאַטאָגראַפירט און אָפּגעדרוקט אין זייערע אויסגאַבן אלס דערצויגלינגען „פון באַלשעוויסטישן גר־עדן“. אויף דער פּוילישער זייט האָבן מיר נישט געהאַט בלויז פּריינט. מע האָט דאָרט געשמועסט, אַז מען דאַרף די ווענט, אונטער וועלכע טיפּוס און הונגער האָבן שוין דעמלט געצענטלט די באַפעלקערונג, וואָס איז גע׳ווען צונויפּגעדרוקט ווי אויף א וואַקואַל — אַרומשטעלן מיט א קראַנק פון מאַשינ־געווער, זיי זאָלן זיך נישט צעלויפן אין פאַל פון א פּלוצער־דיקן פאַרענדיקן דעם קריג. פונדעסטוועגן, ווען א קינד, אָנגעטאַן אין לאַכעס, פאַרוואַקסן מיט בלאַטע, האָט דאָרט אָנגעקלאַפט אין א וועלכן ס׳איז הויז, און נישט קאַנענדיק אַדער קוים קאַנענדיק די שפּראַך, געשטאַ׳נען ליבערשט שטום און אַנטערטעניק, איז עס זאָך נישט אוועקגע׳גאַנגען אַן א שטיקל ברויט.

אבעל האָט געדענקט, אז ווען אין בלאַק E 14 זיינען אָנגעקומען די ידיעות וועגן די שחיטות האָבן אלע שטאַרק רעאַגירט. אָסער יעדער אויף עפעס אַנדערש. טייל האָבן געזאָגט: אלטע מענטשן שטופּט מען אַריין אין וואַגאַמען מיט נישט געלאַשענעם קאַלך. אַנדערע: וויפל ווונד־זערהאַרע מיידלעך קומען דאָרט אום. ווי אזוי קאַן מען דערמאַרדן יונג־גע מיידלעך? און נאָך אַנדערע: גאָט אין הימל, זיי מאַרדן דאָרט קליינע קינדער... — מען האָט די קינדער נישט געקאַנט דערקלערן, וואָס דאָס איז אזוינס א בויס, א טייך, עס איז נישט געווען נישט קיין טייך און נישט קיין ביימער. ווען מע האָט אין פעמינאַ אויף לעשנאַ געגעבן א קינדער־פאַרשטעלונג, האָט דער עולם געוויינט. קאַזישטאַק האָט דעמלט געזאָגט צום פּאָטער: כ׳בין אן אלטער מאַן, מיר האָט זיך געדאַכט, אז איך האָב שוין נישט קיין שום באַגערן. איך האָב יא. כ׳וואַלט וועלן דער־לעבן דעם טאַג, ווען מע וועט עפענען די טויערן...

אַזוויינדיק אויף דעם ים פון גרוז האָט זי געזאָגט:

— אַט איז דאָס עפענען פון אונדזערע טויערן.

איבער דער דאָזיקער ערד פון דער שרעקלעכסטער מענטשלעכער

פיין, האָט אבעל, אָנגעלענט אויף אמעליעס אַרעם, געטראָטן ווי איבער
א גאַרטן מיט רויזן.

ער האָט געטרונקען די זיסקייט פון איר אַנוועזנהייט, וואָס האָט אַפֿ-
געווענדט די אימה ווי א דערמאָנונג. זי איז געווען כמעט פון זיין וווקס.
זי האָט געטראָגן אַ מאַנטל פון שוואַרצער וואָל, וואָס האָט זיך געפאַל-
דעוועט ווי זאַמד. דער טעלעראַרטיקער הוט איז איר געווען אַראָפּגעלאָזן
אויף אַן אויג, היט האָט זי אַנערקענט בלויז ווי אַן אַרנאַמענט, ווי אַ
באַצירונג איבער א הויז, אלע אירע היט, וואָס ער האָט געדענקט האָבן
זיך איר אַראָפּגעלאָזט איבער די אויגן; זייער פאַרם האָבן זיי געביטן נאָר
פון דער הויך. די דערמאָנונג וועגן דעם האָזיקן פרט האָט אים אדורכ-
געפליצט מיט א ניער כוואליע זיסקייט, און ער איז עטלעכע מאָל צו-
געפאלן מיט די ליפן צו איר נאָסל. זי האָט געשמיכלט. איר אויג איז
געווענקען אין דעם שאַטן פונעם הוט-ראַנד, ער האָט געזען בלויז איר נאָז
מיט די לייכט-אויפגעהויבענע נאָז-לעכער און די רייצענדיקע פאַרם פון
אירע ליפן, וואָס ער האָט זייער געוואָלט א קוש טאָן. ער האָט עס לאנג
נישט געקאָנט ביי זיך פועלן. ווען ער האָט זיי ענדלעך, אין גאַנג, נישט
ענדערנדיק די פאַזיציע, באַריחט, האָט זיך אַמעליעס שמיכלט אויסגע-
לאָשן. דאָס האָט אים פאַרשאפט ווייטיק, זיי זיינען געגאַנגען צווישן
פּעלדער צעקלאַפטע ציגל, באַדעקטע דאָ און דאָרט מיט פאַרושאַווערט
איינוואַרג. אייזערנע דרענגער זיינען ארויסגעוואַקסן פון די גרוזן, ווי א
נייער מין קוסטעס.

ס'איז שווער אַנצוצייכענען די ליביע פון א לעבעדיקן שמועס, ער
שפּראַצט ווי א באַרד ביי א טייל מענטשן — אויף אלע זייטן. אין קורצן
האָט אמעליע ווידער אַנגעהויבן זיך דערמאָנען: יעדעס וואָרט אירס איז
געווען אויסגעבאָדן אין פיין. דאָס האָט אבעלן צוגעגעבן דרייַסטקייט.

א גרימאָסע האָט זיך געלייגט אויף אמעליעס פנים, ווען ער האָט
געענדיקט. די גוטע פייערלעך זיינען פאַרשווונדן. אבעל האָט זיך דער-
מאָנט אין פריינט, מיט וועלכע ער האָט זיך באַגעגנט נאָך זעקס יאָר,
און מיט וועלכע ער האָט אין א פּערטל שעה ארום נישט געהאַט וועגן וואָס
צו רעדן.

— ליביע — האָט זי אים נאָכגעזאָגט מיט פאַרוונדערונג און אזוי
ווי נישט גערן. א מאַמענט האָט ער געהאַט דעם איינדרוק, אז ער האָט
איר געטאָן עפעס אן עוולד. — ליביע, א וואָרט וואָס איז שוין לאַנג
נישט געהערט געוואָרן, א פאַרגעסן וואָרט, א פּיקציע...

ער האָט זיך דערפילט אָפּהענטיק ווי א מאַנטצביל, בעת ער דערציילט וועג זיין לידנשאפט א פרוי, און זי ענטפערט אים: ס'איז גאַרנישט, ס'וועט איבערגיין... ער איז געוואָרן אויפּמערקזאם אויפן וואָרט: פיקר ציע. ער האָט דערקענט די דאָזיקע פיקציע ביז צום סוף... באַפרייט דורך דער רויטער ארמיי, איז ער צוזאמען מיט דער כוואליע צוריקגעקומען אין לאַנד. דאָס זיינען געווען פּרעכטיקע טעג. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אין לאַדזש, לאַדזש איז אים געפּעלן געוואָרן, אלץ איז אים צו יענער צייט געפּעלן. ער האָט אָנגענומען דעם ערשטן בעסטן פּאַסטן, און מיט פּאַרגעניגן אויפּטעשטאטען יעדן איבדערפרי צו דער ארבעט. ער האָט אויפּגעלעבט. די לעצטע מלחמה פלאמען זיינען געווען פלאמען פון ווידער געבורט נישט בלויז פאר אים. מענטשן האָבן אויפריכטיק געשטרעבט צו אן ענדערונג, עס האָט אין זיי אויפגעלעבט די בענקשאפט צו ליכטיקייט נאך דער פינצטערניש פון דער אָקופאַציע. אָבער דער דאָזיקער אויפּשטייג האָט נישט לאנג געדויערט, א טיפע נאכט האָט דורכגענומען די מענטשלעכע בינער. נאָכן אָפּלוס פון די גרויסע געשעענישן, האָט אבעל דערפילט, אז עס עסט אים די בענקשאפט אזוי ווי אין לאַגער. די פרייהייט האָט זי נישט פארווישט. ווי א געליבטער פילט ארויס אין א ראדיאָ-טראַנסמיסיע פון דער פּילהארמאַניע דעם אָטעם פון זיין געליבטער, וואָס טרעט דאָרט אויף, אזוי האָט אָבעל אין דער שטים פון לאַנד ארויסגעפילט אמעליען. דאָס האַרץ איז אין אים אָפּגעשטאַרבן, ווען ער האָט באַמערקט אן ענלעך קלייד, א מאַנטל, א הוט, וואָס ער האָט פאַרגעדענקט פון יאָרן צוריק, און וואָס זיינען שוין פון לאַנג מסתמא אויף דער וועלט נישט געווען. דאָס ענלעכקייט אין איינצלעהייטן פון פנים און באַוועגונגען, האָבן אים שוין נישט געוויילט, ווי דעמלט, ווען ער האָט דאָס באַמערקט ביי געפאַנגענע. איצט האָבן זיי געוועקט אין אים בלויז זייטיק, דער שלוכץ פון האַרץ איז נישט שטום געוואָרן אין אים. צומערקסטן איז געווען דאָס, וואָס ער האָט נישט געקאָנט נישט טראַכטן, וואָס ער האָט נישט געקאָנט פאַרגעסן. ויין מוטער, א קליינע דארע פרוי, פלעגט וויינען, ווען מען האָט פאר איר ארויסגערעדט דאָס וואָרט: זשאַסמין. נאָך זעקס יאָר מלחמה האָט ער נישט באַהערשט זיין שטים, ווען עס איז אים אויסגעקומען צו זאָגן דאָס וואָרט: ליבע. ער האָט נישט געקאָנט אָן א ציטער קוקן אויף מענטשן צוגעטויליעטע צו זיך. ער האָט נישט געקנט הערן וועגן עמעצנס גליק. ער האָט געפילט דאָס האַרץ, ווי אַ שלעכטן איינגעניטן אַרבל, און איז האַרץ אַ נאָגנדיקן ווייטיק, וואָס האָט נישט אָפּגעלאָזן. די בענקשאפט האָט זיך אין אים

איבערגעבוירן אין אומדן. ער פלעגט זיך וועקן אין מיטן דער נאכט אויסגעהוילט פון אלעם, אויסער ווייטיק. ער איז געווען א קנויל פון ווייטיק, און דער דאָזיקער ווייטיק האָט אים נאָך מער געשראַקן, ווייל ער האָט נישט געוואוסט ווי זיך קעגן אים צו פארטיידיקן. נישט קאָר גענדיק פארגעסן, האָט ער זיך דערמאָנט. דערמאָנענדיק זיך, האָט ער געליטן. דאָס לייב האָט געדעננקט, דער גייסט האָט געדענקט, און אליין, וואָס איז געווען זכרון איז געווען ווייטיק. ער האָט זיך אליין געפרעגט, וואָס באדייט דאָס, — און נישט געפונען קיין דערקלערונג. ער האָט אים בערגעלעבט אן אנטציקונג, פון וועלכער ער האָט זיך נישט געקאָנט באַפרייען. זי איז געווען די ערד פאר זינע פיס, זי איז געווען דאָס ליכט פאר זינע אויגן, זי איז געווען דער זין פון זיין לעבן, זי האָט געלעבט אין אים, ווי די עיקרדיקע, פארצוקנדיקע ווירקלעכקייט, וואָס דערנענטערט זיך מיט זיך אליין, די דאָזיקע — ווי זי האָט זיך אויס- געדריקט — פיקציע...

אמעליע:

— זעסט דאָך, וואָס ס'איז פארבליבן פון אונדזער לעבן... דאָס איז נישט קיין רעזולטאט פון א האלבשעהדיקן אָנפלי פון Royal Air Force מיר האָבן זיך ביינאכט נישט געלייגט, און אינדערפרי האָבן די לעבן- געבליבענע נישט דערזען דאָס, וואָס מיר איצט. דער אומקום פון דער שטאָט, דער אומקום פון דער באַפעלקערונג איז פאָרגעקומען ביסלעכ- וויין. איידער מע האָט דאָס פאָלק אוועקגעלאָזט מיטן רויך, האָט מען עס פריער פארוואַנדלט אין בלאָטע און אין צוואה. גלויב נישט, אויב מע וועט דיר זאָגן, אז מענטשן קאָנען שטארבן. נישט אמת. צוויי מאָל אין מיטן פון דער דאָזיקער מלחמה האָט וואַרשע געזען, אז מענטשן קאָנען נישט שטארבן. און דאָס, וואָס מען רעדט וועגן שטארבן, איז פון אים בערפלוס, איז פון זויערקיטן און האָט אויף אַזוי פיל אַ שייכות מיטן טויט, וויפיל יענער מעטאָפאָרישער טויט, וואָס מיט אים איז פול ביי די יונגע פאָעטן. מיליאָנען זיינען געגאנגען צום טויט פירנדיק האַנדל, ליבנדיק, אינטריגירנדיק און האַסנדיק, נישט פאָרעמטער אין קיין שום ערדיש געפיל. זיי זיינען געגאנגען צום טויט פארוואַנקען אין לעבן ביו איבער די אויערן. פילנדיק דעם טעם פון דעם אייגענעם בלוט, האָבן זיי נאָך נישט געפילט גאָטס אָטעם. ביז צום סאַמע סוף האָבן זיי אויף אן אומ- באַגרייפֿלעכן אופן געשטעקט אין לעבן. זייער טויט איז געווען א הימן צום לעבן. נאָך פאר דער תליה האָבן זיי אויסגעקליבן בעסער עסן.

אמאָל פלעגט זי רעדן נישט גערן און מיט שוועריקייט. זי האָט נישט געהערט אמאָל צו די צו באַרידעוודיקע מענטשן. אין אָנפאַנג פלעגט אבעל זי רופן: דאָס שיינע שווייגנדיקע קינד, זי איז דעמלט געווען אומגלויבלעך שווייגנדיק. זיין נאָמען האָט זי צום ערשטן מאל אַרויס־ גערעדט פיר חזשים נאָך דער חתונה. זי האָט געהערט צו די פרויען, וואָס דאָס היימיש ווערן מיט אַ מאַנצפאַרשוין קומט זיי אָן נישט גרינג. איצט האָט אבעל באַמערקט, אז איר קול, ווי אויך איר פנים האָבן באַ־ קומען קראַפט. זי האָט זיך געענדערט.

זי האָט ווייטער גערעדט:

— דער טויט האָט געווינט צווישן אונדז און א סך געענדערט אונדז־ דזערע באַגריפן וועגן לעבן. אַ מאַנצפאַרשוין וואָס איז אוועק, איז אוועק אין דער פינצטערניש, מיינסטנטייל נישט צוריקגעקומען, קיין געפילן האָט מען נישט געקאָנט אַנטוויקלען, מ'האָט זי באַדאַרפט בלאַד רעאַליזירן. פרויען האָבן זיך אָפגעגעבן צו מענער, ווי זיי וואַלטן געטאָן א גערעכטע זאך, ווי זיי וואַלטן פאריכט אן עוולה. און דעמלט האָט זיך אַרויסגעוויקן, אז עס איז פאַראַן הונדערט מינים ליבע און יעדער מין איז גוט, און יעדער איז אַננעמבאַר.

אויך אבעל האָט געוויסט פון הונדערט מינים ליבע, אין די ערשטע וואָכן פון באַפריינג — די סאַמע גליקלעכסטע, און פולע מיט גאָד — האָט ער געגליבט, אז ער וועט זיך געפונען אן אָרט אין לעבן אויך אָן אַמעליען. אין אָנהויב האָט ער געהאַט דעם איינדרוק, אז די קאַטאַסטראַ־ פּע איז נישט אזוי גרויס, און אז דאָס ביסל ניצול־געוואָרענע אינטעלי־ גענץ וועט זיך ווידער אויפבויען אויף דער ערד, וואָס איז, אמת, געווען איין גרויסער קבר, אָבער עס האָט זיך געדאַכט, אז מען וועט קאָנען פאַר־ געסן וועגן דעם. צום סוף פון דער מלחמה זיינען די רעשטלעך פון דער דריימיליאָניקער באַפּעלקערונג, ניצול־געוואָרענע פון דעם מבול, אַרויס פון אונטער דער ערד, פון וועלדער, פון לאַגערן, א קליינע טייל איז צו־ ריק אוועק אין זייערע אַמאָליקע היימען. אין אָנהויב האָט מען זיי אויפ־ גענומען, אזוי ווי מע וואַלט מענטשן פון אזעלכע ליידן באַדאַרפט אויפ־ נעמען. ווו נישט ווו זיינען די אויפריכטיקע טרערן געווען קעגנזייטיקע. אָבער צווישן אלע געפילן האָט מיטגעפיל די שלאַבעריקסטע פּיט. צוריקקומענדיק נאָך דעם הונדערטמאָליקן וּשטאַרבן טאָג ביי טאָג אין משך פון זעקס יאָר זיינען די, פאַר וועלכע די וועלט דאַרף רויט ווערן, געפאלן אויף דער שוועל פון זייערע הייער, געטראָפן פון א קייל, שוין נישט קיין דייטשע. אויף די וועגן האָבן געלויערט אויף זיי באַשעפּענישן,

וואס האָבן זיך א נאָמען געגעבן מיליטער און אויף אן אויסגעפרוּווטן אופן — mit Genickschuss — זיי אומגעבראכט. לייגנדיק זיך שלאָפן, אין די דערפער, אין די קלענערע און גרעסערע שטעטלעך, זיי נען זיי נישט זיכער געווען מיטן מאָרגן ווי פארן דייטש. די דאָזיקע מער-דערייען האָבן צעבלאָזן די רעשטלעך אומרו, וואָס טייעט זיך אין יעדן מענטש, בעת ער באטראכט אזא שווערן ענין, ווי פארלאָזן דאָס לאַנד. אָבער זיי האָבן קיין ברירה נישט געהאט, זייער טויט האָט שוין לאנג אויפגעהערט עמעצן צו רירן, האָבן זיי דעריבער גענומען מאַסנווייז אַנט-לויפן. און אין א געוויסן טאָג האָט אַבעל זיך ארומגעקוקט, אז ער לעבט אין א וויסטע. ער האָט באגעגנט איינצלנע באקאנטע, וועלכע האָבן גע-שלאָסן זייער לעבן, אָבער קיינער האָט נישט אָנגעהויבן פונדאָסניי. עס איז דעמלט נישט געווען צו זען קיין שום פרוּוו פון באנייאונג. פארקערט, זיי האָבן נישט געוואָלט קיין באנייאונג אויף דער דאָזיקער ערד.

זיי האָבן געוואָלט איינס: אנטלויפן. און זיי זיינען אנטלאָפן. אבייל האָט נישט איינמאל געטראכט וועגן דעם, אז ווען ער וואָלט געלעבט צווישן א באפעלקערונג, וואָס איז איינגעשטעלט אויף ווידערגעבורט וואָלט אים לייכטער אָנגעקומען צו פארגעסן.

אָבער ארום איז געווען א מדבר, און ער האָט געלעבט ווי אין א מדבר, ארומגערינגלט מיט אברים-שטיקער, וואָס זיינען פארטריקנט גע-וואָרן. ס'איז נישט געווען קיין לעבן, ווייל עס זיינען נישט געווען קיין מענטשן. דערביי איז ער אליין אויך נישט געווען קיין יונגעראמאנטיק, ער האָט זיך דערנענטערט צו די פערציקער, און וויי איז צו די מענטשן. וואָס מוזן אין די פערציקער יאָרן אָנהייבן זייער געפיל-לעבן אויפסניי, מוזן זוכן. וואָס האָט ער געקאָנט פון זיך געבן דער פערזאָן, מיט וועלכער ער וואָלט זיך יערשט באקאנט? אין פארגלייך מיט דעם, וואָס ער האָט געפילט צו אמעליען, איז אלץ געווען אַרעם, נישטיק, פארבלענדט פון אמעליעס גלאַנק, האָט אים אלץ אויסגעזען פינצטער. אלע האָבן אים גע-לאנגווייליקט, און ער אליין איז געווען לאנגווייליק פאר אנדערע, ווייל אזוי איז עס שוין, אז פאר א טייל זיינען מיר ווי א ים און פאר אנדערע ווי א נישטיק אויסטריקנדיק שטראַמל. געווען זיינען הונדערט מינים ליי-בע — ער האָט עס געווסט — אָבער נישט פאר אים.

אמעליע:

— די אינציקע פרייד אין די פארגאנגענע יאָרן (וואָס שוין היינט הערט מען דאָס אויף צו פארשטיין, כאָטש ס'איז אריבער אזוי ווייניק צייט) איז געווען אומברענגען א דייטש. בלויז דאָס האָט פארשאפט גליק.

אויסער דעם גארנישט. דער מענטש האָט זיך קיין אנדערע אויפגאבן נישט געשטעלט. זיי וואָלטן געווען נאָריש, קליינלעך. אפשר עקזיסטירט א צייט, וואָס איז גינסטיק פאר ליבע, די פארגאנגענע איז עס נישט געווען...

אבעל האָט מער נישט צוגעדריקט די ליפן צו איר מאנטל. אירע הייד האָבן אים דערווייטערט אזוי ווירקזאם, ווי אין דער פאָרגאנגענהייט דער לאַגער. פילנדיק, אז זי איז גערעכט, האָט ער גלייכצייטיק אָפגעפילט די אייגענע קליינלעכקייט און חרפה. נישט דאָס ערשטע מאָל האָט ער געטראכט, ווי ווייניק עס איז אים אָנגעגאנגען, וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט. עס זיינען אומגעקומען פעלקער, שטעט זיינען צעפאלן אין שטורעם, דאָס פארמעגן פון יאָרהונדערטער איז פארניכטעט געוואָרן אין מושך פון אַ נאַכט, און ער מיט וואָס האָט זיך אינטערעסירט? וואָס האָט אים אינטערעסירט אויף אן אמת?

IV

דער הימל האָט געהאט א קאַליר פון זיפנשוים. אויפן ראָג פון גענשא און דזשיקא איז שטיין געבליבן א טויער פון דער מיליטערישער תפיסה, פון דעם פאָוויאק — שטיקער פון דעם געמויערטן פאָרקאן, אין דער ווייט האָט געשטארצט דער קלויסטער אויף דער דויעלנע; בלויז דעשטלעך פון טורמעס און קלויסטערס זיינען ניצול געוואָרן. זיי האָבן בשום אופן נישט געפונען דאָס אָרט, ווו עס איז אמאָל געשטאנען זייער הויז — א הויפן צווישן די ווייט צעוואלגערטע גרוזן. אין א צימרינג קאַליריקער לאַך אינעם פאָוויאק-פאָרקאן האָט געשטעקט א הילער בוק. עס איז אויף אים געהאַנגען א שווארצער טאָול מיט א ווייסן צלם, אונ-טער אים זיינען געשטאנען צוויי יונגע מענטשן מיט אנטבליזטע קעפ. איינער האָט דערציילט, דער צווייטער האָט געהאָרכט. ביידע האָבן זיך פאָרקוקט אויפן קבר אונטערן בוים. אבעל און אמעליע זיינען זיי פאר-בייגעגאנגען. זיי זיינען צוגעקומען צום שאַסיי, וואָס האָט זיך אמאָל גע-צויגן דורך דער סמאָטשע גאַס, און באלד זיך צוריקגעקערט. די אויפ-רעגונג האָט אָנגעהאלטן.

ווען זי האָט נאָכאַמאָל געזאָגט עפעס וועגן דער פיקציע, וועגן דעם לע-בן, אין וועלכן ס'איז אַ לַיַך אַ ייבום און דערביי זיך צעלאַסט מיט אַ ביים גע-לעכטער, מיט דעם געלעכטער פון פרויען נאָך אַ פאָוואַט, מיט דעם געלעכ-טער פון פרויען, וואָס זיינען צופרידן צוליב אַ גוטן משפּאס, וואָס ס'האָט זיך זיי איינגעגעבן. האָט אַבעל פּלוצלינג דערהערט אַ פאָרגרעבטקייט אין איר קול

און ער האָט זיך דערמאַנט, אַז זי האָט אים שטענדיק פון איר אָפּגעשטויסן.
ער האָט ווי פריער זייטיק אַ קוק געטאָן אויף אירע ליפּן און אינגעלע-
נען, און זיי זענען פול מיט ליידנשאַפט. ער האָט דערפילט א האָס. ער
האָט איר אָנגעכאַפט פאַר די הענט און זיי געטרייסלט צעבייזערט. נאָכ-
דעם האָט ער געמאַכט אזא באוועגונג, ווי ער וואָלט זי געוואָלט א קלאַפּ
טאָן. אבער באַזינענדיק זיך וואָס ער טוט, האָט ער זיך דערשראַקן, א
ציטער געטאָן פאַרן געדאַנק, און פון די אַלע יאָרן פון זיין איבערמענטש-
לעכער בענקשאַפט וועט אמעליע פאַרגעדענקען בלויז זיין פנים. אויסגע-
קומט פון כעס. ער האָט געוואָלט אויפקלערן, אָבער איממשטאַנד איז ער
געווען בלויז צו שטאַמלען. ער האָט גערעדט אזוינס, וואָס ער האָט אליין
נישט פאַרשטאַנען און קיינמאַל שפּעטער נישט געקאַנט זיך עס דערמאַ-
נען. ער האָט געפילט אַ פלאַם אין די געהירן. באַזינט האָט ער זיך, ווען
ער האָט אויפגעכאַפט איר צעשראַקענעם בליק. א לאַנגע וויילע האָט ער
נאָך געפילט דעם רעזולטאַט פון זיין געוואָלטיקן אויסברוך, וואָס האָט
אים אויסגעשעפט און געמאַכט פרעמד צו זיך אליין. אמעליע האָט זיך
אויפּמערקזאַם אינגעקוקט אין אים, דאָס פנים איז אים צעשווומען געוואָ-
רן, די ליפּן האָבן געציטערט. זי איז געווען פעאיק צו באַבאַכטן, בעת
ער איז פון דער דאָזיקער קענטניש געווען ווייט הונדערט מייל. זיי האָ-
בן זיך אָנפּגעשטעלט. אמעליע האָט אָנגעהויבן שטיל און פאַמעלעך:
— אַבעל, דו האָסט געלעבט אין זיך, איך — נישט בלויז אין זיך. —
איך בין שוין נישט יענע פרוי, וואָס דו האָסט איבערגעלאָזן. כ'בין אן
אַנדערע. ווי זאל איך עס אויסבאַהאַלטן פאַר דיר? קוק זיך ארום, גיב אַ
טראַכט, וואָס דאָ איז געשען... ליבע — לאַנג איז דאָס בלוט ווי מוראַש-
קעס געלאָפּן אונטער דער הויט. דאָס לייב איז אין די נעכט אויפגעוויירן
ווי די ערד אין פּרילינג, ווי אַ טייך אין דער צייט פון אַ געוויסער,
ס'האָט וויי געטאָן, ווי צעשלאָגן. פאַר מיינע אויגן האָט אַרומגעוואָגלט
דער אומרו פון יונגע מיידלעך, וואָס גייען איבער דער וועלט ווי אַן אַ
הויט. דער סוד פון דעם מענטש ליגט אין דעם, אז ער וויל שטענדיק
מער, ווי ער קאַן. ליבע — אין א באַשטימטן פּעריאָד שווימט עפעס איי-
נער מיט אונדזער לויטערן שטראַם. דערנאָך ווערט דאָס אויפהאַלטן דעם
דאָזיקן שטראַם ביי זיין לויטערקייט אן אויפגאַבע, א שווערע אויפגאַ-
בע, אָבער דאָס האַרץ איז פאַרליבט אין שווערע אויפגאַבן...

דאס מויל איז געווען איינגעפאלן די נישט ליענבארע אויגן זיינע
געווען מיד.

— אבעל, הער אויס, איך האָב זיך געראטעוועט אויף אזא אופן, אז
ס'האָבן מיך ארויסגעפירט אונטער מיסט די פורמאָנעס פון דעם אנ-
שטאַלט פאַר שטאַט־רייניקונג. דעמלט איז שוין קיין אנדער וועג נישט
געווען. מע האָט מיך נאָך דעם געמינטערט א האלבע שעה, כ'בין געווען
כמעט דערשטיקט. מיט ודי לעצטע אויפבליצן פון געדאַנק, האָב איך
געטראַכט, אז מע וועט מיך ארויסוואַרפן אויף די בערג מיסט ביי דער
ווייסל. מע האָט מיך נישט ארויסגעוואַרפן, און איך בין נישט געשטאַר-
בן אויפן מיסט. אָבער שפעטער האָט אלץ סיי זוי פארהלירן דעם זין. דאָס
וואָס איז ערשט נישט לאַנג געווען ווערטפול, איז וועוואָרן א באַרישקייט.
א טראַגישער שפּאַט, א פיקציע... טאָג טעגלעך זיינען מיר געשטאַרבן,
און טאָג טעגלעך זיינען מיר אויפסניי געבוירן געוואָרן, וויטיקנדיק א-
בערן באַגאַזש זעגעכץ אין אונזערע נשמות. מיר האָבן אויפגעהערט
צו פאַרשטיין די וועלט פון בעכטן. מיר האָבן זי פאַרהאַסט און אלץ איז
געוואָרן גוט, וואָס ס'איז געווען שלעכט, און אלץ דערלויבט פון וועלכן
מיר האָבן ערשט נישט לאַנג. אויפגעשוידערט: אויף יענער זייט האָב
איך זיך שוין נישט געשטעלט קיין אויפגאַבע, נישט געקעמפט, נישט
ארוםגעגאַנגען מיט ציאַנאקאלי אין רידיקול. פריער פלעג איך זיך זאָגן:
וויילסט ווערן אזא ווי מאַריסיא ווערנער. איך האָב נישט געזאָלט ווערן
אַזא ווי מאַריסיא ווערנער. דערנאָך בין איך געוואָרן ווי מאַריסיא
ווערנער און צומאַל נישט קיין טראַכט געטאָן וועגן דעם. עס האָט זיך
פאַרענדיקט דער לויטערער שטראַם... זי איז אנטשוויגן געוואָרן.

און איך א ווייל ארום:

— ווי מאַדנע דאָס איז, וואָס אין אַנבליק פון אזא פאַרוויסטונג, פון
אזא וועלט־אונטערגאַנג היט נאָך דאָס האַרץ איין די אלע ניוואַנסן... ווען
מען זאָל מיך אַיצט פּרעגן, צו באַדויער איך די צייט פון נזירות, ווען
דאָס לייב האָט ווי אַ הונט אויף דער קייט געבעטלט, געיאַמערט, אין נאָ-
מען פון דעם פיקטיוון, לויטערן שטראַם, וואָלט איך געענטפערט: ניין.
— ווייל אין אַנבליק פון דעם וועלט־אונטערגאַנג וואָס מיר זען, וואָס
פאַרדינט דעם נאָמען פיקציע און וואָס פאַרדינט דעם נאָמען נישט?

זיי האָבן זיך געזעצט אויף אַ שטיקל אויוון פון קאַפלעס. צוערשט
אבעל, שפעטער, ווי נאָך אַ ישוב־הדעת — אומעליע.

אויפגעהויבן דורך אַ נייער כוואַליע האַפענונגען, האָט ער געזאָגט:

— כ'האָב זיך געשאפן די אילוויע, או דו וועסט קומען. יעדעס מאָל ווען כ'בין אוועק פון שטוב, האָב איך איבערגעלאָזט אַ מיטיילונג, וווּ מע זאָל מיך זוכן, ס'איז מיר אַ שאַד געווען יעדע מינוט. ביסט נישט געקור מען, כ'האָב דיר געשריבן, האָסט נישט געענטפערט. דערנאָך האָט מען מיר געזאָגט, אז דו ביסט גליקלעך, און איך האָב באַלד געגלויבט. קיינמאָל צווייפלט נישט דער מענטש אין דעם, וואָס קאָן אים פאַרשאפן ווייטיק, די דאָזיקע ידיעה האָט אַלץ קלאַר געמאכט. דו ענטפערסט נישט, דו קומסט נישט צו פאָרן, ווייל אלץ וואָס איז נויטיק צום לעבן, פאַרמאָסטו ארום זיך. דערמיט אונטערשיידן זיך טאַקע גליקלעכע פון אומגליקלעכע; די לעצטע זינען אין ערגעץ נישט אין דער היים. כ'זאָלט אפשר געקומען צו דיר צו פאָרן, אָבער נאָך וואָס? זי איז גליקלעך, — האָב איך זיך גע- זאָגט — איז לאָז זי צורו. און איך האָב געלאָזט, כאַטש סאַראַ באַ- דייט ס'האָט פאַר מיר געהאַט יעדער טאָג, יעדע שעה! .. כ'האָב געזען, אז איך גיי אונטער, כ'האָב אָבער נישט געווסט ווי זיך צו ראַטעווען. מיין ברודער פון קאַסאַבלאַנקאַ האָט געשריבן צו מיר, איך זאָל צו אים קומען, כ'בין געווען גליקלעך, ווען כ'האָב דערהאלטן זיין פאַרשלאַג. נעכט- טן בין איך געקומען אהער אין די ענינים. כ'בין געווען, געדרייט זיך ארום דיין הויז, כ'האָב אָבער נישט געהאַט קיין מוט אריינצוגיין. מיין ערשטער געדאַנק דאָ איז געווען: ווי קאָן איך אוועק פון דאנען, פון דער- ווייטן וועל איך דאָך זיכער אינגאַנצן אויסגעטריקנט ווערן. . . כ'בין גע- קומען אהער ווי אַ חורבן, געקומען מיט אַ פאַרביסן פנים, וואָס איז נישט פעיק קיין שמיכל צו טאָן, מיט פאַראַשטען ליפן, מיט אַ פאַרגליווערט

הארץ, און איך זע פונדעסטוועגן, וואָס מיט מיר קומט פאָר, זייט דו ביסט לעבן מיר. אָן דיר, דאָ, צי ערגעץ אנדערש אויף דער וועלט, איז נישטאָ פאַר מיר קיין לעבן, אויב דו וועסט מיך פאַרלאָזן, איז ווי דו וואַלסט מיך אין קבר אַראָפגעשטויסן. . .

ער האָט זיך איינגעגעסן אין איר מיט די אויגן, ס'איז אין זיי נישט געווען צומאָל קיין געבעט, ס'איז געווען בלויז באַשטעטיקונג, זיין פנים איז געווען צעשמיסן פון יאָרן פיין.

זי האָט געזאָגט:

— אבעל, קיין איבערזורונגען גיבן זיך נישט אין לעבן, זיי זיי- נען געפערלעך. ווען ער איז דאָך צוגעשטאַנען, האָט זי צוגעגעבן:

— אבעל, ליבער מיינער, און וואָס וועל איך דיר אומקערן? יענעם קערפער, יענעם קערפער, וואָס איז ווי ערד דעראַבערט געוואָרן...

און זי האָט נישט פאַרענדיקט. זי האָט אראָפּגעלאָזט דעם קאַפּ און אזוי געזעסן עטלעכע מינוט. ווען זי האָט אים אויפּגעהויבן, איז פאַר אבעלן געשטאנען אן אָנגעדראָלן פנים, מיטן אויסדרוק פון גערירטקייט. איר אויבערשטע ליפּ האָט לעכערלעך אונטערגעטאַנצט:

— ער איז געטאנען צו זיינע קברים, האָב איך זיך געזאָגט: וועל איך אויך גיין אויף מיינע. און כ'בין געקומען דאָ אהער... פאַר אונדז איז שוין צו שפעט, אבעל. נישט איין מאָל האָב איך געטראכט, וועסט צוריקקומען, מיר וועלן זיך צונויפגיין, וועסט פאַרגעסן, זוי טויזנט אַנדערע. אָבער דער מענטש הייבט אָן אויף אַ רגע, און דאָס פאַרזיט זיך און דאָס קאָן מען אפילו אַ לעבן לאַנג נישט איבערייסן...

און דערנאָך האָט זי צוגעגעבן מיט אַ קול, וואָס זי האָט שוין בכלל נישט באַהערשט:

— עס גייט שוין נישט אפילו אין אים. איך האָב אָבער אַ קינד, אַ זעקסדזשימדיק קינד, דאָס איז אינגאנצן עפעס אַנדערש...

זי איז אנטשוויגן געוואָרן. אויך אבעל איז אנטשוויגן געוואָרן.

ער האָט שוין גאַרנישט געבעטן. ער איז אזוי טיף אנטשוויגן געוואָרן, ווי מען שווייגט דעמלט, ווען ס'ווערט אויסגעלאָשן דער קאַנטאַקט צוויי-שן מענטש און מענטש, ווען מען ווייסט שוין, אז דער באשלוס איז געפאלן.

ער האָט באַנומען, אז זי איז פאַר אים אויף אייביק פאַרלוירן. דאָס איז געווען דער סוף. עס האָט אים אַרומגערינגלט אַ טויטער ים, אָן קיין שום האַפּענונג, קיין שום ליכט. ער האָט געטרוימט וועגן אַמעליען, ווי נאָר אַ מענטש, וואָס הונגערט לאַנג, קאָן טרוימען; אפשר קינדער קאָנען נאָך אזוי טרוימען. דאָס דאָזיקע לייב איז שוין נישט פאַר אים. ווען ער וואָלט זיך נישט שעמען, וואָלט ער עס געבעטלט ווי אַ נדבה, אָבער נאָר ווי אַ נדבה וואָלט ער עס געקאָנט באקומען. דאָס לייב, וואָס עס האָבן עס פאַרזוכט אַ סך נאָך אים, און וואָס אַ סך זאָלן עס נאָך פאַרזוכן, איז שוין נישט געווען פאַר אים, דווקא פאַר אים, וועלכער האָט עס באגערט, ווי קיי-נער נישט אויף דער וועלט. דערפאַר ווייל זי האָט אים געליבט און קיין כוח נישט געהאט, צי אפשר נישט געוואָלט מער די דאָזיקע ליבע, אויסער אַ ביי-געשמאַק און דאָס געפיל פון געפאלנקייט וואָלט ער שוין פין דעם דאָזיקן קערפער גאַרנישט מער געקאָנט ארויסבאַקומען פאַר זיך, ווייל אַ ליבע, וואָס איז איינמאָל געווען אַ באַגייסטערנדיקע ליבע, ווען זי קאָן שוין קיין אַנדערע נישט זיין, איז זי בלויז געפאלנקייט. טאַקע דערפאַר, ווייל דער

לויטערער שטראם פון איר לעבן איז געווען פארבונדן מיט אים, האָט זי איצט נישט געקאָנט געהערן צו אים, הגם זי האָט געקאָנט געהערן צו אנדערע.

ער האָט באהאַלטן דאָס פנים אין די דלאַניעס. ער האָט געוואָלט, אז באלד וועט זי אוועקגיין — די לעצטע פרייד פון זיין לעבן. עס וועלן צו-ריקקומען נעכט מיט טעג פול מיט שפארעס, דורך וועלכע ס'וועט זיך דורכוייזן פארצווייפלונג, האַפנונגסלאָזיקייט, עס וועט זיך אַפּרופּן דער אומאויפהערלעכער נאַנגדיקער האַרץ־ווייטיק, וואָס איז אים אזוי גוט באַקאַנט. ער האָט פאַרשטאַנען, אז אָט האָט זיך זיין גורל אינגאַנצן איבערגע-ווויגן, און אַ ווייטיק האָט אים צעפליקט די ברוסט. ער האָט געפילט, ווי זי האָט זיך אריבערגעבויגן איבער אים, אין אירע אויגן האָט ער דער-זען טרערן. ער האָט זי דערפילט גליאַקע שוין אויסגעמישטע, אירע און זיינע אויף זיין פנים. נאָכדעם איז זי אוועקגעגאַנגען. ער האָט זי נישט צוריקגערופּן. ער האָט איר נאָכגעקוקט, ווי זי דערווייטערט זיך, אַ פאַר-שטיינערטער און אויסגעטרוקנטער, און בלויז פון צייט צו צייט האָט אַ טויבער קרעכץ זיך ארויסגעריסן פון זיין קעל. ער האָט איר נאָכגעקוקט אזוי לאַנג, ביז זי איז פאַרשוואַנדן, זיך נישט אויסדרייענדיק קיין איינציק מאָל.

ער איז געזיצן נישט וויסנדיק אליין ווי לאַנג, דערנאָך ווען ער האָט דערפילט אַ קעלט, האָט ער זיך אויפגעוויבן און אוועקגעשלעפט זיך פאַרויס. ס'איז געווען דער ערשטער טאָג פון נאָועמבער. וואַרשע האָט גע-פּייערט דעם יערשטן יזכור־טאָג נאָך דער מלחמה, די שטאָט איז געווען פול מיט קברים. געווען איינגעטלעך ווי איין גרויסער קבר, אויף יעדע טעלע-כע טריט זיינען געלעגן בלומען אויפן ברוק, פון צווישן די בלומען האָבן ארויסגעקוקט קליינע טרויער־פענדלעך, עס האָבן געברענגט ליכט. קליי-נע יינגלעך און קליינע מיידלעך האָבן געהאַלטן וואָך איבער די קברים. זיי זענען געשטאַנען אומבאַוועגלעך, ווי זעלנער. אַנדערע קליינע יינגלעך אַרומשפאַצירנדיקע, האָבן זיך פאַרהאַלטן לעבן זיי און מיט עקשנותדיקן איינקוקן זיך געוואָלט זיי צווינגען צום לאַכן. די גאַסן זענען געווען כמעט ליידיק, אויף דער דלוגע האָבן יונגע סקוויטן אין „פאַנטערעס“ פאַרבלי-בענע נאָך די דייטשן, באַפּוצט אַ קבר. די יונגע סקוויטן זענען געווען פאַרטראַכט, בלויז פאַרטראַכט. עס איז נישט געווען אין זייער פאַרטראַכט קייט דער זכרון וועגן דעם לעבעדיקן בלוט פון די לעבעדיקע נאָענטע באַשעפּענישן, פאַר די האַזיקע סקוויטן איז עס שוין געווען געשיכטע. אביסל ווייטער האָט אין אַן איינברוך פון אַ מויער געברענגט אַ ליכטל, אויפן

טראַטאָר זיינען געשטאַנען עטלעכע וואַזאַנעס, לעבן זיי האָט געקניט אַ פרוי, פארוואַקען אין תפילות, און אומבאַוועגלעכע ווי א שטול. מיט ברייטצעפנטע, באַרויקטע אויגן האָט זי געקוקט אין די אומגעזע- בע געזיכטער פון אירע פארשטאַרבענע. אבעל האָט זיך אָפגעשטעלט דער- לעבן. און אין טיפער קאַנצענטרירטקייט זיך פארייניקטדיק מיט דער אל- טער, פרעמדער פרוי, צו וועלכער ער האָט זיך דערפילט נאָענט ווי אַ זון. האָט ער געזעגנט די שטאַט, דאָס לאַנד און דאָס לעצטע ביסל האָפענונג פאַר דער ווייטער נסיעה, אין וועלכער ער האָט נישט מיטגענומען גאַרנישט, אויסער דאָס אייגענע אויסגעמאַטערטע, מענטשלעכע לייב.

פרעמע 33

יורעק קאָגאַן האָט נאָך ביז דער מלחמה אין זיין לעבנס-שטייגער גע-
האַט איינגשאַפטן, וואָס האָבן אים גיכער ענלעך געמאַכט צו די עלעגאַנטע
גאליציאַנער, ווי צו אונדזערע פּוילישע יידן. עס איז אים נישט אייגן געווען
דאָס געיעג נאָך אַ קליין פּאַרדינסטל פון אַ הענדלער און אַוויך נישט די אַנ-
געבלאָזענע זעלבסט-זיכערקייט פון גרויסע אפּעריסטן. ער איז געווען אן
אַנדערער, א ספּאַרט-מענטש, האָט גערעדט אן אויסגעצייכנטן פּויליש און
געוואָלטן אויף א דיסטאַנס זיינע קאַלעגן — פּאַליאַקן אַזוי גוט ווי יידן.
מיט טאדעאוש קוויאַטקאָווסקין האָט ער זיך דערנענטערט טאַקע אויף דער
פּלאַך פון אַט דער דיסטאַנס. ביי טאדעאושן האָט דאָס אַפּוונדערן זיך
געוואָרט אן אַנדער כאַראַקטער. נישט ער האָט זיך אַפּגערוקט פון זיין
סביבה, נאָר די סביבה האָט אים אויף א געוויסן אופן אַפּגעשטויסן פון זיך.
יעדנפאַלס, אין דעם וואָג, ווען זיי האָבן זיך ביידע באַגעגנט, זיינען סיי
איינער, סיי דער צווייטער געווען איינזאַם און זיך געאַנגען מיט זייערע
אייגענע וועגן. זיי האָבן זיך באלד קעגנזייטיק אַפּגעפּילט, ווי צוויי ווילדע
קעץ, וואָס באַגעגענען זיך אויף דעם זעלבן שטעגל, און האָבן זיך פאַר-
אינטערעסירט איינער מיטן צווייטן. קאָגאַן איז געווען זייער אינטעליגענט
און שטאַרק באַלעזן. עס איז פאַר אים געווען נישט קיין קליין פּאַרגעניגן
צו געפּינען אין אַ מענטש אין זיין עלטער זיינע אייגענע פּאַראַינטערעס-
רונגען און געדאַנקען. זיי זיינען לאַנג געזעסן אין די באַקוועמע פּאַטעלן

וואס האָבן קאָגאָנס צימער צוגעגעבן דעם הותם מן הינטציטיקייט. זיי האָבן א סך גערויכערט און גערעדט. זיי זיינען דעמאָלט געווען אין אכטן קלאָס גימנאַזיע. די קאָשטאַנצן-קנאַספּן אויף די ניימער זיינען אָנער-שוואַלן. עס האָט זיך דערנענטערט דער פּרילינג. מע האָט זיך אָפּגענאַרט פון דער שול גייענדיק בעסער שפּאַצירן. עס האָבן זיך דערנענטערט די עקזאַמענס. זיי זיינען ביידע געלאָפּן צום שוויים-באַסיין, פון וועלכן זיי האָבן זיך ואומגעקערט מיט אַ גענדזענער הויט אויף די בלוי-געוואָרנע קער-פּערס, ווייל די טעג זיינען נאָך געווען קאַלטע. זייער צוזאַמענלעבן איז אָן ווערטער געוואָרן אזוי נאַטירלעך, אז ווען זיי וואָלטן געפּילט א נויטווענ-דיקייט צו באַצייכענען עס, וואָלטן זיי עס געקאָנט אַנרופּן פּריינטשאַפּט. נאָר זיי האָבן נישט גערעדט וועגן קיין סענטימענטן. זיי זיינען אויך אסתרן פאַרבייגעגאַנגען מיט שווייגן, כאַטש קאָגאַן האָט אָן ספּק גענוג פּרי באַ-מערקט, אז טאדעאוש ליבט זיין קווינע. דעם פּרילינג האָבן אסתרס גרינע אויגן געשטראַלט אין דער שייך פון די גרינע ביימער, אדורכגעלויכטענע פון דער זון, און אין די טונקעלע בין-השמשותן ביי דער ווייסל. טאַקע די ליינדשאַפּט טאדעאוש איז געווען די סיבה, פאַרוואָס ער איז געוואָרן אָפּגעשטויסן. "ער שלעפט זיך אַרום מיט יידן" — האָבן געזאָגט די קאָ-לעגן. "און מיט יידישקעס" — האָבן נישט גערן צוגעגעבן די מיינדלעך. טאדעאוש האָט זיך געפּילט גוט אין קאָגאַנס דערמוטיקנדיק שווייגן און אין די קאַנצע שמועסן מיט אים.

אזוי איז געווען אין אָנהייב. דערנאָך ביים פאַרענדיקן די סטודיעס אויף פּאָלאָניסטיק, האָט טאדעאוש חתונה געהאַט מיט אסתרן, און פון דעמאָלט אָן האָט זיך קאָגאַן באַצויגן צו אים מיט אַ מיין קרובּהשער צערט-לעכקייט.

די מלחמה האָט זיי אלע פאַנאנדערגעשיידט. און ווען זיי האָבן זיך ווידער געטראָפּן, האָבן זיי שוין נישט געהאַט קיין רעכט צו זיין צוזאַמען. טאדעאוש האָט זיך אין דריטן מלחמה-תאַרביט — אין 42-טן יאָר — ארויסגעקריגן פון "אַפּלאַג" וווּ מע האָט אים אריינגעזעצט ווי א רעכט-לאָזן. ווען ער איז צוריקגעקומען האָבן זיי שוין נישט געהאַט די באקווע-מע ווייבונג אויף דער קאָשיקאַוואַ-גאַס ביים עק אויאוואָווער-אלעען. זי איז געווען פאַרנומען פון די דייטשן. ער האָט געזוכט אסתרן מיט אַנוואַק-סנדיקער שרעק. אין די לעצטע חדשים האָבן אירע יבריו אויפּגעהערט אַנציקומען צו אים אין לאַגער. ערשט אויפן דריטן טאָג האָט ער ערגעץ אין א רעסטאָראַן געפונען יורעק קאָגאַנס קאַלעגן און פון זיי האָט ער זיך דערוואַסט די געוויינלעכע נייעס, מיט וועלכע, ער האָט דאָך נישט גע-

קאנט און נישט געוואָלט שלום מאכן; קאָגאָנס גאַנצע פאַמיליע איז געווען אין געטאָ. מיטן כוח פון אַ מענטש, וואָס גלויבט אין וועלכער ס'איז נישט רעכט, וואָס קומט אים, האָט טאדעאָוש זיך דורסגעשלאָגן דורך דער וואַנט, וואָס האָט אים אָפּגעטיילט פון יענע. ער האָט זיך שנעל געפונען אַ באַ-שיידענע וווינונג אין אַ בוידעם־שטיבל אויף דער פּרעטע־גאַס, מיט אַן אויסבליק צום געטאָ. איידער ער איז צוגעטרעטן עפעס אויפצוטאָן, האָט ער גאַנצע שעהן געטראַכט. בייטאָג און ביינאַכט, פאַרטאָג און אין די ביך־העמישונגן האָט ער זיך איינגעקוקט אין די געטאָ־געסלעך הינטער דער מויער, אין די הייזער און באלקאָנען, וווּ עס האָבן זיך געוויזן עפעס מעגל-טשן, וואָס ס'איז נישט געווען צו דערקאָנען צוליב דער ווייטיקייט. ער האָט אויסגעפּאָרשט דאָס נאַכט־און טאַג־לעבן פון די גאַנצמסטע געגנטן און האָט אַנטדעקט, אז דער אַרטיקער וועכטער, נישט געקוקט אויף די פּאַרקראַטעוועטלע פענצער, וואָס גייען אַרויס אויף דער קאָהלע־גאַס, האָט עפעס, געהיימע געשעפטן מיט פאַרשינען, וועלכע דרייען זיך היינט־טער דער מויער. ער איז אַראָפּגעגאַנגען פון זיין דאָך־שטיבל און אַרומ־געקרייזט דאָס געטאָ. פּאַרשנדיק די שפּאַרעס און שפּאַלטן אין דער מויער. טיילמאָל האָט ער זיך אָפּגעשטעלט ביים עק פון דער שווענטאַיערסקע און ווידער געקוקט. ער האָט זיך פאַרטראַכט. פון דעם קוקן איז ער וואָס אַמאָל מער אַריינגעכאַלן אין אַ פּאַרביסנקייט. זיין פּלאַן האָט אָנגענומען די קראַפט פון אַ פּאַדערונג, פון אַ ברענענדיקן באַגער, וואָס מען מוז באלד דערפּילן. די צוגרייטונגען זיינען געהלעך רייף געוואָרן. זייער קרוינונג איז געווען אַ קליין פעקעלע, וואָס האָט אַנבהאַלטן צוויי פּוילישע דאָקומענטן, באַקומענדיק זיי, האָט טאדעאָוש זיי באַטראַכט ביים ליכט פון דעם לאַמפּ און מיט אַ נייער פאַראַינטערעסירונג זיך איינגעקוקט אין די פּאַטאַגראַ-פיעס פון אַסתרן און יעושיען, וועלכע האָבן איצט געהייסן די מאַזשינסקיס און האָבן געדאַרפט אָנגיין אלס פּאַרפּאַלק. ער האָט זיי שוין עטלעכע מאָל איבערגעשיקט ידיעות דורך פאַרשידענע געלעגנהייטן; דורך קינדער, וואָס האָבן זיך דורך די שפּאַרעס אַרויסגעקרייגן נאָך עסנוואַרג, דורך הענדלער, דורך באַצאַלמע פּאָליצייאַנטן. ער האָט נישט געוואָלט, צי ס'איז עפעס דער־גאַנצע צו זיי, ווייל זיי האָבן ביי אַיזט נישט געענטפּערט. ערשט אין צוויי טעג אַרום איז צו טאדעאָושן געקומען אַ יוגנטלעכער, וועלכן קאָגאָן האָט אַמאָל געגעבן לעקציעס.

— איך האָב אַ קאָנטאַקט מיט קאָגאַנען. אינגאַנצן אַן אוממיטל־באַרן. נישט וויכטיק ווי אַזוי. ער האָט געקריגן אַ בריוו פון אייך. רעדט אָפּן. איך וועל אלץ אים־הערגעבן.

— ווען זיי וואָלטן געקאָנט אַנטלויפן — ער און אַסתר, וואָלט אײַך זײַך שוין באַמײַט וועגן זײַער זיכערקײַט און רו. זײַ האָבן נישט קײַן ייִדישן אויסזען.

— דאָס ווײַסט מען. מײַטן אַנטלויפן אײַך נאָך אַ האַלבע צורה. דאָס ערגסטע אײַך מײַט — אַ באַהעלטענײַש.

— דאָס אײַך שוין דערלײַדיקט.

— אײַך אײַך אַרדענונג. מײַר וועלן פֿרווהן.

— ווען?

— אײַך וועל אײַך נאָך צו ווײַסן טאָן.

מײַט דעם אײַך ער אַרויסגעגאַנגען. אײַצט האָט טאדעאָוש אַנדערש גע- קוקט אײַפֿן געטאָ. ווען ער האָט זײַך פֿונדערווײַטנס אײַנגעקוקט אײַך די געשטאַלטן וואָס האָבן זײַך גערוקט צווישן די הײַזער, האָט ער שײַער נישט געפֿילט זײַערע בליקן אײַף זײַך. עס האָט זײַך אײַם געדאַכט, אַז יענשי און אַסתר האָבן געטראָפֿן, אײַך וועלכן פענצטער ער, טאדעאָוש, שטייט באַהאַלטן אונטער דער פֿאַרהאַנג און אַז זײַך קוקן אײַף אײַם. אײַך עטלעכע טעג אַרום אײַך אָנגעקומען אַ ידעָה. עס האָט זײַך ווידער געבראַכט דער באַ- קאַנטער בחור. ער אײַך געקומען אײַך אַ רעגנדיקן טאָג. פֿון זײַך מאַנטל האָט אײַף דער יערד אַראָפֿ געקאַפֿעט.

— אײַך וועל אַרויסגיין מאַרגן פֿאַרנאַכט, קורץ פֿאַר דער פֿאַליציאָיאַ- שער שעה. אײַך וועל מײַט זײַך ווײַן. אײַך דרייט זײַך דאָ ערגעץ פֿאַרן טויער. צומאַרגנס האָט ווידער גערעגנט, עס אײַך געווען טונקלער זײַך גע- ווינלעך. טאדעאָוש אײַך געשטאַנען אײַך דער וואַנקלעקייַט און געקוקט אַהײַן, פֿונדאָנען ער האָט זײַך געריכט זײַך זאָלן אָנקומען.

פֿון צײַט צו צײַט האָט ער אַראָפֿגעבויגן ודעם קאַפֿ צו לאָזן אָפֿרינגען דאָס וואַסער, וואָס האָט זײַך געזאַמלט אײַפֿן ראַנד פֿון זײַך קאַפֿעלוש. ער האָט דערוואַרט צוויי מענטשן, און פֿלוצלינג האָט ער אײַך דער טונקלעקייַט דערהערט טאַפֿלטע טריט. אײַדער ער האָט געקאָנט אונטערשיידן די סילו- עטן, האָט ער געפרעגט:

— דאָס בײַסטו, יענשי?

— יאָ. וואָס מאַכסטו, טאדעק?

עטלעכע רגעס אײַדער ער האָט זײַך קלאָר געמאַכט, אַז יורעק אײַך מײַט זײַך געוועזענעם שילער, האָט ער געוואַרט אײַף אַסורט שטימ.

— אַסתר וועט דאָ באלד ווײַן. אײַך בײַן געגאַנגען דער יערשטער, כּדײַ אײַסצושפֿירן דעם דורכגאַנג. מײַר וועלן אַרויפגיין צו דיר און ער וועט צו- וואַרטן און זײַ אַרויפפֿירן.

— איך וועל אויך צווארטן. גיי אליין ארויף ביז צום בידעם און דארט — די לעצטע טיר ווייס עק פון די טרעפן. אָט האָסטו דעם טיליסל. — גוט.

אין דער פינצטער האָבן די יטראַפּנס געכלאַפּטשעט, ווי טריט פון עמעצן, וואָס איז נאָך ווייט. טאדעאוש האָט אָנגעשטרענגט דאָס געהער: ער האָט שטארק געוואָלט, אז זיי זאָלן זיך דערנענטערן. אָבער דאָס כלאַפּ-טשען האָט זיך נישט געענדערט, ווי שמענדיק בעז אַ רעגן. אסתר איז נישט געקומען, נישט אין משך פון דער צייט, ביז עס האָט זיך אָנגערוקט די פּאָליציי־שעה, נישט אין די שפעטערדיקע שעה. זי איז קיינמאָל נישט געקומען. טאדעאוש און יעושי זיינען די נאכט געשטאנען ביים פענצטער, אונטער וועלכן עס איז גאַרנישט געווען צו זען אַ חוץ דער רעגנדיקער פינצטערקייט. און דערנאָך, אין משך פון אַ סך טעג זיינען זיי אָפט אזוי געשטאנען, קוקנדיק איבער די דעכער פון דער האַלד־טאראגאָוע און דער קאַלע־גאַס אויף דעם אָרט, פּונדאנען אסתר איז נישט געקומען, אומבאַ-ווסט פּארוואָס. אונטער דער ווירקונג פון יורעק קאָגאן האָט טאדעאוש אָנגעהויבן אַ לעבאהאַפטיקע טעטיקייט לטובת דעם געטאָ. דאָס אלץ איז נישט געווען גענוגנדיק אין פּארגלייך מיט דער געוואלטיקער נויט. דאָס איז געווען אַ טראָפּן גוטס, וואָס איז אראָפּגעפאלן אין אַן אָפּגרונט פון שלעכטס. עס זיינען געווען קאַפיטאַלן, מיטלען, וואָס יורעק האָט געווסט זייערע ערטער. מע האָט געדאַרפּט אָנקניפן אַ פּאַרבינדונג, אָרגאַניזירן, צושטעלן. אין דער צייט איז טאדעאוש אָפט אוועק אויף זשאַליבאָזש מיטן טראַנזיט־טראַמוויי וואָס איז דורסגעפאָרן דאָס געטאָ. אויף דער פּלאַט־פּאַרם האָט ער געפירט פון פּריער־אויס אוועקגעלייגטע פעקלעך, טייל־מאָל אַ זאַק אָדער אַ שפּאַרן קלומאַק. פאַר דער געטאָ־גרענעץ פּלעגט אַרויפּשפּרינגען אויף דער פּלאַטפּאַרמע אַ פּאָליצייאַנט און שוין נישט פּאַרלאָזן זי ביז דער טראַמוויי איז נישט אַרויסגעפּאַרן פון געטאָ. נישט געקוקט אויף דעם, האָט מען געדאַרפּט אויסנוצן דאָס לאַנגזאַמע פּאַרן ביים עק באַוויניאַרסקע און באַניפּראָטן, וווּ עס האָבן געוואָרט די אָפּנעמער, וועלכע מען האָט שוין פּריער מודיע געווען. אַ שנעלער כאַפּ, איין באַווע־גונג, אַ צווייטע — און דער זאַק איז געפאלן לעבן די שינעס, איצט ערשט האָט מען געקאָנט אָן שטערונגען זיך פּריי אַרוםקוקן. אויף דער ערד, דער־לעבן און ווייט אַרום, האָט מען געזען ליגן מתים, טייל קעפּ זיינען אָב־שטאַט מיט אַ טוך געווען איבערגעדעקט מיט אַ צייטונג. צווישן זיי האָבן זיך באַוועגט אויסגעדארטע קינדער, אָפּערטיסענע און שמוציקע, מיט אויגן פּאַרקוקטע אויף דעם פּאַרבייפּאַרנדיקן טראַמוויי. קאַליקעס און

קראנקע האָבן זיך פאמעלעך געשארט זוכנדיק הילף אָדער ווארטנדיק אויף נדבות.

טאדעאוש האָט אויסגעקוקט באקאנטע, אָבער צווישן די פארבישווינד לענדיקע פנימער פון ביידע זייטן טראמווי האָט ער קינעם נישט דער־קענט. ביז אינמאל האָט ער אינעם פאליציאנט, וואָס איז ארויפגעשפרונג גען אויף דער פלאטפאָרם, דערקענט אן אמאליקן חבר פון דער צייט פון זיינע שוויים־איבונגען. האָס איז געווען אַ באַזונדערס גוטמוטיקער בחור און טאדעאוש איז באלד צוגערעטן צו דער דאך:

— איך האָב דאָ אַן ענין איך געטאָ. איך וואָלט וועלן ארויסשפרינגען.

— טאמט אראָפּ. איך זע נישט.

— ווען פאָרט איר צוריק פון זשאַליבאָזש?

— פינקטלעך אין צוויי שעה ארום. גיט אכטונג, אז איר זאָלט אַנטרעפן

אויף מיר, ווען איר וועט אריינשטייגן.

טאדעאוש האָט אָן שוועריקייטן אָפּגעזוכט דאָס הויז, וואָס זיין אדרעס האָט ער געווסט פון יורעקס דערציילונגען. אָבער דאָ איז שוין קיינער נישט געווען פון דער פאמיליע קאָגאן. די אלטע זיינען ארויסגעפירט גע־וואָרן צום „אויסזידלען“. און וועגן אסתרן האָט קיינער נישט געוואוסט. צומפשוטסטן וואָלט געווען זי איצט מיטצונעמען אויף דער טראמווי־פלאט פאָרמע און ארויספאָרן פונדאנען. אָבער ער האָט זי נישט געטראָפּן, נישט צווישן די לעבעדיקע און נישט צווישן די טויטע. נאָך יענעם נאכט־אויס־פלוג געפינט זי זיך אפשר צווישן די קאליקעס. די זייער אינעווייניק האָבן געאַטעמט מיט פייכטקייט און שמוץ און מער פון אלעמען מיט דער טוכ־לער לחפּט פון אָרעמקייט. טאדעאוש איז אַרויס אויף דער גאָס און געגאַנגען לעבן די טראמווי־רעלסן, ביז ער האָט באַמערקט זיין פאליציאנט שטיין אויף דער פלאטפאָרם. ער איז ארויפגעשפרונגען און געפאָרן אין דער ריכטונג פון דער מעד־גאס. פון דעמלט אָן האָט ער אָפּט איבערגעזוהרט זיינע אויספלוג אין דער טיף פון געטאָ. יורעק האָט זיך קיטמאַל נישט אויסגעקליבן מיט אים. קאָטש ער האָט מיט זיין טעמקטישן אייסזען נישט געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאמקייט, אפילו נישט דעמלט, ווען ער איז נישט געווען ראזירט. פונדעסטוועגן האָט ער אויסגעמיטן בליקן פון מענטשן, פון וועלכע עמעצער וואָלט אים געקאָנט דערקענען. ער האָט נאָר טאדעאושן אויסגעפרעגט וועגן די קלענסטע פרטים.

דערפאר אָבער זיינען זיי אונטערן שוץ פון דער נאכט־פינצטערניש, צוזאמען ארויסגעאנגען אויפן דאך, און מיט יעטלעכע סיגנאלן האָבן זיי וועגן דעם צו וויסן געטאָן זייערע חברים פון געטאָ. דערנאָך האָבן זיי קאָג־

טראַלירט דעם שנור. דער אויטערשטער עק פון דעם שנור איז געווען צוגעפעסטיקט צו דער אַנטענע, און דער צווייטער, אַ סך נידעריקער — צו אַ דאך פון אַ ניהעריק הייזל אויף דער קאָולע-גאס. די דאָזיקע לופט-קאָליקע, וואָס יורעק האָט דערפונדן, האָט פּולשטענדיק גוט פּונקציאָנירט, ער האָט נאָכאמאָל אייגנהענטיק אויסגעפּאַרשט, צי יעדער פון די צוגע-גרייטע זעק איז פּאַרזען מיט אַ גוט צוגעפעסטיקטן האַקן, דערנאָך האָט ער געגעבן אַ קורצן סיגנאַל און האָט מיט ציטערדיקע הענט אָנגעהאַנגען דעם זאַק אויף דער שנור. פון אַ שטופּ מיט די הענט האָט זיך די מושא א באוועג געטאָן און אראָפּגעפּאַרן אַן שטערונגען. זיי זיינען איצט געשטאַ-נען און אין דער פּינצטער געקוקט אין דער ריכטונג פון דער קאָולע-גאס, פון וואָנען מ'האַט זיי אין אַ מאַמענט אַרום געגעבן אַ צייכן, דאָס האָט באַ-דייט, אַז די סחורה איז בשלום אָנגעקומען. אין די דאָזיקע מאַמענטן פון אַפּ-וואַרטן, האָט טאָדעאָוש געהערט ווי יעזשי אַטעמט אַפּ פּרייער, אַ דער-ליכטערטער, מיט דער פּולער ברוסט.

— עס איז גוט אזוי — האָט ער טיילמאָל געזאָגט — דאָס וועט זיי אַן ביסל העלפּן אויסדויערן.
און אַמאָל האָט ער צוגעגעבן:
— ווער ווייסט, אפשר איז גוט געשען, וואָס איך בין פון דערטן אַנט-לאָפּן.

— דו צווייפּלסט? — האָט זיך טאָדעאָוש געוונדערט.
— זייער אַפּט — האָט יעזשי שטיל געזאָגט און האָט זיך איינגעבוּגן, כדי צוצושלעפּן צו דעם שנור אַ צווייטן זאַק.
אַבער ס'איז געקומען אַ טאָג, ווען די דייטשן האָבן איבערגערוקט די גרענעץ פון געטאָ. לאָזנדיק אין דרויסן די טראַמוווי-ליניע צוזאַמען מיט די גאַסן קאָולאַ, נאָוויניאַרסקאַ, באַניפּראַטן, טאָדעאָוש האָט איינמאָל גע-קוקט אין מאַגערן פּנים פון יעזשין, וועלכער איז לעצטנס אַריינגעפאַלן אין לאַנגע, שוויגנדיקע נאַכטראַטענישן, ער האָט זיך דערביי געהויקערט, און נישט ווילנדיק האָט ער באַקומען דעם אויסזען פון אַ געפרוירענעם הונט. אַ מענטש, וואָס הענקט מיט קאַטעגאָריעס פון פּלענער און צילן, זעט אויס אַמנדרעש, און טאָדעאָוש האָט שוין נישט געדאַרפט אים ערחרון די פּראַגע „צי צווייפּלסטו?“, — כדי צו וויסן דעם ריכטיקן זיינען פון זיין פּרייטערס פאַרטראַכטיקייט.

אין דער דאָזיקער מלחמה איז די צייט געווען דער איינציקער פאַר-בינדעטער פון די מענטשן, וועלכע האָבן געוואַרט אין באַהעלטעניש. ווי פאַמעלעך האָט זי זיך אַבער געשלעפּט. אין פּריען פּרילינג פון 1943 האָט

טאדעראוואש געמוזט אוועקפאָרן אויף עטלעכע טעג קיין ביאליסטאָס. און אומגעריכט האָט זיך זיין אויפהאלט דאָרט פארצויגן כמעט ביז דריי וואָכן, נאָך וועלכע ער האָט זיך אומגעקערט קיין ווארשע מיט עפעס אן אומ- רואיקייט. ער איז שפעט אין אָונט געקומען צו פאָרן אויפן מזרח-וואָקזאל און, געניסנדיק פון דעם רעכט צו גיין איין שעה נאָכן אָנקומען פון צוג, האָט ער אַהיים געאיילט מילט אַ דאָראַזשקע. שוין אויף דער קערבעדזשער בריק האָט ער באַמערקט אויפן הימל אַ גרויסן, טונקל-ראַזן פלאם. דער- נאָך איז דער פלאם פארושוונדן הינטער די הייזער, און זיך צוריק בא- וויזן ערשט אויפן מאַראַשליעק-פלאץ. דאָס מאַל — אַ בלוטיק-רויטער און אויפגייענדיק בולט פון דער זייט פון דער אלט-שטאָט.

— זעט נאָר, קוקט, — האָט ער אויסגערופן צום דאָראַזשקאָזש-ס'איז דאָרט אַ שרפה?

— יא, אַ שרפה. עס האָט זיך זיי פארגלוסט מענטשן לעבעדיקער- הייט צו ברענען. און ער האָט טאדעראוואש הערציילט וועגן די געשעענישן, וואָס זיינען די לעצטע טעג פאָרגעקומען אין געטאָ.

איבערשפרינגענדיק צו עטלעכע טרעפ פאר אמאָל, איז טאדעראוואש געלאָפן צו זיין בוידעם-שטיבל. דאָס צימער איז געווען לידיק, דאָס געט נישט געריט. אין דער פינצטער האָט ער געפונען די טיר צום בוידעם. זי איז געווען אָפן. ער איז ארויסגעגאנגען אויפן דאך. דער רויטער אָפ- שוין האָט אלץ באַלויכטן. אין דעם אָפשיין האָט זיך געזען די אומבאוועג- לעכע געשטאלט פון יעזשין, אן אָנגעשפארטע אין קוימען, אן איינגע- הויקערטע און יאָרע, זיין לאנג נישט ראזירטע באַרד האָט אַרומגענומען זיין פנים ווי אַ שוואַרצע רייף.

דאָרט, אַנטקעגן, אין דער נידער האָט געווילדעוועט אַ ים פון פייער, וועלכער שלינגט אין, ס'האָט זיך געדאַכט, אַלדאָס לעבעדיקע און טויטע. דער קומענדיקער טאָג האָט אָבער געוויזן, אז דאָס לעבן לאָזט זיך נישט אזוי לייכט פארניכטן. אין געטאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ געדיכטע שיסע- ריי. מע האָט געזען גאַנצע גרופעס מענטשן, וואָס האָבן זיך איבערגערוקט פון איין אָרט אויפן צווייטן. טיילמאָל האָט אָפגעטהילט אַ שטארקע דעטאָ- נאַציע, דורך אלע גענטערע גאַסן האָבן זיך געצויגן דייטשישע אויטאָס, פירנדיק ליטווינער, שאַויליסטן, דייטשן, אָבער דאָס געטאָ האָט זיך אין אָנהויב געהאַלטן פּעסט; די זעלבע אויטאָס האָבן אַרויסגעפירט די פאָרוואַ- דעטע פאָגראַמטשיקעס. דאָס בילד פון אין בלוט אַדורכגעוויקטע היט- לעריסטישע מלבושים אין האַקנקרייצן האָט די שוואַלאַזע צווילל-מענטשן פארשאפט אַ גרויסע שאַדן-פריד.

— ווייניק, אלץ צו ווייניק פאר די חיות! — האָט טאָדעראַש אויסגערופן,
וואַרטנדיק אויף עפעס אַ רעאַקציע אויף יעזשים פנים.

אַבער יעזשי האָט כסדר איבערגעהערט:

— איך דארף זיין דאָרט מיט זיי. איך האָב דעזערטירט.

עס זיינען געווען מאַמענטן, ווען, קעגן געזונטן שכל, האָט זיך גע-
דאַכט, אז דער פארצווייפלטער קאַמף פון העלדישן געטאָ מוז זיך פארענ-
דיקן מיט אַ זיג. די דייטשן האָבן דערוויל, דערקאַנענדיק דעם פאַרנעם פון
ווידערשטאַנד, אויף וועלכן זיי האָבן אָנגעטרעפן, געענדערט די טאַקטיק.
צוריקציענדיק זיך פון געטאָ-געביט, האָבן זיי אָנגעהויבן אַ פאַרשטאַרקטן
אַנגריף פון דרויסן. עס זיינען אָנגעקומען טאַנקן און ארטילעריע. דאָס
אלץ האָט מען אויסגעשטעלט הינטער די מויערן, און דער אָנגריף איז
דער עיקר געאָנגען פון דער זייט שוויצענטאָ-ערסקא, נאָרניאַרסקא און
באַניפראַטן. איצט האָט שוין טאָדעראַש פון זיין בוידעם-שטיבל געזען, ווי
נישט גלייך עס זיינען די כוחות פון ביידע קעמפנדיקע צדדים. דאָס גע-
טאָ איז געווען איין גרויסער קנויל פון פייער, רויך און קנאַלעריי.
— דאָרט איז שוין זיכער נישט געבליבן קיין איין לעבעדיקער —
האָט טאָדעראַש געזאָגט.

פּונקט אַנטקעגן זיי איז געשטאַנען אַ בלינדע מויער פון עטלעכע
שטאַק, אין וועלכן די יידן האָבן אויסגעהאַקט אַ ריי נישט גרויסע לע-
כער אַרויסצורוקן די ביקסן און צו באַשיסן דעם שוואַ.
דאָס איז דער געביט פון די בערשטלער — האָט קאַנאַן געזאָגט,
קוקנדיק אין דער מויער, וואָס איז געוואָרן דער קעגנשטאַנד פון אַ באַ-
זונדער-פאַרביסענעם ארטילעריע-אַנגריף. שטופנוויז האָבן זיך אויף יע-
נער זייט אָפגעשטעלט אלע סמנים פון לעבן, און נישט טעקוקט אויף דעם,
האָבן די אַרטילעריע-קוילן געזעצט אין דעם אַחה. איבערלאָזנדיק רוטי-
קע לעכער, דורך וועלכע מע האָט געזען דעם הימל, אָדער די היזער,
וואָס זיינען געשטאַנען טיף אין געטאָ.

— זע, אין דער שוויצענטאָיערסקע פאַרט אריין אַ טאַנק.

— דער שטאַלענער גוף האָט פאַמעלעך געפּויעט, זוי אַ מעכטיקע

טשערעפאַכע.

— זער איז אריין אין געטאָ — האָט יעזשי געשעפּטשעט, ווי ער זאָל

מיט דער דערקלערונג אָנערקענען, אז יענע האָבן קאַפיטולירט.

עס האָט זיך ווידער פאַרשטאַרקט דאָס קנאַלעריי, וואָס מע האָט נישט

געקאַנט וויסן פון וועמען דאָס קומט.

— קוק, קוק — האָט קאַנאַן אויסגערופן נישט מיט זיין קול.

ער איז געווען בלאס און מיט ציטערדיקע פינגער האָט ער געוויזן
אויפן עק פון דער שוועטאַיערסקע-גאס, פונטוואנען ס'האָט זיך ארויסגע-
גליטשט אַ לאַסט-אויטאָמאָביל, ציענדיק נאָך זיך אַ ברענענדיקן טאָנק.
— זיי האָבן אים אונטערגעצונדן! זיי קומפן! און איך שטיי דאָ און
קוק! — האָט ער געשריגן, אראַפּלויפנדיק פון די טרעפן.
טאדעאוש האָט זיך געיאָטט נאָך אים.

— שטיי! שטיי! — האָט ער גערופן, באַמיענדיק זיך אים איינצוהאלטן.

יעזשי איז ווי אַ וואַנזניקער אַדורך דאָס טויער, אַרויס אויף דער
גאַס און איז שוין געווען אויף דער שוועטאַיערסקע. פאַר טאדעאוש
אויגן האָט געבלינצלט דער מונדיר פון אן ו.ס.ס.אַפיציר, וועלכן יעזשי
האָט אומגעוואָרפן אין לויפן, אידער עמעצער האָט אים באוויזן צו פאַר-
האַלטן, איז קאָגאַן שוין געלאָפן צום גענאַ. דער ו.ס.ס.אַפיצער האָט
זיך אומגעקוקט און זיך מיט אַמאָל געלאָזט נאָך אים. זיי זיינען אריינגע-
פאלן הינטער דער מויער. דאָס קנאלן פון די שאַסן האָט פאַרטויבט זייער
רע טריט.

טאדעאוש האָט זיך אומגעקערט אויפן בוידעם-שטיבל ער האָט זיך
צוריק אָרעקגעשטעלט און געקוקט אויף דעם מויער, וואָס איז אַלץ מער צע-
האַקט געוואָרן. פּלוצלינג האָט זיך אין איין לאַך פון מויער, ערגעץ אין
דער הויך אָנגעהויבן אַ באוועגונג, עס האָבן אַ שווינדל געטאָן סילוועטן
פון מענטשן און אידער נאָך מע האָט זיי געקאָנט אונטערשיידן, זיינען זיי
בליץ-שנעל פאַרשווונדן. דערנאָך האָט אויף עטלעכע רגעס אַלץ אויפגע-
הערט און פּלוצלינג האָט זיך אין לאַך באוויזן אַן אויסגעצויגענער סילוועט
פון אַ מענטש. טאדעאוש האָט זיך האַסטיק צוריקגעצויגן. ער האָט דער-
קענט דעם ו.ס.ס.מאַן פון דער קאָלע-גאס. עס זיינען אַרעק נאָך עטלעכע
רגעס, ביז ער האָט זיך געכאַפט, און דער דייטש ווענגט. ער איז געווען
אין דער פּולער מושטירונג, אין אַ היטל פון ו.ס.ס. זיין קאָפּ האָט אָנגע-
ריט דעם אויבערשטן קאַנט פון לאַך און די פיס וואָבן געגרייכט כמעט
ביז דעם אונטערשטן ראַנד. מיטן פנים איז ער געווען געווענדט צו ייער
דייטשישער אַרטיילעריען-פּאָזיציע, צו די גאַסן באַווינגענדיקע און באַ-
ניפּראַטן, צום עק פּרעטא, פונטוואנען עס האָבן אויף אים געקוקט די
אויגן פון שוועטאַיערסקע מענטשן. ער איז געווען אַרויסגעלאָפן אויף די
מויערן פון באַווינגען, העלדישן געטאָ, ווי אַ סימבאָל פון שאַנד, ווי אַ וואָר-
נינג פאַר די, וואָס האָבן איבערגעפּולט די מאַסן פון באַרבאַריזם. ער איז
אזוי געהאַנגען, ביז אַן אַרטיילערישע קויל האָט אים גישט אַראַפּגעשאָסן.

ציקלאן

פון בוך: ידער רוין איבער בירקענאו

אין איינער אַ נאַכט, האָט זיך פּלוצלינג אָנגעהויבן אַ פּייפּעריי, און גע-
טרייען האָבן אויפגעוועקט די אין שלאָף פאַרזונקענע לאַגעריניקעס. אין דער
פּינצטערניש האָט מען געהערט האָס קלאַפּן און סאַפּען פון דעם צונג. דאָס
ציישען פון דער פאַרע, וואָס האָט געוועזען פון לאַקאָמאָטיוו, האָס קריצן פון
די בופאַרן, פונקט ווי ביי דעם דאָזיקן בלינדן באַן-וועג, וואָס איז אויפגע-
בויט געוואָרן ווי בלוין צוליב דעם, און לאַגעריניקעס זאָלן האָבן אַ באַשעפּטי-
קונג, איז היינטיקע נאַכט געשאַפּן געוואָרן אַ טומלדיקע סטאַציע.
פון די געמישטע שטימען פון מענער און פרויען, האָט זיך טיילמאַל
אַרויסגעהויבן אַ הילביק געוויין פון אַ קינד און נאָך אַ מער הילביקער
אויסגעשריי:

— לאָס! אופּגעהען! אופּגעהען!

פון צייט צו צייט, האָבן ווייטיקדיקע געשרייען עדות געזאָגט וועגן
שלאָגן, טיילמאַל פאַלט אַ שאָס, נאָך וועלכן עס אַנטשטייט אַ שטילקייט.
אונטער שטרענגע שטראַפּן, איז אין דער נאַכט די לאַגעריניקעס נישט
דערלויבט געווען אַרויסצוגיין פון באַראַק. מיט דער צייט וועט די שטרענג-
קייט פון די פאַרבאָטן שטופּנווייז אויפהערן, דערווייל אָבער קומט אַלץ פּאָר
לויט אַ גענוי באַשטימטן פּלאַן, וועלכער זעט פּאָר צווישן אַנדערן צו
האַלטן די לאַגעריניקעס ווייט פון דעם, וואָס עס טוט זיך אויף דער ראַמפּע.
אינדערפרי ווערט אַ גרופּע פרויען-אַרעסטאַנטן געפירט צו דער אַרבעט
דורך אַן אַנדערן וועג ווי שטענדיק, מע טאָר זיך נישט דערנענטערן און
נישט קוקן אין דער זייט פון די דראַקטן, וואָס גרענעצן זיך מיט דער ראַמפּע.
דער טויער „ב“ איז נישט טעטיק, צום קלאַזעט, וואָס געפינט זיך אויף

דער צפון-זייט פון לאַגער, איז פאַרבאָטן צו גיין. די פרויען-גרופּן, געהיט דורך די אויפזעערינס, אויסגעשטעלט צו פינף אין אַ ריי, ווערן געשיקט צו די קלאַזעטן אויף דרום-זייט.

דאָס זוינקע וועטער, ליגנדיק מיט גאַלדענעם שטויב אויף די פעלדער און לאַנקעס, וואָס זענען זיך דורך די דראַטן פון דער דאָניקער זייט לאַגער, איז אַפּנאַרעריש. אַפּנאַרעריש איז דער יונגער מאַי, וואָס זינקט איבער די קניען אין גראַז, באַדעקט מיט טוי. אַפּנאַרעריש איז אַלץ, וואָס אַ מענטש האָט ווען עס איז געטראַכט, און ס'איז אַ העאַלע זאַך.

איינס נאָר איז זיכער, אַן ספק, נישט אַפּנאַרעריש: דער רויך.

אין די באַראַקן און צווישן די באַראַקן, אונטערן הימל און אויף דער ערד, איז דער באַוועגלעכער לחם — אַ שווערער און אומבאַוועגלעכער, ווי אַ קערפּערלעכע מאַטעריע, פילט ער אַן דאָס מויל, דעם האַלדז, די לונגען, די נאָז, זאַפט אַדורך די מלבושים, הרינגט אַריין אין עסן.

פון די צוויי באַענטסטע קרעמאַטאָריעס קנולין זיך אַרויס צוויי טונג קעלע זילן, שיסנדיק גלייך צום הימל און דערנאָך לאָזן זיי זיך אַראַפּ מיט אַ געדריי אין דער נידער.

פון דער טונקעלער לאַווע רייסט זיך טיילמאָל אַרויס מיט באַוועגן-לעכע פלאַמען אַ פייער, וואָס שלאַגט מעכטיק פון די קוימער-פּיסקעס. רייסט זיך דורך דער שוואַרצקייט צום העל-בלויצן הימל און פאַרשווינדט באַלד. טיילמאָל — באַוונדערט אין די אַונטן — וואַרפן די קרעמאַטאָריעס אַרויס פון זיך פלאַמען אין פאַרלויף פון לאַנגע שעהן, און אַפילו ביז אינדערפרי. נאָך עטלעכע טעג ווערט די שטרענגע באַציונג פון די עסעס-לייט צום לאַגער פאַרבויטן כמעט אויף אַ פולשטענדיקער גלייכגילטיקייט. פאַר-נומענע מיט גרעסערע טראַנספּאָרטן, ווי שמענדיק, לייגן זיי מער נישט קיין אַכט אויפן לאַגער. אין די גרענעצן פון די דראַטן, איז דערלויבט צו גיין וון מען וויל און קוקן אויף וואָס מען וויל.

אַבער עס איז שווער צו קוקן, זינט עטלעכע טעג, אַן איבערייס, פילן אַ דעם וועג, וואָס ליגט ביי דער באַן-ראַמפּע, מאַטן מענטשן, וואָס גייען געדיכט קאַפּ צו קאַפּ ווי אַ פּראַצעסיע. אַן אונטערשיד פון עלטער, געשלעכט, קליידונג, רוקן זיי זיך צונויפגעפרעסט אויפן ברייטן וועג פאַמעלעך, אַ מראַט נאָך אַ מראַט, צו מערב. צוליב דעם אַנגעגליטן הימל זענענען זיי די שיי-רעמס, פאַרשטעלנדיק זיך פון דער היץ, וואָס איז געפערלעך פאַרן געזונט. טייל, מידע פונעם לאַנגזאַמען קריכן, זעצן זיך אויפן גראַז, וואָס וואַקסט פון דער דרויסנדיקער זייט פון די לאַגער-דראַטן, אונטערלייגנדיק פריער אונטער זיך אַ קאַלדע. אויפשטייענדיק פונען זיי זאָרגעוודיק אַפּ די מלבושים. זיי פירן זיך אויף געהעריק און רויק, קוקן פאַר זיך אין די פלאַמענדיקע

קוימענס און גייען פארויס. אויפן פאן פון דער מאסע, שיינט ארויס א וויס קינדער-וועגעלעך, וואס ציטערט ווי א שיפל אויף א באוועגעלעכן טייך און, געשאקלט פון זארגפולע הענט, רוקט זיך עס פאמעלעך ביים ראנד פון וועג. פון צייט צו צייט, צעטראגט זיך א הויך געוויין פון א זויג-קינד, וואס צווינגט א פרוי זיך איינצובייגן, צו צעהטלעך, איבערצוויקלען עס. באלד דערנאך נעמט ווידער ארום דעם צוג, וואס באוועגט זיך אומאויפהערלעך, די שטילקייט פון פריילינגדיקן פרימארגן.

אז א באן פארט צו צו דער ראמפע, מערנסטנס ביינאכט, זיינען די יידן, וועלכע שטייגן אויס, געטריבן פון די ס. ס. לייט און זאנדערקאמאנדע, גע- צוונגען איבערצולאזן דעם באגאזש, וואס זיי האבן מיט זיך מיטגעבראכט. די באוועג פרווון פון קעגנשטעלן זיך, ענדיקן זיך שלעכט; די שיכורע באן- דיטן ווייסן ווי אזוי שנעל זיך אן עצה צו געבן.

די מענטשן גייען אוועק אין דער ווייט פון דער קרעמאטאריע, זייערע זאכן בלייבן אויף דער ראמפע. דאס, וואס זיי ברענגען מיט, איז צו פיל פאר דער גרעסטער גיריקייט. די שיכורע עס-עס-לייט זינקען אין רייכטום, זיי טרעטן אויף קאסטבארע חפצים אין בוכשטעבלעכן זין פון דעם ווארט. זיי גיבן זיך איבער די אהניעס פון פרייד, דערשטיקנדיק אפשר אויף אזא אופן די מענטשלעכע אינסטינקטן, וועלכע בלייבן זיכער נישט שטום ביי אזעלכע שטארקע אויפרייצונגען.

זיי ווערן רייך, זאמלען אן אוצרות אין לויף פון עטלעכע וואכן. עס איז זיך לייכט פארצושטעלן, וויפיל די אונגארישע יידן ברענגען צו פירן, ווען אין דער קיך פון די לאגעריניקעס גיט מען אריין פעסלעך מיט מארמע- לאד, איינגעמאכטס (אין וועלכן עס געפינט זיך אפט שאקאלאד), זעק מיט קיבלעך, וואס מען גיט שפעטער צו צו דער זוף, וויצנמעל, צוקער און קאשע. דאס אלץ איז פאראן אזויפיל, אז עס דערגייען צו אלע לאגעריניקעס שטיקלעך חזיר-פעטס אין דער זוף, אונגארישער קעז אדער ווירשט אויף אונטרברויט, פארום גאנצן לאגער און דאס אזוי-גערופענע „טראנספארט- ברויט, וואס ווערט א סך מאל ארויסגעגעבן אלס טאג-פארציע. אינעם עס- ווארג געפינט זיך אפטמאל באהאלטן צירונג און געלט.

וויפל איז דאס אלצדינג פאראן, ווען נאכן אנזעטיקן די עס-עס-לייט און זאנדערקאמאנדע, קאן מען נאך אזוי פיל שענקען דער קיך.

די פרויען פון דער קארטאפל-שטוב וועלכע מען גיט איבער די קאר- טאפל, געברענגט צוזאמען מיט אנדערע זאפאסן דורך די אונגארישע יידן, געפינען אין זיי אריינגעקענטן שטיקלעך מואלעט-זייף, צעקוועטשטע שאקא- לאד, ניס.

דאס געפעס, נאך וועלכן מען פאָרט אויף דער ראַמפע, באַשטעטיקט עס אויך, גרויסע בוטלעס, פולע מיט גענדור־שמאַלץ, שטיקלעך גערויכערט פלייש, גרויסע טעפּ מיט איינגעמאַכטס פון טרוסקאווקעס, פערשיקעס, בומ־לעס מיט וויין, בראַנפן, עסיק האָט מען געקאָנט געפינען צווישן דעם אַפ־געוואָרפענעם אַפּפּאַל, וואָס איז קוואַליפֿיצירט געוואָרן פאַר דער קיך. טייל מאָל אַ שטאַבע זיף, אָדער אַ לאַבן ברויט, אינעווייניק מיט צירונג.

עס זיינען געווען פיל מער קאַסטבאַרע זאַכן אין פאַרגלייך מיט די האַזיקע, און די עס־עס־לייט זאָלן לייגן אויף זיי אַנט. די אונגאַרישע יידן ברענגען מיט זיך אומגעוויינלעכע זאַפּאַסן מיט לעבנסמיטלען: פּעסלעך האַ-ניק, גאַנצע שיינקעס, לעבעדיקע גענדו, זעק מיט צוקער, וויין, פּרוכט, אויסבט אין דערשטוינענדיקע סכומים. עס דאַכט זיך, און זיי האָבן מיט־גענומען מיט זיך אַלץ, וואָס האָט ווען עס איז אין לעבן געקאָנט האָבן אַ ווערט. לעבן די טשעמאַדאַנעס פולע מיט וועש (די אונגאַרישע וועש איז באַדייטנדיק שטענער פון דער פּראַנצויזישער), פירן זיי קעסטעלעך מיט הילצערנע פאַרמען פון שוכוואַרג. צו באַקומען אַ זושענעווער זייגערל מיט אַ גאַלדערנער בראַנזאַלעטקע — אויב עמעצער וואַלט דאָס געוואַלט האָבן — איז געווען לייכטער ווי צו געפינען אַ רגע רוי.

צו דער אַרבעט ביי די ססחר צוגעפירטע טראַנספּאָרטן זיינען נישט גע־נוג געווען נישט די זאַנדערקאַמאַנדע און נישט דער קליידער־מאַגאַזין פון קאַפּאַ — שמידט, וואָס זיינע אַרבעטערינס זיינען דאָרט באַשעפּטיקט. יעדע רגע פּאַלט אַריין איינער פון די באַדייטנדיקסטע עס־עס־לייט און נעמט צו אַ גרופּע קיך־אַרבעטערינס צו טראַגן עסנוואַרג, אָדער עפעס אַן אַנדערע צופעליקע גרופּע צו זעראַגן כלים. מע בלייבט דעמלט שטיין אויג אויף אויג מיט די, וואָס גייען צום טויט.

אַנט זיינען די, וואָס מאַכן דורך זייער לעצטן וועג אין לעבן, גייענדיק אין פינפטלעך אויף מערב, אַט זיצן אַנדערע אויף דער ערד, וואַרטנדיק ביז מען וועט זיי אין פינפטלעך אויסשטעלן.

ביים גרוב זיצן פרומע יידן אין לאַנגע כאַלאַטן, מיט געקרייזלטע פּאות, וואָס הענגען אַראָפּ פון הינטער די שוואַרצע קאַפעליושוף, זייערע אַלמע פּנימער האָבן אַנגעוועהירן די רויקייט. די אויגן פּול מיט צערודערונג, לויפן איבער פון דער גרופּע עס־עס־לייט צו דער גייענדיקער גרופּע פּרויען־לאַג־גערינקעס, אַפּוואַרטנדיק אַ רגע, ווען זיי וועלן קאָנען שעפטשען:

— וואַסער! וואַסער!

מען קאָן זיי גאַרנישט צוואַרפן אַ חוץ אַ בליק און דאָס נישט קיין גענוג אַפענעם, אויב מען וויל נישט באַלד באַקומען אין פּנים אַריין, אַפּגעאַרטע

הייבן זיי ווידער אן זיך איינצוקוקן מיט ברייט־צעפענטע אויגן אין דער פערספעקטיוו פון דעם קרעמאטאָריע-וועג, מיט וועלכן עס שווימט אָפּ אַ שטילע מאַסע און מיט וועלכן זיי וועלן אויך אינגיכן אַוועק.

טייל פון זיי הילן איין די קעפּ אין זייערע טליתים, און שטייענדיק ביים ברעג פון דעם ריוו, שוואַרצע אויפן פּאָן פון די דראַטן, וואָס לייכטן צוויי קעגן דעם זון־אויפגאַנג, הייבן זיי אָן דאָס לעצטע מאָל אויף דער ערד זייער פּרימאַרגן־תפילה.

די עס־עס־לייט וואָרפן אַרויס מענטשן פון די וואַגאַנעס, וועלכע מע האָט נאָר וואָס געעפנט. אַנדערע וואַגאַנעס, נאָך פאַרפלאַמבירטע און פולע מיט הודזשענדיקן טומל און קרעכצן, דערלויבן קוים אויף אַרויסצורוקן הענט מיט טעפּעלעך, אַזער צו כאַפּן צו טראַפּנט פייכקייט, וואָס רינגען אַראָפּ פון די וואַגאַן־דעכער נאָכן נאַכט־רעגן. טיילמאָל, באַווייזן זיך אין די שפאַרעס אָנשטאַט הענט, וואָס בעטן וואַסער, מיילער, וואָס בעטן דעם אמת. זיי שרייען אויף פאַרשידענע שפּראַכן, וועלנדיק זיך דערוויסן וווּ זיי זיינען, צי ס'איז אמת, אָז זיי פאַרן אין אַ פאַבריק אַלס אַרבעטער? אין אַ ציגל־פאַבריק?

איבער די בערג מיט פעק, טשעמאַדאַנעס, עמעריס, שטייען די מיט ברעטער פאַרקלאַפּטע וואַגאַנעס, פון וועלכע עס קומט זאָס אומזיסטע גע־בעט וועגן אמת. די דערשראָקענע אויגן פון די אַרעסטירטע מענטשן, באַמיען זיך אומזיסט אָנצושטויסן, אויף ביידע זייטן פון דער ראַמפע זעען זיי דראַטן, און הינטער זיי, אָפּגעטיילט איינס פון צווייטן — שטעטלעך מיט באַראַקן, צווישן די באַראַקן פאַרן זיך מענטשן, וואָס זעען אויס געזונט, זיינען מיט עפעס פאַרנומען, טוען עפעס, עסן, וואַשן זיך — לעבן נאָר־מאָל. דאָס פילט אָן מיט פאַרפירערישער האַפענונג, אָז אויף די שטחים, וואָס זיינען באַדעקט מיט באַראַקן וועלן אויך זיי — די געקומענע — זיך געפינען אן אַרט.

זיי וואַרטן נאָר אויף אַ וואַרט פון באַשטעטיקונג פון די מענטשן, וועלכע קומען פון צווישן די באַראַקן צו דער ראַמפע. אָבער די מענטשן ענטפערן מיט שטילשוויגן. זיי זיינען נישט אַליין, אַפילו קיין ברוכטייל פון אַ סע־קונדע. עס אָבסערווירן זיי אומאויפהערלעך די אויגן פון די ס.ס.־לייט פון דער פּאָליטישער אָפּטיילונג, קאָמענדאַנטן, ס.ס.־דאָקטוירים, וועלכע פאַרטיילן טויט. די האַזיקע אויגן זיינען שיכור, קוקן אָבער אין געוויסע ריכטונגען זייער אויפּמערקזאָם.

אין דער שפּאַנונג וואָס הערשט אויף דער ראַמפע, קאָן מען זיך נישט דערלויבן אויף קיין אָפּוויג — פאַר דעם הערוואַרט אַ רעוואָלוציע־קויל.

מען טאָר נישט אויפהייבן די קעפּ און שרייען:

— איר פאַרט צום טויט

מען קאָן זיי נישט העלפּן, אַז זיי זאָלן אויפהערן צו זיין אַ סטאַדע שאַף, וואָס לאָזן זיך אויסמאַרדן, אַז זיי זאָלן זיך וואַרפּן צו די העלדזער, צו די אויגן פון די באַנדיטן.

עס איז אַבער דערלויבט צוזאַמענצונעמען די לוקסוס-זאַכן, די צעבראַך-כענע טעוועלעך שאַקאַלאַד, די צעטרעטענע בינטלעך פייגן. נישט האַבנדיק דאָס רעכט צו זיין אַ ברודער, קאָן מען אַבער זיין אַ הינענע.

טיילמאַל גייט עמעצער פאַרביי לעבן די זאַכן, — וואָס ליגן פאַר די פיס און וויל מיט זיי נישט באַפלעקן די הענט. אַבער דאָס ענדערט נישט די לאַגע.

זיי וועלן נישט בלייבן אויף דער ראַמפּע. עס וועלן זיך געפינען צענד-ליקער הענט, הונדערטער, טויזנטער, וועלכע וועלן אַדורכטרייסלען יעדן באַרג שמאַטעס. אייניקע הענט אין דער מאַסע, וואָס וועלן אַוועקגיין מיט ליידיקן, וועלן די אַלגעמיינע לאַגע נישט ענדערן.

אַלע זאַגן, אַז ס'איז בעסער צוצונעמען, וואָס מען קאָן, איידער איבער-לאָזן די דייטשן. דאָס איז בלויז אַן אויסרייך פאַר זיך אליין, וועלכער דאַרף פאַרענטפערן דעם ערשטן גיריקן שריט. נאָך דעם ערשטן שריט, איז מען שוין אויפן וועג באַרג-אַראָפּ, וואָס פירט שטופּנווייז צו ענדערן די גאַנצע איינשטעלונג.

ווער עס שטרעקט צום ערשטן מאָל אויס אַ האַנט צו זאַכן, וואָס זיינען נאָך וואַרעם, צו בלוטיקע זאַכן, און געפינט פרייך אינעם באַקומען זיי. אויף דעם הייבט לאַנגזאַם אָן צו ווירקן, ווי האַשיש, דער חושק צו פאַר-מעגן. אין דעם טאַג-טעגלעכן טומל פון די געשעענישן, דערזעט מען נישט אין אָנהייב קיין שום ענדערונגען. עס אַרט אַפילו נישט אויף אַזויפיל, וויפּל אַ שטויבל, וואָס פאַלז אַריין אין אויג אַבער דאָך וואַקסט עס, וואַקסט, איבערפולט די געדאַנקען, כאַפט אַרום די מענטשן.

אפשר איז דאָס אויך אַ פאַרעם פון פאַרגעסן זיך, ווי פאַר די ס.ס. לייט דאָס שיקורן.

אין די פלאַמען פון דעם פייער, וואָס ווערט געזעטיקט מיט מענטש-לעכע קערפערס, קומען צום אויסדרוק פאַרשידענע עלעמענטן פון דער מענטשלעכער נאַטור, פונקט ווי אין אַ כעמישער רעאַקציע. מען זעט אָפּט, אַז די פאַרניכטונג נעמט אַרום נישט בלויז די, וואָס גליען צום טויט, נאָר אויך די וואָס בלייבן ביים לעבן.

אין אַנבליק פון דעם טויט, אין אַנבליק פון דער דורך דער מלחמה געשאפענער דעמאָראַליזאַציע, פאַרשווינדן די גרענעצן פון ראַסן און נאַ- ציאַנאַליזמען. אין גרויל פון די באַוועגלעכע פלאַמען, שאַפן זיך צווישן מענטשן גאַנץ אַנדערע אונטערשידן.

מען קאַן זען, ווי אַלטע פרויען טוען יעדן אָונט תפילה פאַר די גוססדיקע.

דאָס טוען תפילה מענטשן, וואָס בלייבן נאָך אַ רגע לעבן פאַר די מענטשן, וואָס קומען שוין אום אין גאַז.

איך וויל דאָס שטאַרקער אונטערשטרייכן, כדי מיין באַשרייבונג זאל היינמאָל נישט ארויסרופן קיין טענדעציעזע, טעותדיקע קאַמענטאַרן ביי די, וואָס האָבן נישט געאַנעמט מיטן טשאַד פון מענטשלעכע ביינער און וואַלטן לויטן אייגענעם איינזען זיך געקאַנט דערלויבן אויף אַ פרייער אינטער- פּרעטאַציע.

טיילמאָל איז נייטיק אַזאַ שטאַרקער קלאַפּ, וואָס שטויסט אַרויס די ערד פון אונטער דעם מענטשנס פיס און שטעלט אים אַוועק ווייט פונעם לעבן אָן דער האַפענונג זיך צוריקצוקערן, כדי ער זאל אין אַן איגנטוואַי- טי ווין אויפבלייך דערזעען אין זייער אמתער שיין די זאַכן, וועלכע ער קאַן נישט באַנעמען מיט זיין שכל-הישר, וואָס איז באַהערשט דורך איבערציי- גונגען און פאַראורטיילן.

די זאַנדערקאַמאַנדע, די שיכורע יידן, באַהאַנדלען זייערע אומקומענ- דיקע ברידער-יידן, פונקט אַזוי ווי די ס.ס.־לייט, אַ טרויעריקער ביישפּיל, ווי אַזוי דער מענטש פאַרליחט זיך אינעם ברענענדיקן דזשונגל, וואָס הייסט בירקענאַו.

און גלייכצייטיק קומען טיילמאָל צו לויפן די אַרבעטער פון דער דאָזי- קער זאַנדערקאַמאַנדע צו די דראַטן און, איינשמעלפּדיק דאָס לעבן, גיבן זיי איבער די יידישע פרויען און מענער, וואָס געפינען זיך אינעווייניק אין לאַגער, די לעצטע גרוסן, געשיקטע פון קרעמאַטאַריום, זיי ברענגען טיילמאָל קליינע אַנדענקן, עפעס אַ פאַטאַגראַפיע, אַדער אַ בריוו אַלס סימן פון דער אומקומענדיקער משפּחה, אַזאַ האַלטונג טרעפט מען אַבער נישט ביי קיין סך, אַפט אַבסערווירט מען אַן אַנדערע.

אַט איז אַריינגעקומען אַ נייער טראַנספּאָרט, די דערשלאַגנדיקע דער- לויבט שוין נישט צו רעדן, טראַכטן וועגן דער ראַמפע און נישט צו קוקן אין איר זייט, עס זיינען פאַראַן זאַכן, וואָס טרעטן שוין אַריבער יעדע גרענעץ, וואָס מענטשלעכע נערוון זיינען אימשטאַנד דאָס איבערצוטראַגן.

אין דער גאנצער צעטרעגט זיך מיטאמאל דער ריטם פון א סך פיס. וואָס גייען אין מאַרש, און אַ הויך, טומלדיק געזאַנג. די לעצטע ווערטער פון ליד צעהילכן זיך שוין אין טויער פון באַראַק:

אונד יאַ! אונד יאַ! אונד יאַ! באַקליידונגס-קאַמער איזט שוין דאָ!
אין ערשטן פינפטל גייט ליצי, אַ יודיש מיידל פון סלאָוואַקיע, אַ רוסיש פון ווינט און אויפגערייזטקייט, אַ לאַנדליקע און טומלדיקע. פון דער גרופע שווינגנדיקע פרויען קומט אַ פראַגע:

— ליצי, וועמען האָבן זיי היינט ווידער געבראַכט?

— אַ רייכער טראַנספּאָרט, אַך, וואָס פאַראַ וועט, וואָס פאַראַ שטיוול און עסן! קאַנאַ דע!

אַ, ליצי, אַרעם קינד, וואָס דריי יאָר פון דיין יוגנט פאַרברענגסטו אין לאַגער. יעדער קאַן דיך דאָ. קאַנסט שייק, שטיל זינגען פאַרבענקטע לידלעך וועגן די טאַטן. ביסטו שטענדיק זייער טרויעריק. קאַנסט זיך גוט, חבריש, אַ טובה טאָן, דיין הייסער טעמפּעראַמענט, דיין צו לאַנג דערשטיק-טע לעבנס-לוסט, דייןע יוגנטלעכע כוחות האָבן אויסגעבראַכן אין אַזאַ נישט פאַסיקער צייט. ביסטו שיכור געוואָרן, ליצי, דערזעענדיק די הערלעכע וועט און די בערג געשמאַקע זאַכן און די בערג שייך, וואָס האָבן נישט קיין באַלעבאַטיים. פון די דאָזיקע שייך פליסט אַן אומאויפהערלעך מורמלען וועגן די מענטשן, וואָס האָבן זיי נאָך געכטן געטרעגן—און דאָס האָט דיך אויפגע רייזט. טראַכטנדיק וועגן אייגענעם טויט. מען האָט נאָך אַ לאַנגן הונגער אויפגעוועקט אין דיר אַ געוואַלטיקן באַגער צום לעבן און ווערסטו בלינד אונטער זיין ווירקונג. אַנגעטאָן אין די שיקלעך פון דיין יידישער שוועס-טער, וואָס קאַרטשעט זיך אין דער רגע אין גאַ, זינגסטו און טאַנצסט אויף איר גרויסער לוויה.

דער רוף פון אַזאַ אויגנבליקלעכן גענוס, רייסט מיט אַ סך.

אַ ברודיקער ייד, שטייענדיק אין טויער פון באַראַק, קלאַפט אָן אַ ציל מיט אַ העמערל אין אַ ליידיק פאַס און זינגט צום טאַקט פון די קלעפּ. לויט דער מעלאָדיע פון „ראַזעמונדע“:

„אַרגאַניזיר, ווי לאַנג דו האַסט נאָך צייט, אַרגאַניזיר, וויל מאַרגן וועט זיין דיין אַרויספיר.“

בירקענאָ ווערט אַ הויזונגל, אין וועלכן מען קאַן לייכט פאַרלירן דעם וועג. קיינער איז נישט אימשטאַנד פאַרויסצוועקן, ווי ער וועט רעאַגירן אויף דער זעלבער זאַך היינט, און ווי — מאַרגן. קיינער איז נישט אימ-שטאַנד צו זאָגן ווי אַזוי עס וועט האַנדלען זיין שכן פון לינקס, און ווי אַזוי

דער פון רעכטס — אומאָפּהענגיק פון דער נאַציאָנאַליטעט און ראַסע. עס פאַלט אַראָפּ די שאַל פון די פּרינציפּן, די פּאַרמען פון גוטע געוווּנהייטן, וועלכע דערלויבן טיילמאַל אין דעם נאַרמירטן לעבן אַ מענטש — אַ נול — מוסטערהאַפט פאַרבייזוגיין אַ סך סיטואַציעס, נישט באַמערקנדיק, אַז ער איז אַ נול. דאָ, געפּינענדיק זיך אין לאַגער, פאַרשווינדט אין אַ געוויסן מאַמענט דער פּאַנצער, מעגלעך שוין אין ערשטן טאַג ביים אַראָפּ-וואַרפן פון זיך די אייגענע קליידער און אַפּשערן די האַר.

דאָס אַראָפּרייסן די קליידער פון דעם מענטש און דאָס אַפּשערן אים, בעת ער קומט אריין אין לאַגער, איז זייער אַ וועזנטלעכער סימבאָל. דער מענטש בלייבט איבער נאַקעט, אָן אַ פּאַנצער. ער מוז זיך איינשאַפן אַ נייע באַציונג צו דער ווירקלעכקייט, אין וועלכער דער יסוד וועט זיין זיין איי-נעחלעכע ערלעכקייט.

אינהאלט

	פארווארט:	ב. מארק
3 זייט:	די גרויסע וואָך (פראַגמענט)	פון י. אַנדזשעווסקי יידיש: ל. אַליצקי
36 זייט:	אין א פסח-נאַכט (פראַגמענט)	פון סט. אַטווינאָווסקי יידיש: י. גוטערמאַן
50 זייט:	שמעון (פראַגמענט)	פון ק. בראַנדיס יידיש: ל. אַליצקי
88 זייט:	אויגוסט. קאַפּיטל פון ראַמאַן „דערוואָרטונג“	פון י. בראַשקעוויטש יידיש: ז. ספּאַרד
133 זייט:	צי וועל איך אָנשרייבן אַ דערציילונג	פון סט. וויגאָדזקי יידיש: ר. ספּאַרד
157 זייט:	די געזעלשאַפט מיט באַגרענעצטער פּאַראַנטוואָרטלעכקייט	פון א. זאַנדאָוער יידיש: י. גוטערמאַן
174 זייט:	אונטער שניי	פון וו. זשוקראָווסקי יידיש: ל. אַליצקי
193 זייט:	זאַשאַקע	פון י. מאַרטאַן יידיש: ש. לאַסטיק
211 זייט:	ביים באַן-פּלאַנט	פון ז. נאַלקאַווסקאַ יידיש: י. שפּיגל
218 זייט:	לאה	פון ז. נאַלקאַווסקאַ יידיש: י. שפּיגל
221 זייט:	די מעסכעדער שווערד	פון ק. פּרושינסקי יידיש: מ. שקליאַר
244 זייט:	דאָס פּערד	פון א. רודניצקי יידיש: ה. סאַפּרין
264 זייט:	דער לויטערער שטראַם	פון א. רודניצקי יידיש: ג. גוטערמאַן
289 זייט:	פרעטע 33	פון ס. שמאַגלעווסקאַ יידיש: י. גוטערמאַן
299 זייט:	ציקלאָן (פראַגמענט)	פון ס. שמאַגלעווסקאַ יידיש: י. גוטערמאַן

ביכער דערשינען אין פארלאג „ידיש בוך“

ביים צ. ק. פון די יידן אין פוילן

1. „מלכות געטאָ“ — נאָוועלן פון ישעיהו שפיגל
2. „דער מענטש וועט גוט זיין“ — משלים פון ל. אָליצקי
3. „מיט אַש אויפן קאָפּ“ — לידער פון א. זאק
4. „אויף די חורבות“ — פאָעמע פון חיים בראַדע
5. „אַ בוים אין ווינט“ — דערציילונגען פון י. אָקרוטני
6. „מלך שאול“ — ביבלישע טראַגעדיע פון י. אַשענדראָרף
7. „יידן אָן געלע לאַטעס“ — סקיצן פון ה. סמאָליאַר
8. „דער אָפּגרונט רוישט“ — לידער פון גוטע גוטערמאַן
9. „אַ ייד צווישן פּויעריס“ — פיעסע פון ש. דיאַמאַנט
10. „דורך שאַטן און שיין“ — לידער און פאָעמען פון בינעם העלער
11. „אַ פּענצטער צו דער וועלט“ — לידער פון פסח בינעצקי
12. „צו לויטערע ברעגן“ — לידער פון רייזל זשייכלינסקי
13. „רואינען אין זון“ — לידער פון לייב מאָרגנטוי
14. „אין אַ פּוסטער שטאָט“ — דערציילונגען פון יצחק גוטערמאַן
15. „דער וועג פון פיין“ — דערציילונגען פון ד. האָפּנונג
16. „שרייבער און ביכער“ — קריטיק פון דוד ספּאַרד
17. „פלעמלעך אין דער נאַכט“ — לידער פון לייבל קופּערשמיד

18. „משלים-בוד" — פון 5. אָליצקי
19. „ידישע שרייבער אין דער היים" — עסייען פון אפרים קאנאנאָוווסקי
20. „דער מענטש האָט געזיגט" — א כראָניק פון א. נאָזשאַנסקי
21. „און געוואָרן איז ליכט" — לידער פון ישעיהו שפיגל
22. „פּרילינג אין פּוילן — לידער פון בינגעם העלער
23. „די יידישע ליטעראַטור ביז די קלאַסיקער" — פון ש. לאַסטיק
24. „די יידישע טראַגעדיע אין דער פּוילישער ליטעראַטור" פון ב. מאַרק.
25. „פון קרילאָוס משלים" — 5. אָליצקי.
26. „געזאַמלטע שריפטן" פון י. מ. ווייסנבערג.
27. „אַלמאַנאַך פון דער פּוילישער ליטעראַטור.

רעדאַקטאָרן פון פּאַרלאַנג:

ד. ספּאַרד

5. אָליצקי

Spis rzeczy

WSTĘP — B. Mark.

- J. ANDRZEJEWSKI — **Wielki Tydzień**, (fragment), tłum. L. Olicki.
- K. BRANDYS — **Samson**, (fragment), tłum. B. Heller i L. Olicki.
- J. BROSZKIEWICZ — **Oczekiwanie**, (fragment), tłum. D. Sford
- J. MORTON — **Zośka**, tłum. Sz. Lastik.
- Z. NAŁKOWSKA — **Przy torze kolejowym**.
— **Lia albo córka miłująca**, tłum. J. Szpigiel.
- S. OTWINOWSKI — **Wielkanoc**, (fragment), tłum. J. Guterman.
- K. PRUSZYŃSKI — **Parabellum z Meschedu**, tłum. M. Szklar.
- A. RUDNICKI — **Koń**, tłum. H. Safrin.
— **Czysty nurt**, tłum. G. Guterman.
- A. SANDAUER — **Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością**, tłum.
I. Guterman.
- S. SZMAGLEWSKA — **Cyklon**, (fragment),
— **Freta 33**, tłum. I. Guterman.
- ST. WYGODZKI — **Czy napiszę powieść**, tłum. D. Sford.
- W. ŻUKROWSKI — **Pod śniegiem**, tłum. L. Olicki.

ALMANACH LITERATURY POLSKIEJ

O tragedii żydowskiej
podczas okupacji hitlerowskiej
w języku żydowskim

WYD. „IDISZ BUCH”
WARSZAWA 1950